PDF.tarikhema.org

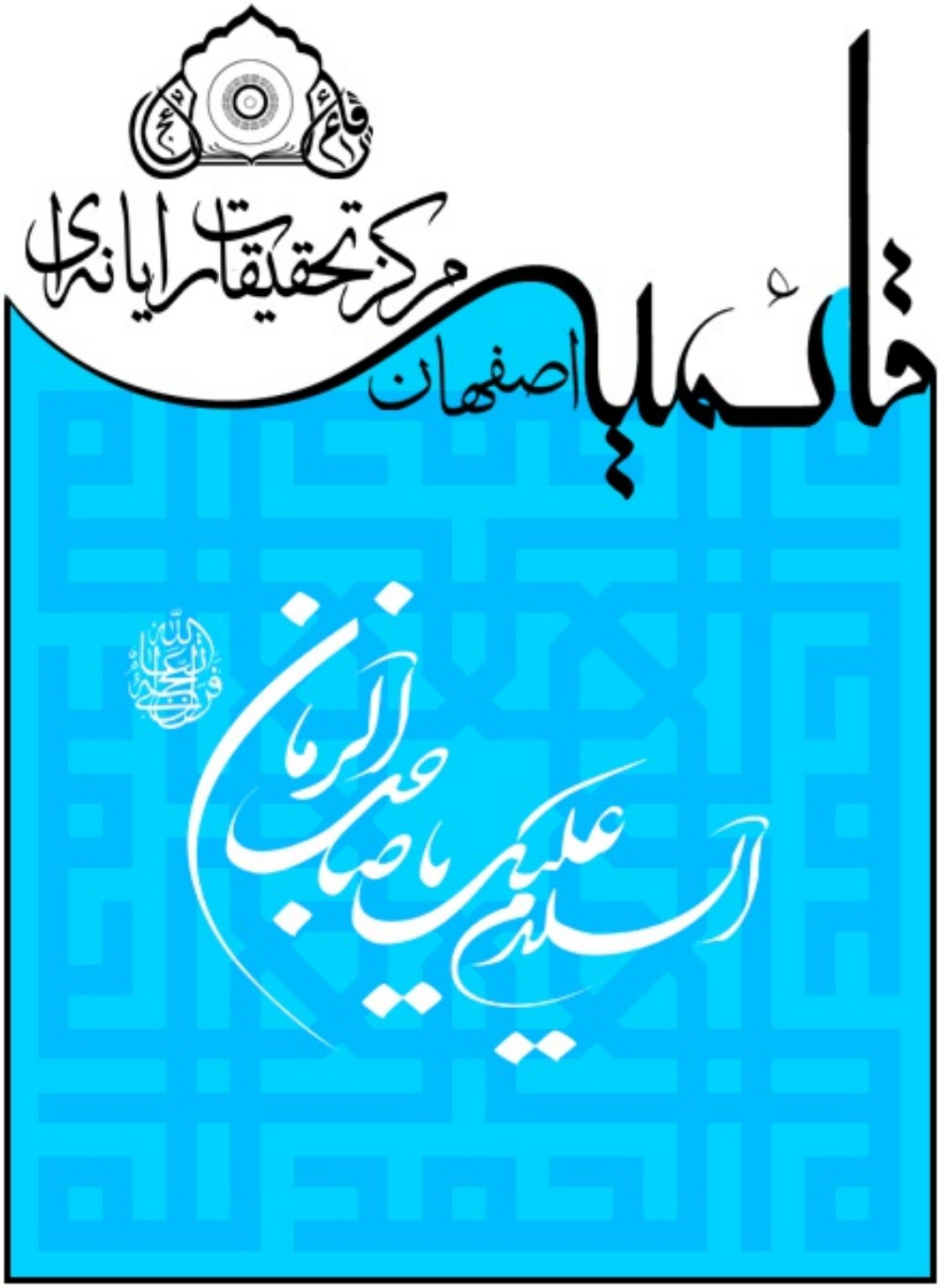

www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.ir

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

روضات الجنات فی اوصاف مدینۃ ہرات

تالیف

حافظ حسین بن علی کربلائی هروی

بخش دوم

با تصحیح و حواشی و تعلیقات

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات

نویسنده:

معین الدین محمد زمچی اسفزاری

tarikhema.org

ناشر چاپی:

دانشگاه تهران

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

فهرست

فهرست ----- ۵
روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات جلد ۲ ----- ۲۲
مشخصات کتاب ----- ۲۲
هرات ----- ۲۲
اشاره ----- ۲۲
خیابان هرات یا «کوی خدایگان» ----- ۳۲
هرات زیبا و خوش آب‌وهوا ----- ۳۲
مدرسه و دار العلم هرات ----- ۳۴
از جمله مدارس مشهوره هرات درین عهد: ----- ۳۵
و از سایر عمارات مشهوره و ابنیه خیریه داخل شهر هرات: ----- ۳۷
کتابخانه همایونی: «کتابخانه سلطنتی هرات» ----- ۳۸
«نشان کلانتری کتابخانه همایون باسم استاد کمال الدین بهزاد نوشت: ----- ۳۸
و از جمله قصور و کاخهای مشهور و باغهای دلگشای تاریخی دار السلطنه هرات ----- ۳۹
استادان نامدار و ارجمند مدرسه هرات: ----- ۴۰
و از جمله خطاطان و خشنویسان دربار هرات: ----- ۴۲
و از جمله تذهیب‌کاران و نقاشان نامی دربار هرات: ----- ۴۲
و از جمله موسیقی‌دانان و سازندگان و نوازندگان دربار هرات: ----- ۴۲
تواریخ هرات ----- ۴۳
نسخه‌های مورد اعتماد ----- ۴۵
روضه هشتم در ذکر وفات ملک غیاث الدین و احوال «۱» اولاد و احفاد او «۲» ----- ۴۹
اشاره ----- ۴۹
لاثیر الاومانی: ۲ ----- ۵۱
لعبد الواسع الجبلی «۱»: ----- ۵۲

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

للشیخ نظامی رح «۶»: ۵۳
چمن اول از روضه هشتم در محاربه امیر وجیه الدین مسعود سربدار و شیخ حسن جوری با ملک معز الدین حسین و کشته شدن شیخ حسن ۵۳
اشاره ۵۳
لعنصری: ۵۵
اسدی: ۵۵
شیخ نظامی رح]: ۵۶
چمن دوم از روضه هشتم در محاصره امیر غرغن هرات را و محاربه ملک با او ۵۶
اشاره ۵۶
القصه: ۵۸
سعدی: ۵۸
چمن سیم از روضه هشتم در توجه ملک معز الدین حسین بخدمت امیر غرغن ۵۹
اشاره ۵۹
[المؤلفه] «۶»: ۵۹
محاربه ملک معز الدین حسین با امیر محمد خواجه و امیر ستلمش و کشته شدن مشار الیهما ۶۱
شیخ سعدی «۱»: ۶۲
چمن چهارم از روضه هشتم در فرستادن حضرت صاحبقرانی فلک سریر امیرزاده جهانگیر را پیش ملک و وفات ملک «۱» (اسلام بدار السلام) ۶۳
اشاره ۶۳
خسرو: ۶۳
القصه: ۶۴
چمن پنجم از روضه هشتم در جلوس ملک غیاث الدین پیرعلی بر مسند ایالت «۱» خراسان ۶۵
اشاره ۶۵
[خسرو «۱۰»]: ۶۵
[لشمس الدین طبس «۳»]: ۹ ۶۶
چمن ششم از روضه هشتم در بیان حالاتی که در میان «۱» حضرهٔ صاحبقرانی و ملک هرات بود، ۶۸

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

اشاره ----- ۶۸
لخواجه سلمان: ----- ۶۹
لخواجه سلمان رح «۱»: ----- ۶۹
چمن هفتم از روضه هشتم در ذکر تزویج «سونچ قتلق‌آغا» با ملک‌زاده هرات ----- ۷۰
روضه نهم در توجه حضرت صاحب‌قران بعزم تسخیر ممالک خراسان ----- ۷۰
اشاره ----- ۷۰
[کمال اسمعیل]: ----- ۷۲
فردوسی طوسی: ----- ۷۳
بعده: ----- ۷۳
روضه دهم در تفویض نمودن [حضرت] صاحب‌قرانی ممالک خراسان را بشاهزاده شاهرخ سلطان ----- ۷۶
اشاره ----- ۷۶
لحافظ: ----- ۷۶
[للشیخ نظامی قدس سره]: ----- ۷۷
[و منه ایضا]: ----- ۷۷
[من قران سعدین] (امیر) خسرو: ----- ۷۷
روضه یازدهم در [بیان] بعضی وقایع و حوادث که در هرات واقع شده از قدیم و حادث ----- ۷۸
اشاره ----- ۷۸
چمن نخستین «۱» بعضی از آنچه در تاریخ شیخ عبد الرحمن فامی آمده: ----- ۷۸
دیگر از غرایب وقایع «۱» آن است که: ----- ۷۸
چمن دویم از روضه یازدهم در ذکر فترات و حوادثی که در زمان چنگیز خان و اولاد او در هرات واقع شد ----- ۸۰
اشاره ----- ۸۰
[المؤلفه]: ----- ۸۰
لخاقانی شیروانی: ----- ۸۱
لابی [غفر ذنوبه]: ----- ۸۱

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

چمن سیوم از روضه یازدهم در ویرانی هرات کرت ثانی ----- ۸۲
اشاره ----- ۸۲
[لازرقی]: ----- ۸۳
[شیخ] نظامی [رح]: ----- ۸۴
چمن چهارم از روضه یازدهم در قضیه خطیب چغرتان ۱۳ و عیاران هرات ----- ۸۴
اشاره ----- ۸۴
[للسید حسن غزنوی رح]: ----- ۸۴
لکاتبی: ----- ۸۴
شیخ سعدی: ----- ۸۶
شیخ سعدی: ----- ۸۶
[و منه رح]: ----- ۸۶
لمولفه]: ----- ۸۷
چمن پنجم از روضه یازدهم در ذکر قتلقیان و در مسجد جامع واقعه قتل ایشان ----- ۸۷
روضه دوازدهم در حادثه بوجای [بن] دانشمند و ذکر خرابی او درین مدینه جنت مانند ----- ۸۸
اشاره ----- ۸۸
«۱» [للربیعی رح]: ----- ۸۹
امیر خسرو: ----- ۹۲
[لامیر] شاهی «۱»: ----- ۹۴
سید حسن غزنوی: ----- ۹۵
روضه سیزدهم در ذکر حوادث (حضرت) خاقان مغفور شاهرخ سلطان ----- ۹۵
اشاره ----- ۹۵
[لمولانا کاتبی]: ----- ۹۶
چمن اول از روضه سیزدهم در ذکر واقعه شاهزاده بایسنقر بهادر ----- ۹۶
اشاره ----- ۹۶

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

[لمؤلفه]: ----- ۹۸
[لواحدی الاصفهانی «۵»]: ----- ۹۸
چمن دویم از روضه سیزدهم در ذکر بلیه طاعون که القبر روضهٔ من ریاض الجنهٔ لازم آنست ----- ۹۹
اشاره ----- ۱۰۰
لابی رح: ----- ۱۰۱
چمن سیوم از روضه سیزدهم در ذکر واقعه پادشاه مغفور شاهرخ سلطان ----- ۱۰۱
اشاره ----- ۱۰۱
[لا ادری قائله] «۲»: ----- ۱۰۱
لمؤلفه [رح]: ----- ۱۰۲
[للرشید]: ----- ۱۰۳
روضه چهاردهم در بیان آبادانی بلده هرات و خراسان بعد از ویرانی لشکر تولی خان بن چنگیز خان ----- ۱۰۴
اشاره ----- ۱۰۵
[لواحد من الشعراء]: ----- ۱۰۸
[لفردوسی]: ----- ۱۰۹
چمن اول از روضه چهاردهم در حکومت امیر عز الدین مقدم و شحنگی قسنای در هرات ----- ۱۰۹
چمن دویم از روضه چهاردهم در حکومت قرلغ و سوکو و (امیر) محمد عز الدین مقدم [در هرات] ----- ۱۱۲
اشاره ----- ۱۱۲
لامیر خسرو رح: ----- ۱۱۳
چمن سیوم از روضه چهاردهم در ذکر حکومت ملک مجد الدین کالیونی در بلده طیبه هرات ----- ۱۱۴
اشاره ----- ۱۱۴
سراج قمری: ----- ۱۱۶
روضه پانزدهم در وقایعی که بعد از وفات شاهرخ سلطان در مدینه هرات حادث شد ----- ۱۱۷
اشاره ----- ۱۱۷
لرشید [و طواط]: ----- ۱۱۸

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

[لخواجه] سلمان الساوجی: ----- ۱۱۸
چمن اول از روضه پانزدهم در توجه میرزا الغ بیک گورگان بجانب مملکت خراسان ----- ۱۱۹
اشاره ----- ۱۱۹
«۲» ریاضی [رح]: ----- ۱۲۱
[لامیر] خسرو [رح]: ----- ۱۲۲
چمن دویم از روضه پانزدهم در جشن ختان ولد علاء الدوله میرزا ابراهیم سلطان ----- ۱۲۲
[امیر] خسرو [رح]: ----- ۱۲۲
اشاره ----- ۱۲۲
ریاضی: ----- ۱۲۳
[ایضا لریاضی رح]: ----- ۱۲۳
اشاره ----- ۱۲۳
[شیخ] نظامی [قدس سره]: ----- ۱۲۴
چمن سوم از روضه پانزدهم در محاربه الغ بیک میرزا با علاء الدوله میرزا ----- ۱۲۴
اشاره ----- ۱۲۴
للاسدی: ----- ۱۲۴
مثنوی: ----- ۱۲۵
[لخواجه] سلمان [الساوجی]: ----- ۱۲۵
[لمولانا] (عارف) جامی «۱»: ----- ۱۲۶
[من المثنوی المولوی]: ----- ۱۲۶
مثنوی]: ----- ۱۲۸
[لا ادری قائله]: ----- ۱۲۸
[لخواجه حسن الدهلوی]: ----- ۱۲۸
[لخواجه حافظ شیرازی]: ----- ۱۳۰
لفردوسی: ----- ۱۳۰

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

[لامیر حسن علی جلایر]: (طفیلی) «۱»: ۱۳۰
روضه شانزدهم در [جلوس پادشاه عالی‌مکان ابو القاسم] بابر خان بر سریر سلطنت ممالک خراسان ۱۳۰
اشاره ۱۳۰
[خسرو ۱۳۱
[الحکیم] انوری [رحمه اللّه]: ۱۳۱
[امیر خسرو رح]: ۱۳۱
چمن اول از روضه شانزدهم در عزیمت سلطان محمد میرزا از (مملکت) فارس بقصد تسخیر خراسان ۱۳۴
اشاره ۱۳۴
[الفردوسی]: ۱۳۴
چمن دویم از روضه شانزدهم در محاربه [ابو القاسم] بابر میرزا با امرای سلطان محمد میرزا ۱۳۶
اشاره ۱۳۶
(خسرو): ۱۳۷
[امیر خسرو]: ۱۳۷
[لخواجه حافظ شیرازی]: ۱۳۸
روضه هفدهم در جلوس بابر میرزا کرت ثانی بر سریر سلطنت و جهانبانی بتایید آسمانی ۱۳۸
اشاره ۱۳۸
لامیر خسرو: ۱۳۹
[و له ایضا]: ۱۳۹
سید حسن غزنوی: ۱۴۰
لا ادری قائله: ۱۴۰
چمن اول از روضه هفدهم در ظهور سلطنت و تأیید خاقان سعید [سلطان ابو سعید] (انار اله برهانه) ۱۴۱
اشاره ۱۴۱
[خواجو کرمانی]: ۱۴۱
لعبد الواسع [الجبلی]: ۱۴۱

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

[الخواجه] سلمان [ساوجی]: ----- ۱۴۱
[کمال اسمعیل]: ----- ۱۴۲
[السید] حسن [الغزنوی] «۳»: ----- ۱۴۲
چمن دویم از روضه هفدهم در مصاف میرزا بابر خان با سلطان محمد میرزا در موضع چناران ----- ۱۴۲
اشاره ----- ۱۴۲
[للشیخ] سعدی (شیرازی) [رح]: ----- ۱۴۳
للاسدی: ----- ۱۴۳
[المولانا مجد الدین]: ----- ۱۴۴
[لامیر] خسرو: ----- ۱۴۴
لامیر خسرو ----- ۱۴۵
چمن سیوم از روضه هفدهم «۱» [در فرستادن بابر خان امیر خلیل را بجانب سجستان ----- ۱۴۷
اشاره ----- ۱۴۷
[امیر خسرو]: ----- ۱۴۹
چمن «۱» چهارم از روضه هفدهم در توجه بابر [میرزا] بمشهد مقدس و وصول یافتن او بحضرت اقدس ----- ۱۵۰
اشاره ----- ۱۵۰
[اوحدی] «۸»: ----- ۱۵۱
[کمال اسمعیل]: ----- ۱۵۱
بابر میرزا: ۲۴ ----- ۱۵۲
«۸» [خواجه] سلمان: ----- ۱۵۲
«۳» (خواجه) کاتبی: ----- ۱۵۳
لمولفه: ----- ۱۵۶
چمن پنجم از روضه هفدهم در جلوس ابراهیم میرزا بر فراز مسند سلطنت انتما ----- ۱۵۸
اشاره ----- ۱۵۸
«۲» (خسرو): ----- ۱۵۹

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

[الفردوسی: ----- ۱۵۹
«۱» روضه هژدهم در توجه سلطان سعید ب خراسان و تمکن یافتن بر سریر «۲» ملک بتأیید ملک منان ----- ۱۶۱
اشاره ----- ۱۶۱
«۴» [للشیخ سعدی]: ----- ۱۶۱
«۹» [امیر سیفی]: ----- ۱۶۵
چمن اول «۱» در بازآمدن علاء الدوله میرزا بسریر اقبال بعد از پریشانی و سرگردانی چندین سال ----- ۱۶۷
روضه نوزدهم در جلوس پادشاه ترکمان بر سریر سلطنت مملکت خراسان ----- ۱۶۹
اشاره ----- ۱۶۹
«۴» [لخواجه سلمان الساوجی]: ----- ۱۷۵
روضه بیستم در جلوس سلطان سعید کرت «۱» [ثانی بر سریر مملکت خراسان بتأیید ربانی] ----- ۱۷۵
اشاره ----- ۱۷۶
«۲» [شیخ سعدی: ----- ۱۷۸
چمن اول از روضه بیستم در مبداء حال حضرت خلافت مآل ابو الغازی سلطان حسین میرزا ----- ۱۸۰
اشاره ----- ۱۸۰
«۸» [لمولانا جامی: ----- ۱۸۲
لخواجو کرمانی: ----- ۱۸۶
چمن دویم از روضه بیستم در توجه سلطان سعید بجانب مازندران در ظل عنایت ملک مجید ----- ۱۸۶
اشاره ----- ۱۸۶
لامیر خسرو: ----- ۱۸۶
[لخواجه حافظ]: ----- ۱۸۷
لمؤلفه: ----- ۱۸۸
لمولانا حسن شاه: ----- ۱۸۹
امیر خسرو: ----- ۱۹۰
چمن سیوم از روضه بیستم «۱» در آمدن جناب ولایتمآب خواجه ناصر الدین عبید اله «۲» (طیب اله ثراه) بجانب خراسان ----- ۱۹۱

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

اشاره ----- ۱۹۱
«۱» [سعدی]: ----- ۱۹۹
ذکر واقعه طاعون در هرات بتقدیر حضرت خالق موت و حیات ----- ۲۰۱
اشاره ----- ۲۰۱
لامیر شاهی: ----- ۲۰۱
لامیر خسرو: ----- ۲۰۵
[لظهیر فاریابی]: ----- ۲۰۶
لامیر علیشیر: ----- ۲۰۶
چمن چهارم «۱» از روضه بیستم در ذکر ولادت «۲» [شاهزاده] بایسنقر سلطان و یراق چهارطاق جهت سنت ختان (فرزندان) «۳» ----- ۲۰۷
اشاره ----- ۲۰۷
«۷» [امیر] خسرو: ----- ۲۰۷
خسرو: ----- ۲۰۸
[سعدی]: ----- ۲۱۲
روضه بیست و یکم در توجه نمودن سلطان سعید بجانب عراق و رحلت نمودن در همین (سفر) بجوار رحمت خلاق ----- ۲۱۲
اشاره ----- ۲۱۲
دارا نداشت هرگز و کاوس را کی است ۱ ----- ۲۱۳
روضه بیست و دویم در گرفتار شدن سلطان سعید بدست «۱» [لشکر] ترکمان و بوسیله «۲» [یافتن] شهادت رسیدن بمسند دار الجنان ----- ۲۱۸
اشاره ----- ۲۱۸
«۳» [لفردوسی طوسی]: ----- ۲۲۳
للاسدی]: ----- ۲۲۳
۶» (فردوسی: ----- ۲۲۳
«۲» [فردوسی طوسی]: ----- ۲۲۴
چمن اول از روضه بیست و دویم در ذکر وقایعی که بعد از گرفتاری سلطان سعید «۱» (شهید انار اله برهانه) حادث شد ----- ۲۲۴
اشاره ----- ۲۲۴

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

للشیخ سعدی: ----- ۲۲۷
ظهیر فاریابی: ----- ۲۲۹
روضه بیست و سیوم در جلوس همایون حضرت خسرو غازی معز السلطنهٔ و الدنیا و الدین ابو الغازی سلطان «۱» (حسین) بهادر بر سریر سلطنت و سرف
اشاره ----- ۲۳۰
لفردوسی الطوسی: ----- ۲۳۱
لمؤلفه: ----- ۲۳۲
«۲» [حکیم] سوزنی «*»: ----- ۲۳۲
«۲» [لا ادری قائله]: ----- ۲۳۳
«۵» [ال] سید حسن [ال] غزنوی: ----- ۲۳۳
«۴» کمال [اسمعیل]: ----- ۲۳۴
«۵» [امیر] خسرو: ----- ۲۳۴
سلمان: ----- ۲۳۵
«۱» [ایضاله]: ----- ۲۳۵
چمن اول از روضه بیست و سیوم «۱» [در ذکر «باغ جهان‌آرای» و «قصر دلگشای» ----- ۲۳۵
اشاره ----- ۲۳۶
سلمان: ----- ۲۳۶
خواجه سلمان: ----- ۲۳۷
چمن دویم از روضه بیست و سیوم در بیان بعضی امور که در خلال این احوال بظهور رسیده ----- ۲۳۷
اشاره ----- ۲۳۷
لمؤلفه: ----- ۲۳۸
چمن سیوم از روضه بیست و سیوم «۱» در ذکر اولاد رشید سلطان «۲» (سعید شهید) [ابو سعید] ----- ۲۳۹
روضه بیست و چهارم «۱» [در بیان بعضی وقایع که در مبادی جلوس همایون واقع شد ----- ۲۴۲
اشاره ----- ۲۴۲
لخواجه سلمان الساوجی: ----- ۲۴۳

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

چمن اول از روضه بیست و چهارم در ذکر وفات حضرت مهداعلی «۱» فیروزه بیگم والده حضرت اعلی ---- ۲۴۴
اشاره ---- ۲۴۴
لخسرو: ---- ۲۴۴
لامیر خسرو الدهلوی: ---- ۲۴۵
چمن «۱» [دوم از روضه] بیست و چهارم در ذکر لشکر کشیدن حضرت اعلی (ابو الغازی سلطان حسین میرزا) بمحاربه یادگار محمد میرزا، -- ۲۴۵
اشاره ---- ۲۴۵
«۱» (لحضرت مخدوم) [مولانا عبد الرحمن جامی نور اله مرقده]: ---- ۲۴۸
(لحضرت اعلی): ---- ۲۴۹
لامیر معزی طاب ثراه: ---- ۲۵۱
ظهیر فاریابی: ---- ۲۵۲
لخواجه سلمان الساوجی: ---- ۲۵۵
[لخواجه کرمانی]: ---- ۲۵۶
اشاره ---- ۲۵۶
«۲» [للشیخ نظامی قدس سره]: ---- ۲۵۶
روضه بیست و پنجم در جلوس یادگار محمد میرزا برفراز مسند سلطنت انتما ---- ۲۵۷
اشاره ---- ۲۵۷
چمن اول از روضه بیست و پنجم در ذکر ایلغار فرمودن حضرت اعلی و بقتل آوردن یادگار محمد میرزا ---- ۲۶۱
اشاره ---- ۲۶۱
«۳» [للشیخ] نظامی [قدس سره]: ---- ۲۶۱
«۱» [لخواجه] حافظ: ---- ۲۶۲
«۷» [ل] خاقانی: ---- ۲۶۳
«۴» [لخواجه عماد فقیه]: ---- ۲۶۳
«۱» [ل] عصمت «*»: ---- ۲۶۵
لمؤلفه: ---- ۲۶۷

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

روضه بیست و ششم «۱» در ارتفاع دولت حضرت سلطانی از افق تأییدات ربانی و برآمدن بر اوج «۲» (سریر) جهانبانی کرت ثانی ---- ۲۶۸
اشاره ---- ۲۶۸
«۱» [لمولانا مجیر الدین البیلقانی] «*» ۳۹: ---- ۲۷۰
عارفی «۴» (هروی): ---- ۲۷۱
«۶» [وحید الدین] انوری: ---- ۲۷۲
پایان بخش دوم انجام ---- ۲۷۳
فائت و مستدرکات حواشی ---- ۲۷۴
فرهنگ لغات مغولی و ترکی ---- ۳۰۰
آ ---- ۳۰۰
ا ---- ۳۰۱
ب ---- ۳۰۱
پ ---- ۳۰۲
ت ---- ۳۰۲
ج ---- ۳۰۳
چ ---- ۳۰۳
س ---- ۳۰۳
ش ---- ۳۰۴
ط ---- ۳۰۴
ق ---- ۳۰۴
ک ---- ۳۰۴
گ ---- ۳۰۵
م ---- ۳۰۵
ن ---- ۳۰۵
ی ---- ۳۰۵

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

ه ----- ۳۰۵
فهرست اعلام ----- ۳۰۶
ا ----- ۳۰۶
ب ----- ۳۱۲
پ ----- ۳۱۳
ت ----- ۳۱۴
ج ----- ۳۱۴
چ ----- ۳۱۵
ح ----- ۳۱۶
خ ----- ۳۱۸
د ----- ۳۱۹
ر ----- ۳۱۹
ز ----- ۳۲۰
س ----- ۳۲۰
ش ----- ۳۲۱
ص ----- ۳۲۳
ط ----- ۳۲۳
ظ ----- ۳۲۴
ع ----- ۳۲۴
غ ----- ۳۲۶
ف ----- ۳۲۷
ق ----- ۳۲۸
ک ----- ۳۲۹
گ ----- ۳۳۰

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

ل ----- ۳۳۰
م ----- ۳۳۰
ن ----- ۳۳۵
و ----- ۳۳۶
ه ----- ۳۳۶
ی ----- ۳۳۶
فهرست جایها ----- ۳۳۷
آ ----- ۳۳۷
ا ----- ۳۳۸
ب ----- ۳۳۹
پ ----- ۳۴۰
ت ----- ۳۴۱
ج ----- ۳۴۱
چ ----- ۳۴۲
ح ----- ۳۴۲
خ ----- ۳۴۳
د ----- ۳۴۳
ر ----- ۳۴۴
ز ----- ۳۴۵
س ----- ۳۴۵
ش ----- ۳۴۶
ص ----- ۳۴۶
ط ----- ۳۴۷
ع ----- ۳۴۷

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

غ ----- ۳۴۷
ف ----- ۳۴۸
ق ----- ۳۴۸
ک ----- ۳۴۹
گ ----- ۳۵۱
ل ----- ۳۵۱
م ----- ۳۵۱
و ----- ۳۵۳
ن ----- ۳۵۴
ه ----- ۳۵۵
ی ----- ۳۵۵
فهرست کتب ----- ۳۵۵
آ ----- ۳۵۵
ا ----- ۳۵۶
ب ----- ۳۵۶
ت ----- ۳۵۶
ج ----- ۳۵۶
ح ----- ۳۵۶
خ ----- ۳۵۷
د ----- ۳۵۷
ذ ----- ۳۵۷
ر ----- ۳۵۷
ز ----- ۳۵۷
س ----- ۳۵۷

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

ش ----- ۳۵۸
ص ----- ۳۵۸
ط ----- ۳۵۸
ع ----- ۳۵۸
غ ----- ۳۵۸
ف ----- ۳۵۸
ق ----- ۳۵۹
ک ----- ۳۵۹
ل ----- ۳۵۹
م ----- ۳۵۹
ن ----- ۳۶۰
ه ----- ۳۶۰
و ----- ۳۶۰
فهرست ابواب و فصول بخش دوم ----- ۳۶۱
تکمله حواشی ----- ۳۶۶
درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان ----- ۳۶۸

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات جلد ۲

مشخصات کتاب

سرشناسه : اسفزاری، معین‌الدین محمد، قرن ۹

عنوان و نام پدیدآور : روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات/ تالیف معین‌الدین محمد زمچی اسفزاری؛ با تصحیح و حواشی و تعلیقات محمدکاظم امام

مشخصات نشر : تهران.

مشخصات ظاهری : ج.مصور، نمونه

فروست : (انتشارات دانشگاه تهران۵۷۴)

وضعیت فهرست نویسی : فهرستنویسی قبلی

یادداشت : فهرست‌نویسی براساس جلد ۲، ۱۳۳۹

یادداشت : ص.ع. به‌انگلیسی:-Nuin - nod Din muhammad zamch. Esfazari. Ruzat al Jannat fi owsaf .e madinat-e Herat

یادداشت : کتابنامه

شماره کتابشناسی ملی : ۷۷۳۹

هرات

اشاره

مدخل مسجد جامع هرات از سروش ۵.

نسخه کتابخانه ملی پاریس

نسخه کتابخانه ملی پاریس

بسم اللّه الرحمن الرحیم صانع رزاق حکیم قدیم لطف الله نیشابوری

یکی از شهرهای بزرگ، پرجمعیت، آبادان، خوش آب‌وهوا و نامدار سرزمین پهناور خراسان هرات بوده است. هرات یکی از شهرهای باستانی ایران وئجه است که در نامه مینوی اوستا نامبرده و ستوده شده، در فقره ۱۱ از بخش «وندیداد» از کتاب اوستا چنین توصیف شده است: «من که اهورامزدا هستم در بهترین جایها و شهرهائیکه آفریدم اوروای (هری- هرات) پر از سبزه است». «۱» و در فرگردنهم از بخش وندیداد نیز در وصف هرات چنین آمده است: «فرگردنهم- من که اهورامزدا هستم در بهترین مکانها و شهرهائی که آفریدم ششم هرات دارای بسیار رودخانه است». «۲»

اغلب مورخین ایرانی این شهر را از بناهای اردشیر پاپکان میدانند. «۳»

امّا ذکر نام هرات در اوستا خود دلیل قاطعی است بر اینکه این شهر قرنهای متمادی پیش از قیام دولت ساسانی موجود و معمور و بهمین نام نیز موسوم بوده است، ممکن است اردشیر پاپکان- که ویرانیها و پریشانیهای چند صد ساله ایران را دوباره آبادان و تعمیر نمود- این شهر را تعمیر و تجدید بنا نموده است.

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۱)- بخش وندیداد اوستا- چاپ حیدرآباد دکن. ص ۱۱.

(۲)- بخش وندیداد اوستا- چاپ حیدرآباد دکن. ص ۱۰.

(۳)- حبیب السیر، خلاصهٔ الاخبار فی بیان احوال الاخیار- خواندمیر. روضهٔ الصفا محمد خاوند شاه- روضات الجنات- اسفزاری. تاریخ‌نامه هرات- سیفی هروی و غیره

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۲

ربیعی پوشنگی پسر خطیب پوشنگ هرات- که از شعراء نامدار دربار هرات بوده- در حماسه تاریخی خود موسوم به: «کرت‌نامه»- که آنرا در تاریخ خاندان پادشاهان کرت و اوضاع و اوصاف شهر هرات به نظم آورده- بنیاد خطه پوشنگ را از کارهای هوشنگ- که از شاهنشاهان پیشدادیان است- گفته، و این مطلب را از موبد دانشور هرات که از تواریخ و کتب باستانی آگاهی داشته نقل کرده چنین سروده است:

شنیدم ز دانش‌پژوهی برازکه بد بخرد و موبد و کارساز

که هوشنگ پوشنگ را ساخته است‌چه خرم بهشتش بر آراسته است

همه باغ و راغش پر از بوی و رنگ‌به آرایش او را ز فردوس ننگ

بهر گوشه کاخی و کاشانه‌بهشت برین پیشش افسانه

درو دشت او سبز و آب روان‌بهر سوی سرو و گل و ارغوان

چپ و راستش باغ و بستان و کشت‌بصد پایه بهتر ز خرم بهشت

بر خاک او مشک را ارزنی‌به گیتی ازو خوبتر مر زنی در عهد هارون الرشید اعراب قسمتی از قلعه شمیران را- که از بلوک کوهستانی حومه نزدیک شهر هرات است- ویران نموده و در زیر یکی از ستونها حفره یافتند که تخته‌سنگی عظیم بر آن قرار داشت، آن تخته‌سنگ را برداشته و در زیر آن صندوقچه فلزی یافتند، و آن را بتصور آنکه محتویات آن جواهرات است همچنان بسته به بغداد

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۳

نزد وزیر آل برمک فرستادند، و او نیز آنرا همچنان بسته بحضور هارون الرشید برد، و در حضور خلیفه درب آنرا باز کردند، در میان آن صندوقچه لوحی فلزی یافت که خطوط مختلفه برروی آن نوشته شده بود، و یک قسمت از آن خطوط که بزبان سریانی نوشته بود بوسیله جاثلیق بغداد بعربی ترجمه شد، و از ترجمه بقیه آن خطوط عاجز ماند، و آنچه را که از خطوط آن لوح ترجمه کرد مطالبی بود راجع بموقعیت جغرافیائی و طول و عرض و ارتفاع شهر هرات و خطه پوشنگ که بنیادکننده آنش؟؟؟

آنرا درین لوح بیادگار گذاشته بوده است. «۱»

این را هم میدانیم که شاهنشاهان هخامنشی تاریخ بناء کاخها و ابنیه عظیمه که بنیاد میکردند بدین‌وسیله بیادگار میگذاشته‌اند.

چند سال پیش در ویرانه کاخ عظیم خشایار شاه (تخت‌جمشید) در زیر یکی ستونها در هنگام کاوش دو صندوقچه سنگی بدست آوردند که در هرکدام دو لوح سیما؟؟؟

و زرین قرار داشت، و در آن لوحها بخطوط باستانی ایران تاریخ بنیاد آن کاخ عظیم نوشته شده بود.

تسخیر هرات بر دست اعراب: حملات و اغارات اعراب بر خراسان در سال سی‌ام هجری در خلافت عثمان بن عفان آغاز شد، و در همین سال نیشابور، هرات مرو شاهجان تسخیر گردید، یحیی بن جابر البلاذری مینویسد: «فلما استخلف عثمان بن عفان ولی عبد اللّه بن عامر بن کریز البصرهٔ فی سنهٔ ۲۸- و یقال فی سنهٔ ۲۹- ثم؟؟؟

غزا خراسان فی سنه ۳۰ ه. و بعث عبد اللّه بن خازم بن اسماء بن الصلت الی خراسان

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

«و وجه ابن عامر جیشا الی هرات و علیه خلید بن عبد اللّه، و یقال ان ابن عامر سار بنفسه الی هراۀ- ثم صالحه مرزبان هراۀ عن هراۀ و بوشنج و بادغیس علی الف الف درهم، و ارسل مرزبان مرو الشاهجان یسأل الصلح فوجه ابن عامر الی مروحات؟؟؟ بن النعمان الباهلی فصالحه علی الفی الف و مائتی الف درهم». «۲»

---

(۱)- روضات الجنات فی اوصاف مدینۀ هرات- اسفزاری- بخش نخستین ص ۹۹.

(۲)- فتوح البلدان- یحیی بن جابر البلاذری، ص ۴۱۲- ص ۴۱۰.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۴

زمانی که عثمان بن عفان بخلافت نشست عبد اللّه بن عامر بن کریز را در سال ۲۸ هجری بولایت بصره فرستاد.

و در سال ۳۰ هجری عبد اللّه بن عامر بر خراسان ایلغار کرد و سپاهی بسرداری خلید بن عبد اللّه الحنفی بغز و هرات گسیل داشت، مرزبان هرات بوسیله پیمان صلحی در قبال یکملیون درهم که با او منعقد نمود، شرّ آن غارتگران را از خانمان خویش دفع نمود، و هراۀ و پوشنگ و بادغیس را از غارت و ویرانی نجات داد.

هنگامیکه شوکت و سیطره حکومت اعراب در ایران روی بضعف نهاد، و برای نخستین‌بار پس از انقراض دولت عظیم ساسانی چندین سلسله پادشاهان مستقل و کوچک- ملوک الطوایف- مانند: طاهریان، صفاریان، سامانیان، غزنویان، خوارزمشاهیان در خراسان طلوع نمودند، شهر هرات در عالم سیاست و علم و ادب مقام ارجمندی را احراز نموده است، و گروه انبوهی از رجال: علم، ادب، حدیث، فقه، فلسفه و حکمت، شعر او نویسندگان از آن شهر برخواسته‌اند.

(برای شرح احوال علما و نامداران هرات به: انساب سمعانی، یتیمۀ الدهر ثعالبی، طبقات الشافعیۀ الکبری و غیره رجوع شود).

از آغاز فتح اسلامی تاکنون تحولات، تغییرات، نکبات و سوانح بسیاری بر شهر هرات وارد شده، و این شهر چندین بار در اثر حملات اعراب، قتل‌عام لشکریان تاتار، تخریبات سپاهیان تیمور و ازبک، زلزله، قحط و غلا و بیماریهای وبا و طاعون زیر و زبر گردیده است. گاهی بکلّی ویران، و زمانی در نهایت آبادانی و معمور بوده، دیر گاهی جزئی از قلمرو وسیع حکومت و سلطنت ایران شرقی (خراسان) بوده، و روزگاری بزرگترین مدرسه علوم و ادبیات و هنرهای زیبای زبان پارسی دری و پایتخت و مرکز سلطنت کشور پهناور آفتاب تابان اعنی خراسان بوده است.

جغرافی‌نویسان و صاحبان کتب مسالک الممالک و جهانگردان در اعصار و ادوار مختلفه و متعاقبه اسلامی که از این شهر دیدن کرده هرکدام اوضاع آن شهر را چنانکه در زمان او بوده شرح و توصیف کرده‌اند،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۵

قدیمترین جغرافی‌نویسان ایرانی ابن خردادبه «*» از وضع سیاسی هرات در عهد دولت ساسانی سخن رانده گوید: «ثم نبداء بالمشرق و هو ربع المملکۀ (مملکۀ ایرانشهر) و نبداء بذکر خراسان و کانت تحت یدی اصبهبذها باذوسپان و اربعۀ مرازبۀ الی کلّ مرزبان ربع خراسان، فربع الی مرزبان مرو الشاهجان و اعمالها، و ربع الی مرزبان بلخ و طخارستان، و ربع الی مرزبان هرات و بوشنج و بادغیس، و ربع الی مرزبان ماوراء النهر».

و همو در ذکر مبلغ مالیات شهر هرات در عهد عبد اللّه بن طاهر مینویسد، «هراۀ و اسفزار الف الف و مایۀ الف و تسعه و خمسون الف درهم». «۱»

---

(۱)- مسالک الممالک- ابن خردادبه، ص ۱۸، ص ۳۶، لیدن.

(*)- ابو القاسم عبد اللّه بن عبید اللّه بن خردادبه نخستین کسی است که جغرافی مشهور خود را بنام «مسالک الممالک» در وصف

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

اوضاع: طبیعی سیاسی و اقتصادی قسمت عظیمی از معموره از روی متون باستانی ایرانی و اسناد و مدارک دولتی عباسی جمع‌آوری نموده و در سال ۲۳۲ ه تألیف آنرا بپایان رسانیده، اغلب مورخین و جغرافی‌نویسان اسلامی مانند: اصطخری، ابن حوقل، مقدسی، یاقوت و غیره در آثار خود از این کتاب بهرها گرفته و مطالب بسیاری اخذ کرده‌اند، پدربزرگ او «خردادبه» براهنمائی برمکیان کیش نیاکان خود زرتشتی را بدرود گفته و بطمع ذخارف دنیائی ظاهرا قبول اسلام نمود، و بلافاصله بکمک آل برمک وارد خدمات دولتی گردید، و نخستین شغل او بعنوان «صاحب البرید و الخبر» در ناحیه ری و طبرستان و الجبال بوده، و بعدا نیز بحکومت بخشی از خاک طبرستان منصوب شد، ابن خردادبه در علوم موسیقی و سایر رشته‌های ادبی تألیفات بسیاری داشته، از جمله کتاب مهمی که در موضوع خود بی‌نظیر بوده درباره نژاد ایرانیان بزبان عربی بنام «انساب الفرس» تألیف کرده است، که مانند بسیاری از آثار دیگر صنادید ایران دستخوش حوادث دوران گردیده و نابود شده است.

ابن خردادبه را باید بعنوان «پدر علم جغرافی ایرانی اسلامی» شناخت، او عمری طولانی داشت و در حوالی سال ۳۰۰ ه درگذشت.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۶

و پس از او احمد بن عمر بن رسته اصفهانی متوفی بسال ۲۸۲ ه در وصف هراة گوید: «هراة شهر بسیار بزرگی است، گرداگرد آن شهر چهارصد دهکده بزرگ و کوچک وجود دارد، و هر دهکده مشتمل بر ده تا بیست نفر سکنه میباشد، و سیصد و بیست و چهار آسیاب دائر دارد، و ناحیه بادغیس قریب سیصد دهکده آباد دارد» «۱»

و معاصر ابن رسته احمد بن ابی یعقوب بن واضح الکاتب المعروف بالیعقوبی المتوفی سنة ۲۸۴ در وصف هرات در آنعهد مینویسد: «و هراة من اکثر بلاد خراسان عمارة و احسنه وجوه اهل، افتتحها الاحنف بن قیس فی خلافة عثمان، و اهلها اشراف من الفرس و شربها من العیون و الاودیه و خراجها داخل فی خراج خراسان». «۲»

و در کتاب مجهول المؤلّف «حدود العالم من المشرق الی المغرب» که در سال ۳۷۲ هجری بنام مولی امیر المؤمنین ابو الحارث محمّد بن احمد نگارش یافته در وصف هرات میگوید: «هری شهری بزرگست و شهرستان وی سخت استوار است، و او را قهندز است، و ربض‌ست، و اندروی آبها روان است، و مزکت جامع این شهر آبادان ترمز کتهاست بمردم از همه خراسان، و بر دامن کوه است، و جای بسیار نعمتست.

و اندر وی اندکی تازیانند، و او را روذیست بزرگ کی از حد میان غور و کوزکنان روذ، و اندر نواحی وی بکار شود، و ازو کرباس و شیرخشت و دوشاب خیزد». «۳»

مقدسی صاحب احسن التقاسیم که آنرا در سال ۳۷۵ تألیف کرده است مینویسد:

---

(۱)-: هراة مدینة عظیمة و حوالیها دور، و فی رساتیقها اربعمایة قریة کبار و صغار، و فیما بین هذه القری سبع و اربعون دسکرة تشتمل کل دسکرة علی عشرة انفس الی عشرین نفسا و لها من الارحاء ثلثمایة و اربع و عشرون، و حدود بادغیس ... لها ثلثمایة قریه او نحو ذلک».

(الاعلاق النفیسه)- ابن رسته ص ۱۷۳ لیدن.

(۲)- کتاب البلدان- یعقوبی- ص ۴۷- ۴۶.

(۳)- حدود العالم من المشرق الی المغرب. ص ۳۸ ۳۸. چاپ عکسی لنینگراد

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۷

«هرات بوستان خراسان است، جمعیت زیادی دارد، عمارات آن بهم پیوسته است، مردمش زیرک و شوخ و شنگ و دارای ذوق ادبی میباشند، از هرات انواع شیرینی و پارچه‌های اعلا بکشورهای مختلفه دیگر فرستاده میشود». «۱»

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

و ابن حوقل (که در حوالی سال ۳۴۰ هجری کتاب خود را تألیف نموده) مینویسد:

«هراۀ یکی از امهات بلاد خراسان است، حصاری مستحکم دارد، قهندز و ربض در داخل حصار واقع‌اند، مسجد جامع داخل ربض است، و دارالاماره در خارج حصار در محلی است که به «خراسان‌آباد» معروف است، و از شهر بفاصله قریب یک ثلث فرسنگ در غربی هراۀ براه پوشنگ واقع است، و مساحت شهر هرات مقدار نیم فرسنگ در نیم فرسنگ میشود، شهر هرات چهار دروازه دارد: دروازه شمالی که از آن بسوی بلخ میروند «باب‌سرای» نامیده میشود، دروازه غربی که براه نیشابور میرود «باب‌زیاد» نام دارد، و دروازه جنوبی که براه سجستان میرود «باب فیروزآباد» میگویند، و دروازه شرقی را که بسوی غور میرود «باب‌خشک» میخوانند، و درهای دروازه‌ها تماما از چوب ساخته شده غیر از «باب‌سرای» که درهای آن آهنین است، و در داخل شهر هرات و ربض آن آبهای بسیاری جاری است، و قلعه هرات نیز چهار دروازه دارد در مقابل هریک از دروازه‌های چهارگانه حصار یک دروازه دارد که بنام همان دروازه موسوم میباشد، و گرداگرد حصار شهر هرات دیواری از گل کشیده شده است که از یک قامت

---

(۱)- «هراۀ: قصبۀ جلیلۀ هی بستان هذا الجانب، معدن الاعناب الجیده و الفواکه النفیسۀ آهلۀ عامرۀ حسنۀ السواد مشتبکۀ العمارۀ، جلیلۀ القری، اهل ادب و بلاغۀ و ظرف و درایۀ، من عندهم تحمل صنوف الحلاوات، و بزهم یحمل الی الاقالیم و الاطراف، حصینۀ طیبۀ، لها مدینۀ عامرۀ و قهندز، و علی ربضها حصن، و ابواب الربض تقابل ابواب المدینۀ، و توافقها فی الاسماء القدیمۀ: باب زیاد الی نیسابور، باب فیروز، باب‌سرای الی بلخ، باب خشک الی الغور، و الجامع وسط المدینۀ، بین الاسواق عامر، و لهم قنطرۀ عجیبه ...» (احسن التقاسیم الی معرفۀ الاقالیم- شمس الدین ابی عبد اللّه احمد بن ابی بکر الشامی المقدسی) ص ۹ و ص ۳۰۷ و ص ۲۹۸ لیدن.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۸

بلندتر است، و میانه آن و حصار سی قدم فاصله است، و مسجد جامع در وسط شهر واقع است، و در گرداگرد آن بازارها بنا شده است، زندان شهر در ظهر قبله مسجد جامع واقع است، و در خراسان و ماوراء النهر و سجستان و جبال مسجدی پرجمعیت‌تر از مسجد جامع هرات یافته نمیشود، آنجا محلّ اجتماع فقهاء و قراء قرآن است. شهر هرات مرکز تجارت و انبار کالاهای خراسان و سیستان و فارس میباشد.

کوهستان در سمت راه بلخ تا هرات دو فرسنگ فاصله دارد، هیزم سوخت هرات از بیابانی است که میانه هرات و اسفزار واقع است، کوهستان هراۀ نه برای احشام چراگاه و نه هیزم سوخت دارد، تنها استفاده که از کوهستان هراۀ میشود سنگهائی است که برای آسیابها و بنای عمارات و فرش خانه‌ها بکار میرود. و بر فراز کوه هراۀ آتشکده بنا شده است که آنرا «سرشک» می‌نامند، و اکنون دائر و آبادان و پرستشگاه یزدان میباشد.

و آبادان‌ترین دروازه‌های هراۀ «دروازه فیروزآباد» میباشد» «۱»

اصطخری معاصر ابن حوقل (۳۴۰- ۳۳۰) مینویسد: «هراۀ بزرگترین شهرهای خراسان است، در تمام خراسان و ماوراء النهر و مرو و سجستان و جبال شهری باین بزرگی یافت نمیشود، در هیچ مسجدی باندازه مسجد جامع هراۀ اجتماع نمیشود، شهر هراۀ انبار کالاهای واردی دیگر نواحی ایران بخراسان است» «۲»

یاقوت وضع شهر هراۀ را در سال ۶۰۷ ه- که خود در آنشهر بوده- چنین توصیف کرده است: «هرات شهر بزرگی است، از أمّهات بلاد خراسان، من در سال ۶۰۷ ه که در خراسان بودم در آنجا هیچ شهری مهمتر، بزرگتر، زیباتر، پاکیزه‌تر و پرجمعیت‌تر از هرات در خراسان ندیدم، باغها و آبهای جاری بسیار، و نعمت

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۱)- صورة الارض- ابو القاسم ابن حوقل النصیبی ص ۴۳۹- ۴۳۷ لیدن

(۲)- المسالک و الممالک- ابی اسحق ابراهیم بن محمد فارسی الاصطخری. ص ۲۰۴- ۲۰۳ لیدن،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۹

فراوان دارد. شهر هرات مملو از علما و دانشمندان و توانگران است». «۱»

و زکریا بن محمد بن محمود القزوینی الشافعی کتاب جغرافی خود را در سال ۶۸۴ ه تالیف نموده در وصف هرات گوید: «هرات مدینة عظیمة من مدن خراسان، ما کان بخراسان مدینة اجل، و لا اعمر، و لا احصن، و لا اکثر خیرا منها، بساتین کثیرة، و میاه غزیره ... و من عجائبها ارحیة مبنیة علی الریح تدیرها الریح بنفسها کما یدیرها الماء، و یحمل منها الی سایر البلدان کل طریف سیما الاوانی الصفریة المطعمة بالفضة، و انواع الذبائح، و الحواصل، و من المأکول الزبیب القشمش». «۲»

جهانگرد معروف ابن بطوطه در قرن هشتم در خراسان بوده و از هرات دیدن کرده و مدتی در آنشهر اقامت نموده میگوید:

«پس از آن بشهر هرات رسیدیم، و این شهر بزرگترین شهرهای مشهور خراسان است، در خراسان چهار شهر بزرگ و پرجمعیت وجود دارد: بلخ، مروشاهجان، نیشابور و هرات، اما اکنون مرو و بلخ ویران شده‌اند ولی هرات و نیشابور هم‌اکنون آبادان و پرجمعیت میباشند». «۳»

حمد اللّه مستوفی در کتاب خود «نزهة القلوب» که آنرا در حوالی سال ۷۳۰ تألیف کرده است در وصف هرات گوید:

«در عهد فرمانروائی ملکان غور در شهر هرات دوازده هزار دکان، ششهزار

---

(۱)- «هراة: بالفتح مدینة عظیمة مشهورة من امهات مدن خراسان، لم ار بخراسان عند کونی بها فی سنة ۶۰۷ مدینه اجل، و لا اعظم، و لا- افخم، و لا- احسن، و لا اکثر اهلا منها، فیها بساتین کثیرة، و میاه غزیره، و خیرات کثیره، محشوة بالعلماء، و مملوة باهل الفضل و الثراء، و قد اصابها عین الزمان، و نکبتها طوارق الحدثان، و جائها الکفار من التتر فخربوها حتی ادخلوها فی خبر کان، فانا للّه و انا الیه راجعون، و ذلک فی سنة ۶۱۸ ه».

(معجم البلدان)- یاقوت. ص ۶۵۹- ص ۶۵۸، ج/ ۴- لیپزیک،

(۲)- آثار البلاد و اخبار العباد- قزوینی، ورق ۲۴۱- ۲۴۰ نسخه مخطوطه کتابخانه ملی ملک.

(۳)- رحله ابن بطوطه- مصر.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۱۰

حمام، کاروانسرای و طاحونه، و سیصد و پنجاه و نه مدرسه و خانقاه و آتش‌خانه (آتشکده) و چهارصد و چهل و چهار هزار خانه موجود بوده است» «۱»

هرات در عهد سلاطین گورگانی بخصوص میرزا شاهرخ و سلطان حسین میرزا بایقرا بزرگی و آبادی آن چندین برابر ایام سلطنت ملوک غور و سلاله آل کرت گردیده و باوج عظمت و جلال خود رسیده است.

حافظابرو «۲» نویسنده فاضل و مشهور دربار هرات در عهد میرزا شاهرخ در کتاب جغرافی خود که آنرا در آغاز سده نهم تألیف نموده است اوضاع و اوصاف هرات را به تفصیل نگاشته از جمله گوید:

«در خراسان هری بهشت برین‌شد بعهد معین دولت و دین

شاهرخ پادشاه هفت اقلیم‌خلد اللّه ملکه آمین

---

(۱)- نزهة القلوب- حمد اللّه مستوفی ص ۱۵۱ لیدن.

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۲)- غیاث الدین او را: مولانا نور الدین لطف اللّه المشتهر بحافظابرو» نوشته، و ولادت او را در شهر هرات دانسته است.

فصیحی خوافی ولادت او را در خواف نوشته در حوادث سال ۸۳۳ ه گوید: «وفات مولانا اعظم شهاب الدین عبد اللّه خوافی المعروف بحافظابرو، جامع (مجمع التواریخ السلطانی) فی یوم الاحد ثالث شوال بموضع (سرچم) بوقت معاودت حضرت اعلی خاقانی از آذربایجان، مدفونا بزنجان قرب مزار شیخ ربانی اخی ابو الفرج الزنجانی».

مجمل فصیحی خوافی-

اما وجه تسمیه او بحافظابرو گویا ازین جهت بوده که او اصلا از مردم «ابرشهر»- نام اصلی نیشابور- بوده. و النسبه الیه ابرو علی غیر قیاس- یا حافظ آندیار بوده یعنی حافظ کلام اللّه. یا از مردم قصبه «ابرو» بوده از بلاد مکران، و نیز شاید از حفاظ آنشهر بوده. و این قبیل نسبت بدون یاء در آنزمان معمول بوده است، چنانکه:

خواجه مجد الدین خواف، شمس الدین اسفزار: یعنی خوافی و اسفزاری و حافظابرو یعنی: ابروی.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه ج۲، ص: ۱۱

شوارع بازارها در قدیم الایام تمام پوشیده نبود، و از اثارت غبار و تراکم اقطار متسوقه و اهل معاملات در زحمت بودند، فرمان فرمود تا بنیاد بازارها به گچ و آجر برآورده طاقهای عالی بستند، و سر بازارها فراهم آوردند، و هرجائی فرجه از بهر روشنائی باز گذاشت، پس تصفیف دکاکین آن نزهتگاه در دیده نظارگیان مشتمل بر صفهای والا و حجرهای بالابازاری در چشم جهان نگاری و در چمن روزگار ساری، وضع چهار سوی او مرتب، و مربعی متساوی الاضلاع واقع بر مرکز دایره خیر البقاع، و از چهار دروازه چهار راست بازار بدان محل میرسد چنانچه در صورهٔ شهر کشیده آمده است. «۱»

بیت:

مانند چهار سویش در چار سوی عالم‌نه دیده دیده هرگز نه گوش کس شنیده و بر طرف شمال شهر تحت قلعه مدرسه و خانقاه بنا فرمود در برابر یک‌دیگر مسافت مابین صحن سرای بزرگ و صفه عالی دو منار برابر یکدیگر دو طرف در درآمد، چنانکه مهندسان و مقدران بنی آدم اجماع و اتفاق دارند بر آنکه کشیده‌تر بقد و تمامتر بمد و باریکتر بعمل و محکمتر بتفصیل و اجمال برروی زمین از آن بنائی نکرده‌اند، از پای تا بسر سنگ مرمر ... یکی را استاد قوام الدین که در صنعت طیانی واحد ماله ثانی است، و دیگریرا حافظ کلام اللّه خواجه علی حافظ التبریزی غایت استادی و نهایت پیشه‌کاری از لطف استدارت و حسن استقامت در ابداع و احداث آنشکل بدیع و قدر شیق حقایق خوردکاری و چابک دستی بتقدیم رسانیده‌اند، و هیچ دقیقه از دقایق صنعت فرونگذاشته، و امروز در عرصه بسیط زمین درس و فتوی را موضعی بنزاهت و موقعی بطراوت آن نشان نمی‌دهند. ضیاع و عقار فراوان بر آن وقف کرده‌اند.

و در چهار صفه مدرسه چهار دانشمند معتبر بنشر علم و افاده، و طلبه مستعد بکسب فضایل و استفاده مشغول، و در خانقاه حفاظ بقراءت کلام اللّه مداومت نموده، درویشان و فقرا شبانه‌روزی از سفره آن محفوظ.

---

(۱)- متأسفانه نقشه شهر هرات که حافظابرو بدان رجوع داده و همچنین کلیه نقشه‌ها و خریطه‌های جغرافیائی از نسخه مخطوطه جغرافی حافظابرو موجود در کتابخانه ملی ملک محذوف است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه ج۲، ص: ۱۲

قبهٔ الاسلام هرات بواسطه تمدن و توطن حضرت سلطنت شعاری مستقر سلاطین و مطلع خورشید ارباب یقین، و قبله احرار و ابرار، و کعبه اشراف و اخیار، و مرکز اهل بر و تقوی، و مامن زهاد و عباد، و مسکن اقطاب و اوتاد گشته.

در دولت این پادشاه که بامتداد ایام مقرون باد کار شهر هرات رونق و نظم هرچه تمامتر یافت، بر موجب: الناس علی دین ملوکهم،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

اهالی آن از وضیع و شریف هرکس بقدر مرتبه خود در عمارت کوشیدند، ارکان دولت و اعیان حضرت؟؟؟ دور و قصور و عمارت کاخ و باغ، و تشیید طاق و رواق مشغول گشتند، منتزهات و متفرحات که فرادیس عدن از رشک آن در تشویر خوردن گیرد (؟) پرداخته شد،

بیت:

گر کسی پرسد ز تو کز شهرها خوشتر که بود؟؟؟گر جواب راست خواهی داد او را گوهری

این جهان چون بحردان در وی خواستن؟؟؟ چون صدف‌در میان آن صدف شهر؟؟؟ هری چون گوهری شعر:

هراة اردت مقامی؟؟؟لشتی فضائب؟؟؟ الباهره

نسیم الشمال و اعنصب؟؟؟و اعین غزلانها الساحره باد شمال مخصوص هری است، در اول فصل تابستان بوقتی که باد مرغوب و مطلوب باشد البته وزیدن گیرد. و از طرف؟؟؟ شب، چنانکه بادگیرهای عمارت ازین یکطرف بیش نمیگشایند، و میوه‌های خوب از همه نوعی باشد بتخصیص انگور میتواند بود که صد نوع انگور باشد که هریکی را طعمی؟؟؟ علیحده است.

و این شهر را پنج دروازه است و دروازه که بر غربی شهر است از طرف قبله آن درب را «درب عراق» خوانند، و آنکه بر شرقی شهر است «درب خوش» خوانند.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۱۳

و آنکه بر جانب جنوب است و براه سجستان و هندوستان از آن طرف روند «درب فیروزآباد» گویند. و بر دیوار شمالی ده دروازه است:

یکی که تردد مردم بر آن زیاده است آنرا: «درب میدان» و «درب برامان» و «درب ملک» نیز خوانند، و یکی دیگر بر شرقی این دروازه قریب بگوشه شهر است آنرا «درب قپچاق» خوانند و بغیر از این درب چهار در دیگر از هرکدام که درآیند متصل بازار باشد تا میان شهر که چهار سو است، و بر هر دروازه چندین در بزرگ آهنین نشانده، مابین دروب مسافتی بطریق اشتر گردن بر یکدیگر گشته، و برروی خندق پل بسته. عرض دیوار شهر در قدیم که بنیاد نهاده‌اند شصت گز بوده سی گز مرتفع گردانیده بعد از آن فصیل و مقابله از خاکریز جدا کرده هر دیواری دو هزار گز و کسری است و دور و بیرون خندق فرسنگی گیرند، و مابین دروازه تا گوشه شهر بر روی دیوار برجها نهاده‌اند، و چهار برج بزرگ بر چهار ارکان دارد و برجی که بر دیوار شرقی است آنکه بجانب شمال است «برج علی اسد» گویند و آنکه بر طرف جنوبست «برج حریق» و دو برج که بر دیوار غربیست آنکه بجانب شمال است «برج خاکستری» خوانند و آنکه بجانب جنوبست «برج شمعانیان» گویند، و بر دیوار شمالی آنشهر قلعه علیحده که ملک فخر الدین در زمان پادشاه عادل غازان خان آنرا از خشت خام بر روی خاک برآورده بود و بمرور زمان مدروس و مطموس گشته حضرت سلطنت شعاری در شهور سنه عشر و ثمانمایه ببنای حصن حصین رسین، و تسدید اساس قلعه منیع رفیع که در استواری با سد سکندر دعوی برابری بی‌تصلف برتری نماید اشاره فرمود، و در همان موضع از سنگ و آجر قلعه بنیاد نهاد بتکلف هرچه تمامتر، در مابین دو سال با تمام رسید، یکدر قلعه در اندرون شهر و یکدر دیگر در بیرون.

مؤلف را قطعه‌ایست در صفت عمارت و تاریخ آن، و مدح حضرت سلطنت شعاری و فرزندان خلد اللّه تعالی ملکه، که بعضی از آن ابیات بر کتابه قلعه بکاشی نوشته شده است:

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۱۴

بیت:

ز اولاد تیمور خان صحن گیتی‌نخواهد تهی گشت تا روز محشر

از آن اصل طاهر چنین فرع زاید که آید ز پشت غضنفر غضنفر

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

بجز در نبینند از موضع دربجز زر نیابند از معدن زر

شهنشاه اسلام شهرخ بهادرکه از عدل او گشت گیتی منور

ز حشمت چو فوج نجومش عساکرز رفعت بر اوج سپهرش معسکر

جهان قطره و همتش بحر زاخرفلک ذره و خاطرش شمس انور

باولاد او باد عالم مزین‌باحفاد او باد گیتی معطر

شهنشاه الغ‌بیک و سلطان براهیم‌که هستند شایسته تخت و افسر

یکی را نشاندست در تخت توران‌دگر کرده از بهرش ایران مسخر

شده روشن از هردو چشم زمانه‌یکی شمس ملک و دگر ماه کشور

جهان پادشه بایسنقر که قدرش‌برفعت ز اوج سپهرست برتر

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۱۵ بچهر منوچهر و فر فریدون‌بتایید جمشید و رسم سکندر

کمین چاکر بزم او گشت خسروکمین خادم خلق او هست عنبر

رخ زر ز دستش شود زرد در کانز طبعش بجوشد دل بحر در بر

ندارد همی ابر با دست او پااگر خود کند سر بگردون اخضر

دگر سور غتمش خردمند عاقل‌که در جنب او هست عالم محقر

دگر شاهزاده چو جوکی محمدکه شد آیت حق بدیشان مشهر

همه ملک را مستحق‌اند و لایق‌همه تاج را مستعداند و درخور

بدین پنج صفدر که اندر معالی‌چو ایشان نیاورد ایام دیگر

تفاخر نماینده دین الهی‌تظاهر فزاینده شرع پیمبر

کسی را که اولاد ازین گونه باشدبود ملک در خاندانش مقرر

بماناد شه شاهرخ تا قیامت‌بر احباب میمون بر اعدا مظفر

بود ملک دنیا بدولت مسلم‌شود جاه عقبی بطاعت میسر

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۱۶ نهادند بنیاد این حصن عالی‌بمیمون زمان و بفرخنده اختر

ربیع دویم «۱» «ضاد» با «حج» ز هجرت‌که رفته ز بطحا به یثرب پیمبر

ز «۲» «تاریخ» اگر بفکنی چارصد راشود سال او هم ز «تاریخ» اظهر

بوضعی نهادند اول هری راکه شد پنج دروازه دروی مقرر

همان پنج در پنج برج حصارش‌ببین و بدان جمله در ضرب بشمر

دلیل ثبات بنایش بدانی‌اگر خورده‌دانی درین نیک بنگر

زیاده شود لیک فانی نگرددکه دایر بود این عدد تا بمحشر

مهندس نهاده درون و برونش‌قصوری مقرنس بروجی مدور

بمعماریش فخر آورده انجم‌بسرکاریش جاه افزوده لشکر

ز روی لطافت چو ایوان کسری‌ز راه حصانت چو سد سکندر

بنای کمالش چو ایوان کیوان‌بزلزال دوران نگردد مبتر

---

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۱)- ضاد با حج: ض (- ۸۰۰+ حج ۸+ ۳- ۱۱ جمع: ۸۱۱

(۲)- تاریخ: ۱۲۱۱- ۴۰۰- ۸۱۱

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۱۷ ورا از حوادث زیان نیست آری‌حوادث فلک را نباشد زیانگر

سراپای او جمله زیب است و زینت‌زوایای او جمله زر است و گوهر

نهادش چو جان است در جسم ارکان‌سوادش چو نور است در چشم اختر اما توابع و نواحی هرات بلوکات است و ولایات، آنچه در جلگاه هراتست و متصل شهر آنرا بلوکات خوانند، مابین هراترود و فوشنج که پانزده فرسنگ باشد در طول و پنج فرسخ در عرض تخمینا، و طول آنجلگاه از مشرق بمغرب است، و بلوکات هم بر جانب شمال است و هم بر جانب جنوب از رود، و رود در میان جلگاه است، و از دو طرف جویها برداشته‌اند، و قری و مزارع بر آن معمور گردانیده، هر جویباری را بلوکی خوانند، و این رود را خاصیتی است که چندانکه آب آنرا به بندند و آب بجویها روان گردانند اگر چند موضع خشک کنند چون اندک مسافتی قطع کنند باز آب بسیار در رود روان باشد، دیگر در آنجا سنگ‌ریزه‌های منقش بیابند مثل سنگ‌ریزه‌های زاینده‌رود اصفهان».

(جغرافی حافظابرو ورق ۱۶۵- ۱۶۷ نسخه مخطوطه کتابخانه ملی ملک)

و در عهد سلاطین گورگانی بخصوص میرزا شاهرخ بزرگی و آبادانی شهر هرات چندین برابر ایام سلطنت سلاله کرت گردیده، و در زمان سلطنت حسین میرزا بایقرا این شهر باوج عظمت و جلال خود رسیده بوده است، چه درین دوران طلائی هرات لقب «دار السلطنه» یافته و پای‌تخت شاهنشاهی گورگانیان در ایران بزرگ گردیده، و ممالک: ترکستان، مغولستان، هندوستان و عربستان جزء قلمرو آن امپراطوری وسیع بود، و شهر زیبا و با عظمت هرات مانند آفتاب تابانی در وسط آن امپراطوری عظیم می‌درخشیده است.

ابنیه رفیعه، قصور عظیمه و باغهای با نزهت و صفا و کاخهای باشکوه که پادشاهان کرت و سلاطین گورگانی درین شهر بنیاد کردند، و دربار خود را در کمال هیمنه و شکوه

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۱۸

آراسته بودند مانند: کاخ دلگشا، کاخ جهان‌آرای، باغ سفید، باغ زاغان، موضوع سخنوری و قصائد و اشعار بسیار نغز و دلکش شعرا و سخن‌سرایان بوده است.

اسفزاری در وصف هرات و عظمت و آبادانی آن گوید: «در اندرون شهربند چهار بازار است و از هر دروازه تا به چهارسو یک بازار است که بنام همان دروازه منسوب است ...

و از بیرون هر دروازه نیز بازاری است که تا انتهای سواد شهر میباشد که قریب یک فرسنگ است ... و در وقت تحریر مؤلف بعضی از تلامذه را فرستاد که تقدیر و تخمین و تحقیق و تعیین دور شهربند و بروج و اقطار آن نمایند، چنین تقریر کردند که: بروج صد و چهل و نه است، و دور شهربند هفت هزار و سیصد قدم، و قطر شهر از درب ملک تا فیروزآباد و از درب خوش تا درب عراق هزار و نهصد در هزار و نهصد قدم پیموده‌اند»

«و حالا- وسعت شهر بمراتب از آنچه در زمان ملک معز الدین کرت بوده زیاده باشد، چرا که در عرض از دره دوبرادران تا پل مالان که دو فرسنگ مساحت دارد تاسیس بقاع و ترصیص عمارات و ارباع است، بلکه از دره مذکوره تا کوه اسکله و گلرخان که چهار فرسخ و از او به تا کوسویه که سی فرسخ است عمارات و باغات و قری و بلوکات هرات است که بیکدیگر اتصال دارد.

«اما در روزگار این پادشاه عالیمقدار از اشاعت معدلت، و احداث عمارات و ازدحام خلایق، و التیام موافق، وسعت مداخل، و نزهت منازل ... بمرتبه رسید که طیار اندیشه را در مضمار تعریف و سمند فکرت را در میدان توصیف او مجال طیران و قوت جولان محال می‌نماید، و از غلبه مردم مرور در اسواق و شوارع آن متعسر، و در بیشتر اوقات از ترصیص مناکب و تعریک مراکب دخول و خروج از درب او متعذر، از انواع طرایف که در اطراف اقالیم عالم حاصل میشود آنچه خواهند و چندانکه خواهند بی‌تردد در وی مهیا ...

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

سبحان اللّه زهی خطه که هر سال قریب به بیست هزار برده از ترکستان و هندوستان و غیرهما بدین مدینه دین پناه می‌آورند و همه ببهاء تمام فروخته میشود که نه قیمت برده ارزان میشود و نه نرخ نان گران، و اگر لشکری دویست و سیصد هزار مردم در وی درآیند و بیرون روند نه زیادتی پیدا و نه نقصان .. زبان بیان و اصفان

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۱۹

اصقاع و ارباع گیتی در شرح جمعیت و جامعیت آن ابکم ...» «۱»

محمد خاوند شاه صاحب «روضهٔ الصفا» در وصف هرات، شمیران و بادغیس گوید: «اول قلعه که در خراسان ساختند و پرداختند قلعه شمیران است، دختر ضحاک اول قصبه او را بنا نهاد، و آنگاه در عمارت هرات شروع نمود، و یکی از فرزندان سیاوش ولایت بادغیس را معمور گردانید، و آن عرصه‌ایست دلگشا، و بغایت طویل و عریض، مشتمل بر مزارع و مراتع بسیار، و محتوی بر جداول و انهار بیشمار:

در جهان کس ندیده بود چنان‌منزل دلفروز جان افزای

عرصه فرخش جهان‌افروزساحت فرخش جهان‌آرای و طالع شهر هرات برج ثور است، و صاحبش زهره بمریخ ناظر است. مردم این شهر عشرت‌دوست و دلیر و جنگجوی و مردانه باشند، و چون برج دوم که آنرا بیت- المال خوانند جوز است از مثلثه مال در دست ساکنان آنجا قرار نگیرد، و اهالی این خطه شریفه غریب‌نواز، مهمان‌دوست، و بامروت باشند. و این مسکن میمون مسکن زهاد و عباد و اتقیا و صلحا، و مامن اصحاب حاجات، و مرجع غربا و فقرا باشد». «۲»

خیابان هرات یا «کوی خدایگان»

«و از مواضع میمون که بلطافت آب‌وهوای آن در ربع‌مسکون موضعی نیست خیابان هرات است، و بی‌شائبه تکلف مضمون: روضهٔ من ریاض، در شأن آن آیتی، و فحوای منقوله: روضهٔ الماء نهرها سلسال، در اوصاف بساتین او است روایتی.

و مزارات اکابر و مشایخ علما و صلحا در آن موضع متبرک بسیار است، و حظایر و بقاع در یمین و یسار آن بیشمار، در زمان جاهلیت نیز این مقام میمون قبله دعوات و کعبه حاجات خاص و عام بوده، و اکابر و اصاغر و مقیم و مسافر بدین منزل شریف تبرک

---

(۱)- روضات الجنات فی اوصاف مدینهٔ هرات بخش یکم- ص ۲۳- ۲۲.

(۲)- خاتمه روضهٔ الصفا، مخطوطه کتابخانه ملی ملک

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۲۰

و تیمن می‌جسته‌اند، چنانکه حالا عیدگاه و مصلی خلایقست، در آن زمان آنرا «کوی خدایگان» میگفته‌اند. و از جمله معظم مزارات خیابان مزار فایض الانوار کامل مدقق، فاضل محقق، امام الجن و الانس، الواصل الی ریاض القدس، شیخ فخر الملهٔ و الدین رازی است، که در علوم معقول و منقول گوی تقدم در فضیلت از جمیع متأخرین ربوده است». «۱»

هرات زیبا و خوش آب‌وهوا

عبد الرزاق سمرقندی زیبائی و خوشی آب‌وهوای هرات را با لحنی دلکش و بیانی شیوا توصیف کرده میگوید: «دار السلطنه هرات بلده است دلگشاتر از بوستان ارم، و خطه جنان فزاتر از گلستانهای عالم، سوادی چون گیسوی ماهرویان دلاویز، و معموره چون چهره خوب‌رویان طرب‌انگیز، خواص دم عیسی در او». در نامه مینوی اوستا هرات به «پر از سبزه و بسیار رودخانه» توصیف شده است. سید اسمعیل- جرجانی پزشک نامی ایران در سده ششم در وصف هرات گفته است:

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

«لو جمع تراب اصفهان، و ماء خوارزم و شمال هرات فی بقعهٔ قل ان یموت فیها احد».

نظامی عروضی سمرقندی ناحیه بادغیس و هری را در ضمن داستان اقامت چهار ساله نصر بن احمد سامانی در آن خطه توصیف کرده گوید:

«نصر بن احمد که واسطه عقد آل سامان بوده، و اوج دولت آن خاندان ایام ملک او بود، و اسباب تمتع و علل ترفع در غایت ساختگی بود، خزائن آراسته، و لشکر جرار، و بندگان فرمان‌بردار، زمستان بدار الملک بخارا مقام کردی، و تابستان بسمرقند رفتی یا بشهری دیگر از شهرهای خراسان، مگر یکسال نوبت هری بود، بفصل بهار ببادغیس بود، که بادغیس خرم‌ترین چرا خوارهای خراسان است، قریب هزار ناو هست پرآب‌وعلف، که هریکی لشکری را تمام باشد، چون ستوران

---

(۱)- روضات الجنات- اسفزاری. خاتمه روضهٔ الصفا. محمد خاوند شاه.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۲۱

بهار نیکو بخوردند، و بتن و نوش خویش باز رسیدند، و شایسته میدان و حرب شدند، نصر بن احمد روی بهری نهاد، و بدر شهر بمرغ سپید فرود آمد، و لشکرگاه بزد، و بهارگاه بود، و شمال روان شد، و میوه‌های مالن و کروخ دررسید که امثال آن در بسیار جایها بدست نشود، و اگر شود بدان ارزانی نباشد، آنجا لشکر برآسود، و هوا خوش بود، و باد سرد، و نان فراخ، و میوه‌ها بسیار، و مشمومات فراوان، و لشکری از بهار و تابستان برخورداری تمام یافتند از عمر خویش، و چون مهرگان درآمد و عصیر دررسید، و شاه اسفرم و حماحم واقحوان دردم شد انصاف از نعیم جوانی بستدند، و داد از عنفوان شباب بدادند، مهرگان دیر درکشید، و سرما قوت نکرد، و انگور در غایت شیرینی رسید، و در سواد هری صد و بیست لون انگور یافته شود هریک از دیگری لطیف‌تر و لذیذتر، و از آن دو نوع است که در هیچ ناحیت ربع‌مسکون یافته نشود یکی پرنیان و دوم کلنجری تنک‌پوست، خردتکس، بسیار آب، گوئی که درو اجزاء ارضی نیست، از کلنجری خوشه پنج من و هردانه پنج در مسنگ بیاید، سیاه چون قیر، و شیرین چون شکر، و ازش بسیار بتوان خورد بسبب مائیتی که دروست، و انواع میوه‌های دیگر همه خیآر.

چون امیر نصر بن احمد مهرگان و ثمرات او بدید عظیمش خوش آمد، نرگس رسیدن گرفت، کشمش بیفکندند در مالن و منقی برگرفتند، و آونگ ببستند و گنجینها پر کردند، امیر با آن لشکر بدان دو پاره دیه درآمد که او را غوره و درواز خوانند، سراهائی دیدند هریکی چون بهشت اعلی، و هریکی را باغی و بستانی در پیش بر مهب شمال نهاده، زمستان انجا مقام کردند، و از جانب سجستان نارنج آوردن گرفتند، و از جانب مازندرآن ترنج رسیدن گرفت، زمستانی گذاشتند در غایت خوشی، چون بهار درآمد اسبان ببادغیس فرستادند، و لشکرگاه بمالن بمیان دو جوی «۱» بردند، و چون تابستان درآمد میوه‌ها دررسید، امیر نصر بن احمد گفت تابستان کجا رویم که از این خوشتر مقامگاه نباشد، مهرگان برویم، و چون مهرگان درآمد گفت مهرگان هری بخوریم

---

(۱)- «میان دو جوی عز الدین» از قراء بلوک «کمیران» از توابع هرات.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۲۲

و برویم، همچنین فصلی بفصلی همی انداخت تا چهار سال برین برآمد، زیرا که صمیم دولت سامانیان بود، و جهان آباد، و ملک بی‌خصم، و لشکر فرمان‌بردار، و روزگار مساعد، و بخت موافق، با این‌همه ملول گشتند، آرزوی خانمان برخاست، پادشاه را ساکن دیدند، هوای هری در سر او و عشق هری در دل او، در اثناء سخن هری را به بهشت عدن مانند کردی، بلکه بر بهشت ترجیح نهادی، و از بهار چین زیادت آوردی، دانستند که سر آن دارد که این تابستان نیز آنجا باشد.

پس سران لشکر و مهتران ملک بنزدیک استاد ابو عبد اله الرودکی رفتند، و از ندماء پادشاه هیچکس محتشم‌تر و مقبول القول‌تر ازو

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

نبود، گفتند پنجهزار دینار ترا خدمت کنیم اگر صنعتی بکنی که پادشاه ازین خاک حرکت کند که دلهای ما آرزوی فرزند همی برد، و جان ما از اشتیاق بخارا همی برآید، رودکی قبول کرد که نبض امیر بگرفته بود. و مزاج او بشناخته، دانست که بنثر با او در نگیرد روی به نظم آورد و قصیده بگفت، و بوقتی که امیر صبوح کرده بود درآمد و بجای خویش بنشست، و چون مطربان فروداشتند او چنگ برگرفت و در پرده عشاق این قصیده آغاز کرد:

بوی جوی مولیان آید همی‌بوی یار مهربان آید همی پس فروتر شود و گوید:

ریگ آموی و درشتی راه اوزیر پایم پرنیان آید همی

آب جیحون از نشاط روی دوست‌خنگ ما را تا میان آید همی

ای بخارا شاد باش و دیر زی‌میرزی تو شادمان آید همی

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۲۳ میر ماه است و بخارا آسمان‌ماه سوی آسمان آید همی

میر سرو است بخارا بوستان‌سرو سوی بوستان آید همی چون رودکی بدین بیت رسید امیر چنان منفعل گشت که از تخت فرود آمد، و بی‌موزه پای در رکاب خنگ نوبتی آورد و روی به بخارا نهاد، چنانکه رامین و موزه تا دو فرسنگ در پی امیر بردند به بروته انجا در پای کرد، و عنان تا بخارا هیچ جای باز نگرفت، و رودکی آن پنجهزار دینار مضاعف از لشکر بستد». «۱»

---

(۱)- مجمع النوادر: چهار مقاله- برلین

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۲۴

مدرسه و دار العلم هرات

پادشاهان و فرمانروایان آل کرت و گورگانیان که بر تخت هرات جلوس نمودند در نشر علم و دانش و ترویج کالای ادب و تشویق علما و اهل فضل و ادب، شعراء و نویسندگان و هنرمندان کوشش بسیار وسعی بلیغ مبذول داشته‌اند، و سیم و زر و جواهرات سلطنتی و مبالغ هنگفتی از وجوه خزانه‌های خود را در راه ترویج علم و ادب و تشویق و تربیت علما و ادبا بمصرف میرسانیده‌اند، و در نتیجه در قرون ۹- ۸ شهر باعظمت دار السلطنه هرات بصورت دار العلم و دانشگاه بزرگی بدرآمده، و از اطراف و اکناف جهان آنعصر دانشجویان و طلاب کمالات صوری و معنوی بدان کانون فرهنگ و ادب روی آورده، و در هرگوشه و هرناحیه آن شهر گنبدهای عظیم مدارس، خانقاها سر بآسمان برافراشته و در زیر آنها حلقات درس و مجالس ادب و بحث و مناظره برپا و دائر بوده است. و هزاران آثار بدیعه هنری و کتب و رسائل علمی و ادبی از آن دار العلم بزرگ بظهور پیوسته است.

حوزه علمیه هرات و مرکزیت ادبی و فرهنگی و سازمانها و بنگاههای علمی و ادبی آنشهر از زمان حکومت دودمان کرت پیوسته رو بتوسعه و ترقی و پیشرفت بوده، و در عهد ملوک گورگانیان و بخصوص در زمان سلطنت حسین میرزا بایقرا باوج ترقی و تعالی و عظمت رسیده بود، اغلب پادشاهان کرت و گورگانیان خود از زمره علما، عرفا، شعرا، ادباء و هنرمندان بوده، و بعلم و ادب‌دوستی موصوف بوده‌اند، چنانکه میرزا شاهرخ و اخلاف او میرزا بایسنغر و حسین میرزا بایقرا و حتی وزرا، امرا، و صدور این خاندان امثال میر علیشیر نوائی امیر شیخوم سهیلی و غیره همگی از طبقه علما، دانشمندان و اهل فضل و ادب بوده‌اند.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۲۵

میرزا بایسنقر شاهزاده فاضل، ادیب، هنرمند، هنرپرور و از خطاطان زبردست و خوشنویسان ارجمند و نامی بود، مسکن و محل اقامت او در شهر هرات کاخ «باغ سفید» مجمع دانشمندان و افاضل شعراء، نویسندگان، خطاطان، تذهیب‌کاران، نقاشان و موسیقی‌دانان نامدار بوده، و آثار بدیعه ادبی و هنری بسیاری از مدرسه ادبی و هنرستان باغ سفید بر جای مانده است،

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

حافظابرو درباره ادب‌دوستی و دانش‌گستری و هنرپروری میرزا شاهرخ و علاقه او بعلم و دانش و ادب و اوقاتی را که آن پادشاه بزرگ باوجود مهام سلطنت صرف درس و بحث و مطالعه و مباحثه و تحقیق در علوم معقول و منقول میکرده است شرح مبسوطی در کتاب تاریخ بزرگ خود موسوم به: «زبدهٔ التواریخ بایسنقری» نوشته از جمله گوید: «بعد از اندک قیلوله ادای صلوهٔ ظهر کرده بمطالعه کتب تواریخ و اخبار و نکات طریقت و حقیقت و معرفت قوانین شریعت بحث کنند.

بعد از آن در هرشب یک عشر از کلام اللّه بر ترتیب با چند تفسیر عربی و فارسی مطالعه نمایند، و مباحث و نکات و دقایق که در تفاسیر گفته باشند بتمام و کمال معلوم گردانیده کتب فقه در میان آورند، چون وقایه، و هدایه، و صلوهٔ مسعودی و غیره، و یک فصل مطول بهرجا که رسیده باشند بحث کرده تحقیق آن مسائل نمایند، و پس از آن از طب و نجوم و لغت و غیره از هریک چند مسئله معلوم فرمایند، بعد از این جمله یک جزو از کلام اللّه بر ترتیب تلاوت کنند.

و مواظبت برین طریقه بحدیست که حالا مدت سی سال است بل زیادت که یک شب یکی ازین وظایف در حضر و سفر و تابستان و زمستان تعطیل نشده است.

و در ایام دولت او (میرزا شاهرخ) مدارس هرات بفحول علما و افاضل و دانشمندان مشحون گشته، و علم و ادب و هنر رواج بسیار یافت» «۱»

پادشاهان و فرمانروایان آل کرت و دودمان گورگانیان بزرگ‌ترین: مدارس،

---

(۱)- زبدهٔ التواریخ بایسنقری- (- ربع چهارم از «مجمع التواریخ السلطانی» حافظابرو نسخه مخطوطه کتابخانه ملی ملک

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۲۶

لنگرها، خانقاهها، مساجد، دار السیاده، دار الشفا، و کتابخانه‌ها را درین شهر بوجود آورده بودند، و هزاران دانشمندان علما، سخنوران، شعرا، نویسندگان، هنرمندان نقاشان، تذهیب‌کاران، خطاطان و موسیقی‌دانان ماهر و زبردست در گرداگرد تخت هرات در آنشهر زیبا و باعظمت مانند ستارگان درخشانی نورافشانی میکرده‌اند.

از جمله مدارس مشهوره هرات درین عهد:

مدرسه غیاثیه- که آنرا ملک غیاث الدین کرت در سال ۷۲۰ بنا کرده است.

مدرسه سلطانی،

مدرسه بدیعیه

مدرسه اخلاصیه،

مدرسه جمالیه،

مدرسه خواجه ملک زرگر،

مدرسه سلطان حسین میرزا بایقرا،

مدرسه خواجه کمال الدین گیرنگی،

مدرسه سر مزار خواجه محمد مرغزی،

مدرسه خواجه اسمعیل حصاری،

مدرسه خواجه آفرین،

مدرسه خواجه امیر محمود،

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مدرسه محله طفلکان،

مدرسه سر پل فیروزآباد،

مدرسه نظامیه- از آثار خواجه نظام الملک طوسی که سلطان حسین میرزا بایقرا عمارت آنرا تجدید بنا نمود.

مدرسه فصیحیه،

مدرسه خواجه جلال الدین،

مدرسه پل‌بند،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۲۷

مدرسه و خانقاه سلطان شاهرخ میرزا،

این مدرسه و خانقاه را سلطان شاهرخ میرزا در شهر هرات در محل موسوم به «تحت القلعه» بنیاد کرد، و بناء آن از سنگ مرمر بوده، و مناره‌های خانقاه بازر و لاجورد زینت یافته بود، درین مدرسه و خانقاه کتابخانه بزرگی مشتمل بر انواع نفایس کتب و رسائل فقه و اصول، حکمت و آداب و غیره ایجاد گردیده، و چهار تن از دانشمندان و استادان نامدار دار العلم هرات در چهار صفه آن بافاده و تدریس اشتغال داشته، و گروه انبوهی از دانشجویان و طلاب علوم معقول و منقول و پویندگان و سالکان طریق حقیقت و عرفان در این کانون علم و ادب و معارف ملکوتی باکتساب فضائل صوری و معنوی مشغول بوده‌اند. و موقوفات بسیاری بر این دو بقعه شریفه وقف کرده بوده است.

از جمله مدرسین مشهور این مدرسه در سال ۸۱۳ ه. مولانا جلال الدین اوبهی، مولانا جلال الدین یوسف حلاج، نظام الدین عبد الرحیم، و مولانا خواجه ناصر الدین لطف اللّه میباشند.

و منصب شیخی خانقاه مذکور بشیخ الاسلام خواجه علاء الدین علی چشتی و پس از او در خاندان او واگذار بوده است،

این کانون دانش و پرورش ظاهری و معنوی تا سال ۸۷۴ در کمال معموری و آبادانی دائر بوده و در این ایام (سال ۸۷۴) منصب شیخی خانقاه بمولانا عبد الرزاق سمرقندی صاحب مجمع البحرین و مطلع السعدین واگذار بوده است.

اینها مدارسی بوده که در اطراف مسجد جامع هرات بنا شده است.

و از سایر مدارس داخل شهر:

مدرسه سبز برایان،

مدرسه سر مزار سادات،

مدرسه و خانقاه امیر فیروز شاه،

مدرسه سر پل انجیل،

مدرسه بدیعیه،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۲۸

مدرسه چهارمنار،

مدرسه سید غیاث الدین باغبان،

مدرسه مولانا لطف اللّه،

مدرسه امیر شیخ،

مدرسه و خانقاه امیر علاء الدین،

مشهور میباشند.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

و از سایر عمارات مشهوره و ابنیه خیریه داخل شهر هرات:

مسجد جامع هرات- که از تاریخچه بنیاد آن در فائت حواشی شمه سخن رانده شده است ص ۴۰۳- ۳۹۸.

مسجد جامع بانوی عظمی گوهرشاد آغا- که در فائت حواشی ص ۴۲۰- ۴۱۶ ذکر آن رفته است.

مسجد بازارچه شیخ چاوش،

لنگر شیخ محیی الدین،

دار الشفاء (بیمارستان) خاقان مغفور (شاهرخ میرزا)،

گنبد سرمزار خواجه چهل گزی،

حظیره امیر سلطان احمد چوگانچی،

حظیره بی‌بی محب،

حظیره فیروزه سلطان،

حظیره فیروزه بیگم والده سلطان حسین میرزا بایقرا در خیابان،

حظیره امام فخر الدین رازی در خیابان،

حظیره (آرامگاه) خواجه عبد اللّه انصاری، این مکان علاوه بر آراستگی باطن و صفای معنوی گنبد و ایوان و دیوارهای آن از زر محلول و لاجورد و کاشی‌های گرانبها زیب و زینت ظاهری یافته بوده است،

خانقاه و جماعتخانه سر مزار مولانا شمس الدین محمد آبشارکانی،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه ج۲، ص: ۲۹

خانقاه سر خیابان- از بناهای ملک معز الدین حسین کرت،

عمارت سر مزار شیخ زین الدین الخوافی،

ایوان عمارت چشمه ماهیان،

ایوان عیدگاه هرات،

رباط سر خیابان،

خانقاه جدید- بنای ملک معز الدین حسین کرت

دار الحدیث و دار الشفاء- بنای مهدعلیا ملکت‌آقا،

دار الصفا- بنای علاء الدوله میرزا،

دار السیاده- از بناهای سلطان حسین میرزا بایقرا، همه‌روزه مولانا خواجه عبد الجمیل بامر آن پادشاه در این بقعه شریفه بدرس و افاده مشغول بوده است،

مسجد دربند بازار عراق- بنای امیر غیاث الدین،

مسجد شمع‌ریزان،

مسجد گنبد،

مسجد در باغ شهر

گنبد سر مزار رخ‌بند،

خانقاه پیرهرات: خانقاه خواجه عبد اللّه انصاری.

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

خانقاه ملک حسین کرت،

کتابخانه سلطان احمد میرزا،

کتابخانه امیر علیشیر نوائی،

این کتابخانه مشتمل بر تعداد زیادی از نفایس کتب و رسائل و نسخه‌های نادره در انواع علوم معقول و منقول و فنون و آداب بوده، که بوسیله ماهرترین خشنویسان و تذهیب‌کاران نوشته شده، و تذهیب‌کاری و تجلید گردیده بود، و جمعی از خطاطان ماهر و تذهیب‌کاران، و نقاشان و صحافان به استکتاب و تذهیب و تجلید نسخه‌های آنکتابخانه مشغول بوده‌اند.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۳۰

یکی از آثار بدیعه هنری این کتابخانه ساعت عجیبی بوده که آنرا مولانا حاجی محمد نقاش- از نقاشان و هنرمندان دربار هرات در آنعصر- کتابدار آنکتاب‌خانه اختراع نموده، و در آنجا نصب کرده بوده است، غیاث الدین مینویسد: «از جمله مخترعات مولانا حاجی محمد صندوق ساعتی است که در کتابخانه امیر نظام الدین علیشیر ترتیب نموده، و در آن صندوق صورتی تعبیه کرده بود که چوبی در دست داشت و چون یکساعت از روز میگذشت آن پیکر چوب را یک نوبت بر نقاره که در پیش او بود میزد، و بعد از گذشتن ساعت دوم دو نوبت آنحرکت میکرد، و علی هذا القیاس. و خدمت مولوی مدتی کتابدار امیر علیشیر بود.

کتابخانه همایونی: «کتابخانه سلطنتی هرات»

این کتابخانه در زمان سلطنت شاهرخ میرزا تأسیس گردید، اما در عصر سلطنت سلطان حسین میرزا بایقرا بسط و توسعه بسیار یافته، و بزرگترین و مهمترین کتابخانه جهان آنعصر بشمار میرفته است.

این کتابخانه مشتمل بر کتب و رسائل و نسخه‌های نادره و منحصره زیادی در علوم و فنون مختلفه و بالاخص آثار ادبی و دواوین شعراء ایرانی بوده است.

جماعت بسیاری از مشاهیر خطاطان، تذهیب‌کاران، نقاشان و مجلدان آنعصر هرات به تهیه و نگارش و تذهیب و تجلید نسخه‌های آنکتابخانه مشغول بوده‌اند،

استاد کمال الدین بهزاد نقاش نامی جهانی دربار هرات در آنعصر بامر سلطان حسین میرزا بایقرا به سمت کلانتر (ریاست) کتابخانه مذکور و سرپرستی جماعت خشنویسان و تذهیب‌کاران و نقاشان و دیگر هنرمندان که در آنکتابخانه مشغول تهیه نسخه‌های نفیسه بوده‌اند منصوب گردیده بود، متن کامل نشان (فرمان) مزبور که بقلم شیوای خواند میر صاحب حبیب السیر دبیر و منشی نامدار دربار سلطان حسین میرزا نگارش یافته و در نگارش آن مخصوصا از صنایع بدیعی لفظی صنعت «براعت و استهلال» و «مراعاة النظیر» را در نهایت مهارت و با عباراتی دلکش و شیرین بکار برده است تماما و عینا در اینجا مزیدا للفائده نقل میشود:

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۳۱

«نشان کلانتری کتابخانه همایون باسم استاد کمال الدین بهزاد نوشت:

چون ارادت مصور کارخانه ایجاد و تکوین، و مشیت محرر نگارخانه آسمان و زمین، که برطبق کلمه: و صورکم نقش وجود غرابت نمود بنی نوع بشر در احسن صور بر صفحه امکان پرداخته قلم قدرت اوست، و تصویر صورت تفضیل افراد انسان بر سایر مخلوقات ربانی بمقتضای: و فضلناهم علی کثیر ممن خلقنا تحریر کرده انامل حکمت او، منشور انا جعلناک خلیفة فی الارض را بر صحیفه حل‌کاری خورشید بخامه عطارد بنام همایون اتسام امضاء نموده، و اوراق سپهر لاجوردی را جهت کتابت روزنامجه آثار فتح و نصرت ما بافشان نقره‌کوب کواکب و جدول شنجرف‌گون شفق منقش و مزین فرمود، لایق آن و مناسب چنان مینماید، که

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

لوح ضمیر الهام‌پذیر همایون، که مطرح اشعه انوار الهی و مظهر صور آثار خیرخواهی است بدین‌صورت متصور باشد که هرمهم از کرایم مهمات سرکار کامرانی، و هرامر از عظایم امور کارخانه جهانبانی بهنرمندی دانا و کاردانی فضیلت انتما که بطراحی ذهن باریک‌بین و رنگ‌آمیزی طبع ظرافت آیین طرح ابداع انواع کفایت و نقش اختراع اصناف فراست بر تخته وجود ظاهر تواند نمود، و نقاب حجاب از چهره مطلوب و مقصود تواند گشود مفوض و متعلق باشد، بناء علی هذا درین ولا: نادر العصر، قدوة المصورین، و اسوة المذهبین، استاد کمال الدین بهزاد را که از لوح قلم چهره گشایش جان مانی خجل شده، و از کلک صورت آرایش لوح ار تنگ منفعل گشته، و پیوسته قلم و آر سر بر خط فرمان واجب الاذعان نهاده، و پرگار مثال پای در مرکز ملازمت آستان خلافت آشیان استوار کرده، مشمول الطاف خسروانه، و اعطاف پادشاهانه ساخته، حکم فرمودیم که: منصب استیفا و کلانتری مردم کتابخانه همایون و کاتبان، و نقاشان، و مذهبان، و جدول‌کشان، و حل‌کاران، و زرکوبان، و لاجوردشویان، و سایر جماعتی که بامور مذکوره منسوب باشند در ممالک محروسه مفوض و متعلق بدو باشد، سبیل امراء روشن‌ضمیر، و وزرای بی‌شبه و نظیر، و نواب درگاه عالم‌پناه، و ایلچیان بارگاه سپهر اشتباه، و مباشران امور سلطانی، و متصدیان مهام دیوانی عموما و اهالی کتابخانه همایون و جماعة مذکور خصوصا آنکه استاد مشار الیه را مستوفی و متعهد

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۳۲

کلانتری دانسته، کارهای کتابخانه را باستیفا و برآورد او رسانند، و آنچه که برآورد کند بمهر و ثبت او معتبر دانند، و از سخن و صوابدید او که در باب ضبط و ربط او کتابخانه همایون گوید عدول و تجاوز ننمایند، و آنچه از لوازم امور مذکورست مخصوص بدو شناسند، و مشار الیه نیز باید که صورت امانت و چهره دیانت بر لوح خاطر و صفحه ضمیر منیر مصور و مرتسم گردانیده، بطریقه راستی درین امر شروع نماید، و از میل مداهنه مجتنب و محترز بوده، و از جاده صدق و صواب انحراف و اجتناب نکند، جوانب برین جمله برونند، و چون این حکم همایون بنقش توقیع رفیع اشرف اعلی منقش و مشرف و محلی گردد اعتماد نمایند. تحریرا فی ۲۷ جمادی الاولی سنه ۹۲۹»

و از جمله قصور و کاخهای مشهور و باغهای دلگشای تاریخی دار السلطنه هرات

باغ جهان‌آرای،

باغ دلکشای،

باغ چمن‌آرای،

باغ سفید،

باغ نو،

باغ زاغان،

باغ نظرگاه،

باغ مختار،

باغ قرنفل،

باغ خیابان،

باغ زبیده،

باغچه تخت عزیزان،

باغچه گازرگاه،

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

تخت باباسوخته،

را باید نامبرد. «۲»

---

(۲)- نقل از «مجموعه اسناد رسمی و رسائل و مناشیر دولتی تألیف غیاث الدین خواند میر مؤلف حبیب السیر موسوم به: «نامه نامی» نسخه کتابخانه ملی پاریس

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۳۳

استادان نامدار و ارجمند مدرسه هرات:

دورانی که با پیدایش سلطنت دودمان کرت آغاز، و با انقضاء ایام سلطنت حسین میرزا گورگانی در هرات پایان می‌یابد، یکی از ادوار طلائی و اعصار مشعشع تاریخ ادبیات زبان پارسی دری بشمار میرود، شهر هرات درین روزگار فرخنده سرچشمه معارف و آداب، و منبع فضائل و مکتب هنرهای زیبا، و مشعله‌دار کاروانهای سخنوران دری بوده، و همچون خورشید درخشانی در وسط کشور پهناور آفتاب تابان اعنی خراسان نورافشانی میکرده است.

علماء عالیمقدار، دانشمندان ارجمند، و استادان ماهر و نامداری درین عصر بروز و ظهور کرده، و گنجینه مشحونی از آثار علمی و محصولات فکری آن دانشوران در انواع علوم معقول و منقول و فنون حکمت و آداب در زبان پارسی دری بر جای مانده است.

و از جمله مشاهیر علماء، فقهاء، حکماء، ادبا و عربی‌نویسان این عهد:

مولانا سعد الدین مسعود بن عمر التفتازانی، قطب الدین مود و دچشتی، ابو تراب نخشبی هروی، و محمد بن علی الحکیم الترمذی الهروی، میباشند.

و از استادان بزرگ ادبیات و نویسندگان نامدار مدرسه هرات درین عصر:

شهاب الدین لطف اله حافظابرو، معین الدین محمد فراهی، مولی حسین کاشفی، معین الدین محمد اسفزاری، کمال الدین حسین گازرگاهی، مولی عبد اللّه ابن عبد الرحمن المشتهر بالاصیل الواعظ (مصنف کتاب: مرصد الاقبال السلطانیه یا مزارات هرات)، خواجه معین الدین جامی، یوسف اهل، محمد طوسی، محمد خاوند شاه، خواندمیر- را باید نامبرد.

و از شعراء سخنوران و معمائیان دربار هرات در عهد دودمان کرت و سلاله گورگانیان:

ربیعی پوشنگی پسر خطیب پوشنگ هرات. روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات مقدمه‌ج۲ ۳۳ استادان نامدار و ارجمند مدرسه هرات: ..... ص : ۳۳

سیف الدین محمد بن یعقوب الهروی: سیفی هروی.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۳۴

امیر سید حسینی.

قطب الدین احمد الامامی الهروی: امامی هروی،

مولانا جمال الدین محمد بن حسام: ابن حسام،

مولانا جمال الدین محمد بن حسام (دیگری): ابن حسام،

خواجه تاج السلمانی- سلمانی

مولانا معین الدین محمد فراهی- فراهی

مولانا شمس الدین محمد اسفزاری هروی- اسفزاری

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مولانا عبد الواسع هروی- عبد الواسع

خواجه عصمت بخاری- عصمت

عارف هروی- عارف

ریاضی

کاتبی

نظام الدین استرآبادی

هلالی

اثیری

اهلی

بدخشی

شاه حسین کامی

جلالی

مولانا حسن شاه

مولانا مظفر

آهی

آصفی

خالدی

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۳۵

درویش مقصودتیرگر

مولانا وجیه الدین نسفی

شیخ احمد سهیلی

مهری هروی

عظمت حوزه علمیه کانون علم و ادب هرات، و بسط و توسعه و رواج کالای دانش و ادب در آنشهر بدرجه رسیده بود که جمعی از زنان فاضله و دانشمند و سخندان را نیز ببار آورده، و در عصر و اجتماعی که این جنس از بشر (- جنس لطیف) یا درست‌تر بگویم نیمی از اعضاء پیکر جامعه بشری همانند قوم اسرائیل که محکوم به: ضربت علیهم الذلة و المسکنه بودند خوار و زبون بوده، و در پرده سیاه و تاریک ظلمت دیجور جهل و نادانی پیچیده شده بودند، بانوی فاضله و سخندان و شاعره ماهره مانند:

مهری هروی در صحنه اجتماع آن مدینه فاضله بروز و ظهور نموده، و داد فضل و ادب و سخندانی داده است،

مهری هروی زوجه خواجه عبد العزیز پزشک مخصوص سلطان شاهرخ میرزا بوده، «اسمش مهر النساء و از زنان مشهوره زمان میرزا شاهرخ گورگان است. و در فضایل و کمالات شهره جهان بوده، و با گوهرشاد بیگم شاهزاده خانم آن دودمان مانوس و معاشر بوده است»

مهری بدیهه در نهایت سلاست، و طبعی در غایت قوت و روانی داشته است، اکثر غزلیات و اشعار دیوان خواجه حافظ را تتبع نموده، و مطلع دیوان مهری این است.

ادریا ساقی العشاق اقداحا و عجلهاکه شوری میکند شیرین شراب تلخ در دلها «۱» از جمله گفته‌های مهری در تتبع غزلهای خواجه

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

حافظ این غزل است که در تتبع غزل خواجه که مطلعش این است:

---

(۱)- مطلع دیوان خواجه حافظ:

الا یا ایها الساقی ادر کاسا و ناولهاکه عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۳۶ یاد باد آنکه سر کوی توام منزل بوددیده را روشنی از خاک درت حاصل بود سروده است:

حل هرنکته که بر پیر خرد مشکل بودآزمودیم بیک قطره می حاصل بود

گفتم از مدرسه پرسم سبب حرمت می‌در هرکس که زدم بیخود و لایعقل بود

خواستم راز دل خویش بگویم با شمع‌داشت او خود بزبان آنچه مرا در دل بود

در چمن صبحدم از گریه و از ناله من‌لاله سوخته خون در دل و پا در گل بود

آنچه از بابل و هاروت روایت کردندسحر چشم تو بدیدم همه را شامل بود

دولتی بود تماشای رخت مهری راحیف و صد حیف که این دولت مستعجل بود «۱»

و از جمله خطاطان و خشنویسان دربار هرات:

شاهزاده میرزا بایسنقر، مولانا معروف، مولانا شمس الدین الهروی، مولانا جعفر تبریزی، مولانا اظهر، مولانا شهاب الدین عبد اللّه، مولانا شیخ محمود، مولانا پیرعلی هروی، مولانا عبد اللّه پسر پیرعلی هروی، پیرعلی هروی واضع و مبتکر خط نستعلیق (نسخ تعلیق) بوده است، او مدت پنجاه سال در شهر هرات مشغول تعلیم خط بود، و در خط نستعلیق شاگرد سلطان علی مشهدی بود، اما پس از مدتی از نگارش این خط بر استاد خویش تفوق و برتری یافت.

پیرعلی هروی در سال ۹۳۵ در هرات درگذشت.

---

(۱)- تذکرهٔ الشعراء مرآهٔ الخیال- امیر شیرعلی خان- مجالس النفائس امیر علیشیر- خیراهٔ حسان- اعتماد السلطنهٔ.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۳۷

و از جمله تذهیب‌کاران و نقاشان نامی دربار هرات:

مولانا حاجی محمد نقاش، مولانا سلطان علی مشهدی، کمال الدین محمود رفیعی، مولانا سلطان محمد نقاش، شاه مظفر، و استاد خط و تذهیب‌کاری و نقاش معروف و نامدار جهانی استاد کمال الدین بهزاد میباشند.

مولانا حاجی محمد نقاش یکی از هنرمندان و سرامدان روزگار خود بوده، و در فنون صنایع مستظرفه مهارتی بسزا داشته است.

غیاث الدین مینویسد: «چندگاه همت بر پختن چینی فغفوری گماشت بعد از تجربه بسیار و ارتکاب مشقت بی‌شمار جسم ظروف و اوانی که میساخت با چینی بغایت شبیه گشت اما رنک و صفایش چنانچه میباید نبود».

و از جمله موسیقی‌دانان و سازندگان و نوازندگان دربار هرات:

خواجه عبد القادر بن حافظ عینی، خواجه رضوان شاه، حسین عودی، خواجه قل محمد، و شیخ نائی مشهور میباشند.

یکی از استادان زبردست و سرامدان در هنر موسیقی خواجه رضوان شاه بوده است، و از جمله ابتکارات و مخترعات او قطعه

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

موسیقی است مشتمل بر: دوازده مقام، بیست و چهار شعبه، و شش آوازه، که قطعات و نغمه‌های بسیاری نیز در آن بکار برده است، و بقول قاضی احمد غفاری صاحب نگارستان: «خواجه رضوانشا سالیان دراز بدان مباهی و بلندآوازه بوده است»، و همو در نگارستان مینویسد:

(وقتی خواجه عبد القادر بن حافظ عینی در حضور سلطان احمد عرضه میدارد که اگر خواجه رضوانشاه در تمامی مدت حیات خود توانسته است یک قطعه باین کیفیت اختراع نماید، بنده درین ماه رمضان سی نوبت که هریک در صنعت کم از آن نباشد بشرف انها رساند، لاجرم زمره ندیمان حسب الامر پادشاه اشعار عربی و فارسی اختیار نموده، هر روز نوبتی معروض شاهنشاه میگردانیده و در روز جمعه عید جملگی این سی نوبت را در سلک تقریر کشید، و تمامی حضار بارگاه به تخصیص خواجه رضوانشاه متحیر گردیدند، و سلطان درباره آن نادرهٔ الاوان لوازم لطف و احسان مبذول داشته،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۳۸

مسمی به: «یار عزیز» گردانید) «۱».

اسفزاری در متن درباره او گوید: «خواجه عبد القادر که استاد فن موسیقی و اوتار، و در اقسام فضایل مثل حفظ کلام اللّه، و خطوط و اشعار سرآمده ادوار بود، و در تصانیف «نقش و عمل» و ساختن صوت و غزل در خراسان و عراق و اصفهان و حجاز بلکه در تمامی آفاق بدل نداشت» «۲»

و چنانچه اسفزاری میگوید: در بیماری طاعون که در سال ۸۳۸ در شهر هرات اتفاق افتاد خواجه عبد القادر «از چنک اجل جان نبرد، و رخت ودیعت حیات و متاع طول امل را بمقام: القبر صندوق العمل کشید». «۳»

---

(۱)- نگارستان قاضی احمد غفاری.

(۲)- ص ۹۳.

(۳)- متن ص ۹۳.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۳۹

تواریخ هرات

عظمت و اهمیت شهر هرات در سرزمین خراسان و مقام ارجمند علمی، ادبی، سیاسی و اجتماعی آنشهر در تاریخ (ایران خاوری) در عصور و ادوار اسلامی بویژه در قرون ۹- ۸ توجه گروهی از دانشمندان و افاضل مورخین را بخود معطوف داشته، و در تاریخ حوادث سیاسی و شرح اوضاع ادبی و اجتماعی و اوصاف جغرافیائی این شهر باستانی- که صیت جمال و جلال و آوازه شکوه و ابهت آن سرتاسر جهان را فراگرفته بود- کتابها تألیف کرده‌اند.

کاتب چلبی نویسنده کتاب مشهور: «کشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون»- که در عصر خود در کتاب‌شناسی محققی بی‌نظیر بوده، و کتابخانه‌های عظیم و مشحون از کتب نادره و نسخه‌های نفیسه شهر قسطنطنیه، و کتابخانه‌های بزرگ سلطنتی خاندان آل عثمان را در دسترس خود داشته است- فهرستی مشتمل بر اسامی هفت تن از نویسندگان ایران را- که در اعصار مختلفه میزیسته- و تاریخ هرات و خطه پوشنگ را نثرا و نظما در زبان پارسی تألیف نموده‌اند یاد کرده است:

۱- تاریخ هرات تألیف: ابو اسحق احمد بن محمد بن یونس البزاز.

۲- تاریخ هرات تألیف: ابو نصر عبد الجبار بن عبد الرحمن الفامی،

۳- تاریخ هرات تألیف: ابو اسحق الحداد،

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

۴- تاریخ هرات تألیف: ابو نصر القیسی،

۵- تاریخ هرات تألیف: نور الدین عبد الرحمن الجامی؟

۶- تاریخ هرات تألیف: معین الدین محمد الزمجی الاسفزاری،

- روضات الجنات فی اوصاف مدینهٔ هرات

۷- تاریخ هرات تألیف: ربیعی پوشنگی پسر خطیب پوشنگ هرات،

- کرت‌نامه

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۴۰

از این فهرست تنها کتاب روضات الجنات برجای مانده است، و گویا از کتاب «کرت‌نامه» نیز یک نسخه در کتابخانه خصوصی دانشمند و سخنور شهیر آقای «سرور خان گویا» در شهر کابل موجود میباشد. و ظاهرا سایر کتب مندرجه در این فهرست را باید از ضایعات ادبی بشمار آورد.

و از جمله تواریخ هرات که از فهرست کشف الظنون فوت شده است:

۱- کتاب: «تاریخ‌نامه هرات» تألیف سیف بن محمد بن یعقوب الهروی- سیفی هروی- میباشد، سیفی از شعراء و نویسندگان دربار ملوک کرت بوده و بامر ملک غیاث الدین کرت این کتاب را در تاریخ حوادث ایام سلطنت چند تن از ملوک کرت تألیف نموده است، «۱»

۲- مثنوی: «سام‌نامه» نیز یکی از تواریخ هرات و از آثار منظوم سیفی هروی مذکور است، این مثنوی حماسه تاریخی و چکامه رزمی بوده «در بیست هزار بیت در پنجاه جزو مصور» بر منوال شاهنامه فردوسی در شرح جنگهای پهلوان معروف هرات جمال الدین محمد سام- سپهسالار خراسان و سردار سپاهیان دولت کرت در هرات- با سردار سپاه سلطان اولجایتو مغولی. مثنوی سام‌نامه یکی از حماسه‌های ملی ایران بشمار میرود، زیرا جنگهای پادشاهان کرت در رأس سپاهیان خراسان و جانبازیهای پهلوانان هرات به سپهسالاری جمال الدین محمد سام با لشکر اولجایتو سلطان و ضرب شصتی را که پهلوان جمال الدین محمد سام با کشتن دانشمند بهادر فرمانده سپاه مغول به حکومت ایلخانی نشان داد، همه برای جلوگیری از توسعه‌طلبی و بسط روزافزون امپراطوری مغول در خاک ایران بوده است. این چکامه رزمی نفیس پایمال رذالت و تعصبات دشمنان گردیده و از میان رفته است، اما بعضی اشعار و قطعات آن در تاریخ نامه هرات از سیفی مذکور مسطور میباشد. «۲»

۳- کتاب «مرصد الاقبال السلطانیه و مرصد الامال الخانیه» یا- مزارات هرات

---

(۱)- این کتاب با تصحیح فاضل معاصر پرفسور محمد زبیر الصدیقی استاد دانشگاه کلکته در سال ۱۹۴۳. م بطبع رسیده است.

(۲)- بتاریخ‌نامه هرات صفحات: ۵۲۸- ۵۲۷، ۷۳۰، ۳۰۰ رجوع شود

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۴۱

تألیف مولی عبد اللّه بن عبد الرحمن الحسینی المشتهر به الاصیل الواعظ الهروی، این کتاب را در زمان سلطنت غیاث الدین ابو الفتح سلطان ابو سعید گورگانی تألیف نموده و دیباچه آنرا نیز بنام آن پادشاه موشح ساخته است، درین کتاب شرح احوال و تاریخچه زندگانی و سنین ولادت و وفیات و مزارات ۲۰۹ تن از رجال نامدار هرات را ذکر کرده است.

۴- خاتمه کتاب: «خلاصهٔ الاخبار فی بیان احوال الاخیار» که مشتمل بر تاریخچه شهر هرات در عهد سلطنت سلطان حسین میرزا بایقرا میباشد.

اسفزاری در دیباچه کتاب حاضر نیز نام چهار کتاب از تواریخ هرات را یاد کرده، و آنها را از منابع خود شمرده، و در تضاعیف

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

کتاب خود مطالب بسیاری از آنها نقل کرده است، ازین قرار:

۱- کتاب تاریخ هرات از شیخ عبد الرحمن فامی

۲- کتاب تاریخ هرات از ابو اسحق الحداد

۳- کتاب تاریخ هرات از سیفی هروی

۴- کتاب تاریخ هرات کرت‌نامه از ربیعی پوشنگی

صدر الدین ربیعی پسر خطیب پوشنگ صدر شعراء دربار هرات در عصر ملوک کرت، جوانی پرشور بلندپرواز و صاحب طبعی در غایت روانی بوده است، او در دربار ملک فخر الدین مقامی ارجمند داشت، و بامر آن پادشاه مثنوی در تاریخ ملوک کرت و هرات بر منوال شاهنامه فردوسی در ششهزار بیت برشته نظم کشیده و آنرا به:

«کرت‌نامه» موسوم نموده است. «۱»

---

(۱)- اینک نمونه دیگری از اشعار حماسه تاریخی کرت‌نامه:

در وصیت کردن و اندرز ملک رکن الدین کرت بملک شمس الدین کرت گوید:

بهر کار رخ سوی دادار دارهمی یار و یاور جهاندار دار

ز روز پسینت در اندیشه باش‌بنیکی‌شناسی خردپیشه باش

مشو در پی آز و آئین بدبگیتی به نیکی بمان نام خود

همی تا تو را دست هست و توان‌مکن بد بجان کهان و مهان

ره راستی جوی و پاداش یاب‌مکن خویش را بسته خورد و خواب ***

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۴۲

نسخه‌های مورد اعتماد

بطور کلی پنج نسخه مخطوطه از کتاب: «روضات الجنات فی اوصاف مدینهٔ هرات» درین چاپ مورد اعتماد و استناد بوده است:

۱- نسخه کتابخانه ملی پاریس که بعلامت (پا) نموده شده است. «۱»

۲- نسخه کتابخانه ملی ملک که بعلامت (مک) نموده شده است.

۳- نسخه کتابخانه مجلس شورای ملی بعلامت (مج) نموده شده است.

۴- نسخه کتابخانه ملی ملک (دوم) بعلامت (مد) نموده شده است. «۲»

۵- نسخه کتابخانه مسجد سپهسالار بعلامت (س) نموده شده است. «۳»

کهن‌سال‌ترین نسخه‌های مذکور نسخه (مک) میباشد که در سال ۹۸۱ تحریر شده است (- ۸۲ سال پس از تاریخ ختم تألیف کتاب).

و پس از آن نسخه (پا) که در سال ۹۹۴ نگاشته شده است (۹۵ سال پس از تاریخ ختم تألیف کتاب)

و سپس نسخه مج میباشد که در سال ۹۹۹ کتابت شده است (۱۰۰ سال پس از تاریخ ختم تألیف کتاب).

جای بسی شگفتی است از این کتاب در فاصله هیجده سال سه نسخه (مک، پا

***

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

چو کاری شود بر تو دور و درازنیازی ببر بر در بی‌نیاز

دل از بهر این خانه خاک خوردمدار از پی پنج‌روزه بدرد

بتاج و نگین و کلاه و مهی‌بشاهی و شاهنشهی و شهی

منه دل که این جمله بگذشتنی استبفرمان ایزد رها کردنی است و در شاهپرستی و شاه‌دوستی مردم خراسان گوید:

همه شاه را چاکر و بنده‌ایم‌بفرمانش یکسر سرافکنده‌ایم

(۱)- یک نسخه فتوگرافی که از روی میکرو فیلم نسخه کتابخانه ملی پاریس بامر اداره انتشارات و روابط دانشگاهی تهیه شده در اختیار اینجانب و مورد استفاده بوده است

(۲)- این نسخه فقط شامل پنج روضه است (از آغاز کتاب تا پایان روضه پنجم)، و بخط شکسته تعلیق و نسبتا نونویس و بسیار مغلوط و غالبا بی‌نقطه است تاریخ تحریر هم ندارد. و لذا غیرقابل اعتماد و چندان استفاده از آن نشده است.

(۳)- اول و آخر این نسخه ناقص است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۴۳

و مج)- آنهم بظن غالب در خود شهر هرات- تحریر شده و اختلافات فاحشی بخصوص از حیث زیادت و نقصان میانه آنها وجود دارد.

در آغاز کار چنین تصور میرفت که نسخه مک اصلی است و دستی غیر از دست مصنف بر آن اضافات و الحاقاتی افزوده، و در نتیجه نسخه‌های مج، پا و س بوجود آمده است.

یا نسخه مج اصلی است و دستی غیر از دست مصنف آنرا اختصار نموده و در نتیجه نسخه‌های مختصر مک، پا و س و غیره بوجود آمده است.

اما این‌همه نقشهای مخالف پس از تحقیقات و امعان نظر و مطالعات عمیقه در متن و اضافات نقش‌برآب گردید. زیرا این نکته بر من آشکار شد که اسفزاری برای نخستین‌بار در سال ۸۹۷ ه بتألیف این کتاب پرداخته و پس از دو سال یعنی در سال ۸۹۹ ه. (مقارن سال ۲۵ از سلطنت ابو الغازی حسین میرزا بایقرا) از تألیف آن فراغت یافته است. و سپس تا مدت شاید پانزده سال (بقول اسمعیل پاشا که وفات اسفزاری را در سال ۹۱۵ نوشته است) «۱» مرتبا بر آن مطالبی می‌افزوده است.

و در نتیجه این روش مصنف در تألیف تدریجی این کتاب بطور کلی سه نسخه بوجود آمده است.

۱- نسخه ابتدائی- نسخه مک

۲- نسخه متوسط- نسخه‌های س، پا و سایر نسخه‌های موجوده این کتاب در مکاتب عمومی

۳- نسخه کامل و جامع- نسخه مج

و چون اسفزاری یکی از استادان نامدار مدرسه هرات بوده و آثار ادبی او هم در زمان حیاتش مورد توجه محافل ادبی شهر دار العلم هرات و دیگر بلدان خراسان بوده است از روی نسخه‌های مختلفه این کتاب نسخه‌هائی تحریر شده و انتشار یافته است و بدین‌ترتیب میانه نسخه‌های این کتاب از حیث زیادت و نقصان مطالب، و تعداد

---

(۱)- به دیباچه بخش یکم ص ط- ح رجوع شود.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۴۴

قطعی چمن‌ها و روضه‌ها اختلافات فاحشی بوجود آمده است. «*»

میانه نسخه‌های مذکوره نسختان مج و مک از حیث مطابقت با یکدیگر بی‌نظیر میباشند، چه نسخه مج عینا همان نسخه مک است

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

بعلاوه اضافات و اسفزاری با چنان مهارت بی‌نظیری اضافات و الحاقات و اصلاحات را در نسخه ابتدائی وارد نموده که ابدا احتیاجی بحذف یا تغییر عبارت پیدا نشده است، و این نکته یعنی: اضافات و تغییرات نسخه کامل مج نسبت به نسخه ابتدائی مک در این چاپ بوسیله پرانتز (...) و کروشه [....] در متن نموده شده است. بطوریکه هرخواننده بدون نیاز اندکی تدفیق و امعان نظر نسخه ابتدائی مک را از نسخه کامل و نهائی مج تشخیص داده و مهارت مصنف را در الحاق اضافات خواهد دریافت. «۱»

اختلافات فاحش، اغلاط بسیار، پریشان بودن نسخه‌ها، و فساد اسامی اعلام و اماکن- که درین کتاب بخصوص در قسمت جغرافی آن بسیار مهم است- فساد بسیاری از کلمات، لغات نامأنوس، و فساد عبارات و جملات و اشعار مورد استشهاد، و امثال و احادیث و اشعار عربی همه مشکلات و صعوباتی بود که در آغاز کار انجام آنرا محال مینمود،

نخستین اشکال کار تصحیح اسامی اماکن و اعلام بود، و بخصوص در بخش جغرافی آن‌که بسیاربسیار مهم است، تصحیح اسامی اماکن که غالبا در اثر توارد ایادی نساج

(*)- چندین نسخه عکسی دیگر از مخطوطات کتاب «روضات الجنات فی اوصاف مدینهٔ هرات» متعلق بکتابخانه‌های عمومی و خصوصی خارجه و ایران مورد استفاده بوده است شرح معرفی نسخه‌های مزبوره، و اضافات و الحاقات و نواقص و اختلافات آنها در بخش سوم (مجلد سوم) مذکور خواهد شد.

(۱)- دیباچه مفصل و مبسوطی مشتمل بر:

تاریخچه شهر هرات، شرح احوال اسفزاری مشروحا مقتبس از تضاعیف خود کتاب حاضر، تاریخ تألیف این کتاب، نسخه‌های مختلفه آن، علل اختلافات نسخه‌های موجوده و مطالب لازمه دیگر قبلا تهیه و نوشته شده بود، اما بجهاتی فعلا از انتشار آن در اینجا صرف نظر شده، و مختصری از تاریخچه شهر هرات از آن استخراج گردیده و در اینجا نگاشته شد، و بقیه مطالب آن ضمیمه حواشی و تعلیقات و یادداشتهای اینجانب و تحقیقاتی راجع به معرفی کلیه نسخه‌های مخطوطه و موجوده این کتاب در کتابخانه‌های عمومی و خصوصی بعنوان بخش سوم بخواست خدا در آتیه طبع و نشر خواهد شد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۴۵

بی‌اطلاع و جاهل بکلی فاسد شده بود، و تعیین مواقع و محال آن اماکن در حال حاضر از منابع مختلفه کاری سهل و آسان نبود، چه گاهی یک اسم یا یک لغهٔ نامأنوس یا یک عبارت یا یک مثل یا شعر فارسی (یا عربی) یا یک کلمه از اسامی اعلام و اماکن که فاسد شده بود، برای تحقیق و تصحیح و جستن آن از منابع و مصادر مدتها صرف وقت شده است.

مثلا- برای تصحیح کلمه «رباط پی» که یکی از اسامی اماکن است یا کلمات «بهلوط» و «زناتی» که از اسامی اعلام‌اند و در همه نسخه‌ها مخدوش و محرف و فاسد شده نوشته شده‌اند- و اکنون بسادگی خوانده میشوند و جمیع خصوصیات آنها در حواشی نوشته شده است- مدتها وقت صرف مطالعه و تحقیق درباره آنها گردیده است.

اینهمه مشکلات و صعوبات موجب گردید که نویسنده چندین بار از توانائی انجام این خدمت ادبی مأیوس گردیده و تا مدتی آنرا مهجور نماید، اما باز هم عشق و علاقه شدید بانجام این خدمت بزرگ ادبی موجب میگردید که دوباره بکار پرداخته و از موانع و مشکلات نهراسد.

شاید گفته شود که: انجام کاری بدین دشواری چه ضرورت دارد؟ اما باید دانست که: احیاء این قبیل متون کهن‌سال از جهات بسیاری بر ما واجب و نهایت لزوم را دارد.

زیرا: این کتاب یکی از اسناد و متون کهن‌سال زبان پارسی دری است که سبک و اسلوب نگارش نثر را در عصر تألیف آن بما نشان میدهد، و چون زبان پارسی دری رکن رکین ملیت، و پایه و شالوده برومند قومیت، و یادگار سالخورده نیاگان ما، و واسطه

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

عقد و پیوستگی و رشته متین و ناگسستنی همبستگی مردم این مرزوبوم میباشد، پس حفظ و نگهداری و نشر اسناد و مدارک آن نهایت لزوم و ضرورت را دربردارد.

زبان پارسی که رشته ناگسستنی ملیت ما است دارای ثروت عظیم علمی و ادبی و هنری میباشد که تاکنون بصورت نسخه‌های مخطوطه نادره در گوشه و کنار جهان در پرده انخساف مستور مانده، و بر ماست که این گنجینه‌های مالامال فرهنگی را بگشوده و با داشتن چنان ثروت فرهنگی بر خود ببالیم.

این متون کهن‌سال که گوهرهای گرانبها و شراره‌های خاموش نشدنی

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۴۶

از بقایای گنجینه‌های فرهنگی بر باد رفته و یغمازده ایرانی است که بطور معجزه آسائی از حوادث آتش‌بار و خانمانسوز ادوار گذشته بر جای مانده و همانند الواح سماواتی است که سرگذشت نیاکان و شرح احوال رجال نامدار و اوصاف و اوضاع جغرافیائی نواحی مختلفه مرزوبوم آسیب‌دیده کشور و صفحات درخشان افتخارات ملی ما را در دل خود جای داده است.

از همه برتر و مهم‌تر اینکه این قبیل متون سالخورده اسناد قطعی و بنجاق و قباله سرزمین کهن‌سال ایران است که مرزها و حدود طبیعی و نژادی و تاریخی و فکری کشور ما را ثابت و محقق و مدلل میدارد.

در ختام کلام از یادآوری چند نکته ناگزیر میباشد: اسفزاری در تضاعیف این کتاب به روضه مبسوط و مفصل خاصی- که در آن از عمارات، قصور، ابنیه و مزارات هرات و دیگر بلدان مشهوره خراسان به تفصیل سخن رانده است، تصریح نموده و رجوع داده است، اما در نسخه‌های مخطوطه موجوده این کتاب مطلقا (اعم از نسخه‌های مورد استناد این چاپ یا نسخه‌های دیگر که در مکاتب عمومی هند و انگلستان و غیره موجود است) با تحقیقاتی که بعمل آورده‌ام چنین روضه که عبارت از روضه ۲۷ باشد وجود ندارد.

اینک نمیدانم که: آیا نسخه کاملتر و جامعتری از این کتاب مشتمل برین روضه مفقوده وجود داشته که از میان رفته است؟ یا نسخه از آن هم‌اکنون در زوایا موجو و شاید بعدها پیدا بشود؟ یا اینکه: مصنف هرگز بتألیف و نگارش چنین روضه توفیق نیافته است؟ راجع به روضه ۲۷ مفقوده در تعلیقات بخش سوم این کتاب بتفصیل و اشباع سخن رانده شده است.

عجالهٔ برای جبران این نقیصه در دیباچه حاضر ضمن شرح تاریخچه شهر هرات اسامی و اوصاف بسیاری از ابنیه، عمارات هرات از: مساجد، مدارس، خانقاهها، لنگرها کتابخانه‌ها، حظائر، قصور، باغهای سلطنتی، قلاع و مزارات فراهم و مذکور گردیده و این نقیصه یعنی فقدان روضه ۲۷ تا اندازه جبران شده است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، مقدمه‌ج۲، ص: ۴۷

نکته دیگر: چند فورم از اواسط کتاب مشتمل بر حواشی و تعلیقات و اختلاف نسخه‌ها سال گذشته در حریق موحش چاپخانه از میان رفته و بکلی سوخته شد، و چون کتاب در جریان چاپ بود دیگر برای تهیه و تجدید آنها مجال و فرصتی نبود. امید است که در مجلد سوم که مشتمل بر تعلیقات و حواشی است جبران بشود.

در پایان این مقال بسیار بجاست که یک بار دیگر از الطاف و مساعدتهای ذی‌قیمت استاد علامه جناب آقای فروزانفر سپاسگذاری نموده و یادآوری نماید که بواسطه مهربانیهای این رادمرد دانش‌مند دانشگستر دانش‌دوست- که از ذخائر ملی و مفاخر فرهنگی این کشور میباشند و همواره هم معظم الیه بر احیاء فرهنگ باستانی و اعتلاء و عظمت دانشگاه مقصور میباشد- توانستم این خدمت ادبی را بپایان رسانیده و همچنان رشته مطالعات دیگر خود را نیز انجام نمایم. زبان تمجید و سپاسگذاری درباره معظم الیه ابکم، و باین ابیات مترنم میباشد:

قصرت عن منتهاک ظناو طلت عما ظننت فعلا

صلبت عودا، و دمت جوداو فقت فرعا و طبت اصلا

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

یا رجمهٔ الدهر و المعالی‌لاـلقی الدهر منک ثکلاـ اینک هنگام آن رسیده که سخن را کوتاه نموده و نتیجه زحمات، کوششها، شب‌زنده‌داریهای خود را که عبارت از: «یک حسن نیت خوب است» نه «یک کار خوب» با قلبی لرزان به پیشگاه استادان دانشمند و عالیمقدار دانشگاه و سایر افاضل و اعلام تقدیم دارم، و بطور اجمال یادآور شوم که این کار در شرایط نامساعد و احوال و ظروف ناسازگاری با فقدان همه‌گونه وسائل و وجود همه‌گونه موانع انجام گردیده است.

امیدوارم موارد لغزش و سهو و اشتباهات را- که تمام آن لغزش و سهو و اشتباه است- یادآوری فرموده، و نگارنده را در این «حسن نیت» یاری و رهنمائی فرمایند.

سید محمد کاظم امام- ۲۵ فروردین‌ماه ۱۳۳۹

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱

روضه هشتم در ذکر وفات ملک غیاث الدین و احوال «۱» اولاد و احفاد او «۲»

اشاره

در شهور سنه تسع و عشرین و سبعمایه ملک اسلام «۳» [غیاث الحق و الدین] بعد از تحصیل مراد و مرام دنیوی و اخروی و نیل طواف بیت اله الحرام، و زیارت روضه مقدسه حضرت نبوی صلی اله علیه و سلم ندای ناگزیر: ارجعی الی ربک راضیهٔ مرضیهٔ؛ را اجابت کرده بجوار رحمت الهی واصل گشت، و از وی چهار پسر ماند، اول: ملک شمس الدین «۴» [محمد که قایم‌مقام و ولی‌عهد پدر بود]، دوم: ملک حافظ، سیوم: ملک معز الدین حسین، چهارم: ملک باقر.

و در زمانی که ملک شمس الدین محمد بمکان پدر تمکن یافت مولانا جمال الدین محمد ابن حسام که از فضلای عصر و بلغای زمان بلطافت طبع و حذاقت ذهن ممتاز بود از هندوستان بهرات آمد، در تاریخ جلوس ملک شمس الدین این قطعه «۵» [که بر کمال فضایل قائل دال است] بنظم آورد،

ابن حسام: ۱

اضائت بشمس الدین کرت زماننا اجری فی بحر المرادات فلکه

---

(۱)- مج: و اولاد. مک: و احوال اولاد.

(۲)- عبارت عنوان بتمامه از نسخه پا محذوف است.

(۳)- مج. پا: غیاث الحق و الدین.

مک: این عبارت را ندارد.

(۴)- مج. پا: [محمد که قایم‌مقام و ولی‌عهد پدر بود].

مک: این عبارت را ندارد.

(۵)- مج. پا: که بر کمال فضایل قائل دالست.

مک: این عبارت را ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲ و من عجب تاریخ مبداء ملکه‌یوافق قول الناس خلد ملکه و چون ذکر مولانا ابن حسام در میان آمد، شمه از لطایف محاورات، و بدایع مطایبات او بیان کردن لایق نمود:

از پدر خود چنین استماع دارم که مولانا ابن حسام «۱» در مدح سلطان محمد شاه لک بخش «۲» قصیده که مطلع آن این بیت است

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

که گفته:

نظم:

الهی تا جهان باشد نگهداری جهان‌بانرامحمد شاه قتلغشاه سلطان ابن سلطانرا و چون در پای تخت سلطان بار یافته مطلع را عرض کرد سلطان فرمود که مولانا بس کن که در خزانه من چندان وجه نیست که بصله این یک بیت وفا کند، بعد از آن سلطان فرمود که مولانا بنشیند، و حکم کرد تا صرهای زر آورده پیرامن مولانا چیدند تا بسر او رسید، درین محل مولانا برپای خاست، سلطان را بسطی عظیم شد، فرمود تا دیگر زر چیدند تا باز بسر او رسید، مولانا بر سر دو انگشت پای بایستاد «۳» تا قدری دیگر بلند شد سلطان فرمود که دیگر بچیدند تا دیگر مجال ارتفاع نماند. و بدین مطایبه شیرین سلطان بصحبت مولانا رغبت تمام نمود و او را ندیم خاص گردانید، و «۴» [ندیم او را گویند

---

(۱)- مج: از پدر خود چنین استماع دارم که مولانا ابن حسام.

پا: چنین استماع دارم که مولانا ابن حسام.

مک: از پدر خود استماع دارم که ابن حسام.

(۲)- سلطان محمد شاه بن قتلغشاه غوری یکی از ملوک غور بوده که در خراسان و بخشی از هند سلطنت کرده و بسخاوت مشهور بوده است. برای ترجمه احوال او به کتاب «طبقات اکبری» از خواجه نظام الدین احمد هروی- ج ۱ ص ۱۹۸ مراجعه شود.

(۳)- مج: بایستاد تا قدری دیگر بلند شد سلطان.

پا: بایستاد تا قدری دیگر بلندتر شد سلطان.

مک: بایستاد سلطان.

(۴)- عبارت: [ندیم او را گویند ... و محرم باشد، پس] از زیادات مج و پا میباشد و از مک بتمامه محذوف است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳

که در مجالس انس از اول تا آخر حاضر و محرم باشد، پس] خصوصیت و محرمیت مولانا بآن مرتبه رسید که سلطان او را در حرمهای خاص خود بار داد «۱»، روزی ملازم سلطان در حرم آمده همه فروش و اوانی و اسباب و ادوات از زر خالص و نقره صافی دید، سلطان در مقام بسط و اظهار انعام مولانا را فرمود، که ازین اسباب [حرم مرا] چیزی که پسند خاطر تو افتد بطلب تا مبذول افتد، مولانا حصیر زربفتی دید «۲» [در کمال تکلف پرداخته] او را طلب نمود سلطان فرمود تو حصیری چنین چه میکنی؟ گفت با محبوب خود بدولت پادشاه بر روی آن غلطم، سلطان گفت که مگر مرا نمی‌باید «۳» [گفت هرآینه می‌باید، سلطان فرمود که] چیزی دیگر بطلب، سه پایه زرین دید که وزنی و عیاری داشت مولانا او را طلبید. سلطان فرمود «۴» [که ترا سه پایه زرین بچکار آید؟ گفت از برای پسر خود فرستم تا بعنایت سلطان از آن متمتع گردد، گفت] مرا مگر نمی‌باید «۵»، [گفت بلی میباید سلطان گفت چیزی دیگر بطلب] پیه‌سوزی زرین بتکلف بود مولانا او را طلب داشت، سلطان فرمود تو از آنچه خواهی کرد؟ گفت آن قبه بالای او را جدا سازم، و باقی او را استعمال کنم. سلطان دیگر جواب نداشت، مولانا را گفت مجموع از آنچه طلب داشته از آن تست بردار و بخانه خود فرست.

الغرض: چون ملک شمس الدین بجای پدر نشست در ظلم دربست، و دست کرم

---

(۱)- مج: حرمهای خاص خود بار داد.

پا: حرمهای خاص راه بار داد.

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مک: حرم خود بار داد.

(۲)- مج. پا: در کمال تکلف پرداخته.

مک: این عبارت را ندارد.

(۳)- عبارت: [گفت هرآینه می‌باید، سلطان فرمود که] از زیادات مج و پا میباشد و از مک محذوف است.

(۴)- عبارت: [که ترا سه پایه زرین ... از آن متمتع گردد گفت] از زیادات مج و پا میباشد و از مک محذوف است.

(۵)- عبارت: [گفت بلی میباید. سلطان گفت چیزی دیگر بطلب] از زیادات نسختان مج و پا میباشد و از مک محذوف است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴

بگشاد، و داد مظلومان بستد، و انصاف زیردستان بداد، لطف شمایل او در باغ مملکت از آثار بهار حکایت میکرد، و شعله نیران سخط او در ریاض آمال اعدا از صرصر خزان روایت مینمود، اما روزگار دولت او چون دور گل کم‌بقا، و ایام اقبال او مانند روز شادمانی زود درگذر بود، «۱»

قطعه

اقبال را بقا نبود دل منه بر آن‌عمری که در غرور گذاری هبا بود

گر نیست باورت ز من اینک تو خود ببین‌اقبال را چو قلب کنی لا- بقا بود بعد از دو ماه که از حکومت او بگذشت مریض شده درگذشت، و از عالم فنا بمأمن بقا خرامید، و آفتاب دولت او پیش از آنکه بدرجه استوا ارتفاع نماید بمغرب ممات افول نمود،

لاثیر الاومانی: ۲

چون غنچه لبش بازنخندیده تمام‌در خاک شد آن‌زمانه نادیده تمام

چون نرگس نارسیده نگذاشت فلک‌کان غنچه نو باز کند دیده تمام

---

(۱)- حافظابرو مینویسد: «وفات ملک غیاث الدین در شهور سنه تسع و عشرین و سبعمایه بود و ملک شمس الدین پسر بزرگترش در هرات قایم‌مقام او بحکومت نشست، و او بغایت خوب‌صورت و بهادر و مردانه و کاردان فرزانه بود، اما روزگارش امانی نداد، ملک شمس الدین بعد از حکومت او بیکماه درگذشت، و ملک حافظ برادرش بجای او نشست، و در شهور سنه ثلثین و سبعمایه در ممر حصار اختیار الدین که در هرات است او را بقتل آوردند، و بعد از آن اکابر و اشراف خراسان باتفاق سالار که در آن ایام صاحب وجودتر بود ملک معز الدین حسین را که هنوز در صغر سن بود بحکومت بنشاندند» (کتاب جغرافی- حافظ ابرو- نسخه کتابخانه ملی ملک ص ۲۹۱- ۲۹۰).

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵

پس برادر ملک شمس الدین ملک حافظ مباشر حکومت شد، و او جوانی ستوده منظر، حمیده مخبر بود، و خط خوب و آثار پسندیده داشت، اما در امور حکومت و ملک‌داری (او را) زیاده اختیاری و اقتداری نبود، و غوریان مسلط گشته برای خود میزدند، و میگرفتند، و مهمات میساختند، و معاملات می‌پرداختند.

بیت

چو غوری خر روستائی بردملک باج ده یک چرا می‌برد لاجرم ارکان دولت او را ثباتی نبود، و بنیان حکومت او بزودی انهدام یافت، و امور ایالت و جلالت ببرادر او ملک معز الدین حسین کزت منتقل گشت.

و در خلال این احوال در سنه ست و ثلثین و سبعمایه سلطان ابو سعید خان «۱» که خاتم خاندان چنگیزی و نگین خاتم خانی بود

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

وفات یافت، و در مرقدی که در حوالی سلطانیه در زمان حیات برای روز ممات خود احداث نموده بود مدفون گشت.

---

(۱)- سلطان ابو سعید فرزند اولجایتو سلطان در سال ۷۳۶ ه درگذشت و با مرک او دوره سلطنت ایلخانان مغول در ایران که هولاکو خان تأسیس کرده بود بپایان رسید، و از آن تاریخ به بعد دوره هرج‌ومرج و ایام پرمشقتی در کشور ایران آغاز گردید، و مدت ۳۵ سال ادامه داشت، تا اینکه طوفان دیگری از فاتحین و غارتگران تورانی بسرداری کشورگشائی خونریز و بی‌باک موسوم به امیر تیمور گورکانی از سرزمین ترکستان برخواسته و سرتاسر ممالک ایران را فراگرفته است.

حافظابرو مقارنه اوایل سلطنت ابو الحسن معز الدین حسین کرت را با سه واقعه تاریخی مهم اعنی: انقراض سلطنت ایلخانی در ایران، ولادت امیر تیمور و آغاز جنبش سربداران اشاره کرده در حوادث سال ۷۳۶ مینویسد: «درین سال انقضاء دولت سلاطین چنگیز خان بود در ممالک ایران و از آن تخمه کسی که پادشاه باستقلال شود نماند، و آخر آن دولت مقارن است باول ظهور ... امیر تیمور گورکان ... در ربیع الاول سال مذکور وفات سلطان ابو سعید بود، در بیست و پنجم شعبان ولادت امیر صاحب قران». (ربع چهارم از تاریخ عمومی حافظابرو موسوم به «زبدهٔ التواریخ بایسنقری» نسخه خطی- احتمالا بخط مؤلف- متعلق بکتابخانه ملی ملک).

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۶ و هم درین سال بحکم آنکه،ع: یکی گر رود دیگر آید بجای آفتاب ذات خجسته صفات حضرت صاحب‌قرانی، نیر آسمان فرماندهی و کشورستانی

لعبد الواسع الجبلی «۱»:

علی القدر، یحیی صدق، موسی دست، عیسی‌دم‌سکندر ملک، خضر الهام، آصف خلق، جم فرمان

بفتح آمد چو اسکندر، بفر آمد چو افریدون‌بملک آمد چو کیخسرو، بعدل آمد چو نوشروان

معاذ اله خطا گفتم که آمد این چهار او راعماری دار، و خوانسالار، و خدمتگار، و مدحت‌خوان قطب الحق و الدنیا و الدین امیر تیمور گورگان نور اله مضجعه بقنادیل الغفران، «۲» (از افق ولادت میمون، بطالع فرخنده و اتفاق همیون) در ممالک توران در بلده «کش» ۳ سعادت طلوع ارزانی فرمود، و لشگری در یک تن، بلکه عالمی در یک بدن ظهور نمود، کوه شکوه و صلابت در صورت پسری، و دریای قدرت و مهابت در هیأت بشری قدم بر منصه وجود نهاد چون حواشی اوراق روزگار: و صحایف سواد و بیاض لیل و نهار بذکر آثار شوکت و عظمت، و «۳» (آیات) عجایب قدرت، و بدایع مکنت آنحضرت موشح و محشی است؛ درین اوراق باطناب ارتکاب نمودن لایق وقت نمیداند، والا بنان کاتب از بیان او تنگ نمی‌آید، و زبان قلم از تحریر کیف و کم او ابا نمینماید، مع‌هذا از صادرات افعال و نادرات احوال آن صاحب قرآن، سلطنت مآل، آنچه لایق این اوراق باشد، در محل خود مذکور خواهد شد، انشا اله وحده.

---

(۱)- مج: لعبد الواسع الجبلی. مک: لعبد الواسع.

پا: این جمله را ندارد.

(۲)- عبارت: (از افق ولادت میمون، بطالع فرخنده و اتفاق همیون) از زیادات نسختان مک و پا میباشد.

(۳)- مک. یا: و آیات عجایب. مج: و عجایب.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۷

«۱» و چون بعد از وفات سلطان ابو سعید خان پادشاهی «۲» مستقل بر تخت سلطنت متمکن نبود، از هرطرف متغلبی سربرآورد، و در هرگوشه مفسدی باد غرور در دماغ انداخت، و اطراف و اقطار ممالک ایران از شومی تعرض اشرار پریشان و ویران گشت، و خلایق

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

از مساکن و اوطان خود سرگردان شدند.

مقارن این حال ملک ملک خصال، «۳» (و پادشاه ستوده فعال ملک) معز الدین حسین، سلوک طریقه عدل و احسان که سبب معموری بلاد جهان، و موجب نیکنامی خسروان رفیع مکان است پیش گرفته، ابواب مرحمت بر عالمیان گشاده و دست مزاحمت از آدمیان کشیده داشت لاجرم مردم متفرق از اکناف و اطراف روی بهرات آورده در ظل ظلیل رأفت و عاطفت او مرفه الحال می‌بودند، و نهال آمال و ریاض اقبال همکنان از رشحات سحاب مکرمت، و قطرات (سحاب) «۴» مرحمت او تازه و سیراب میگشت، در رعایت رعیت و تعمیر مملکت، و سد سیل ستم، و فتح ابواب (نعم) «۵» مساعی مشکور مبذول میفرمود، تا لاجرم او را ارتقاء بمعارج سنیه، و انتما بمراتب علیه بنوعی دست داد که، ملوک ممالک، و ولات ولایات بمراسله و مراودهٔ او مستظهر و مبتهج بودند، و در گاه‌وبیگاه در سوانح امور و وقایع مقدور التجاء بدرگاه او میکردند، و آنچه او را در حیز اقتدار آمد هیچ‌یک را از ملوک کرت میسر نشده.

للشیخ نظامی رح «۶»:

از آن شد خانه خورشید معمورکه تاریکان عالم را دهد نور «۷» [سحاب ابر از آن آمد جهانگیر

که در طفلی گیاهی را دهد شیر_____]

(۱)- مج: چون. مک. پا: و ... چون.

(۲)- مج: پادشاه. مک. پا: پادشاهی.

(۳)- عبارت: (و پادشاه ستوده فعال ملک) از زیادات نسختان مک و پا میباشد.

(۴)- کلمه: (سحاب) از زیادات مک و پا میباشد.

(۵)- کلمه: (نعم) از زیادات مک و پا میباشد.

(۶)- مج: للشیخ نظامی رح. مک: نظامی. پا: این کلمه را ندارد.

(۷)- این بیت از زیادات نسخه مج میباشد و از نسخه مک و پا محذوف است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۸

چمن اول از روضه هشتم در محاربه امیر وجیه الدین مسعود سربدار و شیخ حسن جوری با ملک معز الدین حسین و کشته شدن شیخ حسن

اشاره

مبداء اعتبار و اقتدار جماعت سربداران ۴ سبزوار امیر عبد الرزاق بیهقی است، و او از اکابر «۱» (آنجاست) و مرید شیخ حسن جوری بوده، و بفرط تهور و تهتک و کمال افتتان و افساد از اقران امتیاز داشته، روزی او را با رئیس آن نواحی منازعتی افتاد و رئیس کشته شد «۲» با کسان خود درین باب مشورت نموده، بعد از آنک اختیار از دست رفته بود گفتند، اختیار از دست نمی‌باید داد، جماعتی از جوانان و شریران آن دیار، که هریک رستم را زالی «۳»، و شغاد را «۴» شغالی میشمردند گرد کرد، و در دوازدهم شعبان سنه سبع و ثلثین و سبعمایه آن جماعت بسرداری او اتفاق نموده، کمر فرمان‌برداری او بر میان بستند، و سخن ایشان آنکه جمعی مفسدان استیلا یافته بر خلایق ستم میکنند، اگر توفیق یابیم دفع ظلم و ظالمان نمائیم، و الا سر خود بردار بینیم، بدین‌سبب ایشان را «سربدار» لقب شد، و بر سبزوار مستولی گشتند «۵»، [چون روزگار تفرقه بود فتنها از هرطرف در حرکت آمد،] روزی امیر عبد الرزاق برادر

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

خود امیر وجیه الدین مسعود را بتقصیری منسوب کرد، و دشنامهای ناخوش میداد، و او

---

(۱)- مج: از اکابر و مرید. مک. پا: از اکابر آنجاست و مرید.

(۲)- مج: با کسان خود درین. مک: کسان درین.

پا: با اصحاب خود درین.

(۳)- مج. پا: رستم را زالی. مک: رستم زالی.

(۴)- شغاد: بفتح اول که شین معجمه است بر وزن سواد نام برادر رستم زال بود که رستم را با رخش در چاه انداخت و خود هم بیک تیر رستم کشته شد. فرهنک سروری و برهان قاطع.

(۵)- عبارت: (چون روزگار تفرقه بود فتنها از هرطرف در حرکت آمد) از زیادات مج و پا میباشد و از مک محذوف است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۹

آهسته‌آهسته پس میرفت.

«۱» ع:

که گامی پس نهد هرگه که آرد حمله شیری نر

تا چون از حد بگذرانید «۲»، (امیر مسعود خنجر کشیده در دوید و شکم برادر را بردرید، بعد از) قتل برادر سرداری سربداریه بد و مقرر شد، و این حال دوازدهم ذی الحجه سنه ثمان و ثلثین و سبعمایه بود، و بهتر از برادر خود بضبط و نسق امور قیام نمود، و مرد شجاع و دلیر و صاحب فراست و پسندیده مخبر بود، تدبیر کرد که قاعده تمهید نماید که بناء حکومت او را استحکامی باشد اندیشه او بر آن قرار گرفت که شیخ حسن جوری را که بیشتر سکنه آن دیار مرید و معتقد او بودند مقتدا ساخته، خود بلشکرکشی قیام نماید، و درین فرصت شیخ حسن در حصار «یازر» محبوس بود، بسبب آنکه چون اتباع و مریدان او بسیار شده بودند امیر ارغونشاه جانی قربانی بتو هم آنکه مبادا خروج کند در زمان طغاتیمور خان او را گرفته بحصار یازر فرستاده بود، پس امیر وجیه الدین مسعود با چند سوار بحصار رفته شیخ را بیرون آورد، و کیفیت احوال با او در میان نهاده، شیخ «۳» (بقبول آن امر تلقی نمود، و همراه امیر بسبزوار آمده، مریدان شیخ) که ایشان را درویشان میگویند «۴» [و حالا نیز هستند] خود در کمین چنین حالتی بودند «۵» [و سالها انتظار چنین فرصتی میکشیدند از گوشها بیرون دویده] هجوم کردند، و روزبروز اسباب هیبت و ابهت در تضاعف بود «۶»، [و پیوسته بجمع اسلحه و ترتیب مایحتاج سپاه مشغولی داشتند] تا باندک زمانی لشکری در غایت کثرت، و کمال شوکت که هریک دعوی انا و لا غیری میکرد،

---

(۱)- مج: ع. مک. پا: این کلمه را ندارد.

(۲)- عبارت: (امیر مسعود خنجر کشیده در دوید و شکم برادر را بردرید، بعد از) از زیادات نسختان مک و پا میباشد و از مج محذوف است.

(۳)- عبارت: [بقبول آن امر تلقی نمود، و همراه امیر بسبزوار آمده، مریدان شیخ] از زیادات مج و پا میباشد و از مک محذوف است.

(۴)- مج. پا: [و حالا نیز هستند] مک: این عبارت را ندارد.

(۵)- عبارت: [و سالها انتظار چنین فرصتی میکشیدند از گوشها بیرون دویده] از زیادات مج میباشد.

(۶)- مج. پا: و پیوسته بجمع اسلحه و ترتیب مایحتاج سپاه مشغولی داشتند. مک: این عبارت را ندارد.

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۰

[بیت]:

همه را بارماح خطی شغل‌همه را با سیوف هندی کار

باره در زیرشان چو غران شیرنیزه در دستشان چو پیچان مار جمع آمد و بر سبزوار و نیشابور مستولی گشته تسخیر تمامی بلاد و ولایات خراسان در حوصله تهور و تجلد ایشان بغایت آسان می‌نمود «۱»، [سپاهی بدین صفت که مذکور شد آراسته] متوجه هرات گشتند. چون ملک معز الدین حسین وقوف یافت باجتماع عساکر فرمان داده «۲» [سپاهی چون امواج بحار زخار، باهیبت و صلابت از غور و خیسار و سجزی و بلوچ و نکودریان خونخوار ترتیب داد، و] از بلده طیبه هرات بعظمت موفور، و ابهت نامحصور عازم نیشابور گشته در ولایت زاوه هردو سپاه کینه‌خواه.

لعنصری:

ملک مانند و دیو آئین، فلک تأثیر و کوه آلت‌نهنگ آسیب و شیر آفت پلنگ آشوب و فیل افکن

دلیرانی که از گردون بنوک رمح سیاره‌ربودندی چو گنجشگان بمنقار از زمین ارزن بهم ملاقی شدند و صفها راست کرده در جوش‌وخروش آمدند، از غلغله کوس و خروش نفیرو و لوله شهیق و زفیر طنین و دوار در مقعر فلک دوار افتاد، و از باد حمله نهنگان جنگی قالب پلنگان در کوهسار چون صورت شیران علم لرزان گشت، طراطاق «۳» گرز و چماق مغفر شکاف گوش بهرام خون‌آشام را کر ساخت، و چکاچک تیغ و خنجر جوشن‌گذار آشوب و زلزال در قلال جبال افکند.

---

(۱)- مج. پا: [سپاهی بدین صفت که مذکور شد آراسته].

مک: این عبارت را ندارد.

(۲)- عبارت: [سپاهی چون امواج بحار ... خونخوار ترتیب داد] از زیادات نسختان مج و پا میباشد.

(۳)- مج. مک: طراطاق. پا: طراقاطراق.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۱

اسدی:

قضا با سرنیزه انباز شدنهنگ بلا را دهن باز شد

جهان جوش گردان سرکش گرفت‌بدریا ز تیغ آب آتش گرفت

ز بس کشته کامد زهر دو گروه‌ز خون خاست دریا و از کشته کوه و بیک حمله جنگ بی‌اهمال و درنگ سرهای گردان چون گوی در میدان مصاف گردان گشت، و قامتهای دلیران از بار زره و خفتان گران چون کمان خم گرفت، و در حمله اول غلبه و استیلای لشکر امیر وجیه الدین مسعود را بود، «۱» [چنانچه بسیاری از کماۀ «۲» هرات بقتل رسیدند، که از هیچ دهچه نبود که کسی کشته نشده بود،] در خلال این احوال، ملک معز الدین حسین بر بالای پشته برآمده فرمود تا نقارها فرو کوفتند. و علمها بر پای کردند، و سپاه خود را دلداری داده، بحکم: الامور بخواتیمها، بر جنگ تحریص مینمود، «۳» [که امیر وجیه الدین مسعود را نظر بر ایشان افتاده حمله کرد، و شیخ حسن نیز در عقب او برآند،] و باقی لشکر ایشان باولجه «۴» مشغول بودند، درین حال شخصی هم از توابع ایشان، شیخ حسن را زخمی زده، از پیشوائی آن قوم بمقتدائی دیگر عالمش فرستاد، و امیر وجیه الدین مسعود، «۵» [چون از قتل او آگاه شد] روی بهزیمت آورد، «۶» [سپاه ملک از عقب سربداریه تاخته، بعضی ایشانرا بقید اسار و قدحنار گرفتار کردند،

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

ملک را بعد از آنکه دل بر فرار قرار گرفته بود فتحی بدین فتوح دست داد.

---

(۱)- عبارت: [چنانچه بسیاری ... کشته نشده بود] از زیادات مج و پا میباشد.

(۲)- کماۀ: بضم کاف کغزاۀ: دلاوران و سپاهیان جمع کمی کغنی دلاور و سلاحدار.

(۳)- مج. پا: [که امیر وجیه الدین مسعود ... نیز در عقب او براند].

مک: این عبارت را ندارد.

(۴)- اولجه: بضم والچه بفتح بترکی مال و جنس که در تاخت ملک بیگانه گیرند. آنندراج.

(۵)- مج. پا: چون از قتل او آگاه شد. مک: این عبارت را ندارد.

(۶)- مج. پا: [سپاه ملک از عقب ... شیخ نظامی رح]. مک: این عبارت را ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۲

شیخ نظامی رح]:

در نومیدی بسی امید استپایان شب سیه سفید است و رایت «۱» اقبال ملک اسلام که نگونسار شده بود باوج مراد بالا آمد، و کوکب سعادت امیر «۲» وجیه الدین مسعود بحضیض و بال فرورفت.

«۳» [و امیر ابن یمین ۵ را که در رثمین مقطعات او زیور گوش «۴» یمین است از میان لشکر ایشان گرفته پیش ملک معز الدین حسین آوردند، و بنظر تربیت و عنایت مخصوص گشت.

و ملک بعد از نیل این فتح نامدار «۵» مظفر و کامکار مراجعت نموده خزاین معموره حاصل ساخت و طنطنه جلالت وصیت عظمت و ایالت او در اطراف ممالک شایع گشت]، و ما النصر الا من عند اللّه.

---

(۱)- مج. پا: و رایت. مک: رایت.

(۲)- مج. پا: وجیه الدین مسعود. مک: ندارد.

(۳)- مج؟؟؟ [امیر ابن یمین را که درر ... ممالک شایع گشت] از زیادات مج و پا میباشد و از مک محذوف است.

(۴)- مج: گوش یمین است. پا: گوش اصحاب یمین است.

(۵)- مج: بعد از نیل فتح نامدار. پا: بعد از فتح نامدار.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۳

چمن دوم از روضه هشتم در محاصره امیر غرغن هرات را و محاربه ملک با او

اشاره

چون ملک معز الدین حسین را فتحی چنین دست داد، و اکثر ولایات قهستان را در تصرف هرات آورده، حشم بادغیس را منقاد گردانید، لشکر بطرف بلخ و شبرغان و اندخود کشید و آن نواحی را تاخت کرده، امرای «ارلات» و «اپردی» بادغیس جمع آمدند، ملک بر سر ایشان راند، و برایشان غالب آمده، و چندان از ایشان بکشت که از سرهای ایشان دو منار در دو طرف خیابان هرات قریب بمزار امام فخر الدین رازی [که حالا- نیز هست] برآورد، و چون امیر غرغن که از امرای اروق چنگیزخانی بود، و ممالک

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

ماوراء النهر در تحت تصرف او «کذا» با شاهزاده غازان خان در مقام مخالفت بود، هیچکس پروای خراسان نداشت ملک معز الدین حسین دعوی استقلال سلطنت کرد و پنج نوبت نواخت، و اسباب و آئین شاهی و مملکت‌داری مرتب ساخت، مردم خراسان پیش امیر غرغن خباثت ملک کردند «۱»، بتخصیص مشایخ جام که نسبت با ملک رابطه وصلت داشتند و امرای «۲» ارلات (واپردی) [نیز که بسیاری از ایشان ملک بقتل آورده بود] غلوی تمام کردند، امیر غرغن فرمود که تاجیکی را چه قدرت و یارای آنکه تمنای سلطنت کند «۳» [و از فرمان اورق چنگیز خان سرکشد،] زود باشد که بشعله شمشیر آبدار آتش در خرمن پندار او زده، خاک وجود او را بباد نیستی بردهم، و حکم کرد که از حداند خود تا اقصای کاشغر لشکری مسلح و مکمل- که عقد انامل حساب

---

(۱)- مج: امیر غرغن خباثت ملک کردند.

مک: امیر غرغن خباثت کردند.

پا: امیر غرغن رفته خباثت کردند.

(۲)- مج: ارلات نیز که بسیاری ازیشان ملک بقتل آورده بود.

پا: ارلات واپردی بسیاری ازیشان ملک بقتل آورده بود.

مک: ارلات واپردی غلوی تمام.

(۳)- مج. پا: و از فرمان اورق چنگیز خان سرکشد.

مک: این عبارت را ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۴

از شمار آن قاصر آید «۱» جمع آمد [ه و در ظواهر بلخ عرض سپاه و احتیاط «۲» جیباخانه و آلات حرب ترتیب نموده] متوجه هرات گشت، ملک معز الدین چون خبر یافت. امیر آخور را که از سپهسالاران درگاه، و درگاه‌وبیگاه محرم و نیکخواه او بود، با سیصد سوار بفرستاد، که «۳» [تا آنجا که مقدور او باشد رفته از کیفیت احوال بتحقیق] اخبار معلوم کرده، اخبار نماید، امیر آخور تا کنار آب مرغاب رسیده خبر توجه ایشان یقین کرد و باز آمده ملک اسلام را اعلام داد، و ملک باتفاق اعیان و اصحاب مقرر بر آن نمود که پشت بر دیوار «۴» شهر بست کرده روی انتقام بمخالفان آورند، «۵» [و بر طرف شرقی و شمالی هرات از النگ کهدستان تا قریه «بویمرغ» حایطی کشیدند، و مداخل و مخارج او را استوار کرده لشکرها با ساز و سلاح نبرد از شهر بیرون آمدند،] و از لشکر ملک چهار هزار سوار و ده هزار پیاده بعرض آمد، پس امیر غرغن با سی هزار سوار تیغ گذار خونخوار از دره پاشتان درآمده بکهدستان نزول کرد، و آنروز توقف نموده روز دیگر با شاهزاده «۶» بیادقلی «۷» [و امیر ستلمش، و امیر الجایتو سلطان در دامن گازرگاه] بر فراز پشته برآمده احتیاط لشکرها نمودند، امیر غرغن گفت این تاجیک طریق جنگ نمیداند زود شکست خواهد یافت از چند جهت اول آنکه ما بر بلندیم و ایشان در نشیب، دیگر آنکه طلوع آفتاب از جانب ماست، [ایشان از جهت شعاع آفتاب] در وقت

---

(۱)- مج: جمع آمده و در ظواهر بلخ عرض سپاه و احتیاط جیباخانه و آلات حرب ترتیب نموده متوجه.

پا: جمع آمده و در ظواهر بلخ عرض سپاه و احتیاط جبه‌خانه نموده متوجه.

مک: جمع متوجه.

(۲)- جیباخانه: جیبه بفتح اول زره و جیبه‌خانه: اسلحه‌خانه.

(۳)- مج. پا: [تا آنجا که مقدور او باشد رفته از کیفیت احوال بتحقیق].

مک: این عبارت را فاقد است.

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۴)- مج: پشت بر دیوار پشت شهر کرده.

مک: پشت بر دیوار شهر کرده.

پا: پشت بر دیوار شهر بست کرده.

(۵)- عبارت: [و بر طرف شرقی ... از شهر بیرون آمدند] از زیادات مج میباشد.

(۶)- مک. مج: بیادقلی. پا: بیان قلی.

(۷)- مج. پا: [و امیر ستلمش و امیر اولجاینو سلطان در دامن گازرگاه].

مک: این عبارت را ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۵

جنگ پیش روی خود نخواهد دید که تیر و شمشیر چگونه می‌آید، دیگر آنکه باد هرات از جانب شمال میوزد (از جانب ماست) هرگاه گرد سپاه مرتفع گردد روی ایشان بر باد خواهد بود، [و از جهت گرد و غبار چشم نتوانند گشاد که رد تیر و تیغ و سنان کنند،]

القصه:

دیگر روز امیر غرغن سپاه کینه‌خواه خود را بر حرب تحریص نموده حمله آوردند، و لشکر ملک نیز بمقاومت و مقارعت پیش رفتند، و از طرفین شعله آتش قتال بالا رفتن، و هجوم قضای اجل فرود آمدن گرفت،

سعدی:

ز باریدن تیر همچون تگرگ‌بهر گوشه برخواست طوفان مرگ

زمین شد ز گرد سواران کبودچو آنجم درو برق شمشیر و خود و چنان جنگی اتفاق افتاد که دیده بهرام خون‌آشام نمودار آن در آینه خورشید تابان ندیده بود، و گوش کوتوال قلعه هفتم سپهر نظیر آن از هفتخوان اسفندیار و داستان رستم دستان نشنیده، از غبار خیلها ابری برآمد تیربار آن او، و از شعاع آتش تیغها آتشی برافروخت پیکان شرار سوزان او،

قطعه:

بنیزه کرده سران چشم بدسکالان کوربنعره کرده یلان گوش خاکساران کر

ز تیغ و تیر یکی کرده ساقی و معشوقز خون و خود یکی کرده باده و ساغر.

سپاه ملک بعد از کروفر بسیار [منهزم و متفرق] روی بشهر آوردند، و چون بعضی راهها را آب انداخته بودند، خلق بسیار از مردم ملک در میان گلها بقتل آمدند، و ملک بهراة آمد، [لشکر او در کوچهای باغات کوچهای مردانه دادند، و جنگهای دلیرانه

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۶

کردند، و سرهای کوی و گذرها را نگاهداشته] سپاه یاغی را در دیوار بست راه ندادند، و دروازه‌ها و بروج و بارها را ضبط نموده چهل شبانروز میان فریقین طعن و ضرب و کوشش و حرب بود، آخر الامر چون دیدند که گرفتن شهر صعوبتی تمام دارد، امراء پیش امیر غرغن عرض کردند، امیر را اگر عزم فتح و تسخیر این شهر جزم است، سال دیگر بیائیم و آن عزیمت را بامضا رسانیم، و متوسطان تردد نموده آمدوشد کردند، مقرر شد که ملک محقر سوری بیرون فرستد؟ و امیر غرغن عزیمت فرماید، و امیر مذکور چون مرد کریم و رحیم‌دل [و نیکوسیر و مشفق و عادل] بود، و روزگار محاصره ممتد گشته از آمدن پشیمان شده بود گفت مرا با ملک هیچ خصومتی سابقا [و لا حقا در میان] نبوده بسخن اصحاب غرض فریفته شده بدین ولایت آمدم، و چندین مردم نیک از

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

جانبین ضایع گشته رعایا پایمال و بال و اذلال شدند، و ملک [معز الدین حسین] متعهد شد، که چون امیر بمستقر اقبال خود خرامد متوجه خدمت گردد، و اساس تعهد را بمواثیق مؤکد گرداند، و امیر نیکو عهد تصدیق عهد و قول ملک نموده، بجانب ماوراء النهر مراجعت نمود و کل شیئی یرجع الی اله و یعود.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۷

چمن سیم از روضه هشتم در توجه ملک معز الدین حسین بخدمت امیر غرغن

اشاره

بعد از معاودت امیر غرغن کوکب سعادت ملک «۱» [معز الدین حسین] از طریق استقامت رجعت نموده، و آثار ادبار از مجاری احوال، «۲» و مجالی اقبال او پدیدار «۳» گشت، غوریان مسلط و مستولی شده خواستند که او را خلع کنند، و برادرش ملک باقر را بجای او بنشانند، چنانچه روزی ملک سوار شده بطرفی سیر میکرد، از اوضاع و اطوار غوریان تفرس نمود که قصد او دارند، «۴» درین محل جمعی مغولان از بادغیس اسبی چند آورده بودند و «۵» بسودا مشغول گشته، ملک بالهام دولت تدبیری اندیشیده بغوریان گفت این مغولانرا غارت کنید.

[لمؤلفه] «۶»:

ز ترکان گرچه می‌آید بسی زورنگه دارد خدا از غارت غور غوریان چون بتالان مشغول شدند، ملک کوچه غلط داده بحصار امان کوه رفت، و غوریان ملک باقر را بتخت نشاندند، ملک معز الدین حسین از قلعه امان کوه بیرون آمده بموجب وعده که بامیر غرغن کرده بود، متوجه ماوراءالنهر گشت، چون بآن حدود دررسید، امیر باندک مردی در شکار بود، و همراه ملک پنجاه سوار نامدار جرار بودند، امیر غرغن

---

(۱)- مج. پا: معز الدین حسین. مک: این جمله را ندارد.

(۲)- پا: و مجالی اقبال. مج. مک: جای این جمله سفید و نانویس است.

(۳)- مج: پدیدار. مک. پا: پدید.

(۴)- مج: قصد او دارند یا نه درین. مک. پا: قصد او دارند درین.

(۵)- پا. مک: آورده بسودا. مج: آورده و بسودا.

(۶)- مج: لمؤلفه. مک. پا: این کلمه را ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۸

چون از دور ملک را بدید، با مخصوصان خود گفت: ملک در عجب محلی بسر وقت ما رسید، ملک درین حال پیاده شده سلاح بگشاد و بگذاشت، و با دو نفر پیش رفته سلام کرد، و خواست که با امیر مصافحه کند، امیر او را در آغوش گرفت، و بگشاده‌روئی تمام پرسش نموده گفت: هم دشمنی تو مردانه است و هم دوستی تو، پس ملک صورت احوال، و تسلط غوریان بدخصال، و قصد کردن ایشان بجانب او بتمام معروض داشت، امیر گفت، اگر حق‌تعالی مرا توفیق بخشد، کمال امداد و اهتمام بجای آورده ترا بملک تو رسانم، و امیر اظهار شفقت لاکلام میفرمود، اما امراء روزبروز در لباس اشفاق پیش امیر سخنان بنفاق عرض میکردند، و در شربت نصیحت زهر آبه عداوت می‌آمیختند، و ملک امارات مرارات ایشانرا ملاحظه میکرد، و طریق مصابرت مسلوک میداشت، تا

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

امراء در قصد ملک یک رای و یک عزم گشته گفتند: بعد از دفع او امیر برای تاجیکی با ما چه خواهد کرد، امیر غرغن از قصد امرا واقف شده ملک را گفت دیگر مرا اختیار نمانده، [هم امشب بجانب ملک خود روان شو] ملک امیر را وداع کرده، [فلما جن علیه اللیل، بر] ادهم شبرنگ که در طویله داشت، [و بسرعت باد، و سکون خاک، و نرمی آب، و گرمی آتش موصوف و مذکور بود، و گوئی این دو بیت در بیان اوصاف او است،

رباعیه:

ای ادهم جوزا؟؟؟ هردم جوزا تنگ‌تازی عجم تهور زنگی رنگ

آن خال سفید تو بر آن جبهه رنگ‌چون در دل شب ستاره روز آهنگ] سوار شده باندک زمانی از ماوراء النهر بهرات آمده، و هم در روز ناخبر بشهر و حصار درآمده، و بر مسند حکومت تکیه زده، فرستاد تا ملک باقر را گرفتند، و بند کرده در قلعه بازداشت فرمود، و بعد از چند وقت خلاص یافته بفارس رفت، [و تا زمان وفات

آنجا بود «۱»، و ملک معز الدین حسین دیگرباره در مقام حکومت متمکن شد، و ریاض مملکت

---

(۱)- در مهم‌ترین منابع تاریخ ملوک دودمان کرت اعنی در آثار حافظابرو و همین کتاب حاضر از حوادث زمان سلطنت ملک محمد باقر کرت ذکری به تفصیل نرفته است. اما در مجموعه مکاتیب موسوم به «فرائد غیاثی» جمع و تألیف یوسف اهل ۶ که از منشیان دربار شاهرخ میرزا بوده و آرشیو دولتی هرات را در اختیار داشته نشانی (فرمانی) از ملک محمد باقر کرت موجود است که در آن ملک محمد باقر کرت املاک خواجه معین الدین جامی را که ملوک ماضیه بمصادره ضبط کرده بوده‌اند باو مسترد داشته است.

خواجه معین الدین جامی از اشراف و مشاهیر صدور و اقطاب جام بوده و با دودمان کرت خویشاوندی سببی داشته، و از کسانی بوده که از معز الدین حسین کرت نزد امیر غرغن سعایت نموده است- چنانچه اسفزاری بآن اشاره نمود- و ملک معز الدین پس از صلح با امیر غرغن خواجه را منکوب و املاک او را بمصادره گرفته است. متن این فرمان علاوه بر اینکه یک سند سیاستی و تاریخی است و مکمل این فصل از تاریخ میباشد، نمونه عالی انشاء مراسلات سیاسی و فرامین دولتی آنعهد و از حوادث مهمه ایام سلطنت ملک محمد باقر کرت میباشد، و دال بر این است که پادشاهان کرت- علاوه بر اینکه شعرائی نامدارانند- نویسندگانی زبردست و منشیانی قهار نیز بوده‌اند، و در این‌جا مزید اللفائده تماما نقل میشود.

یوسف اهل متن فرمان را از روی نسخه اصل فرمان که بخط زیبای ملک محمد باقر کرت بوده نقل کرده مینویسد:

من انشاء الملک الاعظم محمد باقر کرت تقویة و تربیة لشیخ الاسلام خواجه معین الدین الجامی منقولا عن خطه: «بعد از تقدیم مراسم تحمید و تسدید قواعد توحید و توجه صلات صلوات بحضرت افضل موجودات علیه افضل الصلواة و اکمل التحیات، چون حضرت جلت قدرته و علت کلمته بمقتضای عنایت ازلی عنان حل و عقد ممالک دین و دولت بکف حمایت این ضعیف نهاد و ظاهر با بصیرت و باطن با هدایت و دل او را بنور افمن شرح اله صدره للاسلام، منور گردانید خواست که بنابر نص یزدانی و کتاب سبحانی که: لئن شکرتم لازیدنکم، شکرانه این نعمت، را باموری که اصل اکتساب و ملاک الامر جهانبانی باشد قیام نماید صلاح آنرا رعایت اهل صلاح بتخصیص رعایت حضرت مخدوم شیخ الاسلام الاعظم سلطان سلاطین المشایخ و الوزراء فی العالم حجة الحق علی الخلق خلاصة الاقطاب المستغنی عن الاطناب فی الالقاب خواجه معین الحق و الدین دانست، بنابراین مقدمات این کلمات بتحریر پیوست تا هر اسباب که از آن آن حضرت

بقیه در حاشیه صفحه بعد

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۰

از افاضت سحاب معدلت و مرحمت او طراوتی دیگر گرفت]، و اهالی هرات بدیدار [خجسته آثار] او چنانچه مرده و تشنه بآب حیوان حیاتی تازه یافتند،

[نظم]:

بازآمد آنکه ملک بدو بختیار شدباز آمد آنکه بخت بدو کامکار شد

بیدار بود فتنه کنون مست خواب شدسرمست بود دهر کنون هوشیار شد مانده از حاشیه صفحه قبل

که در ولایت هراۀرود از کروم و باغات و غیرها و در کوسویه و زیر پل و در ولایت فوشنج و مزرعه کارچه و فراهه باشد و ملوک ماضیه در قرون سابقه و عهود سالفه بتعدی گرفته باشند آن را بتمام و کمال بتصرف وکلاء و عمال ایشان باز گذاشته شد تا تصرف مالکانه نمایند و هیچ آفریده از گماشتگان ما در آن نزاع نکنند. چون درین چند سال اختلال احوال بخدام آن صاحب صاحب‌کمال حمیده خصال راه یافته بوده و این ضعیف میخواهد که در تدارک و تلافی آن باقصی الغایۀ و الامکان مشغول گردد و از آن جمله یکی این بود که در قلم آمد. همه جماعت کارکنان و گماشتگان درین مواضع رعایت و نگاه داشت برزیگران و کارکنان ایشان واجب دانند و بدانچ رجوع نمایند در هیچ باب مدد و معاونت بی‌دریغ دریغ ندارند.

برین جمله برونـد و اعتماد نمایند. کتب فی الثالث و العشرین من الصفر ختم بالخیر و الظفر لسنۀ ثلاث و خمسین و سبعمائه بمقام هرات صانها اله عن الآفات و البلیات. بخط العبد محمد باقر کرت» ص ۶۴۹- ۶۵۰ از کتاب «فرائد غیاثی».

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۱

محاربه ملک معز الدین حسین با امیر محمد خواجه و امیر ستلمش و کشته شدن مشار الیهما

چون ملک معز الدین حسین در مستقر حکومت و ایالت استقرار یافت، هرچند گاهی لشکری «۱» بقوهستان میکشید و با ستلمش بیک که قهستان در تصرف داشت جنگ میکرد، و اکثر غلبه ملک را می‌بود، ستلمش بیک از تعرض «۲» (ملک) بامیر محمد خواجه «۳» [اپردی که والی‌اند خود و شبرغان و حدود بلخ تا ساحل آمویه بود] التجا نمود، و امیر محمد خواجه از ملک،

ع «۴»:

درونی چون صراحی داشت پرخون

پس هردو امیر باهم دوستان، و هم‌داستان شدند «۵»، و لشکرهای فراوان ترتیب «۶» داده «۷» [امیر محمد خواجه از حدود جیحون، و امیر ستلمش از طرف قهستان روان] در بادغیس بهم پیوستند، و از غایت نخوت و غرور در خاطر چنان مقرر، و در خیال چنان متصور داشتند که چون چشم ایشان بر ملک افتد حمله برده تا سرش باز نکنند بازنگردند، و غافل «۸» از آنک،

---

(۱)- پا. مج: لشگری. مک: لشگر.

(۲)- مج: تعرض بامیر. مک: تعرض ملک بامیر.

(۳)- مج. پا: [اپردی که والی‌اند خود و شبرغان و حدود بلخ تا ساحل آمویه بود].

مک: این عبارت را ندارد.

(۴)- مج: ع. مک. پا: ندارد.

(۵)- مج. پا: شدند و لشکرهای. مک: شد لشکرهای.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۶)- مج. پا: داده. مک: داد.

(۷)- عبارت: [امیر محمد خواجه از حدود جیحون ... و امیر ستلمش از طرف قهستان روان].

مک: این عبارت را ندارد.

(۸)- مج: غافل. مک. پا: و غافل.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۲

شیخ سعدی «۱»:

سعادت ببخشایش داورست‌نه در چنگ و بازوی زور آورست

چو دولت نبخشد سپهر بلندنیاید بمردانگی در کمند ملک «۲» معز الدین حسین چون از اجتماع ایشان وقوف یافت «۳»، [لشکرهای اطراف جمع آورده بعزم قتال رایت اقبال برافراشته] باستقبال رفت، و در راه سرخس «۴» بموضع فرامرزان اتفاق «۵» ملاقات فریقین افتاد، و از جانبین تعبیه سپاه و تسویه صفوف نمودند، اول کسی که در میدان تاخت امیر محمد خواجه و امیر ستملش بودند «۶»، [که از غایت چالاکی و بی‌باکی بمیدان هلاک سبقت نمودند]، و هردو امیر ساده ضمیر، [دواسپه، بی‌پرهیز خویش «۷»] تندوتیز عنان ریز «۸» (تا سر تیر) راندند «۹»، [تا نزدیک صف ملک معز الدین حسین، از غرایب اتفاق آنکه] بیکبار دو تیر قضا از شست قدر اندازان «۱۰» ملک گشاد یافت و بر مقتل آن دو امیر

---

(۱)- مج. پا: شیخ سعدی. مک: لشیخ نظامی.

(۲)- مج. پا: ملک معز الدین حسین چون از اجتماع ایشان وقوف.

مک: ملک چون وقوف.

(۳)- مج. پا: لشکرهای اطراف جمع آورده بعزم قتال رایت اقبال برافراشته.

مک: این عبارت را ندارد.

(۴)- مج. در راه سرخس. مک. پا: این جمله را ندارد.

(۵)- مج. پا: ملاقات. مک: این کلمه را ندارد.

(۶)- مج. پا: [که از غایت چالاکی و بی‌باکی بمیدان هلاک سبقت نمودند].

مک: این عبارت را ندارد.

(۷)- مج: دو اسبه بی‌پرهیز خویش. پا. مک: ندارد.

(۸)- مک: تاسر تیر. مج: این جمله را ندارد.

(۹)- عبارت: [تا نزدیک صف ملک معز الدین حسین از غرایب اتفاق آنکه] از زیادات مج و پا میباشد.

(۱۰)- مج: گشاد یافت. مک. پا: این جمله را ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۳

زودمیر آمده بلشکرکشی عالم آخرت رفتند، و ملک معز الدین حسین را بی‌مزید کلفتی و ارتکاب مشقتی، بی‌آنکه تیغی از قراب برآید، یا سنانی بخون بیالاید، فتحی قریب غریب دست داد،

[لخواجه حسن «۱»] ۷:

ای خون مردم ریخته، و آنگه از آن خون ریختن‌نی دست تو دارد خبر، نی تیغ تو آلودگی بشکرانه این فتح فتوحات و نذورات ادا

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

کرده، بسجدات شکر الهی قیام نمود، و در پناه حضرت پروردگار،

ع:

فتوح سوی یمین و سعود سوی یسار

بدار الملک هرات معاودت نمود، و شخصی تاریخ قتل مشار الیهما را بدین وجه بنظم آورده [قطعه]:

ز هجرت هفتصد و پنجاه و نه بودربیع الاولین ماه خجسته

که شد روز دوشنبه نیمه ماه‌ستلمش با محمد خواجه کشته

---

(۱)- مج: لخواجه حسن. پا. مک: ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۴

چمن چهارم از روضه هشتم در فرستادن حضرت صاحب‌قرانی فلک سریر امیرزاده جهانگیر را پیش ملک و وفات ملک «۱» (اسلام بدار السلام)

اشاره

در مبادی احوال که حضرت صاحب‌قران فرخنده فال امیر تیمور گورگان بتهیه اسباب فرماندهی و کشورستانی مولع بود، امیر جاکو را پیش ملک معز الدین حسین برسالت فرستاده بود، و ملک او را تعظیم بسیار نموده، در باب تأکید عهد مودت، و تشیید مبانی موافقت؟؟؟ گفت من؟؟؟ اگر حضرت صاحب‌قرانی از آنجانب تشریف آرند، تا بین الجانبین بنیان مصافات و مصادقت التیام یابد از مصلحت دور نمی‌نماید، چون رای صواب‌نمای حضرت صاحب‌قرانی آینه مصفای اسرار روزگار بود، و در مبداء حال صورت مآل مشاهده میفرمود اندیشیدند «۲» که از ملوک غور نسبت بامرای گذشته مثل: امیر نوروز، و امیر دانشمند، و چوپان و بوجای «۳» چه افعال صادر شده اعتماد نکرد، اما بسبب آنکه از ملک ملاطفت و ملایمت بسیار ظاهر گشته بود روا نداشت که به بی‌التفاتی مقابله یابد، و خواست که جانب او را بوجهی از وجوه ملاحظه نماید تا سررشته مودتی که در میان آمده انفصام نپذیرد. مبنی بر این معنی نهال چمن عزت و جلال، قوت باصره سلطنت و اقبال امیرزاده جهانگیر را با تجمل تمام نامزد فرمود، و مبارکشاه سجزی را ملازم رکاب هلال احتشام امیرزاده مشار الیه ساخته پیش ملک فرستاده، پیغام فرمود که چون کمال دیانت و مسلمانی تو واضح بود بر صدق محبت و ولای تو اعتماد نموده فرزند ارجمند و قرة العین سعادتمند خود را پیش تو فرستادم

---

(۱)- مک: اسلام بدار السلام. مج. پا: این جمله را ندارد.

(۲)- مج. پا: اندیشیدند که. مک: اندیشید که.

(۳)- در اصل (یونان) قیاسا اصلاح شد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۵

و چشم آن دارم که ملک او را بنظر شفقت ملحوظ دارد.

و در سنه احدی و سبعین و سبعمایه که حضرت صاحب‌قرانی دمار از روزگار مخالفان برآورده امیر حسین را که والی بلخ بود با دو پسر او از تخت جاه ایالت و اقتدار بتحت چاه هلاکت و بوار فرستاده، بر سریر سلطنت و مسند جهانداری برآمد،

خسرو:

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

تخت را بنمود کین پیشانی دولت کراست‌تاج زرینش که بر بالای پیشانی نشست و در همین سال ملک معز الدین حسین را مرضی عارض شد، و عارضه طاری گشت، که حکما و اطباء از معالجه و مداوای او عاجز آمدند، عروق نابضه از حرکت طبیعی باز مانده، و در قاروره دلیل ذبول، و تفسره موت پیدا آمد، قوت طبیعی از مقاومت مرض قاصر گشت، از کلیات قانون شفا اغراض صحت حاصل نشد، و از اسباب معالجه و مداوات علامات نفس نفیس بظهور نیامد،

ع:

شنیدم از حکما مرگ را دوائی نیست

چون ملک معز الدین حسین دانست که نوبت ملک او بسر آمد، و ایام معدود، و مدت معهود زندگانی بنهایت انجامید، اعیان درگاه و محرمان بارگاه را احضار فرموده شرایط وصیت بجای آورد، و ارشد اولاد خود ملک غیاث الدین پیرعلی را ولی‌عهد گردانیده ارکان ملک و ملت و اهالی دین و دولت را بطاعت او ترغیب نمود، و او را نیز بتحری مراضی حضرت رب العالمین و اتباع اوامر دین متین، و تمشیت احکام شرع مبین و رعایت رعایا، و مرحمت درباره برایا وصیتها کرد. و پسر دیگر را ملک محمد نام که بامیر خورد مشهور شده بود،- و از خاتونی داشت که از قوم ارلات «۱» خواسته بود- قلعه سرخس «۲» و آن نواحی داده وصیت کرد و مبالغه نموده که غیاث الدین پیرعلی آن ولایت بدو مسلم داشته متعرض نشود

---

(۱)- مج: خواسته. مک: این کلمه را ندارد.

(۲)- مک: و آن. مج: آن.

تا میان برادران وحشت و نزاع پیدا نیاید، و «۱» [آنچه از نصایح پدرانه و مواعظ مشفقانه او را بخاطر رسید بیان کرده، غیاث الدین پیرعلی را بترک معاصی، و اجتناب از محرمات و مناهی و امر بمعروف و نهی از منکر مبالغه بلیغ نموده]، گفت: اگر ثبات دولت و دوام مکنت «۲»، [و رفعت‌شان، و علو مکان] میخواهی شرط آنست که از منکرات و مناهی پرهیز نمائی، که بتجربه معلوم شده، که از قبیله ما هرکس که التزام معاصی و فجور نمود- که اله با عبد اله عهدی دارد که حاکم فاسق و ظالم در هرات نگذارد- روز استقلال او زود بزوال رسیده کوکب اقبال او بحضیض و بال انتقال یافته.

القصه:

ازین گونه نفسی «۳» چند برشمرد و بمرد، و قبر او در «۴» (یکجهت) مسجد جامع هرات، در گنبد شمالی، پهلوی مرقد سلطان مرحوم، غیاث الدین محمد سام «۵»، (و والد ما حد او ملک غیاث الدین محمد کرت) است.

و تاریخ وفاتش ازین قطعه مفهوم میگردد،

قطعه:

وفات خسرو عادل ملک معز الدین‌حسین بود دریغ آنچنان شهی هیهات

صباح شنبه پنجم ز ماه ذی القعده‌بسال هفتصد و هفتاد و یک بشهر هرات و این رباعی نیز در تاریخ ملک مشار الیه «۶» گفته‌اند،

---

(۱)- عبارت: [آنچه از نصایح پدرانه و مواعظ ... مبالغه بلیغ نموده] از زیادات نسخه مج میباشد.

(۲)- مج: و رفعت‌شأن و علومکان. مک: این جمله را ندارد.

(۳)- مج: نفس. مک: نفسی.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۴)- مک: یکجهت. مج: این کلمه را ندارد.

(۵)- مک: (و والد ما جد او ملک غیاث الدین محمد کرت). مج: این عبارت را ندارد.

(۶)- مج: مشار الیه. مک: این جمله را ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۷

[رباعی «۱»:]

آنرا که جهان پر از زر و زور شودمانند حسین کرت در گور شود

بر دال دعا چو برزنی یک نقطه‌تاریخ وفات خسرو غور شود ۸

---

(۱)- مج: رباعی. مک: این کلمه را ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۸

چمن پنجم از روضه هشتم در جلوس ملک غیاث الدین پیرعلی بر مسند ایالت «۱» خراسان

اشاره

چون ملک غیاث الدین پیرعلی بجای پدر متمکن گشت خطه سرخس و ملحقات او را بموجب وصیت پدر ببرادر مسلم داشته از وجوه آن توقعی ننمود، اما غرض‌خواهان و حسودان بکاوکاو «۲» و غیبت «۳» و نمیمت بنیان مواخات و مصافات ایشانرا منهدم ساختند، هرچند نیکخواهان القای مقالات موالات می‌نمودند، بدگویان کؤس «۴» ناخوش مذاق عداوت و شقاق بریشان می‌پیمودند «۵»، تا کار بدان‌جا رسید «۶» که ملک محمد دعوی تفرد و استقلال کرده، نام ملک غیاث الدین پیرعلی را از خطبه «۷» و سکه ساقط ساخت، ملک غیاث الدین پیرعلی لشکر جمع آورده رفت، و سرخس را محاصره کرد، در وقتی «۸» که سپاه کینه‌خواه خزان بعزم تاختن باغ و راغ، قوس و قزح «۹» را زه کرده، سرما چون تیر از خانه کمان می‌جست و شعله شمشیر برق رخشان ورق درختان چنان میزد که شاخ‌شاخ میگشت،

[خسرو «۱۰»]:

رخساره لاله پر ز چین شدآئینه آب آهنین شد

---

(۱)- مج: خراسان. مک: هرات.

(۲)- کاوکاو: تفحص، تجسس و کاوش مصدر آن. فرهنگ آنندراج.

(۳)- مک: و غیبت. مج: غیبت.

(۴)- مک: کؤس. مج. پا: گوش.

(۵)- مک: پیمودند. مج. پا: پیمود.

(۶)- مج: بدان‌جا رسید. مک: بدان رسید.

(۷)- مج: پیرعلی را از خطبه. مک: پیرعلی را خطبه.

(۸)- مج: وقتی. مک: وقت.

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۹)- مج: قزح. مک: و قزح.

(۱۰)- مج: خسرو. مک: ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۹ نسرین «۱» بلب زمانه خوردن‌وز شاخ بتازیانه خوردن

در زلزله سرو راست خانه‌چون مردم راست از زمانه و ملک محمد مستعد مقابله و مقاتله گشته در مقام انتقام رایت عناد برافراشت و روزگار محاربه و محاصره بینهما امتداد «۲» تمام یافت، و در آن زمستان هوا بغایتی سرد شد، که میگویند «۳» که آفتابه از شدهٔ سرما و یخ‌بند شکافته شد، و خلق بسیار از آن خنگی هلاک گشتند «۴». تا بعد از رنج و مشقتهای «۵» بی‌حد جمعی توسط نموده، بیت «۶»:

کردند بصد حیله روبه باهم‌گرگ آشتیء «۶» که جنگ می‌بارد ازو و ملک محمد بیرون آمد و برادر را اسلام کرده بازگشت، و برادر نیز بهرات مراجعت نمود، و روزی میگذرانید، تا آنکه خواجه علی مؤید سبزواری خروج کرده، بر بعضی ممالک خراسان مستولی گشت، چنانچه از بسطام تا فرهاد جرد جام در تصرف آورد، «۷» [و اظهار مذهب شیعه کرده، در آن باب غلوی تمام نمود،] و سکه، و خطبه بنام خود ساخت، و هرروز اسبی بیرون میکشید، که ظهور امام محمد مهدی خواهد بود، و مردم سبزوار شیعه‌مذهب بودند، و اهل نشابور سنی، چون حاکم تقویت مذهب شیعه میکرد، سنی مذهبان نیشابور نیز بحکم: الناس علی دین ملوکهم، خود را بر تشیع میداشتند،

---

(۱)- کذا؟

(۲)- مج: امتداد یافت و در آن. مک: امتداد تمام یافت در آن.

(۳)- مج: گویند. مک: میگویند.

(۴)- مج: گشتند بعد از. مک: گشتند تا بعد از.

(۵)- مج: مشقتهای. مک: مشقت.

(۶)- مج: بیت. مک. پا: این کلمه را ندارد.

(۷)- عبارت: [و اظهار مذهب شیعه ... تمام نمود] از زیادات مج میباشد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۰

و ملک غیاث الدین پیرعلی «۱» [مذهب حنفی داشت، و ایمه نظامیه هرات که فتوی میدادند که دفع شیعه واجب است، ملک بسبب تعصب دین و مذهب] لشکر کشیده و بنیشابور رفت، خواجه علی مردان نامدار و دلیران کارزار از سبزوار بنیشابور فرستاد، و در محافظت و استحکام شهر تأکید تمام نمود، و هردو گروه در کوچهای نیشابور جنگ میکردند تا خلق نشابور بعجز رسیده دروازه‌ها بستند و بجنگ پس دیواری مشغول گشت، تا مدت محاصره دراز کشید، نواب ملک مصلحت دیدند که بهرات معاودت نموده سال دیگر بیایند، پس از آنجا بازگشته دیگر سال در اول «۲» فصل بهار که:

[لشمس الدین طبس «۳»]: ۹

صبا ز مهد دم از معجز مسیحا زدگل از حجاب عدم خیمه سوی صحرا زد

زلال چهره صحرا چنان فروغ گرفت‌که بر سپهر شفق‌وار عکس صهبا کرد ملک با لشکر جرار عزم نیشابور کرد، و خواجه علی مؤید جمعی را بضبط و صیانت آنجا فرستاده، خود در سبزوار استقرار نمود و این خواجه علی از میان «سربداریه» برعایت رعیت و دارائی مردم «۴»، و اخلاق مرضیه امتیاز داشت، و خلاصه و سرآمد آن دودمان بود، اهل نشابور را دلداری داده مدد فرستاد، چون ملک

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

بظواهر نشابور رسید، خلق ولایت از شهر بیرون آمده حمله بر هرویان بردند، «۵» (و مردم بسیار از طرفین کشته و زخمی گشته، نیشابوریان پناه بدیوار بردند،) و تا چهل روز چنان بود که بیشتر ایام از صبح تا شام بجنگ و پیکار و محاربه و کارزار اشتغال داشتند و لشکر ملک را فتحی میسر نمیشد، باز بهرات آمده

---

(۱)- عبارت: [مذهب حنفی ... تعصب دین و مذهب]. از زیادات مج میباشد.

(۲)- مج: اول بهار که. مک. پا: اول فصل بهار: صبا ز مهد دم ...

(۳)- مج: لشمس الدین طبس. مک: این جمله را ندارد.

(۴)- دارائی مردم: مردم‌داری.

(۵)- عبارت: (و مردم بسیار از طرفین ... پناه بدیوار بردند) از زیادات نسخه مک میباشد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۱

دیگر سال لشکر برده «۱» و خرابی و بیرانی «۲» بسیار کردند، [باغات «۳» بریده، عمارات کندند، و کاریزها انباشته، درختان از بیخ انداختند، اتفاقا] در خلال این احوال ملک یکی از رعایای آنجا را پرسید که بنای اسلام چند است، آن شخص بی‌تأمل بعبارت بلیغ گفت:

بمذهب «۴» (خواند) ملک سه اول: غلات مردم را چرانیدن، دوم: کاریزها انباشتن سوم: درختهای مسلمانان از بیخ برکندن «۵»، ملک منفعل گشته دست از آن افعال بداشت، و بهرات آمد،

«۶» [تا در سنه سبع و سبعین و سبعمایه اسکندر شیخی ولد افراسیاب حلاوی بسببی از اسباب از مازندران جلا کرده بخراسان آمد و با درویش رکن الدین که خلیفه شیخ حسن جوری بود اتفاق کرده، خواجه علی مؤید قصد ایشان نمود، قوت مقاومت نداشتند، درویش رکن الدین بفارس رفت و امیر اسکندر بهرات آمد با هزار سوار، ملک غیاث الدین پیرعلی او را تعظیم نموده همه مردم او را مرسوم و انعام فرمود، و مال غوریان فوشنج و چند موضع دیگر جهت اخراجات خاصه او تعیین کرد.

پس ملک] در اول بهار دیگربار عزیمت نشابور نمود، و امیر اسکندر درین یورش سعی وجد بیحد نمود و این نوبت ملک «۷» را فتح نیشابور میسر گشت، آنرا بامیر اسکندر شیخی سپرده، خود بهرات مراجعت نمود، و شوکت و عظمت او بیفزود.

---

(۱)- مک: برده خرابی بسیار. مج: برد و خرابی و بیرانی بسیار.

(۲)- بیرانی: «بیرام و بیرانه» بر وزن و معنی ویران و ویرانه که نقیض‌آباد است.

امیر خسرو:

در عهد او چه جوئی دلهای خسته از غم‌در ملک میر ظالم بیرانه چند خواهی فرهنگ آنندراج

(۳)- عبارت: [باغات بریده ... اتفاقا] از زیادات مج است.

(۴)- مک: بمذهب خواند ملک. مج: بمذهب ملک.

(۵)- مج: برکندن. مک: کندن.

(۶)- عبارت: [تا در سنه سبع و سبعین و سبعمایه اسکندر ... اخراجات خاصه او تعیین کرد] از زیادات نسخه مج میباشد.

(۷)- مج: ملک را فتح نیشابور میسر گشت آنرا بامیر اسکندر شیخی سپرد خود بهرات مراجعت نمود و شوکت و عظمت او بیفزود. مک: ملک فتح میسر گشت بامیر اسکندر شیخی ولد (کذا) که بسببی از اسباب از مازندران جلا کرده بخراسان آمده بود و ملک او را تعظیم بسیار نموده سپرده خود بهرات مراجعت نموده و شوکت و سلطنت او بیفزود.

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۲

چمن ششم از روضه هشتم در بیان حالاتی که در میان «۱» حضرهٔ صاحب‌قرانی و ملک هرات بود،

اشاره

در سنه ثمان و سبعین و سبعمایه حضرت امیر صاحب‌قران تیمور گورکان، ایلچی پیش ملک غیاث الدین پیرعلی فرستاده. تجدید عهد مصادقت و موافقت نمود، و پیغام فرستاد که میان «۲» ما دوستی موروثی و محبت قدیمی است، و همت بر آن مصروف که روزبروز تزاید پذیرد، و مواد بیگانگی بالکلیه از میان برخیزد، ملک اظهار اطاعت «۳» و خدمتکاری کرده، گفت: اگر حضرت امیر فرزندم پیر محمد را بغلامی از خاک بردارد حاکم است، حضرت صاحب‌قرانی «سونچ قتلق‌آغا» خواهرزاده خود را نامزد ملک‌زاده کرد، و انواع تربیت و نوازش درباره او مبذول فرموده، در یورش خوارزم همراه موکب همایون «۴» صاحب- قرانی بود.

مقارن این حال، درویش رکن الدین «۵» که بفارس رفته بود، [گذارش یافت]:

جلال الدین شاه شجاع درباره او مرحمت «۶» و عاطفت نموده، جهت او و سیصد کس

---

(۱)- مج: که در میان حضرهٔ صاحب‌قرانی و ملک هرات بود.

مک: که میانه حضرت صاحب‌قرانی و ملک بود.

(۲)- مج: میان ما دوستی موروثی و محبت. مک: میان دوستی مورد شد (کذا؟) و محبت.

(۳)- مج: اطاعت و خدمتگاری کرده گفت اگر حضرت امیر فرزندم.

مک: اطاعت کرده گفت اگر فرزندم.

(۴)- مج: همایون. مک: ندارد.

(۵)- مج: درویش رکن الدین بفارس رفته بود گزارش یافت جلال الدین.

مک: درویش رکن الدین که بفارس رفته بود و جلال الدین.

(۶)- مک: مرحمت نموده جهت او و مردم او که سیصد نفر بودند.

مج: مرحمت و عاطفت نموده جهت او و سیصد کس همراه او بودند.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۳

که همراه او بودند وظایف و ادرار مقرر فرمود،

«۱» [چون توقف درویش در آن دیار دیر کشید] بعرض «۲» شاه رسانیده بود که چون دست امید در زیل این دولت زده‌ام، «۳» [دوست و دشمن از دور و نزدیک چشم نهاده‌اند که مآل حال چه خواهد بود،] اگر «۴» مدد و همت پادشاه شامل حال درویش گردد، خراسان را اضافت مملکت فارس گردانم، شاه را این صورت موافق خاطر افتاد،

ع «۵»:

چشم برهم زد و گفتا برسد درویشان،

پس مراکب خاص، و طبل و علم، و خلعت معلم ملمع، و کمر مرصع، و مردان دلاور بدرویش داده، او را «۶» [با بسطت موفور، و حشم و حشمت فراوان] بفرستاد، چون بخراسان «۷» رسید، غلبه تمام از درویشان و غیر ایشان که از بیم خواجه علی مؤید مخفی «۸» و متواری بودند بدرویش ملحق گشتند، و امیر اسکندر شیخی که از قبل ملک غیاث الدین پیرعلی حاکم نشابور بودند باو پیوسته

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

قصد سبزوار را کردند، چون خواجه علی قوت مقاومت نداشت منهزم شده بمازندران رفت، و درویشان سبزوار را گرفته قلاع جاجرم و بحرآباد فتح کردند، پس درویش رکن الدین بملک غیاث الدین پیرعلی از روی استقلال مکتوبی نوشت و اکثر احوال و اوضاع را اسناد بجانب شاه شجاع کرد، ملک فرمود تا در جواب مکتوب درویش این بیت ثبت کردند،

بیت:

اگر خراب شود مملکت ز شاه مرنج که پیش اهل حقیقت گناه درویش است

---

(۱)- مج: چون توقف درویش در آن دیار دیر کشید. مک: این عبارت را ندارد.

(۲)- مج: بعرض شاه رسانید که چون. مک: بعرض رسانیده بود که چون.

(۳)- عبارت: [دوست و دشمن ... چه خواهد بود] از زیادات مج میباشد.

(۴)- مج: اگر مدد و همت. مک: اگر همت.

(۵)- مج: ع. مک: ندارد.

(۶)- عبارت: [با بسطت موفور ... فراوان] از زیادات مج است.

(۷)- مج: خراسان. مک: بخراسان.

(۸)- مک: مخفی بودند. مج: مخفی و مدفیری؟ بودند قیاسا به (متواری) اصلاح شد.

پا: لایقرء است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۴

و در سنه تسع و تسعین و سبعمایه از مشرق اقبال صاحب‌قرانی آفتابی طلوع کرد که سبب روشنائی ممالک عالم بود، و از صلب همایونش قرة العینی در نظر آمد که واسطه بینائی اعیان بنی آدم گشت،

لخواجه سلمان:

ز کان سلطنت لعلی سزای تاج شد پیداکه لؤلؤ با همه لطف از بر گوشش بود لالا

مهی گشت از افق طالع که پیش طالع سعدش کمر چون تو امان بستست خورشید جهان‌آرا یعنی: خسرو فیروزبخت، آراینده دیهیم و تخت، مظهر رحمت الهی، فرازنده اورنگ پادشاهی، معین السلطنة و الدنیا و الدین، شاهرخ بهادر، در روز پنجشنبه چهاردهم ربیع الآخر سنه مذکوره، بفر قدوم ظفر ملزوم عرصه گیتی منور ساخت، و ساحت مملکت از انوار طلعت [فرخنده آثار] ش مزین گشته، رایت نشاط از بساط اغبر بر فراز فلک اخضر برافراخت، و طالع فرخنده مطالع ولادت بزرگوارش «قوس» بود که خانه مشتریست بانواع دلایل سعادت موصوف و باضاف آثار اقبال و دولت محفوف. در مبادی احوال آیات منتهای کمال بر جبین مبینش مبین، و در اول نهار ظهور انوار آفتاب اقبال بی‌زوال از صفحات دولت مثبتش طالع،

لخواجه سلمان رح «۱»:

طالع عالم همایون شد بمیمون اختری‌منتظم شد سلک ملک و دین بوالاگوهری «۲» [چون صوادر احوال سعادة مالش در محل خود مذکور خواهد شد درین مقام بزیادتی اطناب اقدام نمودن مناسب نبود.]

---

(۱)- مج: لخواجه سلمان رح. مک: سلمان.

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۲)- عبارت: [چون صوادر احوال ... نمودن مناسب نبود] از زیادات مج میباشد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۵

چمن هفتم از روضه هشتم در ذکر تزویج «سونچ قتلق‌آغا» با ملک‌زاده هرات

در سنه احدی و سبعین و سبعمایه حضرت صاحب‌قرانی فرمود تاطوی ملکانه و جشنی پادشاهانه ترتیب داده، درةالتاج بزرگی را زیور افسر ملک‌زاده ساختند، و «سونچ قتلق‌آغا» دخترخواهر خود شیرین بیک آغا را که نامزد فرموده بود بملک‌زاده پیرمحمد تسلیم نمود، و تاج و کمر مرصع، و جامهای مطلای ملمع بملک‌زاده داده، اشراف و اعراف خراسان را بحسب مرتبت هریک بتشریف فاخر نوازش فرموده، اجازت مراجعت فرمود، و حضرت صاحب‌قرانی «سونچ قتلق‌آغا» را بتجملات وافر، و حشمت تمام، و از امراء و مقربان جمع لاکلام ملازم ساخته، بهرات فرستاد، و ملک غیاث الدین پیرعلی بدیدار ایشان شادمان شده، یراق طوی ملکانه نمود، و فرمود تا شهر را چون عروس آراسته، از سر پل جوی نو تا بچهار سو بنوعی که رشک [عرصه] فیروزه طارم، و غیرت فزای روضه ارم بود آیین بستند، و چهارطاقها نصب کرده تعبیهای عجیب، و شعبدهای غریب پرداختند، و درودیوار کوچه و بازار بقصبهای روم و دیباهای چین مزین ساختند،

و چون «۱» از اشغال طوی و ضیافت بپرداختند [جماعتی «۲» را که همراه مهد عروس آمده بودند ملک رعایتهای لایق و عنایتهای مناسب نموده شاکر و خوش‌دل باز گردانید و خود] لشکر بنشابور کشید، جمعی از درویشان که تبع امیر اسکندر و درویش رکن الدین بودند بعزم جنگ و جدال استقبال نموده حربهای عظیم کرده عاقبت مغلوب شده نشابور را گذاشتند و هزیمت بسبزوار بردند، و ملک نشابور را فتح کرده شیخ یحیی را آنجا گذاشت، و شیخ یحیی در نشابور می‌بود «۳» تا زمانی که حضرت صاحب‌قرانی بخراسان آمد.

---

(۱)- مج: و چون اشغال. مک: و چون از اشغال.

(۲)- عبارت: [جماعتی را که همراه ... بازگردانید و خود] از زیادات مج میباشد.

(۳)- مج: نشابور بود. مک: نشابور می‌بود.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۶

روضه نهم در توجه حضرت صاحب‌قران بعزم تسخیر ممالک خراسان

اشاره

در سنه اثنین و سبعین و سبعمایه، حضرت صاحب‌قرانی، فرمان ده گیتی‌ستان، فرزند سعادتمند خود، امیرزاده جهانپناه میرزا امیرانشاه را با پنجاه قشون روان فرمود، تا در ییلاق بلخ واند خود نزول نمودند، و حضرت صاحب‌قرانی کس پیش ملک غیاث الدین پیرعلی فرستاد که لشکرکشان کشورگشای، و سپه‌سالاران ممالک‌آرای جهت «قورلتای» بزرگ جمع میشوند، و حضور ملک نیز مهم است، باید که حاضر آید، ملک فرستاده را رعایت و اکرام نموده التماس حضور امیر سیف الدین کرد، که مصحوب او بسعادت خدمت فایز گردد، امیر سیف الدین بفرمان صاحب‌قران پیش ملک آمده پیغام رسانید، که بین- الجانبین دوستی و مصادقت بقرابتی و مواصلت انجامید، لایق آنست که مقالات غیبی بملاقات عینی، و مصافات معنوی بموالات صوری اقتران یابد، و ملک پیشتر ازین حال شهربندی- که دو فرسنگ دور داشت- در گرد هرات بنیاد کرده بعمارت آن مشغول بود، امیر سیف- الدین را بهر بهانه نگاه

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

میداشت، و در کار شهربند سعی بلیغ می‌نمود، تا باتمام رسد، و امیر سیف الدین صورت حال در آینه خیال میدید، «۱» [و کیفیت دواعی ملک از صفحات حالات مطالعه مینمود،] تا ملک او را باز گردانیده، وعده کرد که متعاقب بمعسکر ظفر اثر رسد، بعد از آنکه امیر سیف الدین چگونگی احوال بعرض رسانید، و ملک بوفاء وعده که لازم الوفاء بود نرسید، امیرزاده میرانشاه حشم بادغیس را غارت کرده اموال بسیار گرفت، و در میان‌اند خود و مرغاب مقام فرمود، «۲» [و درین محل امیر علی بیک ابن ارغونشاه

---

(۱)- عبارت: [و کیفیت دواعی ملک از صفحات حالات مطالعه مینمود] از زیادات مج و پا است.

(۲)- عبارت: [و درین محل امیر علی ... نصرت انتساب باشد] از زیادات مج میباشد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۷

برحسب فرمان بدرگاه حضرت صاحب‌قران آمده مقدم او باعزاز و اکرام تمام تلقی یافت، و حضرت صاحب‌قرانی در امر عزیمت بجانب هرات مشورت فرمود، مقرر بر آن شد که امیر علی بیک اول بهار حاضر شده عزیمت بامضا رسانند، و بعهد و میثاق مؤکد تعهد نموده محترم و مکرم بازگشت، و چون میعاد نزدیک شد عرضه داشت کرد که هرگاه توجه فرمایند ملازم رکاب نصرت انتساب باشد]. پس حضرت صاحب‌قرانی باجتماع لشکرها فرمان داده، با سپاهی بهیبت چون امواج دریا از آب جیحون عبور نمود، و ملک محمد [برادر ملک غیاث الدین پیرعلی که سرخس داشت، بشرف بساط بوسی رسید، و] بعواطف خسروانه اختصاص یافت، و قاصدی بفرمان حضرت صاحب‌قران بطلب امیر علی بیک (بن ارغونشاه) رفت عجب آنکه نیامد، و بوعده وفا نکرد، و عجبتر آنکه قاصد را نگاهداشت، و رها نکرد، آنحضرت از آب مرغاب گذشته عنان توجه بجانب مزار مهبط الانوار جام [و قصبه کوسویه] معطوف فرمود [ه، بسبب آنکه چون ملک نشابور را بتجدید گرفته بود، و بعضی از لشکر او آنجا بودند نتوانند که بملک ملحق شوند]، و در اوایل ذی الحجه سنه مذکوره بکوسویه اتفاق افتاد و حاکم آنجا مهدی استقبال نموده بالتفات همایون سرافراز گشت، و موکب همایون از آنجا متوجه «تایباد» شد، که مقام و مولد و معبد و محتد جناب قدسی‌مآب حقایق پناه مولانا زین الملة و الحقیقة و الدین ابو بکر قدس اله اسراره بود، و حضرت صاحب‌قران کس فرستاد که بادب پیش جناب مولانا رفته گوید که امیر اینجا رسیده بحکم: القادم یزار، شما را بدیدن او می‌باید آمد، مولانا فرمود که فقیر را با امیر هیچ مهمی [نیست، حضرت] صاحب‌قران چون این معنی را استماع فرمود متوجه (زیارت) مولانا گشت، در اثنای نصایح که مولانا میفرمود، حضرت صاحب‌قران گفت چرا ملک خود را نصیحت نمیکنی که خمر میخورد، و بمناهی و ملاهی اشتغال می‌نماید، جناب مولانا فرمود، که او را گفتم نشنید، حق‌تعالی شما را برو گماشت شما هم اگر نشنوید دیگری را بر شما گمارد، [حضرت] صاحب‌قرانی رقت آورده، بیرون آمد و میفرمود که در زمان حکومت خود با هرکس از گوشه‌نشینان ملاقات کردم او از من ترسید، و من از مولانا ترسیدم، مرد حقانیست، پس متوجه هرات شده، اواسط شهر مذکور

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۸

سپاه ظفرپناه بقصبه «فوشنج» رسیده مردم آنجا [پیش آمده] حربهای سخت کردند، تا یک هفته [مقاومت نمودند آخر] مسخر شده. قلعه و قصبه ایشانرا [چون دل و خاطر ایشان خراب و ویران، و] کوفته و پریشان ساختند، و از آنجا نهضت نموده بظواهر (بلده) هرات فرود آمدند، و شهربند بیرون را نقطه مثال در میان گرفته، دایره‌وار بر گرد آن محیط گشتند، و ملک ما را هوای معاشرت راح مشکین، و مباشرت صباح ملاح، و مذاکره اشعار فصاحت شعار، و محاورت بذلهای شیرین، و نکتهای آبدار بر طبیعت غالبتر از ترتیب سپاه، و ساز سلاح، و آهیختن تیغ، و افراشتن رماح، و اشتعال حرب و پیکار، و ارتکاب شداید معرکه و کارزار بود، «۱» و از غایت حلم و کم‌آزاری ابواب سیاست که یک رکن ریاست (است) مسدود، و اسباب حزم و صیانت که اصل الباب ایالت و سلطنت است مفقود بوده،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

[کمال اسمعیل]:

مملکت راست چون ترازویست‌دائم از عدل خود معیر دار
یکسرش آهن است و یکسر زرهردو با یکدیگر برابر دار

---

(۱)- حافظابرو در وصف ادب‌دوستی ملک غیاث الدین و مجالس ادبی او مینویسد:
«و مجلس او (ملک غیاث الـدین کرت) دایم بانشـید اشـعار آبدار، و نکات چون در شاهوار، و نوشانوش ساقی، و بریق چهره ترکان ایلاقی بود».
و همو درین باره مینویسـد: «شـهر را محاصـره کرده‌اند و باسـتعداد حصار گرفتن مشـغول گشـته و نردبان و خرک و عراده و منجنیق ترتیب میدهنـد، هنوز بطرح عمـارات و ضـبط کبوتر خـانه و ترتیب آلاـت مجلس و انواع سازهای موسـیقی و امثال آن مشـغول بود» (زبدهٔ التواریخ بایسنقری- ربع چهارم از تاریخ عمومی حافظابرو- نسخه خطی کتابخانه ملی ملک).
عشق و علاقه بادب و هنر از صفات ممتازه همه ملوک کرت بوده، و هریک از پادشاهان کرت شاعری نامدار و نویسنده زبردست و خوشنویسـی مـاهر بوده‌انـد، سـیفی در وصف ملک فخر الـدین مینویسـد: «چون راح روح‌افزا بروز در مزاج او اثر کردی بفرمودی تا راویان بآواز خوش اشـعار دلکش خواندندی، و در بحث و تفتیش معانی و الفاظ آن باندما و جلاس و شـعرا سخن راندی و در عهد او چهل شاعر نامـدار مـدح او گفتنـدی ...». (مونس الاحرار- بـدرجاجرمی- نسـخه مخطوطه کتابخانه ملی ملک. تاریـخ‌نامه هرات- سیفی هروی ص ۱۵۱).
روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۹ لطف و عنف است آهن و زر اوهردو بر جای خود مقرر دار
دوسـتانرا بزر توانگر کن‌دشـمنانرا بتیغ سـر بردار لاجرم مخایل خلل و عوارض زلل بارکان مملکت راه یافته روزبروز [آثار «۱»] ادبار از مجاری روزگار او متظاهر بود، و ساعت بساعت امارات زوال روز دولت و اقبال از فحاوی [احوال «۲»] او متوافر، جنود نصرهٔ وفود حضـرت صـاحب‌قران شـهر را محاصـره کرده ترتیب نردبـان و عراده و منجنیق مینمودنـد، و ملـک در پرده بآهنـگ موسـیقی و سـاز مجلس [انس «۳»] و طرح خانه کبوتر و اسباب ملاهی مشغول،
ع «۴»:
دلا دامن فراهم کن، کجا و ما کجا ایشان،
ملک ساده «۵» [آنچه بر وزن آنست] بخیـال آنکه رعیت از حمیت زن و فرزنـد و مـال و عیـال خـود جنـگ خواهنـد کرد، و بجـان کوشـش نموده، خود را تسلی میداد و حضرت صاحب‌قران فرمود تا دیوارهای بیرون شهربند (را) که اکثر باغات بود انداختند، و در مقابل شـهر و حصار [و خندق] مقابل کوب ساختند، و از هردو جانب رایات جنگ و وغا برافراخته غلغله جوش و غوغا (در) سـقف گنبد خضـرا انداخت، [ناگاه از شـهر جماعت «کذا» از دلیران جنگی در دروازه گشاده بیرون آمدند و جنگی عظیم و قتل بسیار واقع شـد، و آخر روز هردو گروه بمقام خود بازگشـتند،] آنشب پاسـی داشـتند که تا روز از خروش دلاوران هنـدوی پاسـبان فلک دیده برهم ننهاد، و از ولوله نعره پردلان و نفیر حاضر باش حارسان گوش بهرام برفراز قلعه مینافام کر گشت،

---

(۱)- مج. پا: آثار. مک: این کلمه را ندارد.
(۲)- مج: احوال. پا. مک: این کلمه را ندارد.
(۳)- مج. پا: انس. مک: ندارد.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۴)- مج: ع. پا. مک: ندارد.

(۵)- مج: [آنچه بر وزن آنست].؟ پا. مک: این جمله را ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۰

فردوسی طوسی:

جهان سربسر بود دریای قاربرافروخته شمع ازو صد هزار

ز نالیدن بوق و بانگ سپاه‌تو گفتی که خورشید گم کرده راه روز دیگر (نیز) بجنگ و محاربه گذشت، شب از دروازه انصاری جمعی (دلاوران) بیرون آمده شبیخون زده، چند کس از سپاه صاحب‌قرانی کشته بسرعت بازگشتند، روز جمعه جنگ سلطانی انداختند، لشکر خورشید حسام، بهرام انتقام، از اطراف شهر صفوف آراستند، و اهل شهر مداخل و منافذ مضبوط و مستحکم ساخته در مقام مقاومت قایم گشتند، حضرت صاحب‌قرانی بتفرج تعبیه لشکر آمده، سپاه نصرت پناه، در نظر کیمیا اثر، بهادر (یها) نمودند، [و داد مردی و مردانگی داد، (و) جانبازیها و سر (ا) فرازیها [که همیشه شعار ایشان بود] بظهور آوردند، امیر انکوتیمور، و امیر سونجک، و دیگر امرا خود را بفصیل رسانیده نردبانها بر دیوارها نهادند، و بالا آمدن گرفت.

و ملک بنفس خود بر پشت دروازه [پل] انجیل کوششهای مردانه نمود،

ع:

ولی بکوشش خود سرخ‌روی نتوان شد،

لشکر صفدر صاحب‌قران پیش رفته بعضی از نزدیک کوشک میرغنی که حالا مسجد [جامع] و مدرسه [و بقاع خیرات] حضرت [مملکت پناهی] مقرب الحضرت السلطانی (اعتضاد الدولة الخاقانی امیر نظام الدین علیشیر) در آن موضع احداث (یافته) [از محلی که آب شهر درمی‌آمد] در آمدند، و اول کسی که بر بالای شهر [بند] بالا- آمد خلیل یساول بود، و لشکر فیروزی اثر دروازها شکستند، و دیوارها شکافته بشهربند درآمد (ند)، و از نزدیک قلعه قریب بدو هزار کس گرفته پیش [حضرت] صاحب‌قرانی بردند، و مرحمت فرموده خون ایشان را بخشید، و حکم فرمود که هرکس از رعیت بباره و فصیل نیاید جان و خانومان او توامان امان باشد، بعد از آن رعایا را یارای رفتن باره نبود، و کس حکم ملک نمی‌شنود، و امیر اسکندر شیخی گفت چند کس را در سر محلها سیاست می‌باید

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۱

کرد تا مردم بترسند و شهر [را] نگاه دارند، ملک گفت: من خون ناحق چون کنم، گفت:

پس شهر نگاه نمیتوان داشت.

بعده:

از جانبین بمراسله و مراوده توسل نموده، متوسطان آمدورفت کردند، حضرت صاحب‌قرانی فرمود که اگر بجنگ و عناد مسخر شوند نتیجه هلاک و بوار و تخریب دار و دیار خواهد بود، و اگر بایلی و انقیاد پیش آیند، ثمره (اش) امن‌وامان و صیانت دماء و عیال مسلمانان [باشد]،

زین هردو کدامت اختیارست بگیر،

ملک باب مخالفت و راه متابعت بست و گشاد، و گریبان معذرت و دامان معاندت گرفت و گذاشت، و از شهر بیرون آمده در باغ زاغان بشرف تقبیل بساط گردون عدیل اختصاص یافت، حضرت صاحب‌قرانی ملک را نوازش فرموده بتاج و کمر سرافرازی داد، و

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

باعزاز و اکرام بازگردانید، دیگر روز اکابر و اشراف و مشاهیر و اعراف بیرون آمده، (حضرت) صاحب‌قرانی بشهر درآمد، و بحصار رفته والده ملک را که از اقربای طغاتیمور خان بود پرسش [فرمود و] دلداری و استمالت نموده بیرون آمده، و از باغ زاغان باو لنگ کهدستان خرامیده، حکم فرموده تا باروی قدیم شهر (را) چون [دل] دشمنان خراب ساختند، و دروازه‌ها را چون بنیاد عمر مخالفان کنده، کنگرها و بروج را [که] چون سر متکبران باوج سماء می‌شود در حضیض خندق انداختند، و درهای آهنین متکلف که بالقاب ملوک کرت موشح بود، بر گردونها نهاده بشهر سبز «۱» نقل کردند، و خزاین و دفاین چند (ین) ساله ملوک را [که بغرایب نفایس و بدایع رغائب مشحون بود] بیرون آورده بردند،

و مال (امانی) تحمیل کرده بسه روز ستانیدند، و دویست کدخدای نامی از شهر و توابع حکم شد که بشهر سبز برند، پس قلعه اسکلجه را- که امان کوه نیز گویند- ملک پیسر خورد خود امیر غوری سپرده بود، [و او بشجاعت مشهور و بجلادت مذکور بود]، حضرت صاحب‌قرانی فرموده که ملک پسر خود را بتدبیر [و لطایف الحیل] از قلعه بیرون

---

(۱)- شهر سبز: از بلاد ترکستان که به «مدینهٔ الخضرا» با قبهٔ الخضرا مشهور بوده است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۲

آورد، والا- آنچه قضای الهی است بظهور آید، ملک فرزند را از حصار بیرون آورده [و از حضرت صاحب‌قرانی] نوازش یافت، و وقوع این حالات در محرم سنه ثلث و سبعین و سبعمایه بود.

و بعد از آن رآیات ظفر آیات بجانب سبزوار نهضت فرمود، و در مزار صاحب الدعوه ابو مسلم مروزی که در حوالی نیشابور است- فرود آمده، و شرایط زیارت بجای آورد «۱»، و از آنجا باسفراین فرموده توقف نمود تا اسبان فربه شدند، و ملوک اطراف را اجازت انصراف داده عزیمت ماوراء النهر فرمود و در بخارا قشلاق کرده، در آخر زمستان بیراق سپاه اشارت راند، و بجهت دفع مواد فساد امیر علی بیک و امیر ولی مازندرانی که قصد سبزوار کرده بودند، دیگرباره بخراسان آمد، و درین فرصت قلعه ترشیز را امیر علی سدیدی غوری داشت که از قبل ملک هرات حاکم آنجا بود و اسباب [مقاومت و] قلعه‌داری مهیا داشته بود، حضرت صاحب‌قرانی محاصره قلعه فرمود، و مردم قلعه در مقام امتناع و اندفاع ثبات نمودند، حضرت صاحب‌قران فرمود تا آب خندق را شیبه داده خشک ساختند، و استادان نقاب در کار آمده بهادران از اطراف و جوانب جنگ انداختند، و بزخم رعد سنگ، و منجنیق، و عراده بروج و باره را چون پشت سپاه [دشمن] درهم شکستند، و از یکطرف قلعه سی گز دیوار بسبب نقب بیفتاد و اهل قلعه او را بچوب و در، و قرارهای پربار و احشای دیگر برآورده روی او را بنمدهای بپوشیدند، و بکوشش تمام هرروز از صباح تا شام در میان فریقین

---

(۱)- هیچ بعید نیست که ابو مسلم آن نابغه مرد غیور ملی پس از آنکه بر دست خلفای فاسد و غدار تازی بدان وضع فجیع کشته شد جنازه او را پیروان او بخراسان رسانیده و در حوالی نیشابور مدفون ساخته‌اند، و آنجا میعادگاه و مزار ملیون خراسان بوده است، همچنانکه خانه ابو مسلم در مرو تا سال ۶۱۶ (سال تخریب مرو بر دست مغول) بر جای بوده و پرچم سیاه ملی ابو مسلم (که یک شعار خشم و کین و انتقام باستانی ایرانی است) بر فراز گنبد آن در اهتزاز بوده است.

اما افسوس که اکنون ازین مزار نشانی پیدا نیست زیرا یکی از آثار شوم حمله مغول مردن روح ملیت و خاموش شدن مشعل فروزان شعائر باستانی است که مدت چهار قرن این کشور باستانی و ملت کهن‌سال را زنده داشته و از آثار شوم بیگانه رهائی بخشوده است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۳

جنگ بود، حضرت صاحب‌قران ملک هرات را طلب داشته فرمود که این قوم نوکر و دست‌نشان توانند، ایشان را نصیحت کن تا بیرون آیند و مردم تلف نشوند، ملک بشرط و بیمان و عهود و پیمان ایشانرا بیرون آورد، چون حضرت صاحب‌قرانی یکجهتی (و

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مردانگی) [و یگانگی] ایشانرا مشاهده نموده بود، همه را امان داده، ادرار و انعام فرمود، و محافظت و کوتوالی قلاع از ترکستان تا کاشغر بدیشان داده تمام مال و واجب آن نواحی را در وجه مواجب ایشان مقرر داشت.

و بعد از تسخیر ممالک خراسان توجه بمستقر اقبال فرموده، سرداران خراسان را رخصت معاودت باوطان ایشان ارزانی داشت، و ملک [هرات] را همراه داشته، منشور ایالت هرات بنام پسرش امیر غوری نافذ گشت، ملک [غیاث الدین پیرعلی] را چون روز دولت [بزوال] و کوکب اقبال بوبال روی آورده بود، در راه حرکتی کرد که او و پسرانش را حکم حبس شده بسمرقند بردند و محبوس کرده، «امیرکه» ولد «امیر تیمورکه» بداروغگی هرات مأمور شد.

پس در سنه خمس و سبعین و سبعمایه حضرت صاحب‌قرانی دیگرباره بعزم خراسان یراق لشکر فرموده، جهت دفع شرارت، و رفع جسارت بقیه ملوک غور که ماده شروشور بودند متوجه گشت،

و سبب آن بود که [اولاد ملک فخر الدین کرت] ملک محمد و برادر، در زمان [ملک معز الدین حسین و] ملک غیاث الدین پیرعلی مفلوک [و منکوب] بودند، [حضرت صاحب قرانی هرات را فتح فرمود، عرضه داشت نمودند، که ملک حسین که عمزاده ما بود املاک پدران ما را بظلم و ستم تصرف کرده ما را محروم ساخته است آنحضرت ایشان را بنظر مرحمت ملحوظ داشته، ملک محمد] را حکومت غور داد، و ابو سعید سپهسالار که آبای او امرای غور بودند- و ملک غیاث الدین پیرعلی ده سال بود که او را محبوس داشت- خلاص داده مطلق العنان ساخته بود، درین محل ملک محمد] از غور با جمعی فتان مغرور،

[بیت]:

همه فکنده تن اندر مغاکهای هلاک‌همه نهاده دل اندر نشانهای خطر

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۴

هجوم کرده روی بهرات آوردند، [و با ابو سعید نیز اتفاق کرده] راه بیداد پیش گرفتند، اتراک از بیم تعرض آن طایفه بی‌باک پناه بحصار «اختیار الدین» بردند، غوریان بشهر درآمده اهل فساد سر از گریبان عناد برآوردند، و [اصحاب صلاح پای در دامن اصطبار کشیده در گوشها دم فروبرد، از قضا] درین حال پسر تیمور که داروغه بود [بسبب مرضی] فوت شد، غوریان غوغای بپای حصار آوردند، و از یتیمان فیروزآباد علی اسد با زمره آتشدانیان چند پشته هیزم آورده بر در حصار آتش زدند، [در حقیقت بدان آتش آتش در تمام خراسان انداختند،] و خلق هرات چنانچه عادت ایشان است بر بامها دویدند آواز دهل و بوق بذوره عیوق رسید، مغولان تصور کردند که تمام شهر یاغی است خود را برهنه [از باره] بزیر انداختند، غوریان سفاک همه را بقتل آوردند، چون حضرت صاحب‌قرانی ازین حال وقوف یافت، ملک غیاث الدین پیرعلی را که [در ارگ سمرقند] محبوس داشت، و پسرش امیر غوری [را که در اوزگند بود] فرمود تا هلاک کردند، و شاهزاده میرزا میرانشاه با لشکر در کنار آب مرغاب بود متوجه هرات گشت، مفسدان غور چون خبر یافتند.

[ع: چون بز از قصاب و خر از نیشتر]

روی بگریز نهادند، و سپاه ظفرپناه مانند گرگ در عقب رمه افتاده بسیاری از جاهلان غور مقتول و مجروح ساختند، و صاحب‌قران گیتی‌ستان در اوایل رمضان بهرات رسید، از فرط غضب و سخط بقتل و اسر خواص و عوام [هرات] فرمان میداد، بعد از شفاعت بسیار بر مال امان قرار یافته خلقی در تعذیب و شکنجه عرضه هلاک شدند، و حضرت صاحب قرانی عزیمت سجستان فرمود. [چون باسفزار رسید شیخ علی داود خططای که حضرت صاحب‌قرانی او را حکومت اسفزار داده بود حصار قریه بدرآباد را عمارت کرده یاغی شده بود، و تابان بهادر او را کشته- چنانچه پیشتر شمه گذشت- فرمود تا قلعها را نقبها زده گرفتند، و مجموع اهل قلعه را بتیغ گذرانیده داود را- که پدر شیخ علی بود- در خانه سوختند، و آن خانه هنوز برجاست، و گورخانه او همانست،] و آنچه بسبب این چند غوری فتان خاکسار واقع شد در بلاد خراسان خصوصا در هرات و اسفزار، از قتل، و غارت،

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۵

[و تعذیب، و تعریک، و اسرت،] و ویرانی مواضع و پریشانی خلایق، در هیچ زمان و مکان- الا ما شا اله- وقوع نیافته باشد.

[و از همه صعبتر آنکه جمعی دیگر گناهی کرده باشند و چندین هزار مسلمان که در آن قضیه هیچگونه گناه بلکه رضا نداشته‌اند بعذاب، و عقوبت، و نکال و صعوبت هلاک، و مبتلا گردند،] چنانکه نقل است که: شخصی از بام افتاده بر گردن دیگری آمد آنشخص که از بام خطا شده بود سلامت یافت و آن دیگری بر شرف هلاک افتاد، یکی از دوستان او پرسید که حال چیست؟ گفت: چه حال ازین بتر باشد، که شخصی دیگر از بام افتاده و مرا بعوض او می‌باید مرد.

[و بعد از حدوث این واقعه تا مدتی در گویها، و بازارها مرده و کشته بر یکدیگر افتاده منتن گشته بود، که هیچکس را یارای آن نبود که تجهیز و تکفین ایشان کند، و مسلمانان آنچه زنده مانده بودند، با اهل و عیال از اوطان جلا شده پایمال محنت و اذلال، و دستخوش تعرض جهال و ارذال گشتند،] حفظ اله تعالی زماننا و مکاننا من تلک الاحوال.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۶

روضه دهم در تفویض نمودن [حضرت] صاحبقرانی ممالک خراسان را بشاهزاده شاهرخ سلطان

اشاره

در سنه تسع و تسعین و سبعمایه که نهال اقبال شاهزاده جوانبخت جهانگیر، پادشاه خورشید تاج، جمشید سریر، معین السلطنت و الدنیا و الدین شاهرخ بهادر، از رشحات سحاب عواطف سبحانی، در بهار دولت و تربیت حضرت صاحبقرانی مورق و مورد گشته بود، و قامت با استقامت رایت [سعادة] پر کمالش بر اوج رفعت بالا کشیده،

[بیت]:

رایت قد سرافراز تو سرویست بلندکه برحمت بسر خلق خدا سایه فکند حضرت صاحبقرانی، نظر بر صلاح حال رعایا، (و) تقویت دین مسلمانی، و مصلحت امور شاهی و جهانبانی ممالک خراسان را که واسطه عقد اقالیم آفاق، و سرآمده تمامی بلاد روی زمین علی الاطلاق است از اقصای مازندران تا حدود هندوستان بوی ارزانی فرمود، و آن پادشاه اسلام‌پناه کریم الاخلاق بآثار سنیه و اوصاف مرضیه بمرور ایام بامداد توفیقات حضرت ملک علام، از سرحد ختای تا اقصای روم و شام مسخر ساخت،

لحافظ:

تیغی که آفتابش از فیض خود دهد نوریکسر جهان بگیرد بی‌منت سپاهی و از امرای عالیشان مثل: سلیمان شاه، و مغراب جاکو، و سید خواجه [ولد شیخ علی بهادر]، و عبد الصمد حاجی سیف الدین، و حسن جاندار، و ملکت، [و پسرش]، و جمعی دیگر را علی هذا القیاس تعیین فرمود، که با کوچ در ملازمتش بخراسان روند، پس

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۷

پسر پدر را وداع کرده بطالع سعد و وقت میمون عزیمت فرمود، و چون بنواحی ججکتو رسید، امیر آقبوقا که حاکم [بلده] هرات بود، با علما و سادات و اکابر و اشراف باستقبال آمده، قاعده نثار و ساچق «۱» و پیشکش تمهید نمودند، و جمع حکام و ملوک و سرداران حدود و اطراف خراسان بشرف تقبیل آستان عالیشان سبقت [و مبادرت] نموده، وظایف بندگی و طاعت‌داری بظهور آوردند، و زمستان این سال در مرابع و مراتع مازندران- که در فصل شتا بهاریست رشک ریاض رضوان، و طیره‌گر مرغزار جنان- چنانکه گفته‌اند،

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

بیت:

نیست جائی خوشتر از مازندران‌یا الهی خیمه ما زن در آن اتفاقا قشلاقی فرمود،

و یکی از میامن خاک پاک خراسان [و برکات] مآثر این بقعه فردوس‌نشان که قرین روزگار فرخنده آثار [پادشاه] شاهرخی گشت، ولادت (با) سعادت [خلاصه] امتزاج ارکان و عناصر سلطنت، نتیجه ازدواج اعراض و جواهر مکنت و عظمت،

[للشیخ نظامی قدس سره]:

سریرافروز اقلیم معانی‌ولایت گیر ملک کامرانی

برافرازنده اورنگ شاهی‌حوالتگاه تأیید الهی معز السلطنه و الدین بایسنقر بهادر بود، که در [بیست و یکم] ذی حجه مذکوره در بلده هرات بطالع جوزا اتفاق افتاد.

[و منه ایضا]:

نخست اقبال بر دوزد کلاهی‌چو وقت آید نهد بر فرق شاهی

---

(۱)- ساچق: بکسر جیم پارسی هدایا که داماد بخانه عروس فرستد و در این‌جا مطلق هدایا مراد است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۸ ز دریا در برآرد مرد غواص‌بکم مدت شود بر تاجها خاص و از طلوع آن آفتاب اوج عز و جلال، و نیر برج سعادت و اقبال،

[ع]:

همه افلاک شد روشن، همه آفاق شد خرم

از طنطنه طبل شادمانی، و دبدبه کوس کامرانی صدای بشارت، و بشرناه بغلام علیم، در تجاویف گنبد خضرا افتاده، و از نوای روح‌افزای رامشگران، و زمزمه چنگ بر قانون خنیاگران، صوفیان صافی نهاد افلاک در چرخ آمدند،

[من قران سعدین] (امیر) خسرو:

چنگ سرافکنده سر انداخته‌موی بمویش ز هنر ساخته

پرده ز ابریشم و از مو طناب‌گاه بریشم گرو گه موی تاب

گه چو دل سوختگان فراق‌نای فغان کرده براه عراق

کرده بهر دست ز آواز تن‌زیر هرانگشت هزاران هنر و باغ زاغان را چون دم طاوس از الوان ملابس و انواع نفایس آراسته کرده، تعبیها ساختند و صنایع و بدایع پرداخت، و بعد از آنکه مدت سور و مسرت بغایت رسیده و روزگار عیش و عشرت بنهایت کشید طوی بزرگ ساخته اعیان ملک و ارکان دولت را تشریفات فاخر بخشیدند، [و حضرت صاحب‌قرانی از استماع این خبر بغایت مسرور و مبتهج گشته بشارت رسانرا بفواید کرم و مواهب دینار و درم از اقران ممتاز و از جهانیان بی‌نیاز گردانید،]

چون دیگر مآثر احوال و صوادر افعال شاهزاده شاهرخ بهادر در محل (خود) روضه دیگر را زینت خواهد [داد]، اکنون بذکر حوادث و وقایع هرات شروع میرود.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۹

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

روضه یازدهم در [بیان] بعضی وقایع و حوادث که در هرات واقع شده از قدیم و حادث

اشاره

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات ج۲ ۴۹ چمن نخستین بعضی از آنچه در تاریخ شیخ عبد الرحمن فامی آمده: ..... ص : ۴۹

چمن نخستین «۱» بعضی از آنچه در تاریخ شیخ عبد الرحمن فامی آمده:

دیگر از غرایب وقایع «۱» آن است که:

عبد اله بن مالک ابن سلیمان بنزدیک عوام قبول تمام داشت، و او مجلس میگفت و دردیهی از بلوک گداره می‌بود، و در تبران آتشکده بود در پهلوی مسجد، عبد اله مالک گفت: زهی مسلمان (ضعیف) زبون که مائیم، در جوار مسجد مسلمانان آتش می‌پرستند و مسلمانانرا درد دین و حمیت اسلام باعث نمیگردد که این کار شنیع را براندازند، این سخن بگوشها رسید و خلق با یکدیگر یار شده جمعیت کردند، چنانچه از دیزق تا مالین زیاده از بیست هزار مردم بجهت این کار هجوم کردند، و (بعد) از نماز دیگر به تبران رسیدند، و آتشکده و مسجد هردو را ویران کرده، با زمین برابر ساختند، و هم درین شب هردو موضع را یک مسجد کردند، و صفه برآورده، دیوار در گردش کشیدند، و جمله را با گچ سفید کردند، و همه این کار در یکشب کرده بودند، و بامداد فارغ گشته مجوس جمع آمده این حال بعبد اله طاهر عرض کردند، عبد اله برنجید و تنگدل شد، و برفور کس بقاضی هرات فرستاد که: مجوس خصمی میکنند که: معبد ایشانرا ویران کرده‌اند، باید که بواجبی تفحص این حال واجب داند، تمامی آن مردم را حاضر ساخته پرسش نمودند، هیچ‌کس بر صدق دعوی مجوس گواهی نداد، و از مسلمانان چهار «۲» [هزار] کس بلکه زیاده «۳» [که ازین جمله دو هزار پیران که بلباس صالحان آراسته آثار خیر بر ناصیه ایشان واضح بود،] گواهی دادند بر آن مسجد و محدود که این موضع «۴» [هم] برین هیأت تا ایشان دیده‌اند مسجد بوده «۵» و آتشکده نبوده «۶». [پس قاضی جهت احتیاط و تحقیق آنحال ابو عبید و یحیی بن نصر را بفرستاد، بیامدند و معارف و مشاهیر آن نواحی را

---

(۱)- مج: وقایع است. مک. پا: وقایع آن است.

(۲)- مج: چهار هزار کس. مک: چهار کس.

(۳)- عبارت: [که ازین جمله دوهزار ... ایشان واضح بود] از زیادات مج میباشد.

(۴)- مج: موضع هم برین. مک: موضع برین.

(۵)- مج: بود. مک. پا: بوده.

(۶)- عبارت: [پس قاضی جهت احتیاط ... قضیه عبد اله مالک بوده است] از زیادات نسخه مج میباشد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۳

حاضر کردند و تفحص‌ها «۱» می‌کردند ایشان را روشن و هویدا گشت که در پهلوی مسجد آتشکده بود و این مردمان ویران کرده‌اند، و مسجد ساخته، و آنجماعت که گواهی داده‌اند از جهت عصبیت بود، و باعث برین قضیه عبد اله مالک بوده است].

دیگر: جنید بن عبد الرحمن چهار سال والی خراسان بود، درین مدت یک قطره باران بر زمین نیامد، و قحط شد، روزی مردمان از گرسنگی فریاد برآوردند، جنید گفت: این چه افغان است؟ گفتند مردم از گرسنگی بفریاد آمده‌اند، یک درم فرستاد یک تا نان آوردند، او در غضب شد، و گفت: یک (تا) نان بیک درم میدهند و اینان از گرسنگی فریاد میکنند، من یکسال دیگر والی بوده‌ام

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

گندم را بدانه شمار میفروختند، این سخن جنید بگفت و بمرد، چون فریاد و فزع از خانه او برآمد باران باستاد، بحدی که آن‌روز جنازه او از جهت باران در خانه بماند.

دیگر از وقایع آنست که: در شوال سنه تسع و عشرین و اربعمایه ملوک سلجوق بهرات آمدند، (و اهل آنرا در بندان کردند، و بعد از خرابی بیرون هرات صلح کرده بشهر درآمدند،) مگر شخصی از لشکریان دست بعورت مسلمانی دراز کرد، زن دیگر کاردی بدست از خانه بیرون آمد، و فریاد برآورده استعانت طلبید، و فتنه عظیم برخاست، چنانچه زیاده از هزار کس از ترکمانان و لشکریان کشته شدند، و امراء شهر بگذاشتند و برفتند.

و در سنه: اثنی و ثلثین و اربعمائه مردمان هرات تفرقه شدند، بعضی بوباء، و بعضی بجلاء، و تنگی غلا بجای رسید که مردم سباع و مردار میخوردند، و [خرواری گندم بصد و هشتاد دینار محمودی شد،] و حال تا آنجا رسید که شخصی مزدوری گرفت تا دیگ روئین بزرگ ببازار برد که بفروشد، هیچکس بخریدن آن [اصلا] رغبت نکرد، [مزدور خواست که جهت اجرهٔ خود دست در آن مرد زند،] آنشخص بگریخت و آن دیگ را بمزد بدو گذاشت.

دیگر از حوادث بزرگ: استیلای باطنیان بود،- خذلهم اله- بر هرات، و سبب آن بود که سلطان بر کیارق بن ملکشاه، در سنه احدی و تسعین و اربعمایه بهرات آمد

---

(۱)- در اصل نسخه مج (تفحص شامی کردند) با توجه بسیاقت عبارت قیاسا اصلاح شد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۴

و اختیار ملک او بدست مجد الملک (قمی) بود، و او ولایت (هرات) بامیر حبشی التوتیاق داد، و عمل ولایت بعلاء الدوله منصور جرباذقانی، و کوتوالی قلعه شمیران بعبید ابن احمد کوتوال تفویض نمود، و این جمله باطنی مذهب و بداعتقاد بودند، چون سلطان کوچ کرد و کار شهر بدین عامل و کوتوال بددین مفوض شد، و حبشی برادر خود را بنیابت بگذاشت با یکدیگر اتفاق کردند، که اهل هرات را از برداشتن غلها منع کنند، و تا خراج و متوجهات دستوری ندهند نگذارند که غلها بخانه برند، و بدین بهانه غلهای ایشانرا ذخیره قلعه کنند، و درین فرصت شیخ الاسلام (خواجه) عبد الهادی ابن شیخ الاسلام (خواجه) عبد اله انصاری قدس سرهما مهتر هرات شد، و او مقبول و معتقد خلایق بود، چون اندیشه آن طایفه شیخ را معلوم شد با ایشان خلاف کرد، و اهل شهر قصد عامل کردند، و او را از کوشک فیروزی- که وطن داشت- بیرون کردند و او پناه بشمیران برد، روز دیگر صباح جمعه مردم بقهندز درآمده قصد قلعه کردند، مشایخ شهر از شیخ عبد الهادی درخواست کردند تا کس فرستاده مردم را باز گرداند، او کس فرستاد تا مردم (شهر) بازگشتند، مردم تفرج‌گر بسیار بدر قهندز بیرون رفته بودند، ازدحام عظیم شد. و خلایق برهم افتادند، و زیاده از صد مسلمان در زیر پا هلاک گشتند، و در شهر مصیبتی افتاد که کس مثل آن یاد نداشت، و مخالفت و عصبیت [میان] هردو قوم پیدا آمد، (و دیر برداشت و گرانی نرخ روی نمود، تا وقتی که امیر حبشی بهرات آمد) در ذی قعده سنه اثنی و تسعین و اربعمایه، و شیخ عبد الهادی و اصحاب او متواری شدند، دروازه‌ها بسته تجسس نمودند تا ایشانرا بازیافتند، و اکثر شهر را غارت کردند، و زیاده از صد تن از جوانان دلاور بردار کردند، [ورای آنچه در قلعه و حوالی آن و در محبسها هلاک شدند،] و شیخ عبد الهادی (و اصحاب او) را در قلعه حبس کردند، و اموال و املاک او [و اقرباء] و متعلقان او را در تصرف آوردند، و خمس از آن جدا کرده بقلعه «دره» قهستان- که خزانه ملحدان بود فرستادند، و با شیخ مدارا میکردند و او را بوعده‌های نیک مستظهر میگردانیدند، که عقیده ناپاک ایشان قبول کند، [البته] سخن ایشان جای- گیر نیامد، چون از وی نومید گشتند، زه کمان در گردن او کردند، و [او را] شهید ساختند، در شب یکشنبه [چهارم] محرم سنه ثلث و تسعین و اربعمایه، و او را در قهندز دفن

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۵

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

کردنـد، و بعد از آن بگازرگاه نقل کردند، و اولاد و اقربای شـیخ [مذکور] در شـمیران محبوس بودند، تا ابو الحارث سـلطان سـنجر رحمه اله در رجب سـنه ثلث و تسـعین و اربعمایه از جانب بلخ بیامد، و در ساعتی که رسـید بر شـهر مستولی گشت، و محبوسانرا از قلعه خلاص داد [و درباره ایشان انعامها فرمود]، بعد از آن روی بحبشی نهاد، و در صحرای «بوژگانان» بهم رسیدند، و دشمنان بسیار بودند، اما حق‌تعالی حزب خود را قوت [و نصرت] داد و سلطان سنجر غالب شد، و تمامی آن ملاعین کشته، و خسته، و جسته از هم فروریختند، و روی زمین از نجاست وجود، و خباثت نفس آن ملاعین پاک شد.

و از عجایب [حالات] آنکه: قلعه شـمیران- که میگویند [که] بعد از طوفان اول بنای که در جهان ساخته‌اند آن بوده و همیشه معمور و مستحکم بوده، و هر والی که بهرات آمده، در دینهای گذشته و دولت اسلام در عمارت آن افزوده- تا این ظلمهاء در وی رفت، و خون این بزرگان در وی ریخته شد، حق‌تعالی امیر برغش را برانگیخت تا آنرا خراب کرد (بی) موجبی.

دیگر از حوادث بزرگ آن بود ۱۰: که در شب جمعه [هشتم] جمادی الاول سنه خمس و تسعین و اربعمایه، نازله واقع شد، و جانب غربی مسـجد جامع هرات، و بیشتری از جانب شـمال و جنوب ویران شـد، و یکی از آثار رحمت الهی آن بود که این واقعه در شـب روی نمود، [که اگر عیـاذا بـاله در روز می‌بودی خلایـق بسـیار هلاـک شـدی، و مردم ازین حادثه متحیر مانـد، تا] حق‌تعالی صاحب خیری را توفیـق داد کـه هـم در آن‌روز بعمـارت آن شـروع نمـود، [و مردم دیگر بمـدد آن برخاسـتند و مسـجد را بحـال عمـارت بازآوردند].

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۶

چمن دویم از روضه یازدهم در ذکر فترات و حوادثی که در زمان چنگیز خان و اولاد او در هرات واقع شد

اشاره

در تاریـخ ملوک کرت که سـیفی هروی نوشـته چنین مسـطور است: که تولی خـان که از چهار پسـر مشـهور چنگیز خان خردتر بود بقصد هرات آمد، چون بمرغزار بشوران رسـید رنبور نام ایلچی بهرات فرستاده و گفت: ملک و امیر و معارف و اکابر هرات باید که باسـتقبال موکب میمون ما آیند، تا از سـخط عالم سوز ما امان یابند. و درین فرصت ملک و حاکم هرات از قبل سـلطان جلال الدین ملک شـمس الدین محمد جوزجانی بود، و او در شـیوه عدالت و رعیت‌پروری، و طریق شجاعت و مرحمت‌گستری یدبیضاء داشت، چون خبر رسیدن تولی خان با سپاه و حشر بی‌کران بملک شمس الدین (محمد) رسید، بترتیب اسباب و آلات حرب قیام نمود، و از جوانب رایـات حمیت و حمایت اسـلام افراشـتند، و بر هر دروازه دلیری بلنـدآوازه تعیین فرمود، و مـداخل و منافـذ را بمردان معتمد کاردان سپرد، و در آن‌زمان در هرات صـد و نود هزار مرد سـپاهی در نسـخه آمده بود، چون سـخن تولی خان بملک شـمس الدین محمد رسید، هماندم ایلچیان او را بکشت و گفت حاشا که من مسخر و فرمان‌بردار کفار شوم، چون این خبر بتولی خان رسید از سر غضـب فرمـود که لشـکر او یکسـر از همه جـانب شـهر حمله آوردنـد، و هریـک از هرویـان که در دست افتـد [ابقـا نکننـد و] زنـده نگذارنـد، سـپاه کینه‌خواه او از اطراف شـهر درآمـده، ملـک شـمس الـدین محمـد مردم را بحرب و قتـال و صـیانت اهـل و عیـال، و محافظت عرض و مال تحریص مینمود، و سـکنه هرات از سـر جان گذشته با آنجماعت بمقابله و مجادله درآمدند، و ساعت بساعت کفـار خونخوار حمله می‌آوردنـد، و از جـانبین جنـگ و وغـا و فتنه و غوغـا چنـان بالا گرفت که از هیبت او جهان حیران و آسـمان سرگردان بماند،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۷

[لمؤلفه]:

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

هوا ز گرد برآمد برنگ خاکسترشعاع تیغ و سنان در میانه چون اخگر

زبان تیغ بصد طعن رمح کرده درازجبین بتیر پر از چین خشم کرده سپر و در آن روز قریب سی هزار مرد از طرفین بقتل آمدند، و از اعیان سپاه تولی خان هزار و هفتصد مرد بهادر نامی کشته شد، تا مدت هفت روز بدین منوال از فزع دلیران با فروکر، علامات مجمع اکبر، و امارات عرصه محشر ظاهر بود، (روز) هشتم جنود جرار تولی خان بدروازها نزدیک رسیده بر اهل شهر حمله کردند، و ملک شمس الدین: کالسیل- الهابط و الشبل الساخط، خود را برایشان میزد، [دشمن میکشت و می‌انداخت]، اما چون قضای بدرفته بود، و وقت ظهور او آمده، جلادت او مفید نبود،

[ع]:

چون سعادت نبود کوشش بسیار چه سود

[از آمد کار] زخم گرانی بدو رسید، و رخت اقامت بمنزل سلامت دار السلام فرستاد، [انا للّه و انا الیه راجعون]، چون آنشاه فرخ‌رخ فیل‌زور بساط مردانگی (در نوردید) [از اسب حیاۀ پیاده گشت، و] از دست‌برد فرزین صفتان کج‌رو سپاه کفار مات شد، در میان مردم شهر مخالفت پیدا آمد، قومی رای [جنگ] و فوجی در صلح میزدند، گروهی بطریق خلاف میرفتند، و طایفه از راه وفاق درمی‌آمدند، آخر الامر جانب صلح راجح آمده خلق مسکین بقضای رب العالمین تن در دادند، و سر تسلیم بر آستان رضا نهادند، و لشکر بی‌باک (ناپاک) کفار بر قبۀ الاسلام هرات استیلا یافته، امن‌وامان از خان‌ومان اهل ایمان برخاست و آیات بیم و بلا، و آثار فتنه و رنج و عناء و عناد [عالم] در دلها بنشست، و فحوای ندای: ان بطش ربک لشدید، از اقصای عالم بالا بزبان استغثا در گوش ساکنان منزل فنا فروخواندند،

لخاقانی شیروانی:

تا درون چارطاق خیمه فیروزه رنگ‌طبع را بی‌چار میخ غم نخواهی یافتن

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۸ [عافیت زان عالم است اینجا مجوی از بهر آنک‌نوش زنبور از دم ارقم نخواهی یافتن] پس تولی خان فرمود تا تمامی خلق هرات را بچهار قسم کردند و هرقسمی را بدروازه بیرون بردند و بقتل آوردند،

در و دشت از کشته چون پشته شدبهر گام صد نامور کشته شد

ز خون خندق شهر در موج و جوش‌همه دشت پر دست و بازوی و دوش

چه مایه دلیران فرخنده رای‌که افتاده بودند بی‌دست و پای از تاریخ سراج منهاج ۱۱ منقول است که: بر هرطرف شهر ششصد هزار (آدمی بودند کشته، و قریب بصد هزار دختر در سن چهارده باسیری گرفتند)، [و] آن‌روز تا نماز خفتن کشش بود، بعد از آن [تولی خان حکم کرد که کسی را نکشند]، هنوز دویست هزار کس از خلق هرات باقی [مانده] بودند.

و قولی دیگر: در تاریخ سیفی ۱۲ مذکور [برین وجه مسطور] است، که: تولی خان در وقت محاصره هرات در برابر دروازه فیروزآباد [صف برکشیده] بود، بعد از هفت روز که از جانبین محاربات عظیم رفت، و مردم بسیار بقتل رسیدند، تولی خان [با گروهی از سواران] بلب خندق راند، و خود خود از سر بر گرفت و گفت ای اهل هرات منم شرف دوده چنگیز خان، و طلیعه جنود غضب خدای جهان:

لابی [غفر ذنوبه]:

هرکس که در مقابله قهر ما فتدبیرون رود ز عافیت و در بلا فتد اگر نعمت امان، و بقای جان، و حرز خان‌ومان میخواهید، دست از حرب بدارید، و سر بر بقه طاعت و انقیاد ما درآرید، و بضعف آنچه هرسال [ازین مملکت] بدیوان سلطان

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۹

جلال الدین میداده‌اید بدیوان ما بگذارید، تا از قهر عالم‌سوز، و تربیت جهانافروز ما ایمن و مطمئن گردید، و برطبق این [سخنان] سوگندان عظیم یاد کرد. چون مردم این سخن بشنیدند [همه] بصلح راغب شدند. [و] امیر عز الدین مقدم که بحکم سلطان جلال-الدین حاکم جامه‌بافان هرات بود با صد نفر از جامه بافان، هریک بانه طاقه جامه قیمتی پیش تولی خان رفتند، و بعد از آن اکابر و اشراف [و اعیان همه پیش او بیرون رفتند].

دوازده هزار کس را از متعلقان و منتسبان سلطان جلال الدین بقتل آورد، و باقی مردم را زحمتی نداد. و ابو بکر مرحقی را بملکی هرات نصب فرمود، و مغولی را از مخصوصان خود منکتای نام شحنگی داد. و بعد از هشت روز سالم و غانم [و فیروز از هرات] مراجعت نمود، و ملک ابو بکر [مرحقی] و منکتای [شحنه] ابواب شفقت و مرحمت بر خلایق مفتوح گردانیدند، و رعایا بمیامن عاطفت [و حسن رأفت] ایشان آسوده گشتند، [و فارغ البال] بزراعت و عمارت قیام نمودند، و بترتیب سلاح و ساز نبرد مشغول می‌بودند، [و چنان مینمودند که اسباب و آلات روز جنگ آماده می‌سازیم تا اگر روزی رایات چنگیز خانی بطرفی حرکت، و از تاجیک طلب لشکر و چریک فرماید ما ازین دیار با سازوبرگ بسیار، و مردم دلاور مسلح بی‌شمار بر دیگر اهالی بلاد و امصار سبقت گیریم، و ملک ابو بکر و منکتای این سخن باور میداشتند، و ایشانرا از تهیه اسباب جنگ منع نمیکردند،] تا مردم [هرات] را سازوسلاح تمام، و قوت و مکنت لاکلام حاصل آمد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۶۰

چمن سیوم از روضه یازدهم در ویرانی هرات کرت ثانی

اشاره

در سبب ویرانی [شهر] هرات کرت دوم دو سه قول آمده [است]:

اول: آنکه چون میان سلطان جلال الدین و لشکر چنگیز خان در [موضع پروان] میان غزنین و بامیان محاربه افتاد، سلطان [جلال الدین و لشکر چنگیز خان] جنگی کرد که [هرگز] هیچ دیده مثل آن ندیده بود، و هیچ گوشی شبیه آن نشنیده، و لشکر چنگیز خان را هزیمت کرد، مردم [ممالک] ولایات [بتصور آنکه دیگر چنگیز خان را یارای مقاومت سلطان جلال الدین نخواهد بود]، در هرجا از چنگیز خانیان شحنه و ملکی بود بقتل آوردند، و این صورت سبب غضب چنگیز خان شد و بخرابی [مواضع] خراسان فرمان داد.

و قول دیگر: آنکه چون اهل هرات (را) قوت و استظهار و آلت حرب و ذخیره بسیار جمع شد بحکم کریمه، لو بسط اللّه الرزق لعباده لبغوا فی الارض، فرصتی جستند، و ملک و منکتای را در مسجد جامع بکشتند، و فتنه خفته را بیدار کردند.

و قول دیگر که اصح اقوال است: آنست که دو نوبت لشکر چنگیز خان قلعه کالیوت را که اکنون بیرمق مشهور است محاصره کردند، و بر فتح آن قادر نشدند، چون شهر هرات را فتح کردند خبر بحصار نرتو بردند که اهل هرات ساز و سلاح نبرد آماده می‌سازند، [که هرگاه که چنگیز خان ما را بحرب و فتح دیار یا احاطه و محاصره حصاری نامزد فرماید شرایط فرمانبرداری و جانسپاری بجای آوریم،] سکان حصار اندیشیدند، که هرآینه اول بهار تمامی عساکر خراسان و ترکستان بپای این حصار جمع خواهند آمد، و [همه] سپاهی هرات مدد ایشان خواهند کرد، [و کار] بر ما دشوار شود، رای همه بر آن قرار گرفت که جمعی از عیاران برسم تجارت بهرات فرستند، و فرصتی نگاهداشته

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۶۱

ملک ابو بکر و منکتای را بکشند، [تا بعد از آن] چنگیزخانیان (را) بر اهل هرات اعتماد نماند، و خلق هرات نیز [ازیشان] خایف [و

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

نومید گشته، و] سر بصلح و انقیاد ایشان درنیاورند، و متمرد بوده، همچو ما در مقام جنگ و عناد [راسخ شوند، پس هفتاد تن از مردان بزرگ؟؟؟ و دلیران مبارز اختیار کرده] صاحب‌نامی را سر خیل ایشان کردند [که در دلاوری یگانه، و در کاردانی مشهور زمانه بود،] و مکتوبی مزور بملک ابو بکر و منکتای نوشتند، که بندگان پادشاهیم، و میخواهیم که روی بدرگاه آوریم، اما هراسانیم امیدواریم که احوال ما [را] بعرض تولی خان رسانیده، جهت ما خط امان بستانید، تا [چون گناه ما بندگان از کمال قدرت ببخشد همه] بهرات آئیم و حصار را تسلیم نمائیم، و چون مکتوب بملک ابو بکر و منکتای رسید خوش‌دل شدند، و جواب نوشتند، که خاطرها جمع دارید، که هم درین چند روز عهدنامه و خط امان از شاهزاده جهان تولی خان [جهت شما] بستانیم، باید که مردم را رخصت دهید [که] تا بدین طرف آمدوشد و سودا [و معامله] کنند، [و از هرات نیز مردم بدان حصار تردد نمایند، و بتجارت آیند، هریک از اعیان حصار نامه و جامه فرستادند،] اهل حصار [ازین احوال] بغایت خرم و مسرور شدند، و بنفاذ مکر خود مستظهر گشته، صاحب را با آن هفتاد عیار بطریق تجارت بهرات روان کردند، چون بهرات رسیدند، ساز و سلاحی که با خود داشتند در میان بارها پنهان کرده، گروه گروه، متفرق از دروازها درآمدند، و متاعی که داشتند [بزودی] فروخته، فرصتی جستند، و منکتای را در پای حصار، و ملک ابو بکر را در بازار بکشتند، و خروش و غوغا از شهر برخاست، و از [حشم و] اتباع ملک ابو بکر و منکتای هرکس [را که] یافتند بتیغ بی‌دریغ گذرانیدند، و ملک مبارز الدین سبزواری را که از [حصار] فیروزکوه بهرات آمده بود بملکی تعیین نمودند، و رئیسی مملکت بخواجه فخر الدین عبد الرحمن غیزانی [که دلاور و کاردیده بود] دادند، و همه یک عزم دل بر حرب و رزم نهادند، [پس] چون کیفیت این احوال بسمع چنگیز خان رسید در غضب شد، و روز دیگر ایلچیکدای نوئین را با هشتاد هزار مرد جنگی از نواحی غزنین نامزد کرد و گفت مردم کشته زنده گشته‌اند، درین نوبت [باید که] از ساکنان هرات کسی را زنده نگذارید، ایلچیکدای در شوال سنه ثمان عشر و ستمایه

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۶۲

برودخانه هرات نزول کرده فرمود که سپاه باید که درین یکماه ساز و ادوات محاربه ترتیب دهند، [و از مواضعی که در حکم چنگیز خان بود مدد] و آلات حرب طلبیده، باندک زمانی از حدود خراسان، و جبال و شبرغان، و افغانستان، نزدیک به پنجاه هزار مرد از پیاده و سوار بهرات آمدند، و در شهر ملک مبارز الدین و خواجه فخر الدین عبد الرحمن و [دیگر] اکابر و اعیان هرات، استعداد حرب ساخته، باهم عهد و میثاق در میان آوردند، که مخالفت نکنند و تا از جان رمقی، [و از زندگی رقمی] داشته باشند، با مخالفان دین بکوشند، پس روز دیگر ایلچیکدای با سپاه کینه‌کش خیره‌کش از چهار طرف شهر جنگ انداخت، و دلیران هرات بقدم ثبات در مقام مقاومت باستادند، و گروه بسیار از دروازه‌ها بیرون آمده با چندین هزار کافر مدبر خونخوار درآویختند، لب شمشیر بوسه بر اعناق میزد و زبان سنان بطعنه بی‌جراتان دراز میگشت، پیکان سهام خبر آجال بگوش ابطال میرساند، و گرز گران سرزنش بی‌جگران میکرد،

[لازرقی]:

ز بانگ کوس غران چشم کودک‌همی احول شد اندر بطن مادر

زمین دریای موج افکن شد از خون‌درو کشته سوار و کشته لنگر از شعشعه تیغها چشم خورشید خیره میگشت، و از کثرهٔ غبار و بخار بحار نیل‌فام افلاک تیره مینمود، [گاه از هیبت شمشیر دلیران سر وداع بدن میکرد، و گاه از تعدی و تطاول رمح جوهر از عرض جدائی میجست،] تا مدت ششماه و هژده روز بدین منوال از طرفین جنگ و جدال و حرب و قتال بود، که هیچ گروه بر دیگری غالب و ظافر نیامدند، تا در ماه هشتم سنه تسع عشر و ستمایه، ایلچیکدای حربهای عظیم پیش برد، چنانچه قرب پنجهزار کس از لشکر او کشته شدند، و از برج «خرلق» زور آورده خرکهای بسیار بپای دیوار فصیل آوردند، و سوراخها کردند، و پاره از

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

دیوار باره، قریب پنجاه گز بر آن خرکها افتاد، و چهارصد مغول نامدار زیر شد، [و هم از آنجا رخت اقامت بزاویه جهنم فرستادند]،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۶۳

بعد ازین واقعه چون مردم هرات [از جنگ بتنگ آمدند، و روزبروز مدد و کومک ایلچیکدای بیشتر، و ذخیره و «۱» سلوت ایشان کمتر می‌گشت، میان ایشان خلاف و دو گروهی پیدا میشد و] مایل بصلح گشتند، و از قضای الهی روز آدینه [ماه] جمادی الاول ایلچیکدای از [جانب] برج خاک‌برسر- که حالا ببرج خاکستر مشهور است- شهر را بگرفت، و بفرمود تا خلایق را از صغیر و کبیر و جوان و پیر بتیغ بگذرانیدند، [و هیچکس را سری بر بدن، و باری بر گردن نگذاشتند، و تمامی بناها و سراهای شهر را کوفته خندق بینباشتند، و تا مدت هفت روز جز کندن و کوفتن و کشتن و سوختن کاری نداشتند،] چنانچه گویند هزارهزار و ششصد هزار و کسری در حساب آمد که [از خلق هرات] کشته بودند،

[شیخ] نظامی [رح]:

جهان داند چنین خرمن بسی سوخت‌مشعبد را نشاید بازی آموخت

زمین نطعی است رنگین چون نریزدکه بر نطعی چنین جز خون نریزد

---

(۱)- سلوت. السلوة رغد العیش یقال «هو فی سلوة من العیش» ای فی رغد

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۶۴

چمن چهارم از روضه یازدهم در قضیه خطیب چغرتان ۱۳ و عیاران هرات

اشاره

چون ایلچیکدای ناپاک، خطه [پاک] هرات را که از نزاهت و نظافت و رغایب و غرایب چون روضه ارم خرم، و از حضور علماء اعلام، و اکابر اسلام مثل حرم کعبه محترم بود ویران ساخت، و ساحت با سماحت او را که مقام استراحت سیاحان عالم بود از خون چندین هزار مسلمانان پاک دین رنگ ارغوان داد،

[للسید حسن غزنوی رح]:

چنان راندند جوی خون که تا صد سال در بستان‌چو شاخ [سرخ] بید آید بگونه برگ سیسنبر بعد از هشت روز بجانب حصار نر تو روان گشت،

[ع]:

خود آمدن چه بود که پایش شکسته باد،

و از غنایم هرات آنچه لایق چنگیز خان بود با چندین هزار دختر ماه‌پیکر، خورشید منظر جدا کرده بفرستاد، و چون باوبه [رسید]، دو هزار سوار خونخوار بازگردانید که بهرات آمدند، و از گریختگان و مخفیان هرکه پیدا شده بود، قرب دو هزار کس دیگر بود، که بقتل آوردند،

لکاتبی:

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

هر خسته را که آن بت خونخوار میکشد،این است خونبها که دگربار میکشد، و بعد از سه روز مراجعت نمودند، و شانزده کس درین بلیه در کله‌کله کوه کمری را

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۶۵

که ممری صعب و راه دشوار داشت پناه ساخته بودند، مثل: مولانا شرف الدین خطیب چغرتان، و فخر حداد، و اصیل معدل و شهاب (الدین) کریم، و خواجه سور، و رشید یرجی، و شمس دباج، و حمزه فوشنجی، و مجید عصار، و عماد مالانی، و محمود سابق، و زین الدین خنبه، و علمشاه بریانی، و امیران سربر، و داود نجیب، و حسام الدین بطره، و بحکم:

علیکم (فی آخر الزمان) بقلال الجبال، در آن کمر کوه متواری بودند، تا چون در نواحی دیار از کفار دیار و از مسلمانان آثار نماند بهرات آمدند، در هر سر راهی ماهی دیدند کشته، و در هر قدمی خون محترمی ریخته، و در هر مقامی دلارامی افتاده، و در هر گذری دلبری روی بر خاک هلاک نهاده،

[بیت:

ای بر سر هر پشته از عشق تو صد کشته‌خود کشته و خود کشته این بود بدان خوانید] «۱» تا مدت بیست روز از فراق اولاد و اقربا و احباب، و مصیبت اهل و عیال، و اخوان و اصحاب، در ناله و زاری و شیون و سوگواری بودند، آخر الامر در بیرون درب خوش حمام کهنه که منسوب بشرف الزمان بود مسکن ساختند، و هرجا کسی که از چنگال آجال جان برده بود بایشان پیوست، تا چهل تن شدند، باندرون شهر درآمده در مسجد جامع گنبد مدفن سلطان غیاث الدین روح اله روحه مأوای گرفتند، و طعام از خون جگر و شراب از آب دیده ساختند، تا دو ماه و نیم بگذشت، روزی در باب سکون و قرار، و حرکت و فرار خود با یکدیگر مشورت [و مفاوضه] پیوستند، [بعضی جانب مرویه، تسافروا تصحوا فاغتنموا، را راجح داشته گفتند: بودن ما در شهر هرات محض آفاتست، چه میتواند بود که طایفه از سپاه گمراه چنگیز خان بدین طرف گذری کنند، و چون ما را بیابند از عقب آن دگران فرستند، و امان ندهند، و بعضی دیگر طرف] مقوله اسکنوا و لا تنفروا را تقویت داده گفتند: آرام گرفتن درین شهر اولی است و بهرچه مولانا شرف الدین خطیب که بعلم و فراست و تدبیر و کیاست از همه فایق است فرماید رضا دهیم و یکدل باشیم اصحاب را این رای موافق و

---

(۱)- کذا در نسختان مج و پا؟.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۶۶

ملایم نمود، همه باتفاق از روی وفاق بی‌نفاق عهد و میثاقی در میان آوردند که با یکدیگر خلاف نکنند، و اوامر و نواهی شرف الدین خطیب را مطیع و منقاد باشند، و از نقض ایمان که موجب نقص ایمانست اجتناب نمایند، [و تا جان باشد همه در رعایت این عهد و پیمان بکوشند،] چون بنای شرط و میثاق [در میان تأکد] تاکید یافت، شرف الدین خطیب گفت: صلاح [وقت] در آنست که پیش از آنکه محقر توشه ما باتمام رسد [از ما] بهرطرف چند کس بروند، و کوششی نمایند، تا از طعام و اغنام و انعام چیزی بدست آورند، همه برین رای آفرین خواندند، و روز دیگر، فخر آهنگر با ده تن [از عیاران] بجانب قهستان رفت، و رشید یرجی بطرف غور، و اصیل معدل بسوی کالیوین، و خطیب با بیست تن در مسجد «۱» جایگه داشتند، و هرروز کاه‌دانها را پاک میکردند، و [از آنجا] دانه بیرون می‌آوردند که قوت خود می‌ساختند، و چنین نقل است: که شرف الدین خطیب و یاران او چند وقت بگوشت مردم و لحوم کلاب روزگار میگذرانیدند، بلکه از حدود بلخ و شبرغان تا نواحی دامغان مدت یکسال خلایق گوشت آدمی و سگ و گربه میخوردند، بواسطه آنکه لشکر چنگیز خان جمله انبارها را سوخته بودند، و [هیچ] دانه نگذاشته.

«۲» نقلست: [که توفیق سلوک و توبه شیخ بزرگوار، هادی طریق ابرار خواجه «غلوه» قدس اله سره،- که مزار فایض الانوار او در ولایت تولک در قریه جدرودست- در آن سال بوده و نام او خواجه احمد بن محمد قواس است، و سبب توبه او آن بوده است که

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

او با هفت تن در کوه‌پایهای غور و تولک بسر می‌برده‌اند، و هرروز یک کس ازیشان بطلب قوت می‌رفته و هرچیز می‌یافته از مباح و مردار پیش یاران می‌برده تا سد رمق میساخته‌اند، روزی که نوبت بخواجه غلوه رسید از پیش اصحاب بیرون رفته پیری را دیده دراز گوشی سوار بجانب اسفزار میرفته، خواجه بصلابت تمام شمشیر کشیده حمله بر پیر برد و گفت ازین درازگوش فرود آی، پیر گفت ای جوان پهلوان ازین درازگوش لاشه چه خواهی کرد، که دست و پای

---

(۱)- در نسختان (چنانکه داشتند) بقرینه سیاقت عبارت قیاسا به (جایگه داشتند) اصلاح شد.

(۲)- جای کلمه نقلست در اصل سفید و نانویس است و بسیاقت عبارت باید کلماتی نظیر: گویند، میگویند، مرویست یا نقلست حذف شده باشد بنابرین کلمه نقلست قیاسا الحاق شد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۶۷

من اوستم، و اگر او از دست من بیرون برود من از پای درآیم، خواجه گفت ما هفت تن‌ایم گرسنه و بی‌نوا، چند روز است که طعامی نخورده‌ایم این درازگوش را قوت تن و قوت روان خود خواهیم ساخت، پیر همیان زر سرخ از آستین بدر آورد و گفت ای جوان این زر ترا حلال کردم دست ازین چهارپای من بدار خواجه گفت:

شیخ سعدی:

گر همه زر جعفری داری‌مرد بی‌توشه برنگیرد کام گرسنه را خوردنی باید، ازین همیان سربسته چه گشاید.

القصه: ظاهر جوان به بی‌باکی به پیر مشغول و باطن پیر بپاکی حال جوان متوجه گشت،

بیت:

عملهای آن در ستم گستری‌کرمهای این در شفاعت‌گری جوان سلسله خشونت و غلظت می‌جنبانید، و پیر طریقه نصیحت و موعظت می‌سپرد، آخر الامر خواجه غلوه در غضب شده گفت ای پیر سخن بسیار خر را بارست (کذا؟)، و دست دراز کرده پای پیر را بگرفت که از مرکب بیندازد پیر نیازی بحضرت فرستاد، هاتفی در سر جوان ندا کرد که این پیر را میازار تا از جوانی برخوردار گردی و به پیری برسی،

شیخ سعدی:

گرامی دار پیران کهن راکه در پیری بدانی این سخن را خواجه غلوه نعره بزد و پای پیر را که گرفته بود ببوسید و گفت ای پدر عزیز خاطر مبارک بر من خوش کن که بعشوه ابلیس در دام تلبیس گرفتار شده بودم اما ببرکت باطن پاک تو جذبه الهی مرا دریافت و از ظلمت ضلالت بنور هدایت رسانید، بعد از آن خواجه غلوه را مقام عالی گشت، و در طریق اولیا و اصفیا مرتبه بلند یافت، چنانچه در مقامات او آمده است

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۶۸

که دوازده هزار جنی مرید و مطیع او بودند،]

القصه: (چون) عیاران [در هرات] یکسال برین منوال روزگار گذرانیدند، و افغان جوع و بی‌نوائی خلایق بعنان آسمان رسید، و دایه سحاب شیر از اطفال [بنات] نبات بازگرفت،

[و منه رح]:

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

چنان آسمان برزمین شد بخیل‌که لب تر نکردند زرع و نخیل عسرت و تنگدستی بجای رسید که مردم نام جورا جز در پیکر جوزا نمیدیدند، و حکایت گندم الا در قصه آدم نمی‌شنیدند، خلایق [از گرسنگی] فرزند دلبند خود را چون [دلبند] گوسفند کباب کرده می‌خورند، خطیب با عیاران گفت که پیش از آنکه بشناعت مجاعت گرفتار شویم، [و ضعف گرسنگی بر قوای طبیعی غلبه کند] بطرفی تردد کنیم، و از حبوب [گندم و جو آنچه بدست آید] قدری حاصل گردانیم، که سبب حیات ما شود، [پس عیاران چهار فرقه شدند، جمعی در شهر بایستادند، و رشید یرجی با طایفه بجانب مرو و ابیود رفتند، و شمس دباج با قومی بطرف خواف روان شد، و شرف الدین خطیب با گروهی متوجه غرجستان گشت،] و درین فرصت لشکر تولی خان قلاع آن دیار را محاصره داشتند، عیاران چون گرگ درنده و عقاب پرنده خود را بر گله اسب لشکریان زده پنجاه اسب براندند، [و بعد از پنج روز بهرات آمد، و رشید یرجی نیز در نواحی مرو بکاروانی رسید و چند خروار غله ازیشان گرفته بهرات آمد،] و سال دوم بدین جهات بگذرانیدند، و در سال سوم کاروان مصر بخطا میرفت، [همین] عیاران در بیابان کرمان کاروان را زده قریب پنجاه کس را [از دلاوران کاروان] بکشتند و مال کاروانرا که قسمت کرده [بودند] هر عیاری را پنج خروار شکر و نبات، و یک خروار [قماش] ابریشمی و نرمینه رسید، [و از خوردن شکر و نبات جان شیرین ایشان تازه شد، و پای «۱» تابه ایشان که از شال پشمین بود بکتان رومی (تبدیل گشت، و در سال چهارم جمعی از عیاران با نبات و ثیاب ابریشمین) و دیبای مصری و ظرایف «۲»

---

(۱)- پای تابه: نواری که بر پای بپیچند.

(۲)- عبارت: (تبدیل گشت ... ابریشمین) از نسخه پا نقل شد و از نسخه مج محذوف است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۶۹

اسکندرانی بمرو فرستادند تا غله آورند، پس] چون برین حال چهار سال بگذرانیدند اندک موضعی که در هرات [معمور] مانده بود، بسبب نزول امطار و برف بتمام ویران شد، [و شهری بدان آئین که غیرت بهشت برین بود، چون عقبات دوزخ مهیب و موحش گشت،

لمولفه]:

چگونه منزلی مأوای دیوان‌درو هر جانبی غولان غریوان

پلنگان نعره بر گردون کشیده‌ز هیبت «۱» زهره شیران دریده

---

(۱)- در اصل (نعره) بسیاقت عبارت اصلاح شد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۷۰

چمن پنجم از روضه یازدهم در ذکر قتلقیان و در مسجد جامع واقعه قتل ایشان

در تاریخ ملوک [کرت] ۱۴ چنین مسطور است، که چون چرماغون بحکم چنگیز خان از نهر «۱» [آمویه] عبور نمود تمامی بلاد و قلاع را که در ممالک خراسان و عراق از قلع [و قمع] و استیصال لشکر تولی خان (سالم) مانده بود، بتلطف و حمایت اکثری را مسخر کرد، و بعضی دیگر را بقهر و غلبه و کوشش و محاربه مقهور [و مدمر] گردانید، طایفه از سپاه سلطان جلال الدین، که ایشانرا قتلقیان میخواندند قریب بده هزار نفر در جبال [و هضاب] نیشابور و طوس مانده بود، و بر سر ایشان یکی قراچه و دیگری فغان سنقور بحکم سلطان جلال الدین راه امارت و حکومت داشتند، و ایشان در راههای ایلچیان چنگیز خانی را میگرفتند و میکشتند، (و

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

هر گونه) بی‌رسمیها میکردند، چرماغون امیری جنتمور نام بدفع ایشان فرستاد، و جنتمور سه نوبت لشکر بر سر ایشان برده ظفر نیافت، بعد از چند وقت خبر تمرد و استیلای قتلقیان بسمع پادشاه قاآن [که پسر بزرگتر چنگیز خان بود] رسید، در خشم [شده] طاهر بهادر را که در حدود بادغیس ساکن بود بدفع ایشان اشارت فرمود، طاهر بهادر با سپاهی آراسته و مکمل،

ع:

همه کمانکش و خنجر گذار و تیرانداز،

از بادغیس روان شد، چون بنواحی سرخس رسید خبر شد که قراجه و فغان سنقور گریختند، بسبب آنکه جنتمور کلبات نام امیری را که از خوارزم آمده بود [با ده هزار مرد] بحرب ایشان فرستاده بود، و کلبات در حدود سبزوار با قراجه و فغان سنقور مقابل افتاده، و بعد از سه روز که حربهای عظیم کرده، و دو هزار مرد از لشکر او بقتل آمده بر قتلقیان ظفر یافته، و قراجه بجانب سجستان و فغان سنقور بطرف قهستان گریخته‌اند، و سه هزار کس

---

(۱)- در اصل (آمون؟).

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۷۱

از گروه ایشان پناه بشهر هرات برده‌اند، کلبات چهار هزار سوار از عقب ایشان بفرستاد، چون بهرات رسیدند قتلقیان مسجد جامع را پناه ساختند، و عیاران درین وقت باز آب شاقلان رفته بودند، آنچهار هزار سوار کلباتی سه روز جنگ کردند و بسیار کس از ایشان کشته شدند تا بر قتلقیان ظفر یافتند، و همه را در مسجد بکشتند، و روز دیگر مظفر و کامیاب مراجعت نمودند.

و بعد از آن از شهور سنه تسع عشر و ستمایه تا سنه اربع و ثلثین و ستمایه بلده هرات چنان خراب بود [که غیر] از عیاران که گاهی در هرات و گاهی در کوه‌پایها می‌بودند، درین مدت پانزده سال دیار دیگر نبود.

لمن الملک الیوم لله الواحد القهار.

و بعد از پانزده سال پادشاه نیکوخصال قاآن بعمارت و آبادانی هرات فرمان داد.

[و چون این روضه در بیان حوادث و نوایب است، واقعه بوجای بن دانشمند بهادر را که پیشتر وعده رفته در سلک تحریر کشم، بعد از آن بذکر آبادانی و معموری هرات شروع رود.]

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۷۲

روضه دوازدهم در حادثه بوجای [بن] دانشمند و ذکر خرابی او درین مدینه جنت مانند

اشاره

چون بعد از چند (ین) آفات و خرابی و فترات از ابتدای شهور سنه اربع و ثلثین و ستمایه، بفرمان قاآن بنیاد معموری و آبادانی در هرات پیدا شد، و بمرور روزگار این مدینه جنت آثار بحال عمارت بازآمد، از چشم‌زخم ایام باز فتنه حادث شد که بحکم قضیه:

لدوا للموت و ابنوا للخراب، تبعه آن تخریب‌دار، و خلو دیار، و هلاک و دمار ابنای روزگار بود،

و آنچنان بود که:

چون جمال الدین محمد سام دانشمند بهادر را بکیفیتی که پیشتر گذشت بقتل آورد، «۱» بعد از قتل او به پنج ماه در تاریخ اوایل رجب سنه ست و سبعمایه پسر دانشمند بهادر بوجای نام که مغول قتال نامدار و سفاک بددین تیره روزگار بود، و جبلت او بقتل و ایذاء، و سفک دماء مسلمانان مجبول، بفرمان اولجاتیو سلطان بهرات آمد، برادر او طوغان و امرا و بقایای لشکر دانشمند بهادر، آئین

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

تعزیت تازه کردند، و نه روز برسم مغول بگریه و زاری، و شیوه شیون و سوگواری بسربردند، روز دهم ایلچی پیش ملک فخر الدین فرستاد، بقلعه امانکوه، که جمال الدین محمد سام پدر مرا با سیصد کس بقتل رسانیده، (اگر) بدین کار خطرناک بامر تو اقدام نموده ما را خبر ده، و اگر بی‌امر و اشات تو بوده، نامه باشراف و اعیان هرات بنویس که او را با جمعی که خصم خون مانند بما سپارند، و اموال و اجناس و اسب و سلاح که گرفته‌اند تسلیم نمایند، تا این فتنه تسکین یابد و الا تمام این دیار در سر این کار خواهد رفت، ملک فخر الدین در جواب سوگندان یاد کرد که جمال الدین محمد سام و هیچ‌کس دیگر را بقتل پدر تو امر نکرده‌ام و بدین قضیه رضا نداده‌ام، او برای

---

(۱)- به جلد اول ص ۴۵۲- ص ۴۴۲ مراجعه شود.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۷۳

«خود این دلیری کرده، و او حالا- دو هزار مرد دلاور مسلح مکمل دارد مردم هرات کی» میتوانند، که بفرمان من او را بدست تو دهند، این کاریست میان تو و ایشان، چون جواب ببوجای رسید در خشم شد، و قاصد باسفزار، و فراه، و سچستان، و شاقلان، و تولک، و غرجستان دوانید، و ملوک و کلانتران را طلب کرد، و چند استاد منجنیقی از دیار فرنگ آورده بود، ایشانرا بتهیه [منجنیق و] اسباب و آلات اوامر فرمود، و بهر بلده و ناحیت از اطراف خراسان و عراق و فارس صد شتر فرستاد که از الوان جامهای قیمتی و انواع نعمتهای مرغوب بهرات آوردند، و بر کنار نهر «کارتبار» در جنوبی شهر بازاری قریب بسیصد دکان بساخت و از خوردنی و پوشیدنی و ظرایف گوناگون آن بازار را بیاراستند، و فرمود تا نرخها ارزان ساختند. و در امر محاصره شهر و ترتیب ادوات او، و تعیین طلایه و پاس داشتن، [و ضبط] و محافظت راهها [و مداخل و مخارج] حکمهای صعب کرد، و تا مدت چهل روز قرب سی هزار مرد جنگی جمع شدند، و ملک جلال الدین و ملک ینالتکین فراه، و ملک قطب الدین اسفزار، و اعیان ازاب و هراترود، و اکابر کوسویه، و باخرز، و جام و خواف [و سرخس] و غیرها پیش بوجای حاضر شدند، و جمال الدین محمد سام نیز در شهر کار حرب و ساز نبرد بساخت، [و سپاهیان و مردان کاری را بقدر مراتب هریک خلعت و نعمت داده بنواخت،] پس غره شعبان سنه مذکوره بوجای با تمام سپاه از طرف برج خاکستر صف برکشیدند و بیکبار کوسها و نقارهای جنگ را در نفیر آورده، [گوئی] از غلغله آن زلزله [الساعهٔ] در زمین و زمان افتاد، و جمال الدین محمد سام هزار و هفتصد مرد آهن‌پوش رزم‌آزمای از شهر بیرون فرستاد از دروازه عراق، و از سپاه بوجای نیز دلیران بی‌باک پیش آمدند و در یکدیگر افتاده، در یک حمله چندان خون بریختند که حوالی خندق از سیل خون چون دریا در موج آمد،

«۱» [للربیعی رح]:

ز هر سو برآمد همی دار و گیرروان شد چپ و راست شمشیر و تیر

---

(۱)- این قطعه از جمله ابیات حماسه تاریخی ربیعی است موسوم به «کرت‌نامه» که در وصف خراسان و هرات و تاریخ دودمان پادشاهان کرت سروده است. این مثنوی چنانکه اسفزاری در دیباچه تصریح نموده یکی از مصادری است که در تألیف این کتاب بدان نظر داشته است، و در تضاعیف اوراق این کتاب اشعاری ازان مثنوی را باستشهاد نقل کرده است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۷۴ تو از ابر گفتی بجای تگرگ‌فروریخت خون و ببارید مرگ همه‌روز [متعاقب] بدین منوال (بر) در شهر آتش قتال و جدال در التهاب و اشتعال (بود)، [اسنان سنان از سر کینه سینه بازمیکرد، و زبان شمشیر جراحتهای دیرینه تازه میساخت، تیغهای رجال را قراب از رقاب ابطال بود، و چشمهای زره و مجاری عروق اعناق از سیل

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

خون مالامال، بعد از سه روز] چون بوجای از فتح شهر [هیچ] اثری ندید، و بسیاری از بهادران سپاه و نامداران درگاه او کشته شدند از در شهر برخاسته در جوار پل مالان لشکرگاه ساخت، و [روی بامرا و وجوه سپاه خود کرده گفت حالا ما را جنگ بدر شهر بردن مناسب نیست چه بروج و دروب این شهر بغایت مستحکم و متین است، اطراف شهر را محفوظ میسازیم چنانکه از خورش و پوشش و مایحتاج هیچ‌چیز بشهر نتوانند برد، تا تنگی و عسرت و محنت و فاقه، و ضیق عشرت در میان ایشان افتد و از مشقت و ریاضت بجان رسند، همه را این تدبیر موافق نمود]، لشکر او تمامی [طرق و سبل و] ممرها و گذرها را [بکلی] محفوظ ساختند که یکمن بار و یک پشته هیزم ممکن نبود که بشهر توانستی برد اما هرشب چند عیاری [بفرمان جمال الدین محمد سام] از شهر بیرون میرفتند و اسب بسیار از گله‌های لشکریان بوجای بشهر می‌آوردند، چنانچه هریک کس قرب صد [سرو دویست سر] اسب بیاوردی، [و هر امر که از جانبین واقع شدی جمال الدین محمد سام قاصد بامان کوه دوانیدی و ملک فخر الدین را اعلام دادی]، در خلال این احوال مرضی بر ملک فخر الدین مستولی شده رخت از منزل فنا بعالم بقا کشید، [و بحقیقت از تعدی و تطاول بوجائیان جانی مفت بیرون برد، که: الفتنهٔ اشد من القتل، و ذکر موت او سمت تحریر یافته،] چون خبر موت ملک به [جمال الدین] محمد سام رسید، فرمود تا این واقعه را پنهان دارند که مردم شهر و قلعه دل‌شکسته نشوند، [پس در خلوت از زبان ملک فخر الدین نامه نوشتند که اندک عارضه متعرض ذات ما شده بود بحمد اله تعالی بصحت مبدل گشت باید که اکابر و اعیان هرات باستظهار تمام ممد و معاون جمال الدین محمد سام باشند، و امثال این سخنان ذکر کردند، و روز دیگر بر اشراف و اهالی شهر خواندند]، و هم در شب

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۷۵

وفات ملک [فخر الدین ملک] مظفر اسفزاری که از قورچیان ملک [فخر الدین] بود، از قلعه امان کوه پیش بوجای آمد و خبر مرگ ملک رسانید، بوجای از استماع آن بشارت عظیم خوشدل شد و قبا و کلاه خود بمظفر بخشید، و هم در شب بساز مجلس طرب فرمان داده، [ملوک و ولات و امرای سپاه را طلب نمود و بشارت داد بموت ملک فخر الدین و بشادی این خبر تا آن شب «۱» پیمانه پیمودند، و از پر شدن پیمانه خود غافل بودند،] روز دیگر که خسرو نیلی حصار با تاج درفشان و تیغ زرنشان بر فراز قلعه آسمان برآمد، و چتر سیاه شاه سپاه زنگ سرنگون گشت، از معسکر بوجای صدای کوس و کرنای و خروش طبل و نقاره و هندی درای باوج قلعه گردون رسید و بوجای با سپاه تمام جنگ آزمای، آهن‌خای سوار شده، با تیغهای قاطعه و سنانهای رافعه و حسام‌بران و سهام‌پران بر دروازها حمله آوردند جمال الدین محمد سام نیز با دو هزار مرد جانباز تیرانداز از شهر بیرون رفته در قرا و سواحل آب کار تبار با سپاه بدخواه مقابل گشت، و از طرفین مصاولت دلیران و مصادمت دلاوران متعاقب شد، و در یک «۲» (و دو) حمله از مردان «۳» [مرد] و مبارزان صف نبرد، چندان بقتل رسید که مراکب هرجا پای مینهادند بر سر مقتولان بود «۴»، [و مظفر اسفزاری درین روز بآواز بلند ندای موت ملک فخر الدین در داده گفت: ای جماعت بر جان خود ستم مکنید که دی روز بامداد ملک فخر الدین را قضای اجل رسید، و من دوش از قلعه امان‌کوه آمده‌ام مردم هرات در میان حرب و کارزار از آن خبر پرآزار عظیم غمگین شدند، لقمان غوری بر بام حصار شمعانیان ۱۵ بود بسبب تسلی و دلداری مردم بآواز بلند بانگ بر مظفر زد و گفت ای ناکس کذاب چرا افترا میکنی دوش بتجدید «کذا» مکتوبی بخط ید ملک فخر الدین آمده و بوجای و امرای سپاه او را دشنام بسیار داد، چنانکه بوجای را در خبر مرگ

---

(۱)- کذا؟ شاید در اصل (تا پایان آن شب) بوده.

(۲)- مج: و در یک حمله. مک: و در یک و دو حمله.

(۳)- مج: مردان مرد و مبارزان: مک: مردان و مبارزان.

(۴)- عبارت: [و مظفر اسفزاری درین روز بآواز ... در قلعه حال عزلت اختیار کرده] از زیادات نسخه مج میباشد.

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۷۶

فخر الـدین تردد پیدا شد، و از مظفر اسـفزاری دیگرباره تحقیق نمود و سوگندان یاد کرد تا سـبب اطمینان گشت، و تا مدت ده سال در خراسان و عراق خبر شایع بود که ملک فخر الدین زنده است، و روی از امور دنیا تافته، در قلعه حال عزلت اختیار کرده،] حاصل الامـر چهار روز متعاقب میان فریقین «۱» زدن و گرفتن [و آویزش] و طعن و ضـرب و خون‌ریزش بود، روز پنجم بوجـای بنفس خود پیاده گشت تمامی امرا و ملوک نیز بیکبار (پیاده) شدند، با تیغهاء کشـیده سپرها در سرآوردند و حمله کرده تا کنار خندق رسیدند، جمال الـدین محمـد سام نیز با هزار مرد نبرد از دروازه عراق بیرون رفت و بحمله اول ایشانرا مقـدار یکسـر تیر برانـد و چنـد حمله بر یکـدیگر پیمودنـد، چنـانکه هر نوبت قریب بـدویست کس مقتول و مجروح گشـتند، و مبارزان غوری درین روز ملک قطب الـدین تولـک را از لشـکر بوجـای دسـتگیر کردنـد، و بوجـای محزون و مأیوس بازگشت، [و از گرفتاری ملک قطب الـدین بغایـهٔ غمین و اندوهگین شد چنانچه دو روز کسـی را بار نداد روز سیوم ملک ینالتکین و ملک قطب الدین اسفزار و امرا و وجوه سپاه او را گفتند که مصلحت امیر نیست که درین مقام عزلت گزیند و در خلوت نشیند اگر یک ملک از سپاه امیر گرفتار شد بسیار دیگر از ملوک و امرا ملازم موکب ظفر مناکب‌اند که همه جانها در رضاجوئی و سـرها در هواخواهی امیر فدا میسازند بوجای بدین گفتار تسلی یافته هرکـدام را نوازش فرمود، و آنروز تا شام بشـرب مدام بسـربردند، چون شب شد بوجای با خواص خود در باب خلاص ملک تولک مشورت کرد، و گفت: او بواسـطه مـا در بنـد افتـاده مبادا که آسـیبی بـدان رسانـند، امرا گفتنـد که مصـلحت آنست که مردم تولک کتابتی بجمال الدین محمد سام نویسـند و در آنجا ذکر کنند که ما را بتکلیف و سـتم بجنگ آورده‌اند، و نواب و حجاب ملک فخر الـدین و همه اعیان هرات را معلوم است که آباء و اجـداد ملک قطب الـدین و همه ملوک تولک تابع و مطیع ملک غور بوده‌انـد، و همیشه براستی و اعتقاد تمام کوچ داده‌اند و خدمت کرده، اکنون اگر ملک ما را ببخشـند جای آن دارد، و اگر بفروشـند خریداریم، و اگر میگویند با بوجای تخلف می‌باید کرد در آن نیز بآهستگی رجوع مینمائیم، چون مکتوب نوشته شد و بجمال الدین محمد سام رسید سوگند

---

(۱)- مج: زد و گرفتن و آویزش و طعن. مک: زدن و گرفتن و طعن.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۷۷

یـاد کرد که مرا با ملک تولک کینه در دل نیست و قصـد آن نـدارم، اما اگر شـما راست میگوئیـد و خاطر شـما متعلق ملک است با بوجای خلاف کنید و چند سـر اسب برانید و بهرات آیید، و اگر این کار نتوانید ده هزار دینار و پانصد خروار غله و پانصد گوسـفند و پنجاه سـر اسب و سـی برده بفرستید تا ملک شـما را بگذارم، و ملک قطب الدین نیز موافق این معنی بتولکیان چیزی نوشـته، چون مکتوب و کیفیت احوال ببوجای رسـید فرمود که خروار چند آرد و گوسـفند بفرسـتند تا ایشانرا تسلی باشد که ملک قطب الدین را نرنجانند، پس روز دیگر سـی خروار آرد و سی سر گوسفند و پنجاه من دوشاب و دو خروار میوه تر و پنج من شیرخشت و دو قبضه کمـان در کنار جوی انجیل جمع کرده نیم‌شب بشـهر درآوردنـد و گفتنـد بوجای خبر نـدارد ازین چیزی که ما بشـهر آوردیم و این برسم خـدمت جمال الـدین محمـد سام است ده روز دیگر فرسـتادگان ما از آب خواهند آمد و آنچه جهت خلاص ملک طلب رفته خواهند آورد]، چون چند روز ازین حال بگذشت بوجای نامه بخط (خود) بشاه اسـمعیل سـجزی- که از موافقان جمال الدین محمد سام [بود]- نوشت که: چند روز است که بما پیغام داده که [جمال الدین] محمد سام را خواهم گرفت تا امروز هیچ اثری ظاهر نشد، اگر وعـده تو راست است البته درین هفته بوفارسان، و مردم شـهر را نیز بمرحمت ما امیـدوار گردان تا با تو اتفاق کننـد، و امثال این سخنـان کـذب از روی مکر و تزویر تحریر نمود، و از مردم هرات که در بنـد داشت یکی را بخوانـد، و گفت ترا خواسـتم کشت اما جهت جانداری پادشاه خون ترا بخشیدم، باید که هم امروز بهرات روی، و چنان نمائی که از بند گریخته‌ام و این مکتوب بر در خانه

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

شاه اسمعیل اندازی، و خط دیگر از زبان مردم هرات که پیش بوجای ملازم بودند نوشت که جمال الدین محمد سام را اعلام آنکه شاه اسمعیل با بوجای زبان یکی دارد، و چند مکتوب بوجای درین هفته بدو رسیده، حاضر وقت خود باشد، و این نامه بر تیری بسته در شهر انداخت، یکی از ملازمان جمال الدین محمد سام موسی نام آن تیر را یافته پیش جمال الدین محمد سام برد و او را بر اخفای وصیت فرمود؛ تا روزی دیگر شخصی که مکتوب بوجای داشت بدروازه خوش رسید، اتفاقا جمال الدین محمد سام بر بام دروازه بود، آن شخص را پیش او بردند [ازو احوال پرسیده] گفت مرا بوجای در [بند] داشت، دوشینه بند شکسته‌ام و آمده، جمال الدین محمد سام دانست که دروغ میگوید،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۷۸

آنشخص را در خلوت طلبیده تفحص حال نمود و گفت راست بگوی که بوجای چه مکر کرده و ترا برای چه فرستاده، [و تهدید نمود] آن شخص پای‌افزار خود را شکافته نامه بوجای بیرون آورد، [و بجمال الدین محمد سام داد]، چون بخواند دانست که تزویر میکند، شاه اسمعیل را خوانده نامه بدو نمود و گفت [مکر میکند و] میخواهد که میان ما کدورت اندازد، و با یکدیگر تجدید عهد و بیعت کردند، و ایشان نیز بفخر الدین زنگی- که ملازم بوجای شده بود- (مکتوبی) نوشتند، که چندگاه شد که بقصد قتل بوجای از ما غیبت نموده، و تا امروز اثری ظاهر نشده که سبب توقف چیست،

[ع]:

کس درین کار پسندیده تعلل نکند،

باید که صورت حال اعلام دهد که موجب اهمال چه بوده، و بجمعی دیگر که از هرات رفته بر درگاه بوجای بودند مکتوب فرستادند، چون این مکتوبات ببوجای رسید دانست که جمال الدین محمد سام بر فریب و تزویر او وقوف یافته غمگین کشت.

مقارن این حال شخصی بود در هرات سجستانی الاصل در غایت جرأت و جلادت، [پهلوان «یاراحمد» نام، در کشتی گیری، و تیراندازی بحدی که بزور بازوی توانا دست در شاخ فیل کردی، و بنوک پیکان جانستان در شب تار خال از رخ زنگی بربودی،

امیر خسرو:

تیر پلنگ افکنش آهو شکاراز دل دشمن شده سندان گذار

شعله آتش بسر نی زده‌بیلک سوزان بسر پی زده و بسبب دلاوری و هنرمندی پیش ملک فخر الدین راه قریب یافته بود، و در معظمات امور و امهات مهمات شروع کردی، و بحسن تدبیر بنوعی که پسندیده خاطر ملک بودی بپرداختی،] و قریب دویست تن از عیاران و مبارزان هرات تابع [و منقاد] او بودند، از روی حسد کینه جمال الدین محمد سام در دل داشت، و دلاوری دیگر بود «محمود فهاد» نام، و ترک دیگر «نیکپی تیرگر» نام، که صد مرد [نامدار] تبع او بودند، یاراحمد این هردو دلاور را بخانه

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۷۹

خود برده با ایشان گفت: [که ای مبارزان زمانه] می‌بینید که این جمال الدین محمد سام چه [فضول] و سر بزرگ شده، و [بر آن کسانی که بصد مرتبه ازو بزرگترند تفوق و تقدم میجوید، اکنون] مرا غیرت مردی باعث شده که او را بقتل [آرم، و حصار را بگیرم] و بوجای نیز بمن پیغام کرده که اگر جمال الدین محمد سام را بمن سپاری حکومت هرات [بتو ارزانی دارم]، و بنام تو از بندگی پادشاه عادل یرلیغ بستانم، و از خزانه خود مبلغ ده هزار دینار تسلیم مصاحبان تو کنم، اکنون درین کار بمدد شما محتاجم، القصه اتفاق کرده با یکدیگر عهد بستند، [بعد از دو سه روز که یاراحمد در قصد جمال الدین محمد سام یکجهت شد] نیکپی تیرگر در خلوت پیش [جمال الدین] محمد سام رفت و هرچه [از یار احمد و محمود فهاد] شنیده بود بگفت، جمال الدین محمد سام متردد گشت و اعیان حصار را حاضر کرده این سخن [با ایشان] در میان نهاد، همه گفتند. ایشانرا می‌باید گرفت، [و برین معنی

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

متفق شده بیرون آمدند] روز دیگر جمال الدین محمد سام در صفه بار بنشست، و مبارزان غوری و هروی از یمین و یسار صف کشیدند، یاراحمد [شمشیری در دست و خنجری در میان با پنج کس از عیاران] پیش آمد و سلام کرد [جمال الدین محمد سام] او را تعظیم کرد، و ببشاشت تمام گفت بنشین، یاراحمد شمشیر (خود) بیک نوکر داده بنشست، بعد از لحظه جمال الدین محمد گفت: ای پهلوان [خنجر از میان بگشای، پهلوان درحال خنجر از میان باز کرد، پس جمال الدین محمد گفت ای پهلوان] مردان چنین کنند؟ گفت:

چه کرده‌ام [که موجب ملامت باشد؟ جمال الدین محمد] گفت: چنین اندیشه نکرده بودی؟

یاراحمد منکر شد، جمال الدین محمد گفت او را نگاه دارید، و برخاست در ساعت یاراحمد و محمود (فهاد) را گرفتند، و روز دیگر بقتل آوردند [هردو را در سر چهارسو، و اهل هرات از ان سیاست خایف گشتند و قرب صد مرد دلاور که مصاحب یاراحمد بودند خود را از باره انداخته پیش بوجای رفتند، چون خبر قتل یاراحمد و محمود فهاد ببوجای رسید بغایت حزین و دلتنگ شد و حکم کرد که اگر کسی یکمن غله و طعام بشهر فرستد او را بعقوبتی بکشم که ازو بتر نباشد].

درین فرصت امیر دلدای- که ده هزار مرد «۱» [در تابین] داشت، بحکم اولجایتو سلطان

---

(۱)- تابین: سپاه.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۸۰

بهرات آمده بود، بجمال الدین محمد سام پیغام داد که اگر با من بصلح سر در آری ترا و ساکنان این خطه را در حمایت خود آورم، و جمال الدین محمد نیز جوابهای [دلفریب و سخنان] صلح‌آمیز فرستاد، چون این خبر ببوجای رسید اندیشید که اگر محمد دلدای هرات را فتح کند، همه رنج لشکرکشی و زحمت محاصره او ضایع خواهد شد، باتفاق ملوک و امرای سپاه نامه نوشت [بجمال الدین محمد سام] که اگر ملک تولک را بگذاری [که پیش من آید] و عهد کنی که با محمد دلدای ایل نشوی، من از خون پدر و برادران خود بگذرم، و هر سوگند عظیم که گوئی بر زبان رانم، [و با رعیت جز شفقت و نیکوئی نیندیشم] جمال الدین محمد سام مکتوب بوجای را بر سر جمع پاره کرد، و قاصد را دشنام [بسیار داد] و سخن همه از تیغ و تیر و سنان و شمشیر گفت، چون خبر ببوجای آوردند در کار محاصره مبالغه بسیار نمود، و روزبروز ذخیره در شهر کمتر میشد و اثر تنگی بیشتر ظاهر میگشت، تا [بجای انجامید که] خروار گندم بهشتاد دینار رسید، و مردم [از بی‌قوتی بتنگ آمده دانه گندم از در و جواز جواهر عزیزتر گشت، انبارها چون کیسه مفلسان تهی شد، و شکمها چون کاسه طنبور خالی ماند، مردم] نان میگفتند و جان میدادند، تا ششهزار آدمی جایع ضایع گشتند، که کس بتجهیز و تکفین ایشان نپرداخت، و در اردوی بوجای ده من گندم بدو دینار و صد من شیرینی بهفت دینار بود، و هرکرا قوت بود در شب ترک عیال و اطفال کرده خود را از باره می‌انداخت [و چون پیش بوجای میرسید او را درخور حال غله و زر میداد، و مینواخت، تا مدتی برین منوال،

ع:

از برون نقش‌ونگار وز درون ناله زار

بود،] روزی خلق هرات [بپای حصار آمده] فریاد و فغان بعنان آسمان رسانیده، (گفتند ای جمال الدین محمد سام از خدای بترس فرزندان ما) از گرسنگی از عمر خود سیر شده‌اند، [ما را طاقت محاربت و مقاومت نماند] بفرمای تا دری دروازها بگشایند و ما را بگذارند تا بیرون رویم، و روز [جمعه جمعی] دیگر بر سر منبر و تخت مقریان برآمده جامها پاره کردند و فریاد: الجوع مهلک النفوس، باوج فلک آبنوس رسانیدند، جمال الدین محمد دید که اگر با بوجای صلح نکند خلایق از بی‌نوائی هلاک میشوند، روز دیگر فرمود تا از ضعفا و غربا

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۸۱

قرب پنجهزار آدمی [را] از شهر بیرون کردند و گفتند که بلشکرگاه بوجای روند، و لشکریان بوجای آن [فقیرانرا] بزخم چوب و تیغ میزدند که بشهر بازگردند، تا اکثری [از آن عجزه بحکم آنکه: در کوی ملامت و در خانه خواری] در آب کار تبار و سرهای راه و سایهای دیوار [خوار و زار] جان دادند، روز دیگر جمال الدین محمد بند از پای ملک قطب الدین تولک برداشت، و او را خلعت داده پیش بوجای فرستاد و طلب عهد کرد، بوجای از خلاص ملک [تولک] عظیم شادمان گشت، و در باب عهدنامه با وجوه درگاه [خود] مشاورت کرد، [بعضی گفتند کاری که بعهدنامه بانجام رسد توقف در آن لایق وقت نیست، چون خونیان و موذیان بدست آیند تدبیر توان کرد، بوجای را آن رای پسندیده آمد] عهدنامه نوشت که گزندی بجان جمال الدین محمد سام نرساند و کسی را نفرماید، [و خطوط ملوک و امراء سپاه در آخر آن ثبت کردند، چون خط عهد بجمال الدین محمد رسید] روز دیگر برادر بوجای «طغان» بکنار آب کار تبار آمد و جمال الدین محمد پیش او رفت، طغان او را بنواخت و گفت [ما همه عهد کردیم و] بر عهد خود استواریم، و او را [بامثال این سخنان] ایمن گردانید، و بوجای (شب) بشهر درآمد، (و روز درهاء دروازه گشادند تا سپاه بشهر درآمد)، [پس] بوجای حکم کرد که خلق هرات را بتمام از شهر بیرون کردند، و بروج و باره و فصیل را خراب ساختند، روز دوشنبه بیست و یکم ذی الحجه سنه ست و سبعمایه مردم هرات بر کنار آب کارتبار جمع شدند، و جمال الدین محمد (سام) با دویست مرد در حصار بماند، و روز دیگر [جمال الدین محمد سام] با چند کس پیش بوجای رفت، او را در کنار گرفت و بنواخت و بر دست راست خودش بنشانده فرزندش خواند، و گفت ای فرزند من از [سر] خون پدر خود گذشتم، و جرایم و خطیأت ترا عفو کردم، در حصار بگشای تا چند مرد از خواص ما در حصار درآیند، [جمال الدین محمد] گفت بهرچه امیر فرماید بجان قیام نمایم، [پس] بوجای خلعت خاص خود بوی داده بخرگاه خاص خود رفت، و او را طلب کرد و بشراب مشغول شد، چون جمال الدین محمد مست گشت ببهانه استفراغ از خرگاه ببارگاه رفت و با اصحاب خود گفت یاران بوجای مستست و با او در خرگاه مردی دهی بیش نیست مصلحت در آن می‌بینم که تیغها بکشیم و او را با اهل مجلس او بکشیم آن

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۸۲

جماعت او را منع کردند، پس نماز شام برخصت [بوجای] مراجعت نموده، بحصار باز رفت، روز دیگر شاه اسمعیل پیش بوجای رفت، و نوازش یافت، و هرروز یکی از اعیان حصار پیش بوجای می‌آمد و باسب و جامه [خوشدل و خشنود] از پیش او بازمیگشت و غرض بوجای آن بود که همه [اهل حصار] بیکبار پیش او روند و حصاریان توقف مینمودند، [و یکان یکان] بجمال الدین محمد [سام] تخلف میکردند و میگریختند تا صد کسی بیش نماند، [جمال الدین محمد، و اختیار الدین نیشه و جمعی اتفاق کردند که تا بوجای خبر شود خود را در قلاع غرجستان اندازند، باز ازعار فرار اندیشیده از آن قرار برگشتند، و تسلیم قضا شده]، در میان این احوال جمال الدین محمد کسی پیش امیر یساول که امیر الامرای خراسان بود [و مرتبه عالی داشت] فرستاده عرض نمود، که اگر امیر بزرگی فرموده بدین طرف عزیمت نماید، بنده با اتباع خود بخدمت امیر آمده، این دیار را بنواب امیر سپارد، و بهرچه امیر حکم فرماید از قتل و عقوبت و عنایت و تربیت بنده قبول دارد،

[لامیر] شاهی «۱»:

گر بشمشیر سیاست می‌نوازی حاکمی‌ور بتشریف غلامی می‌پذیری بنده‌ام از قضا هم درین هفته که بوجای [شهر را] فتح کرده بود، امیر یساول با پنجهزار کس بهرات آمد، و ایلچی «گرگ مست» [نام] پیش جمال الدین محمد فرستاده گفت: بی‌دغدغه و تردد خاطر بیرون آی تا ترا تربیت کنم و از تعدی بوجای برهانم، و درین باب سوگندان یاد کرد، جمال الدین محمد اعتماد نموده با [همه] ساکنان حصار بیرون آمد، و پیش امیر یساول رفت،

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۱)- امیر شاهی: آقملک بن جمال الدین فیروزکوهی: اجداد او از سربداران و خواهرزاده خواجه علی مؤید بوده است در زمان شاهرخ میرزا بهرات شتافت و چندی ملازم شاهزاده بایسنقر بود و در استراباد درگذشت و جنازه او را بسبزوار برده در خانقاه خانوادگی مدفون نمودند، وی علاوه بر شعر و شاعری در علم موسیقی و نقاشی نیز استادی مسلم بوده است.

(تذکره دولتشاه سمرقندی ص ۴۳۰- ۴۲۶. آتشکده- آذر ص ۸۴- ۸۳)

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۸۳

سید حسن غزنوی:

اجل خنده‌زنان یعنی بپای خویش می‌آیدبطاس این گژدم کور و بخط این گرزه مار کر

گرفته شومی طغیان نکبت دامنش ورنی‌رود بز پیش قصاب و رود خر نزد پالانگر امیر یساول جمال الدین محمد سام و یاران او را گرفته ببوجای سپرد، و گفت بموجب حکم [پادشاه] اولجایتو سلطان ایشانرا بسیاست رسان و از رودخانه هرات برو که حکم یرلیغ برین جمله است، که بوجای جز خصمان خون پدر و برادران خود بهیچکس دیگر تعرض نرساند، روز دیگر بوجای تاج الدین یلدز و لقمان غوری را با بیست تن از نامداران بکشت، و جمال الدین محمد سام را نیز بعد از چند روز حبس و قید بحکم امیر یساول [بقتل آورد، و از هرات برفت، بعد از آن امیر یساول] اعیان و ارباب هرات را طلب داشته، گفت یرلیغ پادشاه اولجایتو سلطان بر آنجمله است که هیچکس بر رعیت هرات تعدی و دست‌اندازی نکند، باید که همه بشهر بازآیند، و بمهمات خود اشتغال نمایند، روز دیگر جمع خلایق بشهر آمدند، و هرکس بر جای خود قرار گرفته، سجدات شکر حضرت الهی بجای آورد.

[بعد از آن احوال محاصره حضرت امیر بزرگ بود هرات را، چنانچه مذکور شد، دیگر وقایع زمان حضرت شاهرخ سلطان و اخلاف مسطور میگردد.]

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۸۴

روضه سیزدهم در ذکر حوادث (حضرت) خاقان مغفور شاهرخ سلطان

اشاره

از جمله قضیه کاردزدن بود حضرت شاهرخی را، و صورت این حال چنان بود: که حضرت خاقان مغفور [شاهرخ سلطان] باوجود سعت ممالک که اکثر ربع‌مسکون در زیر نگین همایون داشت، و فرمان جهانمطاعش را بمنزله نص قاطع، بر رقاب ارباب ملک و خسروان مالک رقاب، حکم روان بود، همیشه در مقام عجز و نیاز سرمسکنت بر خاک بندگی بی‌نیاز می‌نهاد، و بتضرع و ابتهال از غرور سلطنت سریع الزوال این ملک پرملال، پناه بحضرت ذو الجلال می‌برد، و پیوسته بلوازم شعار [اسلام] وا [وا] مر شرع نبوی علیه (الصلوة و) السلام و جمعه و جماعات اشتغال تمام میفرمود، روز جمعه بیست و سیوم ربیع الآخر سنه ثلثین و ثمانمایه [اتباع] ندای: اذا نودی للصلوة من یوم الجمعه فاسعوا الی ذکر اله نموده، بمسجد جامع اندرون هرات تشریف فرموده و بعد از شرایط ادای صلوة [از مصلی برخاسته] عزیمت بیرون آمدن کرد، در درون مسجد شخصی نمدپوش- احمد لر نام از تابعان مولانا فضل اله استرابادی حروفی- بر صفت دادخواهان کاغذی در دست پیش آمد، آنحضرت بیکی از مقربان فرمود که حال او [تحقیق نموده] بعرض رساند، احمد لر [بی‌تحاشی] در دوید و کاردی چون قطره آب در آستین [داشت] بشکم آنحضرت رسانید، اما چون در جمیع احوال حفظ و حمایت حضرت [ملک] متعال و دعای گوشه‌نشینان و اصحاب حال پناه و حصار ذات بزرگوارش بود آن کارد

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

کارگر نیامد، و احمد لر را [ملازمان حضرت] هم در مسجد پاره‌پاره کردند.

[لمولانا کاتبی]:

بر تو هر دشمن که مثل استره تیغی کشیدبازگشت آن تیغ و هم در سینه او جای کرد

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۸۵

چون همیشه معهود چنان می‌بود، که هرگاه آنحضرت سوار می‌شد نقاره‌چیان پیش‌پیش نقاره‌زنان میرفتند، درین حال نقاره‌چیان خبردار شدند، که آنحضرت از مصلی برخاست، بدستور نقارها فروکوفتند، و ناگاه بیکبار ترک کردند، غلغله در میان خلق افتاد که آیا چه حال شده، و مردم [بسیار] بر بام مسجد دویدند، و درین فرصت امیر علاء الدین علیکه کوکلتاش، و امیر [جلال الدین] فیروزشاه بر در مسجد سوار ایستاده انتظار بیرون آمدن آنحضرت می‌بردند، چون این فتنه حادث شد، حضرت شاهرخی امیر جلال الدین فیروزشاه را طلب نموده خواست که در محفه نشیند، امیر [مذکور] گفت اگر حضرت پادشاه در محفه رود حادثه عظیم پیدا شود، و فتنه تمام برخیزد، [و مردم را در حیات و ممات ترددها افتد] پس [حضرت] پادشاه بدولت سوار شده نقارها بصلابت تمام فروکوفتند، و از راه راست بازار بباغ زاغان عزیمت فرمود، و جراحان و اطبای مسیحا دم بمعالجه و مرهم قیام نمودند، تا آن زخم التیام یافت،

و تاریخ این واقعه را یکی از فضلا درین قطعه بنظم فرموده:

[قطعه]:

سال تاریخ هشتصد و سی بودروز جمعه پس از ادای صلوة

قصه بس عجیب واقع شددر خراسان ولی بشهر هرات

کج‌روی در بساط چون فرزین‌خواست تا شهرخی زند شد مات بعد از آنکه بتفحص این حال اشتغال نمودند، از اشیای آن [کرد؟] کلیدی یافتند، عسسان [بتجسس] پی بخانه تیمچه بردند که در آن خانه بدان کلید گشاده شد، ساکنان آن تیمچه گفتند چنین شخصی درین تیمچه طاقیه‌دوزی میکرد و خلق بسیار پیش او می‌آمدند، و مولانا معروف خطاط که [حضرت] شاهرخ سلطان در وقت فتح عراق او را بخراسان آورده بود و بکتابتهای خاص رقم اختصاص بروی کشیده گفتند بدین لر اختلاط

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۸۶

پر [می] داشت او را متهم ساخته گرفتند، و چند نوبت بپای دار آوردند، [و اکثر مستعدان هرات که بمولانا طریق مصاحبت داشتند متهم شدند، و ازیشان زرها گرفتند، و] خواجه عضد الدین دخترزاده مولانا فضل اله حروفی ۱۶، و جماعتی دیگر که با احمد لر متفق بودند همه [را قتل کرده] بسوختند، و [حضرت] امیر سید قاسم ۱۷ تبریزی را (قدس سره) بدین [امر] متهم داشته حکم شد که در هرات نباشد و امیر [قاسم] این حال را در شعر بزبان کنایه بیان میفرماید،

[بیت:]

قاسم سخن کوتاه کن‌برخیز و عزم راه کن

شکر بر طوطی فکن‌مردار پیش گرگسان

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۸۷

چمن اول از روضه سیزدهم در ذکر واقعه شاهزاده بایسنقر بهادر

اشاره

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

در تاریخ سنه سبع و ثلثین و ثمانمایه واقعه عظیمی که صفت طامه کبری داشت، اعنی وفات شاهزاده کامیاب عالیجناب غیاث السلطنه و الدین بایسنقر (بهادر) بن سلطان شاهرخ [بهادر] واقع شد، و او پادشاهی بود که از [سر] دانش و فطانت پای تفوق بر فرق فرقدین داشت، بهرام خون‌آشام از جمله چاوشان درگاه [جلال] او بود، و هلال خجسته (فال) چون بلال از حلقه بگوشان صف نعال او، بدقت نظر باریک‌بین، در مبداء حال نهایت مآل دیده، و بهدایت اقبال در ابتدای آمال [بغایت کمال] رسیده، پیوسته اوقات فرخنده ساعاتش بمجالست و موانست اهل علم و اصحاب فضل مصروف، و همیشه عنان ارادتش بصوب صواب نشر احسان و کسب کمال و احراز نیک‌نامی معطوف، صدرنشینان مجامع فضایل و کمالات [از] اطراف ممالک آفاق روی بدرگاه مکرمت پناه او داشتند، و خرده‌بینان غوامض علوم و معانی از اکناف اقالیم [عالم] منهاج تربیت، و معراج مرتبت آستان رفیع او را پنداشتند، انتظام اسباب شوکت و عظمتش بحدی که از شکوه (کوه) و قارش سلاطین هفت کشور را انگشت تعجب بدندان مانده بود، و اکتساب قواعد فضایل و دقایق کمال و هنرمندی بمرتبه که ماهران روزگار و مبصران ادوار پیشش باقرار: لا علم لنا الا ما علمتنا زبان میگشادند، حاصل القصه، در تمام اقسام فضل و اصناف هنر و حرف چون (مردم یک فنه کامل و ماهر بود، «۱»

---

(۱)- شرح فضائل و کمالات صوری شاهزاده بایسنقر میرزا و خدمات او بادبیات زبان فارسی و هنرهای زیبای ایران خود یکی از فصول درخشان و مبسوط تاریخ ادبیات ایران در آن عهد میباشد.

«باغ سفید» یکی از کاخهای باشکوه هرات و محل اقامت آن شاهزاده ادب‌دوست هنرمند

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۸۸

و مع) هذه الحالات و الکمالات اکثر اوقات روز و شب بشرب شراب و اسباب طرب مشغولی تمام مینمود، تا حرارت جوانی وحدت شرابهای [گران] ارغوانی طغیان کرده بر مزاج مستولی گشت، و اعضای رئیسه نقصان گرفت، و قوای طبیعی ضعف پذیرفت، (و) قوت طبیعت از مقاومت مرض عاجز گشت، حکمای میمون قدم و اطبای مسیحا دم پی بمعالجه نبردند،

[ع]:

چه درمان کند رنج مردن طبیب

آخر الامر صبح شنبه هفتم ماه جمادی الاولی سنه مذکوره ماه جاه سلطنت بچاه فنا فرورفت، و آفتاب جهانتاب شاهی و کامرانی بمغرب ممات افول نمود، سری که سزاوار افسر شهریاری هفت‌اقلیم بود از خشت لحد بالین ساخت، و پائی که شایسته سر تخت سروری و ملک‌داری ممالک شش جهت بود بتخته‌بند تابوت گرفتار گشت، و زمان عمرش سی و هفت سال و چهار ماه بود، و این رباعیه امیر شاهی در آن تعزیت گفته [است]:

[رباعیه]:

در ماتم تو دهر بسی شیون کردلاله همه خون دیده در دامن کرد

گل جیب قبای ارغوانی بدریدقمری نمد سیاه در گردن (کرد) و حضرت [پادشاه] شاهرخ سلطان چون خبر واقعه ناگاه فرزند ارجمند استماع نمود تنگدل و مجروح خاطر گشته چون رعد ناله برداشت و چون برق آه برکشید،

و هنرپرور و مجمع دانشمندان، شعرا، و هنرمندان بوده است، دیوان و اشعار بسیاری از شعراء ایران مانند: نظامی گنجوی، امیر خسرو دهلوی و غیره در باغ سفید و بامر او جمع‌آوری و تدوین گردیده است، شاهنامه استاد سخن شادروان حکیم ابو القاسم فردوسی طوسی نیز بامر او تحریر و تنقیح گردیده و دیباچه مبسوطی بر آن نوشته شده است.

بایسنقر خود یکی از خطاطان نامدار و استادان مسلم و مبرز این فن بوده است.

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

بعضی از کتیبه‌های مسجد و مدرسه و خانقاه گوهرشاد بیکم در هرات و مشهد بخط زیبای بایسنقر نوشته شده و هم‌اکنون موجود میباشد. و بعضی از اوراق مصحفی که بایسنقر نوشته است نیز اکنون زینت‌بخش موزه کتابخانه ملی ملک میباشد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۸۹

و مانند باران اشک فرو «۱» می‌بارید،

[لمؤلفه]:

از غمت خاصیت ابر بهاران شد مراآه برق و ناله رعد و گریه باران شد مرا پس حضرت پادشاه بموجب شرع مبین بشرایط تجهیز و تکفین او اشارت فرموده «۲»، غیر از «گلیم برک» که بر سر افسرآرای بست هیچ تغییر لباس «۳» [ننمود]، و چون نعش او را برداشتند از در «باغ سفید» که مسقط رأس شاهزاده بود تا در مدرسه مقدسه گوهرشاد بیگم- که مدفن آنجا مقرر بود- از غلبه مردم ازدحامی بود که از قیام قیامت و حشر محشر خبر میداد، همه را «۴» لباسها چون نامه [گناه‌کاران] سیاه، و همه را احوال چون اعمال بدکرداران تباه،

[لواحدی الاصفهانی «۵»]:

شهباز روح او چو برآمد بصبحدم‌در کام روزگار فروبست صبح‌دم

---

(۱)- مج: پا: فروبارید. مک: فرومی‌بارید.

(۲)- مج: فرموده. مک. پا: فرمود.

(۳)- مج: ننمود. مک. پا. س: این کلمه را ندارد.

(۴)- مج: لباسها چون نامه گناهکاران سیاه. مک. پا. س: لباس چون نامه سیاه.

(۵)- مج: لواحدی الاصفهانی. مک: اوحدی. پا: این کلمه را ندارد. س: نظم.

عبد الرزاق سمرقندی در شرح این واقعه مینویسد:

«و آنحضرت (شاهرخ میرزا) مدت چهل روز بر مسند خلافت و مستقر سلطنت می‌نشست و مشاهیر ایران و توران و اعاظم ربع‌مسکون و مهتران خراسان بر درگاه همایون جمع بودند، هرروز یک دو شاعر مأهر مرثیها بموقف عرض و محل آنها میرسانیدند، از آنجمله مولانا سیف الدین نقاش اصفهانی که واحدی تخلص میکردی مرثیه نیکو گفته است، و مرثیه این است:

چندانکه چرخ گشت بدوران روزگارنقش وفا نیافت بر ایوان روزگار

همکاسه شراب فنا بایدش شدنهرکس که خورد لقمه از خوان روزگار ***

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۹۰ خط خاک کرد بر سر و کاغذ بباد رفت‌جدول بخون نشست و سیه شد رخ قلم

***

خرگاه بی‌طراوت افتاد و تخت خوارگویند هرزمان چو من اعیان روزگار

شهزاده بایسنقر عالیجناب کوجمشید را چو آمد و افراسیاب کو

خورشید زرد گشته و لرزان ازین عزاست‌ای ابر خون گری اگرت قطره حیاست

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

او بود روشنی چشم و چراغ ملک‌شمعی چو او زدوده چنگیز خان نخواست
«باغ سفید» همچو هنر بی‌فروغ شداین هم نشان طالع و بخت سیاه ماست
جمعند اهل بار ولی نیست شاه بارو ز هر طرف بناله و فریاد این صداست
شهزاده بایسنقر عالیجناب کوجمشید را چه آمد و افراسیاب کو
شهباز روح او چو برآمد بصبحدم‌در کام روزگار فروبست صبح‌دم
با صد هزار دیده روشن سپهر پیربروی همی گریست در آن‌وقت صبحدم
شاهان روزگار و امیران نامدارگشتند بیوجود شریفش همه عدم
بی‌پرتو جمال عزیزش برادران‌افتاده‌اند جمله چو یوسف بچاه غم
در پیش طبع روشن او تیره بود و خوارآیینه سکندر و آئین ملک جم
خط خاک کرد بر سر و کاغذ بباد رفت‌جدول بخون نشست و سیه شد رخ قلم
سنجق بریده پرچم و برکنده طوق موی‌گیسو گشاده بیرق و افتاده چون علم
صرنای و نای با دل صدپاره همچو کوس‌در ناله و فغان و نفیرند دمبدم
بی‌مجلس مروح او چنگ و عود و نی‌گویند این رموز بنوبت بزیر و بم
شهزاده بایسنقر عالیجناب کوجمشید را چو آمد و افراسیاب کو
گر او برفت شاه جهان باد در امان‌گر گوهری شکست بماناد بحرکان
سلطان معین دولت و دین شاهرخ که بادبا تخت ملک و با دل فرخنده جاودان
یا رب بحق حرمت اولاد فاطمه‌صبری بده به بیگم غمگین ناتوان

بی‌او نماند در تن پاکش حیات هیچ‌مشکل بود حیات کسیرا که نیست جان این مرثیه «ترجیع‌بند» در حدود شصت بیت است در پنج بند و هربند آن بر یک قافیه است که مطع و یک بند تمام و برخی اشعار بندهای مختلفه آن نقل شد. و مراد از «بیگم» گوهرشاد بیگم زوجه شاهرخ میرزا و مادر شاهزاده بایسنقر میباشد.

(از «مطلع السعدین و مجمع البحرین»- عبد الرزاق سمرقندی- جلد دوم- نسخه مخطوطه کتابخانه ملی ملک).

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۹۱ سنجق برید پرچم و برکند موی طوق‌گیسو گشاد بیرق و افتاد چون علم بعد از ادای مراسم تکفین و تدفین تا مدت چهل روز امرا و اعیان حضرت آنچه رسوم و قواعد تعزیت بود باقامت رسانیدند، و بعد از آن مردم را سیاهی انداخته، بدستور معهود خلعتها پوشانیدند، و حضرت پادشاه اسلام‌پناه رضا بقضای الهی داده [پرتو التفات بر نظم مصالح و مهمات انداخت، اول] فرمود که متروکات شاهزاده را میان ورثه علی فرایض اله [تعالی] قسمت نمایند، و از شاهزاده [مرحوم مذکور] سه پسر مانده بود، رکن الدین علاء الدوله بهادر، و قطب الدین محمد بهادر، و معز الدین ابو القاسم بابر بهادر، و هریک ازیشان مدتی بر سریر سلطنت [و شهریاری] کامیاب گشتند، و عاقبت هیچ‌یک را کثرة جاه و سپاه دستگیر نیامد، و ملک و دولت هیچکدام پایدار نبود، [و آخر کار از فراز تخت اقبال بنشیب خاک ادبار گرفتار شدند»

[رباعیه]:

چون میگذرد کار چه آسان و چه سخت‌وین یک‌دم عاریت چه ادبار و چه بخت
چون جای دگر کشیدمی باید رخت‌نزدیک خردمند چه تابوت و چه تخت

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۹۲

چمن دویم از روضه سیزدهم در ذکر بلیه طاعون که القبر روضة من ریاض الجنة لازم آنست

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

اشاره

حادثه دیگر از وقایع زمان (میمون) [حضرت] شاهرخی بلیه طاعون بود، که در تاریخ سنه ثمان و ثلثین و ثمانمایه از مکمن: وَ لِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلاءً حَسَناً، روی نمود، و حکما حدوث این بلیه را نتیجه عفونت آب و هوا داشته‌اند، و اهل حقایق تبعه ذمایم افعال و قبایح اعمال عباد شمرده، چنانچه در مثنوی معنوی [آمده] است،

[مثنوی]:

از زنا افتد وبا اندر جهان‌قحط آرد در جهان منع زکوة و بی‌تکلف لطافت آب‌وهوای هرات که رشک تسنیم بهشتی و غیرت نسیم اردی‌بهشتی است اقتضای طاعون نمیکند، اما بواسطه کثرت مردم هوائی، و ازدحام خلایق هرجائی، هرآینه هرگونه افعال ناشایست در وجود می‌آمد، و هیچ شک نیست که عقیده اهل حقایق حق است، پس واقعه طاعون تبعه ذمایم اعمال گوناگون تواند بود، و ابتدای این حادثه هفتم رجب بود تا پانزدهم ذی القعده سنه مذکوره، که چهار ماه و هشت روز باشد، و غلبه بحران او از غره شوال تا پانزدهم ذی القعده بود، و صورت مرض آن بود: که ناگاه مردم را درد سر و تب محرق میگرفت، و بثره مقدار نخودی و یا کمتر و یا بیشتر بر اعضا پیدا میشد، و بعضی هم در یکروز و بعضی در دو روز، و (بعضی) سه روز بجوار رحمت حق میرفتند، و چون [در مدتهای مدید خلایق این بلیه ندیده بودند و از کسی نشنیده عاجز و متحیر فروماندند]، و جلای وطن اختیار کردند، و بعد از تسکین این حادثه بازآمدند، و طغیان او بمرتبه رسید که میگویند در یک روز ده [هزار] کس از بلده و بلوکات بدین علت از عالم رحلت کردند، و در شهر یک روز شمردند چهار هزار و هفتصد تابوت از دروازها بیرون بردند، بی‌آنها که

حمالان بی‌تابوت بر پشت خود و اولاغان بار کرده می‌بردند، [و آنچه در مغاکهای می‌انداختند و خاک بر ایشان می‌انباشتند]، و صعوبت این واقعه در بلوکات بیشتر از شهر بود، و جناب قدوسی‌مآب ولایت پناه شیخ زین الحق و الدین الخوافی قدس سره جهت تسکین این بلا دعا فرموده گفت: ما خود را فدای بندگان خدا میسازیم، و در دوم شوال سنه مذکوره بحریم وصال حضرت ملک متعال ارتحال فرمود، و بسیاری [دیگر] از اکابر و مشاهیر وایمه و افاضل بی‌نظیر از دار فنا بعالم بقا رفتند، از جمله: «۱» خواجه عبد القادر که استاد فن موسیقی و اوتار، و در اقسام فضایل مثل حفظ کلام اله و خطوط و اشعار سرآمده ادوار بود، و در تصانیف نقش و عمل و ساختن صوت و غزل در خراسان و عراق و اصفهان و حجاز بلکه در تمامی آفاق بدل نداشت، چنانچه مشهور است که در زمان سلطان احمد بعد از خواجه رضوانشاه که در علم ادوار مشهور زمان و مذکور زبان بود نوبتی ساخت جامع دوازده مقام و بیست و چهار شعبه و شش آوازه، و تمامی اصول و ضروب، و جمیع نغمات و نقرات، و بدان مفاخرت و مباهات تمام مینمود، و خواجه عبد القادر در عنفوان جوانی و ابتدای شروع الحانی و اغانی بود، دعوی کرد که در سی روز هرروز نوبتی مثل آنکه خواجه رضوانشاه ساخته تصنیف کند، پس سلطان احمد (فرمود) تا ندمای مجلس او شعر عربی و نظم فارسی تعیین نمودند، و ماه رمضان درآمد، خواجه عبد القادر در سی روز رمضان هرروز نوبتی (مکمل) ساخته بعرض رسانید، و روز آخر (هر) سی نوبت را بی‌تغییر و تبدیل ادا گردانید، [و وعده راست کرده] و مخالف و موافق را محیر گردانیده، خواجه رضوانشاه را مغلوب ساخت. و عاقبت از چنگ اجل جان نبرد، و رخت ودیعت حیات، و متاع طول امل را بمقام: القبر صندوق العمل کشید،

و در وقت حدوث این واقعه [حضرت] شاهرخ سلطان را بطریق معهود قشلاق در حدود ری بود، چون این حادثه جانکاه عمر فرسای و خرابی هرات و بلوکات و شرح بلیه طاعون و کثرت اموات استماع فرمود بغایت اندوهناک شد، و حکم فرمود که هر مکتوب که از جانب خراسان آید هیچکس نگشاید و مطالعه ننماید، تا سبب تفرقه خاطر نشود، [و همچنان سر بمهر بمعتمدان سپارند].

---

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۱)- برای شرح احوال خواجه عبد القادر به «نگارستان» قاضی احمد غفاری مراجعه شود.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۹۴

القصه: مردمی که درین طاعون برحمت حضرت بیچون واصل شده‌اند، آنچه محاسبانرا معلوم شده که گور و کفن یافته‌اند در نفس بلده هرات ششصد هزار نفر است، و در بیرونها تا آنجا که سواد بلده است چهارصد هزار، که مجموع هزارهزار نفر باشد، بی‌از آنکه در مغاکها انداخته بودند. و در خانها دفن کردند، و پدر مؤلف در شرح این حادثه قصیده نظم کرده، و این دو بیت [که مسطور میگردد] از آن قصیده است،

لابی رح:

ششصد هزار در قلم آمد که رفته‌اندزانها که یافت گور و کفن مردم خیار

باقی ز بی‌کسی همه در خانه مانده‌اندخوردند چشمشان همه در خانه مور و مار

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۹۵

چمن سیوم از روضه سیزدهم در ذکر واقعه پادشاه مغفور شاهرخ سلطان

اشاره

دیگر از وقایع عظیم و حوادث جسیم که فادمه انواع بلایا و طلیعه اصناف رزایاست وفات پرآفات [حضرت] خاقان مغفور مبرور شاهرخ سلطان بود، که قلم تحریر منشیان و زبان بیان وصافان پاکیزه تقریر از شرح نوایب و نوازل آن در مقام عجز و نقصان سرگردان و حیران [می] ماند، و تاکنون [که] از حدوث این واقعه چهل و هشت سال میگذرد هنوز اثر آفات و فترات آن واقعه در اطراف و اقاصی اقالیم عالم باقی است، و صورت حال چنانست که: چون مدت «۱» یکقرن کامل که پنجاه سال باشد از سلطنت این پادشاه دین‌پناه بگذشت، و مدت عمر عزیز بهفتاد و دو سال رسید، و آفتاب دولت و جلالت حضرتش بدرجه کمال ارتفاع یافت، بحکم، [ع]: توقع زوالا اذا قیل تم

صباح یکشنبه بیست و پنجم ذی الحجه سنه خمسین و ثمانمایه در نواحی «ری» از مملکت عراق جنایب و کتایب شاهی و شهریاری ازین منزل فانی بتختگاه ملک جاودانی کشید،

[لا ادری قائله] «۲»:

این جهان چون گرفته بود تمام‌رفت تا عالم دگر گیرد و شرح این واقعه در تاریخ «مطلع سعدین» که از نتایج اقلام فصاحت انجام جامع محاسن الاخلاق مولانا کمال الدین عبد الرزاق ۱۸ طاب مرقده است برین وجه مسطور است:

که پادشاه مرحوم مذکور صباح نوروز که اول فروردین‌ماه جلالی بود عازم قلعه «طبرک» ۱۹

---

(۱)- در اصل (چون مدت مدت کامل) بسیاقت عبارت کلمه مدت دوم به (یک قرن) تبدیل و اصلاح شد.

(۲)- مج: لا ادری قائله. مک: انوری.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۹۶

شده به نیت زیارت اهل اله و مقابر اکابر (آن) دیار [بر] (استر راهوار که: البغل استر لعیوب الرکوب، سوار فرمود) استر نرم کام

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

خوش لجام که مرکوب مرغوب آنحضرت بود، چون ابلق ایام نافرجام آغاز توسنی و سرکشی کرد چنانچه عنان تماسک از قبضه تملک آنحضرت در ربود، از پشت استر بمحفه درآمد، و چون اندک مسافتی طی فرمود درد معده که معتاد بود قوت گرفت و مرض صعب روی نمود، چنانچه حضرت پادشاه [مغفور] بکلمه شهادهٔ تمسک نموده مراجعت فرمود، و پیش از وصول بمنصه دولت و نزول ببارگاه سلطنت پناه هم در محفه ودیعت حیات بمتقاضی اجل سپرد، و تخت شاهی، و تجمل شهریاری، و لشکرهای آراسته: و خزاین مالامال [از مال] و خواسته برجا گذاشته، نام نیک و اعمال صالحه و دعوات خیر بعالم آخرت برد،

[قطعه]:

بیا بگو که فریدون ز مال و جاه چه بردبیا بگو که سکندر چه از جهان برداشت

گر آن نهاد خزاین بدیگری بسپردور آن گرفت ممالک بدیگری بگذاشت

خوشا کسی که درین عمر پنج روزه خویش‌بدست خویش همه تخم نیکنامی کاشت با آن‌همه شوکت و عظمت که در عرصه وسیع عالم نمیگنجید چندان اختیار نبود که از محفه و پشت استر بر روی بالین و بستر تواند رسید، و با چندان مکنت و اقتدار که تمامی سلاطین روزگار شرقا، و غربا طوعا و روعا مطیع امر و فرمان او بودند، آن مقدار قدرت نماند که از راه بخرگاه و بارگاه فرود آید. اذا جاء اجلهم لا یستاخرون ساعهٔ و لا یستقدمون.

ای پادشاه وقت چو وقتت فرارسدتو نیز با گدای محلت برابری و بعد از پنجاه سال سلطنت و خلافت باستحقاق و استقلال که از اقاصی ممالک مصر

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۹۷

و روم تا حدود چین و ماچین و از نواحی ترکستان تا مبادی هندوستان زمین در تحت فرمان داشت و گلبانگ هل من مزید میزد، و هرگز در هیچ لشکر (ی) مغلوب و مقهور نشد، و از هیچ کشور مغلوب و مکسور بازنیامد، آخر الامر بدو گز تخته تابوت و سه گز حفره تاریک گور تن در داد، سبحان من تعزز بالقدرهٔ و البقاء و قهر العباد بالموت و الفناء،

لمؤلفه [رح]:

شاهی که میکشید سر از تاج آفتاب‌سر بین که چون نهاد برین آستان خاک و اوقات روزگار مبارکش بعد از اوقات فرایض و واجبات، و ادای وظایف سنن و مستحبات بنظم امور و مصالح ملکی مصروف بود، و همیشه اطراف مجلس عالی بحضور فضلا و موالی و جلوس علما و اهالی موشح بود، بمباحثه علوم دینی و مذاکره نکات تفسیر و حدیث و فقه و تواریخ سلف همیشه [میل] میفرمود، و در سفر و حضر ایام بیض و اوایل شهور اکثر صایم [می] بود، و در هفته سه شب حافظان خوش‌خوان و قاریان عندلیب الحان در حضور آنحضرت بتلاوهٔ کلام و قراءهٔ کتاب اله اشتغال داشتند، و از جمیع مناهی و منکرات و جمله ملاهی و مسکرات مجتنب بود، بنماز چاشت مواظبت مینمود، و در آبادانی مملکت و جمعیت [رعیت] (رغبت) ظاهر میفرمود، «۱»

---

(۱)- حوزه علمیه شهر هرات و مرکزیت ادبی و فرهنگی آنشهر در زمان حکومت دودمان کرت و بعد پیوسته رو بتزاید و توسعه بوده، و در عهد ملوک گورگانیان باوج ترقی و عظمت رسیده است، بخصوص که اغلب پادشاهان گورگانی خود از زمره علما، عرفا، دانشمندان، شعرا، و ادبا بوده، و بعلم و ادب‌دوستی موصوف بوده‌اند، چنانکه میرزا شاهرخ و اخلاف او میرزا بایسنقر، میرزا الغ بیک، حسین میرزا بایقرا و غیره، و حتی بعضی از امرا و وزراء ایشان مانند امیر علیشیر نوائی، امیر شیخوم سهیلی و غیره همگی اهل فضل و ادب و دانشمند بوده‌اند.

حافظابرو درباره ادب‌دوستی و علاقه میرزا شاهرخ به علم و دانش و هنر و اوقاتی را که آن پادشاه بزرگ با وجود مهام سلطنت

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

صرف درس و بحث و مطالعه و مباحثه و تحقیق در علوم: فقه، حدیث، تفسیر، تاریخ، طب، ریاضیات و حکمت میکرده است شرح مبسوطی نوشته از جمله گوید: «... بعد از اندک قیلوله ادای صلوة ظهر کرده بمطالعه کتب تواریخ

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۹۸

[للرشید]:

هرآنکس که در دست فرمان اوزمام خلایق نهد کردگار

همان به که کوشد بنام نکوکه او ماند از خسروان یادگار و آنحضرت را هفت پسر بوده است: اول الغ بیک میرزا، دوم ابراهیم سلطان میرزا، سیوم بایسنقر میرزا، چهارم سورغتمش میرزا، پنجم محمد جوکی میرزا، ششم خان اغل، هفتم یاددی [ینیک]، و این دو پسر آخرین در آن صغر مقر در آن عالم ساختند، و پنج دیگر صاحب کمر و کلاه و مالک درگاه و بارگاه و علم و حشم و سپاه شدند، از آنجمله چهار پسر پیش از پدر بسرای عقبی رحلت نمود، و ازیشان اولاد امجاد ماندند، از ابراهیم [سلطان] میرزا در مملکت فارس میرزا عبد اله ماند، و از بایسنقر میرزا [سه پسر ماند،] علاء الدوله میرزا، و سلطان محمد [میرزا]. و سلطان بابر میرزا، و از سورغتمش میرزا [دو پسر بود]

و اخبار و نکات طریقت و حقیقت و معرفت قوانین شریعت بحث کند ... بعد از آن در هرشب یک عشر از کلام اله بر ترتیب با چند تفسیر عربی و فارسی مطالعه نمایند، و مباحث و نکات و دقایق که در تفاسیر گفته باشند بتمام و کمال معلوم گردانیده، کتب فقه در میان آوردند چون: (وقایه) و (هدایه) و (صلوة مسعودی) ۲۰ و غیره، و یک فصل مطول بهرجا که رسیده باشند بحث کرده تحقیق آن مسائل نمایند، و پس از آن از طب و نجوم و لغت و غیره از هریک چند مسئله معلوم فرمایند، بعد ازین جمله یک جزو از کلام اله بر ترتیب تلاوت کنند ...

و مواظبت برین طریقه بحدیست که حالا- مدت سی سال است بل زیادت که یک شب یکی از این وظایف در حضر و سفر و تابستان و زمستان تعطیل نشده است»

حافظابرو پس از بیان مبسوط و مفصلی درین خصوص این مقال را با این دو بیت پایان داده است:

بقومی که نیکی پسندد خدای‌دهد خسرو عادل نیکخواه

چو کین آورد دهر بر عالمی‌کند ملک در پنجه ظالمی (از «زبدة التواریخ بایسنقری»- ربع چهارم از تاریخ عمومی حافظابرو- نسخه مخطوطه مصنف متعلق بکتابخانه ملی ملک).

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۹۹

سلطان مسعود [میرزا،] و قراچار میرزا، و از محمد جوکی میرزا، محمد قاسم میرزا، و سلطان ابا بکر میرزا. و در زمان وفات آنحضرت از فرزندان صلبی غیر از الغ بیک میرزا در حیات نبودند، (و دختران دو بودند که پسران محمد سلطان میرزا: میرزا) یحیی و میرزا محمد جهانگیر در حباله نکاح داشتند، و دو حرم گوهرشاد بیگم و آقا سلطان بیگم، و در وقت واقعه از شاهزادگان بابر میرزا و عبد اللطیف میرزا، و خلیل سلطان ولد میرزا محمد جهانگیر که پسر دختر آن حضرت بود در اردوی حاضر بودند، و از امرای عظام امیر پیر لقمان برلاس، دیگر هریک در مملکتی و ناحیتی، و سرحدی، و ولایتی بودند، بعد قضای سبحانی از احوال هریک از شاهزادگان آنچه لایق این اوراق باشد مسطور خواهد گشت.

و حوادث و نوایبی که بعد از واقعه خاقان مغفور بظهور آمده [باشد] بعضی در محل خود رقم تحریر خواهد یافت.

[و در وقتی که بیان حالات بدین مقام رسیده بود دو حادثه عجیب روی نمود، یکی در ولایت قهستان، و یکی در مدینة الاسلام

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

هرات صینت عن الآفات،

آنچه در قهستان حادث شد زلزله بود که در بیست و یکم ربیع الاول سنه ثمان و تسعین و ثمانمایه در روز جمعه پیش از صلوة واقع گشت، و در سه قریه از قرای قهستان که آنجا را به بی‌باکی و بداعتقادی و متابعت حسن صباح علیه لعنة اله متهم میداشتند، مثل: «نوزاد» و «مسک» از بلوک «مؤمناباد» و «در میان» خرابی بسیار افتاد، و خانهای ایشان با خاک یکسان گشت، و مردم فراوان ضایع شدند، و اکثری از ساکنان «نوزاد» هلاک گشتند، و از قریه «مسک» نیز جمعی کثیر تلف شدند، اما از قریه «در میان» کسی ضایع نگشت، و از قریه نوزاد تا قریه مسک میگویند قریب بدو فرسخ زمین شکافته شده چنانچه قعر آن پیدا نیست.

و حادثه که در هرات روی نمود آن بود که آخر روز یک‌شنبه بیست و ششم جمادی الآخر سنه مذکوره مایه ژاله بر کوه «زنجیرگاه» و «طشت و آفتابه» که قریب بمزار فایض الانوار گازرگاه است زد و در یکساعت کوه از ژاله سفید شد، و سیل عظیم جمع آمده، از بالای کوه مانند کوه دیگر سر در نشیب نهاد، حظایر و مقابر که در شمایل «کذا» مزار بزرگوار شیخ خواجه عبد اله انصاری قدس سره بکوه نزدیکتر بود همه را سیل برد،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۰۰

چنانچه محرر این اوراق بدانجا رسید چشمه که به «حوض اشجار آب» مشهور است چنان نابود ساخته بود که مردم در محل متردد بودند، و این سیل چون بجوار مزار بزرگوار شیخ الاسلام رسیده بسه بخش شده یکی بمیان خیابان سلطانی روان شده، و یکی بجانب شرقی مزار، و یکی بطرف غربی، و هر حظیره و مقبره که پیش افتاده از آن اثری نماند، و پل «تولکی» را که بپل «بابا کمال» اشتهار داشت از بنیاد برکند چنانچه زمین را که سیل جر کرده بود در موضع پل هشت گز تخمین میکردند، تا حضرت سبحانی صاحب آیات الخیرات ناصب رایات المبرات عضد الدولة الخاقانی، مقرب الحضرت سلطانی، امیر نظام الدین علیشیر، عمت آثار برکاته و عدالته را سعادت توفیق ارزانی داشت تا در دو روز آن پل را عمارت فرمود بمراتب بهتر و استوارتر از آنچه در ابتدا بود، و مثوبات این جاری نیز در جراید فضایل و حسنات آنحضرت افزود. القصه: سیل چند موضع جوی نو را جر ساخته بجوی انجیل رسیده و آنرا شکسته و جر ساخته بیرونهای باغ جهان‌آرای و محلات که در آن نواحی بوده اکثر را ویران ساخته تا نواحی مزار خواجه عبد اله طاقی قدس سره، و از بیرون درب خوش تا سر پل «خیران» از سرا و باغات و حظایر و عمارات خرابی بیغایت و ویرانی بی‌نهایت کرد. و سیل دیگر از جانب شمالی کوه مذکور بطرف بند قارون روان شد، و در قریه علوی و سقلمان ویرانیها کرد، و چند مردم هلاک شدند. یکی از آثار رحمت پروردگار آن بود که این تگرگ در همین یکقطعه کوه «طشت و آفتابه» بود که اگر از آن موضع تا «دره دو برادران» آن پایه ژاله بباریدی تمام سواد هرات دیگر باره دریا شدی، و اگر در کوهها و زمینهای دیگر عام بود، طوفان نوح منتهی گشتی،

شعر:

بهرحال مر بنده را شکر به‌که بسیار بد باشد از بد بتر اکنون چون خرابی و ویرانی و استیصال مردم و پریشان بلده هرات بتحریر پیوست ذکر آنکه بعد از قتل عام و خلو هرات در ایام تولی خان بن چنگیز خان موجبات معموری و اسباب آبادانی چه بود،؟ و در روضه دیگر آورده شود، «۱»]

---

(۱)- عبارت: [و در وقتی که بیان حالات بدین مقام رسیده بود ... و در روضه دیگر دیگر آورده شود]. از زیادات نسخه مج میباشد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۰۱

روضه چهاردهم در بیان آبادانی بلده هرات و خراسان بعد از ویرانی لشکر تولی خان بن چنگیز خان

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

اشاره

پیشتر رقم تحریر یافت، که بعد از قتل و ویرانی و پریشانی خلایق هرات از سپاه گمراه تولی خان، مدت پانزده سال هرات چنان خراب بود که (غیر) از عیار چند- که ذکر ایشان گذشت- در آن دیار دیار نبود، تا در تاریخ سنه اربع و ثلثین و ستمایه بسبب عاطفت و مرحمت پادشاه نیکوخواه «۱» اوکتای قاآن اندک عمارتی یافت، و فی الجمله آبادانی پیدا آمد، و سبب آن بود که (این) اوکتای قاآن که پسر کلانتر و ولی‌عهد چنگیز خانست پادشاهی بود عادل و کریم و بازل و مشفق و رحیم، و اگرچه مسلمان نبود [اما] بر اهل اسلام بخلاف برادران [خود] شفقت و محبت تمام داشت، و ازو اخلاق و آثار پسندیده (بسیار) منقولست، [که] اگر کسی تاریخ جهانگشای جوینی را مطالعه کرده باشد بر بعضی از اوصاف حمیده او مطلع خواهد بود، از آنجمله دو حکایت که مناسب مقام است و موجب انتباه و اعتبار سلاطین اسلام مرقوم میگردد «۲»،

حکایت: در کتاب «۳» اخلاق خاقانی آمده است، که [از] اولاد چنگیز خان هیچکدام بر اهل اسلام دوست و مشفق نبود که اوکتای- که او را قاآن بزرگ میگویند- و جغتای که برادر کهتر او بود- مسلما [نا] ن را عظیم دشمن میداشت تا غایتی که هرکس [که] بدو خبر دادی که امروز فلان مسلمانرا بکشتند یک بالش زر که در عرف ایشان پانصد دینار

---

(۱)- به حاشیه ۳ از ص ۴۴۰ جلد اول این کتاب مراجعه شود.

(۲)- جهانگشای جوینی، ج/ ۱/ ص ۱۵۸- ۱۹۱.

(۳)- کتاب اخلاق خاقانی:؟ در کشف الظنون مذکور نیست.

بود بآنکس دادی، چون مسند خانیت بمکان قاآنی مزین گشت ابواب بربر رعایا و برایا مفتوح گردانید، و اطراف ممالک بر و بحر را باصناف مرحمت [و انصاف] آراسته ساخت، و حکم کرد که در تمامی بلاد ترکستان و خراسان و غیر آن هیچکس مسلمانرا از عمارت مساجد و مدارس و رباطات و ابنیه خیرات و احداث مبانی مبرات منع نکند، و قرب صد هزار دینار سرخ و دو هزار طاقه جامه قیمتی پیش مشایخ دین و علمای اسلام فرستاد، و جغتای ازین حالت بغایت برنجید، اعیان درگاه خود را طلب داشته گفت برادرم اوکتای مسلمانانرا بسی دوست میدارد و برخلاف مذهب [و سیر] پدر [و اخوان و اسلاف] خود میرود، و اگر رعایت او [نسبت] باهالی اسلام برین وجه باشد، مسلمانان زود قوی و غالب شوند، و ملک از دست ما بیرون رود تدبیر چیست؟، همه بر آن اتفاق کردند که برادر را در خلوهٔ نصیحت کند شاید سمت قبول یابد، پس جغتای شبی پیش قاآن [آمده] گفت ای برادر این چه محبت است که ترا با این تازیکان افتاد، و خلاف طریق و عادت پدربزرگ پیش گرفته نصیحت من بپذیر و ترک رعایت [و مرحمت] تازیکان فتنه انگیز گیر و ایشانرا دایم منکوب و مخذول دار و درین معنی (غلظت و) خشونت تمام [ظاهر] کرد، قاآن در جواب جغتای هیچ نگفت، و از چندان (تهتک و) تندی اصلا متغیر نشد، جغتای رنجیده از پیش قاآن بیرون آمد، و گفت مسلمانان این برادر مرا بسحر و افسون از راه برده‌اند، و بکلی از روش و سیرت پدربزرگ ما گردانیده، تا آنکه روزی پیری را که عمری در خدمت چنگیز خان گذرانیده بود در خلوت طلبیده گفت: ای یادگار پدر بزرگوار ما پنجاه هزار دینار بتو میدهیم بشرط آنکه فردا پیش برادرم اوکتای روی و گوئی که [شب] پادشاه جهانگیر چنگیز خان را در خواب دیدم که [مرا] گفت که پسرم اوکتای را پیغام من برسان و بگوی که تازیکان باز اندیشه خلافی در خاطر دارند و میخواهند که خروج کنند و ملک از تو بستانند، باید که ایشانرا زمان و امان ندهی و باطراف و ممالک لشکر فرستی تا تازیکان (را) [بقتل] آورده، مساجد و منازل و قلاع و مرابط [و معاقل] ایشانرا خراب کنند، تا پادشاهی بر تو و فرزندان تو بماند، [والا] بزودی هجوم کرده ملک از تو بستانند، پیر از حرص زر برغبت تمام اقبال نموده گفت این (کار) [خیر] را بدلخواه دوستان بسازم، روز دیگر پیر ناتمام بتمکین تمام پیش اوکتای

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۰۳

رفت، و او را نوازش و اعزاز بسیار نموده، بر دست راست شهزادگان نشاند، و پرسید که ای یادگار پدربزرگ ما بچه مهم قدم رنجه کرده؟ پیر [اول فصلی در مکارم اخلاق و مدایح اوصاف قاآن بپرداخت، بعد از آن] گفت: حکمی از پادشاه جهانگیر چنگیز خان آورده‌ام [اگر رخصت باشد بعرض رسانم] اوکتای فرمود بگو، پیر در حال بپای‌تخت ملک رفته بعد از ادای مدح چنگیز خان و دعای دولت اوکتای قاآن گفت: دوش پادشاه جهانگیر چنگیز خان را در واقعه دیدم مرا گفت پیغام من بپسرم اوکتای برسان و چنین و چنان بگوی و آنچه [جغتای] او را روبراه کرده بود مع زیاده عرضه داشت، قاآن از کمال فراست دانست که پیر کافر مدبر دروغ میگوید، و افترا میکند، و این مکر و شعبده را جغتای انگیخته است، پیر را فرمود که بدانچه فرمان شده است [بجان] قیام نمایم، [و پیر را گفت چند روز مهمان ما باش تا شهزادگان و امرا جمع آیند بعده بموجب حکم بتقدیم رسانیم و در جوار تختگاه خود جهت پیر عزیز وثاقی تعیین فرمود تا وقتی که] شهزادگان، و امرا و اعیان از اطراف حاضر شدند، [قاآن] پیر را طلب نمود و گفت حکم یرلیغ پدر بزرگوار ما را بسمع جمع رسان پیر صاحب تدبیر پاکیزه تقریر بر تخت برآمده [بار دیگر بهتر از پیشتر] رسالت رسانید، و پیغام [و وصیت] گذرانید، بیکبار تمام حضار از صغار و کبار سجده شکر کردند، و بطمع اموال خلایق و نهب و غارت و قتل و اسرت مسلمانان، بمیل و شره هرچه تمامتر گفتند فرمان اعلی چنگیز خان [همچنانکه] در زمان حیات بر سر و جان ما جاری بود، بعد از ممات نیز نافذ است، قاآن روی بشاهزادگان و وجوه و اعیان درگاه کرده گفت این پیر عزیز میگوید [که] چنین خوابی دیده‌ام: مصلحت هست که در حضور شما تحقیق و تفحص رود؟ [اگر خواب او راست بیرون آید بموجب آن عمل نمائیم، و اگر دروغ باشد این پیر طماع کذاب را چنان سیاست کنم مردم بخواب ندیده باشند، شهزادگان گفتند هرآینه عین مصلحت است که صدق و کذب این واقعه بر همکنان واضح گردد،] پس قاآن روی بجانب پیر کرد و گفت ای پیر مقبول القول ناصح [مشفق] تو زبان مغولی میدانی یا ترکی یا [خود] هردو زبان میدانی، پیر گفت ای پادشاه من زبان ترکی میدانم [اما از عبارت مغولی واقف نیستم] اوکتای از امرا پرسید که پدربزرگ من لفظ ترکی

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۰۴

میدانست یا مغولی؟ همه گفتند مغولی میدانست [و ترکی نه]، پس پیر را گفت: (چون) پدرم مغولی میدانست و ترکی نه، و تو ترکی میدانی و مغولی نه، با تو بکدام زبان پدرم سخن گفت؟ و تو بچه عبارت جواب او گفتی؟ و این پیغام و سخنان بچه کیفیت ترا معلوم و مفهوم گشت؟ پیر [جاهل] در جواب عاجز [و خجل] گشت [و هیچ نگفت] و سر در پیش افکند، [پادشاه و تمامی شهزادگان و امرا را] محقق شد که دروغ گفته است، قاآن حکم فرمود که (پیر) حریص کذاب را بقتل رسانند، تا دیگر کسی در حضور سلاطین با [مثال این ا] قوال [که محض] کذب و افترا و متضمن ویرانی ممالک و سفک دماء چندین هزار آدمی [است] اقدام [و جسارت] ننماید، جغتای از برادر درخواست بسیار کرد [که این پیر یادگار پدربزرگ ما است او را بمن بخش، و از وی عفو کن، قاآن آن پیر را ببرادر بخشید، یریدون لیطفئوا نور اللّه بافواههم و اللّه متم نوره ولو کره المشرکون].

حکایت دیگر: آنکه چنگیز خان حکم کرده بود که هیچکس گوسفند را گلو نبرد و برسم مغولی سینه شکافند، و تا زمان پادشاهی قاآن همین قاعده «۱» معمول و همین دستور معهود بود، که هرکس [که] گوسفند را حلقوم ببرد و بطریق اهل اسلام ذبح کند او را بکشند، و مال او غارت کنند، روزی مسلمانی در بازار گوسفندی خرید، مغولی دانست که این شخص مسلمانست گوسفند را بسمل خواهد کرد، [در کمین آن مسلمان شد] و از عقب او روان گشت، مسلمان گوسفند را بخانه [خود] برد و در خانه دربست، مغول [پنهان] بر بام خانه مسلمان [رفته] احتیاط نمود، [دید که آن] مسلمان گوسفند را در خانه برد که دو سه در داشت و درها (را) ببست، چون مغول دانست که گوسفند را ذبح کرد، بطمع خون و مال مسلمان خود را از بام در خانه انداخت، [و درها شکسته دید که مسلمان گوسفند را بسمل کرده، مغولک بدبخت] آن فقیر را بگرفت و دست و گردن بسته پیش قاآن برد و گفت این شخص

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

خلاف حکم [یرلیغ] چنگیز خان و فرمان پادشاه جهان [کرده و] گوسفند را حلقوم بریده، قاآن [گفت] چونش بدست آوردی، و کیفیت را چگونه معلوم کردی؟ [مغول] گفت، در بازار او را دیدم که گوسفند خرید [دانستم که

---

(۱)- در اصل مغول بسیاقت عبارت به (معمول) اصلاح شد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۰۵

مسلمانست و گوسفند را بسمل خواهد کرد پنهانی] دنبالش رفتم گوسفند را در سرائی برد و در را محکم ببست، من بر بامش رفتم و کمین کردم دیدم که در چند خانه گوسفند را درون برد و درها را استوار کرد و بذبح او مشغول شد، من خود را از بام در خانه انداختم، و او را گرفته پیش پادشاه آوردم [که خلاف حکم یرلیغ کرده است]، قاآن گفت [ای ملعون] او انقیاد حکم ما کرده است، و بسبب ملاحظه فرمان [ما] در خانهای پنهان میرفته و درها می‌بسته، اما تو خلاف (حکم) ما کرده که بی‌فرمان و رخصت [ما] بر بام سرای و خانه مسلمانان رفتی، پس فرمود تا مسلمانرا عذرخواهی نموده رها کردند، و آن مغول را از دار بوار آویخته کشتند، و حکم فرمود که بعد الیوم هرکس بهر طریقی که خواهد گاو و گوسفند و غیره (را) ذبح کند، و هیچ احدی مانع و مزاحم [او] نشود.

و دیگر محاسن اخلاق او که زینت اوراق مکارم اعراق «۱» سلطا (نا) ن آفاق میتواند بود زیاده از آن منقولست که درین اجزاء شرح توان داد.

«۲» [یک حکایت دیگر از کمال شفقت او که بر حال مسلمانان داشت جهت ترغیب حکام ایام برعایت و عاطفت اهالی اسلام نقل میکنم و بسر مقصود میروم.

حکایت: در تاریخ جهانگشای مسطور است که چنگیز خان در عهد ایالت خود حکم کرده بود که هرکس که در نواحی مملکت او روز برهنه در آب رود آنرا بکشند، چه در آن دیار اگر کسی برهنه در آب میرود طوفان و یا صاعقه میشود. روزی اوکتای قاآن و جغتای بعزم شکار سوار شده بودند در دیهی مسلمانی را دیدند که برهنه در آب رفته جغتای او را بغلظت و مبالغه تمام بموکلان عذاب سپرد که چون از شکار بازگردند او را بعقوبت بسیار بسیاست رسانند، تا آخر روز که مراجعت نمودند قاآن با جغتای گفت حالا بیگاه است و مانده و کوفته از شکار آمده‌ایم صباح آن گناهکار را پرسش نمائیم، و هرکس

---

(۱)- مج: سلطان. مک. پا. س: سلطانان.

(۲)- عبارت: [یک حکایت دیگر ... تو داد و دهش کن فریدون توئی] از زیادات نسخه مج میباشد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۰۶

بخانه و بارگاه خود رفتند، در شب قاآن یکی از محرمان خود را بدان مسلمان فرستاد و گفت چون فردا از تو پرسیم که چرا خلاف حکم یرلیغ ما کرده و خون خود با آب جوی برابر ساخته تو در جواب گوی که از کسی بالشی زر قرض داشتم در بغل نهاده می‌بردم که ادای قرض کنم آن زر از بغلم در آب افتاد من جهت آن زر در آب رفتم و غیر آن زر هیچ وجهی دیگر نداشتم که بقرض مردم دهم بدان سبب درین مخاطره افتادم، تا من ترا خلاص کنم، و هم در شب قاآن بالش زر بآن محرم داد تا در آن آب انداخت، چون روز دیگر شد علی الصباح جغتای بخون آن تازیک تشنه ببارگاه آمد و این فقیر را برهنه پیش آوردند جغتای بانگ بر وی زد و گفت تو بکدام دلیری برهنه در آب رفته و مخالفت فرمان پدربزرگ ما جایز داشته آن مسکین روی بقا آن کرد و گفت،

ع:

ای گناه آمرز عذر آموز من

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

بالشی زر از کسی قرض داشتم از بغلم در آن آب افتاد و هیچ زر دیگر نداشتم، این دلیری از آنجهت کردم، قاآن گفت هرآینه چنین ضرورتی تواند بود اگرنه کرا قدرت آنست که خلاف حکم ما تواند کرد، جغتای گفت دروغ میگوید، و بنفس خود با چند سوار بکنار آب رفت دو کس را در آب فرستاد تا تجسس نمودند بعد از لحظه بالش زر یافتند، جغتای منفعل گشت، پس قاآن فرمود که بالش زر را بآن فقیر دهند که بقرض خود دهد، و گفت این مسکین از غایت افلاس بدین مخاطره اقدام نموده یک بالش زر دیگر باو دهید که سرمایه خود سازد، و او را سالم و غانم رها کردند.

سبحان اللّه «۱»، از مغولی بی‌دینی این‌گونه عنایتها و شفقتها درباره مسلمانان نقل میکنند حق‌تعالی حکام اسلام ایام ما را توفیق رفیق گرداند که علاوه چندین بقاع و مبانی خیرات که ازیشان بظهور آمده- که هرگز در هیچ زمانی نبوده- مرحمت و عاطفت در باره مسلمانان چندان مبذول فرمایند که کس را از عدل نوشیروان و آثار اخلاق قاآن یاد نیاید.

---

(۱)- این جمله در اصل نسخه مج (لوحش اللّه) نوشته شده که صورت‌نویسی و از تصرفات نساخ است، بسیاقت مطلب و عبارت قیاسا به «سبحان اللّه» اصلاح گردید.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۰۷

مثنوی:

فریدون فرخ فرشته نبودز مشک وز عنبر سرشته نبود

ز داد و دهش یافت آن نیکوئی‌تو داد و دهش کن فریدون توئی] «۱» غرض آنکه این پادشاه نیکخواه «۲» در سنه مذکوره بهر دیار که دیار نمانده بود، و بهر شهری که اثر قهری رسیده بود ملکی و معتمدی فرستاد که آن ناحیه را معمور گردانند، و بحال عمارت بازرسانند، تا نوبت بشهر هرات رسید، (به) [پادشهزادگان و] امرا و وجوه سپاه درگاه خود گفت: که چنین شنیده‌ام که اقلیم خراسان بصفوت آب، و لطافت هوا، و فسحت فضا، و کثرة اثمار، و عذوبت انهار، از اقالیم سبعه ممتازست.

[لواحد من الشعراء]:

گر کسی پرسد ز تو کز شهرها خوشتر کدام‌گر جواب راست خواهی داد او را گوهری

همچو بحر است این جهان در وی خراسان چون صدف‌در میان این صدف شهر هری چون گوهری اکنون میخواهم که جمعی نامزد گردانم که شهر هرات را [که عمده خراسان بلکه صفوه و خلاصه ممالک جهانست] بحال عمارت باز آ [و] رند، مصلحت چون می‌بینید؟

بعضی [از امرا و نوئینان] گفتند: [ای نور دیده دوده چنگیزخانی و ای عمده بنیان فرماندهی و کشورستانی گرچه هرات را هوای خوش، و نسیم و آبی چون تسنیم، و باد عنبربیز، و خاک مشک‌آمیز، و قرای روح‌افزای، و صحرای دلگشاست، و قلاع سر بفلک، و بقاع متبرک دارد، اما ساکنانش باعتماد باروی محکم، و استظهار بروج مستحکم، و فصیل رفیع و خندق منیع، تمکین سلاطین نمیکنند، و انقیاد احکام حکام نمی‌نمایند، و هرچند روز فتنه می‌انگیزند، و دم مخالفت میزنند، و] ما شجاعت و بی‌باکی [و دلیری

---

(۱)- تا اینجا از زیادات نسخه مج میباشد.

(۲)- یعنی: «در تاریخ سنه اربع و ثلثین و ستمایه» ص ۱۰۱.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۰۸

و سفاکی] مردم هرات را دیده‌ایم بهتر آنست که در عمارت و آبادانی آن سعی نرود، که بعد از التیام و جمعیت خلق آنشهر فتنه

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

حادث نشود، و ضرری ظاهر نگردد که بسالها تدارک آن نتوان کرد. بعضی دیگر- که جبلت ایشان باوصاف رحمت و عاطفت مجبول بود- گفتند تازیک تاریک‌روز را چه زهره و یارا که در عهد دولت چنین پادشاهی که،

[لفردوسی]:

نماند از تیغ و گرز او مگر بر روی رایتهاعقابی نادریده دل هژبری ناشکسته تن دم از خلاف برآورد «۱»، یا حسام انتقام برکشد، هنوز از بحار خون کشتگان ایشان عرصه گردون گلگون، و صفحه صحرا لاله گونست، و از ملوک [و جباران] ایشان [که دعوی سرداری و گردن‌کشی و قهاری میکرده‌اند هیچ] کس نمانده، [اگر] از میامن عواطف پادشاهی آن خطه دلکش معمور گردد تا هرگاه سپاه ظفرپناه حضرت پادشاه کامران در وقت مرور و عبور در آنجا رسند بسبب آبادانی کم‌زحمت‌تر توانند بود، و از سودا و معامله و بیع و شرا فایده توانند گرفت، لایق دولت و مناسب حال مینماید، اوکتای قاآن را این تدبیر [مناسب و] پسندیده آمد، امیر عز الدین هروی را که با هزار خانه‌وار از مردم هرات بفرمان تولی خان در «بیش بالغ» ساکن بود با صد خانه‌وار نامزد فرمود که بشهر هرات آید و بکار عمارت و آبادانی شهر قیام نماید، و در استمالت و دارائی کسانی که از اطراف ممالک بهرات آیند بکوشد. و قول دیگر: سبب فرستادن امیر عز الدین مقدم چنین آورده که از خواتین چنگیزخانی «قتلغ ایشی» نام روزی چند طاقه جامه زربفت مصور [خسرو] انه پیش قاآن آورد [در غایت خوبی و کمال هنرمندی، مطرز بنقشهای بدیع، موشح بصورتهای غریبه]، قاآن را تکلف (آن) جامهای بسیار خوش آمد، از خاتون پرسید که مصنف این بدایع و [مصنع این] صنایع کیست؟ گفت: وقتی که تولی خان اسیران خراسان را قسمت میکرد جامه‌بافانرا بمن بخشید و این تنسوقات از مصنوعات ایشانست، قاآن گفت اگر این جامه‌بافانرا

---

(۱)- مک. پا. س: دم از خلاف براورد. مج: دم اخلاق برآورد. بقرائن مقال اصلاح شد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۰۹

خاتون بمن ارزانی دارد منت است، و در عوض هرچه دلخواه باشد مبذول افتد، «قتلغ ایشی» ایشانرا بقاآن بخشید و پنج ده معمور در ترکستان بستاند، قاآن جامه‌بافانرا بنواخت، و فرمود که هرسال مبلغی از وجوه بیش بالغ بدیشان دهند و ایشان هزار طاقه جامه قیمتی بخزانه فرود آورند.

چون چند سال برین حال بگذشت عز الدین مقدم چند جامه زرنگار قیمتی بخدمت پادشاه برد قاآن فرمود که همه مصالح و صنایع این جامها خوبست اما طراوتی ندارد، عز الدین مقدم زمین بوسیده گفت ای پادشاه خاصیت آب و هوا درین کار تأثیر تمام دارد، در آب‌وهوای شهر بنده کمتر جامه ازین جامها بمراتب خوبتر و لطیف‌تر تمام میشود، حکم یرلیغ اگر نافذ شود بنده با اتباع بشهر هرات رود و هرسال باضعاف آنچه درین ملک بخزانه میر (سد از آنجا بر) ساند، پادشاه را مقبول افتاد، فرمود که امیر عز الدین «۱» [مقدم] با پنجاه تن از هرویان بهرات روند. «۲» [و بعد از آنکه اثر کفایت ایشان بر رای ملک‌آرای ظاهر شود بازآیند و اقارب خود را بدآنجا برند].

---

(۱)- مج. پا: مقدم. مک: این کلمه را ندارد.

(۲)- عبارت: [و بعد از آنکه اثر کفایت ... خود را بدآنجا برند] از زیادات نسخه مج است و از مک و پا محذوف است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۱۰

چمن اول از روضه چهاردهم در حکومت امیر عز الدین مقدم و شحنگی قسنای در هرات

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

در تاریخ سنه خمس و ثلثین و ستمایه امیر عز الدین مقدم برحسب فرمان پادشاه عادل اوکتای قاآن با «۱» عبد الملک پژدوی «۲»، و جمال مالانی، و پهلوان شاه وره، و مبارز نفاط خنبه، و سعید بادغیسی، و محمود بیک فوشنجی و جمعی دیگر از ترکستان متوجه شدند، چون به پنج فرسنگی هرات رسیدند شرف الدین خطیب چغرتان با جماعت عیاران که در هرات بودند استقبال نموده امیر عز الدین مقدم را درآوردند، و مقدم او را اعزاز تمام بجای آورده، [حضور او را مغتنم شمردند]، روز دیگر خطیب چغرتان و امیر عز الدین مقدم و ارباب «۳» [و اصحاب] در مسجد جامع جمع آمدند، در امور معاش «۴» [و تدبیر آبادانی و انتعاش] خلایق با یکدیگر مشاورت نمودند، آخر الامر رایها بر آن قرار «۵» یافت، که «۶» [چون] جویها انباشته است، و آب جاری نیست، هر مردی «۷» سه من گندم در «۸» تود گلهای خاک نرم مزروع سازند، و چون از رشحات فیض: و ما انزل اله من السماء من ماء فاحیا به الارض

---

(۱)- مک: با عبد الملک یزدوبی، و جمال مالاتی و غیرهما از ترکستان متوجه. مج: با عبد الملک پژدوی، و جمال مالانی، و پهلوان شاه وره، و مبارز نفاط ختبه، و سعید بادغیسی، و محمود بیک فوشنجی و جمعی دیگر از ترکستان متوجه.

(۲)- ظاهرا «پژدوی» درست است و «پژدویه» نام دیهی است از نواحی هرات.

(۳)- مج: و اصحاب. مک: این کلمه را ندارد.

(۴)- مک: در امور معاش خلایق. مج: در امور معاش، و تدبیر آبادانی و انتعاش خلایق.

(۵)- مج. پا: یافت. مک. س: گرفت.

(۶)- مج. پا: که چون جویها. مک: که جویها.

(۷)- مج: سه. مک: سی.

(۸)- مج: تودگلها. مک. پا: تودگیها.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۱۱

بعد موتها- سرسبز گردد از جامها آب دهند،

و گویند درین سال «۱» [قرانوئین که] امیر بزرگ و سپهدار گرمسیر و «۲» افغانستان بود «۳» «قستای کرد» نام که مرد بهادر و سخن‌دان بود، و خط مغولی نیک میدانست، بشحنگی هرات «۴» (فرستاد)، چون بیامد امیر عز الدین مقدم و شرف الدین خطیب و عیارانرا بنواخت و در کار عمارت و زراعت ممد و معاون ایشان شد. و در وقت زراعت چون گاو نبود مردم از وضیع و شریف هردو کس چرق چوب بر گردن نهاده میکشیدند و دیگر مهار استوار میداشت تا زمین شد یار میشد، و تخم می‌پاشیدند، و پنبه می‌کاشتند. تا چون غله برسید و پنبه برداشتند بیست مرد جلد توانا اختیار کرده هریک را با پشتواره بیست من پنبه بافغانستان فرستادند، تا از آنجا دراز دنبال و ادوات دهقانی آوردند.

و قستای و امیر عز الدین مقدم تمام مردم هرات را حشر کرده در دو ماه [و نیم] آب «جوی انجیل» را بیک مزرعه رسانیدند، بعد از آن قستای و امیر عز الدین مقدم با ده کس بپژدویه رفتند، ایشان را اهل پژدویه احترام تمام نمودند، (و) بعد از سه روز قستای گفت: فرمان پادشاه جهان [پناه] اوکتای قاآن بر آن جمله است، که چون پژدویه از توابع هرات است رعیت آنجا بهرات آیند و [بکار] زراعت [و آبادانی] اشتغال نمایند [شما درین باب چه میگوئید؟]، مردم پژدویه گفتند از آنچه فرمان پادشاه است تجاوز نمی‌نمائیم، [و آنروز قستای و امیر عز الدین مقدم را خدمتهای شایسته کردند]، چون

---

(۱)- قرانوئین که. مک: این جمله را ندارد.

(۲)- افغانستان: نام یک ناحیه کوهستانی است از استان مکران که از اقدام ازمنه در کتب تواریخ و جغرافیا بهمین نام مذکور و

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

موصوف و مشهور میباشد، و درین عصر آنجا را «پشتونستان» می‌نامند و از توابع ایالت سند و از اجزاء کشور پاکستان کنونی است اما از نیم قرن پیش تاکنون نام «افغانستان» مجازا و برخلاف صریح اسناد تاریخی بر بخشی. از خراسان شرقی (ایران مشرقی) که از شهرها و نواحی: هرات، غزنین، بلخ، کابلستان، بدخشان، گردیز، ترمذ، و غیره ترکیب و تشکیل یافته اطلاق گردیده است؟

و به تبع همین استعمال مردم این ناحیه را نیز مجازا (افغانی) میگویند؟

(۳)- مج: قسای کرد. مک: قستای کور.

(۴)- مک: بشحنگی هرات فرستاد چون. مج: بشحنگی هرات، چون.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۱۲

شب درآمد اهالی پژدویه بعد از «۱» [تفکر و تدبر و] مشاورت «۲» [با یکدیگر] بر آن اتفاق کردند که قستای و عز الدین مقدم را چون خیل و «۳» خدم نداشتند «۴» [خفتی دهند، و] عقوبتی کنند، روز دیگر «۵» [از جهل و حماقت قستای و امیر عز الدین مقدم را] باده «۶» نوکر که همراه ایشان بود گرفته سر و پابرهنه کردند [و ایشان را] چون خران ریگ بار کرده «۷» مرد ناشناخت بی‌مروۀ را با چند غلام افغانی بریشان گماشتند تا بزخم چوب و سیخ ایشان را در میان پشتها [شیب و بالا میدوانیدند: گویند بدین‌طریق ایشان را] تا سرحد قهستان بردند، و آنجا ایشان را سردادند، و شکرها کردند که زنده خلاص یافتند، قستای از همانجا بگرمسیر رفت، و امیر عز الدین مقدم بعد از بیست روز بهرات آمد.

و در شهور سنه ست و ثلثین و ستمایه اصیل معدل را در «۸» خطه هرات قایم‌مقام خود گردانید، و خود متوجه ترکستان شد، چون باردوی پادشاه قاآن رسید [روز دیگر

---

(۱)- مج: تفکر و تدبر. مک: این جمله را ندارد.

(۲)- مج: با یکدیگر. مک: این جمله را ندارد.

(۳)- مج: خدم. مک. پا: حشم.

(۴)- مج: [خفتی دهند، و]. مک: این عبارت را ندارد. این عبارت در اصل (خلافتی دهند، و) نوشته است و بقرینه سیاقت عبارت به (خفتی دهند، و) اصلاح شد. و (خفۀ):

سبک و سبکی و بالفظ دادن و کشیدن مستعمل است. و شاید در اصل (شلاقتی) بوده از: شلقه شلقا بالسوط: ضربه.

(۵)- مج: از جهل و حماقت قستای و امیر عز الدین مقدم را. مک: این عبارت را ندارد.

(۶)- مج: باده نوکر گرفته سروپا برهنه کردند و ایشان را چون. مک: با ده نفر که همراه ایشان بود سروپا برهنه کرده چون.

(۷)- مج: بار کرده مرد ناشناخت بی‌مروۀ را با چند غلام افغانی بریشان گماشتند تا بزخم چوب و سیخ ایشانرا در میان پشتها شیب و بالا میدوانیدند، گویند بدین‌طریق ایشان را تا سرحد قهستان بردند و آنجا ایشان را سرداد و شکرها.

مک: بار کردند و دوازده مرد و دوازده غلام کافر بر ایشان گماشتند تا بزخم چوب و سیخ ایشان را در میان پشتها تا سرحد قوهستان بردند و آنجا سردادند و شکرها.

(۸)- مج: اصیل معدل را قایم‌مقام خود و در خط هرات گردانید. عبارت مذکور بقرینه سیاق قیاسا اصلاح گردید. مک: اصیل معدل را قایم‌مقام خود ساخته خود متوجه.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۱۳

پیش پادشاه] عرض کرد که بدولت پادشاه ربع‌مسکون شهر هرات بحال عمارت [و جمعیت] خواهد آمد، اگر حکم جهانگشای صادر گردد بنده کوچ خود بهرات برد، حکم شد که صد خانه‌وار مردم امیر عز الدین [مقدم] (با) خانه خود از ترکستان بهرات برد،

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

چون بفاریاب رسید (ند) امیر عز الدین [مقدم] بیمار شده برحمت حق پیوست و پسر خود امیر محمد را وصیت کرده بود که هم از آنجا بدرگاه پادشاه قاآن رود و حال خود و خبر مرگ پدر بعرض رساند، پس پسر [بعد از دفن پدر بحکم وصیت] پیش پادشاه رفت، و صورت احوال عرضه داشت کرد، [و گفت این بنده بی‌مقوی و مربی در هرات نمیتواند بود، امیدوارست که پادشاه شحنه تعیین فرماید که اهل هرات را- که هریک بسر خود حاکمی می‌زیند- مطیع و منقاد گرداند، تا] «۱» پادشاه قرلغ را «۲» [که حقوق خدمت سابقه داشت و کارهای پسندیده کرده بود] نامزد فرمود که «۳» (با) امیر عز الدین مقدم بهرات رود و شحنه آنحدود باشد، «۴» [قرلغ زانو زده گفت ای پادشاه انجم سپاه گردون درگاه تعهد این امر نازک عظیم دارد، و در نظم مشکلات امور و مهمات با صدور و صواحب هرات تنها گفت و شنید نتوانم کرد که من مرد ترکم و تازیکان بغایت کیس و مهندس باشند، خاصه مردم هرات که در شرایط حزم، و تصمیم عزم، و قواعد رزم، و مصالح بزم، سرآمد اهالی عالم‌اند، اگر حکم یرلیغ نافذ گردد و سوکو- که برادر من است- و در علم حساب جلد، و «۵» بنکچی داناست، با من همراه رود، تا او شحنه و امیر محمد والی باشد بصواب

---

(۱)- تا اینجا از زیادات نسخه مج میباشد.

(۲)- عبارت: [که حقوق خدمت سابقه داشت و کارهای پسندیده کرده بود] از زیادات نسخه مج میباشد.

(۳)- مج. پا: که بامیر محمد. مک: که با امیر محمد.

(۴)- عبارت: [قرلغ زانو زده گفت ای پادشاه ..... و امیر محمد را باتفاق یکدیگر متوجه هرات شدند] (- تا آخر چمن اول از روضه ۱۴) از زیادات نسخه مج میباشد. و نسخه مک بجای این عبارت با این چند کلمه چمن اول را ختم کرده است:

(و قرلغ التماس نمود که سوکو برادر او نیز در حکومت هرات باو متفق باشد).

(۵)- بنکچی: مرکب از دو کلمه: (بنک)- بضم باء موحده تحتانی و فتح نون و کاف زده

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۱۴

نزدیکتر مینماید، پادشاه برطبق مدعای او فرمان داد، و سوکو و امیر محمد را باتفاق یکدیگر متوجه هرات شدند.]

مصغر (بنه)- جا و مکان و جائی که نقد و اجناس در آنجا نهند و بنگاه نیز بهمین معنی است- و (چی) که در زبان ترکی علامت نسبت و نیز بمعنی دارنده است، پس بنکچی یعنی دارنده و صاحب یا سرپرست بنه و بنک است.

اما این کلمه در «تاریخ غازانی» از رشید الدین فضل اللّه در چند مورد استعمال شده و همه‌جا «بیتکچی» نوشته شده است، و بقرائن مقالی موارد استعمال آن بمعنی: مستوفی یا صاحب جمع و تحصیلدار مالیه میباشد، از جمله در ذکر انتظامات امور مالی و تدقیق غازان خان در جمع‌آوری مالیات نواحی گوید:

«و فرمود تا بهر ولایت بیتکچی جلد برود، و مجموع آن ملک دیه‌دیه مفصل بنویسد» (ص ۲۵۳- تاریخ غازانی- چاپ لیدن).

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۱۵

چمن دویم از روضه چهاردهم در حکومت قرلغ و سوکو و (امیر) محمد عز الدین مقدم [در هرات]

اشاره

چون شهور سنه سبع و ثلثین و ستمایه درآمد قرلغ و سوکو و امیر محمد [بن عز الدین مقدم] از ترکستان عازم هرات شدند، چون باوبه رسیدند، شرف الدین خطیب و عیاران [و اعیان هرات] باستقبال پیش قرلغ رفتند، [قرلغ خطیب و عیاران را بتازه‌روئی تمام کنار

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

گرفت، و چون از ایشان آثار شوکت و رجولیت تفرس نمود با خود گفت با این مردم جز بمدارا و ملایمت صحبت داشتن موافق عقل نیست، پس] روز دیگر یرلیغ قاآن را بر سر جمع بخواند، [و احکام امرا را بمقام ادا رساند]، و قرلغ و سوکو هریک در بیرون «درب خوش» کوشکی بنا کردند، و امیر محمد با رعایا بعمارت مشغول شدند، و از خبازی و قصابی، و طباخی، و بقالی، و نجاری، و حدادی «۱» هفت در دکان «۲» [در بیرون شهر] معمور ساختند، و قرلغ نظام بندهی، و نجم الدین مرجان خوانی را بمشرفی و ناظری دیوان هرات نصب کرد.

«۳» [و این قرلغ بسوی عیاران التفاتی نمیکرد و شرف الدین خطیب را ملامت مینمود که توفقیه و دانشمند چرا در حکومت مداخلت میکنی و برخلاف طریق ائمه دین محمد میروی؟ لایق حال تو مواظبت درس و کتاب، و ملازمت مسجد و محراب، نه ریاست و محاربت و ضرب رقاب، و هرکرا از عیاران با سلاح دیدی گفتی: ای تازیک خودنمائی؟ یاغی کجا دیده که مستعد جنگ شده؟] تا شبی عیاران در خانه خطیب جمع شده گفتند که قرلغ

---

(۱)- کذا؟ شش درب دکان است نه هفت درب، ظاهرا سهوی است از خود مصنف، نسخه مک نیز عینا چنین است.

(۲)- مج: در بیرون شهر. مک. پا: این عبارت را ندارد.

(۳)- عبارت: [و این قرلغ بسوی عیاران التفاتی ... که مستعد جنگ شده؟] از زیادات نسخه مج میباشد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۱۶

ما را سخت و ناسزا میگوید، و دزد و خونی میخواند، پیش از آنکه قصد کشتن و زدن ما کند اندیشه باید کرد که دست او را از سر خود کوتاه کنیم که بمرور کرم دریا تنین شود و مار صحرا اژدها گردد، مصلحت آنست که قرلغ را بکشیم و خواتین و بنات و غلامان ترک او را که هریک بطلعت خورشیدی، و بناز و شیوه ناهیدی‌اند،

لامیر خسرو رح:

غمزه زنانی همه مردم‌فریب‌سیب زنخ خال زنخ تخم سیب

از کف دست آینه بنهاده پیش‌دیده رخ خود بکف دست خویش با جهانی از جهات بگیریم و از هرات برویم و در قله از جبال و جزیره از بحار ساکن شویم، و ازین ننگ برهیم،

بیت:

مرد مرده بزیر سنگ اندربه که زنده بزیر ننگ اندر خطیب گفت که نوزده سالست که در پریشانی و سرگردانی بسر برده‌ایم، و چون جغد و زغن در ویرانی روزها بشب آورده‌ایم امروز که این دیار روی بآبادانی نهاده نیک نباشد که خونی بریزیم و فتنه انگیزیم، شما صبری کنید تا من قرلغ را بر شفقت آرم که مرضی خاطر شما باشد. پس روز دیگر شرف الدین خطیب پیش امیر محمد عز الدین مقدم آمد و گفت قرلغ این طایفه مردم را که سالها درین دیار خراب بانواع رعایتها «۱» [و لطایف الحیل] نگاه داشته‌ام میرنجاند، «۲» [و پسر او خلایق را زحمت میدهد]، و در یرلیغ قاآن اختیار بجانب تو مفوض است، چرا او را نصیحت نمیکنی، که اگر برین نسق زندگانی خواهد کرد رعایا جلا خواهند نمود.

---

(۱)- مج: و لطایف الحیل. مک: این عبارت را ندارد.

(۲)- مج: و پسر او خلایق را زحمت میدهد. مک: این عبارت را ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۱۷

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مثنوی:

ولایت چو گردد ز مردم تهی‌چه سود از بزرگی و شاهنشهی

رعیت چو مجموع خوشدل بودمراد ملک جمله حاصل بود دیگر روز امیر محمد پیش قرلغ رفته، آنچه از «۱» [شرف الدین] خطیب شنیده بود بدو رسانید، و او را در رعایت و تربیت عیاران راغب و مجد گردانید، پس قرلغ طوی بزرگ بساخت، و شرف الدین خطیب و عیاران را بخواند، «۲» [و بعد از طعام ایشانرا گفت من درین ولایت بمدد و مظاهرت شما مستظهرم و بمساعدت و معاونت شما این بلده آبادان خواهد گشت، شما را بر خدام و اموال و مراکب و مواکب من اختیارست، و ازین نوع ایشانرا بسیار بنواخت، ایشان نیز اظهار حسن اخلاص و جانسپاریها کردند و از جانبین ارادهٔ و محبت تمام حاصل آمد. و بعد از آن کار قرلغ «۳» استوار شد].

و هم درین سال باتفاق امیر محمد «۴» [عز الدین مقدم کس پیش قاآن فرستاد] و رعیت طلبید، پس از پنج ماه دویست خانه‌وار مردم بهرات آمدند، و بعد از یکماه جویهای هرات را قسمت کرده «۵» نهر سبقر، و جوی مالان و بعضی از جوی انجیل را بازکردند، و باقی را ملک مجد الدین کالیوینی باتمام رسانید، «۶» [چنانکه مذکور خواهد شد].

---

(۱)- مج: شرف الدین. مک: این جمله را ندارد.

(۲)- عبارت: [و بعد از طعام ایشانرا گفت من درین ولایت ... و محبت تمام حاصل آمد، و بعد از آن کار قرلغ استوار شد] از زیادات نسخه مج میباشد و در نسخه مک و پا بجای عبارت مذکور این چند جمله نوشته شده: (و نوازش بسیار نمود، و ایشان نیز اظهار اخلاص و جانسپاری کردند).

(۳)- در اصل (شوی) قیاسا اصلاح شد

(۴)- مج: امیر محمد عز الدین مقدم کس پیش قاآن فرستاد و رعیت.

مک: امیر محمد از قاآن رعیت.

(۵)- مج: کرد. مک: کرده.

(۶)- مج: چنانکه مذکور خواهد شد. مک: این عبارت را ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۱۸

چمن سیوم از روضه چهاردهم در ذکر حکومت ملک مجد الدین کالیونی در بلده طیبه هرات

اشاره

در شهور سنه ثمان و ثلثین و ستمایه ملک مجد الدین کالیونی بحکومت هرات آمد، و او جوانی بغایت خوب‌صورت و پاکیزه سیرت بود، و در انواع هنر و آداب نظیر نداشت، [و در حفظ، و بلاغت، و سواری، و تیراندازی، و فضل و بذل یگانه روزگار بود،] هرچه جسته جز نظیراز فضل یزدان یافته و پدرش در «کالیون»- که حالا- به «نرتو» مشهور است- صاحب مال و نعمت، و عمده رؤسای بادغیس بود، و از سلطان جلال الدین محمد خوارزمشاه تربیت یافته، چون لشکر چنگیز خان حصار «نرتو» را گرفتند و خلق آنجا را بقتل رسانیدند ملک مجد الدین ده ساله بود، ارسلان نام امیری او را در حمایت گرفته، با خود بترکستان برد، اتفاقا بعد از چندگاه ارسلان جهت رسالت بخراسان آمد و ملک مجد الدین را همراه داشت، در سبزوار خویشان او دو هزار دینار بارسلان داده ملک مجد الدین را بستاند [ند]، و او چند وقت در سبزوار باکتساب هنر و تحصیل فضایل و تکمیل نفس بسر برد، چون شنید که

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

امیر [محمـد] عز الـدین مقـدم بحـاکمی و پیشوائی هرات آمـد، یراق خود کرده، بـا سـی سوار از سبزوار پیش شاهزاده با تو خان بن چنگیز خان رفت، و حکایتی که داشت باز نمود، شاهزاده او را بنواخت، و خلعت [گرانمایه] بخشید، و دو پائیزه زرین ارزانی داشته، او را با ایلچی نزدیک گرکوز فرسـتاد، گرکوز او را با رسولی [قرابخشی نام] بهرات روان کرد، چون بشهر رسید در خانه امیر محمد عز الدین مقدم نزول کرد، و قرلغ روز دیگر بدیدن ملک مجد آمده [پرسش نمود و] گفت [حکم] شاهزاده جهان باتو خان

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۱۹

[چون فرمان پادشاه قاآن] بر سـر ما بنـدگان نافـذست، پس قرابخشـی را بدلخوشـی باز گردانیـده، ملک مجد [الدین] در جوار [مزار بزرگوار] خواجه عبـد اله طاقی سـرای [عالی] بنا کرده و بعـد از پنـج ماه امیر محمـد عز الـدین مقـدم را عزل کرده، باتفاق قرلغ «نهر انجیل» را بحال عمارت بازآورد، و چند روز [بنفس] خود در «جوی النجان» بیل زد، تا رعایا بکار جوی کندن رغبت نمودند.

درین سال خلق هرات را شـماره کردند ششـهزار و نهصد تن در قلم آمد. و مردم از اطراف روی بهرات آوردند. و ملک مجد الدین سپـاهی جمع میکرد، [و مردم را اسـتمالت مینمود]: تـا در سـنه تسع و ثلثین و سـتمایه [بغـایت محتشم و صاحب جاه شـد، و] حکام و ولات [ولایت] خراسان بسلام او آمدند.

و درین فرصت شـرف الـدین بنکچی [که بضـیاء الملوک ملقب بود] بحکم شاهزاده نسومنکو بن چغتای خان بحکومت هرات آمد، ملک [مجد الدین] او را مدخلی نداد، و حکم شاهزاده را بزجر ازو بسـتاند، و [شـرف الدین [بتکچی خایب و] خجل از هرات برفت، و قرلغ و سوکو و کلانتران [هرات] از خوف [و هیبت] ملک مجد خواب خوش نداشتند «۱». [و هر ایلچی و قاصدی که از پیش باتو خان و کرکوز آمـدی ملک مجـد ایشان را اعزاز تمام نمودی و خدمتهای شایسـته کردی، و جانب رسولان و ملازمان پادشاه قاآن و امیر ارقون را مهمل گـذاشتی، و در استرضای ایشان تقصـیر جایز داشتی، و اگر از خـدم و حشم او یکی بر کسـی حیفی کردی او را سیاست نمودی، و ابواب رحمت و معـدلت مفتوح داشتی، و قرلغ از غصه و حسد او پیوسـته در مجلس انس و منزل شادمانی بشـرب شراب و دیدار گل و سـنبل زندگانی کردی، و بظاهر با ملک مجد اظهار دوستی و یکجهتی مینمود، و ملک مجد بدان فریفته شده، از قضایای شـرعیه هرچه واقع شدی او را بشرف الدین خطیب رجوع کردی، و بر حکم و قلم او اعتماد تمام داشتی، و امیر محمد عز الدین مقدم معزول دایم دام تزویر گسترده، و در تدبیر آن بوده که بکدام حیله و مکر

---

(۱)- عبارت: [و هر ایلچی و قاصدی ... و نوکران ایشانرا لت کردی] از زیادات نسخه مج میباشد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۲۰

ملک مجد را منکوب و مخذول گرداند، و ملک مجد بجانب او التفات نمیکرد و او را رئیس و زعیم بازاریان، و قرلغ را شحنه خم و خمخانه و کاسه و پیمانه گفتی، و متعلقان و نوکران ایشانرا «۱» لت و ایذا کردی.] «۲»

تا شهور سنه اربعین و ستمایه درآمد [و] قرلغ نجم الدین مرجان خوافی و پهلوان محمد دایه را پیش امیر ارغون [آقا] فرستاد و عرضه داشـت نمـود کـه ملـک مجـد [کـالیونی] سـر از ربقـه انقیـاد کشـیده، و پـای در ورطه عنـاد نهـاده، و از حکم و فرمـان شاهزادگـان گردن‌کشـی میکند، و ایلچیانرا میرنجاند، و فواید و عواید ولایت را در تصـرف گرفته، [«۳» و چرغ، و بـاز، و یوز و طرایف این دیار را بگرکوز میفرسـتد]، و در هیچ مهم دیوانی با بندگان مشورت [و التفات] نمیکند چون این احوال بسمع ارغون آقا رسید علی الفور «برزکور» مهتر یوزبانان را با هفتصد سوار فرمود که برود به تعجیل تمام و ملک مجد را (گردن) بسته، پیش او برد، یا بقتل رساند، و [گوینـد] مقارن این حال برادرزاده برزکور [ایس‌نام] بایلچی گری [از پیش ارغون آقا] بهرات آمده بود، و در وقت مراجعت از ملک مجـد توقع خـدمتی کرده، ملـک مجـد ده گز کربـاس، و یک جفت دوال رکاب نزد او فرسـتاده بود، ایس در غضب شـده رساننـده کرباس را چنـد تازیانه زده بود، و دست بسـته با خود برده، ملک (مجد) شـمس الدین لاجی را با سـی سوار فرسـتاده بود، تا او را از

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مرکب [بزیر] کشیده، و بسیار زده بودند، چنانکه اگر سوکو و نجم الدین خوافی در آن محل نرسید [ند] ی ایس را استخوانها نرم کرد [ند] ی، و ایس این حال را نیز بعرض ارغون‌آقا رسانیده بود، و آتش غضب او التهاب یافته. پس برزکور دگر روز از اردوی ارغون آقا روان گشت، و چون بکهدستان رسید «۴» بقرلغ کس فرستاده از احوال

---

(۱)- لت: بفتح اول و سکون ثانی- زدن، کوفتن و کتک و شلاق. فرهنگ برهان قاطع.

(۲)- تا اینجا از زیادات نسخه مج است.

(۳)- چرغ: بفتح اول و سکون ثانی و غین نقطه‌دار- جانوریست شکاری، و معرب آن صقر است- فرهنگ برهان قاطع.

(۴)- یعنی: کس فرستاده از احوال او را اعلام داد، او از سر بجهت تمام جواب.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۲۱

او اعلام داد، از سر بهجت تمام جواب فرستاد که صلاح در آنست که امیر برسم تفقد و اسم بیلاک چیزی پیش ملک مجد فرستد، روز دیگر برزکور بدست یکی از خواص خود جهت ملک مجد شمشیری و از برای قرلغ تاجی فرستاد، قرلغ ملک مجد را گفت که برزکور امیر نامدار است، و در پیش ارغون‌آقا راه و جاه تمام دارد، مصلحت در آنست که پیش او رویم، ملک مجد سخن مزور مغول مزور را قبول کرد، و روز دیگر با قرلغ و اکابر هرات بعزیمت دیدن برزکور روان شد، هنوز در راه بود که قرب صد سوار از یمین و یسار او [در] آمده، بعد از آنکه دو مرد نامدار از مغول بقتل آورد، او را گرفتند و دست‌بسته پیش برزکور بردند برزکور فرمود تا در سر «پل رکنیه» او را شهید کردند، و وجوه و اعیان هرات از قتل او عظیم متألم و متأثر گشتند، و نواب و خدام او آه و افغان بایوان کیوان رسانید:

سپاهش همه ناله برداشتندپیاده شدند اسب بگذاشتند پس در شهور سنه احدی و اربعین و ستمایه، پسر او شمس الدین محمد با طایفه از نواب و خواص پدر خود پیش شاهزاده باتو رفت، و بنوازش پادشاهانه مخصوص گشت، و منصب پدر بدو تفویض یافت، و چون بهرات آمد قرلغ و امیر محمد عز الدین مقدم مقدم او را استقبال نموده، اعزاز تمام بجای آوردند، و حکم شاهزاده (جهان) باتو (ابن چغتای ابن چنگیز خان) را از روی ظاهر برغبت تمام (و حرص مالاکلام) امتثال نمودند، پس شمس الدین محمد امیر محمد عز الدین مقدم را عزل کرده، با قرلغ رابطه دوستی و موافقت (و ضابط یکجهتی و موانست) استحکام داد، و در اعزاز و اکرام شاهزاده‌های چنگیزخانی اجتهاد و اهتمام لاکلام مینمود، و چون پدر خود بعدل، و بذل، و رعایت رعیت، و حمایت ولایت، خود را در دلها دوست گردانید.

تا در تاریخ سنه اثنی و اربعین و ستمایه، عزیمت درگاه (شاهزاده) باتو کرد، و شمس الدین لاچی را قایم‌مقام خود در هرات گذاشت، شمس الدین لاچی در غیبت او زن ملک مجد [الدین کالیونی] را که حوری بود منور، و روحی بود مصور، در نکاح خود درآورد،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۲۲

شمس الدین محمد ازین واقعه برنجید، و قصد شمس الدین (محمد) لاچی کرد، و شمس الدین (محمد) لاچی خادمه که در خانه او راه محرمیت و گستاخی داشت پانصد دینار داد تا شربتی بزهر آمیخته (با) شمس الدین محمد داد و بدان درگذشت، و مردم هرات از اندوه وفات او در آغاز جوانی متأثر شدند.

سراج قمری:

ای بشام آمده عمر تو هم از اول روزسر زلفین تو نادیده سحرگاه دریغ

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

چه عجب گر فلک از هجر تو اختر باردز آنکه در خاک بود آن رخ چون ماه دریغ و بعد ازین واقعه شمس الدین لاچی از هرات بگریخت، و حکومت و ایالت (و دارائی و سلطنت، و پادشاهی) هرات بملوک کرت تعلق یافت (در آبادانی و رعیت‌پروری سعی موفور بظهور رسانیدند) چنانچه پیشتر بیان او مذکور گشت.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۲۳

روضه پانزدهم در وقایعی که بعد از وفات شاهرخ سلطان در مدینه هرات حادث شد

اشاره

چون حضرت خاقان مغفور بجوار رحمت ملک غفور پیوست، و از پسران صلبی غیر از الغ بیک میرزا که در سمرقند بود زنده نبود، مهد مرحوم گوهرشاد بیگم جهت ملاحظه خاطر او به پسرش عبد اللطیف میرزا که در اردو بود کس فرستاد که قضا کار خود بامضاء رسانید، و خاقان مغفور از میان رفت، اکنون ایل والوس سری و خداوندی ندارد، و استحقاق این مرتبه ارجمند ترا حاصل است، پایمردی کن، و دستگیری نمای، عبد اللطیف میرزا تکفل نمود و روز دیگر که خبر واقعه شایع گشت، احوال طامه کبری در عرصه عالم صغری بظهور آمد، پس عبد اللطیف میرزا بپای طوق حاضر گشته اکثر لشکرها پیش او جمع شدند، و بابر میرزا با حشم و خدم متوجه خراسان گشت، و خلیل سلطان با او موافقت نمود، و چون اردو بازار بر ممر ایشان بود [مردم خیل ایشان] دست بغارت برآوردند، و لشکر چون دیو که از شیشه بیرون جهد از حیطه ضبطوربط بیرون رفت، عبد اللطیف میرزا گرد اردو والوس برآمده چند کس را سیاست کرد و [آن] شور و آشوب را تسکینی داد، و کس بسمرقند پیش الغ بیک [میرزا] فرستاد، و چون یکدو منزل بطرف خراسان روان شدند، جمعی مردم شریر فتان بمیرزا عبد اللطیف رسانیدند، که [مهدعلیا] گوهرشاد بیگم بمواضعه ترخانیان قصد غدری دارند، چون شاهزاده بخفت مزاج و تلون طبع مفطر بود، و میل خاطر بیگم را بجانب میرزا علاء الدوله معلوم داشت متوهم شد، و خبیثان مجال مداخلت یافته شاهزاده (را) بر آن داشتند که بیگم و ترخانیان را غارت عام کرد، و جمعی را که از ایشان دغدغه خاطر داشت بند فرمود، و این صورت در سلخ ذی الحجه بموضع مابین «خاوری» و «سرخه» سمنان واقع بود، و بعد از آن [میرزا عبد اللطیف] بسمنان آمد،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۲۴

و هریک از شاهزادها که در اطراف بودند خیال استقلال در سر و باد استعلا در دماغ انداختند:

الغ بیک میرزا در ماوراء النهر و ترکستان متمکن گشته همه روی زمین [را] ملک یمین خود میدانست.

و میرزا علاء الدوله در هرات خزاین عالی در تصرف [خود] آورده، (دم) اناولا غیری میزد.

و سلطان عبد اللّه (ابن ابراهیم سلطان) در شیراز سر تفوق با علی علیین برافراشته، ابواب عدل و احسان مفتوح گردانیده بود.

و میرزا محمد (بن بایسنقر سلطان) باوجود قلت یراق در آفاق کسی را مشارک و مساهم خود نمی‌دید.

و ابو القاسم بابر میرزا پادشاه با استحقاق خود را میدانست.

و عبد اللطیف میرزا سرکرده [اردو] و ایل والوس بود دیگری در خاطر نمی‌آورد.

و اولاد میرزا سیورغتمیش در ولایت کابل و غزنین طنطنه سلطنت باعلی علیین رسانیده بودند.

و میرزا ابا بکر ولد میرزا [محمد] در دیار ختلان رایت اقتدار نصب فرموده بود.

و مملکتی بدو پادشاه خلل [می] پذیرد، بلکه زیروزبر میگردد، چگونه احتمال استقلال چندین (شاه) و شهریار تواند نمود. لاجرم غبار فتنه و آشوب از حضیض مرکز خاک باوج دایره افلاک رسید، و دود آه، و غلغله واویلاه رعایا و مظلومان از کره زمین بعنان

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

چرخ برین پیوست.

القصه: عبد اللطیف میرزا چون اردوی پریشان را سرکرده ببسطام رسید، مشایخ و مجاوران آنجا عرض کردند که: میرزا [ابو القاسم] بابر چون بدینجا رسید از طرف جرجان قاصدان بطلب او آمدند، و او بجانب استراباد رفت، و درین فرصت امیر «هندوکه» بضبط سرحد استراباد [و جرجان متعین] بود، چون خبر واقعه ناگزیر استماع نموده، اولا اسبان دیوانی و اموال و جهات امرا را ضبط کرده، و رسل و رسایل بطلب بابر میرزا

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۲۵

فرستاده. [و دور نباشد که پیشتر از حدوث واقعه نیز میان ایشان بمواضعه بود صادر شد «کذا» که هرگاه چنین امری واقع شود، استراباد را در تصرف خود آورند]. چون رایت اقبال بابری سایه بر نواحی جرجان انداخت، امیر هندو که استقبال نموده، بشرایط بندگی قیام نموده، و نسخه اسب گله و جهاتی که ضبط کرده (بود) بعرض رسانید، و خیمه و خرگاه و شامیانه، و سراپرده، و بارگاه، و باقی اسباب پادشاهی برسم پیش‌کش گذرانید، و مملکت مازندران در حوزه دیوان [شهنشاهی] بابر [میرزا] قرار یافت.

عبد اللطیف میرزا چون استماع این اخبار نمود گوهرشاد بیگم و ترخانیانرا همچنان گرفتار داشته بنیشابور آمد، آنجا اخبار یافت که علاء الدوله میرزا گنجهای عالم را که در هرات جمع کرده بود درگشاده، و صلای عام درداده، و چندان درم و دینار بلشکر و حمله سلاح بخشیده، که عقد انامل (ناقدان و) محاسبان از شمار کمیت آن قاصر ماند.

پس علاء الدوله میرزا درین حال میرزا صالح، و امیر اویس ترخان، و امیر احمد ترخان را [فرمود] که بر صبا و دبور سبقت گرفته بنشابور روند، و عقد جمعیت عبد اللطیف میرزا را متفرق ساخته، و گوهرشاد بیگم و امرای ترخانرا از بند و حبس خلاص دهند، و این جماعت بمشهد رسیده دانستند که عبد اللطیف میرزا غافلست، و از تند [خوئی] و سخت گوئی ایل والوس را آزرده ساخته و خان‌ومان برانداخته،

لرشید [و طواط]:

گر زبانت بدست در خانه‌خصم جان تو چاکران تواند امرا بفکر ثاقب و تدبیر صایب یک عزم شده، چون سپاه سیاه‌پوش شب بر خسرو زرین سلب روز شبیخون آورد، و بارگاه [پادشاه] جهانگیر جمشید خورشید را بتاراج و ترک و تاز بجانب مغرب برد. شمشیر زرنشان آفتاب در قراب غراب رنک لیل پنهان گشت، و بهرام شدید انتقام بقصد شیاطین مار ده رمح زهر آب داد شهاب بر گوش ادهم زرین سنام شب راست کرد، روان گشتند، و صبح شنبه سیزدهم صفر باردوی شاهزاده درآمد، بیگم

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۲۶

و امرای ترخان را از حبس اردو بیرون بردند، و نفیر کشیده سورن انداختند، میرزا عبد اللطیف چون بخت ناقابلان خفته، و چون چشم غافلان در خواب رفته بود.

[لخواجه] سلمان الساوجی:

بدین‌صورت که من در خواب مستی‌ام عجب باشدگرم بیدار گرداند صدای نفخه صوری چون آواز جوش‌وخروش و نفیر بزن و بگیر برآمده دلیران جانبین، و بهادران فریقین در تک و تاز و جلادت و استهزاز آمدند، و آهنگ رزم و خون‌ریز، و حمله جنک و ستیز تیز گشت، عبد اللطیف میرزا سراسیمه از خواب غفلت و بستر راحت برخواست و دلیرانه صف قتال بیاراست، هرچند خیل و حشم او در مقابله لشکر امرا از دریای قطره، و از آفتاب ذره بود، شکوه کوه امکان ایشانرا شاهزاده عدم می‌انگاشت، و چون شیر عرین و هژبر خشمگین هرسو می‌تاخت و بضرب تیغ اژدها پیکر سر (هاء) گردنکشان [در پای مرکبان] می‌انداخت، ناگاه از ناآمدن

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

کار سمند باد رفتار او بسر درآمد و از پای درافتاد و عبد اللطیف جز تسلیم قضا شدن و بحکم قدر رضا دادن چاره دیگر ندید.

[بیت]:

سر بپایت نهم ار دست بزلفت نرسد هرکجا بر نتوان جست فروباید جست القصه: بقید اسارو «۱» قدحنار گرفتار گشت، و باقی وجوه سپاه او را بعضی کشته و بعضی بسته، اردوی او را غارت کردند، و لشکر علاء الدوله میرزا منصور الرایات، و مقضی المرامات مراجعت نموده، در سعدآباد جام بموکب همایون علاء الدوله میرزا که از عقب آمده بود ملحق شدند، و بدیدار بیگم بزرگوار فایز گشته، شکرانه مواهب الهی، و لوازم حمد و نعم نامتناهی بادا رسانید، و بر تخت بخت پادشاهی برآمده گوشه تاج خسروی با کلیل ماه برافراشت، و پایه مسند جهانبانی از فراز چهار بالش جمشید خورشید

---

(۱)- قدحنار: در اصل (قدخسار) قیاسا به (قدح نار) اصلاح شد؟.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۲۷

بگذرانید، اطراف مجلس [پادشاهی] بحضور امرای کبار و سپهداران نامدار بیار است، و فرمان داد تا عبد اللطیف میرزا را از جانب دست چپ کمرش از میان گشاده، با دل چون غنچه توبرتو خون بسته درآوردند، چون پیش تخت رسید، علاء الدوله میرزا پرسید که: چرا با مادر خود چنین جفاها کردی؟ گفت: که من بد کردم جفا دیدم، تو اگر نیک کنی وفا بینی، علاء الدوله میرزا از روی صفح جمیل قلم عفو بر صفحه جرایم او کشیده و خرگاه خاص خود بمکان او ارزانی داشت، و بمحافظت او جمعی را برگماشته، از سعدآباد جام بمدینهٔ الاسلام عزیمت فرمود، و جنازه عرش اندازه حضرت خاقان مغفور را آورده در مدرسه گوهرشاد بیگم در گنبد مرقد بایسنقر میرزا مدفون گشت.

تا جهانست چنین بود و چنین خواهد بودهمه را عاقبت کار همین خواهد بود [و الحمد للّه حمدا کثیرا].

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۲۸

چمن اول از روضه پانزدهم در توجه میرزا الغ بیک گورگان بجانب مملکت خراسان

اشاره

چون خبر واقعه خاقان مغفور بالغ بیک میرزا رسید، از استماع آن حزن [و اندوه] و الم بسیار بدو راه یافت، چنانچه بکلی از امور مملکت و جهانداری اعراض نمود، و بآب دیده دست از اسباب شاهی و شهریاری بشست، تا جماعتی از محرمان و وجوه درگاه و علما و اکابر آن دیار بنصایح سودمند، و مواعظ خاطرپسند او را تسلی داده، بکلمات دلپذیر، و لطف تقریر، و حسن تدبیر، باشتغال مهمات ملکی باز آوردند، پس چون اکبر و ارشد اولاد خاقان مغفور او بود، و از پسران صلبی غیر از او باقی نمانده بود، تمامی ملک شاهرخی را ملک خود میدانست، خواست که پیشتر از آنکه خلل و فتور بسرکار تخت و ملک موروث او عاید گردد، عنان توجه بجانب خراسان تابد، و امور سلطنت، و اشغال مملکت را بواجبی بحسن درایت (و یمن کفایت) خود دریابد، با سپاه منصور، و لشکر نامحصور متوجه خراسان شد، چون بساحل جیحون رسید خبر یافت که ابا بکر میرزا ولد محمد جوکی میرزا که بحکم [فرمان] خاقان مغفور تمامی «ختلان» و «ارهنگ» و «سالی‌سرای» سیورغال داشت حشر و حشم بسیار جمع آورده، و «بلخ» و «شبرغان» و «قندز» و «بغلان» تا حدود «بدخشان» در تصرف آورده و دم استقلال میزند، الغ بیک میرزا بوسایل رسل و رسایل، و فرط کیاست، و اصابت تدبیر او را آرام داده، رام خود ساخته، و پیش خود آورده، بدامادی خود نوید داد. پس شاهزاده ابا بکر بعظمت و شوکت تمام ملازمت مینمود، اما علامات و امارات غدر و استکبار بر صفحات روزگار او لایح بود، و پیوسته بر قول و

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

فعل عم نامدار- که اعقل و افضل ادوار بود- انکار مینمود، و صورت استقلال بر مرآت خیال می‌انگاشت. درین حال یکی از امرای او که مهر (محبت) میزد بمیرزا الغ بیک رسانید که شاهزاده غدری در خاطر دارد و حرکات و سکنات او بدین معنی مشعر است، الغ بیک میرزا

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۲۹

پرتو التفات بر تفحص آنحال انداخت، بتحقیق پیوست که،

[مصراع]: نیست اغراقی درین معنی بیان واقع است،

فرمود تا شاهزاده را بند کردند و بجانب سمرقند فرستاد، و از جیحون عبور نموده، قبهٔ الاسلام بلخ مضرب خیام گردون احتشام گشت، در این محل واقعه شبیخون نیشابور و گرفتاری عبد اللطیف میرزا بعرض او رسید، بغایت ملول و محزون شد، و دواعی خاطر بر استخلاص فرزند گماشت، و باتفاق امرا خاطر بر آن قرار یافت که با علاء الدوله میرزا طریق صلح مسلوک دارد، تا باشد که در صدف شاهی از حبس نجات یابد، علاء الدوله میرزا چون از عبور الغ بیک میرزا وقوف یافت ابواب خزاین گشاده. وظایف انعام عام بتمام خاص و عام رسانید، و لشکر گران، و جنود بیکران در ظل رایت نصرت آیت آورده از آب مرغاب «۱» عبره کرد، درین مقام مولانا نظام الدین میرک محمود صدر که الغ بیک میرزا [او را برسالت فرموده بود رسید، و پیغام الغ بیک میرزا] رسانید، مضمون آنکه: علاء الدوله فرزند منست، و هرات مقام و مسکن پدر بزرگوار، چگونه مرا داعیه خرابی آن دیار در خاطر گذرد، اکنون اگر فرزند مرا فرستد نزاع بکلی مرتفع است.

مقارن این حال [ابو القاسم] بابر میرزا از ولایت جرجان با لشکر صف‌شکن، شیرافکن بعزم استخلاص خراسان روان شده، بمشهد مقدس رسید، و گروهی برسم قراول پیش فرستاد و [جمعی] دیگر را علاء الدوله میرزا در ولایت جام بازداشته بود، هردو فریق بهم رسیده، از شرار برق تیغها آتش قتال را اشتعال دادند، و از باد حمله خاک معرکه را بر چشمه بی‌آب خورشید پاشید، بعد از مصادمت و مطاردت تمام محمد میرزا که از جانب علاء الدوله [میرزا] بود گرفتار شد، و لشکر بابر میرزا تا نواحی هرات تاخته اظهار شوکت و تسلط خود کردند، چون شرح این حال بعلاء الدوله [میرزا] رسید در میان دو دشمن قوی افتاده متحیر گشت، و محزون و پریشان‌خاطر [فرو] ماند، [با خود] گفت:

---

(۱)- عبره: عبر عبرا الوادی او النهر قطعه و جازه. و العبرهٔ: اسم المرهٔ من عبر.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۳۰

[لمؤلفه]:

رنج و محنت بر تنم بین سوبسو آویخته‌هرطرف چندین بلا بر تار مو آویخته عاقبت با الغ بیک میرزا صلح کرده، عبد اللطیف میرزا را از حبس بیرون آورد و با یکدیگر عهد و پیمان بستند که مخالفت نکنند بشرط آنکه بعضی نوکران عبد اللطیف میرزا را که در واقعه نیشابور گرفته بودند بگذارند، پس بعبد اللطیف میرزا مولانا جلال الدین صدر را ملازم ساخته پیش پدر فرستادند، الغ بیک میرزا بدیدار فرزند خرمی تمام یافته بلخ را سیورغال فرزند مشار الیه نمود، و از جیحون گذشته بتختگاه سمرقند مراجعت فرمود، و میرزا علاء الدوله چون از جانب الغ بیک [میرزا] خاطر فارغ ساخت اعلام عزیمت بطرف مشهد مقدس برافراخت و بسرعتی که باد صبا از موکب او چون آتش کاروان در منازل باز می‌ماند روان شده، چون بمشهد رسید توقف نمود، و امرا را با تمام لشکرها بجانب (ولایت) خبوشان- که بابر میرزا با سپاهی چون برق جوشان و رعد خروشان آنجا بود- روان فرمود، چون هردو سپاه رزم‌جوی کینه (خواه) بهم رسیدند، و میان ایشان کار از مقابله صفوف بمضاربه سیوف انجامید امرا بمصلحت آنکه اگرچه الغ بیک میرزا حالا- بنا بر ملاحظه تسکین یافته، چون بحقیقت وارث ملک او است شاید از قرار مصالحه برگردد، و قصدی اندیشد، سخن

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

صلح در میان آوردند، و بعد از اطناب سخن در باب اصلاح جانبین و ارتفاع ذات بین (اتفاق) صلح بر آن افتاد: که ولایت خبوشان بینهما فاصله باشد، و برین قرار عهد و پیمان استوار کرده، علاء الدوله میرزا بهرات، و [ابو القاسم] بابر میرزا بمازندران مراجعت نمود [ه]، و هریک در مستقر جلالت بفراغت آسود [ند].

پس علاء الدوله میرزا (جمعی) از سپاه در عهده اهتمام صالح میرزا کرده بحدود «جیجکتو» و آن نواحی فرستاده بود که از جانب عبد اللطیف میرزا آگاه باشند،- و چون در وقت صلح قرار چنان بود که نوکران عبد اللطیف میرزا را (که) در واقعه نیشابور گرفته

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۳۱

بودند، علاء الدوله میرزا اطلاق نماید، بدان قرار عمل نفرمود، و چند نوبت عبد اللطیف میرزا کس فرستاده ایشان را طلب داشت، بقبول اقتران نیافت- در مقام انتقام آمده، چون خبر میرزا صالح استماع نمود، ایلغار کرده بر سر میرزا صالح تاخت، و عقد جمعیت او را در یک حمله متفرق ساخت، چنانچه میرزا صالح آن مقدار فرصت یافت که خود را باسب رسانید، و سوار شده بتعجیل می‌تاخت تا بعلاء الدوله میرزا رسید، و صورت حال بازگفت، علاء الدوله میرزا برآشفته نوکران عبد اللطیف میرزا را که محبوس داشته فرمود تا کشتند، و لشکرها جمع آورده عزیمت بلخ نمود، (و) در فرصتی که،

[ع]:

باد پای آب را دردی بآهن بسته بود،

و سپاه کینه‌خواه بهمن لشکر اثیر اثر خزانرا بتیر باران مطر و پیکان آبدار از ژاله شکسته، و تا وقتی [که اعلام] احتشام او در نواحی قبهٔ الاسلام بلخ افراخته نگشت عنان عزیمت صبا سرعت بازنکشید، عبد اللطیف میرزا استحکام بروج و باره، و دروب، و شهربند، نموده کس پیش پدر فرستاد، [و] از صورت واقعه اعلام داد، الغ بیک میرزا ایلچی فرستاده، و بمیرزا علاء الدوله اعلام نمود، که چون بنای مصالحه بین الجانبین استحکام یافته، [انهدام] آن لایق دولت نیست، در استمرار آن باید کوشید، تا سبب زیادتی اعتقاد و مودت گردد، و اگر عبد اللطیف خفتی ورزید، و سرعتی نمود، مناسب آن بود، که بدین جانب اعلام کردی تا منع او (نموده)، تدارک مافات بجای آوردی، اکنون مصلحت وقت در آنست که بحکم: العود احمد معاودت نماید، و لشکر را از مزاحمت رعایا و برایا منع فرماید، علاء الدوله میرزا بعد از آنکه سپاه او در آن ولایت خرابی و ویرانی بسیار کرد [ه بود] ند مراجعت نموده در حوالی جیجکتو باحداث حصاری فرمان داد، و چون از شدت سرما و کثرت بارندگی مجال خشت پختن نبود هرجا در آن دیار منازل، و بقاع خیرات بود یساقیان [ویران ساخته] خشتهای پخته را آوردند، و آن حصار را باتمام رسانیدند، و چون غذا جز گندم بریان چیزی نمی‌یافتند، آن قلعه را «قورماج» نام کردند. و علاء الدوله میرزا بجانب [دار السلطنه] هرات عزیمت فرمود، و [ابو القاسم] بابر میرزا در مازندران استقلال تمام یافته ساری و ضمایم و ملحقات او را نیز در تصرف آورد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۳۲

و در سنه اثنی و خمسین و ثمانمایه او را از درج سلطنت دری، و از برج خلافت (درجی) بظهور آمد، [و در شب شانزدهم صفر در ولایت جرجان «۱» و جلال الدین] شاه محمود نام یافت، و عارفان دقایق و درجات تنجیم، و واقفان [احکام و] آثار زیچ و تقویم تفحص طالع [فرخنده مطالع]، و احتیاط دوازده خانه طالع [وسیر کواکب و] تحقیق احوال طالع و قواطع و مقاطع نمودند، و حکم بر طالع مسعود، و عاقبت محمود فرمود [ند]، بعد از آن بترتیب جشنی خسروانه، و طوی پادشاهانه فرمان یافت، و دست درفشان بابری که در باران کرم چون برق خنده تعنت برابر بهاری میزد، مانند سحاب نیسان درافشان شد.

و فراشان چابک‌دست شادروان شاهی و سراپرده (شهنشاهی) برفراز غمام، و قبه فلک نیلی خیام برافراشتند:

«۲» ریاضی [رح]:

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

فراوان بارگه بر پای کردندزمین را چرخ انجم رای کردند

ز هر سو پرده بر خرگاه بستندتتق بر مهر و در بر ماه بستند

زده بر سبزها خرگاه و چادرچو بر خضرای گردون مهر انور ساقیان ماه طلعت هلال ابرو [ی] شراب شفق رنگ در جام بلورین گردان ساختند، و مطربان خوش‌الحان چون هزاردستان بهزار د [ا] ستان نوای شادمانی و صدای کامرانی در طاق و رواق گردون انداخت، از پرتو [ی آفتاب] شراب ریحانی عارض خوبان گونه لعل بدخشانی گرفت، و از شعاع اقداح ارغوانی چهره مهرویان فروغ یاقوت رمانی پذیرفت.

---

(۱)- ظاهرا درین جا عبارتی از متن حذف شده است: و چون این عبارت از زیادات نسخه مج است اصلاح آن میسر نشد.

(۲)- ریاضی: از شعراء دربار هرات و معاصر اسفزاری بوده، گویا منظومه در شرح حالات سلطان حسین میرزا بایقرا سروده که قطعه متن و دو قطعه پیش از آن از آن مثنوی است. خواند میر اشاره باین مثنوی کرده گوید:

«و حالا بنظم صادرات افعال و واردات احوال صاحب‌قران اشتغال دارد».

(خلاصه الاخبار فی احوال الاخیار- خواندمیر- نسخه مخطوطه کتابخانه مجلس).

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۳۳

[لامیر] خسرو [رح]:

شیشه قرابه برآورده شوروز خس خود چشم بدان کرده کور

بهر دهانهای چو انگشترین‌ساخته از لعل مصفا نگین

باده تو گوئی که در آن از صفاهست معلق بمیان هوا چند روز بدین‌طریق داد عیش داده، کام خود از جهان بستاندند، (و) علاء الدوله میرزا چون خبر این جشن استماع نمود بجهت اقامت سنت ابراهیم خلیل، صلوات الرحمن علیه، (یعنی) ختان و لدار شد خود، میرزا ابراهیم اشارت فرمود.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۳۴

چمن دویم از روضه پانزدهم در جشن ختان ولد علاء الدوله میرزا ابراهیم سلطان

چون دست صنیعه: صبغهٔ اللّه بالوان نیرنگ، که نی‌قلم در میان بود و نی‌رنگ، در کالبد گیاه و میاه رنگ [چنان در آن] پدید آورد، و دایه طبیعت [بنات] نبات و اطفال شکوفه را در قماط خاک و گهواره شاخسار، به نبات حسن، چون مادر مهربان بپرورد، مریم بهار از نسیم نفس روح‌پرور، صد هزار مسیح جان‌بخش در کنار روزگار نهاد، و شاخ درخت از وادی ایمن چمن: بشهاب قبس گل انوار آثار: جعل لکم من الشجر الاخضر نارا، جلوه داد،

[امیر] خسرو [رح]:

اشاره

بوستان بشکفت و [د] روی لاله خندان گشت بازبر رخ گل طره سنبل پریشان گشت باز

بس‌که مرغان در هوای باغ پردرپر زدندباغ را گوئی مگر تخت سلیمان گشت باز

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

بیـد چون بر سایه خود تیغ لرزان برکشـیدسایه زیر پای بیـد افتاد و لرزان گشت باز فرمان شد تا در «باغ زاغان» که «۱» بوم همایونش از فر همای حکایت میکند، و فضای روح‌فزایش در لطف نسـیم، و لطافت تسـنیم، از نزاهت [و نزافت] بهشت برین روایت می‌نماید، فراشان هنرمند و چابک دستان بی‌مانند، خیمه و خرگاه بمرکز خورشید

---

(۱)- بوم: جا، منزل، مکان، سرشت. فرهنگ برهان قاطع.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۳۵

و ماه رسانیده، و اطناب سـراپرده و بارگاه بمسامیر کواکب ثواقب اسـتوار گردانند، و هنرمندان باریک‌نظر، و اسـتادکار آن هنرپرور، قبهای بـدیع، و چهار طاقهای رفیع برافرازنـد، و کوچه و بازار، و درودیوار را باطلس رومی و «۱» کمخاب [فرنگی] و دیبای چینی، و انواع حلی و حلل آراسـته سازند، پس طوایف اهل هنر، و اماثل ارباب حرف بحکم فرمان در «باغ زاغان» اجتماع نموده، هرکس بهر ابـداع و اختراع که دست‌رسـی داشـته خاطر مشـغول گرد (انیـد)، و انـدیشه برگماشت، نوای رامشـگران «۲» زهره زهرا را در چرخ می‌آورد، و صـفای مشـرب اصـحاب طرب، و حسن طلعت مه‌پیکران شـیرین‌لب، هـوش از روح، و روح از قـالب می‌برد، شب و روز بساط نشاط گسترده، صـلای عام بخاص و عام در دادند، و ابواب بهجت و شادمانی و اصـناف عشـرت و کامرانی بر چهره اقاصی و ادانی بگشاد،

ریاضی:

غزلخوان مطربان نغمه‌پردازهمه گل عارضان بلبل آواز

گرفته جام و بربط ساز کرده‌در عشرت بدستان باز کرده

زمین بـاغ از اهـل نظاره‌چو هشـتم صـحن گردون پرسـتاره چون اسـباب آئین، و ابـداع ترتیب و تزیین در حـد لطافت و کمال غرابت ساخته و پرداخته گشت، علاء الـدوله میرزا، بساط اقامت بطرب سـرای «باغ زاغان» بسط فرمود، و باداره جام کامرانی، و اناره مشاعل شادمانی، بکام دوستان، و رغم دشمنان اشارت نمود.

---

(۱)- کمخا. کمخاب: جامه منقش. جامه که رنگارنگ بافته شده. فرهنگ جهانگیری

(۲)- زهره زهراء: الزهر بالفتح نور النبات و الواحده زهره، و زهرة الدنیا: بهجتها و غضارتها. و الزهره: بالضم کوکب من السیارات و الازهر: القمر. السماء و المؤنث زهراء یعنی: زیبائی و شکوه ماه. یا: ستاره زهره در آسمان.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۳۶

[ایضا لریاضی رح]:

اشاره

ستاده ساقیان در صحن مجلس گرفته جام می بر کف چو نرگس

بساط از شـیشه‌های باده روشن‌چو صـحن خانه از مینای روزن و مردم شـهر و ولایات را چند روز «۱» ترخان ساخته، طویهای بزرگ کشیدند، ناگاه دست حسد [غریز] روزگار بحکم:

[ع]:

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

و ای نعیم لا یکدره الدهر،

[بیت]:

هر جام مراد را که بر دست نهی گردون ز حسد خسی درو اندازد آن جمعیت را که چون عقد پروین منتظم گشته بود بر صفت بنات النعش پریشان ساخت، و جام‌جم عشرت که چون آینه سکندری مصفا بود، و درو [جز] صورت خرمی و چهره کامرانی عکسی نمی‌نمود، از غبار محنت و زنگار فترت تیره و تاریک [شد]. و در روز آخر جشن که قرار (آش کلان) بود، و اوباش ترخان شده را از هرگونه مناهی و ملاهی انواع خیالات در سر، و هرکس را در شهر و گوی هرچه آرزو بود بی‌گفت‌وگوی میسر، چه هیچ نوشی بی‌خماری، و هیچ نیشی بی‌آزاری نیست، خبر رسید که الغ بیک میرزا با لشکری از چندوچون افزون، و از [حیز] حد و حصر بیرون، بعزم رزم از آب جیحون عبور نمود،

[شیخ] نظامی [قدس سره]:

از آن سرد آمد این کاخ دلاویزکه چون جا گرم کردی گویدت خیز

---

(۱)- ترخان: وزن مرجان کسی که پادشاهان مغول قلم تکلیف ازو بردارند و هر گناهی کند مؤاخذه نکنند. برهان.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۳۷

چمن سوم از روضه پانزدهم در محاربه الغ بیک میرزا با علاء الدوله میرزا

اشاره

چون مملکت خراسان [که] بسبب واقعه ناگزیر حضرت خاقان مغفور ابتر و پریشان شده بود، بحسن (تدبیر و) رعایت و اهتمام و بسط ید احسان و انعام عام علاء الدوله میرزا روی بآبادانی و جمعیت آورد، الغ بیک میرزا- بداعیه آنکه فرزند صلبی [حضرت] خاقان مغفور غیر ازو دیگری نیست، و جز او کسی را دعوی (استعلا و) استقلال نمیرسد، و در وقتی که با علاء الدوله میرزا صلح فرمود، مقرر چنان بوده که عبد اللطیف میرزا را با نوکران مع طرایف و نفایس بیکران پیش او فرستد، آن شرط بقرار معهود بوفا نرسید، و علاء الدوله میرزا نوکران عبد اللطیف میرزا را قتل فرمود، و در وقتی که بنواحی بلخ رفت خرابی [و پریشانی] بسیار از لشکر او واقع شد،- با سپاه بی‌پایان تصمیم عزیمت استخلاص خراسان فرمود، و چون از جیحون عبور نمود عبد اللطیف میرزا لشکرهای ختلان، و قندز، و بغلان، و ارهنگ، و سرای، و بلخ، و بدخشان، [و اندخود]، و شبرغان، و میمنه، و فاریاب، تا حدود (آب مرغاب) جمع آورده باردو ملحق گشت،

للاسدی:

سپاهی چو مور و ملخ بی‌شماردلیران جنگی و مردان کار

یلان دلاور که در رزمگاه‌بنیزه ربایند از چرخ ماه علاء الدوله میرزا را از استماع این خبر مشرب مسرت تیره شد، و اسباب عشرت عسرت تمام یافت، دیگرباره ابواب خزاین را چون کف کریمان و دل جوانمردان گشاده گردانید، و گنجهای فراوان بر اصناف لشکریان قسمت نمود، و لشکری آراسته ساخت

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۳۸

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

از باغ خزان‌دیده رنگین‌تر، و از شیران آسیب‌رسیده خشمگین‌تر،

مثنوی:

نماینده شب بروز سفیدگشاینده گنج پیش امید

فزاینده باد آوردگاه‌فشاننده خون برابر سیاه و با جنود نامحدود، و وفود نامعدود، از دار السلطنه هرات بیرون آمده، حصار اختیار الدین را با چهار هزار تومان (کپکی) زر، و چندین نفایس و طرایف بحاجی بیک سپرد، [و مولانا محمد یساول را بمحافظت قلعه عماد که گنجهای عالم آنجا بود فرستاد]، و لشکرها از هردو جانب در جنبش آمده با دلهای پرکین، و سینهای پرتاب در صحرای ترناب که دوازده فرسنگی هرات است تلاقی فریقین اتفاق افتاد، و از طرفین بتسویه صفوف و تعبیه سپاه فرمان رفت، از الوان پوششهای و نخل نیزها فضای لشگرگاه چون عرصه باغ رضوان زینت گرفت، و از برق تیغ و لمعان سنان و شعاع خنجر و تابش جوشن صحرای معرکه مانند هاویه نیران تفتان گشت، [و] مغزها در جوش، و زبانها در خروش آمد،

[لخواجه] سلمان [الساوجی]:

شهسواران در میان نیزها جولان‌کنان‌چون بر اطراف نیستان روز کین شیران نر

تیغ گاهی تن زدی گاهی زبان کردی درازبردی از زخم زبان گردنکشانرا مغز سر

همچو تیر از هرطرف میجست برق سهم و خوف‌همچو گرد از هرجهت میخاست باد شوروشر شعاع سنان بدفع و طرد شیاطین کارزار چون شهاب درخشان شد، و ناوکهای جان سنان بقصد هلاک (دلیران و) پردلان مانند قضای ناگهان پران گشت، در خلال

tarikhema.org

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۳۹

این احوال [سلطان] عبد اللّه میرزا ولد ابراهیم سلطان «۱» سویه خود خالی ساخته بجانب الغ بیک میرزا رفت، هرچند علاء الدوله میرزا را شاق آمد اما محل نازک بود و اختیار از دست رفته فائده نداشت.

القصه: هردو سپاه کینه‌خواه درهم آویخته سعی و کوشش بسیار کردند، عاقبت تایید آسمانی و نصرهٔ صمدانی قاید راه و مؤید سپاه الغ بیک میرزا آمده نوبت دولت بنام او نواخت، و رایت سلطنت او برافراخت، و سپاه علاء الدوله میرزا: کهشیم تذروه الریاح پریشان گشته، بعضی اعتصام بعروه وثقی: ربنا لا تواخذنا ان نسینا او اخطأنا، نموده، (پناه) بسایه عفو و عاطفت الغ بیک میرزا بردند و طایفه فحوای: الفرار فی وقته ظفر غنیمت شمرده روی بهزیمت آورد (ند)، و علاء الدوله میرزا رکاب عجلت گران، و عنان مسارعت سبک گردانیده، تا مشهد مقدس در هیچ منزل مقام نکرد، و در هیچ مکان آرام ننمود، و بعد از شرایط زیارت امام علیه [التحیهٔ و] السلام بقلعه عماد رفته در خزاین بگشود، و اموال بسیار بهرکس بذل نموده، عازم استرآباد گشت، و در ولایت خبوشان بابو القاسم بابر میرزا ملاقات کرد، برادران یکدیگر را در کنار گرفته، بابر [میرزا] برادر را دلداری و خاطرجوئی بسیار نموده، و گفت: ملک و مال، و سپاه و رجال همه مبذولست و هیچ‌چیز دریغ نخواهد بود، و الغ بیک میرزا مظفر و منصور گشته، لشکر فیروزی اثر او [از] غنایم موفور معمور شد. و این فتح را طلیعه فتوحات عظمی و مقدمه تسخیر ممالک آفاق شمرد، و مبشران جهت ایصال فتح نامها و اعلام بشارت فتح باطراف بلاد و امصار نامزد کرد، و با آنکه عبد اللطیف میرزا درین مصاف آثار جمیل و مساعی جلیل بظهور آورده [بود] «۲» جلد وی فتح بنام عبد العزیز میرزا حکم شد، و این صورت بر مرآت خاطر عبد اللطیف میرزا مستقبح نمود، و چون باقتضای قضا در دیوان:

جف القلم بما هو کائن، قتل الغ بیک میرزا بتیغ ستم و حسام انتقام عبد اللطیف [میرزا] مقدر و مقرر شده بود، روزبروز اسباب او از ورای (پرده) غیب روی (می) نمود.

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۱)- سویه: جانب.

(۲)- جلدوی: جلد، جلدو بضم اول (و بکسر هم آمده): جائزه انعام، صله و عطای پادشاهان- مغولی است- فرهنگ آنندراج: روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۴۰

[لمولانا] (عارف) جامی «۱»:

روزی که می‌نوشت قضا نامه اجل‌قتل مرا بتیغ جفای تو زد رقم حاصل الامر از این قضیه عبد اللطیف میرزا کدورت تمام در دل گرفت. پس سپاه سمرقند کامران و کامیاب از منزل «ترناب» بدار الملک متوجه شد (ند، و) جناب ولایت‌مآب [کرامت انتساب] «۲» شیخ بهاء الدین عمر قدس [اله] سره، که بالتماس علاء الدوله میرزا عازم اردو بود- که شاید واسطه شده میان جانبین مکاوحت بمصالحت، و مخاشنت بمهادنت مبدل گردد- بمقام «چهل دختران» رسیده (بود) غارت عام کردند، و الغ بیک میرزا هم در آن مقام بجناب شیخ ملاقات کرده، حکم فرمود که «۳» [الاغان محفه] شیخ را باز گردانند، و اهانتی در لباس تعظیم [نسبت] بجناب ولایت‌مآبی ظاهر شد، و آن معنی بر الغ بیک میرزا مبارک نماند «کذاظ: مبارک نیامد»، چنانچه [حضرت] شیخ هم در آن مقام بحضور بعضی از مردم موکب الغ بیک میرزا فرموده بود که: زود باشد که عبد اللطیف میرزا پدر را بموجب حکم قضا و مقتضی شریعت غرا بقصاص رساند،

[من المثنوی المولوی]:

تا دل مرد خدا نامد بدردهیچ قومی را خدا رسوا نکرد بعد از آن الغ بیک میرزا بمقر دولت، و مرکز سلطنت پدر بزرگوار اعنی دار السلطنت هرات عزیمت فرمود، و اکابر و اعیان شهر استقبال مواکب گردون جلال نموده، همه را از روی التفات خسروانه پرسش نمود و چون آفتاب عالم‌تاب بر اوج تفوق و سروری تمکن یافته، سایه مرحمت بر مفارق عالمیان گسترد، و اطراف بلاد و ممالک و اکناف طرق و مسالک را بحال امن‌وامان بازآورد، و قلعه «نرتو»- که ذکر آن گذشت و درین وقت علاء الدوله میرزا

(۱)- مج: لمولانا جامی. مک. پا: عارف جام

(۲)- شیخ بهاء الدین عمر: از بزرگان مشایخ و اقطاب اهل تصوف خراسان، و از سلسله اصحاب شیخ رکن الدین علاء الدوله سمنانی بوده، ذکر حالات و تاریخ وفات و مدفن او در چمن دوم از روضه ۱۷ خواهد آمد.

(۳)- الاغان: الاغ وزن چلاغ: اسب، سواری و مرکب که آنرا بیگار گیرند. آنندراج.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۴۱

آنرا بخزاین موفور و نفایس نامحصور مشحون گردانیده بود- مفتوح گشت، و حصار اختیار الدین نیز که بگنجهای بی‌پایان، و نقود فراوان آراسته بود، و محافظت آن تعلق باهتمام حاجی بیک داشت بتدبیر عبد اللطیف میرزا گشاده شد. و الغ بیک میرزا، بآن حصار تشریف نموده. بقیه خزاین خاقان مغفور را بنظر درآورد. و عبد اللطیف میرزا در وقت (عزیمت) خاقان مغفور بجانب عراق دویست تومان زر نقد، و مقدار طلا و بعضی [آلات و] اوانی زرین و سیمین در حصار مذکور مخزون کرده بود، الغ بیک میرزا با آنکه از فتوحات خراسان او را هیچ نداده بود، و «جلدوی» فتح بنام برادر او فرموده، در اموال خاصه او نیز مضایقه نمود، و این صورت نیز سبب غبار [و آزار] خاطر او گشت.

و الغ بیک میرزا [علاوه] مناصب علیه درس و فتوی، منصب [حکومت] امور شرعیه، و اقضی القضاتی، بجانب جناب [افاضت‌مآب]

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(نعمان الثانی) مولانا قطب الدین احمد الامامی نور اله مرقده السامی تفویض فرمود، و تا زمان قضای اجل در منصب مذکور مستقل بود.

و در خلال این احوال امیرزاده یار علی ولد اسکندر ترکمانرا که الغ بیک میرزا درین یورش آورده، بسبب امارات فتنه و فساد که از صفحات احوال او تفرس مینمود بند فرمود، و او را با امیر [سلطان] ابو سعید داروغه که پیشتر ازین در بند بود بقلعه «نرتو» فرستاد- و چون خبر بالغ بیک میرزا رسیده بود که علاء الدوله و [ابو القاسم] بابر میرزا در خبوشان با یکدیگر ملاقات کرده اتفاق نموده‌اند، و جمعی کثیر از لشکر پریشان گشته و هزیمتیان، بریشان جمع آمده‌اند، و جمعیت تمام حاصل آمده- [الغ بیک میرزا] در جنبش آمده، رایات اقبال آیات بجانب مشهد مقدس خافق گشت، و از آنجا جمعی امرا را بتمنای فتح قلعه عماد که: ذات العماد التی لم یخلق مثلها فی البلاد، گوئی آیتی درباره اوست فرستاد، [و] چون دانست که فتح باب آن جز بمفتاح تقدیر قادر بی‌عیب که: و عنده مفاتیح الغیب، کتابه ایوان اقتدار اوست- ممکن و میسر نیست، کس فرستاده امرا را باز طلبید، و چند روز در النک رادکان (اعلام) ظفر انجام نصب فرمود. در آنمقام ایلچی [ابو القاسم] بابر میرزا رسیده تحف و هدایا عرض کرد، و التزام خطبه و سکه نموده،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۴۲

بعنایت و عاطفت پادشاهانه مخصوص گشت، و اجازت مراجعت یافت، بعد [از آن] الغ بیک میرزا بتعجیل تمام از عقب ایلچی روان شده تا حدود اسفراین براند، و میرزا عبد اللطیف و میرزا عبد اله شیرازی را با غلبه بسیار بطرف بسطام فرستاد، و فرمود که [سلطان] عبد اله میرزا باستراباد درآمده اظهار آثار تسلط و اقتدار نماید، و خود تا پل ابریشم رفته از آنجا معاودت نمود، و این صورت سبب ضعف و قصور گشت، و عبد اللطیف میرزا چون خبر مراجعت پدر شنید بی‌توقف بازگشت، بنوعی که طبل و علم که از اسباب اهم سلطنت است در منزل گذاشت.

[در حالت چنین، تب محرق بر طینت او مستولی شده مزاج از اعتدال طبیعی منحرف شد، و سر ناتوانی بر بستر عجز و توانی نهاد، و چون بنشابور رسید هرروز استیلای مرض بیشتر می‌شد، و اطبا اکثر تشخیص بد میکردند «کذا؟» و مرض صعوبت تمام داشت، اصحاب اغراض بالغ بیک رساندند که شاهزاده هیچ مرضی ندارد و بخیال استقلال و مصلحت وقت تمارض میکند، الغ بیک میرزا امرا را فرستاد تا از نیشابور شاهزاده را در محفه نهاده بمشهد آوردند، چون الغ بیک میرزا احوال پسر را مشاهده نمود و ماه طلعت او را در محاق مرض، و کوکب فطرهٔ او را در احتراق تب دید، دانست که اصحاب غرض آنچه در عدم عرض مرض شاهزاده عرض کرده‌اند محض غرض و عین بهتان بوده، و دواعی خاطر بر ازاله مرض و اعاده صحت شاهزاده مصروف داشت، و انواع انعام و اصطناع درباره او مبذول فرموده،] مملکت خراسان بعهده ایالت او تفویض نمود. [مقارن] این حال خبر رسید که [امیرزاده] یارعلی ترکمان، و [سلطان] ابو سعید داروغه که در قلعه «نرتو» محبوس بوده‌اند بسبب آنکه شخصی کماجی بقلعه فرستاده، و سوهان آبدار در میان «۱» کماج پنهان کرده، مشار الیهما بدان سوهان بندهای خود (را) سوده خلاص یافته‌اند، و لشکری جمع آورده، عزیمت تسخیر هرات نموده، و چون بنواحی کرخ رسیده امیر با یزید پروانچی که حاکم هرات بوده حکم کرده که هرکس [که] الاغی داشته باشد جهت

---

(۱)- کماج: بضم اول نانیست مشهور، و نانی که بر انگشت پزند- فرهنگ رشیدی، برهان،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۴۳

قتال باستقبال [امیرزاده] یارعلی بیرون رود، و مردم هرات بی‌یراق و سلاح روان شده چون بنواحی کرخ رسیده‌اند (یارعلی صبحی بریشان تاخته، و هرچه داشته‌اند عرضه تاراج ساخته) رعایا را بجان امان داده، و از دواب و ملبوسات و اسباب و جهات ایشان اردوی او رو [ی] برفاهیت (آورده) و حالا بظاهر هرات آمده، [و جمعی اوباش و لئام و نوکران امرا که منکوب و بی‌احترام بوده‌اند پیش او

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

جمع شده] و هرات را محاصره کرده، میرزا الغ بیک جمعی [از امرا] را بشهر فرستاده [و] خود از عقب متوجه گشت، بعد از آنکه [امیرزاده] یارعلی هفده روز هرات را محاصره داشت، الغ بیک میرزا [با سپاه گران، و غلبه بی‌کران در] رسید، [امیرزاده] یارعلی مضطرب‌وار منکوب و مأیوس بجانب قلعه نرتو رفت، [و سپاه هرجائی او هریک بجائی گریخت.

مثنوی]:

درخشیدن ماه چندان بودکه خورشید تابنده پنهان بود پس الغ بیک میرزا منصور الرایات [بدار السلطنت] هرات نزول فرموده، پرتو التفات بر تفحص فتنه یارعلی انداخت، امیر با یزید گفت مردم بیرون شهر با او متفق شده این غوغاء انگیختند، و اگرنه او را (قدرت) این جرأت و جسارت نبود، الغ بیک میرزا را آتش غضب در کانون سینه مشتعل گشته حکم فرمود که بیرون [هرات] را غارتیده جماعتی را که فتنه انگیخته‌اند، و خون مسلمانان بناحق ریخته بقصاص رسانند، [لشکر دیوسار بیکبار چون دیو از شیشه، و غول از بیشه بیرون جسته هرکرا یافتند، مقید اسار و گرفتار کمند اذلال و ادبار ساختند، و خانها را از متاع و اماکن را از اسباب و ادوات چون کیسه مفلسان بپرداخت، دست تطاول بنهب و تاراج چنان برآوردند که قبه زرین آفتاب و گلمیخ سیمین ماه و سپر لاجوردی افلاک را در ربودند، و طیلسان مشتری، و دراعه عطارد را بسرپنجه استیلا سلب نمود، تا سه شبانروز قتل و غارت عام بود،] و [از عجایب اتفاقات آنکه] هم درین ایام که [الغ بیک میرزا شهر را] حکم غارت عام [کرده]

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۴۴

بود، لشکر اوزبک (که) بنواحی سمرقند آمده، بیرونها را تا (در) دروازه سمرقند [تاختند] و غارت عظیم کرده، باغات و منازل خاصه الغ بیک میرزا ویران ساخت، و چینی‌خانه که ازاره دیوار او را چینی بمدت چند سال از خطای آورده بودند، بزخم چوب و چماق، و طایاق درهم شکسته، و ایوانهای زرکاریرا تراشیده خرابی بسیار کردند، حاصل آنچه از لشکر سمرقند [در بیرون هرات حادث شد، نمودار آن از سپاه اوزبک در بیرون سمرقند] و باغات و مرابع الغ بیک میرزا واقع گشت.

[لا ادری قائله]:

انگشت مکن رنجه [بدر کوفتن کس تا کس نکند رنجه بدر کوفتنت مشت] بعد از سه روز اکابر هرات شفاعت کرده الغ بیک میرزا حکم فرمود، تا لشکر: بعد خراب البصره، دست از غارت بازداشتند، و چندین هزار مسلمان را در نزدیکی عید صیام گرسنه و برهنه گذاشت، چنانچه [در] روز عید جماعتی (از) فقیران عریان، و از آسیب سرما لرزان و گریان پیرامن موکب الغ بیک میرزا می‌دویدند، و بزاری افغان‌کنان میگفتند: ای پادشاه عالم عادل [مسلمان] خوش عیدی دادی بدرویشان، اما هیچ فایده نداد.

[لخواجه حسن الدهلوی]:

درآمد عشق و عقلم برد و ناوردش پشیمانی‌پشیمانی کی آرد گرگ را از غارت میشان و درین فرصت عبد اللطیف میرزا در مشهد امام بود، تا عید صیام گذشت، آوازه آمدن [ابو القاسم] بابر میرزا استماع نموده متوجه هرات شد، الغ بیک میرزا هرات را [بعبد اللطیف میرزا] داده، چون خبر خرابی اوزبکان در نواحی سمرقند بدو رسیده بود، بتعجیل تمام عزیمت ماوراء النهر نمود، و استخوان خاقان مغفور [شاهرخ سلطان] را

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۴۵

در محفه نهاده بتعظیم و اجلال تمام روان ساخت، و بسیاری از اهل حرف و ارباب صنایع، و هرگونه طرایف، و بدایع نقل کرد، و از جمله غرایب چند جفت در فولاد- که خاقان مغفور از تبریز بهرات آورده بود، و بر مدرسه گوهرشاد بیگم نصب فرموده- بسمرقند

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

فرستاد.

چون خبر معاودت الغ بیک میرزا از «پل ابریشم» بابو القاسم بابر میرزا رسید، با لشکر (ی) چون شیران بیشه و هژبران و غاپیشه بسرعت تمام بمشهد [مقدس] آمد، چون شنید که الغ بیک میرزا از هرات [نیز] متوجه ماوراء النهر شده، برفور جمعی از (بهادران) جنگجوی، و دلاوران تندخوی بجانب هرات فرستاد [ه] (و خود) متوجه سرخس شد.

و امیر «هندوکه» را فرمود که با گروهی از مبارزان کینه‌کش (دشمن‌کش) روی بولایت مرو آوردند، و شب‌هنگام که گردون مینافام پرده ظلام بر رخ کشیده بود، و حوش و طیور در اعقار «۱» و اوکار خود آرمیده

[بیت]:

چو هندو که اندوده رخ را بقیرجهان گشته از شب سیاهی پذیر

چنان تیره گیتی که از لب خروش‌ز بس تیرگی ره نبردی بگوش به پیرامن اردوی الغ بیک میرزا رسیدند، لشکر سمرقند برهم خورده از غایت اضطرار (دست) اقتدار ایشان جز بدامن فرار نرسید، میر «هندوکه» امیر ابراهیم «ایدکوتیمور» را گرفته بند گردانید، و اسباب و اجناس و نقود بی‌قیاس گرفته مردم بسیار از کوچیان هرات بازگردانید، و متوجه شهر گشت، و سپاه ماوراء النهر بر جیحون پل بسته در عبور

---

(۱)- فعار کذا فی جمیع النسخ؟ شاید درست این کلمه: (اعقار) بوده که جمع: عقر بفتح عین یا عقر بضم عین مهمله است.

و العقر: البناء العالی. فرج ما بین کل شیئین و منه: بیضهٔ العقر- اول بیضهٔ للدجاج

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۴۶

بودند، که لشکر اوزبک رسیده خود را بریشان زد [ند] و جمعی کثیر [اسیر] گرفته، اموال و جهات بسیار بغارت بردند، و لشکر (میرزا) الغ بیک بمشقت تمام ببخارا رسیدند، و همانجا قشلاق کرده نعش خاقان مغفور [شاهرخ میرزا] را بسمرقند فرستاد، تا در گنبد [حضرت صاحب‌قرانی] امیر بزرگ دفن کردند. و جمعی امرا که ایشانرا بابر میرزا بجانب هرات نامزد فرموده [بود] چون بولایت فوشنج رسیدند عبد اللطیف (میرزا) [از آمدن ایشان وقوف یافت، و از امیرزاده یارعلی نیز متوهم می‌بودند بعد از] نوزده روز که در هرات سلطنت کرده بود گفت:

[ع]:

در شهر کسان چکار باشد ما را

و پای در رکاب عزیمت آورده از عقب پدر روان گشت، و فوجی از امراء و بهادران سپاه بابر میرزا باشلیغ «۱» امیر خلیل و امیر بای خواجه هرات را گرفته، قلعه را فتح کردند.

و دست بظلم و بیداد برآورده، بعد از سه روز یارعلی با سپاه فراوان بظاهر هرات فرود آمده، سه شبانه‌روز محاصره کرده، جمعی از جانب دروازه عراق با او در خفیه اتفاق نموده، شب او را بشهر آوردند، و امراء و متجنده بابر میرزا گریخته بحصار اختیار الدین تحصن نمودند، و روز دیگر بعهد و بیعت بیرون آمده باز [چون] شب بحصار رفتند، زر بسیار که از شهر نقل کرده بودند بیرون آورده فرار نمودند.

پس [امیرزاده] یارعلی در مسند سلطنت و مقر جلالت تکیه زده، بمعاقرت راح، و معاشرت [و مباشرت] صباح و ملاح مشغول گشت، و از بیاض غره صباح تا سواد طره رواح چون نرگس چشم بر جام، و چون لاله نظر بر پیاله مدام داشت، اما ازو ضرری و آسیبی برعایا نرسید. بابر میرزا از سرخس ایلغار کرده متوجه هرات گشت، چون نزدیک رسید عبد الغنی رکابدار که در خدمت یارعلی بود، و با بابر میرزا زبان داشت، شب داروی بیهوشی در شراب کرده رطلهای بر [امیرزاده] یارعلی پیمود، و [امیرزاده] یارعلی

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۱)- کذا فی جمیع النسخ؟ شاید درست آن (شیخ امیر خلیل) بوده. و شاید هم شلیغ نام امیری بوده و درین صورت و او عطف محذوف یا مقدر است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۴۷

در باغ شهر مست و مدهوش افتاده بود، که جمع دلیران از سپاه بابر میرزا با تیغهای آخته وقت صبحی از دروازه ملک در تاختند و بسر او رسیده دست و گردنش بستند، و روزگار بزبان حال در گوش بیهوش او میخواند:

[لخواجه حافظ شیرازی]:

ترا که گفت که در باغ عیش و مسند نازمی شبانه خور و خواب صبحگاهی کن القصه: بهادران نامدار امیرزاده را سرشکسته دست و گردن بسته در خیابان بپای بوس بابر میرزا رسانیدند، و موکب همایون بابری بفرخنده طالعی و خجسته فالی به «باغ سفید» نزول فرمود، امیرزاده را حکم شد که بچهار سوی هرات آورده، گردنش را از بار سرکه از خمار رطلهای پیاپی گران گشته بود سبک گردانیده،

لفردوسی:

چنین است رسم سپهر بلندبدستی کلاه و بدیگر کمند

چو خرم نشیند کسی با کلاه‌بخم کمندش رباید ز گاه

کس از گردش چرخ آگاه نیست‌بچون و چرا سوی او راه نیست و این واقعه در اواخر ذی الحجهٔ [الحرام] سنه اثنی و خمسین و ثمانمایه بظهور پیوست، و سلطنت [امیرزاده] یارعلی در هرات بیست روز بود.

[لامیر حسن علی جلایر]: (طفیلی) «۱»:

کوس شاهی دانی از بهرچه افغان آورست‌میکند آگه که هان نوبت ز شخصی دیگرست قل اللهم مالک الملک تؤتی الملک من تشاء.

(۱)- امیر حسن جلایر طفیلی: از شعراء دربار هرات عهد سلطان حسین میرزا بایقرا بوده. (مجالس النفائس- ص ۲۸۲. ص ۱۰۸)

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۴۸

روضه شانزدهم در [جلوس پادشاه عالی‌مکان ابو القاسم] بابر خان بر سریر سلطنت ممالک خراسان

اشاره

چون تأیید ملک ملک بخش آفرین و ارادت پادشاه آسمان و زمین بتربیت صاحب دولتی تعلق گیرد نخست اسباب سعادت همه مرتب سازد، آنگاه رایت اقبال و سنجق اقتدار او را بمرتبه برافرازد

که هرکس بنگرد بالا کلاه از سر بیندازد،

غرض ازین مقال، آنست که چون در ازل آزال تاج‌وتخت سلطنت، و دواج مملکت زیبنده سریرآرای و شایسته بر خورشید انتمای

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

پادشاه عالیجاه جم کف، رستم تهور [میرزا] ابو القاسم بابر بهادر آمده بود، قاید تقدیر موکب نصرت او را رهبری میکرد، و امداد افاضت تأییدات آسمانی جنود فرصت او را یاری مینمود، تا در شهور سنه ثلث و خمسین و ثمانمایه که الغ بیک میرزا با اولاد [عظام]، و خیل، و خدم و اتباع و حشم عنان بطرف ماوراء النهر تافت، و مملکت از تعرض [امیرزاده] یارعلی ترکمان صافی شد [ه بود] مواد طغیان مخالفان تسکین یافت لاکلام قدم برفراز مسند سلطنت جد بزرگوار نهاد، و بشوکت و سلطنت بلاانجام بر چهار بالش خلافت تکیه زده، همای چتر همایونش سایه بر سر ظل اله انداخت، و پرتو آفتاب تاج و هاجش ساحت مملکت (را) منور ساخت،

[خسرو

تخت را بنمود کین پیشانی دولت کراست‌تاج زرینش که بر بالای پیشانی نشست و اکابر و اشراف، و مشاهیر و اعراف بخدمت درگاه مشرف شده رسم نثار و پیشکش بجای

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۴۹

آوردند، و امیر هندوکه از جانب مرو آمده امیر ابراهیم ایدکوتیمور و کوچیانرا که باز گردانیده بود بهرات آورد، و بابر میرزا، ابراهیم را عنایت فرموده بامیر هندوکه بخشید، و امرا و مقربان درگاه، و وجوه و اعیان سپاه را بمواجب و انعام، و مواهب و اکرام نوازش فرمود، و خطبه و سکه بنام و القاب همیونش موشح و مزین گشت، و علاء الدوله میرزا از زمانی که در خبوشان ملاقات کرده بود تا این وقت که [دار الملک] هرات فتح شد، در ظل رعایت [بابر میرزا] باسباب عیش و طرب اشتغال داشت،

درین فرصت که سریر مملکت بفر جلوس همیونش آرایش یافت، سر کارتون را شفقت فرموده برسم سیورغال هودبری بعلاء الدوله میرزا مسلم داشت، و علاء الدوله میرزا ولد خود سلطان ابراهیم را با کوچ و متعلقان و نفایس جواهر که از قلعه عماد آورده بود بولایت تون فرستاده بود. درین محل بعضی از شیاطین الانس و اصحاب غرض عرض کردند که علاء الدوله میرزا چنان سرکشی و استقلال در دماغ دارد، بابر میرزا فرمود تا او را گرفته [محبوس] ساختند، و جمعی کثیر بگرفتن [سلطان] ابراهیم میرزا رفته، او را از نزدیکی تون باز گردانیدند، و با خزاین [نقود، و جواهر و غرایب ظرایف نوادر که مستوفی عقل از عقد حساب او قاصر بود] پیش بابر میرزا آوردند، و آن [پادشاه کریم] مجموع او را نادیده و ناکشیده بخشش فرمود، و [آن] همه نقود و جواهر نامعدود را در میزان همت آن خسرو عالی قدر بقدر دانگی و وزن جوی اعتبار نبود،

[لحکیم] انوری [رحمه اللّه]:

گر دل و دست بحر و کان باشددل و دست خدایگان باشد و سلطان ابراهیم را بحکم: الدریحبس، حبس [فرمود] و میرهندو که در پای تخت عظیم معتبر و صاحب اختیار بود، و بضبط و سرانجام مملکت اهتمام تمام [مینمود]، اما چون بابر میرزا از صبح تا شام «۱» بآشام مدام اشتغال داشت، و جز بمعاشرت نی و می و مباشرت گل و مل میل نمی‌نمود،

---

(۱)- آشام: نوشیدن و آشامیدن. فرهنگ برهان قاطع.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۵۰

[امیر خسرو رح]:

شاه که شب تا بسحر می‌خوردروز بخسبد غم کس کی خورد جمعی امرا که مخصوصان او بودند دست بفتنه و فساد، و ظلم و

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

تعدی و بیداد برآوردند، امیر هندو که ازین احوال ملول خاطر گشت، و رخصت طلبید که چند روزی در ییلاق بادغیس کسب هوا نماید و [سلطان] ابراهیم میرزا [را] که محبوس داشت همراه برد.

درین فرصت، عبد اللطیف میرزا [از بلخ] ایلچی فرستاد، که الغ بیک میرزا بعزم تسخیر خراسان سپاهی گران جمع آورده متوجه است، و ما سر راه باو گرفته‌ایم، و تا ممکنست بامداد تأیید الهی نخواهیم گذاشت که از جیحون بگذرد، و نسبت ببابر میرزا اظهار یک جهتی و اتحاد بسیار نموده، بابر میرزا فرستاده او را رعایت فرمود، و با جوابهای لایق ارسال نمود،

و سبب آمدن الغ بیک میرزا آن بود که [چون] عبد اللطیف میرزا که بچند واسطه که مذکور شد، از پدر آزرده گشته، کینه در دل گرفته بود. درین وقت که در بلخ بود اظهار مخالفت کرده رایت عناد برافراخت، و بیکبارگی ابواب حقوق پدر فرزندی را مسدود ساخت، و در بلخ صندوق طمغا را شکسته تمغا را برانداخت، و تمام «۱» کشتیها که در گذرهاء متعدد و معد بود پیش خود جمع آورد، و احشام و ایماقات «۲»، و ایل والوس [چون] از الغ بیک میرزا متنفر بودند، [بیک راه] روی بدرگاه عبد اللطیف میرزا آوردند، و روزبروز اسباب وحشت و مناقشت بیشتر میشد.

و سببی از همه [قوی] تر دلایل طالع پدر و پسر بود که پدر را ذنب و پسر را رأس در طالع افتاده بود، و هردو پادشاه در احکام نجوم [و احوال و آثار علویات بغایت] ماهر بودند، [الغ بیک میرزا بنظر دوربین و دلالت نحوست ذنب در طالع زوال ملک خود بسبب رأس که در طالع پسر بود، در سر عبد اللطیف میرزا میدید، و] پسر [نیز بسر] این دقیقه راه برده،

---

(۱)- مج. پا: کشتیها. مک: کنشتیها؟

(۲)- ایماق: بضم اول: تبار. دودمان. جمع ایماقات- آنندراج.

در اتمام آن کار اهتمام (تمام) مینمود، تا بینهما اسباب مکاوحت و عناد [ارتباط] و اشتداد عظیم یافت، و منجر بآن شد که پدر تیغ کین از نیام انتقام برکشید، و ناوک عداوت از کمان معاندت برگشاد، و با لشکر [ی] چون ثوابت گردون بسیار، و چون رمال قفار بی‌شمار از ماوراء النهر بساحل جیحون آمد، و عبد اللطیف میرزا با سپاهی از حیز چند و چون افزون، از نواحی بلخ پیش رفته از تیغ کین و خنجرهای زهرآگین بر کنار آب سد آهنین در پیش پدر کشید، و از طلوع آفتاب تا وقت غروب از جانبین آتش مصادمت و حروب مشتعل می‌بود، و این حال مدت مدید میان ایشان برداشت بابر میرزا فرصت غنیمت شمرده، درین محل بعزیمت استخلاص [مملکت] نیمروز آیات نصرت آیات و اعلام ظفر انجام نصب فرمود.

[سبب آنکه ملک حسین که آبا و اجداد او همیشه باج‌گذار، و فرمان برادر این خاندان بوده‌اند، بواسطه آشوب اطراف، و پریشانی سپاه، و مخالفت وارثان ملک، اندیشه خلافت کرده بود، و باد غرور در دماغ مخبط آورده سر از ربقه فرمان کشیده بود، و پای در ورطه طغیان نهاده، بابر میرزا فرمان داد، که امرای سپاه، و مقربان درگاه، مجتمع گشته، از بلده طیبه هرات روان شد، و کس بطلب امیر هندو که در بادغیس بود فرستاد، او عرضه داشت فرمود که عبد اللطیف میرزا در بلخ است، این سرحد را خالی گذاشتن دور از مصلحت مینماید،] بابر میرزا تا ولایت اسفزار رانده جمعی از امراء نامدار و بهادران خنجرگذار بسجستان فرستاد، ملک حسین [چون دید که از سیستانی با سپاه سلطانی مقاومت کردن، و از گوزن با شیر ژیان پنجه زدن، «۱» اهوی تمام دارد،] باد غرور از سر بیرون کرد، و دست در دامن اعتذار زد، و جمعی از مقربان را واسطه ساخت، و بزبان عجز و اضطرار بتمهید معذرت تقصیرات گذشته قیام نمود، و مواثیق و پیمان را، بروابط عهود و ایمان استحکام داد، که بعد الیوم سر از ربقه خدمتگاری بیرون نبرد، و در همه حال شرایط انقیاد و فرمانبرداری بجای آورد، و تحفهای ارجمند، و پیشکشهای گرامند ارسال نمود، و بابر میرزا [بمقتضای رحمت فطری، و مروت جبلی] قلم عفو بر جراید جرایم او کشید، و بساط بازخواست [و انتقام] بیکبارگی

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۱)- کذا فی الاصل؟ ظاهرا درست آن (وهن تمام دارد).

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۵۲

در نوردید، و امرای سجستانرا [ایل و منقاد گردانیده، مراجعت نمودند، و درین فرصت امیر هندوکه] که در بادغیس اقامت نموده بود، [چون بابر میرزا بجانب سجستان عزیمت فرمود] بمقتضای طبیعت هندوکه:

[مصراع]:

اذا شبعت اکبادهم فسقوا،

سلوک طریق عصیان پیش گرفته، امیر ابراهیم ایدکوتیمور را بماوراء النهر فرستاد، [از قضا] دراند خود او را گرفته پیش عبد اللطیف میرزا بردند [و مدت در حبس او گرفتار بود،] و امیر هندوکه بطرف استراباد رفت. بابر میرزا چون ازین احوال خبر یافت امیر شیخ علی بهادر، و امیر [سلطان] ابو سعید داروغه را با فوجی از سپاه ظفرپناه، امر فرمود که از عقب هندوکه رفته: سر بدسیر زیر سنگ آورند

و این جماعت فیروزی اثر [چون ابر و باد بر اثر آن روان شده] در ولایت خبوشان باو رسیدند و نیران جدال و قتال را التهاب و اشتعال [داده] ناوکها بزره‌بری و شمشیرها بپرده‌دری درافتاد، [امیر هندو که چون وقایع حروب بسیار دیده بود، و صفوف دلیران معارک نام و ننگ فراوان دریده، بر صفت شیر عرین و ببر خشمگین خود را بر صف دلاوران سپاه مخالف زده از بیم پریشان ساخت و از هرطرف که حمله آورد از کشته پشته برهم انداخت و مردم «۱» کرده از عقب هزیمتیان رفته امیر سلطان ابو سعید را زخمی کاری زدند که بهمان زخم جهان را وداع کرد]، و در خلال این احوال امیر هندوکه در میدان امتحان بجولان و جلادت و بهادری کروفری مینمود که ناگاه شیخ علی بهادر بدو باز خورده در یکدیگر آویخته خاک معرکه را [با خون برآمیختند] و [امیر] شیخ علی [بامداد دولت ولی‌نعمت] غالب آمده [امیر هندوکه] را (سرباز کرد) و سر او را بهرات [آورده] جهت عبرت حرام نمکان دیگر، از دروازه ملک آویختند.

[شعر]:

بر درخت آمد برون گل لاجرم بر باد رفت‌اینچنین باشد چو بر مولی برون آید غلام

(۱)- کرد. کرده: بضم اول کوسپندچران، فرهنگ برهان

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۵۳

پس بابر میرزا از عزیمت ملک نیمروز مراجعت نموده، [از همه جوانب خاطر خطیر مرفه ساخته، و] در ساحت باسماحت دار السلطنه هرات، نوای عیش و کامرانی، و صدای نغمه (نشاط) و شادمانی در مقعر طاس فلک نیلگون انداخت.

[مقارن این حالات بر مقتضای مقوله جامعه،

بیت]:

هر فتح که آسمان نهدش منتهای کارچون بنگری مقدمه فتح دیگر است از مفاتیح خزانه: له مقالید السموات و الارض، فتح قلعه عماد، که نمودار حصن حصین شداد، بلکه مقابل کوب حصار استوار: سبع شداد، است، [دست داد، و کیفیت این حال چنان بود که:

خوافی دلاور «محمد صالح» نام داشت، علاء الدوله میرزا او را برات بر قلعه عماد فرموده بود، و او بقلعه رفته چیزی از وجه آن برات گرفته بود، و باکوت وال قلعه طریقه محبت در میان نهاده بود، بیرون آمد بفور رخت و تحفها، و طاسهای میوه ترتیب کرد، با

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

نوکران معتمد خود قرار داده بود که اگر مجال یابند در شیوه مردم مزدور و حبه‌کش بقلعه درآمده با کوتوال آنجا بمعاشرت شراب اشتغال نموده، و آن تحفها را برسم پیشکش بقلعه درآورده، بهر حیله چند نوکر او در قلعه درآمدند، محمد صالح ناگاه شمشیر کشیده صلواۀ بنام بابر میرزا فرستاد، و چند کس را از اهل قلعه بقتل آورد، باقی مردم آنجا امان خواستند، و در زمره دیگر نوکران منقاد گشت، و خبر فتح، و کیفیت، تسخیر قلعه بعرض بابر میرزا رسانیده نشاط و مسرت این خبر بنوعی تأثیر کرد] که مستحفظان علاء الدوله میرزا از مراسم حزم و محافظت غافل ماندند، تا او از حبس بیرون آمده بجانب غور و [خیسار] رفت، و از آنجا عزیمت سجستان نمود، و در آن ولایت جمعیت تمام در سلک انتظام او درآمد، بابر میرزا امیر خدایداد را با جمعی از دلاوران سپاه

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۵۴

[ظفرپناه] بدفع مواد فساد او نامزد فرمود. چون علاء الدوله میرزا از توجه لشکر خبر یافت آهنگ عراق کرد، و از بیا [با] ن یزد خبر پیش سلطان محمد میرزا فرستاد، و از آمدن خویش اعلام داد، برادر زیاده التفاتی نکرد و جواب فرستاد که ما بر جناح عزیمت خراسانیم همانجا باشد تا بوقت عزیمت ملحق شود.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۵۵

چمن اول از روضه شانزدهم در عزیمت سلطان محمد میرزا از (مملکت) فارس بقصد تسخیر خراسان

اشاره

پیوسته بر مقتضای مؤدای: حب الوطن من الایمان، سودای تسخیر مملکت خراسان [سلطان محمد میرزا را] در خاطر می‌بود، اما بواسطه هرگونه موانع صوری، و علایق ضروری در عقده توقف میماند، تا درین فرصت، خاطر از ضبط ممالک عراق و فارس (فارغ) ساخته لشکری بی‌پایان از: شیراز، و اصفهان، و یزد، و کرمان، و لرستان، و شولستان، و آوه، و ساوه، و قم، و کاشان، و ری، و سمنان [و دامغان]، و غیر آن فراهم آورده، عازم خراسان گشت، و از بسطام گذشته کس پیش برادر فرستاد، و از عزیمت و داعیه [خاطر] خویش [آگاهی] داد، بابر میرزا نیز با حضار لشکرها از نواحی خوارزم تا سرحد سجستان، و از [ضمایم] شبرغان تا [اقاصی] مازندران فرمان داد، و از [مستقر سلطنت دار الملک] هرات بمسارعت تمام روان گشته، بعد از طی منازل و مقام، ولایت جام مضرب خیام، و مجمع ازدحام هردو سپاه مبارزت اتسام شد، و از طرفین میمنه و میسره، و قلب و جناح را بسیوف و سهام، و رماح و بهادران نامدار، و [اصحاب] سلاح بیاراستند، و از اطراف نعره گیرودار، و غلغله مردان کارزار، و دلیران خونخوار، از میان گرد و غبار، چون بانگ رعد از تجاویف ابر آزار برخاست،

[لفردوسی]:

ز بس ناله کوس و هندی درای‌همی آسمان اندر آمد ز جای

درخشیدن تیغ الماس‌گون‌بکردار آتش بگرد اندرون از زبان تیغ آبدار جز نص قاطع: اذا جاء اجلهم لا یستأخرون ساعۀ و لا یستقدمون، بگوش دلاوران نمیرسید، و از دهان خون‌آلود سوفار غیر از صدای: یدر ککم الموت

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۵۶

و لو کنتم فی بروج مشیده، کسی نمی‌شنید، چون کوشش دو لشکر جرار، و کشش دو گروه خونخوار بغایت رسید، و زدن، و آویختن [و افکندن] و خون ریختن بنهایت کشید، آخر الامر نسیم فتح و فیروزی، از مهب رأفت و بهروزی: و اللّه یؤید بنصره من یشاء کشتی امید سلطان محمد میرزا را بساحل نصرت رسانیده، و رایت دولت، و سنجق سلطنت او را مظفر گردانید، و سپاه بابر میرزا

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

گریز بهنگام را وسیله نجات و دست‌آویز خلاص ساخته. هزیمت نمودند، و لشکر عراق غنایم نامعدود، و نفایس، و طرایف نامحدود، گرفته، آحاد طوایف ایشان صاحب خیمه و کرباس و مالک درگاه، و بارگاه، و بدایع اجناس گشتند، بابر میرزا از آن گرداب وغا، و غرقاب بلا خود را بکوششهای بهادرانه بیرون انداخته، با هفت تن که از غایت اتحاد و اتفاق چون عقد پروین گوئی یکبدن بودند، متوجه قلعه عماد گشت، و سلطان محمد میرزا باستقلال هرچه تمامتر در ظل عاطفت حضرت الهی بتایید فتح و ظفر بجانب دار السلطنت هرات خرامید، ظلال مرحمت بر مفارق رعایا گسترد، و مواضع و مرابعی که بسبب عبور و مرور عساکر روی بویرانی و پریشانی داشت بحال عمارت بازآورد، و [سلطان] ابراهیم میرزا [ولد علاء الدوله میرزا] که در حبس بود، بیرون آورده با شاه محمود [میرزا] ولد بابر میرزا پیش سلطان محمد میرزا آوردند، هردو را نوازش و عنایت فرمود. و ابراهیم میرزا را پیش والد او- (علاء الدوله میرزا) و شاه محمود میرزا را پیش والده او فرستاد، و بر سریر سلطنت و اقتدار جد بزرگوار خود [مقام] و آرام گرفت، و بفراغ بال و رفاع «۱» حال [همه]، ترتیب اسباب عیش و تهیه ادوات طرب فرمان داده، مجلس را از پرتو آفتاب می و آتش رخسار ساقیان شیرین‌کار گرم داشت، و رایت عشرت، و لوای کامرانی تا ذروه بزمگاه زهره برافراشت، و در خلال این احوال که الغ بیک میرزا و عبد اللطیف میرزا در سواحل جیحون با یکدیگر در محاربه و کشاکش بودند، میرزا سلطان ابو سعید بن میرزا سلطان محمد بن

---

(۱)- رفاع: بغین بی‌نقطه از: رفع رفاعهٔ- علا قدره فهو رفیع.

و رفاغ: بغین معجمه از: رفغ رفاغهٔ العیش: کان واسعا هنیئا فهو رافغ و رفیغ. و الرفاغهٔ:

سعهٔ العیش. و شاید در اصل (رفاه) بوده است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۵۷

میرزا میرانشاه ابن امیر تیمور گورگان- که در اردوی الغ بیک میرزا بود، و همیشه خیال سلطنت و دواعی استقلال مملکت در سر و سر داشت- فرصت غنیمت دانسته ایل ارغون را با خود متفق ساخته در سلک (خدمت) درآورد، و تصمیم عزیمت تسخیر سمرقند کرده با گروه انبوه بمحاصره اشتغال نمود. و چون کیفیت این حال بسمع جلال الغ بیک میرزا رسید دخان آتش حیرت از کانون سینه [محزون] او بمصعد دماغ بررفت، و از ظواهر ترمذ بسرعت تمام متوجه سمرقند گشت، و جمعیت او بنوعی متفرق [شد] که چندین خیمه و خرگاه برجا گذاشته، هرکس بطرفی افتاد، میرزا سلطان ابو سعید چون از آمدن الغ بیک میرزا وقوف یافت چون قوت مقاومت نداشت و هنوز نوبت استقلال او را مهلتی در حساب بود، ترک محاصره کرده بایل ارغون درآمد (ه) [و] راه عبد اللطیف میرزا صافی شده از جیحون عبور نمود، و در شهر «سبز» اساس اقامت انداخت، و جنود آن نواحی را فراهم آورده بیراق تمام روی بسوی فتح سمرقند آورد، و میرزا الغ بیک نیز با سپاه [ی از حیز ادراک بیرون، و از انجم و افلاک افزون] استقبال نمود، و دو سپاه خونریز، و دو حشر محشر انگیز بهم رسیده از جنگ و وغا، و شورش و غوغا [حالت رستخیز] برانگیختند، و تأیید آسمانی، و نصرت سبحانی مساعدت موکب عبد اللطیف میرزا نمود، و لشکر (سمرقند) [مغلوب] گشته، روی بهزیمت نهادند. و الغ بیک میرزا بحسرت تمام، و ضجرت بلاانجام بسمرقند تاخته خواست که بارگ درآید، میرانشاه قوچین که گماشته و از خاک برداشته او بود امتناع نمود [ه، او را راه نداد،] بحکم: تکسرت النصال علی النصال، غم برغم افزوده با خویش و محارم، و چند نوکر بجانب شاهرخیه بیرون رفت، و میرزا عبد اللطیف بسمرقند آمده بر سریر اقبال و مستقر جاه و جلال بر جای پدر تکیه زد، و میرزا الغ بیک بعد از آنک از هیچ جانب روی بیرون شدن ندید بسمرقند بازآمد، و جمعی ازو طلب قصاص اقربای مقتول خود کردند، و چنانچه بر زبان مبارک [جناب قدسی‌مآب] شیخ بهاء الدین عمر [قدس سره] گذشته بود، بمقتضی شرع حکم بقصاص او و پسرش عبد العزیز میرزا [صادر] شد، و هردو بقتل رسیدند.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۵۸

(شهادت الغ بیک میرزا سنه ۸۵۳) «۱».

«۲» [چون سلطان محمد میرزا در هرات خبر قتل عم بزرگوار استماع نمود، غم و الم بسیار بدو راه یافت و اظهار ضجرت تمام نمود، اما فایده نداد].

---

(۱)- عبارت: (شهادت الغ بیک میرزا سنه ۸۵۳). از زیادات نسخه مک میباشد و از نسخه‌های مج و پا و س محذوف است. روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات ج۲ ۱۵۸ [لفردوسی]: ..... ص : ۱۵۵

(۲)- عبارت: [چون سلطان محمد میرزا ...، تمام نمود، اما فائده نداد] از زیادات نسخه مج میباشد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۵۹

چمن دویم از روضه شانزدهم در محاربه [ابو القاسم] بابر میرزا با امرای سلطان محمد میرزا

اشاره

چون بابر میرزا بقلعه عماد رسید، امیر محمد صالح که فتح قلعه مذکوره بسعی جمیل، و اهتمام جلیل او دست داده بود، شرایط بندگی و خدمتکاری بظهور آورد، پس بابر میرزا از قلعه بیرون آمده بجانب استراباد رفت، و چند روز در آن نواحی بوده، جمعیت تمام او را حاصل آمد، و «۱» [سلطان] محمد میرزا را همگی خاطر «۲» [بتدارک] او متوجه بود، «۳» اولا علاء الدوله میرزا را- که چند وقت در سایه اهتمام داشت- ناحیه گرمسیر و باختر زمین داد، و او را بدان جانب فرستاد، و «۴» جمعی امرای سپاه و اعیان درگاه را فرمود که باتفاق امیر حاجی محمد قنا شیرین بجانب بابر میرزا روان شدند، چون امرا بولایت نسا رسیدند، بابر میرزا از استراباد «۵» [باز] آمده بمشهد [راز] «۶» رسیده بود، امرا با یکدیگر گفتند، و هم و هراس بخاطر [راه] نمی‌باید داد، و از خارخار «۷» شوکت خصم نمی‌باید اندیشید.

---

(۱)- مج: حاصل آمد و سلطان محمد میرزا. مک: حاصل آمد و محمد میرزا.

(۲)- مج: خاطر بتدارک او متوجه.

مک: خاطر او متوجه بود.

(۳)- مج: او علاء الدوله.

مک: اولا علاء الدوله.

(۴)- مک: و جمع امرای سپاه.

مج: و جمعی امرای سپاه.

(۵)- مج: از استراباد بازآمده بمشهد راز رسیده.

مک. پا: از استراباد آمده بمشهد رسیده.

(۶)- «مشهدراز»: مشهدرزه یا مشهدریزه مراد است به ص ۲۲۸ جلد اول مراجعه شود.

(۷)- خارخار: چو چارپار؟؟؟: خارش و کنایه از تعلق خاطر. فرهنگ رشیدی و برهان

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۶۰

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(خسرو):

ای آنکه در صف رزم از خار پای ترسی گل‌بند چون عروسان باو رد کن نسارا «۱» (پس امراء عراق از سر غرور و استکبار روان گشته در مشهد راز بهم رسیدند مستعد جنگ و جدال و آماده مصاف و قتال شدند، و سپاه [رزم‌خواه] بابر میرزا اگرچه ساز و برگ [و خود و ترک و] اسلحه و اسباب جنگ کمتر داشته اما با کمال توکل بکرم الهی و دست و بازوی توانا قوی‌دل و مستظهر بودند، «۲»

[امیر خسرو]:

بنیزه هریک ار باید کمر از کوه برتابدبناوک هریک ار خواهد شهاب از چرخ برباید

پرنده تیرشان گوئی که از تقدیر پر داردبرنده تیغشان گوئی که از نصرت گهر دارد دو لشکر خونریز و دو سپاه قیامت‌انگیز در یک‌دیگر افتاده، و بباد حمله نیران فتنه و وغار التهاب دادند، که ازدخان و بخار او در هوای معرکه ابری برخاست، که شعاع تیغ برق او بود، و پیکانهاء چون قطره آب باران، و در فضای [آن] رزمگاه از اثر آن (لاله‌ها میرست)، مرگ برگ و هلاک بآر آن. بابر میرزا بر صفت ببر (ی) خشمناک و شیر (ی) بی‌باک [بر] هرطرف می‌تاخت، و از کشته پشته می‌ساخت، و بهر جانب حمله می‌برد، دمار از مخالفان برمی‌آورد،

---

(۱)- باو رد کن نسارا: عطف بیان جمله سابق است، و (نسا) بمعانی: جائی در خراسان.

گوشت و استخوان مردگان. جائی که آفتاب بر آن نتابد.

و «باورد»: نام جای دیگریست در خراسان نزدیک به (نسا). و نیز مرکب از دو کلمه «با» فارسی بمعنی «مع» در عربی. و (ورد) بعربی کل. و درین مصراع صنعت «مراعاة النظیر» که از صنایع لفظی بدیعی است بکار رفته است

(۲)- مج: امیر خسرو. مک: اسدی.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۶۱

[بیت]:

بگرد اندر همی شد چشم پنهان‌بخون اندر همی زد چرخ چنبر

ز بانگ کوس غران چشم کودک‌همی احول شد اندر بطن مادر

زمین دریای موج‌افکن شد از خون‌درو کشتی سوار و کشته لنگر اخر الامر موکب [همایون] بابر میرزا را مظفر و کامیاب گشته، امرای سلطان محمد میرزا تاب صولت او نیاوردند، و امیر حاجی بقتل رسید [ه]، باقی سرداران اسیر و گرفتار گشتند، و اکثری ازیشان بتیغ بی‌دریغ درآمده بر خاک هلاک افتادند، و سپاه منصور غنایم نامحصور، و ساز و سلاح نامحدود گرفتند، چون از گیرودار این جنگ و پیکار فی الجمله ایشانرا فراغی دست داد خبر یافتند که سلطان محمد میرزا رسید، و صورت حال چنان بود، که: چند نوبت امیر حاجی محمد عرضه داشت [بسلطان محمد میرزا] فرستاده بود، که بابر میرزا لشکر (ی) [بی‌حد] جمع آورده، اگر آفتاب رایت جلالت انتساب آنحضرت سایه التفات برین ناحیت اندازد، شاید که بسبب شکوه و هیبت سلطنت کار (ی) برآید، سلطان محمد میرزا جمعی از مردان کار، و دلاوران صف کارزار اختیار کرده، از ولایت طوس ایلغار فرموده بود، [و] در راه بسیاری از مردم شکسته [امیر حاجی محمد و دیگر امرا که] مجروح و خسته از معرکه جسته بودند میرسیدند، و سلطان محمد میرزا حکم کرده بود، که هیچ‌کس از گریختگان احوال نپرسد، و بسرعت و استعجال تمام میراند تا [که] باردوی بابر میرزا رسید، و نفیر کشیده (از) گرد راه در مقابله آن سپاه درآمد، چون بابر میرزا ازین حال غافل بود، و شرایط حزم و احتیاط رعایت ناکرده، ناگاه سپاه

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مخالفان از اطراف و جوانب در ریخت، مردم لشکر او هریک بطرفی گریخت، و بابر میرزا بجانب قلعه «عماد» بیرون رفت، و سلطان محمد میرزا در میدان خالی درآمده یکران «۱» جلادت چند نوبت جولان داد، هیچکس در مقابل او نیامده

---

(۱)- یکران: وزن مکران: اسب اصیل و تندرو و سرامد را گویند. فرهنگ جهانگیری.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۶۲

درین حال شب نزدیک رسیده، [رعب و هراس، و دغدغه و وسواس] بر سلطان محمد میرزا مستولی شد، که مبادا مخالفان غدری اندیشیده باشند، و بجهت فریب که: الحرب خدعهٔ مقام خالی گذاشته، او نیز عنان از میدان برتافت، و بجانب طوس عود نمود. در اثنای این حال خبر یافت (که) اوروق او بسبب [استماع] قتل امیر حاجی محمد ویران شده، بنوعی بهم برآمده، که ضبط آن در حیز اقتدار کسی درنیاید، چنانچه مردم [اوروق] در موت و حیات [سلطان محمد] میرزا مترددند، [سلطان محمد میرزا] چون بلشگرگاه رسید از آحاد خدم و افراد حشم بلکه از اصناف بنی آدم در آن دیار دیار ندید، عظیم متحیر مانده بود، که اعلام دادند که علاء الدوله [میرزا] که بجانب گرمسیر رفته بود، لشکر بسیار و حشر بیشمار جمع آورده و بهرات معاودت نموده، حیرت او زیاده شد،

[لخواجه حافظ شیرازی]:

فریاد که از شش جهتم راه ببستندآن زلف و رخ و خال و خط و عارض و قامت با مخصوصان و محرمان مفاوضه پیوسته گفت اهل خراسان در اصل مایل علاء الدوله میرزااند، و هرات را گرفت، و لشکر ما ویران گشت، مصلحت آنست که ما رو [ی] بعراق آوریم، و برین عزیمت اتفاق کرده، [امرای خراسان را که با او بودند بمحاصره قلعه «عماد» فرستاد، و با خواص خود با صبا و دبور همعنان گشته روی بعراق نهاد، و] امرای خراسان بخدمت بابر میرزا پیوسته عنایت و تربیت و نوازش و مرتبت یافتند.

و علاء الدوله میرزا چون خبر یافت که سلطان محمد میرزا عنان توجه بصوب عراق تافته، بر سریر سلطنت (هرات) دیگرباره اقامت نمود. و روزی چند از زلال کوثر مثال، و ظلال طوبی‌مآل آن خطه فردوس آیین بیاسود، [بعد از آن] حصار اختیار الدین را بمولانا احمد یساول سپرده، بداعیه استخلاص سمرقند متوجه بلخ و شبرغان شد، و سپاه فراوان جمع آورد، و از آنجا [بجانب] ماوراء النهر روان گشت،

[و اله اعلم بحقیقهٔ الاسرار].

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۶۳

روضه هفدهم در جلوس بابر میرزا کرت ثانی بر سریر سلطنت و جهانبانی بتایید آسمانی

اشاره

[ابو القاسم] بابر میرزا، چون خاطر از دغدغه تعرض (سپاه) سلطان محمد میرزا فارغ ساخت، رایت عزیمت همیون بجانب [دار السلطنه] هرات برافراخت، و بتمکن و استقلال تمام بر سریر سلطنت جلوس اجلال فرمود، و بنسق امور، و نظم مصالح جمهور، بمساعی مشکور، و اهتمام موفور توجه نمود، و دواعی ضمیر منیر، و بواعث خاطر خطیر باستخلاص و تسخیر حصار «اختیار الدین» برگماشت. و مولانا احمد یساول که کوتوال قلعه بود در ضبط و محافظت و استحکام و صیانت آثار بلیغ نمود، و مدت چهل شبانه‌روز از جانبین آتش جانسوز جنگ و جدال (التهاب و) اشتعال داشت، چون بحرب و قتال، و فریب و احتیال کار (ی) از پیش نرفت، و مردم عرصه تلف و هلاک میشدند، بابر میرزا بر مقتضی طینت اصلی و فطرت جبلی عنان بجانب شفقت و مرحمت معطوف

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

داشت، مولانا احمد (عرض) کرد، که هرگاه جناب کرامت‌مآب شیخ بهاء الدین عمر قدس سره، [و جناب نقابت انتساب امیر ناصر الدین سید قریش نور اله مضجعه] بابر (میرزا را) عهد و پیمان موکد بمواثیق و ایمان داده مرا اطمینان خاطر حاصل گردد، حصار بسپارم پس آن هردو بزرگ [دین] بنابر صلاح مردم و اصلاح ذات بین حاضر آمده، بابر میرزا را عهد و سوگند دادند، و مولانا احمد قلعه تسلیم نمود، و بابر میرزا بعهد و پیمانی که کرده (بود) وفا نمود، و مولانا احمد تربیت و نوازش یافته، پرتو آفتاب جهانتاب عنایت بابر میرزا بر ساحت احوال او تافت. و سریر سلطنت، و متکای خلافت [موکب همایون] بابری را مسلم و مستخلص گشت.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۶۴

بعد از آن خبر یافت که علاء الدوله میرزا که بطرف ماوراء النهر رفته بود، بعزم استخلاص سمرقند، بی‌حصول مطلوب، و نیل مامول و مقصود بولایت بلخ معاودت نموده، بابر میرزا اعلام ظفر انجام بعزیمت قبهٔ الاسلام [بلخ] نصب فرموده، با سپاهی که غبار (مراکب) ایشان قنطره بر چشمه آفتاب می‌بست، و شعاع اسلحه مواکب ایشان روزبازار اشعه (نجوم) و شهاب می‌شکست:

لامیر خسرو:

جنبش اسب از سم خار اشکاف‌لرزه برافکند زمین را بناف

[شد زمین از نعل بنقش و نگارچون شکم ماهی و اندام مار

گر ز علمها که بکیوان گرفت‌آتش گوئی به نیستان گرفت] و باوجود آنکه شدت سرما، و برودت هوا بحدی بود که از فحوای:

خمد جمره، و جمد خمره، خبر میداد،

[و له ایضا]:

قطره که از ابر همی شد جدامهره بلور شدی در هوا

لرزه‌کنان بر تن نازک حریرچون گل نسرین بلب آبگیر پادشاه بدان التفات ننمود، [و اویس بیک را بکوتوالی قلعه اختیار الدین تعیین فرموده،] و بعضی امرا را بمحافظت هرات بازگذاشت، و بمبارکی عزیمت نموده، منازل و مراحل پیمود تا بساحت جنت اتسام قبهٔ الاسلام [بلخ] نزول اقبال فرمود. (و) علاء الدوله میرزا [درین محل] بطرف طالقان [و کوه‌پایهاء بدخشان] رفته بود. بابر میرزا:

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۶۵

کالریح العاصف و البرق الخاطف، از عقب او روان شد، و در آن نواحی منزل و مقام علاء الدوله میرزا [را] معلوم کرده، بی‌خبر بر سر او تاخت، و مواد جمعیت او را چون خاطر مفلسان پریشان [و ابتر] ساخت، و علاء الدوله میرزا در شکاف کوهی پنهان گشته بمحنت بسیار از آن مهلکه خونخوار [نیم] جانی بکنار کشید، بابر میرزا [کوچ] او را گرفته، بجانب بلخ مراجعت [نمود، و] امیر [پیر] درویش، و امیر علی هزاراسبی را بوظایف تربیت و عواطف پادشاهانه اختصاص [بخشیده]، ولایت بلخ، و شبرغان، و قندز، و بغلان از حدود بدخشان تا سواحل آب مرغاب سیورغال (ایشان) فرمود، و موکب همایون منصور الرایات، بجانب دار الملک هرات معاودت نمود.

«۱» [و درین فرصت بابر میرزا در یورش بلخ و بدخشان بود اویس بیک- که از «۲» شلنگ زدن و جلوداری بمرتبه پیری و کوتوالی و صاحب‌اختیاری رسیده بود-، بوسوسه دیو غرور، از راه سپاس‌داری و حق‌گزاری دور افتاده داعیه سرکشی در خاطر آورد، و حصار را مضبوط و استوار ساخته، «۳» قفصهای گلدستهای مدرسه و خانقاه پای حصار را بمظنه آنکه سرکوب قلعه است ویران کرد، و درختان «۴» نازوی بزرگ باغ شهر را که بر جانب حصار بود بهمین تصور باطل بینداخت، و در باب صیانت و استحکام

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

آنچه رأی قاصر او تقاضا نمود بجای آورد، و دست تعدی بتعرض خلایق و تخریب مرابع و مواضع دراز کرد، «۵» چون بهرات رسید در باغ سفید نزول فرمود و خاطر بر تدبیر تسخیر حصار گماشته کسی را پیش اویس فرستاد و گفت اصلا تو از حصار بیرون نیائی که من بنفس خود خواهم آمد، و او را بدین سخن فریفته شبی بشهر درآمده چنان نمود که بحصار میرویم و پیشتر اهل ساز را بحصار فرستاد، جمعی از مردان جگردار نامزد کرد تا بانگ میزدند که میرزا میرسد، و بدین بهانه بحصار

---

(۱)- عبارت: [و درین فرصت بابر میرزا ... فتحی دگر و فتوح دیگر] از زیادات مج میباشد و از مک یتمامه محذوف است.

(۲)- شلنگ: وزن پلنگ برجستن و فروجستن شاطران برای ورزش راه رفتن.

فرهنگ برهان.

(۳)- القفص: محبس الطیر و الجمع اقفاص، و مجازا غرفه و جائیکه بر فراز گلدسته سازند.

(۴)- نازو. ناز: درخت صنوبر. آنندراج.

(۵)- یعنی: چون بابر میرزا بهرات رسید.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۶۶

درآمدند، اویس خون گرفته برسم استقبال بدهلیز قلعه فرود آمد،

سید حسن غزنوی:

گرفته شومی کفران نعمت دامنش ورنه‌رود بز پیش قصاب و رود خر پیش پالانگر یکی از دلاوران شیخ منصور نام چنگ در اویس زد، و هردو درهم آویختند یکدیگر را زخمهای کاری زدند، هردو را روح از قلعه تن و حصار بدن بیرون رفت، دلاوران دیگر اویس را بر خاک خواری‌کشان بیرون آوردند، و بصحرا انداختند، و نوکران او بعد از سه روز قلعه را تسلیم کردند.

و در اثنای این حال بحکم آنکه:

لا ادری قائله:

هردم رسد از عطای داورفتحی دگر و فتوح دیگر] یکی از «۱» چهره‌های مخصوص علاء الدوله میرزا آمده عرضه داشت که [شاهزاده] علاء الدوله میرزا نزدیک هرات آمده، در دامن کوه گازرگاه غایب شده، بابر میرزا بتجسس آن اشارت فرمود، او را (در) تکیه اسکندر بیک یافته، با جواهر عظیم گران مثل لعل «۲» بوگرک و «۳» پیوه‌گری و شاه منصوری و غیر آن‌که جوهریان روزگار و شناسندگان نامدار از قیمت هریک از آن عاجز بودند، گرفته پیش بابر میرزا آوردند، و او را بیکی از معتمدان سپرد که [محکم] نگاه دارید.

---

(۱)- چهره: بکسر اول غلام، ملازم، پسر ساده. آنندراج.

(۲)- لعل بوکرک: نوعی لعل که بصورهٔ گرده باشد چه بوگرک بترکی بمعنی گرده است.

(۳)- پیوه‌گری از انواع لعل: رمانی، عنابی، دوشابی و پیکانی است و ظاهرا پیوه‌گری در اصل پیکانی بوده که نساخ آنرا تحریف کرده‌اند.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۶۷

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

چمن اول از روضه هفدهم در ظهور سلطنت و تأیید خاقان سعید [سلطان ابو سعید] (انار اله برهانه)

اشاره

[چون] حضرت آفریدگار جل سلطانه و عظم برهانه، بحکمت شامله و قدرت کامله، فرق میمون، و ذات همیون پادشاه عالی‌شأن و خاقان رفیع مکان سعید شهید، سلطان ابو سعید میرزا [را، انار اله مرقده]- که شمه از ذکر او گذشت- شایسته تاج و هاج سلطنت و سزاوار دواج موفور الابتهاج خلافت آفریده بود، و (خطباء) الطاف (مهیمن) بیچون بر فراز منبر نه پایه گردون، خطبه بلیغ «کذا»: انا جعلناک خلیفهٔ فی الارض، بنام همایون او خوانده، و بحکم: [ان] ارباب الدولهٔ ملهمون، پرتو آفتاب این معنی از مطلع خجسته: سبقت العنایهٔ فی البدایهٔ، ظهرت الولایهٔ بالنهایهٔ، بر پیشگاه او تافته، و از (مبشران) عواطف الهی، و منهیان بارگاه پادشاهی، نوید روح‌پرور، روح گستر، که:

[خواجو کرمانی]:

ملک جهان زان تو خواهد شدنبخت بفرمان تو خواهد شدن یافته، [و] (در) نجد، و غور [بلاد] و دیار با جمعی از جانداران خدمتگار، و خدمتگاران، جاندار، بحسن تدبیر روزگار میگذرانید، و ملازمان و یک جهتان را بتأیید (ات) آسمانی، و ارتقا بمعارج سلطنت و جهانبانی امیدوار میگردانید، و کورباطنان و تاریک خاطران او را بچشم حقارت میدیدند، و بسر حکمت ازلی نمی‌رسیدند، از کوته نظری از صورت بکمال مآل بینا نبودند، و نمیدانستند [که].

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۶۸

لعبد الواسع [الجبلی]:

بتدریج و قرار و انتظار و تربیت گرددمه نوبد رو باران درو خون مشک و حجر گوهر برین منوال ایام بسر می‌برد تا بامداد بخت جهانگیر، شهر: «نسی» را بدست آورد، و تولا بروحانیت بزرگوار سلطان سید احمد یسوی قدس اله سره [که در آن خطه آسوده است] نمود (ه)، [و] چند روزی آن بلده را مقام اقامت ساخت، و درین فرصت بر سریر ارجمند دار الملک سمرقند سلطان عبد اله میرزا ولد سلطان ابراهیم میرزا متمکن بود، چون از حال سلطان سعید و استیلای او [بر: «نسی»] وقوف یافت، جمعی از امراء و ارکان دولت را فرستاد باشد که او را بدست آورند امراء باستعداد تمام رفتند و شکسته و پریشان بسمرقند بازآمدند،

[چراغی را که ایزد برفروزدکسی کش پف کند ریشش بسوزد] و یراق بسیار [و] غنایم بی‌شمار بدست مواکب ظفر شعار افتاد، سلطان عبد اله (میرزا) چون ازین صورت واقف شد، و لشکر منهزم بدو پیوسته بداعیه انتقام بترتیب مواد حرب و تهیه اسباب طعن و ضرب فرمان داده، ابواب خزاین بگشاد، و سپاه آراسته، و لشکر عظیم مرتب ساخت، و از آن‌طرف سلطان سعید، نیز بامداد عواطف الهی مستظهر و قوی دل گشته، و مطمئن خاطر ابو الخیر خان پادشاه اوزبک را بمدد طلبیده بنظم امور، و نسق مصالح جمهور لشکریان توجه فرمود، و باتفاق ابو الخیر خان [بعزم تسخیر سمرقند] از حدود «نسی» روان شد «بحدود [تاشکند و] خجند آمد (ند)، سلطان عبد اله آگاه گشته با لشکر گران، و جمعیت بیکران توجه نمود، (و) در فصل تابستان که از شرار آتش خورشید تابان دریاها در جوش، و نهنگان در خروش بودند،

[لخواجه] سلمان [ساوجی]:

هوایش ز فرط حرارت بحدی‌که چون موم میشد دل سنگ ذایب

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

روضات الجنات فی اوصاف مـدینه هرات، ج۲، ص: ۱۶۹ چنان بـد که شمشـیر چون قطره آب‌فرومیچکید از کف مرد ضارب هردو سپاه کینه‌خواه، بعزم آتش‌افروزی، و خانه‌سوزی یکـدیگر بجنبش آمده، در نواحی قریه «شـیراز» قریب بچهار فرسـنگی سـمرقند بهم رسـیدند و از جانبین مسـتعد جنگ و جـدال شده، در برابر یکدیگر صـفها برکشـیدند: و تیرها ب [ر] زه گشائی، و نیزها بجان ربائی درآمـد، مرغـان تیزپر سـهام خون [آشام بقصـد صـید طیور ارواح در پرواز شدنـد، و اژدهای و] ثعبانهای سـنان بالتقام اجسام دلیران دهان (ها) بازکردند، و سـلطان عبد اله میرزا قدم ثبات و قرار بر جای اسـتوار داشت، تا میمنه و میسـره، و قلب و جناح لشکر او چون ایام دولتش راجع و منقلب گشت. و (در) اثنای مصادمت و مبارزت گرفتار قیـد بوار شده بقتل رسـید، و آفتاب اقبالش بمغرب زوال افول نمود، و ماه جمالش که خورشید چون هلال حلقه در گوش او بود بخسوف فنا گرفتار گشت.

[کمال اسمعیل]:

دریغا که پژمرده شد ناگهانی گل باغ دولت بروز جوانی

نهال سـرافراز بد لیک گردون‌نداد آبش از چشمه زندگانی و این واقعه روز شنبه بیست و دوم جمادی الاولی سنه. خمس و خمسین و ثمانمایه بود، و سلطان سعید مظفر و کامکار گشته، غنایم بسیار و طرایف بی‌شمار [بتصرف سپاه نصرت‌شعار] درآمد،

و چون خبر این فتـح بسـمرقند رسـید، شـیخ الاسـلام آن مملکت، خواجه مولانا، که در جانب‌داری سـلطان عبد اله میرزا غلوی تمام داشت- بخراسان آمد.

و سـلطان سـعید رایات سلطانی و اعلام کشورستانی بذروه ایوان کیوان برافراخته، و طنطنه خلافت و جهانبانی، و آوازه تخت‌گیری و تاج‌ستانی در اطراف‌واکناف [اقالیم] ربع‌مسکون انداخته، و بر سریر سلطنت و متکای خلافت باستحقاق تمام و استقلال مالاکلام

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۷۰

استقرار یافت،] و پرتو انوار رافت و عاطفت از آفتاب جبین مبینش بر ساحت امید رعایا و برایا تافت، و ابو الخیر خان را که درین «۱» مصـاف ظفر کردار در رکـاب مواکب نصرت‌شـعار بود، بمواهب کریمانه، و نوازش خسـروانه شاکر ساخته، اجازت مراجعت ارزانی داشت، و قبه بارگاه «۲» جهانپناه، و ماهچه سنجق بر جیس اشتباه بر فراز خرگاه ماه برافراشت.

[لسید] حسن [الغزنوی] «۳»:

زمانه دامن اقبال شهریار گرفت‌سعادتش چو دل و دیده در کنار گرفت

ظفر در آینه او جمال نمودجهان بدولت شاه جهان قرار گرفت

---

(۱)- مج. پا: مصاف. مک: سفر.

(۲)- مج: قبه بارگاه. مک. پا. س: قبه و بارگاه.

(۳)- مج. پا: لسید حسن الغزنوی.

مک: حسن غزنوی.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۷۱

چمن دویم از روضه هفدهم در مصاف میرزا بابر خان با سلطان محمد میرزا در موضع چناران

اشاره

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

سلطان محمد میرزا از وقتی که شکست یافته [بود]، از ولایت طوس عنان غم و افسوس بجانب عراق تافته بود، همیشه در مقام آهنگ رزم مخالف در پرده بنواراست میکرد، و عشاقوار در هوای خراسان متحیر مانده، (و) قانون انتقام، و چنگ جنگ ساز میداد. دیگرباره لشکرها جمع آورده باصفهان آمد [ه]. بابر میرزا در بسطام از تفصیل این احوال وقوف [یافت]. خدمت خواجه مولانا را برسالت پیش برادر فرستاد تا بحکم:

فاصلحوا بینهما، بنصایح و مواعظ (عذب) آبی بر آتش غضب او زند، و شیخ الاسلام مشار الیه روان شد (ه) چون باردوی سلطان محمد میرزا رسید، وظایف اجلال و اکرام یافته، مراسم رسالت باقامت رسانید، و شاهزاده بسمع رضا اصغا نمود، اما چون بر مقتضای:

لکل اجل کتاب، عمر و زمان آن پادشاه عالی‌شان بختام اجل مسجل شده بود، از نصیحت شیخ الاسلام مصلحتی روی ننمود «کذا» چند [نوبت] دیگر تردد و آمدوشد نموده بر آن قرار یافت که بعضی از ولایات خراسان داخل دیوان عراق بود (ه) خطبه و سکه (در تمامی خراسان) بنام سلطان محمد (میرزا) باشد. و بابر میرزا اعتماد برین صلح کرده برسم قشلاق بمازندران درآمد، ناگاه خبر آمد که سلطان محمد میرزا نقض پیمان، و خلاف ایمان نموده، با لشکرهای گران از بسطام گذشته باسفراین رسید،

[للشیخ] سعدی (شیرازی) [رح]:

کبوتری که دگر آشیان نخواهد دیدقضا همی برد او را بسوی دانه و دام

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۷۲

بابر میرزا دواعی خاطر بر جنگ و کارزار قرار داده با سپاه (ی) مؤید بتأیید کردگار مواکب فتح و نصرت بر یمین و یسار نهضت فرمود. (و) چون سلطان محمد میرزا از توجه برادر خبر یافت از اسفراین بازگشته، روی بجانب استراباد آورد، و در موضع چناران جباران و جراران هردو لشکر بیکد [ی] گر رسیده، صفها برکشیدند، و الحق دو سپاه آراسته بودند، که پادشاه [کواکب] مواکب گردون تا بر عرصه میدان آسمان جولان می‌نماید، سپاهی بدان اساس، و لشکری بدان زینت و لباس ندیده، و گوش بهرام رزم کوش آوازه گروهی بدان بی‌باکی، و خونریزی، و جماعتی بدان دلیری و ناپرهیزی نشنیده، جرعه خون یکد [ی] گر را از شراب لعل‌فام دوست‌تر می‌داشتند، و چکاچاک تیغ و سنان (مریخیان خنجرکش) را از نوای (صریر) زهره زهراء محبوب‌تر می‌پنداشت.

للاسدی:

نه از مرکشان باک و نز تیغ تیزنه از آب بیم و نه ز آتش گریز

بهنگام کین آوری در نبردز دریا بگردون برآرند گرد دلیران سپاه و دلاوران رزمگاه از طرفین روی درهم آوردند، و دست به تیغ و تیر و سنان و شمشیر برد، از صدای طبل جنگ، طیور ارواح جنگ‌جویان از آشیان بدن چون باز در پرواز آمد، و از خوردن خون جگر پردلان کرکسان تیزپر تیرپران را دهانها بازماند، (و) «۱» سلطان محمد میرزا با معدودی چند دلیروار بقصد «قول» سپاه بابر میرزا حمله آورد، و بمیان متعینان قول درآمد، سپاه خراسان از اطراف و جوانب، عراقیان را که در عقب او می‌تاختند بزخم سنان و شمشیر جان‌ستان بازداشتند، و سلطان محمد میرزا

---

(۱)- مج: سلطان محمد میرزا با معدودی چند دلیروار بقصد قول سپاه بابر میرزا ... متعینان قول درآمده.

: مک سلطان محمد میرزا با پنجهزار سوار دلیروار حمله بر قلب سپاه بابر میرزا ...

متعینان قلب درآمده.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۷۳

را در میان گرفته، از وقت طالع شدن آفتاب تا نصف النهار، نیران حرب و کارزار در اشتعال و التهاب بود، ناگاه [نسیم] ظفر و فیروزی از مهب: ان ینصرکم اللّه فلا غالب لکم، بر پرچم [اقبال] لشکر خراسان وزیدن گرفت، و شکست بر عراقیان افتاده روی بگریز نهادند، (و سلطان محمد میرزا را زخم گران رسانیده گرفتند، پیش بابر میرزا آورده)، زبان تعنت گشاد [ه، گفت:] (که) ترا چه باعث بود، که یکنوبت لشکر بخراسان کشیده خون و مال چندین مسلمان [را] عرصه تلف ساختی، و بدان‌گونه ویران و پریشان شده جانی بسلامت بیرون بردی، و بدان اکتفا ناکرده، دیگرباره چنین فتنه انگیختی، [و چندین خون خلایق بناحق ریختی]، سلطان محمد میرزا (در) جواب گفت: ای برادر کار سلطنت بی‌این نوع حالها نمی‌باشد.

و مآل حال چنان پادشاه بی‌اشتباه- که در سخاوت و شجاعت نظیر نداشت- بسعی لئام بدفرجام بقتل انجامید،

[لمولانا مجد الدین]:

یا رب غم عمر و زندگانیش خوریم‌یا درد و دریغ جاودانیش خوریم

[شرح دل تنگ و ناامیدیش دهیم‌یا حسرت خوبی و جوانیش دهیم] و نعش او را بهرات آورده، در مدرسه گوهرشاد بیگم پهلوی مرقد پدر (ش) بایسنقر میرزا مدفون گشت. مدت عمرش چون ایام حیات اسکندر رومی سی و چهار سال بود (ه) و زمان سلطنت او ده سال، [پنج سال بنیابت، و پنج باستقلال،] پس بابر میرزا چون خاطر از جانب او جمع ساخت، علاء الدوله میرزا را- که مقید ساخته بود- فرمود که چشم او را میل کشیدند، و عالم روشن را پیش دیده جهان بینش تاریک گردانیدند، که: بادام تر را روشنائی، و دیده عبهر را بینائی معهود نیست. ان فی ذلک لعبرة لاولی الابصار.

و این دو فعل که کوری این برادر، و قتل آن دیگر بود، بر جمال احوال و چهره اوصاف کمال، و ناصیه افعال و اخلاق بابر میرزا را خال عیب عظیم، و رقم نقصان کامل، و داغ

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۷۴

ملامت بزرگ آمد، والا- حسن شیم، و وفور کرم و مروت جبلی و فتوت غریزی، و علو همت، و سمور تبت و فواضل احسان، و وظایف انعام او از شرح بیان، و حیز امکان متجاوز بود.

[لامیر] خسرو:

ز خوبی هرچه باید نازنینانرا همه داری‌و لیکن از وفا خالی بر آن رخسار بایستی پس در سنه، ست و خمسین و ثمانمایه، بابر میرزا لوای عزیمت خسروانه، بداعیه تصفیه ممالک عراق، گردون‌سای، و فرقد فرسای گردانید، و چون سایه چتر همایونش همای‌آسای، سایه بر آن بوم انداخت، و بعض [ی] مرابع و مواضع آن دیار، (بنعال) مراکب گیتی‌نورد مواکب (کواکب) عدد مزین گشت، در خراسان دیده میل کشیده الم رسیده علاء الدوله میرزا بینا شد، بلکه نابینا نشده بود، [و بزیارت مشهد مقدس فایز گشته]، خود [را] بطرف [مرغاب و] میمنه و فاریاب انداخت، و ایل والوس ارلات، و امرای آن نواحی بخدمت او شتافتن (د)، و از اطراف و جوانب لشکر بسیار جمع آورده [بقصد امرای هزاراسبی متوجه بلخ شد از آنجا شکست یافته] از راه لنگر امیر غیاث [قدس سره، عزیمت] تسخیر بلده هرات نمود، و در شهر و بلوکات از خبر نزول او شور و آشوب بسیار حادث شد، [و] امرای بابری که در ولایات بودند [چون خبر خروج علاء الدوله میرزا شنیدند] بیکبار عازم هرات گشتند، امیر [پیر] درویش هزاراسبی پیش‌دستی نموده سابق از همه بنواحی هرات آمد، علاء الدوله میرزا تاب مقاومت او نیاورد، و جانی بهزیمت بیرون برد، امرا کیفیت حال ببابر میرزا عرضه داشت کرده بازنمود [ند] که اگرچه علاء الدوله میرزا ویران و گریزان شده اما خاطر بکلی از جانب او جمع نیست. بابر میرزا چون برین

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

حال اطلاع یافت بسرعت تمام بطرف خراسان معاودت نمود، (و) [دوازدهم شعبان سنه مذکوره بدار السلطنت هرات نزول فرمود]، از حال علاء الدوله بهادر تفحص فرمود، گفتند از نواحی هرات [هزیمت نموده] بجانب سجستان بیرون رفت، و از آنجا آهنگ عراق کرده در ری باردوی جهانشاه میرزا پیوسته، و حالا در سایه عنایت، و کنف [حمایت و] رعایت او از هجوم حوادث ایمن است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۷۵

[بابر میرزا از جوانب خاطر آسوده ساخته، در ساحت عیش و نشاط اساس اقامت انداخت].

و در سنه سبع و خمسین و ثمانمایه، حضرت [کرامت منقبت] ولایت پناه، (حقایق) [انتباه] شیخ بهاء الدین عمر، قدس سره، ازین دارپر ملال سریع الزوال، احرام کعبه وصال لایزال بسته، بازاد کرامت، و راحله شوق، [از نعش محمل نورانی آراسته عزیمت فرمود، و در هفدهم ربیع الاول] از منزل فنا بدار بقا ارتحال نمود، و بابر میرزا بقریه جقاره که موطن شیخ بود تشریف فرموده، اصحاب مصیبت را تعزیت رسانید، و جنازه بلند آوازه آنحضرت را تعظیم و اجلال بی‌اندازه نموده، بفضای مصلی که در دامن کوه مختار است نقل کردند، و بابر میرزا پیاده شده از روی نیاز و اعتقاد تمام نعش قدسی احتشام را بر دوش همایون اتسام گرفته، [و] بعد از تقدیم شرایط دفن و لوازم آن از احل مال و اجل منال مبلغ و افر عنایت فرمود که بر سر مزار فایض الانوار عمارتی سازند، و بقعه عالی و مربع رفیع برافرازند، و قریه چغاره ۲۱ و کاریز مختار را بر آنجا وقف گردانید، (و) حالا آثار مبرات آن پادشاه [عالی‌مقدار] در امور آن مزار مورد الانوار ظاهر و باهر است.

و در همین سال بابر میرزا بعزیمت استخلاص ممالک عراق ماهچه رایت آفتاب اشراق فلک‌فرسای گردانیده، در میان تابستان، که از تاب آفتاب سنگ در صحرا آب [و نهنگ در دریا کباب می‌شد، با سپاهی چون سیل هایل روان گشت،] و در نواحی خبوشان [بموضع «یلغزتغاج»] چند روز مقام کرده، از آنجا به «۱» «شلمغان» ۲۲ خرامید، و چون زمستان نزدیک رسید (ه) در ناحیت مازندران قشلاق فرمود، و در فضای جانفزای سلطان‌آباد «استراباد» رایت اقامت برافراخت. [و سید نظام الدین عبد الکریم، والی «آمل» و «ساری» و سادات «هزارجریب» بشرف ملازمت درگاه فلک اشتباه سرافراز گشته پیشکشهای مناسب گذرانیدند، و از پرتو التفات و اصطناع پادشاهی بهره‌مند گردید، و چون سپاه بهمن از فضای باغ و چمن رخت بربست، و از شعله برق ابر بهاری،

---

(۱)- شلمغان: کذا. شاید درست آن «بیلقان» بوده و نساخ آنرا تحریف کرده‌اند، چه شلمغان نام دهکده است از نواحی «واسط»- که شهر بزرگی بوده در نزدیکی شهر بصره در خاک عراق- و جائی بدین نام در زمین خراسان در مظان دیده نشده است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۷۶

و صدای سورن رعد آزاری سورت لشکر سرما و صعوبت برودت هوا شکست،

لامیر خسرو

ابر سراپرده ببالا کشیدسبزه صف خویش بصحرا کشید

کوه ز سنگ آتش لاله فروخت‌شعله بدامانش گرفت و بسوخت

جامه خود کرد بنفشه کبودرفت چو صوفی برکوع و سجود بابر میرزا از منازل زمستانی جنبش فرمود، در مواضع جانفزا و مرابع دلگشا سیر مینمود، که ناگاه] خبر رسید، که سلطان ابو سعید میرزا از آب جیحون عبور نموده، امیر [پیر] درویش، و امیر علی هزاراسبی جلادت نموده‌اند، و در مقابله (او) درآمده، بعد از جنگ و کوشش بسیار هردو بقتل رسیده‌اند، و از حدود بدخشان تا ساحل آب مرغاب در تحت تصرف سپاه نصرت‌مآب سلطان سعید درآمده، و بتمکن تمام در ظواهر قبهٔ الاسلام «بلخ» مقام دارد. بابر میرزا بعد از استماع این خبر رایات فیروزی اثر بعزیمت تسخیر سمرقند حرکت داد، چون از آب (مرغاب) عبره نمود، خبر آمد که

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

سلطان سعید مراجعت کرده از جیحون گذشت، و بدار الملک سمرقند [نزول فرمود، و بابر میرزا فسخ عزیمت خود نکرد، و بداعیه تسخیر سمرقند] روان گشت تا ب [قبهٔ الاسلام] بلخ رسیده، صحبت شریف جناب کرامت‌مآب خواجه ناصر الدین ابو نصر پارسا قدس سره یافت، و آنجناب در باب صلح کوشش بسیار [فرمود، اما] مفید نبود، و بکشتی از جیحون عبور نموده، بعد از آن‌که چندین مردم بعضی در آب، و بعضی از بی‌آبی در بیابان محمود تلف شدند، بولایت حصار درآمد، [و از آنجا روان شده، با آنکه هوا در غایت گرمی بود، و مواکب میمون منازل و مراحل دور می‌پیمود، بابر میرزا اکثر ایام چون ماه صیام بود روزه داشته، بتلاوت کلام اللّه قیام مینمود، و برخصت افطار و عذر سفر عمل نفرمود، و در سلخ ماه روزه عرض لشکر فیروزی اثر نموده، در همان مقام بشرایط عید اقدام فرمود]

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۷۷

و مولانا احمد یساول را با دویست سوار برسم قراول نامزد فرمود، [و] مولاناء (مذکور) تا موضع «قهلقه» که بدربند آهنین مشهور است رانده، عمار (ا) ت آنموضع را ویران ساخت، [و آثار جلادت بظهور رسانید].

پس در چهاردهم شوال [اردوی اعلی بسعادت و اقبال] در یک فرسنگی سمرقند، [نزول اجلال فرمود، و درین مدت از سپاه سمرقند] هیچکس در مقابل لشکر خراسان نیامد، و سپاه خراسان خاطر بر آن قرار دادند، که مردم سمرقند را قوت مقاومت ایشان نیست،] و میرزا سلطان ابو سعید، در وقتی که از بلخ مراجعت نموده بود، لشکریانرا اجازت داده بود، و در سمرقند استقرار فرموده، که خبر رسید، که بابر میرزا با سپاه بهرام قهر متوجه ماوراء النهر شد. و بی‌کشتی از آبه [ای] عظیم گذشته بسمرقند نزدیک رسید، چون پیشتر حضرت (ولایت منزلت، قدسی مرتبت، المؤید من عند اللّه) خواجه ناصر الدین عبید اللّه قدس سره [درباره او نفسهای امیدوار رانده بود و] او را بدولت سلطنت و جهانداری استظهار بخشیده، [و] همیشه خود را مأمور حضرت خواجه میداشت، درین فرصت که (از) آمدن بابر میرزا و کماهی احوال (او) خبر یافت، در خلوتی بحضور فایض الانوار خواجه تقرب طلبید، و در دفع صایل و حل واقعه مشکل از رای صوا بنمای ولایت پناهی استمداد فرمود، اکابر و اشراف و محترفه [و سوقیه] و اصناف مردم شهر و محلات و توابع و بلوکات استغاثه پیش حضرت خواجه بردند، و باتفاق گفتند: اگر [ششماه و] یکسال باید قلعه‌داری میکنیم، حضرت خواجه برایشان آفرین فرموده بمحافظت شهر و قلعه اتفاق نمود، و سلطان [سعید] فرمود که رعایا [ی] که استطاعت داشته باشند از نزدیکی بشهر درآیند، و باقی بکوهها [و] مواضع دور روند. و در شهر بر هر کنگره سه‌کس مقرر فرمود، یک ترک و دو تاجیک که نگاه دارند، و در هر برجی، خم آب، و سبوی روغن و هیمه فراوان تعیین کردند، که در وقت جنگ روغن داغ کرده و آب جوشان بر سر مخالفان ریزند. القصه آنچه در باب ضبط و استحکام مقدور بود تقدیم یافت. [و] بابر میرزا چون بیک فرسنگی سمرقند رسیده بود و کسی در مقابل درنیامده، مبارزان لشکر او مغرور گشته، امیر خلیل و مولانا احمد یساول و جمعی دیگر مبادرت نموده بجانب سمرقند

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۷۸

تاختند، و تیغ جلادت و مبارزت [بر] کشیده، سورن انداختند، و هر زمان از شهر مدد و کومک میرسید، تا شکست بر مردم خراسان افتاده، امیر خلیل (و مولانا احمد گرفتار و) دستگیر شد (ند)، و باقی روی بهزیمت نهاده، چون در راه ایشان جوی و جر و مغاکها بسیار بود، و ممر تنگ، مردان و اسبان بر یکدیگر می‌افتاد (ند)، و سمرقندیان تیغ دریشان نهاده، گروه انبوه کشتند و اسیر کردند، و بسبب این دست‌برد مردم سمرقند غلغله نشاط و شادمانی بآسمان رسانید [ند]، و اسیران را پیش سلطان (ابو) سعید برده، بزبان سرزنش از امیر خلیل احوال پرسید و استفسار حال دیگران نیز نمود، [مولانا احمد یساول جرءهٔ نموده] گفت شاید که بواسطه ما گرفتاران میان شما برادران صلح شود، این سخن مزاج سلطان سعید را موافق نموده، و در رعایت و محافظت ایشان افزود، چون این خبر باردوی بابر میرزا رسید، اگرچه اردو بهم برآمد اما بابر میرزا را اثر [تغیر] ظاهر نشد، [و] دیگر روز چون شیر خشمناک روی

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

بتسخیر شهر آورده، در جانب عیدگاه سراپرده و بارگاه برافراشت، و هم از گرد راه پیش از آنکه یورت و مقام تعیین شود آتش پیکار و نیران کارزار در اشتعال آمد، و از طرفین دست‌بردهای مردانه نموده، حملهاء گران با یکدیگر پیمودند، روز تا شب دلیران و دلاوران جانبین از زدن و کشتن و مصادمت و مطاردت نیاسودند، و روز دیگر بهمین منوال از سفیدی صبح، تا سیاهی شام، مبارزان در کشش، و کوشش [و جوشش] و خروشش بودند، حاصل الامر تا مدت چهل روز، آن دو گروه جهانسوز کین‌اندوز، از صبح تا شام، و از شام تا بام آتش پیکار می‌افروختند، و خرمن حیات یکدگر بشعله قهر میسوخت، تا زمستان درآمده، لشکر برف و سرما (نیز) بر سر خراسانیان هجوم کرد، چنانچه تیغهاء چون قطره آب بر دستها یخ می‌بست، و تیرها از شدت [سرما] و برودت هوا از خانه کمان که آتشی [بود] بیرون نمی‌جست، و هردو فریق بواسطه امتداد محاصره، و اشتداد خنکی بتنگ آمدند، از طرفین متوسطان تردد و آمد (و) شد کرده، سخن صلح در میان آورد [ند]، و بر آن قرار یافت که از هردو جانب بندیان و گرفتاران را گذاشته، آنطرف آب آمو، که ماوراء النهر عبارت از آنست داخل سمرقند باشد، و برین قرار عهد و پیمانرا، بمواثیق و ایمان مؤکد ساختند،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۷۹

و امیر خلیل، و مولانا احمد یساول، و دیگر امرای خراسان بتشریفات گرانمایه نوازش یافته باردوی بابر میرزا، آمدند، و از این‌جانب نیز امیر احمد یار و امیر احمد افضل، و مردم دیگر که گرفتار شده بود (ند)، خلعت و اکرام یافته، بمقام خود بازگشتند، و بابر میرزا [بعضی امرا و بهادرنرا که بلوازم مردانگی و جانسپاری قیام نموده بودند، تربیت و نوازش فرمود] مراجعت نمود. [و] در چهارم محرم سنه [مذکوره،] «۱» در بلده [معموره] هرات نزول اجلال فرمود.

---

(۱)- سنه سبع و خمسین و ثمانمایه.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۸۰

چمن سیوم از روضه هفدهم «۱» [در فرستادن بابر خان امیر خلیل را بجانب سجستان

اشاره

چون بابر میرزا بدولت و اقبال از ماوراء النهر بجانب بلده فردوس مثال هرات معاودت نمود، در سنه تسع و خمسین و ثمانمایه امیر خلیل را- که فعیلی بود بمعنی فاعل از «خلل» نه از «خلت»- بطرف سجستان نامزد فرمود، چه ملک حسین ولد ملک علی از متابعت طریق آبا و اجداد کرام خود تجاوز نموده، طبقه باج و خراج که پدران او همیشه میگذارده‌اند در توقف داشته بود، امیر خلیل بموجب فرمان متوجه شد، چون ملک حسین در مقام عصیان و طغیان راسخ بود، مردم بسیار جمع کرده در استحکام شهر و قلعه مالا کلام نموده بود، امیر خلیل بمدد محتاج گشته عرض کرده کومک طلبید، بابر میرزا امیر اویس ترخان را با جمعی امرا ارسال نمود، و بامیر خلیل ملحق شده همه بیکبار یکران تا دروازه سجستان راندند، ملک حسین پناه بحصار برده شهر را استوار ساخته بود، و جمعی مردم سیستان از سر لاف و گزاف پیش آمده، با قراول امرا آهنگ جنگ کردند، و عدد بسیار بقتل رسیدند، باقی مردم سجستان در چهار دیوار قلعه خزیده سر در کشیدند، و سپاه ظفرپناه امرای بابر میرزا دایره‌کردار شهر را چون نقطه در میان گرفتند، ملک حسین چون دانست که خیال او محال بود و قوت مقاومت ندارد، و رعایای

---

(۱)- روضه هفدهم در نسخه مج مشتمل بر پنج چمن و سایر نسخه‌های مورد استناد شامل چهار چمن میباشد. و عبارت: [در فرستادن بابر خان امیر خلیل را بجانب سجستان ...

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

و بفتوی و حکم شرع آویختند]- س ۲ ص ۱۸۰ تا س ۳ ص ۱۸۳- اعنی عمده مطالب چمن سیوم از زیادات مج میباشد، و در مک. پا. و س محذوف است و واقعه وفات سعد الدین الکاشغری در مج در آخر چمن سیوم، و در مک. پا و س در چمن چهارم مذکور میباشد. و نیز وقایع رفتن بابر بمشهد و وفات او در آنجا، و حوادث بعد از مرگ او در مج در چمن چهارم و در مک. پا و س در چمن سیوم مذکور است. و در تقدیم و تاخیر و زیاده و نقصان مطالب و عبائر نیز میانه نسخه‌های موجوده اختلافاتی وجود دارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۸۱

آن ولایت نیز از معاش بی‌قاعده او منصرف گشته‌اند، بجهت آنکه سیاست او زیاده از گناه بود، و قتل ناجایگاه میفرمود، و تغییر اوضاع و اخلاق آبا و اجداد خود نموده، با کدخدایان و ارباب آنجا بشیوه سلاطین ترک زندگانی میکرد، و در وقت سوار شدن و فرود آمدن نقاره، و طغرای احکام طریقه دیگر می‌نوشت، و خطبه و سکه بنام خود ساخت، و تنکه دو مثقال و نیم بنام خود مسکوک گردانید، پس چون از درون و بیرون افواج فتن و هجوم مخالفان متوجه بجانب خود دید، بآب دیده دست از مال و جاه و ملک و سپاه شسته راه هزیمت پیش گرفت، و از سجستان بیرون رفته پناه بجزیره زره برد، و مملکت نیمروز بتمام امیر خلیل را صافی و مستخلص شد، و خطبه و سکه بنام و القاب بابر میرزا موشح گشت، و آن پادشاه ملک‌بخش ملک نشان بود،

بیت:

در رزم بدست آرد و در بزم ببخشدملکی بسواری و جهانی بسوالی مجموع آن بلاد و دیار را برسم سیورغال بامیر خلیل بخشید، و همه سرداران نیمروز و زابلستان مطیع امر و محکوم فرمان او شدند، و ملک حسین دیگرباره سپاهی از هرجا فراهم آورده قصد سجستان کرد، و غرض حاصل نشد و مغلوب و منکوب گریزان و سرگردان گشت، و بعد از چند روز سر او را پیش امیر خلیل آوردند، و مملکت پور دستان و سام و نریمان بی‌مانع و منازع امیر خلیل را مسلم شد، و تمام آن دیار در سر او رفت، و هنوز از اسفزار تا قندهار و از زاول تا کابل از تعدی و تطاول امیر خلیل و اتباع او ویران و پریشان است.

فرد:

باران دو ساله فرونشانداین گرد بلا را که تو انگیخته و از سرداران و کلانتران آنمواضع بعد از مصادرات و مطالبات بسیار کسی را زنده نگذاشت، و آخر الامر بدان رسید که قصد تسخیر هرات کرد، و شهر را محاصره

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۸۲

نمود، چنانچه ذکر کیفیت آن در محل خود از توفیق الهی امیدوار است.

پس چون «۱» تاریخ هجری بسنه ستین و ثمانمایه رسید بابر میرزا در زمستان این سال قشلاق در هرات فرمود، و از اطراف سلاطین و ملوک رسل و رسایل بدرگاه عالیجاه فرستادند، از جمله سلطان سعید خواجه جعفر تاجر را با تبرکات «۲» خوب و تنسوقات مرغوب ارسال نمود، اظهار محبت و وداد و مصادقت و اتحاد فرموده بود. و سلطان محمد ولد سلطان مراد که والی روم بود قاصد و مکتوب فرستاده شرایط دولتخواهی ظاهر کرده، و اولاد امیر طاهر نیز ایلچی ارسال نموده صورت ایلی باز نموده بودند، همه را بابر میرزا بتشریفات پادشاهانه نواخته، و حاجات و ملتمسات بقبول مقرون ساخته اجازت انصراف ارزانی داشت. و از ولایت غزنین و کابل رئیس قطب الدین که پیش او کلانتر آن دیار بود عرضه داشت نمود، که «با کابلی» درین نواحی سر شر و طغیان برآورده انواع ظلم و فساد و تعدی و بیداد ازو واقع میشد، بنده ناگاه بر سر او تاخته، مواد جمعیت او را پریشان ساخت، و «بابا» مشار الیه گریخته خود را بطرف هندوستان انداخت، و در عرضه داشت خود التماس نموده بود که ضبط و محافظت آن حدود و ثغور بجانب او مفوض گردد، بابر میرزا فرمود که حکومت و ایالت آن ولایت بتمام تعلق بامیر خلیل دارد، و صلاح و فساد او برای او مفوض است، مقارن این حال قاصد امیر خلیل رسید، عرض داشت که بفر دولت قاهره تمام دیار نیمروز بتحت تسخیر درآمده بود، اکنون شهر زمین داور مرکز باخترزمین است مفتوح گشت «کذا»، و سلطان محمد هزاره، که سردار و صاحب‌اختیار طوایف نکو دریست ایل و منقاد گشته

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

در سلک بندگان درگاه درآمد، بابر میرزا فرستاده را کمر و شمشیر و کلاه نوروزی و خلعت و دگله طلادوزی بخشید و خلعتهای خاصه

---

(۱)- در اصل (پس چون سنه ۸۶۰ تاریخ هجری بسنه ستین ...).

(۲)- تبرکات: تبر بکسر اول زر و سیم با کاف (علامت نسبت یا وحدت در فارسی) در آخر آن و بالف و تا جمع بسته شده است یا تبرک بر وزن تفعل (از فعل برک- مبارک داشتن) بمعنی متبرک که مصدر در جای اسم مفعول استعمال شده و جمع آن تبرکات.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۸۳

بجهت امیر خلیل ارسال فرموده نشان همایون فرستاد، که تمامی صلاح و فساد آن ممالک بعهده شجاعت و بسالت و حیطه کفایت و کفالت او بازداشته آمده بهرچه رای او تقاضا نماید بتقدیم رساند.

«۱» و درین فرصت حسن سیریاف لوند باطلی «کذا» در هرات سب شیخین کرد، مقویان دین محمد او را گرفته زبانش سوراخ کردند، و ریسمان درکشیده گرد بازارها برآوردند، و بفتوی و حکم شرع او را آویختند] «۲».

و درین سال- ۸۶۰- جناب تقوی‌مآب ارشاد پناه، مولانا سعد الملة و الدین الکاشغری قدس سره، «۳» (از لباس حیات مستعار عاری، روی بجامه خانه عنایت حضرت باری آورد، و) «۴» [بدار بقا رحلت فرمود]، «۵» (سروش عالم غیبی، و منادی عرصه لاریبی ندای ارجعی بسمع روح شریفش رسانید، و خطاب مستطاب: و ادخلی جنتی، از فضای ساحت قرب اله بگوش هوش آن ولایت پناه رسید، روی دل در حدیقه جان کردمنزل اندر ریاض رضوان کرد) «۶» [و در جوار مزار بزرگان شیخ زین الحق و الدین الخوافی قدس سره مدفون گشت].

و قریب باین حال ذوذوابه در جانب شرقی هرات ظاهر شد، و از وقت طلوع صبح

---

(۱)- این عبارت در اصل: «و درین فرصت حسن سیریاف لوند باطلی در هرات است سخین کرد، مقویان دین محمد» قیاسا بسیاقت عبارت اصلاح شد.

(۲)- تا اینجا از زیادات نسخه مج میباشد.

(۳)- عبارت: (از لباس حیات مستعار عاری روی بجامه خانه عنایت حضرت باری آورد، و) از زیادات نسخه مک میباشد.

(۴)- مج: [بدار بقا رحلت فرمود]. مک: این عبارت را ندارد.

(۵)- عبارت: (سروش عالم غیبی و منادی عرصه لاریبی ندای ارجعی ... اندر ریاض رضوان کرد) از زیادات مک میباشد.

(۶)- عبارت: [و در جوار مزار بزرگان شیخ .... قدس سره مدفون گشت] از زیادات نسخه مج میباشد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۸۴

تا وقت غروب آفتاب عظیم مهیب و بزرگ مینمود، «۱» و بعد از چندگاه از طرف مغرب روشن و هویدا ظهور میکرد، و مردم درین باب سخنان بسیار میگفتند، چنانک بابر میرزا اندیشناک شده، بتحقیق احکام ذوذوابه اشارت فرمود، «۲» و واقفان اسرار نجوم «۳»، [و مطلعان آثار سماوی]، ترددها نموده، بر آن قرار یافت، که تأثیر او درین دیار نخواهد بود. و این حکم ایشان بر صدق حدیث: کذب المنجمون برب الکعبه، دلیل واضح گشت.

«۴»

[امیر خسرو]:

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

منجمی که کند صد غلط به پنجه خاک‌رموز چرخ چه داند اگرچه هشیار است

چه آگهست ز دهقان و کشت گرمی کان‌درون دانه و دانه درون انبار است و واقعه «۵» [ناگزیر] بابر میرزا در آن زودی بظهور پیوست.

---

(۱)- مج: مینمود، بعد از. مک. پا: مینمود و بعد از،

(۲)- مج: واقفان. مک. پا: و واقفان.

(۳)- مج. پا: و مطلعان آثار سماوی.

مک: این جمله را ندارد.

(۴)- مج. پا: امیر خسرو. مک: ندارد.

(۵)- و واقعه ناگزیر بابر میرزا. مک: و واقعه بابر میرزا.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۸۵

چمن «۱» چهارم از روضه هفدهم در توجه بابر [میرزا] بمشهد مقدس و وصول یافتن او بحضرت اقدس

اشاره

در «۲» روز پنجشنبه بیست و پنجم شعبان سنه ۸۶۰ «۳» [مذکوره، ابو القاسم] بابر میرزا بعزیمت طواف مشهد امام علیه السلام از «باغ سفید» بمنزل «باغ مختار» فرمود، و ماه صیام در آن مقام خجسته فرجام بآداب صیام و ادای قیام اقدام نمود، و عید کرده، از «۴» «باغ مصلی» به «باغ مختار» خرامید، و جشنی «۵» خسروانه برسم عید ترتیب فرموده، از اسباب سرور و بهجت، و انواع تکلفات، و الوان نعمت غیر از شراب ناب همه چیز (ها) «۶» مهیا بود، (چه) در آن ایام بابر میرزا از شراب مدام تایب بود، و شهر شوال را در پناه عافیت ذو الجلال بسعادت و اقبال گذرانیده، سوم ذی القعدهٔ الحرام از آنجا بصوب مشهد مقدس

---

(۱)- مک: چمن سیوم از روضه هفدهم در توجه بابر بمشهد.

مج: چمن چهارم از روضه هفدهم در توجه بابر میرزا بمشهد.

توضیح: در نسخه مج بعد از عبارت «و در چهارم محرم سنه مذکوره در بلده معموره هرات نزول اجلال فرمود»- ص ۱۷۹ س ۶- ۵ عبارت: «چمن سیوم از روضه هفدهم در فرستادن بابر خان امیر خلیل را بجانب سجستان» ذکر شده و عمده مطالب آن از اضافات نسخه مج است و وقایع (رفتن بابر میرزا بمشهد و وفات او در آنجا) در نسخه مج در چمن چهارم از روضه هفدهم، و در مک در چمن سیوم مذکور است. و واقعه وفات سعد الدین الکاشغری در نسخه مج در آخر چمن سیوم و در نسخه مک در آخر چمن چهارم مذکور میباشد و میانه عبارات و مطالب نسختان درین موارد نیز اختلافاتی موجود است که در محال خود تذکر داده خواهد شد، و اما نسخه پا در این محل صفحات آن بکلی مخدوش و سیاه و تا اندازه غیرقابل استفاده است.

(۲)- مج: روز. مک: در روز.

(۳)- مج: مذکوره ابو القاسم. مک: این جمله را ندارد.

(۴)- مج: از مصلی. مک: از باغ مصلی.

(۵)- مج: جشنی. مک: جشن.

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۶)- مج: همه چیز مهیا بود، در آن ایام. مک: همه چیزها مهیا بود، چه در آن ایام.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۸۶

رکضت و نهضت فرمود، و چهاردهم ماه مذکور «چهارباغ» مشهد (مقدس) «۱» مضرب خیام گردون احتشام گشت، و روز دیگر بطواف روضه حضرت امام علیه سلام اله العلام فایز گشته، و روز عید اضحی در آن مقام معلا وظایف قربانی و دعا و نیاز و جمیع آداب چنانچه دانی بجای آورده، یراق قشلاق هم در آن خطه اتفاق افتاد، و زمستان آنجا گذرانیده پیوسته بملازمت قبه و بارگاه حضرت امام مواظبت مینمود. و بنشاط شکار، و جانور انداختن، و سیر نمودن، در اطراف مشهد میل میفرمود. «۲» [و گاهی که خوشی هوا مقتضی و مقاضی شدی بکولخشک «۳» ۲۳ میرفت، و از صبح تا شام در آن خجسته مقام بابتان سیم‌اندام، و جوانان عشرت‌ساز، و گویندگان خوش‌آواز، و سازندگان بدیع‌نواز فرمودی]، از قضا نصف النهار یک روز که امرای کبار، و نوئینان نامدار، و ارکان دولت، و اعیان حضرت در خدمت آن پادشاه جمشید جاه کمر طاعت بسته بودند، ناگاه درویش ژولیده‌موئی بر سر سنگی که بر اطراف «۴» [آن سنگ] از همه جوانب ملازمان پادشاه «۵» (بودند)، ظاهر شد، و ترجیع‌بند غریب متضمن «۶» [اظهار] بی‌اعتباری و بی‌وفائی دنیای غدار که بند ترجیع این «۷» [بیت] بود، که:

[اوحدی] «۸»:

این‌همه «۹» طمطراق کن فیکون‌ذره نیست پیش اهل جنون

---

(۱)- مج: مشهد مضرب. مک: مشهد مقدس مضرب.

(۲)- عبارت: [و گاهی که خوشی هوا مقتضی ... بدیع نواز فرمودی] از زیادات نسخه مج میباشد.

(۳)- کولخشک: در جغرافی حافظابرو مذکور نیست.

(۴)- مج: اطراف آن سنگ از همه. مک: اطراف از همه،

(۵)- مج: پادشاه ظاهر. مک: پادشاه بودند ظاهر.

(۶)- مج: اظهار. مک: این کلمه را ندارد.

(۷)- مج: این بیت بود. مک: این بود.

(۸)- مج: اوحدی. مک: مثنوی.

(۹)- طمطراق: بضم هردو طاء بمعنی کر و فر و شان و تجمل آنندراج.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۸۷

بآواز مهیب، و ادای عجیب آغاز کرد، و زیاده از پنجاه بیت برخواند، و خاطرهای حاضر آنرا از ملاحظه معانی که در الفاظ آن شعر مخزون بود مخزون گردانید، و چون ترجیع بانتها رسید، درویش ناپیدا گشت، «۱» [چنانکه] کسی (ندانست) که از کجا [آمد] و کی آمد، و کی رفت.

«۲»

[کمال اسمعیل]:

بر سر این خاکیان از غیب آمد ناگهان‌همچو جان تنها و هوش از جمله دلها برد و رفت پس چون زمستان بآخر آمد بابر میرزا «۳» [بعزم قشلامشی] میل [ناحیت] رادکان فرمود، [و] چند روز بشکار و جانور پراندن مشغولی مینمود، ناگاه «آق‌شنقار» «۴» که پادشاه

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

را بجانب او میل و اهتمام تمام بود، ناخن او بشکست، و خاطر «۵» [عاطر] پادشاه بدان سبب متغیر گشت و هم در آن‌روز بجانب مشهد معاودت نمود، و یکسال گذشته بود که از «۶» (شرب) شراب در مقام اجتناب بود، درین روز که ایام ربیع و لطافت هوا و ملالت خاطر متقاضی گشت بحکم آنک.

«۷» [ع]:

خنده گل هست تقاضای می

میل نشاط شراب فرموده، اسباب مجلس ترتیب فرمود، و در روز آخر عمر

---

(۱)- مج: گشت چنانکه کسی که از کجا آمد و کی آمد.

مک: گشت کس ندانست از کجا و کی آمد.

(۲)- مج: کمال اسمعیل. مک: این جمله را ندارد.

(۳)- مج: بابر میرزا بعزم قشلامشی میل ناحیت رادکان را فرمود و چند.

مک: بابر میرزا میل رادکان فرمود چند.

(۴)- آق‌شنقار: آقسنقر و زن چارعنصر مرغی است شکاری از جنس شاهین و چرغ. یا آق‌سنقر مرغ شکاری سفید چه آق بترکی سفید است. آنندراج.

(۵)- مج: خاطر عاطر پادشاه. مک: خاطر پادشاه.

(۶)- مج: از شراب. مک: از شرب شراب.

(۷)- مج: ع. مک: ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۸۸

لباس «۱» [توبه]، و ذیل طهارت انابت بلوث «۲» (خمر) بیالود،

«۳» [ع]:

که مست خواهم ازین «۴» (عالم) خراب گذشتن

و صباح سه‌شنبه ۲۵ ربیع الثانی سنه احدی و ستین و ثمانمایه، در عین عشرت و کمال کامرانی که زبان حال بفحوای این مقال مترنم بود که:

بابر میرزا: ۲۴

نوروز و نوبهار و می و دلبران خوش‌بابر بعیش کوش که عالم دوباره نیست از چهارباغ مشهد در محفه درآمده ساعتی سیر فرمود، و از راه عیدگاه معاودت نموده بر سریر سلطنت تکیه زد، بعد از اندک‌زمانی تغیر بر مزاجش ظاهر شده بر بعضی ملازمان غضب کرده بقهر برخاست، اصحاب مجلس را تصور شد که اثر خمار بر «۵» [پادشاه] مستولی شده از مجلس بیرون رفتند، و در همین روز پادشاه «۶» [آگاه] احوال خود دیگر، و عنان عمر و زندگانی در قبضه قضا و قدر دید، از جمیع مناهی و منکرات، و تمامی ملاهی و مسکرات بتجدید توبه نموده، بادای شهادت قیام نموده، و ازین محنت خانه دنیای «۷» [فانی] بطرف سرای راحت فزای عالم جاودانی رحلت فرمود، و از راه مفاجات بجانب دار بقاروان گشت.

«۸» [خواجه] سلمان:

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

ای دریغ آن شمع بزم‌افروز ملک خسروی‌کش بیک دم گشت دور غم‌فزای عمر کاه

---

(۱)- مج: توبه. مک: این کلمه را ندارد.

(۲)- مج: بلوث بیالود. مک: بلوث خمر بیالود.

(۳)- مج: ع. مک: ندارد.

(۴)- مج: ازین خراب. مک: ازین عالم خراب.

(۵)- مک: خمار برو مستولی. مج: خمار بر پادشاه مستولی.

(۶)- مج: و همین روز پادشاه آگاه احوال.

مک: و در همین روز پادشاه آگاه‌احوال.

(۷)- نمود و ازین محنت خانه دنیای فانی بطرف.

مک: نموده و ازین محنت خانه دنیای بطرف.

(۸)- مج: خواجه سلمان. مک: سلمان.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۸۹ شد وجود نازنین صافی‌تر از آب حیات‌در میان خاک‌ریزان طیب اله ثراه روزها باید بجان گردیدن این افلاک راتا چنان ماهی شود طالع ز دور سال و ماه «۱» و روز دیگر نعش رفیعش را برداشته در گنبد مدرسه خاقان مغفور شاهرخ میرزا در جوار مرقد فردوس احتشام حضرت امام علیه [التحیهٔ و] «۲» السلام خوابگاه یافت.

«۳» (خواجه) کاتبی:

سرم را وقت رفتن آستان یار منزل شدبحمد اله اگر سر رفت خوش سر منزلی دارم و اطبای حاذق استعمال زهری تفرس نمودند «۴» [و هرآینه چون عند الحیات و بعد الممات خاک‌نشینی آستان قدسی‌آشیان امامت‌پناه حواله آن پادشاه نیکخواه بود، اول شرط طریقت موافقت است، قرب جوار همین اثر تواند بود که آن امام دین بانگور مسموم شهید شود، و این امام ملک بآب انگور مسموم، تا از وجهی موافقت قریب، و از وجهی دیگر مفارقت بعید بینهما بظهور پیوندد، انا للّه و انا الیه راجعون].

ابو القاسم «۵» [بابر] میرزا مدت ده سال در خراسان پادشاه باستقلال بود، و مازندران، و سمنان، و دامغان تا ولایت بدخشان، و از کنار جیحون، و مرو، و ماخان تا اقصی زاولستان در تحت فرمان داشت، و عراق و فارس مسخر ساخت «۶». [و لشکر بهرام قهر بماوراء النهر کشید، و] باخلاق حمیده و اوصاف پسندیده متصف بود، و کف

---

(۱)- مج: و روز. مک: روز.

(۲)- مج: علیه التحیهٔ و السلام. مک: علیه السلام.

(۳)- مج: کاتبی. مک: خواجه کاتبی.

(۴)- عبارت: [و هرآینه چون عند الحیات .... انا للّه و انا الیه راجعون] از زیادات نسخه مج است.

(۵)- مج: ابو القاسم بابر میرزا. مک: ابو القاسم میرزا.

(۶)- مج: و لشکر بهرام قهر بماوراء النهر کشید، و.

مک: این عبارت را ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۹۰

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

دریانوال او در بخشش مال و بذل بی‌ملال ازکان و دریا کریم‌تر بود، و بسخنان فقرا و اهل اله رغبت تمام داشت، «۱» [و اگرچه بحسب ظاهر بسبب استیلاء بعضی امرا در امور ملک و مال تغافلی مینمود، از روی حقیقت در عواقب کارها و مآل روزگارها تدبر میفرمود].

القصه: هم در آن‌روز امرا اتفاق کرده، و پیمان بسته ولد او شاه محمود میرزا [را] «۲» بر تخت نشاندند، و او یازده ساله بود، و ابراهیم میرزا ولد علاء الدوله میرزا در هرات محبوس بود، چون خبر این واقعه شنید خلاص یافته عزم خروج کرد، و بیان احوال او خواهد آمد.

«۳» [و درین فرصت امیر بابا حسن در استراباد بود، عرضه داشت که جرجان زمین بیمن دولت پادشاه مضبوط و محفوظ است، و کمر انقیاد بسته. بهرچه اشارت رود بجان قیام خواهد رفت].

و چون شاهزاده متوجه هرات گشته، بجام رسید خبر آمد، که سلطان ابراهیم میرزا خروج کرده، با غلبه بسیار بطرف آب مرغاب بیرون رفت، و شاه محمود «۴» [میرزا] بیست و ششم جمادی الاول در «باغ مختار» فرود آمد.

و درین سال اختلال تمام باحوال خراسان راه یافت، و در هرگوشه مفسدی «۵» [و متغلبی] سر برآورده، خیال استقلال در سر انداخت، و در هر ناحیتی شریری، و مفتنی خروج کرده سودای استعلا در دماغ آورد. «۶» [و بسبب عدم پادشاهی ذی شوکتی که بدفع مضار و اخطار و انزجار فجار و اشرار قیام نماید، که: لو لا السلطان لا کل الناس بعضهم بعضا،

---

(۱)- عبارت: [و اگرچه بحسب ظاهر ... روزگارها تدبر فرمود] از زیادات مج میباشد.

(۲)- مج: میرزا را بر تخت. مک: میرزا بر تخت.

(۳)- عبارت: [و درین فرصت امیر بابا حسن ... قیام خواهد رفت] از زیادات نسخه مج میباشد.

(۴)- مج: میرزا. مک: ندارد.

(۵)- مج: و متغلبی. مک: ندارد.

(۶)- عبارت: [و بسبب عدم پادشاهی .... بظهور پیوست] از زیادات مج میباشد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۹۱

در اطراف مملکت سلب و نهب و هرج‌ومرج ظاهر شد، هر خودبینی از خود نوبتی ساخت، و هر خسیسی خود را رئیسی تصور کرد، و فحوای: تغیر الزمان و الاخوان، ظهور پیوست،]. و آن خلل و آفات و فتنه و فترات که مردم از واقعه شاهرخ میرزا گمان میبردند باضعاف آن «۱» (از) فوت بابر میرزا حادث گشت.

از جمله بلیات که بهمه خانها رسید وجه «سرشمار» بود، که امیر شیخ ابو سعید و قرا ارسلان طرح انداخت، بر هر «۲» [سرا] مبلغی رقم کرده حواله نمودند، و شهر را دو قسم کرده، نوکران دو امیر در کار شدند، «۳» و در دو سه روز مبلغ موفور بوصول رسانیدند.

بلای دیگر: دیوان شدن خواجه کلان بد کیش بود باتفاق خواجه علی امیر خواجه، بسعی امیر شیخ ابو سعید، «۴» [و دست وزارت و صدر دیوان بوجود آن دیوان کردار ملوث شد و مضمون منظوم:

ع:

کار دیوان بوحش و طیر رسید

بلغ وجهی مبین گشت.] و آن دو لئیم «۵» [خسیس طبع شیوه ظلم و عدوان پیش گرفته اولا محصولات اوقاف مساجد و مدارس و بقاع خیرات که حقوق طلبه علوم دین وظایف و رواتب اهل استحقاق و فقرا و مساکین بود باز بستدند، و ثانیا] وجوهی که (از) سرشمار گرفته بودند بر هر دیناری نه دینار دیگر افزوده، «۶» [و] تحصیلات نوشتند محصلان غلاظ و شداد در کار شد «۷» [ند]، و

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

«۸» [چون مبلغ که مدعای ایشان بود تدارک

---

(۱)- مک: آن از فوت. مج: آن فوت.

(۲)- مج: بر هرسرا. مک: بر هرا؟ ظاهرا هردو نسخه مخدوش و (بر هرسر) صحیح است.

(۳)- مک: و در دو سه روز. مج: در دو سه روز.

(۴)- عبارت: [و دست وزارت و صدر دیوان .... با بلغ وجهی مبین گشت] از زیادات مج است.

(۵)- عبارت: [خسیس طبع شیوه ظلم و عدوان ... بازبستدند و ثانیا] از زیادات مج میباشد.

مک: و آن دو لئیم بعد از ظلم و بدعت بسیار وجوهی که از سرشمار.

(۶)- مک: افزوده تحصیلات. مج: افزوده و تحصیلات.

(۷)- مج: شدند. مک: شد.

(۸)- عبارت: چون مبلغ که مدعای ... مردم متجاوز بود. از زیادات مج است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۹۲

آن از حیز قدرت مردم متجاوز بود] آتش ظلم و بیداد بالا گرفت، و دود ستم از «۱» [سراها و] خانها برآمد، و مردم از عقوبت «۲» و شکنجه [بسیار] اهل و عیال گذاشته فرار نمودند، «۳» [و بعضی دیگر نزدیک بهلاک رسیده]، و هرچند امرا بصریح و کنایت و ایما و اشارت در دفع این تعدی ممانعه نمودند، و عورات سر [ها] «۴» برهنه و مویها باز کرده بدیوان آمدند، و فزع و افغان بکیوان رسانید «۵» بهیچ‌جا نرسید. «۶» [و شیخ ابو سعید شقی بی‌عاقبت در وصول مبلغ مبالغه مینمود]، و چون مظلومان از همه بابی ناامید گشتند روی عجز و نیاز بدرگاه بی‌نیاز کارساز آوردند، تا بحکم کریمه:

امن یجیب المضطر اذ دعاه و یکشف السوء، حضرت پادشاه ظالم سوز مظلوم‌نواز بفریاد بیچارگان رسیده، امیر شیر حاجی را در خاطر انداخت که شاه محمود میرزا را از باغ زاغان بشهر درآورد، و فرمود تا منادی کردند، که از وجه سراشمار هیچ‌کس یک دینار «۷» (ندهد)، و هرچه داده باشند بازستانند، و نوکران امیر شیخ ابو سعید را هرجا ببینند غارت کنند، و جمیع امرا که از اقوال و افعال «۸» (او) [آزرده، و] (متنفر و) [متفرق] بودند، در مخالفت او اتفاق نموده یک دل و یک عزم بشهر درآمدند، و آنشب پاس داشته، روز دیگر، «۹» [امیر] شیخ ابو سعید اظهار مخالفت کرده، «۱۰» [با برادر خود

---

(۱)- مج: از سراها و خانها. مک: از خانها.

(۲)- مج: عقوبت و شکنجه بسیار اهل.

مک: عقوبت شکنجه اهل.

(۳)- مج: و بعضی دیگر نزدیک بهلاک رسید.

مک: این عبارت را ندارد.

(۴)- مج: سرها. مک: سربرهنه.

(۵)- مج: رسانید. مک: رسانیدند.

(۶)- عبارت: [و شیخ ابو سعید شقی بی‌عاقبت ... مبالغه مینمود] از زیادات مج میباشد.

(۷)- مک: دینار ندهد و هرچه، مج: دینار و هرچه.

(۸)- مج: و افعال آزرده و متفرق بودند.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مک: و افعال او متنفر بودند.

(۹)- مج: دیگر امیر شیخ. مک: دیگر شیخ.

(۱۰)- مج: با برادر خود حسین علی. مک: این عبارت را ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۹۳

حسین علی] از دره دوبرادران بیرون رفت. امیر شیر حاجی با کثرت بسیار از عقب او روان گشت، و هجوم و ازدحام عام بمرتبه بود که درک اوهام از تصور آن قاصر ماند، و در شمال کوه مختار هردو گروه بهم رسیدند، «۱» بجنگ و جدال اشتغال نمودند، و نفرین مظلومان و شومی کفران ولی‌نعمت تأثیر نموده، شیخ ابو سعید «۲» [که با شیران شرزه لاف مصاف میزد] بقتل رسید، و سر «۳» [پر] شر او (را) که آشیان دیو غرور بود از تن جدا کرده بر «دروازه ملک» آویختند.

لمولفه:

نشده آه ستم‌کش را سلاح «۴» و برگ کس مانع که بیدار هست با صد تیغ سازد باد لرزانش

بنای دولت ظالم اگر محکم چو کوه آمدشود از صرصر آهی مزلزل جمله ارکانش در خلال این احوال خبر رسید که سلطان ابراهیم میرزا [را] «۵» در نواحی مرغاب جمعیت تمام در سلک انتظام «۶» [جمع] آمده، و عزیمت هرات دارد. امرای «۷» ترخان [ی با امیر شیر حاجی] در باب هردو شاهزاده مشورت کرده، بر آن قرار دادند، که باتفاق

---

(۱)- مج: بهم رسیده جنگ و جدال اشتغال نمودند.

مک: بهم رسیدند بجنگ و جدال اشتغال نمودند.

(۲)- مج: که با شیران شرزه لاف مصاف میزد.

مک: این عبارت را ندارد.

(۳)- مج: و سر شر او را که آشیان.

مک: و سر پرشر او که آشیان.

(۴)- مک: سلاح برگ. مج: سلاح و برگ.

(۵)- مج: میرزا را در نواحی. مک: میرزا در نواحی.

(۶)- مج: انتظام جمع آمده. مک: انتظام کشیده.

(۷)- مج: امرای ترخانی با امیر شیر حاجی درباب.

مک: امراء ترخان درباب.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۹۴

گوهرشاد بیگم میان ایشان صلح شود، «۱» و مکاتبات نوشته، در این باب یکی، «۲» از نوکران [گوهرشاد] بیگم [که] عزیمت نمود، «۳» جمعی [از شیاطین الانس] وسوسه کرد [ه، در خاطر امیر شیر حاجی نشاند] ند، که [گوهرشاد] بیگم را میل بجانب [سلطان] ابراهیم میرزا است «۴» [که ولد میرزا علاء الدوله است، چه محبت بیگم بعلاء الدوله میرزا از آفتاب روشن‌تر، و «۵» مشهودتر است]، و اتفاق امرای «۶» ترخان [ی] مبنی برین معنی است «۷».

[و امرای ترخانی را بسبب خیل و خدم و ایل و حشم کجا در خاطر خطور میکرد که کسی گرد تعرض ایشان گردد].

القصه: امیر شیر حاجی «۸» [متوهم گشته گرد فریب و احتیال برآمد، و] باتفاق پهلوان حسین دیوانه با نوکران قرار دادند، که چون

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

امرا برسم کنکاج بکوشک باغ زاغان درآیند، «۹» [فرصت نگاهداشته] دست‌بردی نمایند، سلخ جمادی الاخر «۱۰» (بود) که امرا بکوشک درآمده بموجب مواضعه که کرده بودند، تیغ بی‌دریغ در ترخانیان

---

(۱)- مج: مکاتبات. مک: مکاتیب.

(۲)- مج: از نوکران گوهرشاد بیگم که عزیمت نمود. مک: از نوکران بیگم عزیمت نمود.

(۳)- مج: جمعی از شیاطین الانس وسوسه کرده، در خاطر امیر شیر حاجی نشاندند که گوهرشاد بیگم را میل بجانب سلطان ابراهیم. مک: جمعی وسوسه کردند که بیگم را میل بجانب ابراهیم.

(۴)- عبارت: [که ولد میرزا علاء الدوله است چه محبت بیگم بعلاء الدوله میرزا از آفتاب روشن‌تر و مشهودتر است] از زیادات مج است

(۵)- در اصل «مشهور» براء، و قیاسا و برحسب سلیقه سلیم و سیاقت عبارت به کلمه «مشهود» بدال اصلاح و تبدیل گردید،

(۶)- مج. پا: ترخانی. مک: ترخان.

(۷)- عبارت: [و امرای ترخانی را بسبب خیل و خدم و ایل و حشم کجا در خاطر خطور میکرد که کسی گرد تعرض ایشان گردد]، از زیادات نسخه مج میباشد.

(۸)- عبارت: متوهم گشته گرد فریب و احتیال برآمد، و از زیادات نسخه مج است.

(۹)- مج: فرصت نگاه داشته. مک: این عبارت را ندارد.

(۱۰)- مج: جمادی الآخر که امرا. جمادی الآخر بود که امرا.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۹۵

نهادند «۱»، [فی الجمله] امیر اویس ترخان کاردی در دست «۲» (داشت) که گوشت (ریزه میکرد) باوجود چند زخم که (بآن) رسیده بود، برخاست و در امیر «۳» [شیر] حاجی آویخته کارد در شکم او زد «۴» [و زخم گران حواله او کرد]، (و) نوکران امیر حاجی غلبه کرده [امیر اویس ترخان] و پسرش [امیر یوسف و امیر خسرو ترخان] را بقتل آوردند، «۵» [و امیر شیر حاجی بسبب زخم کارد که در وی افتاده بود جمعی او را کشته پنداشته بگذاشتند، و امیر غیاث الدین پیرعلی ترخان زخم کاری یافته، بحیله از آن مهلکه جان بدر برد، و امیر محمد ترخان بحکم: الغریق یتعلق بکل حشیش، التجا به پهلوان حسین دیوانه برد، و همراه او از کوشک بیرون رفت، و آن بی‌مروت از دیوانگی چنان جوانی را بکشت و ترحم نکرد، و بجانب خواف روان شد، و امیر نظام الدین «۶». احمد امیر فیروز شاه از آن غرقاب فنا بیرون رفته از راه زیارتگاه متوجه تون بود، در اثنای راه بهم باز خوردند، بمجادله و مقاتله در یکدیگر افتادند، و پهلوان حسین غالب آمده، امیر احمد را بقتل رساند،

ع:

زان شیشه‌خانه آه که دیوانه در رود «۷».]

و چون خبر «۸» این وقایع ب [سلطان] ابراهیم میرزا رسید این حالات را از مقدمات

---

(۱)- مج: نهادند فی الجمله امیر اویس. مک: نهادند امیر اویس.

(۲)- مک: در دست داشت که گوشت ریزه میکرد باوجود چند زخم که بآن رسیده بود.

مج: در دست که گوشت می‌خورد باوجود چند زخم که رسیده بود

(۳)- مج: امیر شیر حاجی. مک: امیر حاجی.

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۴)- مج: در شکم او زد و زخم گران حواله او کرد، نوکران امیر حاجی غلبه کرده امیر اویس ترخان و پسرش امیر یوسف و امیر خسرو ترخان را بقتل.

مک: در شکم او زد: و نوکران امیر حاجی غلبه کرده او را و پسرش را بقتل.

(۵)- عبارت: [و امیر شیر حاجی بسبب زخم کارد که در وی افتاده بود جمعی .... که دیوانه در رود] از زیادات نسخه مج میباشد و از مک و پا محذوف است.

(۶)- احمد امیر فیروز بکسر دال احمد که در فارسی بجای کلمه «ابن» استعمال میشود یعنی (احمد بن امیر فیروز).

(۷)- در اصل: زان شیشه‌خانه آه که در دیوانه در رود. قیاسا اصلاح شد

(۸)- مج: خبر این واقعه بسلطان ابراهیم.

مک: خبر این وقایع بابراهیم.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۹۶

ظهور دولت، و انتظام اسباب سلطنت خود شمرد «۱»، [پس] امیر [شیر] حاجی چون بچنین امر هایل و کار خطیر اقدام نمود، شاه محمود میرزا را از باغ زاغان بحصار اختیار الدین درآورد، «۲» [گوهرشاد بیگم را نیز بمدرسه حضرت خاقان مغفور بپای حصار ساکن گردانید، و امیر حاجی چون بسبب زخم ضعیف و بدحال بود] بمعالجه «۳» [و التیام] (خود) مشغول گشت.

---

(۱)- مج: شمرد پس امیر شیر حاجی. مک: شمرد و امیر حاجی.

(۲)- عبارت: [گوهرشاد بیگم را نیز بمدرسه حضرت ... ضعیف و بدحال بود] از زیادات مج است.

(۳)- مج: بمعالجه و التیام مشغول.

مک. پا: بمعالجه خود مشغول.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۹۷

چمن پنجم از روضه هفدهم در جلوس ابراهیم میرزا بر فراز مسند سلطنت انتما

اشاره

سلطان ابراهیم که از حبس خلاص یافته «۱» [بود، و] بجانب (آب) مرغاب رفته، بعد از ارتکاب چندین شدایید و محن، و احتمال انواع مکاید و فتن، سپاهی فراهم آورده «۲» عزیمت هرات فرمود، و صباح سه‌شنبه هفتم رجب نزدیک بباغ مختار رسید. و شاه محمود میرزا بعزیمت فرار رکاب سرعت گران، و عنان نهضت سبک گردانیده، متوجه مشهد مقدس گشت، و امیر شیر حاجی بجانب حصار نرتو «۳» [بیرون] رفت، و هرات بی‌منازع و معارضی «۴» [سلطان] ابراهیم میرزا را مستخلص شد، و هم در روز مذکور بباغ مختار نزول فرمود و جمعی از عقب گریختگان فرستاده، چندی را گرفتند، و بعضی را کشتند، و بعضی را گذاشتند. و [سلطان] «۵» ابراهیم میرزا بعد از ادای شکر «۶» [تأیید] الهی بر سریر سلطنت و پادشاهی، و مستقر خلافت آبا و اجداد جمشید اقتدار خود استقرار فرمود، و چند روز (از) «۷» محنت سفر و سرگردانی و تفرقه روزگار برآسود. و اواسط شعبان بعزم استیصال شاه محمود میرزا توجه نمود، شاه محمود میرزا که بمشهد رفته بود، امرای بابر میرزا از اطراف خراسان پیش او جمع شده بودند و متوجه هرات گشته «۸»، [و] در [نواحی قصبه

---

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۱)- مج: یافته بود و بجانب مرغاب.

مک: یافته بجانب آب مرغاب.

(۲)- مج: آورد. مک. پا: آورده.

(۳)- مج. پا: نرتو بیرون رفت. مک: نرتو رفت.

(۴)- مج. پا: معارضی سلطان ابراهیم. مک: معارض ابراهیم.

(۵)- مج: گذاشتند و سلطان ابراهیم. مک. پا: گذاشتند و ابراهیم.

(۶)- مج: شکر تأیید الهی. مک. پا. س: شکر الهی.

(۷)- مک. پا. س: دور از محنت. مج: روز محنت.

(۸)- مج: گشته و در نواحی قصبه کوسویه نزدیک.

مک. پا: گشته در نزدیک.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۹۸

کوسویه] نزدیک «رباط امیر شاه ملک» هردو سپاه کینه‌خواه «۱» [چون دو ابر سیاه که برق آن تیغ و باران او تیر باشد] بیکدیگر ملاقی شدند، و از گرد معرکه ابر بلا ساخته، و از نخل نیزها رایت جنگ و وغا و سنجق فتنه و غوغا برافراخت.

«۲» (خسرو):

گرد سواران که بخورشید جست‌قنطره بر چشمه خورشید بست

نیزه از آن گرد که برشد بمهر گشت جزیره بمحیط سپهر

بس که زمین شد ز علم سایه‌دارماند چو سایه‌زدگان بی‌قرار از صدای طبل جنگ باز اجل در پرواز درآمده چنگ بشکار جانها باز کرد، و زاغان از گوشها روی بصید طیور ارواح دلیران آورد، بهرام شدید الانتقام از سهم ناوک کمانداران تیز شست سپر قرمزی آفتاب پیش رو گرفت، و رمح شهاب ثاقب از ضربت حسام خون‌آشام بهادران چابک‌دست در شکست افتاد، و دلاوران به تیغ و تیر جامه جانها می بریدند، و میدوخت، و بآب صمصام، و باد حمله آتش کین می‌نشاندند و می‌افروخت.

«۳»

[لفردوسی:

ز غریدن کوس حربی ز دور گمان شد که آمد سرا فیل و صور

ز فریاد و افغان چون رستخیز بوحش بیابان درآمد گریز]

---

(۱)- مک. پا: سپاه کینه‌خواه بیکدیگر ملاقی.

مج: سپاه کینه‌خواه چون دو ابر سیاه که برق آن تیغ و باران او تیر باشد بیکدیگر ملاقی.

(۲)- مک: خسرو. مج. پا: این کلمه را ندارد.

(۳)- مج: [لفردوسی- ز غریدن کوس ... بیابان درآمد گریز] از زیادات نسخه مج میباشد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۱۹۹

فی الجمله از ابتدای لشکر شاه محمود میرزا غالب شد، و میمنه و میسره معارضانرا برداشته متوجه هرات گشتند، چون قلب «۱»

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(سپاه) [سلطان] ابراهیم میرزا از ثبات مردانگی منقلب نشده بود، امیر احمد ترخان با دل قوی از قلب حمله کرده، بیکدست برد مردانه سپاه مخالف را از پا درآورد، و در یک ساعت غالب مغلوب و قاهر مقهور گشت، و شاه محمود میرزا دیگربار بجانب مشهد فرار نمود، «۲» و امرا و وجوه سپاه او گرفتار شدند، و [سلطان] «۳» ابراهیم میرزا از عقب گریختگان بجانب مشهد نهضت فرمود، و روز «۴» (بیست و) پنجم شعبان خبر بهرات آمد که شاه محمود میرزا غالب شد، و بعد از زمانی مردم بسیار آمده «۵» [خبر آوردند] که [سلطان] ابراهیم میرزا ظفر یافت، و در همین روز قاصد سلطان سعید «۶» [سلطان] ابو سعید میرزا رسید، و جهت اکابر هرات نشانها آورد که فردا صباح «۷» [که بیست و ششم شعبان است] سلطان سعید بتأیید ملک مجید نزول اجلال میفرماید.

و جناب معالی نصاب شیخ الاسلام «۸» [الاعظم مرجع اعاظم العلماء فی العالم] مولانا قطب الملة و الدین یحیی التفتازانی [نور اله مرقده]- که او را ابراهیم میرزا جهت رسالت

---

(۱)- مج: چون قلب سلطان ابراهیم. مک: چون قلب سپاه ابراهیم.

(۲)- مج. پا: فرار نمود، و چون سپاه او.

مک: فرار نمود، و امرا و وجوه سپاه.

(۳)- مج. پا: گرفتار شدند و سلطان ابراهیم.

مک، گرفتار شدند. و ابراهیم.

(۴)- مج: و روز پنجم شعبان. مک. پا: و روز بیست و پنجم شعبان.

(۵)- مج: بسیار آمده خبر آوردند که سلطان ابراهیم.

مک: بسیار آمده که ابراهیم.

(۶)- مج: سلطان سعید سلطان ابو سعید.

مک: سلطان سعید ابو سعید.

(۷)- مج: [که بیست و ششم شعبان است]. مک: این عبارت را ندارد.

(۸)- مج: و جناب معالی نصاب شیخ الاسلام الاعظم مرجع اعاظم العلماء فی العالم مولانا قطب الملة و الدین یحیی التفتازانی نور اله مرقده که او را.

مک. پا: و جناب معالی‌مآب مولانا قطب یحیی التفتازانی شیخ الاسلام هرات که او را.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۰۰

و مصالحت پیش سلطان سعید فرستاده بود، و سلطان سعید بعد از ملاقات فرموده که چون بهرات رسیم بموجب مقتضای وقت قیام رود-، و درین وقت بدروازه ملک رسید، «۱» [و] مولانا احمد یساول و قرابهادر که از جانب ابراهیم میرزا بودند دروازها بسته بودند، پل روانرا «۲» [نیز] برکشیدند، «۳» و جناب شیخ الاسلامی مابین پل و دروازه متحیر بماند «۴»، تا امیر جلال الدین و سید مزید بهادر که عمده دولت سلطان سعید بود رسید و قاضی و اکابر «۵» (هرات) بدروازه ملک آمده در را گشادند، و مردم بسیار از سپاه سمرقند در شهر درآمدند، و بی‌جنگ و نزاع هرات «۶» (مسخر و) مفتوح گشت، «۷» [و مولانا احمد، و قرابهادر، حصار اختیار الدین را پناه ساختند، و در استحکام آن اهتمام نمودند].

---

(۱)- مج: و مولانا. مک. پا. س: مولانا.

(۲)- مج: روانرا نیز برکشیدند.

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۳)- مج: برکشیدند و جناب شیخ الاسلامی ما بین پل.

مک. پا: برکشیدند و مشار الیه مابین پل.

(۴)- مک: تا امیر جلال الدین و سید مزید که عمده دولت سلطان.

مج: پا: تا امیر سید مزید بهادر که عمده دولت سلطان.

(۵)- مک. پا: و اکابر هرات بدروازه. مج: و اکابر بدروازه.

(۶)- مج: هرات مسخر و مفتوح. مک: هرات مفتوح.

(۷)- عبارت: [و مولانا احمد و قرابهادر در حصار اختیار الدین را پناه ساختند، و در استحکام آن اهتمام نمودند]، از زیادات نسخه مج میباشد و از مک و پا و س محذوف است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۰۱

«۱» روضه هژدهم در توجه سلطان سعید ب خراسان و تمکن یافتن بر سریر «۲» ملک بتأیید ملک منان

اشاره

حضرت «۳» [سلطان سعید] سلطان ابو سعید میرزا از وقتی که مملکت ماوراء النهر او را مسخر گشت بحکم آنکه:

«۴» [للشیخ سعدی]:

ملک اقلیمی بگیرد پادشاه‌همچنان در بند اقلیمی دگر همیشه هوای تخت هرات در سر، و خیال تسخیر ملک خراسان در نظر داشت، تا آنکه واقعه «۵» [ناگزیر] بابر میرزا حادث شد، آن داعیه بالا گرفت، و بحصول مطلوب خود مستظهر و متیقن گشته، لشکر را مواجب داد، و از جیحون عبور نمود، «۶» [و میرزا

---

(۱)- عنوان: [روضه هژدهم] از زیادات نسخه مج است، و در سایر نسخه‌های مورد استناد محذوف است.

(۲)- مج: ملک. مک. پا: مملکت.

(۳)- مج. پا: حضرت سلطان سعید سلطان ابو سعید.

مک: حضرت سلطان ابو سعید.

(۴)- مک: بحکم آنک: ملک اقلیمی بگیرد

مج: بحکم آنکه. للشیخ سعدی، ملک اقلیمی بگیرد

پا: شیخ سعدی.

(۵)- مج. پا: واقعه ناگزیر بابر میرزا.

مک: واقعه بابر میرزا.

(۶)- عبارت: [و میرزا ابراهیم درین فرصت بنابر اعتماد ... و سلطان سعید که از جیحون عبره کرده] از زیادات نسخه مج میباشد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۰۲

ابراهیم درین فرصت بنابر اعتماد غلطی که بر امیر شیر حاجی داشت که در بلخ بود، عزیمت بلخ نموده، ناگاه در راه با سپاه سمرقند ملاقی شد، و از جانبین رایات مکاوحت برافراشته جنگی عظیم کردند، چون لشکر سمرقند از حد چون و چند متجاوز بود، ابراهیم

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

میرزا شکست یافته بجانب جرزوان ۲۵ رفت، و آنجا جمعیتی پیدا کرده بهرات آمد، و چند روز توقف نموده متوجه مشهد گشت، در عقب شاه محمود میرزا چنانچه سبق ذکر یافت، و سلطان سعید که از جیحون عبره کرده[«۱»] بسرعت تمام همچون قمر طی منازل میفرمود، و هیچکس را مجال سبقت نمیداد، که پیشتر از رایت ظفرپیکر خبر توجه او بهرات نرود، تا بیست و پنجم شعبان در جانب شمال قریه «سقلمان» نزول فرمود، و اکابر شهر استقبال نموده، روز دیگر از «درب قیچاق» بهرات «۲» [در] آمده، بباغ شهر که تختگاه قدیم سلاطین سلف بود،

«۳» [بیت]:

تختگه تاجوران بلندگشته ز اقبال شهان بهره‌مند جلوس «۴» [همایون] فرمود، و جمعی از معتمدانرا پیش مولانا احمد یساول که کوتوال حصار اختیار الدین بود فرستاده، او را بمراتب بلند و مناصب ارجمند وعده داد، مولانا احمد جواب فرستاد که ولی‌نعمت من خانه خاص خود بمن سپرده، کافر نعمتی باشد که جای او بدیگری دهم، سری دارم در راه او خواهم باخت، و تا او در جهان باشد، و من زنده باشم این قلعه بکسی نخواهم داد، قاصد آن خبر باز رسانید، سلطان سعید از باغ شهر بیرون آمده، و با گوهرشاد بیگم ملاقات فرمود، و باغ زاغان را مقر سریر سلطنت ساخت. و در آن زمین خلد آیین رایت اقامت برافراخته، بترتیب اسباب محاصره قلعه و محاربه مولانا احمد فرمان داد، و مدتی روزگار، از غره صباح، تا طره رواح نایره

---

(۱)- تا اینجا از زیادات نسخه مج میباشد.

(۲)- مک. پا: بهرات آمده. مج: بهرات درآمده.

(۳)- مج: بیت. پا. مک: ندارد.

(۴)- مج. پا: جلوس همایون فرمود. مک: جلوس فرمود.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۰۳

جنگ و مصاف و کانون حرب و خلاف در التهاب و اشتعال بود، که اصلا خللی بارکان شامخ و بنیان راسخ آن حصار راه نیافت، این آن اساس نیست که گردد خلل‌پذیرلوبست الجبال و انشقت السماء و چند نوبت اکابر هرات برحسب فرمان سلطان [ی][«۱»] نزدیک حصار رفته، مواعید بسیار اظهار کردند «۲»، (و) آن [شیرمرد حلال نمک] از عقیده [مردانه] خود برنگشت، عاقبت الامر میان ایشان بقایمی «۳» قرار گرفت

در خلال این احوال که خاطر سلطانی از حرمان فتح قلعه و مقاومت کوتوال آن عظیم آشفته و آزرده بود، جمعی از شیاطین الانس آغاز وسوسه کرده، بعرض رسانیدند، که پیوسته از جانب ابراهیم میرزا قاصدان پیش گوهرشاد بیگم ۲۶ آمدوشد می‌کنند، و از احوال لشکر و اخبار دیگر خبر میبرند و می‌آرند، مبادا که بموجب کریمه: إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ، از منشاء غدر و مکر او صورتی ظاهر گردد که تدارک‌پذیر نباشد، لایق وقت آنکه از جانب کید و فساد او خاطر بالکل مرفه شود، نهم ماه رمضان سنه مذکوره، آن ملکه ملک نشان را شهید کردند. بحکم:

ان آثارنا تدل علینا

رفعت همت، و رتبت دولت، و آثار خیرات، و آیات مبرات او از شرح مستغنی است «۴»، [و منزل و مقام آن بانوی کبری را غارت عام کردند].

و درین سال سه مال و سه شکرانه از رعایا ستانیدند، اول: شاه محمود میرزا.

دوم: «۵» [سلطان] ابراهیم میرزا. سیوم: «۶» [سلطان] (میرزا ابو) سعید.

---

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۱)- مج: سلطانی. مک. س: سلطان.

(۲)- مج: کردند آن شیرمرد حلال نمک از عقیده مردانه خود برنگشت.

مک. پا: کردند و او از عقیده خود برنگشت.

(۳)- بقایمی:؟

(۴)- مج. پا: و منزل و مقام آن بانوی کبری را غارت عام کردند.

مک: این عبارت را ندارد.

(۵)- مج: دوم سلطان ابراهیم. مک: دوم ابراهیم.

(۶)- مج: سیوم سلطان سعید. مک. پا: سیوم میرزا ابو سعید.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۰۴

و درین فرصت امیر شیر حاجی از قلعه نرتو آمده بشرف بساط بوس، و نظر عنایت سلطان سرافراز گشت. و در فرصتی که احرام بساطبوسی بسته بود، قلعه «۱» [نرتو] را بیک معتمد خود سپرده بود، از عجایب وقایع «۲»، [آنکه] مجهولی از مردم یساقی‌بیر که نام نماز دیگر گوسفندی بدر قلعه آورد «۳»، [و] حالی که داشت باز نمود، تا روز بیگاه شد التماس کرد که شب در قلعه باشد، ملتمس او قبول یافته بقلعه درون رفت، و با خود کمندی پنهان داشت، و چون بعضی از شب گذشت، و اهل قلعه در بستر: الناس نیام آرام گرفتند، بیرکه بر سر برجی «۴» [بر] آمده کمند فروگذاشت، و جمعی را که با ایشان مواضعه داشت بالا کشید، و چون غلبه شدند، تیغها در گماشته نوکران امیر شیر حاجی «۵» نهاده و ایشانرا از قلعه بیرون کرد، و بیرکه چنان قلعه را که سلاطین ذی شوکت «۶» [را] فتح و تسخیر آن در خیال نمی‌گشت بدست آورد، و بدلاوری و جگرداری بلندنام شد. و چون شرح این حال «۷» ب [عرض] سلطان سعید رسید، و حصار اختیار الدین نیز مفتوح نشد «۸»، و از طرف «۹» [بلخ و] ماوراء النهر اخبار ناخوش میرسید، خاطر بر عزیمت معاودت قرار داده، نیم شوال از ظواهر هرات نهضت فرمود. و آن سال قشلاق در «۱۰» [قبهٔ الاسلام] بلخ نمود، و مولانا احمد یساول و قرابهادر در حصار اختیار الدین را گشاده، مردم شهر را استمالت دادند، و ابراهیم میرزا در نواحی خواف «۱۱» [و باخرز] بود، امیر ترخانرا بهرات فرستاد و او بروجه

---

(۱)- مک. پا: قلعه را. مج: قلعه نرتو را.

(۲)- مج: وقایع آنکه مجهولی. مک: وقایع مجهولی.

(۳)- مج: آورد و حالی. مک. پا: آورد حالی.

(۴)- مک. پا: برجی برآمده. مج: برآمده.

(۵)- مج. پا: نهاده ایشانرا. مک: نهاد و ایشانرا.

(۶)- مک: شوکت فتح. مج. پا: شوکت را فتح.

(۷)- مج: حال بعرض سلطان. مک: حال بسلطان.

(۸)- مج: مفتوح شد. مک. پا: مفتوح نشد.

(۹)- مج: و از طرف بلخ و ماوراء النهر. مک: و از طرف ماوراء النهر

(۱۰)- مج: قشلاق در قبهٔ الاسلام بلخ.

مک. پا. س: قشلاق در بلخ.

(۱۱)- مک. پا: خواف بود. مج: خواف و با خرز بود.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۰۵

پسندیده رعایا را دلداری «۱» (داده) [و] دارائی نمود، و جراحات جارحات ایام را بمرهم مرحمت التیام داد، و در عید اضحی جهت بیگم «۲» [شهید گوهرشاد بیگم] آش بزرگ ترتیب کرد.

و چون شاه محمود میرزا از حرب ابراهیم میرزا عنان تافته- چنانچه ذکر آن گذشت- «۳» [بجانب] مشهد رفته بود، «۴» (بعد چند وقت متوجه استراباد گشت)، و امیر بابا حسن- که والی آن دیار بود- بشرایط نیکو بندگی قیام نموده، اسباب جمعیت او انتظام یافت، «۵» (و) [سلطان] ابراهیم میرزا چون ازین صورت وقوف یافت، «۶» [عنان] عزیمت بجانب مازندران تافت، و از آنجانب شاه محمود میرزا با سرخیلان خراسان، و گردنکشان جرجان در جنبش آمده، از استراباد روان گشت، و در مقابل ابراهیم میرزا آمده صف مصاف از طرفین برکشیدند، و بجنگ و جدال روی بیکدیگر آورد.

و درین فرصت میرزا جهانشاه ترکمان- که مدتها در خیال استخلاص مازندران بود- با سرداران «۷» (آن) نواحی فرصت غنیمت دانسته، از «۸» [ری ب] راه عقبه صندوق شکن بولایت جرجان درآمد. و میرزا شاه محمود چون این خبر شنید سراسیمه‌وار

---

(۱)- مج. پا: دلداری و دارائی نمود.

مک: دلداری داده دارائی نمود.

(۲)- مج: شهید گوهرشاد بیگم. مک. پا: این عبارت را ندارد.

(۳)- مج. پا: گذشت- بجانب مشهد.

مک: گذشت بمشهد.

(۴)- مک: (بعد چند وقت متوجه استراباد گشت).

مج. پا. س: این عبارت را ندارد.

(۵)- مج. پا: یافت سلطان ابراهیم.

مک: یافت و ابراهیم.

(۶)- مج. پا: یافت عنان عزیمت. مک: یافت عزیمت.

(۷)- مج. پا: سرداران نواحی.

مک: سرداران آن نواحی.

(۸)- مج: از ری براه عقبه صندوق شکن.

مک. پا: از راه عقبه صندوق شکن.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۰۶

از راه اضطرار روی بفرار آورد، و «۱» [سلطان] ابراهیم میرزا آمدن ترکمان را باور نداشته از همان منزل بطریق ایلغار تا یک فرسنگی استرآباد براند، و آنجا هرچند محرمان «۲» [و مشفقان] درخواست کردند که چندان توقف «۳» (می) باید کرد که کوچ و اورق برسند، و از ترکمان «۴» خبری تحقیق شود، محل قبول نیافت، و برجبن و بددلی امرا محمول شد، و جمعی را برسم قراولی پیش فرستاده، پای سرعت در رکاب عزیمت داشت، و در میان «۵» راه- [که] از کثرت جنگل و گل و لای، ذهاب و ایاب را صعوبت تمام بود- جمعی از ترکمانانرا دیده، دلیران خراسان بریشان حمله بردند «۶»، [و بلا بر سر خود آوردند]، و مردم بسیار از مکامن جنگلها بیرون آمده، بر قراولان ریختند، «۷» [و در جنگ و کشاکش افتادند]. و درین محل ابراهیم میرزا «۸» [نیز] از عقب رسیده بقراولان خود پیوست، و ساعتی در مقابل توقف نمود، و عنان اقتدار بکف اضطرار داده، دست در فتراک:

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

الفرار فی وقته ظفر، زده، از وادی ستیز روی به بیابان گریز نهاد، و بی‌باکان ترکمان- که کشتن را طاعت و غارت را غنیمت می‌شمردند- از قفا درآمده تیغ در سپاه چغتای نهادند، و عقده که سالها در دل ایشان (گره) بود تحلیل دادند،

«۹» [امیر سیفی]:

اسمان کینه دیرینه که از اهل وفادر درون داشت بدوران تو بیرون آورد القصه: خلق بسیار مقتول، و گرفتار کمند خسار و اسار گشتند، بعد از آن

---

(۱)- مج. پا: و سلطان ابراهیم. مک: و ابراهیم.

(۲)- مج: و مشفقان. مک. پا. س: این کلمه را ندارد.

(۳)- مک: توقف می‌باید کرد. مج: توقف باید کرد.

(۴)- مج: خبری تحقیق. مک: خبر تحقیق.

(۵)- مج. پا: راه- که از کثرت. مک: راه- از کثرت.

(۶)- مج: و بلا بر سر خود آوردند. مک: این عبارت را ندارد.

(۷)- مج: و در جنگ و کشاکش افتادند.

مک. پا: این عبارت را ندارد.

(۸)- مج. پا: میرزا نیز از عقب. مک: میرزا از عقب.

(۹)- مج: امیر سیفی. پا. مک: ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۰۷

جهانشاه میرزا ترحم فرمود (۵) [و] «۱» عجزه و درماندگان را عنایت و رعایت نموده، نشان امان داد، «۲» [و بموجب دلخواه ایشانرا] بخراسان فرستاد.

و ابراهیم میرزا «۳» [که از آن مهلکه عنان برتافته بود]، بتعجیل تمام قطع منازل کرده، هفتم «۴» [ماه] صفر بهرات نزول کرد.

و این وقایع در سنه اثنی و ستین و ثمانمایه بود.

«۵» [و چون ابراهیم میرزا بر سریر سلطنت استقرار نمود، مولانا احمد یساول از حصار بیرون آمده، بسعادت تقبیل انامل میمون رسید، و چون در محافظت حصار، و مقاومت با سپاه سمرقند آثار مردانه نموده بود، بزیادتی تربیت و مزید اسباب رعایت و مرتبت، مستظهر و امیدوار بود، خود از همه آن خدمات و حالات هیچ نتیجه ندید، و ابراهیم میرزا را از تمامی آن آثار فارغ یافت، و بعضی ولایات که از اردو نشان فرستاده بنام او رقم کرده بود بدو بازنگذاشتند، و مبلغی دیگر از انعام و علوفه مقرری او که از دیوان اطلاق یافته بود موقوف داشت، و علاوه این بی‌التفاتیها معتمدی بحصار رفته، بمبالغه تمام گفت که مولانا احمد را خواهند گرفت، بنابرین جهات مولانا هراسان شده در حصار دربست، و حصار را دربست خود شمرد، و پل روان برکشیده، اظهار مخالفت نمود، ابراهیم میرزا ازین حال متغیر شد، و سوگند غلاظ شداد یاد کرد که هیچ‌گونه قصدی در خاطر نداشتم، و نقوش عنایت و تربیت او را بر لوح خاطر مینگاشتم، و کسان پیش او فرستاده، بمسامحت و ملایمت خاطر رمیده او را بصلاح آورد، و داروغگی هرات بدو تفویض یافت، و مولانا از سر اهتمام بضبط شهر و استحکام حصار قیام مینمود، و هرچند مبالغه رفت که یک نوبت دیگر بعز

---

(۱)- مج. پا: فرمود و عجزه. مک: فرموده عجزه.

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۲)-: و بموجب دلخواه ایشانرا.

مک: این عبارت را ندارد.

(۳)- مج: که از آن مهلکه عنان برتافته بود.

مک: این عبارت را ندارد.

(۴)- مج: هفتم ماه صفر. مک: هفتم صفر.

(۵)- عبارت: [و چون ابراهیم میرزا بر سریر سلطنت استقرار نمود ... از روی اضطرار بید اقتدار او بازگذاشت] از زیادات نسخه مج میباشد و از نسخه‌های مورد استناد محذوف است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۰۸

دست‌بوس رسد قبول نکرد، و بیرون نیامد، عاقبت تعرض او را در توقف داشتند و اختیار حصار از روی اضطرار بید اقتدار او بازگذاشت] «۱».

و درین سال در «۲» [حدود] ممالک خراسان چند پادشاه نافذ الحکم مخالف یکدیگر بودند،- که بوجود دو پادشاه اقلیمی زیروزبر میگردد- از جمله:

جهانشاه میرزا- «۳» [که صاحب سریر عراقین و آذربیجان بود]- از استراباد تا سبزوار در تصرف آورده، اسفراین را مضرب خیام گردون احتشام داشت،

سلطان ابو سعید میرزا در قبهٔ الاسلام بلخ اعلام ظفر اعلام بر قمه کیوان می‌افراشت.

و علاء الدوله میرزا بعد از چند «۴» [ین] سال سرگردانی از دشت قیچاق بازآمده در حوالی ابیورد نشسته بود.

و پسرش سلطان ابراهیم میرزا در هرات مقیم بود.

و شاه محمود میرزا در نواحی طوس و قلعه عماد مقام داشت.

و «۵» [سلطان] سنجر میرزا در «۶» [ولایت] مرو دعوی استقلال میکرد.

و ملک قاسم پسر امیر اسکندر ترکمان، «۷» [بمظاهرت امیر خلیل سجستانی] (سجستان) «۸» و فراه و اسفزار در «۹» [تحت] تصرف آورده بود.

---

(۱)- تا اینجا از زیادات نسخه مج میباشد.

(۲)- مج. پا: در حدود ممالک.

مک: در ممالک.

(۳)- مج: که صاحب سریر عراقین و آذربیجان بود.

پا. مک: این عبارت را ندارد.

(۴)- مج. پا: چندین. مک: چند سال.

(۵)- مج: و پسرش سلطان ابراهیم.

مک: و پسرش ابراهیم میرزا.

(۶)- مج. پا: و سلطان سنجر میرزا: مک: و سنجر میرزا.

(۷)- مج: در ولایت مرو. مک: در مرو.

(۸)- مج: بمظاهرت امیر خلیل سجستانی و فراه.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مک: اسکندر ترکمان سجستان و فراه.

(۹)- مج: در تحت تصرف. مک: در تصرف.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۰۹

و باز قلاع و حصون که درین مواضع بود «۱»، هریک (ی) را [سرداری و] کوتوالی دیگر داشت که در فرمان کسی دیگر نبود، «۲» (و) حصار اختیار الدین را مولانا احمد یساول محفوظ داشت، و قلعه نرتو را بیرکه مغول مضبوط کرده بود، و قلعه سرخس را [امیر] «۳» عبد اله پیرزاد، و قلعه «*» صعلوک ۲۷ (را) «۴» امیر محمد خدای داد متصرف بودند، «۵» و قلعه عماد را امیر بابا حسن، و قلعه خبوشان «۶» (را) امیر حسن شیخ تیمور (داشت)، و قلعه طبس در حکم امیر اویس امیر خاوند شاه بود، و هریک از اینها در مقام عناد بودند، و منقاد هیچکس نی، و مثل این واقعه در کم روزگاری بوده باشد. «۷» (و اله اعلم).

---

(۱)- مج: هریک را سرداری و کوتوالی. مک: هریکی را کوتوالی.

(۲)- مج: حصار. مک. پا: و حصار.

(۳)- مج: سرخس را امیر عبد اله. مک: سرخس را عبد اله.

(۴)- مک: صعلوک را امیر محمد. مج: صعلوک امیر محمد.

(۵)- مج: بودند. مک: بود.

(۶)- مج: خبوشان امیر حسن شیخ تیمور داشت.

مک: خبوشان را امیر حسن شیخ تیمور.

(۷)- از زیادات نسخه مک.

(*) صعلوک: ضبط این نام در جائی دیده نشد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۱۰

چمن اول «۱» در بازآمدن علاء الدوله میرزا بسریر اقبال بعد از پریشانی و سرگردانی چندین سال

علاء الدوله میرزا از زمانی که از لشکر الغ بیک میرزا شکست یافته بود، حیران و سرگردان در اطراف عالم میگشت، چنانچه در وقتی که واقعه وفات بابر میرزا حادث شد، در ولایت «۲» «اردوشهر» بود، که منتهی ولایت اوزبک است.

چو نفس را مددی نیست از کؤس مرادچه در بلاد خراسان چه در سواد حبش چون خبر واقعه برادر استماع نمود، عزیمت بجانب خراسان فرمود، و تا بولایت نسا و ابیورد رسید، قاصدان بجهت بشارت وصول مقدم میمون پیش فرزند ارجمند ابراهیم میرزا فرستاد، و شاهزاده اظهار مسرت بسیار نموده، پیشکشهای لایق در صحبت معتمدان با پیغامهای شایق روان گردانید، و چون قرب جوار واقع شد، باستقبال رفته، در کنار آب سنجاب «۳» با پدر ملاقات کرد.

بیت:

بخت بیک ملک دو دارا نمودهر بیک آب دو دریا نمود

---

(۱)- عبارت: [چمن اول در بازآمدن علاء الدوله میرزا بسریر اقبال ... در آن خطه فردوس مثال فلک فرسای خواهد گشت]. یعنی:- چمن اول تا روضه نوزدهم- تماما از زیادات نسخه مج میباشد. و در نسخه مک و پا بعد از عبارت: (و مثل این واقعه در کم‌روزگاری واقع بوده باشد) روضه نوزدهم شروع شده است.

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۲)- اردوشهر: در اصل «ابروسیر» قیاسا اصلاح شد، جرجانی در ذیل عنوان «سرحد خطای که قراولان ...» از جمله شهرهای مرزی «اردو شهر» را نوشته است. (مسالک الممالک- فارسی از ابو الحسن صاعد بن علی الجرجانی- مخطوطه کتابخانه ملی ملک).

(۳)- آب سنجاب: از رودخانه‌های ماوراء النهر خراسان است. (مسالک الممالک جرجانی مذکور

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۱۱ روی زمین فر دو جمشید یافت‌چشم جهان نور دو خورشید یافت و یکدیگر را از سر اشتیاق بعد از امتداد شداید فراق کنار گرفته، شرح «۱» قضایای گذشته باز گفتند، و در مصالح ملک مفاوضه پیوسته، بران مقرر شد، که ابراهیم میرزا با لشکر «۲» در «تخت ملک» معسکر سازد، و علاء الدوله میرزا چند روزی بر سریر دار الملک هرات باسباب عشرت و فراغت پردازد، پس روز جمعه بیست و هفتم جمادی الآخر از طرف «۳» کهندستان ۲۸ ظاهر شده، اکابر و اعالی، و اعاظم، و اهالی استقبال نموده، از ازدحام خلایق تمامی «*» طرایق چنان مملو بود، که در هیچ عید مثل آن کسی یاد نداشت، علاء الدوله میرزا از «۴» خیابان خراسان بمدرسه گوهرشاد بیگم آمد، و زیارت کرده بباغ زاغان فرود آمد، و در مستقر سلطنت جلوس فرمود، و چند روز بعشرت گذرانید، و مبلغی بر سر اشجار و عبید و مواشی رقم فرمود، «۵» و چون ظلم هفت مذموم و سراشمار «۶» بر همه‌کس شوم است، هنوز آن وجه وصول نیافته بود، که ابراهیم میرزا از تخت ملک کس پیش او فرستاد که لشکر ترکمان نزدیک رسید و توقف را مجال نیست، و شاهزاده یک «۷» النگ رفت، و علاء الدوله میرزا در غره شعبان با دل حیران و خاطر پریشان روبراه فرار آورد،

---

(۱)- قضایای: این کلمه در اصل (فضلای) نوشته است که بقرینه سیاقت عبارت اصلاح شد.

(۲)- تخت ملک: نام یکی از دهکده‌های دهستان پهناور بادغیس است. (جغرافی- حافظابرو- مخطوطه کتابخانه ملی ملک).

(۳)- کهندستان: نام جائی است از توابع هرات متصل به (خیابان) و این کلمه در اصل (مغلستان) نوشته است، و بقرینه سیاقت مطلب اصلاح شد. و شاید در اصل (سقلمان) بوده که نام یکی دیگر از قراء تابعه و نزدیک بشهر هرات است. اما بقرینه کلمه (خیابان) بدون تردید کهندستان درست است.

(۴)- خیابان خراسان: از اماکن مشهوره هرات است، برای وصف آن به ص ۲۲، ۸۴ و ۸۶ از مجلد اول مراجعه شود.

(۵)- و چون ظلم هفت مذموم: مقصود ازین عبارت چیست؟ و شاید این جمله محرف یا مغلوط باشد.

(۶)- در اصل: «سراثمار» قیاسا بقرینه سیاقت عبارت اصلاح شد.

(۷)- یک النگ: النگ چمن، مرغزار و سرزمین سبز و با آب و گیاه است. و درین جا (یک النگ رفت) یعنی یک منزل رفت.

(*) طرائق، استعمال این جمع برای رعایت سجع خلایق است و الا طرق درست است

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۱۲

و مردم هرات از وضیع و شریف و قوی و ضعیف از آوازه صدمت ترکمان خانومان گذاشته، اکثر بجانب قلال جبال راسیات، و فراز تلال شامخات سرگردان شدند، و مولانا احمد یساول در استحکام حصار جد تمام مینمود، و فواسق لئام و سوارق ایتام «۱» دری خانهای مردم میگشودند، و اقمشه و امتعه و جهات خلایق سلب مینمود، که ناگاه از مهب مرحمت میرزا جهانشاه نسیم عاطفت در وزیدن آمده، استمالت نامها رسید که سادات و قضاة و جمیع سکنه و متوطنه هرات باید که مرفه الحال و مطمئن البال در مساکن و «۲» مواطن خود متوطن بوده، بطرفی نروند که رایات ظفر آیات عنقریب در آن خطه فردوس مثال فلک‌فرسای خواهد گشت] «۳».

---

(۱)- ایتام: جمع یتیم درین کتاب در موارد بسیاری بمعانی: لات، ولگرد و داش استعمال شده است، و هنوز هم در بسیاری از اماکن ایران این کلمه بهمین معانی مستعمل است.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۲)- در اصل: و بواطن؟.

(۳)- تا اینجا از زیادات نسخه مج میباشد،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۱۳

روضه نوزدهم در جلوس پادشاه ترکمان بر سریر سلطنت مملکت خراسان

اشاره

جهانشاه میرزا [ارشد و] «۱» امجد اولاد امیر قرایوسف تربیت یافته «۲» [حضرت خاقان مغفور] شاهرخ سلطان بود، که آنحضرت در یورش سیم عراق «۳» [و] آذربیجان آن مملکت را باو ارزانی فرموده بود، و او در زمان حیات «۴» [خاقان مغفور] همیشه سر بر خط فرمان داشته، (و) در مقام طاعت و باج گذاری بود، و چون آنحضرت بر سریر ملک ابدی تکیه گاه ساخت، خیال استخلاص ممالک فارس و عراقین در دماغ انداخت، اما از صولت دولت سلطان محمد میرزا «۵» [و بابر میرزا] پای از اندازه بیرون نمی‌نهاد، تا چون ایشان از عالم فانی بدار الملک باقی رحلت کردند، «۶» [مملکت فارس و عراق را] ضمیمه آذربیجان ساخته در تصرف آورد، و چون ملک خراسان بسبب منازعت شاهزادگان پریشان و بی‌سامان شد، فرصت مغتنم شمرده، عزیمت تسخیر خراسان نیز مصمم گردانید، و با لشکری چون حکم محکم و قضای مبرم از تهمت رجعت و وصمت خلل محفوظ و مصون، منازل و مراحل پیموده، پانزدهم شعبان بر سریر سلطنت خراسان تکیه گاه ساخت، «۷» [و انوار معدلت او اطراف مملکت را منور گردانید،] رایت جلال بر ذروه استقلال برافراخت، «۸» [و نخست بمدرسه

---

(۱)- مج: میرزا ارشد و امجد. مک: میرزا امجد.

(۲)- مج: حضرت خاقان مغفور. مک: این عبارت را ندارد.

(۳)- مج: عراق و آذربیجان آن مملکت را باو ارزانی فرموده بود.

مک. پا: عراق و آذربایجان را بآن ارزانی فرموده بود.

(۴)- مج. پا: خاقان مغفور. مک: این جمله را ندارد.

(۵)- مج: محمد میرزا و بابر میرزا پای از. مک: محمد میرزا پای از.

(۶)- مج. پا. س: مملکت فارس و عراق را. مک: این عبارت را ندارد.

(۷)- عبارت: [و انوار معدلت او اطراف مملکت را منور گردانید] از زیادات مج است.

(۸)- عبارت: [و نخست بمدرسه گوهرشاد بیگم رفته شرایط زیارت باقامت رسانید]. از زیادات مج و پا میباشد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۱۴

گوهرشاد بیگم رفته شرایط زیارت باقامت رسانید] و خطبه و سکه بالقاب و نام «۱» [همایونش] موشح گشت.

«۲» [و مولانا احمد یساول بمتانت حصار، و استظهار ذخیره بسیار بر مخالفت اصرار نموده، سخن ازدهان تیر و زبان شمشیر میگفت. چون صورت این حال بر رأی جهان نمای ممالک گشای جهانشاهی روشن گشت، اثر تغیر در بشره مبارک ظاهر، و بتهیه اسباب حرب و ادوات محاصره فرمان داد، کارگزاران سپاه نصرت‌نشان بر دور حصار باره رفیع با ده گز ارتفاع درون و بیرون شهر برآوردند، و عساکر ظفر شعار دایره کردار مرکز حصار را در میان گرفته، شرار آتش کارزار بکره اثیر و فلک تدویر رسید، عقابان خونخوار خدنگ‌پران بقصد صید مرغان روح مخالفان که آشیان بر بروج حصار داشتند، در پرواز آمدند، و قوارير نفط بآهنگ

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

سوختن خرمن اصطبار و اقتدار ساکنان حصار که دانه ذخیره از سنبله گردون جمع آورده بودند گرم شد، و در برابر هر تیرکش حصار ده مرد بلند کمان تیرانداز که بنوک پیکان گره از موی در شب تاریک بگشادی در کمین نشستند، که از اهل حصار هیچکس را یارا نبود که از نزدیک هیچ روزنه بگذرند، از سهم ناوک سندان‌گزار، و تیر چرخ حکم‌اندازان نامدار همه مردم حصار از بروج حصار و مقابلات و تیرکشها دور شدند، و نقبچیان لشکر ترکمان که زبان تیشه ایشان طعنه بر پیشه «۳» کوه‌کن می‌زد بجهد تمام بکار نقب قیام نمودند.

بیت:

گروه قوی چنگ فولاد پیشه‌که چون موم سازند خارا به تیشه سکان قلعه فدائی‌وار بحرب و کارزار دستبردهای مردانه نمودند، اما سودی نداشت.

---

(۱)- مج. پا: همایونش. مک: ندارد.

(۲)- عبارت: [و مولانا احمد یساول بمتانت حصار ... افاضات نامتناهی بروزگار خجسته آثار جهانشاهی ظاهر و باهر شده]،- س ۳ از ص ۲۱۴ تا س ۱۷ از ص ۲۱۵ تماما از زیادات نسخه مج میباشد، و از سایر نسخ مورد استناد محذوف است.

(۳)- کذا؟ شاید در اصل (پیشه فرهاد کوه‌کن) بوده.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۱۵

بیت

جائی که آفتاب کشد تیغ اقتدارسرگشتگی است مصلحتی ذره در هوا و بهادران سپاه ظفرپناه، بزخم سهام خون‌آشام، که صفیر مرگ در سوفار، و سفیر اجل در دنبال داشت، بروج و کمین گاههای حصار را از مردان جنگی تهی ساختند، و هم و هراس، و هیبت و باس لشکر گردون اساس، حمله بر اهل حصار آورده، دیدند که کار از دست، و دست از کار میرود، مولانا احمد یساول مصلحت در مصالحت دید، بحکم آنکه:

مصراع:

هرکجا بر نتوان جست فروباید جست

از اوج جباری بر حضیض تضرع و زاری آمده، جمعی را شفیع ساخته تا خون او را درخواست کردند، و مولانا روز جمعه دوم ماه مبارک رمضان،

ع:

تیغ در دست و کفن بر گردن،

از حصار بیرون آمد، و خاک درگاه ببوسید، و مراحم پادشاهانه، رقم عفو و اغماض بر جرایم جرأة، و جرایم او کشید، و چنان حصاری که صورت فتح تیسیر آن بر آینه ضمیر هیچ عالم‌گیری عکس‌پذیر نگشته بود، بایسر وجهی مفتوح گشت، و امداد فتوحات الهی، و آثار افاضات نامتناهی بروزگار خجسته آثار جهانشاهی ظاهر و باهر شد]. «۱» روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات ج۲ ۲۱۵ روضه نوزدهم در جلوس پادشاه ترکمان بر سریر سلطنت مملکت خراسان ..... ص : ۲۱۳

و فرمان داد که احکام و ا [و] امر حضرت «۲» خاقان مغفور از ترکی و فارسی مجری و ممضی داشته، بی‌آنکه بعرض رسانند امضا دهند، و در جمیع امور از مالی و ملکی دستور زمان آنحضرت [را] ملحوظ «۳» و منظور دارند. و چند روز بوده عزیمت هرات‌رود

---

(۱)- تا اینجا از زیادات مج میباشد.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۲)- مج. پا: و اوامر حضرت. مک: و امر حضرت.

(۳)- مج: آنحضرت را ملحوظ. مک: آنحضرت ملحوظ.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۱۶

فرمود، «۱» [و در لکلک‌خانه «۲» نزول فرموده، چون شنید که خاقان مغفور هرچندگاه بدان مرغزار فردوس اشتباه میرسیدند، جهانشاه میرزا نیز چند روز آنجا توقف فرمود.] و لشکر «۳» [فیروزی اثر] (او) تا قصبه «اوبه» رفته، «۴» [آثار مرحمت و دادگستری شایع گردانید. و اخبار بسیار عدل و انصاف پادشاه باطراف رسید، خلایق سرگردان بمساکن و اوطان خود بازآمدند. و در هرات جمعیتی عظیم پیدا آمد.] و «۵» [جهانشاه میرزا] عید صیام [هم] در آن مقام کرده، (ب) مراسم آن قیام نمود. و از اطراف ایلچیان آمده، «۶» [تحفهای لایق، و پیشکشهای شایسته آوردند، و] هریک بحسب مرتبه و مقدار نوازش یافته بمقام خود رخصت انصراف یافت. و «۷» [پادشاه برسم طواف] بولایت کرخ فرموده، چند روز آنجا بساط عشرت و سماط مسرت کشیده «۸»، [و اردوی عالی از لکلک‌خانه مراجعت نموده] بمرغزار کهندستان آمد.

«۹» [درین فرصت بمسامع پادشاه رسانیدند که علاء الدوله میرزا، و ولد او ابراهیم میرزا که سپاه ظفر قرین هزیمت نموده‌اند، در ولایت غورند، و بینهما منازعت و مکاوحت عظیم واقع شده، جهانشاه میرزا قاصدی باستدعای حضور علاء الدوله میرزا فرستاد

---

(۱)- عبارت: [و در لکلکخانه نزول فرموده ... آنجا توقف فرمود]. از زیادات مج است.

(۲)- لکلکخانه: «بلوک کمیران- این بلوک بر جنوب رود هراتست، و درین بلوک هم باغ باشد و هم مزارع، و آب رود و کاریز هردو دارد، و از قرای مشهوره این بلوک است:

لکلکخانه، آسیاچه ...». (جغرافی حافظابرو، نسخه مخطوطه کتابخانه ملی ملک).

راجع به «بلوک کمیران» به ص ۸۴ جلد اول مراجعه شود.

(۳)- مج: و لشکر فیروزی اثر تا قصبه.

مک: و لشکر او تا قصبه.

(۴)- عبارت: [آثار مرحمت و دادگستری .... جمعیتی عظیم پیدا آمد]، از زیادات مج میباشد

(۵)- مج: و جهانشاه میرزا عید صیام هم در آن مقام کرده مراسم آن.

مک: و عزیمت هرات‌رود فرمود و عید صیام در آن مقام کرده بمراسم آن

(۶)-: [تحفهای لایق و پیشکشهای شایسته آوردند و] از زیادات مج است.

(۷)- مج. پا: و پادشاه برسم طواف. مک: این عبارت را ندارد.

(۸)- مج. پا: و اردوی عالی از لکلکخانه مراجعت نموده. مک: این عبارت را ندارد.

(۹)- عبارت: [درین فرصت بمسامع پادشاه رسانید که علاء الدوله .... جهانشاه میرزا کمال احترام تقدیم نموده]، از زیادات نسخه مج است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۱۷

و او را بعواطف پادشاهانه مستظهر گردانید، علاء الدوله میرزا بی‌توقف بتعجیل تمام متوجه اردوی فلک احتشام گشت، و روز عرفه عید قربان بیک فرسنگی اردو رسید، جهانشاه میرزا اقبال‌آسا استقبال نموده، تعظیم و تکریم تمام تقدیم فرمود، و روز عید بحشمت تمام بر سریر گردون احتشام مقام فرموده، حوالی و حواشی بارگاه فردوس اشتباه را بانوار عاطفت پادشاهزادگان حور رخسار، و امرای عالی‌مقدار تزیین داد، و اطراف معسکر فیروزی اثر از مراکب کوه‌پیکر، با زینهای مرصع بزر و گوهر، و هرگونه تجمل و زیور

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

بنوعی آراسته گشت که سلاطین نامدار و خواقین کامکار را مانند آن مجلسی کم دست داده باشد، و علاء الدوله میرزا را باعزاز تمام درآورده، جهانشاه میرزا کمال احترام تقدیم نموده] «۱».

«۲» (و درین مقام) ایلچیان که از اطراف «۳» اقالیم آمده بودند، شرف سیورغامیشی یافتند. و رسولان سلطان «۴» ابو سعید میرزا را نوازش فرموده، اظهار محبت و وداد نمود.

و بعد از چند روز «۵» [امیر نظام الدین] سید «۶» عاشورا را که منصب وزارت «۷» [دیوان اعلی بدو مفوض بود] تعیین فرمود، که همراه ایلچیان سلطان ابو سعید «۸» میرزا رفته شرایط

---

(۱)- تا اینجا از زیادات نسخه مج میباشد.

(۲)- مک: و درین مقام. مج. پا: این جمله را ندارد.

(۳)- مج. پا: از اطراف اقالیم آمده شرف سیورغامیشی.

مک: از اطراف آمده بودند سیورغامیشی.

(۴)- مج: سلطان ابو سعید: مک: سلطان سعید.

(۵)- مج. پا: بعد از چند روز امیر نظام الدین سید عاشورا را که منصب.

مک: بعد از چند روز سید عاشورا را که منصب.

(۶)- سید عاشور: در اصل نسخه‌های مج مک و پا (سید عاشورا) بالف بعد از راء اما ظاهرا عاشور بدون الف درست است زیرا در اعلام (عاشور) مشهور است نه عاشورا، لذا متن قیاسا اصلاح شد.

(۷)- مج: دیوان اعلی بدو مفوض بود. مک: این عبارت را ندارد.

(۸)- مج. پا: ابو سعید میرزا رفته. مک: ابو سعید رفته.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۱۸

رسالت باقامت رساند، «۱» سید (عاشورا) [بموجب فرمان] باردوی «۲» سلطان سعید [که] در کنار آب مرغاب [بود] رسید [ه، او را در محل مناسب فرود آوردند، و] بعد از دو سه روز که اطراف اردوی اعلی را آراسته ساخته، قباب خیام و خرگاه باوج خورشید و ماه ارتفاع یافت، و غلبه و ازدحامی «۳» [دست درهم داد] که [کیوان پیر] را از اجتماع آن جمعیت کثیر انگشت تحیر در دندان ماند، و حوالی مجمع بصورتهای مهیب و زینتهای عجیب مرتب و مزین گشت، سید عاشور را درآوردند، و بعد از آنکه چند جا زانو زده بشرف تقبیل انامل مبارک سرافراز شد، و سلطان «۴» [سعید] پرسید که: امیر جهانشاه چون است؟

پس سید خلاصه رسالت و سفارت بلطف کلام، و حسن عبارت ادا کرد. «۵» [و مقصود از رسالت جانبین، امر مصالحه، و اصلاح ذات بین بود،] و سلطان سعید در جواب «۶» [سید] سخنان مصلحت‌آمیز و کلمات مصالحت‌انگیز فرمود، و سید چون بازآمد اخبار خوش، و نوید امید صلح و صفا معروض داشت، و متعاقب او دیگر قاصدان «۷» [از جانب سلطان سعید] رسید [ه] پیغامهای دیگر که متضمن صلح و صلاح طرفین بود رسانیدند.

و خواطر و ضمایر همکنان ایمن و مطمئن گشت. و جهانشاه میرزا «۸» (بعد از) چهار ماه که [در اولنگ] کهدستان [مقام داشت، از آنجا کوچ کرده] بدامن کوه مختار لشگرگاه ساخت، بدان عزیمت که قشلاق در هرات فرماید، که اخبار متواتر شد که سلطان

---

(۱)- مج: سید بموجب فرمان باردوی. مک: سید عاشورا باردوی.

(۲)- مج: سلطان سعید که در کنار آب مرغاب بود رسیده او را در محل مناسب فرود آوردند و بعد از دو سه روز.

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مک: سلطان سعید در کنار آب مرغاب رسید بعد از دو سه روز.

(۳)- مج: و ازدحامی دست درهم داد که کیوان پیر را از اجتماع.

مک: (و ازدحامی که ... را از اجتماع) محل نقطه‌چین در نسخه مک جای چند کلمه نانویس و سفید است.

(۴)- مج: سلطان سعید پرسید. مک. پا: سلطان پرسید.

(۵)- مج: [و مقصود از رسالت جانبین امر مصالحه و اصلاح ذات بین بود]، مک. پا: این عبارت را ندارد.

(۶)- مج. پا: جواب سید سخنان. مک: جواب سخنان.

(۷)- مج: دیگر قاصدان از جانب سلطان سعید رسیده پیغامهای دیگر.

(۸)- مج: جهانشاه میرزا که چهار ماه در اولنگ کهدستان مقام داشت از آنجا کوچ کرده بدامن کوه مختار.

مک: و جهانشاه میرزا بعد از چهار ماه از کهدستان بدامن کوه مختار.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۱۹

«۱» [ابو] سعید [میرزا] از کنار آب مرغاب بجانب لنگر امیر غیاث «۲» [قدس سره] عزیمت نمود، بداعیه آنکه از جانب هرات‌رود بشهر [در] (آید)، «۳» و طغیان سپاه (گمراه) ترکمانرا از مملکت خراسان کفایت نماید، و فوجی از تراکمه در قصبه اوبه «۴» [و آن نواحی بودند] گرفتار شد [ه]، جمعی دیگر فرار نموده، عرض کردند که: سلطان سعید «۵» [از شعاب شواهق جبال و صعاب مضایق تلال، که از عروج بمعارج، و ارتقا بمدارج آن،

ع:

مجال حادثه تنگست و پای نایبه لنگ]

با سپاهی که انامل محاسبان از «۶» [عقد] کمیت آن در عقده حیرت می‌ماند، و عرابهای گردون شکوه، که از حشر اجساد و سیر جبال اخبار میکند، گذر فرموده، [و] «۷» آهنگ جنگ و عزم رزم دارد، جهانشاه میرزا ازین خبر بهم برآمده، آتش غضب در کانون سینه‌اش شعله زدن گرفت، و فرمود تا لشکر عفریت اثر «۸» [دریا جوشش، نهنگ کوشش]، آماده جنگ و جدال و مستعد ضرب و قتال گشته متوجه هرات‌رود شوند، و پسرش شاهزاده پیر یداق که گلبانگ جلادت و بهادری او در آفاق شایع بود برسم «۹» منغلای روان گشت، و هردو سپاه کینه‌خواه، چون دو ابر بلابار، و دو دریای زخار بدو فرسنگی یکدیگر رسیده، یلان طرفین و پردلان جانبین ساز اسباب مصاف داده، در میان میدان بجولان درآمدند،

---

(۱)- مج: سلطان ابو سعید میرزا از کنار.

مک. س: سلطان سعید از کنار.

(۲)- مج: قدس سره. مک. پا: این جمله را ندارد.

(۳)- مج: بشهر درو طغیان سپاه ترکمانرا.

مک: بشهر آید و طغیان سپاه گمراه ترکمانرا.

(۴)- مج. پا: در قصبه اوبه و آن نواحی بودند گرفتار شده جمعی،

مک: در قصبه اوبه گرفتار شد جمعی.

(۵)- عبارت: [از شعاب شواهق جبال و صعاب ... و پای نایبه لنگ] از زیادات مج است.

(۶)- مج. پا: از عقد کمیت. مک: از کمیت.

(۷)- مج: گذر فرموده و آهنگ. مک: گذر فرمود آهنگ.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۸)- مج: دریا جوشش نهنگ کوشش. مک. پا: این عبارت را ندارد.

(۹)- منغلای: در زبان مغولی مقدمهٔ الجیش یا پیشاهنگ سپاه.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۲۰

«۱» [بیت]:

هردو صف از کینه برآورد جوش‌راست چو دریا که برآرد خروش و از هردو گروه مردان مرد، و دلیران صف نبرد، حملهای گران بر یکدیگر پیمودند، و جمعی از سرداران و گردنکشان ترکمان گرفتار گشته «۲» [و] کشته شده بر خاک هلاک افتادند. و پیر یداق «۳» [روگردان شده] مضطر و مضطرب پیش پدر «۴» [مراجعت فرمود]، و صورت حال بازنمود، و جهانشاه «۵» [میرزا] از استماع این احوال «۶» [پریشان‌حال گشته] خیال محال از دماغ بیرون کرد، و حد خود، و اندازه جرأت و جلادت لشکر سلطان «۷» [سعید] بشناخت، و اساس طمعی که در ملک خراسان داشت، خلل‌پذیر گشت، و هرچند اندیشه بر تدارک این واقعه گماشت «۸» (هیچ) فایده نداشت «۹». [و نیز خبر یافته بود که ولد او امیرزاده حسین علی که مدتی محبوس بوده از حبس خلاص یافته، و دست اتلاف و اسراف بخزاین دراز کرده «۱۰» در ثمین و زر بدامن میدهد. و لشکر بسیار از جوانب جمع آورده، و از استماع این خبر بحکم: «۱۱» زاد فی الطنبور نغمهٔ، خاطر او

---

(۱)- مج: بیت. پا. مک: ندارد. س: نظم.

(۲)- مج. پا. س: گشته و کشته. مک: گشته کشته.

(۳)- مج: روگردان شده. مک. پا. س: این جمله را ندارد.

(۴)- مج: مراجعت فرمود. مک: ندارد.

(۵)- مج: جهانشاه میرزا از. مک. پا: جهانشاه از.

(۶)- مج: پریشان‌حال گشته. مک: این جمله را ندارد.

(۷)- مج: سلطان سعید. مک: سلطان بشناخت.

(۸)- مک. پا. س: گماشت هیچ فایده.

مج: گماشت فایده.

(۹)- عبارت: [و نیز خبر یافته بود که ولد او امیرزاده .... خاطر او آشفته شده] از زیادات مج میباشد.

(۱۰)- در اصل نسخه مج این عبارت: (در یمن ورز مدامن میدهد)؟ نوشته شده. بقرینه سیاقت عبارت اصلاح شد.

(۱۱)- زاد فی الطنبور نغمهٔ: ابو الفضل میدانی این را در ذیل «امثال المولدون» ضبط کرده است.

(مجمع الامثال- ج ۱ ص ۳۳۱- حرف الزاء).

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۲۱

آشفته شده]، چاره جز آن ندید که از در بیچارگی درآید، و از روی عجز و اضطرار طلب صلح نماید، پس سید عاشورا [را] «۱» در خلوت سخنان گفته، پیش سلطان سعید فرستاد، و استدعای صلح و صفا نمود، سلطان سعید فرمود که این معنی وقتی بحصول می‌پیوندد، که تمامی ممالک «۲» [حضرت] خاقان مغفور را گذاشته، بآنچه آنحضرت بدو ارزانی داشته قناعت نماید، و بطریق زمان آنحضرت در مقام طاعت و متابعت «۳» (در) آید، والا،

«۴» [بیت]:

نه‌بیند ز ما دشمن بدگمان‌بجز روی شمشیر و پشت کمان آخر الامر بعد از قیل و قال بسیار و آمدوشد بی‌شمار بر آن قرار یافت که

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

ممالک خراسان بتمام داخل دیوان سلطان «۵» [سعید] بوده، (و) جهانشاه میرزا (اطاعت کرده) بازگردد، [و متعرض ولایات خراسان نشود،] (و) برین موجب تأکید شرط و پیمان، و استحکام عهود و ایمان نموده، لشکر ترکمان از طرف بلوک «۶» «گداره» بفحوای: دخلنا کارهین و خرجنا متحیرین، رطب اللسان معاودت نمودند، و زبان حال بنابر مطابقه مقتضی حال مضمون این مقال که:

«۷» [فرد]:

ز سپاه پیل زورت دل خصم شد شکسته‌چه «۸» زند بپای پیلان «۹» الجوق ترکمانی

---

(۱)- مج. پا: عاشورا را در خلوت. مک: عاشورا در خلوت.

(۲)- مج: ممالک حضرت خاقان. مک: ممالک خاقان.

(۳)- مج: و متابعت درآید. مک. پا: و متابعت آید.

(۴)- مج: بیت. مک. پا. س: ندارد.

(۵)- مج: سلطان سعید بوده، جهانشاه میرزا بازگردد، و متعرض ولایات خراسان نشود، برین موجب.

مک. پا. س: سلطان بوده، و جهانشاه میرزا اطاعت کرده بازگردد، و برین موجب

(۶)- بلوک «گداره» از بلوکات نه‌گانه توابع هراتست. ص ۸۴ از مجلد اول.

(۷)- مج: فرد. پا. مک. س: ندارد.

(۸)- مج: زند. مک. پا: زید.

(۹)- آلاچوق، الاچق: خانه که ترکمانان از چوب و علف و یا از مو سازند و در آن بسر برند. فرهنگ وصاف. غیاث اللغات.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۲۲

بگوش آمال سپاه نصرت مآل سلطان [سعید] رسانید، و «۱» روز جمعه هشتم صفر سنه ثلث و ستین و ثمانمایه، امرای سلطان «۲» [سعید] بشهر [در] آمده، دروازه‌ها را مضبوط ساختند، و حصار اختیار الدین را در تصرف آوردند «۳»، [و] آتش ظلم و بیداد ترکمان فرونشست، و رعایا در مهد آسایش و بستر آرامش آسوده گشتند.

«۴» [لخواجه سلمان الساوجی]:

در شبستان جهان از موکب منصور شاه‌شاهد نصرت بصد غنج و دلال آمد پدید

آفتاب معدلت طالع شد از کوه شکوه‌ظلمت ظلم مخالف را زوال آمد پدید

---

(۱)- مج: سلطان سعید رسانید و روز.

مک: سلطان رسانید و روز.

(۲)- مج: سلطان سعید بشهر درآمده. مک: سلطان بشهر آمده.

(۳)- مج: آوردند و آتش. مک: آوردند آتش.

(۴)- مج: لخواجه سلمان الساوجی. مک. پا. س: این عبارت را ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۲۳

روضه بیستم در جلوس سلطان سعید کرت «۱» [ثانی بر سریر مملکت خراسان بتأیید ربانی]

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

اشاره

چون ذات همایون‌فر، و عنصر خجسته‌اثر، حضرت سلطان سعید «۲» [سلطان ابو سعید] انار اله برهانه، حجتی بود از برای سلطنت و شهریاری، و مظهری بود از آثار لطف و قهر حضرت باری، جمشیدی بود در آئین تیغ‌زنی، «۳» و ملک‌گیری، و کشورستانی، هرآینه لایق چنان بود، و حکمت الهی «۴» اقتضای آن فرمود، که چند وقتی سریر خلافت بفر جلوس همایون ذیب و زینت یابد، تا جراحات مجروحان «۵» جوارح ظلم و بیداد بمرهم «۶» مراحم [و] وداد او التیام پزیر (د)، و اسباب معموری، و آبادانی، و رعیت پروری «۷»، و عد [ا] ل [ت] گستری «۸»، (که پریشان و بی‌سامان گشته بود «۹»، بمطایف عواطف او انتظام گیرد،) بار دیگر بمدد مرحمت ملک دادگر، همای چتر فلک «۱۰» (فر) سایش

---

(۱)- مج: سعید کرت ثانی بر سریر. مک: سعید کرت بر سریر.

(۲)- مج: سلطان ابو سعید. مک، این جمله را ندارد.

(۳)- مک. پا. س: تیغ زدن. مج: تیغ‌زنی.

(۴)- مج: حکمت الهی اقتضای آن فرمود.

مک. پا: حکمت الهی تقاضای او فرمود.

(۵)- الجارحة: ذات الصید من الطیر و الکلاب و الجمع جوارح.

(۶)- مک. پا: و بیداد بمرهم و داد او التیام پذیرد.

مج: و بیداد بمرهم مراحم و وداد او التیام پذیرد.

(۷)- مج: و عدالت. مک: و عدل گستری.

(۸)- عبارت: (که پریشان و بی‌سامان گشته بود بمطایف عواطف او انتظام گیرد). از زیادات نسخه مک میباشد و در سایر نسخه‌های مورد استناد مفقود است.

(۹)- المطاف موضع الطواف و الجمع مطایف.

(۱۰)- مج: فلک فرسایش. مک: فلک سایش.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۲۴

سایه عاطفت بر سر مظلومان خراسان گسترد، و سوء المزاجی که از عوارض آفات و بلیات در بدن مملکت سرایت کرده بود بحکمت بدر برده، بحال اعتدال بازآورد، «۱» [و] چهاردهم شهر مذکور، ماهچه رایت نصرت سلطان «۲» [سعید] چون ماه چهارده، از مطلع انوار هدایت و انتباه اعنی مزار فیض آثار «گازرگاه» طالع شد. و سلطان سعید بعد از شرایط زیارت قبور فایض النور، و ایصال صدقات، و ایفاء منذورات متوجه هرات گشته، در پای «کوه مختار» نزول فرمود، و روز دیگر از آنجا نهضت، فزای «باغ شهر» از موکب همایون غیرت‌فزای عرصه گردون گشت، و عامه رعایا و کافه برایا از ظلمت ظلم ظلمه بانوار عدل و عاطفت رسیدند، و در مقام امن و رفاهیت «۳» آرمید (ه)، و [حضرت] سلطان سعید در تجدید قواعد عدل و احسان، و تشیید مبانی فضل و امتنان، و اعلاء معالم دین، و ارسای «۴» مراسم شرع «۵» [سید المرسلین]، و مراقبت احوال عجزه و زیردستان بر وجهی التفات نمود که صفحات «۶» [ایام] بذکر مساعی مشکور او موشح گشت. و قوانین بد، و رسوم محدثه، و قواعد مبتدعه، و آثار ظلم، و آیات عدوان معدوم، و مفقود، و منهدم، و منقلع، و نابود شد. و مملکت را آرامشی، و رعیت را آسایشی هرچه تمامتر بحصول پیوست.

«۷» [مثنوی]:

معدلتش بست به نیروی خویش گردن ده گرگ بیک موی میش

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۱)- مج: و چهاردهم. مک. پا. س: چهاردهم.

(۲)- مج: سلطان سعید. مک: سلطان چون ماه.

(۳)- مج: آرمید و حضرت سلطان.

مک: آرمیده و سلطان.

(۴)- ارسای، ارسا ارساء السفینهٔ: اوقفها علی المرساهٔ.

(۵)- مج: شرع سید المرسلین و مراقبت.

مک: شرع و مراقبت.

(۶)- مج: که صفحات ایام بذکر. مک: که صفحات بذکر.

(۷)- مج: مثنوی. پا: بیت. س: نظم. مک: ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۲۵ تا در عدلش بجهان برگشادبید نلرزید ز طوفان باد «۱» [و دهان] سکه از نام میمونش خندان، و پایه خطبه از القاب همایونش بلند گشت، و چون بر تخت بخت خلافت متمکن شد، اتفاق قشلاق در بلده فاخره هرات «۲» فرمود (ه)، سپاه نصرت مآل [را] که ملازم موکب گردون جلال بودند اجازت نمود که بمساکن و مواطن خود روند، و با دو سه هزار سوار متوکل بحضرت پروردگار، بر مسند اقتدار استقرار فرمود.

مقارن این حال خبر آمد که «۳»: [سلطان] سنجر میرزا، و «۴» [علاء الدوله] میرزا، و (پسرش) [سلطان] ابراهیم میرزا، با یکد [ی] گر اتفاق کرده، خیال جدال، و تصور تهور، و آهنگ جنگ دارند، چون خبر معاودت سپاه ظفرپناه، و قلت جمعیت ملازمان درگاه گردون اشتباه استماع نموده در طمع خام «۵» افتاده، بیکد [ی] گر (فصول) فضول پیغام داده‌اند، و برین داعیه عازم و جازم گشته، در حوالی «۶» [ولایت] سرخس بهم پیوسته‌اند، چون خاطر آفتاب شعاع بر کیفیت این حال اطلاع یافت رأی همایون بر افتراق جمع، و انتشار شمل ایشان قرار داده، متوکلا علی اله، نه باستظهار حشم و سپاه، در اوایل حمل «۷» با لشکر بهرام اثر، هرچند در غایت قلت بود، و مجال مقاومت در چشم کوته‌نظران ظاهر «۸» (بین) محال مینمود، با پشت قوی باستظهار تأیید آفریدگار، و دل مطمئن بعون

(۱)- مج: و دهان سکه. مک: سکه.

(۲)- مک: فرموده سپاه نصرت مآل که ملازم.

مج: فرمود سپاه نصرت مآل را که ملازم.

(۳)- مج: سلطان سنجر. مک. س: که سنجر میرزا.

(۴)- مج: و علاء الدوله میرزا و سلطان ابراهیم میرزا با یکدیگر.

مک: خبر آمد که میرزا و پسرش ابراهیم میرزا و سنجر میرزا با یکدیگر اتفاق.

(۵)- مج: افتاده بیکدیگر فضول پیغام.

مک: افتاده بیکدیگر فصول فضول پیغام.

(۶)- مک. س: در حوالی سرخس. مج. پا: در حوالی ولایت سرخس.

(۷)- مج: در اوایل حمل. مک: در اوایل حال.

(۸)- مج: ظاهر محال. مک: ظاهربین محال.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۲۶

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

عاطفت پروردگار، رایات ابهت (بر) «۱» افراشته، و کثرت مخالفان و جمعیت ایشان معدوم انگاشته متوجه گشت.

«۲» [شیخ سعدی:

تو در کشتی فکن خود را مپای از بهر تسبیحی که خود روح القدس گوید که بسم اللّه مجریها درین حال از عجایب اتفاقات حسنه- که بقول قدماء حکما دولت عبارت از آنست- لشکریان جنود بی‌پایان با امرای کبار از جانب ماوراء النهر رسیده بمواکب ظفرقرین ملحق شدند، و عقاب همایون بال رایت اقبال سلطانی در فضای هوای نیل آمال پر باز کرد، و بوم میشوم مخالف از صدمت مخالب قهر لشکر غضنفر اثر او رو بویرانی آورد، و جمعی از مخالفان نقش فرار بر صفحه خاطر می‌نگاشتند، و بعضی دیگر که پیمانه ایشان پر شده، از لب تیغ جرعه مرگ می‌بایستی چشید، رایت قتال می‌افراشت، آخر الامر] «۳»؟؟؟؟ کار از مقابله «۴» (؟) مقاتله رسید، «۵» [و حال] از تلفیق صفوف بتخریق سیوف انجامید، و بهادران در مقام نام و ننگ دست به تیغ بردند، و مبارزان در شیوه ثبات و درنگ پای وقار می‌فشرد،

«۶» [مثنوی:

همه تیغ بارید بر خود و ترک‌چو باد خزان ریزد از بید برگ]

---

(۱)- مج: ابهت افراشته: مک: ابهت برافراشته.

(۲)- عبارت: [شیخ سعدی: تو در کشتی ... قتال می‌افراشت آخر الامر] از زیادات نسخه مج میباشد و در دیگر نسخه‌ها مفقود است.

(۳)- تا اینجا از زیادات مج است.

(۴)- مج: مقابله مقاتله. مک: مقابله بمقاتله.

(۵)- مج: رسید و حال از تلفیق. مک: رسید از تلفیق.

(۶)- عبارت: [مثنوی: همه تیغ بارید بر خود ... از بید برگ] از زیادات مج است و از دیگر نسخه‌ها مفقود است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۲۷

و بعد از حمله چند که بر «۱» [ی] کدیگر پیمودند، اطراف لشکر سلطان «۲» [سعید] تاب مقاومت «۳» نیاورد [ند] شکست یافته، رو بهزیمت نهادند، چنانکه بعضی که از معرکه عنان تافته بودند، تا سمرقند هیچ‌جا آرام و قرار نیافته بودند، و آنجا اخبار شکست و فرار سلطان [سعید] «۴» درانداخته، و در تمام ولایات تا استرآباد و مازندران بهمین منوال اخبار دروغ انتشار یافت «۵»، [و هر بو الهوسی طامع ناحیتی، و هر بد حرکتی مملکتی گشت «کذا» «۶»]، اما چون قلب سپاه ظفرپناه سلطان «۷» [سعید] در صدق [نیت] و صفای عقیدت ثابت بود متفرق نگشته بود، تا در وقتی که لشکرها بهم برآمده بودند با لشکر قول حمله بر مخالفان برده فوجی از دلاوران سپاه منصور دل از جان برداشته، و از طلب نام و ننگ وجود خود را عدم انگاشته، دست‌بردهای مردانه نمودند «۸». [و] بعد از یکساعت کم یا بیش (صدای) ندای انا فتحنا لک فتحا مبینا، از فراز گنبد اخضر، و سقف طارم مینا، بمسامع جلال سلطان «۹» [سعید] رسید، و انوار نصرت الهی از ماهچه رایت دولت خلافت پناهی بدرخشید، و جماعت مخالفان از میدان ستیزروی «۱۰» [به بیابان] گریز

---

(۱)- مج: یکدیگر. مک: یکدگر.

(۲)- مج: سلطان سعید تاب. مک: سلطان تاب.

(۳)- مج: نیاوردند. مک. س: نیاورد.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۴)- مج: سلطان سعید در. مک: سلطان در.

(۵)- مج: [و هر بو الهوسی طامع ناحیتی و هر بدحرکتی مملکتی گشت]. مک. پا: این عبارت را ندارد.

(۶)- (و هر بدحرکتی مملکتی گشت) کذا؟. شاید در اصل: (و هر بدگهری طالب مملکتی گشت) بوده و بر دست نساخ بدین‌صورت تحریف شده است. بهرحال چون این عبارت از زیادات نسخه مج است اصلاح آن میسر نشد.

(۷)- مج: سلطان سعید در صدق نیت و صفای.

مک: سلطان در صدق و صفای.

(۸)- مج: و بعد از یکساعت کم یا بیش ندای. مک: بعد از یکساعت کم یا بیش صدای ندای

(۹)- مج: سلطان سعید رسید. مک: سلطان رسید.

(۱۰)- مج: روی به بیابان گریز نهاد و سلطان سنجر.

مک: روی بگریز نهادند و سنجر.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۲۸

نهادند، و «۱» [سلطان] سنجر میرزا زخم یافته گرفتار شد، و بقتل آمد، و علاء الدوله میرزا و «۲» [سلطان] ابراهیم میرزا جان بهزیمت بیرون بردند، و «۳» (حضرت) سلطان (سعید) بعد از ادای شکر سبحانی، امرا را که داد مردی داده، و کام «۴» خود (را) از دشمنان ستانیده بودند کنار گرفته، بمواهب گرامند، و مناصب ارجمند اختصاص بخشید، و فتح نامها باطراف ممالک اصدار یافت. و علاء الدوله میرزا و پسر که از «۵» (آن) معرکه روی [بر] تافته بودند، تا موضع «مزینان» سبزوار در هیچ‌جا قرار نیافتند، سلطان سعید بعضی «۶» [از] امرا را [با فوجی از سپاه] از عقب هزیمتیان فرستاده، خود بطرف بلده طیبه هرات «۷» [عزیمت] معاودت نمود، «۸» [و چندگاه در ییلاق بادغیس بنشاط و انبساط گذرانیده، بجانب ییلاق «گیتو» خرامید،] و امرا که از قفای گریختگان رفته بودند تا مزینان رفته، آنجا خبر یافتند که علاء الدوله میرزا، و ولد [او] «۹» بطرف بسطام رفته‌اند،

---

(۱)- مج: و سلطان سنجر. مک: و سنجر میرزا.

(۲)- مج: و سلطان ابراهیم. مک: و ابراهیم میرزا.

(۳)- مج: و سلطان سعید بعد از.

مک: و حضرت سلطان بعد از.

(۴)- مک: و کام خود را از دشمن ستانید.

مج. س: و کام خود را از دشمنان ستانیده.

(۵)- مج: و پسر که از معرکه روی برتافته. مک و ولد که از آن معرکه روی تافته.

(۶)- مک: بعضی امرا را از عقب.

مج: بعضی از امرا را با فوجی از سپاه از عقب.

(۷)- مج. پا: عزیمت. مک. س: ندارد.

(۸)- عبارت: [و چند گاه در ییلاق ... خرامید] از زیادات مج است.

(۹)- مج: و ولد او بطرف. مک: و ولد بطرف.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۲۹

و ازیشان «۱» جمع [ی] کثیر [از امرا و آحاد لشکر] روگردان شده، پیش «۲» [حضرت سلطانی، خلافت پناهی، سلیمان مکانی]، ابو

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

الغازی سلطان حسین بهادر، خلد اله ملکه «۳» [و سلطانه]، که بر ولایت جرجان مستولی گشته رفته‌اند.

---

(۱)- مج: و ازیشان جمعی کثیر از امرا و آحاد لشکر روگردان.

مک. پا: و ازیشان جمع کثیر روگردان.

(۲)- مج: حضرت سلطانی خلافت پناهی سلیمان مکانی.

مک: این عبارت را ندارد.

(۳)- مج. س: و سلطانه.

مک: ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۳۰

چمن اول از روضه بیستم در مبداء حال حضرت خلافت مآل ابو الغازی سلطان حسین میرزا

اشاره

اول- انتماء نسب عالی‌شأنش «۱» ب [حضرت] امیر بزرگ «۲» [قطب الدین و الدنیا تیمور گورگان] برین وجه است:

«۳» [میرزا] ابو الغازی، سلطان حسین بهادر بن «۴» [میرزا] منصور بن [میرزا] بایقرابن [میرزا] عمر شیخ بن [امیر] تیمور گورگان، [خلد زمانه].

در بدایت حال چون لوامع انوار سلطنت و جلال بر صفحات روزگار خجسته آثار آنحضرت درخشان بود، و سلطان سعید بنور فراست «۵»، [و مخایل کیاست]، بر کمال دولت و اقبال آنحضرت اطلاع یافته «۶» [بود]، پرتو خورشید [سلطنت] بی‌زاولش بر ساحت ضمیر منیرش تافته بحبس آنحضرت در ارگ سمرقند فرمان داده بود، «۷» [و] بعد از چند وقت از آن حبس خلاص شده «۸» [هرآینه آفتاب جهانتاب چون خواهد که عرصه

---

(۱)- مج: بحضرت امیر. مک: بامیر بزرگ.

(۲)- مج: قطب الدین و الدنیا تیمور گورگان.

مک: این عبارت را ندارد.

(۳)- مج. پا: میرزا ابو الغازی. مک: ابو الغازی.

(۴)- مک: بهادر بن منصور بن میرزا بایقرا بن میرزا عمر شیخ بن امیر تیمور گورگان خلد ملکه.

مک: بهادر بن منصور بن بایقرا بن عمر شیخ بن تیمور گورگان.

(۵)- مج: و مخایل کیاست. مک. س. پا: این جمله را ندارد.

(۶)- مج: یافته بود پرتو خورشید سلطنت بی‌زوالش.

مک. س: یافته پرتو خورشید بی‌زوالش.

(۷)- مج: و بعد از. مک: بعد از.

(۸)- مج: [هرآینه آفتاب جهانتاب .... آخر گلاب شد. و].

مک. پا: این عبارت را ندارد.

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۳۱

عالم روشن سازد بی‌زحمت کسوف صورت نه‌بندد، و ماه تابان هرگاه خواهد بدر گردد و درجه کمال حاصل کند بی‌محنت خسوف میسر نگردد.

گل در میان کوره بسی دردسر کشیدتا بهر دفع دردسر آخر گلاب شد [و] مدتی اقبال‌وار در خیل منتسبان «۱» [موکب همایون] بابر میرزا معزز و محترم بود، و «۲» [سلطان] سنجر میرزا صبیه خویش که صدف در «۳» [یگانه] شاهزاده فرزانه، قوه باصره سلطنت و تاجداری، غره ناصیه خلافت و کامکاری، «۴» [معین السلطنهٔ و الدنیا و الدین] (ابو الفتح) بدیع الزمان بهادر میرزا بود، بر مقتضای شرع مطهر در حباله عقد آنحضرت آورد، و بعد از وفات بابر میرزا «۵»، [سلطان] سنجر میرزا بواسطه آثار جلادت و دلاوری، و دلایل شجاعت و صرامت و بهادری، از آنحضرت خایف قاصد جان آنحضرت شد، چون حضرت اعلی ازین معنی وقوف یافت، سر در بیابان خوارزم نهاده، متوجه «استراباد» گشت، امیر بابا حسن که از صدمت و مهابت سپاه ترکمان روگردان شده بود بعزم ملازمت «۶» [سلطان] سنجر میرزا روان گشته، در راه بحضرت اعلی رسید، و باستظهار یراق و لشکر بسیار، و وسوسه غرور و نخوت و پندار، مغرور شده در مقام مقابله و مقاومت رایت جدال برافراشت، هرچند با حضرت اعلی اندک مردمی بودند، اعتماد بر امداد تأیید الهی نموده حمله بر ایشان آورد، و بیک صدمت بهادرانه آنجماعت را از پیش برداشته، بابا حسن بقتل آمد، و تمام لشکر و جهات او در تصرف

---

(۱)- مج: موکب همایون. مک: این جمله را ندارد.

(۲)- مج: و سلطان سنجر. مک: و سنجر میرزا.

(۳)- مک. پا: صدف در شاهزاده. مج: صدف در یگانه شاهزاده.

(۴)- مج: و کامکاری معین السلطنهٔ و الدنیا و الدین بدیع الزمان.

مک: و کامکاری ابو الفتح بدیع الزمان.

(۵)- مک: بابر میرزا سنجر میرزا.

مج: بابر میرزا سلطان سنجر میرزا.

(۶)- مج. پا: ملازمت سلطان سنجر.

مک. س: ملازمت سنجر میرزا.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۳۲

ملازمان رکاب نصرت انتساب قرار یافت، و اسباب سلطنت و «۱» [مواد] شهریاری پیدا گشت، «۲» [و] بیراق تمام متوجه استراباد شد «۳». (و) حسین (بیک) ترکمان از عمزادهاء جهانشاه میرزا، که بفرمان او حاکم جرجان بود، چون از توجه حضرت اعلی خبر یافت، با هشتصد سوار نامدار ایلغار نموده بسوی آنحضرت روان شد، و تمام آنروز و آنشب نیز اسب رانده تا صبح از طلوع کوکب موکب حضرت اعلی خبری نیافت، کوفته و مانده میل خواب کرده، و از نحوست طالع و شآمت بخت در «۴» وقت [ی که] بیداری از دو جهت ظاهر: یکی وقت صبح، و دیگری خوف عدو واجب بود، پس پشته گرفته بفراغت تمام،

«۵» [ع]،

نرگس مستش سوی بالین غنود

«۶» و اتفاق (ا) حضرت اعلی شب در حوالی همان پشته گذرانیده بود، هنگام صبح آفتاب‌وار بر خنگ گردون اقتدار برآمده، بی‌خبر از آنکه دشمن خونخوار بپای خود بدام هلاک و بوار آمده روان شد، در اثنای راه سپاه ظفرپناه یکدو کس از ترکمان

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

گرفته، احوال حسین بیگ پرسید «۷» [نـد]، همـان دو کس «۸» [مخرجی شـده] «۹» موکب همـایون را بر سـر ایشان بردنـد، از همه جوانب «۱۰» احاطه (کرده) نفیر کشیدند، و تیغ

---

(۱)- مک: سلطنت و شهریاری.

مج: سلطنت و مواد شهریاری.

(۲)- مج: گشت و بیراق. مک: گشت بیراق.

(۳)- مج: استرآباد شد حسین ترکمان. مک: استرآباد شد و حسین بیک ترکمان.

(۴)- مج. پا: وقتی که بیداری. مک: وقت بیداری.

(۵)- مج: ع. مک. پا: این کلمه را ندارد. س: نظم.

(۶)- مج: و اتفاق. مک: و اتفاقا.

(۷)- مج: پرسیدند. مک: پرسید.

(۸)- مج: مخرجی شده. مک: این جمله را ندارد.

(۹)- مخرجی شـده کـذا؟. شایـد در اصل (مچرچی یا مچرگچی) بوده و نساخ آنرا تحریف کرده‌انـد و مچر و مچرگ وزن تگرگ: بیگار و کار فرمودن بزور و ستم، با (چی) علامت فاعلی در ترکی یعنی: آن دو تن عنفا و بزور راهنما شده.

(۱۰)- مج: جوانب احاطه نفیر. مک: جوانب ایشان احاطه کرده نفیر.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۳۳

بی‌دریغ در ایشان نهاده، اکثری را بر خاک هلاک انداختند، و حسین بیک را «۱» [با جمعی] اسیر کرده بمیدان استراباد بردند، «۲» و (او را آنجا) بردار کشـیده تیرباران کردند، «۳» [و] حضـرت اعلی بر سریر سلطنت مازندران استعلا فرمود، «۴» [و جهانشاه میرزا چون این احوال اسـتماع نمود ارکان ثبات و بنیان قرارش متزلزل گشت. و حضـرت اعلی] قاصـد [ی] «۵» مع بیلاکات لایق [پیش] سـلطان [ابو] سعید [میرزا] فرستاد (ه)، از صورت حال اعلام فرمود،

و درین وقت سـلطان سـعید در مرغزار «*» «گیتو» مقام داشت، بعـد از چند روز قبه چتر گردون‌سای بخورشـید «۶» رسانیده و ماهچه رایت فرقـدفرسای از ذروه کیوان گذرانیـده عنان جهان‌گشای بجانب دار السـلطنت هرات تافت، و ساحت آن بلـده طیبه از فر قـدوم ظفر «۷» ملزوم [ا] و زینت: جنهٔ عرضها السموات یافت،

«۸» [لمولانا جامی:

بیمن سایه چتر فلک سای خداوندی‌خراسان کشور چین شد «۹» ز خوبان سمرقندی]

---

(۱)- مج: با جمعی. پا. مک: ندارد.

(۲)- مک: و او را آنجا بردار.

مج: و بردار.

(۳)- مج: کردند و حضرت. مک: کردند حضرت.

(۴)- عبارت: [و جهانشاه میرزا ... گشت و حضرت اعلی] از زیادات مج است.

(۵)- مج: قاصدی مع بیلاکات لایق پیش سلطان ابو سعید میرزا فرستاده از صورت

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مک. پا: قاصدی مع بیلاکات لایق سلطان سعید فرستاده از صورت.

(۶)- مج: رسانیده. مک: رسانید.

(۷)- مج: ملزوم او زینت. مک: ملزوم و زینت.

(۸)- عبارت: [لمولانا جامی: بیمن سایه ... ز خوبان سمرقندی]. از زیادات مج است.

(۹)- در اصل: خراسان کشور چین ز خوبان سمرقندی.

(*)- گیتو: مرغزار یا النگ گیتو یکی از جایهای ناحیه مصفا و خوش آب و هوای بادغیس است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۳۴

و بعد از چند روز «۱» (دیگر) رسولان حضرت اعلی از استراباد آمده مبلغی از وجوه سرخ و سفید مسکوک بسکه جدید بنام «۲» [خجسته فرجام] سلطان سعید آوردند، و بقبول حسن اقتران یافته، مطالب و مقاصد رسولان باز پرسیدند، و همه را باسعاف و انجاح رسانید. از جمله والده «۳» [حضرت شاهزاده عالمیان، خلاصه عناصر سلطنت جهان] سلطان بدیع الزمان بهادر «۴» (را، با شاهزاده مشار الیه) که در حصار اختیار الدین محفوظ «۵» [و محبوس] بود، بانواع تجمل پادشاهانه «۶» [بجانب جرجان] فرستاد.

«۷» [مقارن این احوال رأی ملک‌آرای سلطان سعید که معمار مبانی مبرات بود، بتعمیر مصلی که در دامن کوه مختار است، و چون بنیان دین مبین متین و استوار، میل فرمود، و باندک زمانی باهتمام و اجتهاد کارگزاران کافی بقعه در کمال نزاهت و نظافت باتمام رسیده، و در اوایل شهر رمضان قلعه «نرتو» که بیرکه چنانچه ذکر آن گذشت فروگرفته بود، و خاطر مبارک سلطان سعید بدان تعلق تمام داشت، و در محاصره و برآوردن مقابل کوب آن کوشش بسیار نموده بودند فتح شد، و سبب آن بود که جمعی که با او در قلعه بودند ازو متنفر شدند و سرش از تن جدا کرده بپایه سریر سلطنت مصیر فرستاد] «۸».

و در اثنای این حال «۹» [سلطان] ابراهیم میرزا که با پدر روگردان شده بود، و در اطراف ممالک تحریک سلسله فتنه و فساد میکرد، و دعوی استعلا و استقلال مینمود،

---

(۱)- مک: روز دیگر رسولان. مج: روز رسولان.

(۲)- مج: خجسته فرجام. مک: این جمله را ندارد.

(۳)- عبارت: [حضرت شاهزاده عالمیان خلاصه عناصر سلطنت جهان] از زیادات مج است.

(۴)- مک. س: بدیع الزمان بهادر را با شاهزاده مشار الیه که در.

مج. پا: بدیع الزمان بهادر که در حصار.

(۵)- مج: و محبوس: مک: ندارد.

(۶)- مج: بجانب جرجان. مک: این جمله را ندارد.

(۷)- عبارت: [مقارن این احوال رأی ملک‌آرای ... بپایه سریر سلطنت مصیر فرستاد]، از زیادات نسخه مج است و از دیگر نسخه‌های موجوده مفقود است.

(۸)- تا اینجا از زیادات مج است.

(۹)- مج: حال سلطان ابراهیم. مک: حال ابراهیم.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۳۵

و حشم و حشر بسیار جمع آورده متوجه مشهد «۱» [مقدس] گشته بود، در راه بسبب مرضی نقد حیات بقابض ارواح سپرد، و رخت اقامت بدار الملک: من مات فقد قامت قیامته، برد، و لشکر هرجائی او متفرق گشته، هریک بجائی گریخته، و جمعی نعش او را

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

بهرات رسانیده، ششم شوال سنه ۸۶۳ [مذکوره] «۲» در مدرسه گوهرشاد بیگم مدفون گشت.

و دری درج سلطنت و شهریاری «۳» [امیرزاده معین] (ابو القاسم) شاهرخ [میرزا] از صبیه علاء الدوله میرزا در رمضان سنه مذکوره از برج سعادت و اقبال طلوع نمود، «۴» [و در روز عید جشنی بعظمت ترتیب یافت.

بعد از آن سلطان سعید پرتو التفات بر فتح قلعه عماد انداخته، امیر غیاث الدین علی فارسی برلاس را با جمعی امرا نامزد فرمود، و تسخیر آن قلعه بحسن اهتمام آن امیر نیکونام باسهل وجهی میسر گشت، و امیر مشار الیه از عنایت سلطانی بخلعت خاص و کلاه و کمر اختصاص یافت.

و هم در سنه مذکوره شاه محمود میرزا ولد بابر میرزا که باستظهار امیر خلیل بسجستان رفته بود، از دار الملک فانی بسریر دولت جاودانی خرامید، و سبب آن بود، که چون بامیر خلیل ملحق شد، امیر مذکور کمال اعزاز و اکرام بجای آورده همراه او عزیمت دیار کابل نمود، امیر بابا که سردار آن نواحی بود بمقاومت و محاربت پیش

---

(۱)- مج: مشهد مقدس گشته. مک: مشهد گشته.

(۲)- مک: سنه ۸۶۳ در مدرسه.

مج: سنه ۸۶۳ مذکوره در مدرسه.

(۳)- مج: امیرزاده معین شاهرخ میرزا از صبیه.

مک: و شهریاری ابو القاسم شاهرخ از صبیه.

(۴)- عبارت: [و در روز عید جشنی بعظمت ترتیب یافت. بعد از آن سلطان سعید پرتو التفات بر فتح قلعه عماد انداخته .... حضرت اعلی تواند بود که درین سال از مطلع میمون سلطنت همایون طلوع نمود] از زیادات نسخه مج میباشد و در نسخه مک و پا مفقود و بجای آن این عبارت کوتاه و مختصر نوشته شده است.: (و هم درین ایام قلعه عماد باسهل صریقی فتح شد).

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۳۶

آمد، و امیر خلیل از غایت غرور در امور حرب «۱» تکاهل نمود، امیر بابا فرصت یافته بر سر او تاخت،

ع:

چنانکه باد خزان بر «۲» کدو زند ناگاه

برگ و بار «۳» مکنت و اقتدار او را ویران و پریشان ساخت، و امیر خلیل فرار نموده، شاه محمود میرزا را زخم تیری رسید و ترکش نکرد تا قربان شد.

بیت:

رخی کز برگ گل آزار می‌یافت‌تنی کز تار موئی بار می‌یافت

به پیکان ستم شد کشته ناگاه‌بخون آغشته شد الحکم للّه و اواسط ذی الحجه سنه مذکوره این واقعه بسلطان سعید رسید.

و در مابین یکسال چندین فتح قریب و فتوح غریب زمان دولت او را میسر گشت، بلکه این‌همه اتفاقات حسنه نتیجه ظهور کوکب اقبال حضرت اعلی تواند بود که درین سال از مطلع میمون سلطنت همایون طلوع نمود] «۴».

و در سنه اربع و ستین و ثمانمایه [که] «۵» تمام ماوراء النهر و ترکستان، تا حدود کاشغر، و نیز کابل، و زاول، و سایر بلاد خراسان، و مازندران در تحت فرمان سلطان سعید درآمد «۶» [ه، بالهام دولت پرتو خورشید تربیت آنحضرت بحکم آنکه،

---

(۱)- در اصل: (تاهل) قیاسا بسیاقت عبارت اصلاح شد.

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۲)- اشاره به رستن کدوبنی بر درخت چنار و وزیدن باد مهرگان.

(۳)- در اصل: (مسکنت) قیاسا بسیاقت عبارت اصلاح شد.

(۴)- تا اینجا از زیادات نسخه مج میباشد.

(۵)- مج. پا: و ثمانمایه که تمام.

مک: و ثمانمایه تمام.

(۶)- عبارت: [ه، بالهام دولت پرتو خورشید تربیت آنحضرت بحکم آنکه ... بی‌باکان ناپاک صافی و مستخلص مانده] تماما از زیادات نسخه مج میباشد و از سایر نسخه‌های مورد استناد محذوف است. و چمن اول از روضه بیستم در نسخه‌های: مک. س و پا با این جمله ختم میشود: (... و زاول و خراسان و مازندران در تحت فرمان سلطان سعید درآمد).

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۳۷

بیت:

آفتابا بار دیگر خانه را پرنور کن‌دوستانرا شاد گردان دشمنان را کور کن بر ساحت روزگار شهریار اعظم ملک نظام الدین یحیی- که ذکر حسب و نسبش سبقت یافت- تافت، و تمام ملک نیمروز را برسم سیورغال «۱» هودبری نامزد او فرمود، و جمعی امرا را فرمان شد که شر خلیل را از آن سرزمین دفع سازند، و مواد فساد او را بالکل براندازند، امرا بموجب فرمان روان گشته، در راه خبر یافتند که ولد امیر خلیل محمد با والد خود می‌آیند که خون او را درخواست نمایند، امرا مناسب چنان دیدند که امیر حسن ملکی پیش امیر خلیل رفته شرایط انذار و استبشار بجای آورد، و بلطف تقریر و حسن تدبیر او را به پایه سریر خلافت مصیر رساند، و امیر مشار الیه مراسم تبلیغ و اهتمام بلیغ تقدیم نمود، محمد ولد امیر خلیل را همراه آورد، و اظهار فرمانبرداری، و آثار خدمتگاری از امیر خلیل عرض کرد، و مرحمت و عنایت پادشاهانه شامل حال او گشت، و بخلعت خاص و کمر و اسب و زین سرافراز شد، و محمد امیر خلیل را رعایت وافر نموده، اجازت انصراف ارزانی داشت.

در اثنای این حال عزیمت یورش مازندران تصمیم یافت، بسبب آنکه خبر رسید که حضرت اعلی ابو الغازی سلطان حسین میرزا که بر مملکت مازندران فرمانروا است، جمعی از اهل تهور، و دلیران بهادر، که شیران وغاپیشه بیشه مبادرت و مبارزت‌اند بجانب خراسان نامزد فرموده، و ایشان تا ولایت سبزوار و نشابور آمده، نهب و غارت کرده‌اند، این خبر بر خاطر سلطان سعید بغایت گران آمد، فرمان داد که جمعی امرا که متوجه سجستان بودند، باتفاق امیر نور سعید، و امیر سید مزید، و امیر عبد الوهاب بطرف مازندران روان شوند.

در این وقت بعرض آن سلطان سلطان نشان رسید، که از غله و میوه و هیزم و غیر آن هرکس چیزی بشهر می‌آورد، دروازه‌بانان مقداری می‌ستانند، و مردم را تشویش

---

(۱)- هودبری: برای شرح این کلمه به حاشیه (۴) از ص ۱۱۲- ۱۱۱ از بخش یکم این کتاب مراجعه شود.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۳۸

میدهند، حکم فرمود که در شهر و بیرون منادی کردند که هیچکس بعلت دروازه‌بانی و راهداری از کسی چیزی نگیرد، و از راهداران و دروازه‌بانان خطها گرفتند که اگر از کسی چیزی ستانند کشتنی باشند، و ازین جهت رفاهیت بسیار بعجزه و رعیت رسید، و دعای خیر بسیار کردند. و چون مردم از تعرض و شرارت جمعی لئام ایتام، و جهال عوام، که در شهر و بیرون سرهای راه میگرفتند، و چیزها از خلق می‌ستاندند، در زحمت بودند، و صورت این حال بر صفحه ضمیر منیر آینه مثال آن پادشاه حمید خصال معلوم شد، بسیاری را ازیشان قتل فرمود، و آنچه ماندند سیمرغوار در پس کوه خفا و فرار گریختند، و هنوز مملکت اثر آرامش از

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

آن سیاست بر جایگاه دارد.

لخواجو کرمانی:

شاه چو گردد ز سیاست بری‌خون رعیت بخورد لشکری و ساحت مملکت تا غایت از لوث وجود آن بی‌باکان ناپاک صافی و مستخلص مانده] «۱».

---

(۱)- تا اینجا از زیادات نسخه مج است،- س ۱۷ ص ۲۳۶ تا س ۱۲ ص ۲۳۸.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۳۹

«۱»

چمن دویم از روضه بیستم در توجه سلطان سعید بجانب مازندران در ظل عنایت ملک مجید

اشاره

امیر نور سعید با جمعی امرا که بجانب مازندران روان شده بودند چون بنواحی خبوشان و رادکان رسیدند دلاوران لشکر حضرت اعلی ابو الغازی سلطان حسین میرزا عنان بجانب جزایر مازندران تافتند، اما امرا خیال جنگ و جدال و آثار حرب و قتال از مجاری احوال ایشان درمی‌یافتند، امرا مشار الیهم از ولایت خبوشان صورت حال عرضه داشت پایه سریر اعلی نمودند. سلطان سعید بنفس مبارک تصمیم عزیمت مازندران فرمود.

لامیر خسرو:

رایت منصور ببالا کشیدماه علم سر بثریا کشید

گر ز علمها که بکیهان گرفت‌آتش گوئی بنیستان گرفت

---

(۱)- عبارت: [چمن دویم از روضه بیستم در توجه سلطان سعید بجانب مازندران ... در رخ مه کرد محاسن پدید. و روز چهارشنبه] تماما از زیادات نسخه مج است.

توضیح: در نسخه مک بخشی از مطالب این چمن (چمن دویم از روضه بیستم) باختصار بدون ذکر عنوان خاصی در دنباله مطالب چمن اول از روضه بیستم مذکور میباشد و پس از عبارت:

«و اختر برج کامکاری سلطان محمد میرزا سیورغال فرمود، و بعده موکب همایون بتمکین تمام بجانب بلده هرات معاودت نمود» بلافاصله عبارت:

«چمن دویم از روضه بیستم در آمدن حضرت ولایت پناه خواجه ناصر الدین عبید اللّه ...» نوشته شده است. و در نسخه مج عنوان: «آمدن خواجه ناصر الدین عبید اللّه از ماوراء النهر و وقایع عصیان و محاربات امیر خلیل سجستانی تا حادثه شکست و سقوط او به تفصیل در چمن سیوم از روضه بیستم مذکور میباشد، و ذکر این حوادث بتمامها در نسخه مک مفقود و محذوف است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۴۰ پرچم بیرق که بگردون رسیددر رخ مه کرد محاسن پدید و روز چهارشنبه] «۱»، چهارم جمادی الاولی «۲» (عزیمت مازندران فرموده)، حکم شد که لشکر فیروزی اثر (در جنبش آمده) براه

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

[سرخس] متوجه (مشهد مقدس) شود، و خود با جمعی از خواص، و اهل اختصاص، بعزم زیارت (روضه منوره تربت جام) و [مشایخ اسلام، و طواف مقابر اکابر انام] قدم سعی و اهتمام در رکاب هلال احتشام آورد (ه) [و مزارات متبرکه را زیارت فرموده «۳» احرام کعبه احرار و قبله ابرار، امام الاتقیا، همام الاصفیا، امام «۴» (ابو الحسن) علی بن موسی الرضا علیه التحیهٔ و الدعا بست، و آن آستان عرش اشتباه را طواف کرده، در مرغزار رادکان قبه بارگاه بخرگاه خورشید و سراپرده «۵» ماه رسانید، و سپاه ظفرپناه از آنجا بجانب استراباد در حرکت آمد «۶»، [و حضرت اعلی نیز چون از توجه سلطان سعید

---

(۱)- تا اینجا از زیادات نسخه مج است.

(۲)- مج: چهارم جمادی الاولی حکم؟؟؟ حکم شد که لشکر فیروزی اثر براه سرخس؟؟؟

و خود با جمعی از خواص و اهل اختصاص بعزم زیارت مشایخ اسلام، و طواف مقابر اکابر انام قدم سعی و اهتمام.

مک: و در چهارم جمادی الاول عزیمت مازندران فرموده حکم شد که لشکر فیروزی اثر در جنبش آمده از راه متوجه مشهد مقدس شود و خود با جمعی از خواص و اهل اختصاص بعزم زیارت روضه منوره تربت جام قدم سعی و اهتمام.

(۳)- مج: احتشام آورد، و مزارات متبرکه را زیارت فرموده احرام کعبه احرار بست.

مک: احتشام آورده، احرام کعبه احرار

(۴)- مج: امام علی بن موسی.

مک: امام ابو الحسن علی بن موسی.

(۵)- مج: سراپرده ماه رسانید.

مک: سراپرده ناهید رسانید.

(۶)- عبارت: [و حضرت اعلی نیز چون از توجه سلطان سعید وقوف .... بجانب خوارزم اعربحه تافت، و سلطان سعید] از زیادات نسخه مج میباشد.

مک: بجانب استراباد در حرکت آمد، بسعادت و اقبال و ابهت و جلال باستراباد درآمده چند روز.

مج: و سلطان سعید بشهر استرآباد درآمد، چند روز.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۴۱

وقوف یافت، هرچند استعداد مقاومت سلطان سعید مهیا نداشت، اما مقتضی جلادت و بهادری اقتضای آن نمود که لشکری پراکنده آنچه بود جمع آورده، چند منزل پیش آمد، و در صحرای «۱» سلطان‌آباد اتفاق ملاقات صفین افتاد، حضرت اعلی چون دید که سپاه او در مقابله لشکر سلطان سعید قطره و دریا، و ذره و آفتاب است، و بر آن جمع پریشان هرجائی نیز اعتماد نمیتوان کرد، عنان عزیمت بجانب خوارزم و «۲» اعریحه «کذا» تافت.

و سلطان سعید] «۳» (بسعادت و اقبال و ابهت و جلال) ب [شهر] استراباد درآمد (ه)، چند روز در «۴» «گلفشان» بساط نشاط گسترده، از صباح تا رواح با صباح و ملاح اقداح راح ریحانی میکشید، و از نوای مطربان زهره جبین بلبل آواز، فحوای این مقال بگوش «۵» (هوش) ناهید [می] رسید.

[لخواجه حافظ]:

می‌خواه و گل‌افشان کن از دهر چه میخواهی‌این گفت سحر بلبل ای گل تو چه میگوئی «۷» پس آن مملکت را بفرزند ارجمند خود، گوهر درج شهریاری و اختر برج کامکاری،

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۱)- سلطان‌آباد: نامی است که بر شهر استرآباد در آنعهد اطلاق میگردیده است (تضاعیف روضه بیستم).

(۲)- اعریحه، در اصل نسخه مج بدین‌صورت بی‌نقطه نوشته شده؟، ظاهرا بقرینه سیاقت مطلب (غجدوان)- که یکی از بلاد و نواحی ماوراء النهر خراسان است- درست است؛ و قیاسا اصلاح شد. و شاید در اصل (غرجستان) بوده که بلوک پهناوری است از نواحی هرات.

(۳)- تا اینجا از زیادات نسخه مج است.

(۴)- گلفشان: گویا نام مرغزاریست در صحرای سلطان‌آباد (استرآباد).

(۵)- مج: بگوش ناهید می‌رسید. مک: بگوش هوش ناهید رسید.

(۶)- مج: لخواجه حافظ. مک: این جمله را ندارد.

(۷)- این بیت در دیوان خواجه چنین است:

می‌خواه و گل‌افشان کن از دهر چه میجوئی‌این گفت سحرگه گل بلبل تو چه میگوئی

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۴۲

[«۱» جلال السلطنت و الدین] سلطان محمود میرزا «۲» سیورغال فرمود. و (بعده) موکب همایون بتمکین تمام بجانب بلده هرات معاودت نمود.

«۳» [در اثنای راه خبر رسید که امیر خلیل با غلبه سوار و پیاده از رند و اوباش و لوند و قلاش قصد تسخیر هرات کرده، و صورت این حال آنست که:

چون امیر خلیل چندگاه در سجستان و قندهار و نواحی آن دیار و بلاد مستقل و کامکار بود و بضرب تیغ آبدار و نیروی بازوی اقتدار چند سال لوای تسلط و استقلال افراشته داشت، خیال پوچ در سر بی‌مغز او جای گرفت، و آرزوی استخلاص هرات از خاطر او سر بر زد، چنانکه در آنزمان قریحه پژمرده و طبیعت افسرده مؤلف بنظم این قطعه در باب سرزنش او مسامحت نموده بود.

لمؤلفه:

خیال تخت که اندر سر خلیل کل استچو آن درخت چنار آمد و هوای کدو «۴»

(۱)- مج: جلال السلطنت و الدین.

مک: این عبارت را ندارد.

(۲)- مج: سیورغال فرمود، و موکب.

مک: سیورغال فرمود، و بعده موکب.

(۳)- عبارت: [؟؟؟ در اثنای راه خبر رسید که امیر خلیل با غلبه سوار و پیاده؟؟؟ بروند ... و ضمایم و ملحقات آن مملکت را بسیر مرضیه و حسن تدبیر در قبضه تسخیر آورد.

ع: حمد ایزد را که آب رفته بازآمد بجو] تماما از زیادات نسخه مج میباشد و از نسخه مک بتمامه محذوف است.

(۴)- خیال تخت: کل؛ گر، و مصراع دوم اشاره به مثل سائری است که حکیم ناصرخسرو علوی آنرا برشته نظم کشیده است و گوید:

نشنیده که زیر چناری کدو بنی‌بررست و بر دوید برو بر بروز بیست

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

پرسید از آن چنار که تو چند روزه گفتا چنار سال مرا بیشتر ز سیست

خندید پس بدو که من از تو بیست روزبرتر شدم بگوی که این کاهلیت چیست

او را چنار گفت که امروزه‌ای کدوبا تو مرا هنوز نه هنگام داوریست

فردا که بر من و تو وزد باد مهرگان آنگه شود پدید که نامرد و مرد کیست (دیوان ناصرخسرو ص ۵۰۰).

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۴۳ ولی ز لشکر او موج خون چنان رانندکزان میان نرهانند ز آشنای کدو القصه: بگمان آنکه در هرات کسی نیست که با او در مقاومت تواند آمد، و حمله او را پای تواند فشرد، سپاهی گرد کرده، روی بتعذیب عباد و تخریب بلاد نهاد، و چون مردم ولایات و بلوکات خبر یافتند روی بهرات آوردند، و اموال و جهات و مزروعات و محصولات گذاشته با اهل و عیال خود بشهر آمدند، و چون ولایت اسفزار در ممر او بود، و از سپاه گمراه او تفرقه و پریشانی و نهب و تاراج بسیار بدان ویرانه رسیده، مردم آنجا بیشتر دغدغه بخود راه داده کوچها بهرات آوردند.

«۱» و من نیز در آن‌وقت در اسفزار بودم بشهر آمدم، روز چهارشنبه دوازدهم رمضان علی الصباح خلیل با لشکر جرار محاذی «درب عراق» و «فیروزآباد» و «خوش» فرود آمده، محاصره کرد، و در حال صف جنگ و قتال برکشیده، حملها پیش برد، و امیر نظام الدین «۲» احمد تولکی برلاس. و امیر بی‌نظیر، و پهلوان پیاده «۳»، اطراف و جوانب و مداخل و مخارج شهر بند را مضبوط ساخته مستعد حرب و جدال بودند، روز دیگر از غره صباح تا طره رواح جنگ و کوشش بود، اما هیچ فایده نبود، در میان حرب و وغا

---

(۱)- حوادث عصیان و محاربات تا سقوط امیر خلیل سلطان در سال ۸۶۵- ۸۶۴ اتفاق شده، و مؤلف چنانکه تصریح نموده خود درین حوادث شرکت داشته و با مردم اسفزار از آنجا بهرات آمده و در جنگ حصار در جنب اسفزاریان حاضر بوده و جنگ میکرده است، و ازین تاریخ تا سال ۸۹۹ (که سال ختم تألیف این کتاب و مقارن سال ۲۵ از سلطنت ابو الغازی سلطان حسین میرزا بایقرا میباشد) ۳۵ سال میشود، و این نکته اهمیت و صحت مطالب این قسمت از کتاب را میرساند زیرا معلوم میدارد که اسفزاری در این مدت ۳۵ ساله شاهد و ناظر کشمکشها و جنگهای شاهزادگان گورگانی تا ایلغار سلطان حسین میرزا بایقرا بر شهر هرات و بسط سلطنت و اقتدار او بر سراسر سرزمین خراسان و انقضاء مدت ۲۵ سال سلطنت پراقتدار و شکوه او در کشور آفتاب تابان بوده، و بلکه خود در پاره از آن حوادث شرکت داشته است، و مطالبی را که درین بخش از کتاب نقل کرده همه از مشهودات خود او میباشد.

(۲)- تولکی: در اصل (توکل) قیاسا اصلاح گردید.

(۳)- این نامها نیز بهمین املا پیشتر ذکر شده است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۴۴

و فتنه و غوغا مولانا حسنشاه «۱» شاعر قطعه بنظم آورده، بر تیری نوشت تا در میان لشکر خلیل انداختند، لشکریان او بتصور آنکه «۲» خبری فتح یا بشارت خواهد بود، هجوم نمودند که مضمون نوشته معلوم کنند، چون تیر بدیشان رسید و کیفیت تحقیق شده، شرمنده گشته، سرها بشیب انداختند، قطعه این بود.

لمولانا حسن شاه:

یاران پیام ما برسانید با خلیل گوئید اگر ترا سر سر باختن بود

در روز روزه دردسر ما و خود مده‌عیدی بیا که وقت «۳» قپق تاختن بود و چون در آن فرصت آفتاب در خانه ماه یعنی سرطان بود، شدت گرما و حرارت هوا بحدی بود، که سنگ خارا از تاب آتش آفتاب چون لعل آتشی سرخ برمی‌آمد، و یاقوت آبدار در صمیم کان از حدت گرمی هوا برنگ خاکستر مینمود،

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

امیر خسرو:

سنگ که آتش ز وی آید برون‌ماند ز خورشید بآتش درون

---

(۱)- حسن شاه: از معاصرین اسفزاری و شعراء دربار سلطان حسین میرزا بایقرا بوده، و بنام آن پادشاه قصائدی سروده است. به مجالس النفائس و خلاصهٔ الاخبار فی بیان احوال الاخیار مراجعه شود.

(۲)- خبری: مردم خراسان بویژه اهل هرات کسره علامت اضافه را طوری تلفظ میکنند که از اشباع آن یاء ماقبل مفتوحی تولید میشود، و چون نویسندگان نسخ مورد اعتماد از مردم هرات بوده لذا متن را مطابق تلفظ خود نوشته‌اند، و نظائر آن در تضاعیف کتاب بسیار است، چنانکه مثلا (خبر فتح) و (در قلعه) را: خبری فتح و دری قلعه نوشته شده است

(۳)- قپق: چوب هدف که در میدان نصب کنند و جنگجویان آنرا با تیر هدف سازند و قپاق و قپق افکندن: هدف زدن است. و نیز قپق. بفتحتین کدو را گویند که بر سر چوب قپق در میدان میگذاشته و آنرا هدف می‌ساخته‌اند. فرهنگ آنندراج، غیاث اللغات.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۴۵ پرتو خورشید که گرمگاه‌در پنه خیمه همی جسته راه

بس‌که شده سایه ز گرما سیاه‌کرم درانداخته خود را بچاه چنانچه برخصت فتوی علمای اسلام مردم بسیار از خواص و عوام روزه خوردند، و رعیت زیاده قوتی حاصل آمد، و بجد هرچه تمامتر بحراست و محافظت برج و بارو قیام نمودند، و شب تا روز مشعلها افروختند، و خرمن پندار مخالفانرا از شرر غصه بسوخت، و تا صبح جمعه که کوتوال قلعه طارم چهارم بر فراز برج حصار نیلی‌فام برآمد، و به تیغ شعاع مواکب کواکب را از صحن معرکه آسمان منهزم گردانید، لشکر بداختر مخالف بجلادت و مبادرت تمام روی بجنگ آوردند، تیر چون معنی باریک در دلها جای میگرفت، و تیغ چون بلای ناگهان بر سر گردنکشان فرود می‌آمد، قواریر نفط مانند شهاب ثاقب بر فرق عفاریت حرب میریخت، و سنگ رعد مثل قضای آسمانی بجان ستانی درآمد، مقارن این حال جمعی از رجال ابطال از جانب «۱» نهر کارتبار گره غیرت بر گوشهای ابروزده با دسته تیر در میان، و شمشیرها حمایل، خود را از باره انداختند، و از خندق گذشته روی بجانب مخالفان آوردند، و جمعی از یاغیانرا که در مواضع نزدیک باره در کمین نشسته بودند، و فی الجمله پناهکی داشتند همه را هزیمت ساختند، تا وقتی که مردم بنماز جمعه اشتغال نمودند، جماعتی مخالفان بحدت و شدت تمام روی بکارزار آوردند، و بیشتر هجوم ایشان از جانب فیروزآباد و در مقابل برجی که تعلق بمردم اسفزار داشت، و کار بدان رسید که جمعی از ایشان از خندق گذشته بپای فصیل بیرون رسیدند، و بسوراخ کردن فصیل بتعجیل هرچه تمامتر مشغول گشتند، و من درین محل بر فراز فصیل دوم بر بالای سر ایشان بودم، و برأی العین مشاهده این احوال مینمودم. درین اثنا بعضی از اولیا و گوشه‌نشینان از اضطراب و اضطرار مسلمانان وقوف یافتند، بیخودانه‌وار بر سر فصیل برآمدند، و تیرهای اصابت

---

(۱)- کارتبار: در اصل (شهر کاوار) نوشته است، قیاسا اصلاح شد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۴۶

شعار دعوات مستجابات در کمان نیاز نهاده، بقوت بازوی: و ان جندنا لهم الغالبون.

بجانب مخالفان گشاد دادند، و آیت: شاهت الوجوه، در برابر روی مکروه ایشان بر زبان راندند، ناگاه آثار رعب و هراس اساس صبر و وقار ایشانرا از بنیاد برکنده روی بگریز نهادند، و مردم شهر از دروازه‌ها بیرون ریخته در مخالفان آویختند، و بسیاری را بقتل آوردند، چنانچه من از دروازه بیرون رفتم تا سر کوچه «خانچه‌آباد» بسیار کس کشته دیدم، و بسیاری دیگر از خانها بسته بیرون می‌آوردند، و میکشتند،

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

ع:

بگریخت خلیل و «۱» مهره در طاس انداخت

و چون از آن ورطه بیرون رفت، لشکرگاه در خرابه اسفزار زد، و چون از مردم اسفزار عظیم رنجیده بود، بسبب آنکه از پیش او گریختند، و بر سر فصیل او را دشنامهای شنیع دادند، نه روز در آن ولایت مقام کرد، و خانها و خرمنها بسوخت، و باغات ببرید، و هرچه از باب خرابی دست داد تقصیر نکرد، بعد از آن بجانب سجستان رفت.

پس حضرت سلطان سعید که از جرجان معاودت نموده بود، بمستقر جلال اعنی دار السلطنت هرات نزول اقبال نموده، جمعی که در واقعه خلیل طریقه جانسپاری و دلاوری مسلوک داشته بودند بنوازش و عاطفت خسروانه مخصوص گشتند، و توجه خاطر بدفع شر و استیصال امیر خلیل معطوف فرمود، و جمعی امرا نامزد کرد که تا او را بدست نیاورند از پای ننشینند، امرا حسب الحکم عزیمت نموده، سجستانرا احاطه کردند، خلیل از این حال مضطر و عاجز شده چاره غیر آن ندید که گردن‌کشی از سر بنهد، و از اوج عظمت و جباری بحضیض تضرع و زاری گراید، بی‌آنکه درین باب از کسی طلب رأی کند، یا بخواص خود مشورت نماید، روی اخلاص بدرگاه جهان‌پناه که مفر و مناص اصحاب جرایم بود آورد، در نواحی اسفزار بامیر کریمداد که در زمان بابر میرزا با یکدیگر رابطه وداد و اتحاد تمام داشته‌اند بازخورد، باتفاق یکدیگر متوجه پایه سریر اعلی شدند، چون امرا شرح آمدن خلیل عرض کردند، سلطان سعید فرمود

---

(۱)- مهره در طاس افکندن، مهره در طاس انداختن، مهره از کف بیرون فشاندن: خبر کردن، آگاهانیدن، مغلوب شدن، و سرمایه از کف دادن. فرهنگ آنندراج.

فرهنگ غیاث اللغات.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۴۷

که مرا بکرات در خاطر گذشته که خلیل را هیچ سبیل نمانده غیر از یک راه و آن این بود که پیش برد، پس خلیل بتقبیل انامل مبارک سرافراز گشته، و بجان امان یافته، ملازم درگاه گردون اشتباه گشت، غبار خجالت از کردار گذشته بر چهره احوال او نشسته، و دل امیدوار در کرم و مرحمت آن سلطان کامکار بسته، از زمایم افعال، و جرائم اعمال خود خجل و منفعل می‌بود. و ملک نیمروز و قلعه‌گاه و فراه تا حدود کابل و قندهار در تصرف نواب سلطان سعید قرار گرفت.

و شهریار اعظم ملک نظام الدین یحیی در مقام ابا و اجداد رایت مکنت و احتشام برافراخت، و ضمایم و ملحقات آن مملکت را بسیر مرضیه و حسن تدبیر در قبضه تسخیر آورد.

ع:

حمد ایزد را که آب رفته بازآمد بجو] «۱»_____».

(۱)- تا اینجا از زیادات نسخه مج میباشد- از س ۳ ص ۲۴۲ تا س ۹ ص ۲۴۷.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۴۸

چمن سیوم از روضه بیستم «۱» در آمدن جناب ولایت‌مآب خواجه ناصر الدین عبید اله «۲» (طیب اله ثراه) بجانب خراسان

اشاره

در سنه خمس و ستین و ثمانمایه رأی ملک‌آرای سلطان سعید چنان مصلحت دید که سید مزید بهادر بجانب بلخ رفته ضابط و

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مستحفظ آن حدود باشد. در اثنای این حال خبر آمد که امیر نور سعید سر از ربقه طاعت بیرون برده سودای سرکشی و استقلال در دماغ آورده، «۳» [و] در نواحی سمرقند و بخارا دست بظلم و بیداد و غارت و تاراج دراز کرده، دم مخالفت و عناد میزند، سلطان سعید سوابق خدمات او را ملحوظ داشته ملتفت آن سخنان نشد، و قاصدی پیش او فرستاد تا او را بنصایح مشفقانه «۴» [و مواعظ دلپذیر] از آن داعیه بازآورد، و اگر بنصایح او متنبه «۵» [و متقاعد] نشود قاصد بسمرقند «۶» رفته [و] جناب ولایت پناه (هدایت دستگاه) خواجه ناصر الدین عبید اله طیب اله ثراه «۷» [را] از صورت حال آگاه کند. چون سخن قاصد ناصح پیش امیر نور سعید محل قبول نیافت، فرستاده برحسب کیفیت حال اسماع خواجه

---

(۱)- چنانچه پیشتر توضیح داده شد شرح واقعه آمدن خواجه ناصر الدین عبید اله از ماوراء النهر بخراسان مشرقی (هرات و نیشابور) در نسخه مک در چمن دویم مذکور است.

(۲)- مک: (طیب اله ثراه). مج: این جمله را ندارد. پا: لایقر است.

(۳)- مج: آورده و در نواحی. مک: آورده در نواحی.

(۴)- و مواعظ دلپذیر: این عبارت از زیادات مج است.

(۵)- مج: و متقاعد. مک. پا: این را ندارد.

(۶)- مج: رفته و جناب ولایت پناه خواجه.

مک: رفته جناب ولایت پناه هدایت دستگاه خواجه.

(۷)- مج: ثراه را از. مک: ثراه از.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۴۹

نموده «۱» خواجه توجه بکوه نور بخارا ۲۹ که نور سعید آنجا بود فرموده، و او را بنصایح بزرگانه تسکین داده، «۲» با او قرار داد که قدم از دایره بندگی و خدمتکاری بیرون ننهد، اما نور سعید بدانچه قبول نموده بود اقامت نمی‌نمود، و برقرار طریق جدال و خلاف مسلوک میداشت، تا حال «۳» [شقاوت مآل] او بآن انجامید که امراء ماوراء النهر قصد استیصال او لازم شمرده لشکر کشیدند، «۴» [و] چون بدو رسیده نیران قتال و جدال برافروخت، روی عجز و اضطرار بهزیمت و فرار آورد، «۵» [و] تمامی احمال و اثقال او بتصرف سپاه ظفرپناه درآمد.

و درین سال علاء الدوله «۶» (میرزا)- که مدتها پریشان‌حال و ابتر و بی‌سامان در اطراف عالم سرگردان بود- از سرای فانی بدار الملک جاودانی انتقال کرد، و شب جمعه بیست و یکم صفر نعش او را بهرات آورده، در مدرسه «۷» [مهد مرحومه] گوهرشاد بیگم دفن کردند، و جناب ولایت پناه که در بخارا بنور سعید ملاقات فرموده بود، هم از آنجا عزیمت داخله خراسان نمود، و بیست و سوم صفر مذکور بدار السلطنه «۸» [هرات] تشریف فرمود، و سلطان سعید از شرایط تعظیم و اجلال و مراسم اعزاز و استقبال هیچ نامرعی نگذاشت. «۹» و [حضرت] خواجه روز دیگر بزیارت مقابر و حظایر اهل اله رفته،

---

(۱)- مج: نمود. مک: نموده.

(۲)- مج: داد. مک: داده.

(۳)- مج. پا: شقاوت مآل. مک: این عبارت را ندارد.

(۴)- مج: کشیدند و چون بدو رسیده نیران.

مک: کشیدند چون بدو رسید نیران.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۵)- مج: و تمامی. مک. پا: تمامی.

(۶)- مج: علاء الدوله که مدتها.

مک: علاء الدوله میرزا که مدتها.

(۷)- مج: در مدرسه مهد مرحومه گوهرشاد بیگم. مک. پا: در مدرسه گوهرشاد بیگم.

(۸)- مج: بدار السلطنه تشریف.

مک. پا: بدار السلطنه هرات تشریف.

(۹)- مج: و حضرت خواجه. مک: و خواجه.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۵۰

وظایف «۱» (زیارت) و [استفاضه و استمداد] بجا [ی] آورد. و (همه) اکابر خراسان مقدم (شریف) [ایشان را] عزیز و مغتنم دانسته، سلطان سعید بکرات و مرات بزیارت خواجه «۲» [تشریف فرمود، و] بهرچه رأی منیر (حضرت) ارشاد پناهی میل فرمود درجه قبول یافت. و تمغاء بخارا که مبلغ سنگین و گرامند بود بخشش یافته مطلقا برافتاد، «۳» [و احکام جهانمطاع در آن ابواب مکمل شد، و سلطان سعید متعهد گشت تمغاء تمام ممالک محروسه را با جمیع منکرات و مناهی براندازد. و خدمت خواجه] یازدهم ربیع الاول بسلامت بجانب ماوراء النهر مراجعت فرمود. و سلطان سعید کمال عاطفت و شفقت درباره رعایا مبذول داشت، و حکم کرد که پیش از ادراک محصول مال حواله ندارند، و اگر ضرورتی واقع شود بیش از دو دانگ نطلبند، و اخراجات تا وقتی که بعرض نرسانند و حکم همایون در آن باب درست نشود یکدینار طلب ندارند، و اگر خلاف واقع شود دیوان کشتنی باشد، و احکام مطاعه مطابق این معنی درست شد [ه] «۴» بولایات و قصبات فرستادند.

درین فرصت ناگاه خبر آوردند، که محمد جوکی میرزا «۵» [ولد میرزا عبد اللطیف] در دیار ماوراء النهر طریق بیداد گذاشته، و رابت عدوان و عناد، و لوای افتان و افساد برافراشته،

«۶» [ع]:

نبود عجب چنان پدری را پسر چنین

---

(۱)- مج: وظایف استفاضه و استمداد بجای آورد و اکابر خراسان مقدم ایشان را عزیز.

مک: وظایف زیارت بجا آورد و همه اکابر خراسان مقدم شریف را عزیز.

(۲)- مج: خواجه تشریف فرمود و بهرچه رأی منیر ارشادپناهی.

مک: خواجه و بهرچه رأی منیر حضرت ارشاد پناهی.

(۳)- مج عبارت: [و احکام جهانمطاع در آن ابواب ... و مناهی براندازد، و خدمت خواجه] از زیادات نسخه مج میباشد.

(۴)- مج: شده. مک. پا: شد.

(۵)- مج: ولد میرزا عبد اللطیف. مک. پا: این جمله را ندارد.

(۶)- مج: ع. مک. پا: ندارد. س: نظم.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۵۱

و تمامی آن نواحی از شرار نایره تعدی و طغیان او روی بویرانی نهاده «۱»، [و صدای ندای: ربنا و لا تحملنا ما لا طاقة لنا به، از زبان ساکنان آن دیار در سقف گنبد دوار افتاده]، سلطان سعید عزیمت یورش ماوراء النهر نمود، و بیستم «۲» [شهر] جمادی الاول سنه مذکوره، که آفتاب در حوت بود، به «۳» «تغوز رباط» ۳۰ نهضت فرمود، و از آنجا منازل و مراحل قطع کرده تا کنار آب خجند «۴» [ب] راند، چه] مخالفان حصار «تاشکند» را که بقلعه «شاهرخیه» مشهور است، و بکمال حصانت و متانت مذکور، پناه ساخته بودند،

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

و آن حصاریست که آب سیحون- که در آن محل «آب خجند» میگویند- بر سه طرف آن قلعه محیط است، و از یک طرف «۵» [آن] که آب نیست کمرها و «۶» آبکندهای بزرگست.

القصه: حصار را محاصره کرده، من الفلق الی الغسق، بتدبیر تسخیر آن اشتغال میرفت، «۷» (چون) نزدیک بآن رسید که «۸» [آن] قلعه فتح شود، از جانب خراسان و مازندران قاصدان رسیده خبر آوردند، که حضرت اعلی ابو الغازی سلطان حسین میرزا که بطرف خوارزم رفته بود معاودت نمود، و امیر شیخ «۹» [حاجی حسن جاندار، و امیر اللّه یردی، «۱۰» [و امرای دیگر] (را) [که در آن نواحی بودند] قتل فرمود، و مازندران را

---

(۱)- عبارت: [و صدای ندای: ربنا و لا تحملنا ما لا طاقة لنا به ... در سقف گنبد دوار افتاده] از زیادات نسخه مج میباشد.

(۲)- مج: بیستم شهر جمادی. مک: بیستم جمادی.

(۳)- تغوز رباط: حصاریست در ترکستان.

(۴)- مج: خجند براند چه مخالفان.

مک: خجند راند مخالفان.

(۵)- مج: طرف آن‌که. مک: طرف که.

(۶)- آب‌کند: زمینی است که آب آنرا کنده و در آن چاکها کرده است- فرهنگ آنندراج.

(۷)- مج: میرفت نزدیک. مک: میرفت چون نزدیک.

(۸)- مک: که قلعه. مج. پا: که آن قلعه.

(۹)- مج: شیخ حاجی حسن. مک. پا: شیخ حسن.

(۱۰)- مج: و امیر اللّه یردی و امرای دیگر که در آن نواحی بودند قتل فرمود.

مک: و امیر اللّه یردی را قتل فرمود.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۵۲

زیروزبر کرده داعیه تسخیر هرات دارد، چون سلطان سعید ازین حال وقوف یافت، «۱» [هرچند بسیار شاق نمود، از کمال تمکین و وقار] آنرا ناشنیده انگاشت، «۲» [و] همچنان در تسخیر حصار میکوشید، و امیر سید اصیل «۳» (الدین) ارغونی (را) با جمعی بخراسان فرستاد، که از حال مخالفان واقف و خبردار باشد، چون بسبزوار «۴» [نشابور] رسیدند، از طرف مازندران قاصدان خبر آوردند، که حضرت اعلی از مازندران بیرون آمده بتحقیق عازم خراسانست، امرای سمرقند مصلحت جنگ ندیدند، بهرات آمده، در حصانت و استحکام شهر سعی نمودند، و مردم ولایات نزدیک و بلوکات را بشهر «۵» (در) آوردند، و هر دروازه را یکی از امرا متعهد شد «۶» [ند، که محفوظ سازند]. و حضرت اعلی متوجه هرات شده، و امیر حسن شیخ تیمور از خبوشآن، و امیر محمد غیاث بیک از ابیورد، بموکب همایون «۷» [ملحق] شده، نوازش خسروانه یافتند، و بیراق تمام عازم هرات گشته، از آوازه توجه میمون و هم و هراس «۸» [و هیبت و بأس عظیم] بر مردم هرات مستولی گشت «۹»، [و شمعها] و مشعلها بر برجها «۱۰» [و کنگرها] افروخته، غلغله حاضر باش

---

(۱)- عبارت: [هرچند بسیار شاق نمود از کمال تمکین و وقار] از زیادات مج است.

(۲)- مج: و همچنان. مک: همچنان.

(۳)- مک. پا: اصیل الدین ارغونی را با جمعی.

مج: اصیل ارغونی با جمعی.

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۴)- مج: نشابور. مک: ندارد.

(۵)- مج: بشهر آوردند. مک: بشهر درآوردند.

(۶)- مج: متعهد شدند که محفوظ سازند و حضرت.

مک: متعهد شد و حضرت.

(۷)- مج. پا: همایون ملحق شد.

مک: همایون شده.

(۸)- مج: و هیبت و بأس عظیم.

مک: این جمله را ندارد.

(۹)- مج. پا: و شمعها. مک: ندارد.

(۱۰)- مج: و کنگرها. مک. پا: این کلمه را ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۵۳

«۱» و [ولوله] نفیر پاسبانان زلزله در اجزای اجرام علوی انداخت، و امیر حسین شیخ تیمور مخالفت نموده شب بیست و دوم ماه مذکور بشهر درآمد، و مردم هرات از آمدن او «۲» [دلی، و] قوت [ی] یافتند، و عظیم شادمان گشته در قلعه‌داری «۳» [و مخالفت] مستحکم شدند، پس حضرت اعلی روز دوشنبه بیست و چهارم ذی قعده از جانب «۴» «مختار» و «خیابان» «۵» [با لشکر گران، و حشر بیکران درآمده] بباغ زاغان نزول فرمود، و «۶» [لشکریان جرأة نموده بحوالی شهر آمدند، و اظهار جلادتی کردند، و شهر را بنوعی مضبوط ساخته بودند که بجنگ و جدال صورت فتح و تسخیر آن محال مینمود، چه بروج و دروازها را بعد از استحکام تمام بر کلانتران بلوکات، و امامان محلات قسمت کرده بودند، و در همه مواضع از امرا و اتراک داروغگان تعیین نموده، و بر سر فصیل از نیزه و تیر و سنگ و آلات و ادوات جنگ آنچه در خاطر گشتی مهیا بود، و بر بالای دروازها خانها از چوب بمثل صندوقها ساخته بودند، و بر تمامی برجها شکل صندوق از چوب ترتیب داده بودند، چنانکه یک گز یا دو گز دیوار مانند «۷» «مخارجه» بیرون برده بودند، و در هر صندوقی چهار یا پنج قاپوچی میتوانست، که بنشیند و بر اطراف و جوانب او تیرکشها راست کرده، که هرگاه خواهند تیر اندازند، و در ته صندوق تخته تعبیه نموده که چون دور کنند هرچند کس که در شیب صندوق باشند توان دید، و هرچه خواهند بر سر آنکس توان ریخت، و باز چون تخته را پیش آرند استوار گردد.

---

(۱)- مج: و ولوله. مک: ندارد.

(۲)- مج: از آمدن او دلی و قوتی یافتند.

مک: از آمدن او قوت یافتند.

(۳)- مج: و مخالفت. مک: ندارد.

(۴)- مقصود «کوه مختار» است.

(۵)- مج: با لشکر گران و حشر بیکران درآمده مک. پا: این عبارت را ندارد.

(۶)- عبارت: [لشکریان جرأة نموده بحوالی شهر آمدند و اظهار ... و باز چون تخته را پیش آرند استوار گردد. القصه] تماما از زیادات نسخه مج میباشد و از سایر نسخ مورد استناد محذوف است.

مک: نزول فرمود و ترتیب و اسباب قلعه‌داری بر وجهی سرانجام.

(۷)- مخارجه: کذا فی الاصل؟ شاید (خارجه) درست باشد، و الخارجه مؤنث الخارج الظاهر من کل شیء.

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۵۴

القصه:] «۱» ترتیب و اسباب قلعه‌داری بروجه (ی) سرانجام یافته بود، که کس [ی] «۲» مثل آن نشان نمیداد. «۳» [حضرت اعلی گاه‌گاه جمعی را بدروازه ملک میفرستاد تا جولان و طوافی میکردند، اما جد و اهتمام نمی‌نمودند، بتصور آنکه شاید مردم بی‌جنگ قلعه تسلیم نمایند، و مردم از اکابر و اشراف و سوقیه و اصناف خود چنان دل بر جنگ نهاده بودند، که اگر تا سالی محاصره ممتد شدی استخلاص میسر نبود، و حضرت اعلی در باغ زاغان بطرب و عشرت و نای و نوش و معاشرت پری رخان زرین حلقه سیمین بناگوش میگذرانید.

روزی حضرت اعلی بی‌تزاحم خیل و حشم با چند سوار از مخصوصان محرم بعزیمت استحمام از باغ زاغان بیرون خرامید، جاسوسی این خبر بمردم شهر رسانیدند، «کذا» بیکبار غلبه بسیار بیرون آمدند. و ندانستند که خیل گنجشکان هرچند بی‌عدد باشند با باز سفید برابری نتوانند کرد، و گله آهوان اگرچه بیکران باشند بر شیر عرین غالب نیابند،

بیت:

سیل اگر سنگ را بغلطاندچون بدریا رسد فروماند حضرت اعلی متوکلا علی اله «۴» باستظهار حشم و سپاه چون شیر شکاری، و نهنگ دریا حمله برایشان برده دمار از روزگار ایشان برآورد.] «۵» روز دیگر از باغ زاغان کوچ فرموده اولنگ کهدستان (را) «۶» مضرب خیام گردون احتشام گردانید،

---

(۱)- تا اینجا از زیادات نسخه مج میباشد.

(۲)- مج: کسی. مک. پا: کس.

(۳)- عبارت: [حضرت اعلی گاه‌گاه جمعی را بر دروازه ملک میفرستاد تا جولان ... چون شیر شکاری و نهنگ دریا حمله بر ایشان برده دمار از روزگار ایشان برآورد] تماما از زیادات نسخه مج میباشد.

(۴)- متوکلا علی اله باستظهار حشم و سپاه: کذا؟ ظاهرا: نه باستظهار حشم ... درست است.

(۵)- تا اینجا از زیادات نسخه مج میباشد.

(۶)- مج: کهدستان مضرب.

مک. پا: کهدستان را مضرب.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۵۵

«۱» [و چند نوبت از جانب دروازه خوش جنگ انداخت و از «۲» «درب خوش» در طرف «فیروزآباد» و «میدان سعادت»، و «خانچه باد» میدان جنگ آراست، و حربهای مردانه و دستبردهای دلاورانه واقع شد،] «۳» در اثنای این حال قصبه زیارتگاه که از غایت معموری و آبادانی حکم مصر جامع داشت غارت عام یافت، و از نفایس اموال و غرایب امتعه و اثقال آنچه بمدتهای مدید حاصل کرده «۴» (بودند) عرضه تاراج گشت، و در میان غارت جمعی از بهادران لشکر منصور نزاعی کرد [ند و] «۵» یکی از نامداران بقتل آمد، و قاتل «۶» جوان (ی) شیرمرد بود به پلنگی مشهور از سپاه منصور روگردان شده بشهر درآمد و طبل بشارت نواختند، حضرت اعلی چون دانست که سریر سلطنت همایون جهت اتکا «۷» [و استناد] ذات میمون آنحضرت آماده «۸» (است) اما چند روز مهلتی در کار است «۹»، [و مردم شهر دلیر و خیره گشته‌اند، و بی‌فایده خلایق از طرفین کشته میشوند، و بسامان کاری از پیش نمیرود] فرمود که:

این باربر نباید بار [ی] دگر برآید

و بیست و هفتم ذی الحجه مردم شهر اول صبح بآهنگ جنگ و طلب نام و ننگ برخاستند، خلق بسیار بر درهای دروازه آواز

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

برآوردند که حضرت اعلی کوچ کرده «۱۰»

---

(۱)- عبارت: [و چند نوبت از جانب ... دلاورانه واقع شد] از زیادات نسخه مج میباشد.

(۲)- «درب خوش»، «درب فیروزآباد»، «میدان سعادت» و «خانچه آباد» از محلات شهر هرات است.

(۳)- تا اینجا از زیادات مج است.

(۴)- مک: کرده بودند عرضه. مج: کرده عرضه.

(۵)- مج. پا: کردند و یکی. مک: کرد یکی.

(۶)- مج: جوان. مک. پا: جوانی.

(۷)- مج: و استناد. مک: این کلمه را ندارد.

(۸)- مک. پا: آماده است اما چند.

مج: آماده اما چند.

(۹)- عبارت: [و مردم شهر دلیر و خیره گشته‌اند .... کاری از پیش نمیرود] از زیادات مج است.

(۱۰)- مج: کرده معاودت. مک: کرده و معاودت.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۵۶

(و) معاودت فرمود، و چون روشن شد از سپاه منصور هیچکس نمانده بود، و «۱» (حضرت اعلی) از پل مالان گذشته از طرف فوشنج ببادغیس رحلت فرمود، و از آنجا بجانب آب مرغاب «۲» [بعزم محاربه سلطان سعید] روان شد.

«۳» [و درین محل] سلطان سعید که قلعه «شاهرخیه» را محاصره داشت شنید که حضرت اعلی هرات را محاصره کرده، «۴» [نزدیکست که فتح کند بحکم ضرورت] با جوکی میرزا گرک آشتی «۵» کرده بسمرقند آمد، و از آنجا بر سبیل سرعت و تعجیل بمیمنه «۶» وفاریاب آمد.

[و حضرت اعلی بجانب او میرفت]، (درین محل) بتد [بیر] آنکه (شاید) حضرت اعلی را در دام فریب کشد، سلطان سعید یک کوچ پس نشست، حضرت «۷» [اعلی] چون بر آن صورت وقوف یافت مصلحت جنگ ندید، عنان عزیمت بجانب سرخس تافت و قلعه آنجا (را) «۸» مضبوط ساخته، در محرم سنه ست و ستین و ثمانمایه بجانب مازندران نهضت فرمود و سلطان سعید بهرات آمد (ه) «۹» برفور عزیمت استرآباد عزیمت «کذا؟» نمود،

---

(۱)- مک: نمانده بود و حضرت اعلی از پل مالان.

مج: نمانده بود و از پل مالان.

(۲)- مج: بعزم محاربه سلطان سعید. مک. پا: این عبارت را ندارد.

(۳)- مج: و درین محل. مک: این جمله را ندارد.

(۴)- مج: نزدیکست که فتح کند بحکم ضرورت.

مک: این عبارت را ندارد.

(۵)- گرگ آشتی. گرگ آشنائی: کنایه از صلح و آشنائی بنفاق- فرهنگ آنندراج، غیاث اللغات.

(۶)- مج: وفاریاب آمد و حضرت اعلی بجانب او میرفت بتدبیر آنکه حضرت اعلی را.

مک: و فاریاب آمد، درین محل بر آنکه شاید حضرت اعلی را.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۷)- مج. پا: حضرت اعلی چون.

مک: حضرت چون.

(۸)- مک. پا: آنجا را مضبوط.

مج: آنجا مضبوط.

(۹)- مج: آمد بر. مک: آمده بر.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۵۷

و چون «۱» [سپاه او یورش ماوراء النهر کرده بودند از قلت استطاعت اظهار اضطرار کردند، و وجهی که در وصله مساعدت لشکر نشیند در هیچ‌جا موجود نبود، حکم شد که بدستور معهود وجوه لشکر و نام‌بردار از هرات و بلوکات و ولایات بوصول رسانند، و از تجار چیزی برسم قرض گرفته در وجه یراق لشکر نشانند، چون مردم هرات و بلوکات مدتی محنت کشیده شهر نگاهداشته بودند، و جهات خود به بیرونها بیاغی گذاشته از پادشاه توقع نوازش و عنایت میداشتند، قضیه خود نتیجه برعکس تصور داد، رعایای بیچاره از طالع نابسان نالان و بیجان در مقام سرانجام آن شدند، و خواجه معز الدین شیرازی خرابی بسیار کرد، و ببهانه قرض و حیله دیگر مبلغها از تجار و مردم دیگر گرفت، و خزانه که فراهم آمده همراه شیخ احمد صراف باردوی همایون فرستادند، پس چون سپاه سلطان سعید بمازندران رسید، حضرت اعلی بجرأة تمام از استرآباد بیرون آمده، تا خرآسخانه «۲» و صحرای سلطان‌آباد پیش آمد.] «۳»، چون سپاه آنحضرت در مقابل لشکر ماوراء النهر بغایت قلیل بود «۴»، و از جنگ صرفه [متوقع] نه [حضرت اعلی با طبل و علم و خیل و حشم] بطرف «۵» «اداق» (میل) فرمود، و لشکر سلطان سعید از عقب بسیار دویدند و بگردش نرسیدند. پس سلطان سعید باسترآباد «۶» [در] آمده

---

(۱)- عبارت: [سپاه او یورش ماوراء النهر کرده بودند از قلت .... تا خرآسخانه و صحرای سلطان‌آباد پیش آمد] تماما از زیادات نسخه مج میباشد و از سایر نسخه‌های مورد اعتماد مفقود است.

(۲)- خرآسخانه: نام جائی بوده در مازندران، و خرآس آسیابی که با چارپایان گردانند.

(۳)- تا اینجا از زیادات نسخه مج میباشد.

(۴)- مج: و از جنگ صرفه متوقع نه حضرت اعلی باطبل و علم و خیل و حشم بطرف «اداق» فرمود.

مک. پا: و از جنگ صرفه نه بطرف «اداق» میل فرمود.

(۵)- اداق: شهر اندجان و آن نام ولایتی است از ترکستان- فرهنگ سنگلاخ.

(۶)- مج. پا: باسترآباد درآمده.

مک. پا: باستراباد آمده.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۵۸

چند روزی بعشرت گذرانید، «۱» [و در «باغ گل‌افشان» بساط نشاط گسترد].

«۲» (و) درین محل بعرض رسانیدند، که امیر خلیل را اندیشه غدری در خاطر است، و «۳» [در فرصتی که رایات ظفرپیکر در شاهرخیه بود ازو مثل این امری مشاهده افتاد، چنانچه جمعی خواص را «۴» جیباپوش کرده از درگاه جهانپناه گذرانید، و در شبی که حضرت اعلی ابو الغازی سلطان حسین میرزا بجانب اداق اتفاق نمود، سلطان سعید را مبالغه بسیار نمود که بنفس خود از عقب ایشان می‌باید رفت، و ازین احوال آثار بغی و غدر ازو معلوم گشته بود، و سودای استقلال در دماغ او متمکن شده بود، و] اعتبار و اختیار (او) در پای‌تخت سلطان سعید بجائی رسیده بود که تمام امور ملک و مال مخصوص برای «۵» [و رویت] خود میدانست، «۶» [و اکثر

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

لشکر بطوع ملازم او بودند، و شبانروزی متابعت او مینمودند].

القصه: رأی سلطان بر قتل او قرار گرفت، و چون «۷» [بطریق] معهور بدر [گاه] بارگاه [در] آمد او را بخلوت [خاص] درآورد [ه] گردنش [را] از بار سر سبک ساختند و پسرانش را [محمد و قاسم] (نیز) از عقب پدر [بعالم آخرت] فرستاد.

---

(۱)- عبارت: [و در «باغ گل‌افشان» بساط نشاط گسترد]. از زیادات مج میباشد و از سایر نسخه‌ها محذوف است.

(۲)- مج: درین محل. مک: و درین محل.

(۳)- عبارت: [در فرصتی که رایات ظفرپیکر در شاهرخیه ... و سودای استقلال در دماغ او متمکن شده بود. و] از زیادات مج است و از سایر نسخ مورد اعتماد محذوف است.

مک: غدری در خاطر است و اعتبار و اختیار او در پای.

(۴)- جیباپوش: جیبه زره، جیباپوش: زره‌پوش

(۵)- مج: و رویت. مک: ندارد.

(۶)- عبارت: [و اکثر لشکر بطوع ملازم او بودند، و شبانروزی متابعت او مینمود] از زیادات مج است.

(۷)- مج: و چون بطریق معهود بدرگاه بارگاه درآمد او را بخلوت خاص درآورده گردنش را از بار سر سبک ساختند، و پسرانش را محمد و قاسم از عقب پدر بعالم؟؟؟ آخرت فرستاد.

مک. پا: و چون معهود بدرگاه آمد او را بخلوت درآورد گردنش از سر سبک ساختند و پسرانش را نیز از عقب پدر فرستاد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۵۹

«۱» [سعدی]:

شرانـدیش هم در سـر شـر شودچو کژدم که بـا خانه کمتر شود «۲» [و سـلطان سـعید] چون خـاطر از جـانب ایشان فارغ ساخت پرتو التفـات بر استیصـال ایـل «جلاـیر» انـداخت، و ایشـان از دیربـاز یورت و مقـام در مازنـدران داشـتند، «۳» [و خـود را در آن ولاـیت صاحب‌اختیار و مسـتقل می‌پنداشت، و از کثرت رمه و گله، و خیل و مواشـی، و اطلاق عنان، و نفاذ فرمان، خیال ایشان چنان شد که بی‌ارادت ایشان کسـی در آن دیار صاحب‌اختیار نتوانـد بود،] و پیوسـته «۴» بخونریزی و بی‌بـاکی و فتنه‌انگیزی و غارت و تاراج سـر برآورده، سـلطان سعید بحسن تدبیر «۵» نواچیـان را فرمود که مردم جلاـیر را بشارت رسانیـد که جهت ایشان در آن ولایت علوفه و انعام و سیورغال و یورت و مقام تعیین میفرمایند، و «۶» بخشیان و «۷» بتکچیان «۸» سان و حلیه ایشان نوشته، چند روز

---

(۱)- مج: سعدی. مک. پا. س: ندارد.

(۲)- مج: و سلطان سعید چون خاطر از.

مک. پا: چون خاطر از.

(۳)- عبارت: [و خود را در آن ولایت صاحب‌اختیار و مستقل .... در آن دیار صاحب‌اختیار نتواند بود]. از زیادات مج میباشد.

(۴)- عبـارت: بخونریزی و بی‌بـاکی و فتنه‌انگیزی و غـارت و تـاراج سـر برآورده سـلطان سـعید بحسن .... گناه ایشان را درخواسـت فرمـوده بقبول مقرون گشت- از س ۸ ص ۲۵۹ تا س ۱۴ ص ۲۶۶ تماما از زیادات نسـخه مج است و از سایر نسخه‌های مورد استناد محذوف است.

توضیحا: نسخه مک بعد از عبارت: (از دیرباز یورت و مقام در مازندران داشته و پیوسته) یک یا چند ورق افتاده و نقص دارد.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۵)- نواچیان: نوا: سامان، سرانجام، مال و توانگری و سرانجام ساختن کارها. و با کلمه چی علامت نسبت در ترکی: سرانجام‌دهنده و کارگشایان.

(۶)- بخشیان: بخشی با فتح و کسره شین نضیب، بهره، و بمعنی: مشاهره‌دهنده،

(۷)- بتکچیان: بتک بکسر اول و سکون کاف بترکی نامه و کتابت- فرهنگ سنگلاخ و برهان، و با کلمه چی علامت نسبت: نامه‌نگار

(۸)- سان: حصه، پاره، بهره، سرانجام. اسباب و سامان، فرهنگ برهان

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۶۰

درین سخن بودند، و جمعی معتمدانرا بگرفتن ایشان در روز معین نامزد کرد، تا در آنروز که مقرر بود قوم جلایرا در «باغ گل‌افشان» درآمده، مجموع گرفتار گشتند، همه را بر سر میدان گردن زده، از سرهای ایشان منارها ساختند.

و سلطان سعید برسم سیورغال مازندران را بشاهزاده سلطان محمود میرزا که ولد ارشد او بود ارزانی فرمود، و جمعی از امرای پیش او گذاشته بجانب بلده طیبه هرات معاودت نمود، چون «۱» بقصبه کوسویه رسید بمقام عرض رسانیدند که عمال چیزی از اموال دستوری دیوان زیاده گرفته‌اند، حکم فرمود که آنچه زیاده گرفته‌اند عوض از خزانه تسلیم رعایا نمودند، و بیست و سوم ربیع الثانی سنه مذکوره «۲» «باغ سفید» از فر نزول همایون زینت خلد برین یافت، و رأی ملک‌آرای بتفحص احوال رعایا و اشغال دیوانی و امور ملکی متوجه فرمود، چنان معلوم کرد که خواجه معز الدین شیرازی در وقت وصول وجوه نام‌بردار ظلم و تعدی بسیار کرده، و شیخ احمد صراف نیز از تجار ببهانه قرض مطالبات نموده، و اسامی بسیار نوشته، و تغییر و تبدیل کرده، رأی عالی چنان اقتضا فرمود که ایشانرا بعقوبتی هلاک کند که سبب عبرت عمال و مباشران اعمال گردد، پس حکم فرمود که شیخ احمد صراف را بر «دروازه ملک» پوست کنده بعذاب الیم کشتند، و دیگر روز خواجه معز الدین در دیگ آب جوشان انداختند تا پخته شد، و جوش ظلم او فرونشست،

ع:

سالها باید چنین تا «۳» دیک مرد آید بجوش

گویند چون این خبر بدستور ملک شمس الدین محمد رسید از هیبت سیاست سلطانی بیهوش گشت، و مولانا حسن شاه شاعر حسب حال این بیت بر سبیل ارتجال بنظم آورد: روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات ج۲ ۲۶۰ [سعدی]: ..... ص : ۲۵۹

---

(۱)- قصبه کوسویه: به صفحه ۱۱۹- ۱۳۰ از بخش یکم مراجعه شود.

(۲)- باغ سفید: از شارستانها و کاخهای شاهی هرات و مقر شاهزاده هنرمند و هنرپرور ادب‌دوست بایسنقر میرزا ابن سلطان شاهرخ میرزا و مرکز بزرگترین انجمن ادبی زبان پارسی دری بوده است.

(۳)- مج: باید سی دیگ. پا: باید بلی دیگ. برحسب سلیقه اصلاح شد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۶۱ چون مظفر را گرفتند معز الدین بسوخت‌خواجه شمس الدین محمد در میان غش میکند بعد از آن حکم فرمود: که من بعد از هرات و بلوکات وجوه نام‌بردار نطلبد، و فرمان عالی در سر سنگ نقش کردند که در مسجد جامع هرات در حوالی محراب در دیوار گیرند، و هنوز آن سنگ در مسجد جامع موجود است، و چون هنوز مواد طغیان و عناد میرزا محمد جوکی در نواحی تاشکند «۱» و شاهرخیه باقی بود رایت عزیمت بدان جانب معطوف فرمود. و در بیست و هفتم جمادی الاولی متوجه ماوراء النهر شد، و در اواسط جمادی الآخر روزی که آفتاب عالمتاب باول نقطه برج شرف که حمل است تحویل نموده بود در قبهٔ الاسلام بلخ نزول اجلال فرمود، و نوبهار آئین نوبهار نو گردانید.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۱)- تاشکند: از بلاد ماوراء النهر خراسان شرقی است واقع بر رودخانه چاچ نام قدیم آن «بنکث» بوده و سپس «شاهرخیه» نامیده شده و ترکان آنرا تاشکند گویند. مسالک الممالک- ابو الحسن صاعد بن علی الجرجانی. مخطوطه کتابخانه ملی ملک. برای وصف حصار تاشکند به ص ۲۵۱ مراجعه شود.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۶۲

ذکر واقعه طاعون در هرات بتقدیر حضرت خالق موت و حیات

اشاره

در احکام سنه مذکوره ارباب نجوم که مستخرجان آثار تنجیم و مسطنبتان ارقام تقویم‌اند اکثری از دلایل اتصالات اجرام علوی حکم کرده بودند که: در اطراف ممالک مرض مهلک طاعون طغیان خواهد کرد، خصوصا در بلده هرات، و هنوز آفتاب در اوایل حمل بود که این حادثه خانه‌برانداز ظهور نمود، و مردم در اضطرار از خوف هلاک جلای وطن اختیار کردند، و «۱» نور الدین سلطان محمد میرزا که در هرات قایم‌مقام سلطان سعید بود باتفاق قاضی و موالی و وزراء بجانب بادغیس رفتند، و بییلاق کوه گیتو و بابا خاکی و تخت ملک میل نمود، و از باقی مردم هرکرا استطاعتی بود با توشه بگوشه بیرون رفت، و ارباب صلاح و جمعی که توکل درست و یقین صادق داشتند با زمره عجزه و یورت ماندها بساط اقامت انداختند، و سینها سپر قضا و هدف ناوک بلا ساختند،

لامیر شاهی:

تو ناوک غمزه زن که پیشت‌سینه سپری بلا- است ما را و در ماه رمضان نیران و آتش کبریا چنان اشتعال یافت که خشک و تر میسوخت و تا غره محرم سنه سبع و ستین و ثمانمایه خلایق باین علت از بلده و بلوکات بعضی بعالم فنا و بعضی باطراف کوه و صحرا میرفتند، و بازار و دکان و سودای سود و زیان برافتاد و عدد فایت و مایت از حد و عد و حیطه احصا تجاوز نمود، و در کوچهای شهر و بیرونهای جز صبا و دبور را مجال تردد و عبور نبود، بعد از آن چون آن علت روی

(۱)- ابو القاسم نور الدین محمد میرزا ولد سلطان ابو سعید میرزا.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۶۳

بانحطاط نهاد وزراء و اکابر شهر که ببادغیس رفته بودند بازآمده، مردم پریشان شده را بازآوردند، و بعمارت و زراعت ترغیب نمود، تا باندک زمانی بلده و بلوکات معمور و آبادان گشت.

و سلطان سعید که بجهت فتح قلعه شاهرخیه عزیمت فرموده بود قلعه را محاصره بسزا نموده، آنجماعهٔ را از سر عجز و اضطرار پناه باثار رفعت و مرحمت جناب حقایق پناه خواجه ناصر الدین عبید اله بردند، و جناب مشار الیه از سمرقند تشریف باردوی سلطان سعید، و امیر نور سعید که سرفتنه طغیان و محرک سلسله عصیان بود از قلعه این بیت نوشته،

بیت:

جامی ز غم تو بس خرابست گفتیم ترا دگر تو دانی پیش جناب خواجه فرستاد، و خواجه همت بر اصلاح آن حال گماشت، چند روز تردد فرمود محمد جوکی میرزا در بیرون آمدن تعلل مینمود، خواجه او را در آن حبس گذاشته بجانب سمرقند فرمود «۱»، تا بار دیگر اهل قلعه مضطر گشته عرضه داشت بسلطان سعید فرستادند تا التماس حضور خواجه فرماید، جناب خواجه چون غوث

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

روزگار بود دیگربار جهت فریادرسی درماندگان باردوی همایون تشریف فرمود، و درداده «۲» بمواثیق ایمان مؤکد گردانید که قتل آنجماعت نکند و نفرماید، و جمعی را بوفور عنایت و رعایت نوازش نماید، و خواجه بقلعه درآمده سرداران و گردنکشان حصار را بیرون آورد، و بشرف بساطبوس سرافراز شدند، و محمد جوکی میرزا را نهم محرم سنه ثمان و ستین و ثمانمایه بمجلس سلطان سعید آوردند، و او را کنار گرفته نزدیک خود نشاند، و بآستین تلطف غبار وهم و هراس از خاطر فاتر او بیفشاند،

---

(۱)- فعل «فرمود» در زبان دری بویژه در عصر حاضر بجای فعل ناقص استعمال میشود در اینجا و در تضاعیف این کتاب غالبا فعل تام استعمال شده است.

(۲)- و در داده: ظاهرا در اینجا چند کلمه از قلم نساخ سقط شده است و چون این عبارات از زیادات نسخه مج است اصلاح آن میسر نگردید.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۶۴

و فتح نامها باطراف ممالک فرستادند، و سلطان سعید امور و مهمات آن مملکت را ضبط و سرانجام داده در فصل خزان که لشکر سرما طغیان کرده بر سر ساکنان باغ و بوستان تاختن آورد، و سبزپوشان چمن را از حلی و حلل مستعار و سندس و استبرق بهار عریان کرده عزیمت معاودت بجانب خراسان مصمم فرمود، و بیست و دوم ربیع الثانی در «باغ سفید» که مستقر اقبال بود نزول اجلال فرمود، محمد جوکی میرزا را آورده در حصار اختیار الدین حبس فرمود.

مقارن این حال یونس خان که از دیرباز بحسن عنایت و عاطفت سلطان سعید سرافراز بود، و چند نوبت بمیامن امداد و مساعدت سلطانی بایل والوس، و جلوس بر مسند خانی فایز گشته بسبب نکبتی از حوادث روزگار روی امید بدرگاه پادشاه آورد، سلطان سعید مراسم تعظیم و اجلال تقدیم نموده، استقبال بجای آورد، و خان را دلداریها داده چند مجلس طویهای که لایق خان بود ترتیب فرمود، و اسباب سلطنت و یراق خانیت او از اسبان پادشاهانه، و خلعتهای خسروانه و خیمه و خرگاه و سراپرده و بارگاه، و کلاه و کمر گرانمایه و استران و شتران مایه انعام کرد، و حکم فرمود که از ولایات ماوراء النهر چند تومان لشکر ملازم رکاب خان باشند و بهرطرف که عزیمت نماید کوچ دهند، و خان را اجازت انصراف ارزانی داشت.

در خلال این احوال معلوم فرمود که بقیه از مرض طاعون در بلده و بلوکات هنوز هست عزیمت ییلاق بادغیس و اولنگ گیتو فرمود.

و درین فرصت اخبار متواتر شد که بلیه و باو واقعه طاعون در ممالک ماوراء النهر خصوصا دار الملک سمرقند زیاده از چون و چند واقع است. و چندین نهال مثمر جاه و جلال بصرصر قهر و نکباء نکبت از بیخ و بن منقطع گشت، و اموال موفور از قبل بیت المال و اصل خزانه شد. «۱»

و هم درین فرصت خبر بسلطان سعید رسید، که حضرت اعلی ابو الغازی سلطان حسین میرزا که در نواحی خوارزم و اداق بود جنبش نمود،

---

(۱)- و اموال موفور از قبل بیت المال و اصل خزانه شد.؟؟

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۶۵

ع:

سر فتنه دارد دگر روزگار

و هرچند پیش مردم محال مینمود که باوجود صلابت و مهابت و استعلا و استقلال سلطان سعید کسی را یارای شوکتی، و خیال

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مکنتی در خاطر گذرد، روزبروز آوازه آمدن حضرت اعلی زیاده میشد تا بولایت «۱» بازر، و نسا، و ابیورد، و مشهد، و ترشیز، و تون درآمد، و لشکر فیروزی اثر هرجا میرسیدند میزدند و میگرفتند و میکشیدند، «۲» سلطان سعید از امرای کبار امیر شیر حاجی و امیر احمد یار را با چند تومان لشکر جهت مقابله حضرت اعلی فرستاد، و بنفس خود از ییلاق بادغیس بجانب فوشنج بیرون رفت، درین فرصت محمد جوکی میرزا که در حصار اختیار الدین محبوس بود بسببی از اسباب عالم را وداع کرده ببارگاه: ان الینا ایاب خرامید، و نعش او را بآیین تمام برداشته در مدرسه گوهرشاد بیگم مدفون شد، و جمال حال و کمال استقلال سلطان سعید را از داغ نقض عهد و خلاف پیمان نقصی ظاهر گشت، و امرای که بمحاربه حضرت اعلی رفته بودند در ولایت ترشیز تلاقی فریقین واقع شد، و سپاه حضرت اعلی در غایت قلت بود، و لشکر مخالفان در نهایت کثرت، چون همیشه حضرت اعلی نصرت و فیروزی را از کبر اله میدانست نه از بسیاری سپاه، بعد از تسویه و تعبیه صفوف با هیبتی از قلبگاه بیرون آمد که: شیر فلک از نهیب شمشیر چون پیکر علم میلرزید، و از بیم افعی رمحش اژدهای هفت‌سر گردون چون باز بر خود می‌پیچید، و حمله کرده، چون بمخالفان رسید چون بحر جوشان و هژبر خروشان تکاور کوه‌پیکر در میان ایشان تاخت، و بآب تیغ مینارنگ، و پیکان فیروز چنگ بساط معرکه را گونه یاقوت رمانی، و لعل پیکانی داد، نخلهای نیزه از سرهای مبارزان نهالهای بارور گشت، و زمرد تیغها از لون خون دلاوران گونه یاقوت احمر گرفت:

پر از گرد شد روی ماه از نبردپر از خاک شد کام ماهی ز گرد

---

(۱)- بازر: شهرچه ایست در خراسان از توابع مروشاهجان.

(۲)- بضم کاف از فعل کشیدن- کشتن.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۶۶ ز خون گشت روی زمین پرنگارز پیکان دل و چشم خصمان فگار و بیک حمله سپاه بدخواه را که هریک دعوی: انا و لا غیری میکردند هزیمت گردانید، و میمنه و میسره و قلب و جناح مخالفان را چون آستین قرض‌داران بردرید، و از مجروح و کشته عرصه و پشته متساوی گشت، و هرکس که از آن ستیز و آویز زنده ماند جان بتک پای بیرون برد، و چون حضرت اعلی بتأیید نصرت الهی و قوت دولت پادشاهی چنان لشکری را درهم شکست مظفر و منصور بمأمن سرور خود که بوادی خوارزم بود «۱» مراجعت و معاودت فرمود، و امرای سلطانی شکسته و خسته از تیغ بلاجسته، بهزار ترس و بیم از عقب میرفتند تا بخوارزم رسیدند، نشان سلطان سعید بدیشان رسید که بهرجا رسیده باشند مراجعت نمایند، امرا بموجب نشان بازگشتند، و از شکستگی که یافته بودند باوجود کثرت اعداد و وفور استعداد خجل و محجوب بودند.

تا در سنه تسع و ستین و ثمانمایه که جناب ولایت‌مآب ارشادپناه «۲» شیخ صدر الدین محمد رواسی روح اله روحه بهرات آمده بودند، و سلطان سعید بجانب مشار الیه ارادت و اعتقاد تمام داشت، گناه ایشان را درخواست فرموده بقبول مقرون گشت.] «۳»

و در آواخر شهر ربیع الآخر سنه «۴» [مذکوره] پای اقبال در رکاب هلال مثال آورده بعزیمت قشلاق بجانب مرو توجه فرمود، و ولد کامکار خود ابو القاسم «۵» [نور الدین] سلطان محمد میرزا را در هرات قایم‌مقام گذاشت، و زمستان در مرو گذرانیده، چون خسرو انجم روی بخانه شرف آورد، و سلطان سعید نیز چون خورشید عزیمت بیت الشرف آفتاب سلطنت اعنی دار السلطنه هرات مصمم فرمود، و روز جمعه دوم شعبان در «باغ سفید» که

---

(۱)- در اصل: (مراجعت معاودت) و او عاطف قیاسا الحاق گردید.

(۲)- شیخ صدر الدین محمد رواسی: ذکر او در فصول آتیه خواهد آمد.

(۳)- تا اینجا از زیادات نسخه مج میباشد.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۴)- مج: ربیع الآخر سنه مذکوره پای اقبال.

مک. پا: ربیع الآخر سنه ۸۶۹ پای اقبال.

(۵)- مج: نور الدین. مک: ندارد،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۶۷

مرکز دایره دولت و مقر سریر خلافت بود رایت اقامت برافراخت، و خانه شرف و منزل عزّ را بفر جلوس همایون مشرف و منور ساخت، «۱» [و چند روز در هرات بوده، برسم ییلاق از تخت دار الملک بجانب بادغیس و «تخت ملک» میل فرمود، و عید رمضان در آن مرابع دلگشا و منازل جانفزا گذرانیده، و ایام عید اضحی معاودت، بمستقر سلطنت همایون نزول کرد].

و چون سنه سبعین و ثمانمایه درآمد تمامی امور مملکت در سلک مرام منتظم بود، و بمیامن نصفت و عاطفت پادشاهانه آیین ظلم و بیداد و قاعده شر و فساد منهزم، از سرحد چین «۲» و صحرای قلماق تا اقاصی خوارزم و اداق، و از انتهای مازندران، تا انحاء «۳» مغولستان، و از «۴» پیشان ترکستان تا پا (یا) ن هندوستان در تحت تصرف سلطان سعید درآمده، سرافرازان ممالک و گردنگشان اقالیم سر بر خط متابعت و مطاوعت او داشتند.

«۵» [بیت:

چو ماه رایت او در هوای ملک بتافت‌درونه دود ستم دید کس نه گرد فتن

ز پاسبانی عدلش شدند مستغنی‌ز کوتوالی ارواح قلعهای بدن].

وصیت معدلت و آوازه مرحمتش چنان در اطراف و اقطار بلاد و امصار شایع و منتشر گشت که ساکنان اقالیم مساکن و اماکن قدیم گذاشته التجا بسایه عاطفتش مینمودند. «۶» [از آنجمله درین سال از نواحی ممالک عراق پانزده هزار خانوار مردم احشام

---

(۱)- عبارت: [و چند روز در هرات بوده، برسم ییلاق .... بمستقر سلطنت همایون نزول کرد] از زیادات مج است.

(۲)- صحرای قلماق: از صحاری ترکستان.

(۳)- انحاء: کذا بحاء مهمله، شاید (انجاء) بفتح اول و جیم نقطه‌دار: بلندیهای زمین.

(۴)- پیشان: پیش که از آن پیشتر چیزی نباشد یعنی انتها. فرهنگ برهان قاطع.

(۵)- عبارت: [بیت:

چو ماه رایت او در هوای ملک بتافت ...ز کوتوالی ارواح قلعهای بدن] از زیادات مج است.

(۶)- عبارت: [از آنجمله درین سال از نواحی ممالک عراق پانزده هزار خانوار مردم احشام ...

خندق را بنوعی مغاک ساختند که در گمان کسی نبود]- از س ۱۷ ص ۲۶۷ تا س ۱۵ ص ۲۶۹ تماما از زیادات نسخه مج است و از دیگر نسخه‌های مورد اعتماد محذوف است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۶۸

و صحرانشین که از تراکم تعدی تراکمه بجان رسیده بودند بخراسان آمدند، و سلطان سعید «۱» و کلانتران ایشانرا رعایت و نوازش فرموده، همه را بر نواحی ولایات خراسان یورت و علفخوار، و مراتع مواشی، و مرابع قرار تعیین نمود.

درین فرصت بعرض رسید که مردم هزاره- که شمه از اوضاع و ناحفاظی ایشان سمت تحریر یافته- ایل والوس بیشمارند و خیل و حواشی و خیول و اغنام و مواشی بسیار دارند، و گاهی در زمان خاقان مغفور داروغه و محصل بمیان ایشان میرفته و مال مقرری بدیوان می‌آورده، بعد از وفات آنحضرت تا غایت کسی بحال ایشان نپرداخته، و چندین سال مال نداده‌اند، و بغارت و تالان و قطع طرق مسلمانان جهات و اموال بسیار جمع کرده‌اند، و با آنکه هرگز ایشان را سری و مهتری و مقدم و کلانتری نبوده، حالا امیر و

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

ملک و مکنت و اساس و خیمه و خرگاه و کریاس پیدا ساخته‌اند، و بنیاد استقلال، و طرح عظمت و جلال انداخته، و مع‌هذا طرق و سبل مسلمانان، و صادر و وارد مسافران از شومی تعرض ایشان ایمن و مطمئن نیست، و نه خدا را بنده‌اند، و نه پادشاه را رعیت، از آنجا که قوت غیرت و غایهٔ حمیت پادشاهانه است این صورت بر خاطر سلطان سعید گران آمد،

لامیر خسرو:

تلخ بخندید چو شیر از غضب‌تلخ بود خنده شیران بلب «۱»
گفت که خه‌خه بجهان عهد من‌وز دگران زلزله دارد ز من
بوم که باشد که بچنگ درازطعمه برد از وطن شاهباز پس بر عزم استیصال ایشان فرمان داد که لشکرهای جهان در سایه الویه نصرت

---

(۱)- (زلزله در مهد من). (از وطن جره باز). قران السعدین.

در اصل بعد از کلمه (سعید) جای یک کلمه سفید و نانویس است و چون این عبارات از زیادات مج است اصلاح آن میسر نگردید.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۶۹

نشان جمع آمده، موکب همایون بطرف فوشنج نهضت فرمود، و از آنجا بجانب پل‌مالان و اولنگ هزارجریب خرامید، چون آوازه عزیمت پادشاهانه بآن گمراهان رسید بنیان اقتدار و ارکان اصطبار «۱» ایشان مزلزل گشته، دست تضرع در دامن تشفع زدند، و بجانب کرامت انتساب شیخ نور الملهٔ و الدین محمد ولد ارشد حضرت ولایت پناه حقایق انتباه شیخ بهاء الدین عمر قدس اله اسرار هما توسل نمودند، تا از سلطان سعید* «۲» در قصد تعرض ایشان خالی از ترددی نبود مطلوب جناب مشار الیه باسعاف مقرون داشته، «۳» مولانا شمس الدین علی ۳۱ صاحب کشف را تعیین فرمودند که بمیان آنجماعهٔ رود، و ایشانرا بنصیحت در مقام اطاعت آورد، و امیر احمد حاجی مقرر شد که مال چندین ساله ازیشان بوصول رساند. و بمستقر خلافت بازآمده خورشید صفت سایه مرحمت و عاطفت بر مفارق رعایا انداخت، و بانوار رافت و نصفت ساحت مملکت را منور ساخت، و چون خدم‌وحشم بسیار و سپاه و لشکر بی‌شمار بر درگاه گردون اشتباه جمع بود، رأی ملک آرای فرمان داد که لشکریان خندق هرات را پاک کرده عمیق‌تر سازند، و حکم شد که امرای تومان و وزرای دیوان و تمامی مقربان و «۴» ایجکیان اهتمام نموده سرکاری نمایند، و لشکریان را کار فرمایند، و چند روز از صبح تا شام علی الدوام بدان امر قیام نموده، خندق را بنوعی مغاک ساختند که در گمان کسی نبود «۵»].

درین اثنا عرض مرضی بر مزاج سلطانی طاری شده، طبیعت از قانون صحت منحرف گشت، و صداع خلل در دماغ پیدا کرده دردسر بیفایده میداد، قوای طبیعی از منهج اعتدال عدول نمود، حرکت عروق نابضه تغییر پذیرفت، حرارت غریزیه که سبب حیاتست افسرده شده، و روضه زندگی از وصمت صرصر مرض پژمردگی یافت،

---

(۱)- در اصل: (اضطرار)؟ برحسب سلیقه اصلاح شد.

(۲)- در محل ستاره عبارتی حذف شده و چون این فصول از زیادات نسخه مج است اصلاح آن میسر نگردید.

(۳)- مولانا شمس الدین علی فارسی صاحب کشف. ذکر او در ملحقات حواشی خواهد آمد.

(۴)- ایجگیان: کذا. شاید: ایناکچیان یا ایناقچیان بوده و ایناق در زبان مغولی مصاحب و مقرب درگاه ملوک است. یا ایشکچیان یعنی شهرداران چه ایشک بمعنی دروازه است، یا ایلخیچیان یعنی اصطبل‌چیان.

(۵)- تا اینجا از زیادات نسخه مج میباشد.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۷۰

«۱»

[لظهیر فاریابی]:

ز سرگشتگی نیست آن دردسر که گردون بداخترش میدهد

چو دردسر عالم او میکشیدفلک نیز دردسرش میدهد و بعد از چند روز بمیامن انفاس اطبای عیسی‌دم، و همت والای حکمای مبارک قدم، بصحت کامل مبدل گشت، و دعای رعایا و نیاز برایا اثرها نمود، «۲» (و) شکرانه آنرا سلطان سعید خواست که از فیض عام و تصدق بلاانجام جمیع خواص و عوام را بهره‌مند گرداند، مال سردرختی تمام «۳» [ممالک] خراسانرا که مبلغی گرانمند بود بخشش فرمود، و حکم شد که عمال قدم و قلم کشیده دارند، و هرگز پیرامن «۴» [آن] نگردند، و حوالت و مطالبتی ننمایند، «۵» [تا] لاجرم بیمن این بخشش و عاطفت چندان نهال بارور و درختان سایه‌گستر در اطراف ممالک نشوونما یافت که آفتاب عالمتاب را از تشابک اغصان در ظلال آن راه نبود،

«۶» [شعر]:

رسا اصلها تحت الثری و فرعهافوق السماء و لا ینال طویل «۷» [و حالا پادشاه اسلام خبر ندارد که از تعرض عمال بد افعال که از جهت طمع

---

(۱)- مج: لظهیر فاریابی. مک. پا: این جمله را ندارد.

(۲)- مج: شکرانه. مک: و شکرانه.

(۳)- مج: تمام ممالک خراسان. مک: تمام خراسان.

(۴)- مج: پیرامن آن نگردند.

مک: پیرامن نگردند.

(۵)- مج: تا لاجرم. پا. مک: لاجرم.

(۶)- مج: شعر. مک. پا: ندارد. س: نظم.

(۷)- عبارت: [و حالا پادشاه اسلام خبر ندارد که از تعرض .... مبلغی قرض شده بود غیر از قرضها چیزی بازنیاورد] از زیادات نسخه مج میباشد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۷۱

بید را بادام و خار را بخرما جمع رعایا میکنند، بدان رسیده که درختها را از باغها بریدند و برکندند، و هنوز مسلمانان از شلتاق مال سردرختی خلاص نمیشوند، و بعلت آنکه در سنوات گذشته جمع بوده مزاحم میشوند.

لامیر علیشیر:

چشم بر مال ضعیفانند عمال اربردشاه سرشان مال می‌ماند که قوت لشکرست «۱» درین اثنا مولانا شمس الدین علی صاحب کشف از میان مردم هزاره مراجعت نمود ناراضی و ناخشنود، چه آن بدبختان از ادای وجهی که تقبل کرده بودند ابا نمودند، و مولانا را نیز خدمتی لایق نکردند،

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

رباعی:

آزاده بهیچ دست‌رس می نرسدورنه چیزی بیک هوس می نرسد

ایام چنان بناکسان مشغولست‌کز مشغولی بهیچ‌کس می نرسد و خدمت مولانا را جهت یراق راه و استعداد سفر مبلغی قرض شده بود، غیر از قرضها چیزی بازنیاورد]. «۲»

---

(۱)- قوت لشکرست: این کلمات در متن نسخه مج مخدوش و احتمالا قرائت شد.

(۲)- تا اینجا از زیادات نسخه مج میباشد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۷۲

چمن چهارم «۱» از روضه بیستم در ذکر ولادت «۲» [شاهزاده] بایسنقر سلطان و یراق چهارطاق جهت سنت ختان (فرزندان) «۳»

اشاره

در اوائل شوال این سال از مطلع عزت و اقبال کوکبی «۴» (طالع) شد، و از مشرق سلطنت و جلال اختر فرخنده منظری لامع گشت، و سلطان سعید را فرزند سعادتمندی در وجود آمده، بایسنقر نام کرد، و از ظهور این نوباوه باغ سلطنت مواد سرور و بهجت از همه خاطرها سربرزد، و حکم شد که رعایا بیراق چهارطاق، و ترتیب اسباب رود و سرود قیام نمایند، و سوقیه و محترفان، و ارباب هنر، و اصحاب صناعات، مجلسی از فردوس اعلی رنگین‌تر، و بزمی از عرصه فلک مینا با تزیین ترسر «۵» (ا) نجام دادند، و ابواب عیش و سرور، بر چهره خلایق از نزدیک و دور برگشاد، دور سماع رقاصان، و زمزمه سرود مطربان چرخ را از کار می‌برد، و زهره را در چرخ می‌آ (و) رد «۶»،

«۷» [امیر] خسرو:

رقص‌کنان چون بزمین پا زنندر حق ناهید لگدها زنند

---

(۱)- عبارت: [از روضه بیستم] در هیچ‌یک از نسخه‌های مورد اعتماد موجود نیست، اما برای حفظ و رعایت نسق کلام در اینجا الحاق گردید.

(۲)- مج. پا: ولادت شاهزاده بایسنقر.

مک: ولادت بایسنقر.

(۳)- مک: (فرزندان). این کلمه از سایر نسخ محذوف است.

(۴)- مج. پا: کوکبی شد. مک: کوکبی طالع شد.

(۵)- مج: سرنجام. مک. پا: سرانجام.

(۶)- مج: آرد. مک: آورد.

(۷)- مج: امیر خسرو. پا. مک: خسرو.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۷۳ از روش و جنبش دستانشان‌مجلسیان سر همه حیرانشان

هرکه در آن مشغله هشیار بودمست نه از می که ز دیدار بود فریاد «۱» کمانچها [ی] از دست کشاکش سازندگان دایره چرخ‌زا از

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

پرکـار برده، و نغمه قانون عود، «۲» [و] آواز [دلنـواز] نی پیر چنـگ پشت ارغنون ۳۲ سـاز فلـک را بنوا آورده، ساقیان ماه‌رخسار از ساغرهـای ماه کردار ساحت مجلس را روشن ساخته و صـدای روح‌افزای مغنیان خوش‌الحان نوای خرمی در رواق چهارطاق گردون انداخته،

خسرو:

شیشه قرابه برآورده شوروز خس خود چشم بدان کرده دور
گشته لبالب ز می جان سرشت‌کرده حدیث از لب جوی بهشت
باده تو گوئی که درواز صفاهست معلق بمیان هوا و از اوایل شوال تا آخر ذی الحجه خلایق بترتیب ادوات «۳» چهارطاق و تصنیف

---

(۱)- کمانچه، قانون، عود، نی، چنگ، و ارغنون از سازها و آلات موسیقی قدیم ایران است، نی که اکنون (نی‌لبک) و در قدیم آنرا (بلبان) می‌نامیده‌انـد، و چنگ هم از سازهای باسـتانی است، و گرچه صورت و شـکل آن در بعضـی مجالس در متون قدیمه ترسـیم شـده امـا مـاهیت آن بکلی فراموش شـده است، ارغنون نیز عبـارت از چنـد سـاز مختلف است که با آهنگهای مختلف یکبار نواخته میشده است، و امروز آنرا ارکست گویند.

(۲)- مج: قانون عود و آواز دلنوازی پیر.

مک: قانون عود آواز نی پیر.

(۳)- چهارطاق: امروزه طاق نصرت گویند.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۷۴

تعبیهـا و صـنعتها و طمطراق آن برخاسـتند، و «بـاغ زاغـان» را چون دم طـاوس بالوان دیباهای «۱» [چین] و زربفتهـای روم بیـاراست، ارباب صـنایع از انواع بدایع که هیچ چشـمی ندیده بود ترتیب دادند، و اصحاب ظرایف و صنایع از اصناف غرایب و رغائب که هیچ گوش مثل آن نشـنیده بود بر منصه عرض نهادنـد، و فحوای «۲» [قضـیه مرضـیه]: ما لا عین رات و لا اذن سمعت و لا خطر علی قلب بشـر، ظهور تمام یافت، و شاهزاده سلطان «۳» [جلال الدین] محمود «۴» (میرزا) که در مازنـدران بود برحسب فرمان بهرات آمـد [ه] «۵»، و روز جمعـه پنجـم «۶» [شـهر] ذی‌حجه طوی بزرگ، شاهزادگـانرا بر مقتضـای سـنت خلیـل الرحمن و متـابعت شـریعت خـاتم پیغمبران علیه و علیهم الصـلواۀ من اله الکریم المنـان، امر ختـان بجای آورد [نـد] «۷»، و سـلطان سـعید بدل دریانوال بذل اموال پیش نهاد همت بلند ساخته، اکابر و اعالی را بخلعتهای گرانمایه و تشریفات کریمانه بلندپایه گردانید.

«۸» [و بحکم آنکه در اوضاع عالم، و احوال طوایف بنی آدم هرسوری مسـتعقب سوکی، و هرامنیه مسـتتبع منیه‌ایست، بعد ازین سال جناب رضوان مآل، ولایت پناه، شیخ صدر الدین محمد رواسی روح اله روحه ازین دار بی‌مدار دنیا بدار القرار: فی مقعد صدق عند ملیـک مقتـدر، خرامیـد، و کـان ذلـک فی عاشـر رمضـان سـنه احـدی و سـبعین و ثمانمایه، و جناب مشار الیه از روی تبحر در علوم ظاهری و تجرد در فنون باطنی، و تقدم در کشف مشکلات ریاضی، و تفرد در حل معضلات الهی، و تفنن در اسالیب حکم

---

(۱)- مج: دیباهای چین و زربفتهای. مک: دیباهای و زربفتهای.

(۲)- مج: قضیه مرضیه. مک. پا: این جمله را ندارد.

(۳)- مج: سلطان جلال الدین محمود.

مک: سلطان محمود.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۴)- مک: میرزا. مج: ندارد.

(۵)- مج: آمد. مک. پا: آمده.

(۶)- مج: پنجم شهر ذی‌حجه. مک: پنجم ذی‌حجه.

(۷)- مج: آوردند. مک: آورد.

(۸)- عبارت: [و بحکم آنکه در اوضاع عالم و احوال طوایف ... و حظیره که ساخته بودند مدفون گشت] از زیادات نسخه مج است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۷۵

و تعین در قوالب فضایل یگانه روزگار بود، و بعد از تربیتها که از صحبت و خدمت قطب الاولیاء شیخ زین الحق و الدین الخوافی یافته بود، سالها در دیار عرب و بلاد مصر و شام و مجاورت بیت اله الحرام و روضهٔ النبی علیه الصلواة و السلام کارها کرده، و اربعینها برآورده، چون نعش شریفش را رفع کردند سلطان سعید بنمازگاه تشریف فرمود، و فرزندان او را شیخزاده قطب الدین محمد رضا را عزا پرسی نمود، و فرزند مشار الیه نعش والد بزرگوار خود را بولایت جوین نقل کرد، در خانقاه و حظیره که ساخته بودند مدفون گشت.] «۱»

و در سنه اثنی و سبعین و ثمانمایه ممالک محروسه که در حوزه سلطان «۲» [سعید] جمع شده معمور و آبادان گشته، مجال تعرض بی‌باکان و مزاحمت مخالفان معدوم بود «۳». [و مملکت ماوراء النهر که در هرسال «۴» از هجوم مردم ازبک تاخت و غارت «۵» میکرد، درین سال سالم ماند، اما از ولایت خوارزم قاصد امیر نور سعید رسیده عرض داشت رسانید که حضرت اعلی ابو الغازی سلطان حسین میرزا که در «۶» دشت قچاق «۷» قتراق ۳۳

---

(۱)- تا اینجا از زیادات مج است.

(۲)- مج: سعید. مک. پا: این کلمه را ندارد.

(۳)- عبارت: [و مملکت ماوراء النهر که در هرسال ... و آئین عظمت و حشمت عنایت فرمود] از زیادات نسخه مج میباشد.

(۴)- در اصل: (که در هر سال سالم ماند هر سال) اصلاح شد.

(۵)- میکرد، کذا.

(۶)- دشت قچاق: و قبچاق بکسر اول نام دشتی است در ترکستان، و طایفه از ترکان همان نواحی را نیز قبچاق گویند فرهنگ برهان قاطع.

(۷)- قتراق: کذا فی الاصل؟ شاید در اصل: قوتورملق، قوتولماق، قوتورتماق: خلاص شده، دیوانه شده، سرگردان حیران. یا: قورشاتماق: کمربسته، آماده.

یا: قورساق: صابر، شکیبا، منتظر، در حال صبر، بوده است. از «فرهنگ سنکلاخ» لغت ترکی بفارسی تألیف میرزا مهدیخان مؤلف «تاریخ جهانگشای نادری» و «دره نادری».

و شاید این کلمه (قطوان)- بتحریک- بوده که بعربی بمعنی: گام نزدیک گذرانده در رفتار- باشد که نشانه حیرت و سرگردانی است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۷۶

میگشت، درین فرصت بخوارزم آمده، سرداران و گردنکشان این نواحی تاب حمله موکب او نیاوردند، و همه فرار نمودند، اطراف خوارزم غارت یافته، و خراب شده، چنانچه در بیرونها کسی را مجال سکون و توقف نماند، و سلطان سعید فرمود که جمعی از امرا بخوارزم رفته کیفیت احوال تفحص نمایند، هرکس در محاربه و مقاتله مداهنه و مساهله نموده باشند جزا و سزا دهند، و مستحق

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

آنچه شده باشند از قتل و قید تقدیم نمایند، «۱» امیر نیز در تساهل جنگ مهم بود. امیر چون بخوارزم رسید بعد از تفحص همین قدر معلوم کردند که لشکر خوارزم باوجود کثرت بسیار از صدمه و صولت موکب ظفر قرین حضرت اعلی فرار نمودند:

گنجشک را تحمل چنگال باز کوروباه را چه قوت زور غضنفر است امیر پیر درویش فرمودند «۲» که آنرا همراه تومان بزرگ بود، و امیر نور سعید را گرفته بهرات رسید، در حصار اختیار الدین محبوس شد، تا شیخ نور الدین محمد گناه آنرا شفاعت نمود، و سلطان سعید اجابت فرموده جرایم و تقصیرات او را بعفو و اغماض پادشاهانه مقابل داشت، در زمره امرای عظام سمت انتظام یافت، اما بغایت محجوب و مفلوک بود، تا بحدی که اسب چنان «۳» نداشت که پیش او ملازمت تواند نمود، این رباعی گفته بپایه سریر اعلی فرستاد، و احوال فروماندگی خود «۴» بپاد پادشاه داد،

رباعیه:

این بنده شرمنده درمانده بجان‌اسبی دارد توقع از شاه جهان

---

(۱)- امیر نیز در تساهل جنگ مهم بود،؟.

(۲)- امیر پیر درویش فرمودند که آنرا همراه تومان بزرگ بود، و امیر نور سعید را گرفته بهرات رسید،؟. گویا ازین عبارت کلماتی حذف شده است؟

(۳)- در اصل (ندامت) بقرینه سیاقت عبارت اصلاح شد.

(۴)- بپاد؟ این کلمه در اصل (بپاه) نوشته شده است، که برحسب سلیقه اصلاح شد. و پادوزن شاد: خدمت، پاس، نگهبان، پاسبان، بزرگ و عمده. فرهنگ جهانگیری.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۷۷ چون همت آن بلند و چون بخت جوان‌چون دولت آن قوی و چون حکم روان سلطان سعید بر حال آن ترحم فرموده انعام بسیار کرد، و چند اسب تازی و راه وار، و سراپرده و خرگاه‌بار، و همه اسباب امارت، و آئین عظمت و حشمت عنایت فرمود.] «۱»

تا وقتی که خسرو خاور از «۲» (طرب) خانه زهره به (قور) خانه بهرام انتقال نمود، و سپاه کینه‌خواه خزان بر باغ و چمن تاختن آورد، «۳» [و] سلطان سعید بعزم قشلاق بجانب مرو اتفاق نمود، و هژدهم ربیع الثانی که آفتاب در آتشخانه قوس بود رایت همایون نهضت نمود (ه) «۴»، همای چتر گردون‌سای سایه اقبال بر آن بوم همایون فال انداخت.

در اثنای این حال «۵» [قاصدان از طرف مملکت عراق و آذربیجان رسید] عرض داشتها رسانیدند که: امیر حسن بیک سپاه میرزا جهانشاه را شکسته و ویران ساخته، و جهانشاه با دو سه نوکر از معسکر بیرون رفته، و از تراکم برف و سرما هلاک شد (ه) «۶»، و پسران (آنرا) [امیرزاده محمد را مقتول، و امیرزاده یوسف را] نابینا ساخته‌اند، و باقی امرا و متجنده او بعد از وقوع این حادثه رو بآستان دیگر پسرش حسین علی بیک آورده‌اند، و چند حصار نامدار مملو بسیم و زر و انواع امتعه و اسلحه دیگر گشاده، صد و هشتاد هزار سوار را علوفه داد (ه)،- که گویند از زمان چنگیز خان تا این زمان صد و هشتاد هزار سوار را هیچکس علوفه نداده-.

---

(۱)- تا اینجا از زیادات مج است.

(۲)- مج: خسرو خاور از خانه زهره به خانه بهرام.

مک: خسرو خاور از طرب‌خانه زهره به قورخانه بهرام.

(۳)- مج: و سلطان. مک. پا: سلطان.

(۴)- مج: نمود. مک: نموده.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۵)- عبارت: [قاصدان از طرف مملکت عراق و آذربیجان رسید]، از زیادات مج میباشد.

(۶)- مک: و سرما هلاک شده و پسران آنرا نابینا،

مج: و سرما هلاک شد، و پسران امیرزاده محمد را مقتول و امیرزاده یوسف را نابینا

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۷۸

القصه: حسین علی سپاهی مستعد مقابله و مقاتله آراسته، و در مقام انتقام آمده، پیغام بسلطان سعید فرستاد که: ممالک خراسان و عراق بلک تمامی «۱» [عرصه] آفاق پادشاه را مسخر است، اگر اندک «۲» التفات (ی) بحال این (بی) کسان فرماید، تا تمام این ممالک بقبضه تصرف بندگان درآید، و «۳» [رعایا در ظلال کمال رافت آنحضرت آسوده گشته]، داد آن مظلومان از خصم متقلب بستانند، هرآینه سبب نیکنامی و «۴» [رفعت] درجات دو جهانی خواهد بود، چون کیفیت این احوال بمسامع جلال «۵» [سلطان سعید] رسید داعیه جهانگیری که همیشه پیش نهاد خاطر خطیر بود در حرکت آمد، و فرمان داد که مجموع لشکرها از سرحد ولایت کاشغر و «۶» قلیماق و ترکستان و ماوراء النهر و خراسان تا حدود عراق، و از اقصای مغولستان تا انحاء هندوستان «۷» [جمع آیند]، و در امضای عزیمت عراق از باطن آفتاب اشراق «۸» (حضرت ولایت پناهی) خواجه ناصر الدین عبید اله قدس «۹» [اله] سره طلب رأی صواب «۱۰» (نمای) نمود، (حضرت) خواجه از ماوراء النهر متوجه خراسان شد، «۱۱» [و] چون بمرو رسید سلطان سعید از مراسم اعزاز و اجلال و شرایط تعظیم و استعلاء یک نکته نامرعی نگذاشت، چنانچه یک روز پادشاه بصحبت خواجه میرفت، و یک روز

---

(۱)- مج: عرصه. مک. پا: این را ندارد.

(۲)- مک: اندک التفاتی بحال این بی کسان.

مج: اندک التفات بحال این کسان.

(۳)- عبارت: [رعایا در ظلال کمال رافت آنحضرت آسوده گشته]، از زیادات مج میباشد.

(۴)- مج: رفعت. مک: این کلمه را ندارد.

(۵)- مج: سلطان سعید. مک: این جمله را ندارد.

(۶)- قلیماق: و قلماق نام ولایتی در ترکستان- فرهنگ سنگلاخ.

(۷)- مج: جمع آیند. مک: این جمله را ندارد.

(۸)- مک: حضرت ولایت پناهی.

مج: این جمله را ندارد.

(۹)- مج: قدس اله سره. مک: قدس سره.

(۱۰)- مج: صواب نمود خواجه.

مک: صواب نمای نمود حضرت خواجه.

(۱۱)- مج: و چون. مک: چون.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۷۹

خواجه بمجلس او می‌آمد، و بعد از مساره «۱» و مشاورت بسیار خاطر بعزیمت عراق قرار گرفت، و بحکم کریمه: و ما تدری نفس بای ارض تموت، رایات فرقدفرسای بجانب عراق نهضت فرمود.

«۲»

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

[سعدی]:

کبوتری که دگر آشیان نخواهد دیدقضا همی برد او را بسوی دانه و دام «۳» و (حضرت) خواجه (قدس سره) بطرف ماوراء النهر [بسعادهٔ] معاودت نمود.

---

(۱)- مج. مک. س: مسارهٔ و مشاورت.

پا: مساورهٔ و مشاورهٔ.

و: سارهای کلمه بسر.

(۲)- مج: سعدی. مک. پا: این کلمه را ندارد.

(۳)- مج: و خواجه بطرف ماوراء النهر بسعادهٔ معاودت.

مک: و حضرت خواجه قدس سره بطرف ماوراء النهر معاودت.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۸۰

روضه بیست و یکم در توجه نمودن سلطان سعید بجانب عراق و رحلت نمودن در همین (سفر) بجوار رحمت خلاق

اشاره

چون سلطان سعید اعلام آفتاب اشراق از مقام قشلاق بعزم [استخلاص] ممالک عراق (برافراخت)، و از غلغله طبل [کوچ]، و نفیر رحیل ولوله: ان زلزلهٔ الساعهٔ شی عظیم، در ساحت اقالیم بحر و برانداخت، و در اوایل شعبان که اواخر حوت بود حرکت فرمود، عرصه [گیتی] از کثرت و غلبه لشکر صفت صحرای محشر گرفت، و مرکز خاک از سنابک مراکب بر دایره افلاک محیط گشت.

بیت:

گرد سواران که بخورشید جست‌قنطره بر چشمه خورشید بست

بسکه از آن گرد سرافراشته‌چشمه خورشید شد انباشته و چون چند روز در مرغزار رادکان و «۱» اولنگ کالیوش باسم ییلاق بگذرانید، حکم فرمود که سه هزار عرابه که در [ولایت] هراترود مکمل است با «۲» جباخانه و لشکر پیاده خراسان بجانب اردوی اعلا روان شوند، و امیر کریم داد را بطرف مازندران و استراباد فرستاد که چند هزار عرابه سرنجام داده بارد و رساند، [و هریک از معتمدان درگاه، و نامداران سپاه بضبط مملکتی و محافظت ناحیتی از آن ممالک نامزد فرمود]، و [پیشتر از همه] خواجه شمس الدین محمد وزیر باصفهان تاخت و آن مملکت را

---

(۱)- اولنگ کالیوش: از مرغزارهای بادغیس است.

(۲)- جباخانه: اسلحه‌خانه. فرهنگ سنکلاخ.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۸۱

باسهل وجهی مسخر و مستخلص ساخت، و امیرزاده قاسم ولد جهانشاه میرزا با سپاهی از تراکمه قصد تسخیر اصفهان نمود، [و جرأت بسیار اظهار کردند کاری از پیش نرفت]، محروم و مأیوس بازگشت [ند].

و چون سنه ثلث و سبعین و ثمانمایه درآمد هریک از ملازمان درگاه بجانبی که نامزد گشته بودند روان شدند، و بهرولایت و ناحیت که رسیدند گویا مفتاح فتح آن دیار در آستین اقتدار ایشان بود، و درین ایام همیشه قاصدان و ایلچیان امیر حسن بیک

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

میرسیدند و عرض (بندگی و) اخلاص و اظهار متابعت می‌نمودند، و در مرغزار کالیوش [یک] ایلچی او را طوی داده عنایتها فرمود، و جهت امیر حسن بیک دگله زردوزی و کمر [و] شمشیر طلا و کلاه نوروزی ارسال نمود، و پیغام داد که لشکرهای خود از آنجانب حرکت نماید که عساکر همایون ازین طرف متوجه است، تا بکلی دفع فساد و مواد مخالفان گردیده آید، و امیرزاده حسین علی ولد جهانشاه میرزا تبرکات (لایق) و بیلاکات بسیار و نقود و نفایس جواهر بی‌شمار فرستاده، بنیاز تمام عرضه داشت نموده بود، که: مملکت آذربایجان و توابع و عراق عرب و (عراق) عجم و دیار فارس تا سواحل عمان با گنجهای فراوان در تصرف منست، و من با هرچه دارم مملوک حضرت سلطانی است، [العبد و ما فی یده ملک لمولاه]، و اکابر و اهالی این ممالک امیدوارند که حضرت پادشاه سایه مرحمت برین ناحیت انداخته، (و) بندگان امیدوار را از افاضت احسان بی‌دریغ محروم نگذارند، و بنده بر عهدی که میان آنحضرت و پدرم تأکید یافته راسخ و ثابتم، و بیمن التفات بندگان سلطانی بانتقام و دفع ماده طغیان مخالفان- که «۱» [چنین] غدری نسبت بخاندان (ما) اندیشیدند- و آثقم، سلطان سعید ایلچی او را نیز اجازت فرموده پیغام داد که بنفس مبارک متوجه آن دیارم هرچه صلاح وقت «۲» [در آن] باشد

---

(۱)- مج: که چنین غدری نسبت بخاندان اندیشیدند.

مک: که غدری نسبت بخاندان ما اندیشیدند.

پا: که چنین غدری که نسبت بخاندان ما اندیشیدند.

(۲)- مج: صلاح وقت در آن باشد.

مک. پا: صلاح وقت باشد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۸۲

تقدیم خواهد یافت. و از نواحی کالیوش نهضت فرموده اردوی اعلی در ظواهر بسطام مخیم و مقام ساخت، و از آنجا بجانب «هزار «۱» (جریب)» عزیمت فرمود، «۲» و از ولایت ساری (ا) میر [سید] عبد اله [با والده خود موازی] هفتاد تومان کپکی از نقود و اقمشه و جواهر فرستاد، و در توقف خود تمهید معذرتی نمود، و «۳» (از) پسر ملک اسکندر رستمداری، و از جانب گیلانات نیز ایلچی آمده، پیشکشهای لایق آوردند، و «۴» اظهار [ایلی و] خدمتگاری کردند، و در جمیع آن ممالک خطبه و سکه بنام همایون موشح ساختند، و موکب میمون بعد از چند روز از راه فیروزکوه باشکوهی که:

«۵» [ع]:

دارا نداشت هرگز و کاوس را کی است ۱

«۶» به «ری» خرامید، و امرای کبار برسم ایلغار بجانب ولایت آذربایجان روان شده امیر مزید چون بسلطانیه رسید «۷» جمعی از امرای (کباربه) تبریز درآمدند.

---

(۱)- مج. پا: هزارجریب.

مک: هزاره.

(۲)- مج: و از ولایت ساری میرسید و عبد اله با والده خود موازی هفتاد تومان.

مک: از ولایت ساری امیر عبد اله هفتاد تومان.

پا: از ولایت ساری امیر عبد اله موازی هفتاد تومان.

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۳)- مج: و پسر ملک اسکندر رستمداری و از جانب گیلانات.

مک. پا: پسر ملک اسکندر رستمداری از جانب گیلانات.

(۴)- مج. پا: و اظهار ایلی و خدمتگاری.

مک: و اظهار خدمتگاری.

(۵)- مج: ع. مک. پا: این کلمه را ندارد.

(۶)- مج. مک: بری خرامید- به «ری» خرامید.

پا: بیرون خرامید.

و ظاهرا «ری» اصح است.

(۷)- مج. پا: جمعی از امرای تبریز درآمدند.

پا: جمعی از امراء کبار به تبریز درآمدند.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۸۳

«۱» مقارن این حال حسین علی ولد میرزا جهانشاه که با سپاه موفور مستعد حرب و قتال در برابر امیر حسن بیک رایت مقاومت برافراشته بود- بواسطه بی‌وفائی بعضی امرا که مخالفت نموده باردوی [میر] حسن بیک ملحق شدند- ویران گشت، و سلطان سعید چون بحوالی سلطانیه رسید عرضه داشت امیر مزید آمد که موکب همایون هرچند زودتر «۲» نهضت فرمایند صورت نیل مقصود در آینه (نیل) امانی بهتر روی مینماید، و «۳» امیر حسن بیک- که تا اکنون بامیر مزید مکتوب نوشته مهر بر پشت (می‌زد)- چون از آثار رافت و مرحمت سلطانی بالکل مأیوس گشته، درین ولا بامیر مزیدنشان نوشته مهر برو زده مضمون [نشان] آنکه: ما تبریز را بفرزند «۴» خود محمد داده‌ایم امرا که بتبریز آمده‌اند بیرون روند، و امیر مزید نشانرا پیش سلطان [ابو] سعید فرستاد و پیغام داد که [امیر] حسن بیک از جاده متابعت انحراف نموده، طریق عناد و «۵» ملاق می‌پوید. پس [امیر] حسن بیک بهشت فرسخی تبریز آمده لشگرگاه ساخت، و پسر

---

(۱)- مج. مک: مقارن این حال حسین علی ولد میرزا جهانشاه که با سپاه موفور مستعد حرب و قتال در برابر امیر حسن بیک رایت مقاومت برافراشته بود- بواسطه بی‌وفائی بعضی امرا که مخالفت نموده باردوی میرحسن بیک ملحق شدند.

پا: مقارن این حال حسین بیک رایت مقاومت برافراشته بود بواسطه بی‌وفائی بعضی امرا که مخالفت نموده باردوی حسن بیک ملحق شدند.

(۲)- مج: نهضت فرمایند صورت نیل مقصود در آینه امانی بهتر روی مینماید.

مک: نهضت فرماید صورت نیل مقصود در آینه نیل امانی بهتر روی مینماید.

پا: نهضت فرماید صورت نیل مقصود و مراد بهتر روی مینماید.

(۳)- مج: و امیر حسن بیک که تا اکنون بامیر مزید مکتوب نوشته مهر مزید بر پشت چون از آثار.

مک: و امیر حسن بیک که تا اکنون بامیر مزید مکتوب نوشته مهر بر پشت می‌زد چون از آثار.

پا: و امیر حسن بیک که تا اکنون که بامیر مزید مکتوب نوشته مهر بر پشت میزد چون از آثار.

(۴)- در اصل «اذرتق» برحسب سلیقه و بقرائن مقالی به کلمه «خود» تبدیل و اصلاح گردید.

(۵)- ملاق: ملقه، ملقا و مالقه: تودد الیه و ابدی له باسائة من الاکرام ما لیس فی قلبه و الملاق التملق.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۸۴

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

خود را بظاهر تبریز فرستاد، و امراء خراسان که در تبریز بودند نیز بیرون آمده در برابر نشستند، و از هردو لشکر مردم (ب) شهر (در) آمده سودا و معامله میکردند، امیر حسن بیک چون خبر سلطان سعید شنید که بسلطانیه رسید تبریز را گذاشته متوجه قراباغ شد، و سلطان سعید امیر یوسف (شیرازی) [را] بداروغگی تبریز فرستاده در موضع «میانه» توقف فرمود،

[ع]:

تا در میانه خواسته کردگار چیست

و درین موضع قرب پنجاه هزار سوار با امرای قراقونیوق چون: امیر حسن علی بیک ولد جهانشاه مرزا، [و پسران امیر سلطان علی]، و امیرزاده یوسف دیگر ولد جهانشاه مرزا- که او را امیر حسن بیک میل کشیده بود- و دیگر امرای تراکمه چون: «۱» پسر امیر بایزید بسطام، و اولاد «۲» امیر علی تنگر، و غیرهم بموکب همایون پیوسته و همه دلجوئی و نوازش یافته، جهت هریک «۳» انعام تعیین رفت، و امیرزاده یوسف را فرمود که تبریز رفته بر سر قبر والد خود مجاور باشد، و حکم همایون جهت تولیت تمام اوقاف آنجا بنام او صادر شد. و درین اوقات بکرات ایلچیان امیر حسن بیک با بیلاکات و تبرکات آمده عرض نیاز و فرمانبرداری نمودند، و برادرزاده «۴» (خود) امیر یوسف (بیک) را فرستاد، و بهرکس از نواب توسل نموده اظهار ایلی و مطاوعت کرد، و پیغام داد «۵» که هنوز آفتاب از طرف مغرب طلوع نکرده که در توبه بسته «۶» (شده) باشد، اگر از من گناهی صادر شده عفو فرمایند، مدت صد سال میشود که اباعن جد بین الطرفین طریق طاعت و اخلاص مسلوک است، و خود را از مخصوصان (و) «۷» تربیت‌یافتگان آن

---

(۱)- پسر امیر بایزید بسطام: مطلع السعدین.

(۲)- مج. مک: امیر علی تنگر. پا: امیر علی شکر.

(۳)- مک. مج: انعام. پا: الکا.

(۴)- مک. پا: و برادرزاده خود امیر یوسف بیک را

مج: و برادرزاده امیر یوسف را

(۵)- آفتاب طلوع کردن از طرف مغرب نشانه رستاخیز است.

(۶)- مک. پا: توبه بسته شده باشد.

مج: توبه بسته باشد.

(۷)- مک: و تربیت

مج: تربیت

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۸۵

خاندان میدانیم. ممالک فارس و عراق که تعلق بدیوان عالی داشت، و چندین سال مخالفان گرفته بودند، ازیشان ستانیده بنواب آنحضرت گذاشتیم، و ولایت آذربایجان (را) که بدیشان تعلق نداشت خطبه و سکه بنام و القاب همایون ساختیم، هرچند درخواست میکنم که در زمستان مرا چندان امان دهند که راه مراجعت که برف گرفته گشاده شود محل قبول نمی‌یابد، و اگر درین سخن مظنه خلاف هست از دشمنان من که در اردوی همایونند تفحص فرمایند، اگر درین فرصت مراجعت من ممکن هست گناه از جانب من باشد. و این بیت نیز نوشته بود.

[بیت] (حافظ):

گرت هواست که معشوق نگسلد پیوندنگاه‌دار سررشته تا نگه‌دارد پس کارگذاران درگاه مجلسی آئین دادند، و ترتیب و اساسی نهادند که گردون جهان گردیده با هزاران دیده مثل آن ندیده بود، و امیر یوسف بیک را درآورد [ه فرمودند تا] بیست و هفت جا

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

زانو زده، بعد از آن شرف دستبوس یافت، و سخن او بعرض رسید، سلطان [سعید] فرمود که مواکب همایون متوجه آنجانب است، هرچه مصلحت وقت باشد تقدیم خواهد یافت، و او را اجازت داده [پسرعمه خود] امیر محمود خواجه لاق را همراه (او) برسالت فرستاد، چون باردوی امیر حسن بیک رسیدند، امیر یوسف بیک عرض کرد که سلطان سعید گنجهای عالم را طمع کرده بسخن دست از تو و این مملکت بازنخواهد داشت، و از نخوت و عظمت آنچه دیده بود بیان کرد، امیر حسن بیک گفت: التکبر مع المتکبر صدقه، پس فرمود تا اطراف معسکر او را آرایش، تخت زرین نهادند، و شاهزاده ابو المظفر یادگار محمد میرزا ولد سلطان محمد بن بایسنقر میرزا را بر آن تخت نشاند [ند]، و خود بر جانب یسار در غایت ابهت و اقتدار بر سریر سلطنت تکیه زد، و چندین هزار دلاوران شجاعت شعار با تیغهای گوهردار، و قبضهای مرصع زرنگار پیرامن بارگاه صف کشیدند، و تمامی لشکر زرههای داودی دربر، سلاحها بر تن راست کرده منتظر اشارت بایستادند، و امیر [زاده] محمود را

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۸۶

در آن محفل که از مجمع محشر نشان میداد درآوردند، و چند جا زانو زده با دهشت تمام بپای تخت آمد، [و خدمت نمود، امیر] حسن بیک گفت: که خواجه خود یعنی یادگار محمد میرزا را درباب امیر محمود [بهیبت عظیم] پیش [تخت] رفته شرف دستبوس یافت، [بعد از آن امیر حسن بیک را دستبوس نمود]، و سخنان در میان آمد، [و] بعد از سه روز امیر محمود را اجازت مراجعت داد (ه)، و سلطان سعید هم در آنروز که امیر یوسف بیک (را) رخصت معاودت داده بود از عقب او کوچ فرمود، و در منزل «میانه» جهت اتفاق یورت (و) قشلاق کنگاج کردند. [چه درین محل سپاه سرما به نوعی دست بیغما برآورده، که خون در عروق چون شاخ مرجان افسرده گشت، و آتش بضرب سنگ از درون چقماق بیرون نمی‌آمد،

بیت:

شد کبود از دست سرما آسمان با آنکه بودساخت از سنجاب بهر دفع سرما پوستین] بعد از تدبر و تأمل بسیار اندیشه بر آن قرار گرفت که [امیر] حسن بیک را از «قراباغاران» رانده در آنموضع قشلاق نمایند، و بدین عزیمت تبریز را بر دست چپ گذاشته از راه اردبیل متوجه قراباغ شدند، چون بهفت فرسنگی [قراباغ] رسیدند بسبب کمی غله بطرف محمودآباد روان گشتند، [بصحرائی رسیدند که علف او زهر گیاه بود، و هر چهارپای که می‌خورد می‌مرد، و آب او نیز نیک نبود، چون در مقابل محمودآباد رسیدند] قلت غله بجای انجامید که نرخ گندم از سنبله گردون بالاتر رفت، و جو قیمت جوهر گرفت، و چهارپایان [لشکر] هلاک شدند. [و چند وقت از شیروان خوردنی بکشتی می‌آوردند که گه سدرمقی میشد، پس] چون اردوی [امیر] حسن بیک نزدیک راه بود، گروهی را فرمود تا راه را مضبوط ساختند، که از خراسان و عراق و فارس هیچکس باردو [ی سلطان سعید] نتواند رفت، و جیباخانه که از خراسان باردو میرفت گرفته جمع (ی) [را که] همراه بودند بقتل آورده، بعضی [دیگر] را اسیر کردند، و پیش [امیر] حسن بیک بردند، [از آنجمله مولانا شمس الدین محمد معمائی را بخواری بردند که

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۸۷

مولانا صدر الدین اصونان «کذا؟» طبیب او را تعریف نموده جدیت او در دین متین و تقویت شرع مبین عرضه کرد، امیر حسن بیک او را بخشیده، در مجلس خاص رخصت جلوس داد، دیگر جمعی از معارف خراسان بقتل رسیدند، و بعضی استادان ماهر، و هنرمندان فایق محبوس شدند،] و چون گذر آب که شیروانشاه کشتی میفرستاد در برابر اردوی سلطان سعید نبود، بلکه [یک] دو فرسنگ دورتر بود، [امیر] حسن بیک دویست سوار فرستاده بود که گذرگاه را غارت کنند، و سلطان [سعید] ده کس (را) بخبرگیری تعیین فرموده ارسال نموده بود، اتفاق چنان افتاد که این ده کس بخروس بیک- که از اردوی [امیر] حسن بیک در عقب [آن] دویست کس میرفت- رسیدند، او را گرفته پیش سلطان سعید آوردند، و احوال (را) معلوم کرده، جمعی از دلاوران سپاه را بر سر آن دویست کس فرستاد تا جمعی (ازیشان) را دستگیر کرده بازآمدند، بعد ازین صورت بچند روز شبی غلبه از مخالفان بکنار

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

اردو [ی سلطان سعید] آمده سورن انداختند، شاهزاده‌ها: سلطان محمد میرزا، و سلطان محمود، [و امرا]، و سرداران لشکر جوق‌جوق آمده زانو زدند، و اجازت طلبیده مبالغه کردند که بیرون روند، فرمود که [در] شب بر سر یاغی رفتن خوش نیست و اجازت نداد، علی الصباح هزار سوار از عقب مخالفان رفته معلوم کردند که هزار و پانصد سوار زیاده نبود (۱۵) ند، تأسف بسیار خوردند [بی‌فایده]، بعد از آن ترکمانان دلیر شده بتاخت می‌آمدند، و در حوالی اردو از ترک و تاجیک هرکرا میدیدند میکشتند، و چهارپایان می‌راندند، و چون الاغان لشکر سلطان [از جهت قحط قوت] قوت نداشتند بیرون رفتن متعذر بود، و چندگاه اردو [ی سلطان سعید] برین روزگار تباه،

[ع:

نی رأی سفر کردن و نی روی اقامت]

در آن وحشتگاه بماند.

[و درین ایام که سلطان سعید را این حالت و ملالت پیش آمده بود، مردم هرات نیز تفرقه و تشتت عظیم داشتند، بواسطه آنکه خبر جنبش موکب حضرت اعلی ابو الغازی سلطان حسین میرزا از جانب خوارزم و نسا و ابیورد بتواتر میرسید، جمعی حکام که

در هرات بودند چون: «۱» جناب اعلی مولانا قطب الدین احمد الامامی قاضی، و جناب «۲» مولانا کمال الدین حسین، و امیر تاج الدین حسن ملکی، و «۳» امیر بی‌نظیر و اشراف و کلانتران بلده و بلوکات و ولایات بضبط شهر و مرمت و استحکام برج و باره قیام نمودند، و مردم از بیرونها در شهر درآمده ویرانها و چهار دیوارها بتلاش تصرف کردند، و ازدحام و کثرهٔ خلایق بسیار خانها در زیرزمین ساختند، و حکام حکم فرمودند که در هرمحلت از ده سرا چهار را خالی سازند جهت سپاهیان و مردم بیرونی و رعیت اگرچه در زحمت بودند رضا دادند، و خلایق بر سر برج و باره رفته و بالای برج بسیبه «۴» بادبند تنبی تالارها و بناها ساختند، و با آنکه پیرامن شهر هیچکس نبود از صلابت حضرت اعلی متوهم بوده بنوعی تحفظ و حراست قیام نمودند که سپاه بیگانه در مقابل است، و این محنت بدور و دراز انجامید، «۵» فبالجمله از نوزدهم جمادی الاول تا چهارم ماه رمضان برج و باره

---

(۱)- مولانا قطب الدین احمد الامامی قاضی. «... سالها منصب قضای هرات تعلق بآنحضرت میداشت وفاتش در غره شوال سنه ثمان و سبعین و ثمانمایه اتفاق افتاد.»- خلاصهٔ الاخبار فی بیان احوال الاخیار- امیر خواند.

(۲)- مولانا کمال الدین حسین به ص ۲۲۲ تا ص ۲۲۱ از بخش یکم مراجعه شود.

(۳)- امیر بی‌نظیر: کذا؟ شاید در اصل (بای‌نظر) بوده- نظر بیک که از اسامی معموله ترکی است. عبد الرزاق سمرقندی او را (امیر غیاث الدین بی‌نظیر) نوشته است.

مطلع السعدین و مجمع البحرین.

(۴)- بسیبه بادبند تنبی تالارها و بناها ساختند. این عبارت در اصل نسخه مخطوطه: «سبب بادند سی تارلاها و پناها ساختند» نوشته شده است، گویا ناسخ این کلمات را از روی نسخه منقول عنها- چون نتوانسته است بخواند- صورت‌نویسی کرده است، و شاید هم اصل نسخه منقول عنها چنین بوده. بهرحال چون این عبارت از زیادات نسخه مج میباشد و از سایر نسخ مورد استناد محذوف است لذا اصلاح قطعی آن میسر نگردید و قیاسا و بقرینه مطلب و سیاقت عبارت کلمات مذکوره برحسب سلیقه قرائت و اصلاح گردید.؟

و «سیبه»: پناه‌گاه، دیواربست که در پناه آن جنگ کنند. فرهنگ و صاف. غیاث اللغات.

و «تنبی»: غرفه و بالاخانه.

و «تالار»: وزن سالارخانه باشد که بالای چند ستون سازند و با نردبان بر بالای آن روند- آنندراج. و ضمه یاء تنبی بجای واو عطف

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

میباشد.

(۵)- فبالجمله: این کلمه در اصل: «فباجه» نوشته شده است و بقرینه سیاقت عبارت و برحسب سلیقه اصلاح شد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۸۹

محافظت نمودند. در خلال این حال روز جمعه بیست و پنجم شعبان بعد از نماز- در مسجد جامع- «۱» ایاقی که از بلوکات هرات بلشکر رفته بود نقل کرد که: در شب چهاردهم ماه رجب- که آنشب تمامی جرم قمر بعقده رأس «۲» (سیاه) شده بود- سلطان سعید در هفت فرسنگی قراباغ اران ویران گشت، و جمعیت بدان ارتباط پریشان شد]. «۳»

---

(۱)- ایاقی: خدمتگار. سفره‌چی. فرهنگ سنگلاخ.

این کلمه در اصل «ماقی» نوشته شده که بقرینه سیاقت عبارت و برحسب سلیقه بکلمه «ایاقی» تبدیل و اصلاح گردید.؟

(۲)- [سیاه]: عبارت متن در اصل «بعقده رأس شده بود» نوشته است، و چون قطعا کلمه (منخسف) یا (سیاه) ازین عبارت حذف شده است، لذا کلمه (سیاه)- برحسب سلیقه و بقرینه تکرار این جمله در عبارات بعد- بعبارت متن الحاق و افزوده شد. چه در س ۱۲- ۱۱ از ص ۲۹۳ گوید: (و در شب همین روز که امیر مزید گرفتار گشت که چهاردهم رجب بود ماه تمام در برج دلو بعقده رأس سیاه شده بود).

(۳)- تا اینجا از زیادات نسخه مج میباشد.- از س ۲۲ ص ۲۸۷ تا س ۴ ص ۲۸۹.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۹۰

روضه بیست و دویم در گرفتار شدن سلطان سعید بدست «۱» [لشکر] ترکمان و بوسیله «۲» [یافتن] شهادت رسیدن بمسند دار الجنان

اشاره

«۳» [مثنوی]:

جهان را چنین است آئین و دادکه کس را نماند درین دیر شاد

کسی را ز خاک سیه برکشدیکی را ز تخت کئی درکشد

مباش ایمن از جور این کوژپشت‌که بسیار کس چون تو پرورد و کشت چون هر کمال را زوالی، و هر تحویلی را انتقالی از لوازم احوال روزگارست، و هر عشرت را ملالی، و هر نزولی را ارتحالی از عادت «۴» (ادوار)، هیچ خردمند درین جهان پرگزند اساس اقامت نیندازد، و هیچ عاقل ارجمند درین منزل وحشت و غرور مقام انس و الفت نسازد.

---

(۱)- مج: بدست لشکر ترکمان. مک. پا: بدست ترکمان.

(۲)- مج: و بوسیله یافتن شهادت.

مک. پا: و بوسیله شهادت.

(۳)- مج: مثنوی.

مک. پا: این کلمه را ندارد.

(۴)- مج: عادت، هیچ.

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مک. پا: عادت ادوار هیچ.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۹۱

بیت:

همان مرحله است این بیابان دورکه گم شد در آن لشکر سلم و تور

بجز خاک خوبان درین دشت نیستبجز خون شاهان درین طشت نیست و مؤید این «۱» [حال، و مصداق این] مقال [صورت] واقعه سلطان سعید شهید تمام است، که چون آفتاب دولت «۲» (او) باوج جلال رسید بمغرب فنا افول کرد، و چون نهال اقبال او بثمرات امانی و کامرانی بارور گشت بعواصف قهر از بیخ برافتاد، و کیفیت این واقعه چنان «۳» (بود) [که]: (چون) سلطان سعید چندگاه در یورت قشلاق بتشویش مالایطاق روزگار گذرانید [ه] «۴» داعیه آن داشت که چون اول بهار «۵» (شود) اولاغان فربه ساخته متوجه مخالفان شود، «۶» [و] درین اثنا شیروانشاه اظهار مخالفت کرد، و کشتیها را بجانب خود کشید، و مردم بسیار که از سپاه سلطان سعید از جهت مهمات و معاملات بولایت او رفته بودند همه را غارت نمود، و سبب یاغی شد «۷» (ن) او آن بود که «۸» [امیر] حسن بیک

---

(۱)- مج: و مؤید این حال و مصداق این مقال صورت واقعه.

مک. پا: و مؤید این مقال واقعه.

(۲)- مج. پا: دولت باوج.

مک: دولت او باوج.

(۳)- مج: چنان‌که سلطان.

مک. پا: چنان بود چون سلطان.

(۴)- مج: گذرانیده. مک. پا: گذرانید.

(۵)- مج. پا: بهار اولاغان.

مک: بهار شود اولاغان.

(۶)- مج. پا: و درین.

مک: درین.

(۷)- مج. پا: و سبب یاغی شد او آن.

مک: و سبب یاغی شدن او آن.

(۸)- مج: آن بود که امیر حسن بیک قاصدی پیش او فرستاده پیغام داد که.

مک. پا: آن بود که حسن بیک قاصد پیش او فرستاد که.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۹۲

قاصد [ی] پیش او فرستاد [ه پیغام داد] که لشگر جغتای اگر زنده مانند عاقبت مراجعت خواهند نمود، «۱» (و) آنزمان دوستی ایشان (ترا) چه سود خواهد داشت.

شیروانشاه ازین سخن اندیشناک شده اظهار «۲» [بغی و] مخالفت کرد. و لشکر از جهت نایافت (غله) «۳» و گرانی عاجز و مضطر گشته بعزم مراجعت بجانب اردبیل روان گشته.

در راه بموضعی رسیدند «۴» (که) از کثرت گل‌ولای عبور مقدور نبود، نمد و پلاس، و خیمه و خرگاه، و سراپرده و بارگاه، و جهاز

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

شتران در گل می‌انداختند تا قرب نیم فرسنگ باین حیله راه ساختند، چهارپا و جهات بسیار درین موضع ضایع گشت، تا بمقام «۵» «ماتیان» رسیده لشگرگاه ساختند و پیرامن معسکر جرزده تو رها نصب کردند.

و روز پنجشنبه دوازدهم رجب امیر سید مراد بقراولی نامزد شده. چون اندک راهی براند از جانب مخالفان چهارصد سوار مکمل که سردار ایشان امیر بیک بود پیش آمدند امیر گفت: سلطان سعید دشمنان صد ساله را دوست و بندگان صد ساله را دشمن گردانید، اکنون نه صلح کرده و نه جنگ بکجا میرود، فردا امرای کبار خود را فرستد که امیر حسن بیک همچنان بر سر «۶» (صلح) و دولتخواهی است، از طرف ما نیز امرای بزرگ بیایند تا قواعد صلح استحکام «۷» [یابد]، بنابرین معنی روز دیگر امیر سید مزید و باقی

---

(۱)- مک: نمود و آنزمان دوستی ایشان ترا چه.

مج. پا: نمود آنزمان دوستی ایشان چه.

(۲)- مج: اظهار بغی و مخالفت.

مک: اظهار مخالفت.

(۳)- مج: نایافت و گرانی.

پا. مک: نایافت غله و گرانی.

(۴)- مج. پا: رسیدند از کثرت.

مک: رسیدند که از کثرت.

(۵)- ماتیان: ضبط این نام در مراجع دیده نشد، شاید (ماخوان) که از قراء مرو است یا «ماهیان» بوده، یاقوت گوید: «ماهیان ... قریهٔ بینها و بین مرو نحو فرسخین ..» (معجم البلدان.

ج ر ۴ ص ۴۰۷).

(۶)- مج: بر سر دولتخواهی.

مک. پا: بر سر صلح و دولتخواهی.

(۷)- مج: استحکام یابد بنابرین.

مک: استحکام بنابرین.

امرای نامدار بیرون رفتند، و در همان مقام دیگر روز آن ترکمانان پیش آمدند، امیر مزید چون آنجماعت را اندک دید حمله بریشان برده جمع ایشان را پریشان ساخت، و هرچند امیر سلطان ارغون «۱» [می] گفت [که این جماعت] کومک دارند توقف می‌باید نمود، امیر مزید نشنید تا ایشانرا شکسته و بعضی را دستگیر کرده بدرگاه فرستاد، و چند فرسنگ در عقب هزیمتیان راند «۲» (تا) اسبان ضعیف لاغر [ایشان] فروماند، ناگاه [امیر] حسن بیک با دو هزار سوار عفریت کردار همه بر اسبان بادرفتار از کمینگاه بیرون آمده بر خیل سپاه بی‌روی و راه امیر مزید که بجهۀ اولجۀ پریشان شده بودند حمله کردند، و از هرطرف فوجی را گرفته قریب پانصد کس از امیر و امیرزاده بقتل آورد، چون: سلطان جنید «۳» [و پهلوان حسین دیوانه]، و حسین علی ارلات، و غیرهم، و امیر مزید گرفتار گشت، و باقی ایشان گریخته باردوی اعلی آمدند.

و در شب همین روز «۴» [که امیر مزید گرفتار گشت] که چهاردهم رجب بود ماه تمام «۵» [در برج دلو] بعقده رأس سیاه شده بود.

چون سلطان سعید خبر یافت که «۶» [امیر] حسن بیک اکثر دلاوران قراول را بقتل آورد، و امیر مزید را گرفته

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

«۷» [ع]:

هل من مزید میزند از بهر باقیات_____.

(۱)- مج: سلطان ارغون میگفت که این جماعت کومک.

مک. پا: سلطان ارغون گفت کومک.

(۲)- مج: راند تا اسبان ضعیف لاغر ایشان فروماند ناگاه امیر حسن.

(۳)- مج: سلطان جنید و پهلوان حسین دیوانه و حسین.

مک: سلطان جنید و حسین.

(۴)- مج: همین روز که امیر مزید گرفتار گشت که چهاردهم.

مک. پا: همین روز که چهاردهم.

(۵)- مج: تمام در برج دلو بعقده.

(۶)- مج: که امیر حسن.

مک. پا: که حسن.

(۷)- مج: ع. پا. مک: ندارد. س: نظم.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۹۴

مصلحت چنان «۱» (دید) که جناب سیادتمآب [ی] امیر غیاث الدین محمد که قرنهای بیحد ابا عن جد پادشاه مازندران و ساری بود، «۲» (پیش) [امیر] حسن بیک رود، چون جناب [مشار الیه] باردوی «۳» [مشار الیه] رسید از خرگاه بیرون آمده او را کنار گرفت، و شرایط تعظیم تمام بجای آورده چنین فرموده که مرا هیچ‌وجه داعیه صلح نبود، اما چون جناب سیادتمابی تشریف فرموده، از فرموده تجاوز نخواهد بود، مقارن این حال «۴» [جناب] سید صدر الدین «۵» ابراهیم قمی «۶» [باتفاق] والده سلطان سعید بجهت مصالحه رسیدند، و سید اردبیلی که [امیر] «۷» حسن بیک او را برسالت فرستاده بود، درین وقت از اردوی سلطان سعید مراجعت نموده عرض کرد که لشکر جغتای قوی ضعیف و پریشان‌حالند، و بخود ویران میشوند، بهیچ طریق صلح نمی‌باید کرد، «۸» [امیر] حسن بیک مستظهر گشت. پس ایلچیان عرضه داشتند که میرزا سلطان سعید میگوید: که اول طلب صلح از جانب شما بود ما اجابت نکردیم تا بدین درد درماندیم اکنون ما طلب صلح میکنیم بهرچه مصلحت شما هست بتقدیم؟؟؟ رسانیم. چون علامت

---

(۱)- مج: چنان‌که جناب سیادتمآبی امیر. مک. پا: چنان دید که جناب سیادتمآب امیر.

(۲)- مج: و ساری بود امیر حسن بیک.

مک. پا: و ساری بود پیش حسن بیک.

(۳)- مج: باردوی مشار الیه رسید.

مک. پا: باردوی رسید.

(۴)- مج. پا: حال جناب سید صدر الدین.

مک: حال سید صدر الدین.

(۵)- سید صدر الدین ابراهیم قمی: از اجله سادات و علماء هرات بوده، و در دربار سلطان ابو سعید مقامی ارجمند داشت، در آغاز سلطنت ابو الغازی سلطان حسین بایقرا درگذشت، (مطلع السعدین و مجمع البحرین- و خلاصة الاخبار فی بیان احوال الاخیار).

(۶)- مج: قمی باتفاق والده.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مک. پا: قمی والده.

(۷)- مج: که امیر حسن. مک: که حسن.

(۸)- مج: کرد امیر حسن.

مک. پا: کرد حسن بیک.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۹۵

عجز و قصور «۱» و [امارات] ضعف و فتور از مجاری احوال سلطان سعید در غایت ظهور بود، «۲» [امیر] حسن بیک فرمود که کار از مصالحه درگذشت، و دولت و ملک سلطان «۳» (ابو) سعید «۴» [و جغتای برگشت، و امرای خراسان عرضه داشتها فرستاده پیغام دادند که کار سلطان] از دست رفت، و روزگار «۵» (او) منقلب گشت [ه]. پس امیر حسن بیک «۶» [بعد از اکرام و احترام بسیار]، امیر غیاث الدین را گفت «۷» [که]: چنان شنیده‌ایم که سلطان ابو سعید ترا ولایت ساری وعده کرده، و باوجود قدرت بر آن نداده، «۸» (و) هم در مجلس منشی را طلب داشته، فرمود تا نشان نوشته، و مکمل ساخته، تسلیم امیر مشار الیه نمودند، و امیر «۹» [سید] عبد الحی مشهدی و امیر سید ابراهیم «۱۰» (را با) والده [سلطان سعید]

---

(۱)- مج: و قصور و امارات ضعف.

مک. پا: و قصور و ضعف.

(۲)- مج: بود امیر حسن.

مک. پا: بود حسن بیک.

(۳)- مج: سلطان سعید.

مک. پا: سلطان ابو سعید.

(۴)- عبارت: [و جغتای برگشت و امرای خراسان عرضه‌داشتها فرستاده پیغام دادند که کار سلطان] از زیادات نسخه مج میباشد.

(۵)- مج: و روزگار منقلب گشته پس.

مک. پا: و روزگار او منقلب گشت پس.

(۶)- عبارت: [بعد از اکرام و احترام بسیار]. از زیادات مج است.

(۷)- مج. پا: گفت که چنان.

مک: گفت چنان.

(۸)- مج: و هم. مک: هم.

(۹)- مج: و امیر سید عبد الحی.

مک. پا: و امیر عبد الحی.

(۱۰)- مج. پا: و امیر سید ابراهیم والده سلطان سعید اجازت.

مک: و امیر سید ابراهیم را با والده اجازت.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۹۶

اجازت انصراف داد، چون ایشان باردوی خود رسیدند، دلاوران سپاه ترکمان از عقب آمدند: امراء خراسان از روی اضطراب مقام و مورچل خود گذاشته «۱» (بجانب) [امیر] حسن بیک رفتند. سلطان سعید چون این حال مشاهده نمود: نیم‌روز شانزدهم رجب عنان عزیمت بهزیمت داد، و پسر حسن بیک از عقب او رفته بدو رسیدند و او را گرفته نیم‌شب باردوی آوردند، و جماعتی «۲»

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

[مستحفظان] برو گماشته بضبط و احتیاط تمام نگاه داشتند.

«۳» [لفردوسی طوسی]:

چنین است کردار گردنده دهرگهی نوش بار آوردگاه زهر پس بعد از دو روز «۴» [امیر] حسن بیک او را طلب کرد، چون نزدیک بارگاه رسید شرایط استقبال و مراسم تعظیم و اجلال بجای آورده و در مجلس هرنوع حکایتی و شکایتی بازراند، و اظهار موافقت و متابعت- که بکرات نموده بود و سلطان سعید ابا و امتناع فرموده- هم تقریر نموده، و جواب یکیک سخن چنانچه مقتضی مقام باشد از سلطان سعید استماع کرده، و او را بموضعی که مضبوط بود بازگردانید، عزیمت چنان داشت که اصلا آسیبی بدو نرساند، و او را بایراق تمام اسباب سلطنت بمملکت او بازفرستد، و درین باب چند «۵» [ین] نوبت با امرا و ارکان دولت خود مشاورت کرد و انجمنها ساخت، مقدمان درگاه عرض کردند: که در سوابق ایام «۶» [که] بین الجانبین

---

(۱)- مج: گذاشته جانب امیر حسن.

مک: گذاشته بجانب حسن بیک.

(۲)- مج: مستحفظان. مک. پا: این کلمه را ندارد.

(۳)- مج: لفردوسی طوسی. پا: فردوسی طوسی.

مک: ندارد.

(۴)- مج: دو روز امیر حسن.

مک: دو روز حسن بیک.

(۵)- مج. پا: چندین نوبت.

مک: چند نوبت.

(۶)- مج: ایام که بین. مک: ایام بین.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۹۷

اثر مخالفتی و مکاوحتی ظاهر نبود اعتماد بجانب او هیچ‌گونه روی نداشت، اکنون که «۱» [چند] ین همه مذلت و اهانت «۲» [و بلا و مشقت] کشیده باشد، و انواع خلل «۳» [و ضرر] بملک و مال و عرض و جاه او رسیده هرآینه از مقام انتقام نخواهد گذشت. «۴» [و حسب المقدور در استدراک مافات، و بازآورد ماضی خواهد کوشید.

للاسدی]:

گنه‌کار چون بذنبند ز شاه‌دلیری کند بیشتر بر گناه

سر دشمن آنکو برآرد بماه‌فروافکند خویشتن را بچاه آخر الامر خاطر بر هلاک و بوار آن پادشاه عالیمقدار قرار داده، روز بیست و دوم رجب او را پیش یادگار محمد میرزا فرستادند، و بعد از ملاقات سلطان سعید «۵» (شهید) شد.

۶» (فردوسی:

عالمی را گرفته بود بعدل)رفت تا عالمی دگر گیرد

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۱)- مج. پا: که چندین همه.

مک: که چند همه.

(۲)- مج: بلا و مشقت. مک. پا: این جمله را ندارد.

(۳)- مج: خلل و ضرر بملک.

مک. پا: خلل بملک.

(۴)- عبارت: [و حسب المقدور در استدراک مافات، و بازآورد ماضی خواهد کوشید. للاسدی].

از زیادات نسخه مج میباشد و از سایر نسخه‌های مورد استناد محذوف است.

(۵)- مک. پا: سلطان سعید شهید شد.

مج: سلطان سعید شد.

(۶)- مک: (فردوسی: عالمی را گرفته بود بعدل). مج. پا: این عبارت را ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۹۸

و از مسند خلافت «۱» [کثیر الامر] جها [نی] فانی، بسریر سرور ملک جاودانی خرامید.

«۲» [فردوسی طوسی]:

بجاه ارچه بر آسمان تخت بردبچاه لحد عاقبت رخت برد

اجل خانه تن بپرداختش‌پس از تخت بر تخته انداختش

جهان کار ازین گونه بسیار کردزمانه نخستین نه این کار کرد

یکی را ز زر بر سر افسر نهدیکی را بخاک سیه درنهد

نه کس را مجال سخن گفتن است‌نه زین غصه یارای آشفتن است پس دیر برنیامد که یادگار محمد میرزا بتیغ انتقام حضرت اعلی در قصاص «۳» (خون) سلطان سعید مقتول گشت، چنانچه بیان کیفیت آن در خلال این اوراق از مساعدت روزگار مامول است، انشا اللّه تعالی.

---

(۱)- مج: خلافت کثیر الامر جهانی فانی.

مک. پا: خلافت جهان فانی.

(۲)- مج: فردوسی طوسی.

پا. مک: ندارد.

(۳)- مک. پا: قصاص خون سلطان.

مج: قصاص سلطان سعید.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۲۹۹

چمن اول از روضه بیست و دویم در ذکر وقایعی که بعد از گرفتاری سلطان سعید «۱» (شهید انار اله برهانه) حادث شد

اشاره

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

«۲» [مضمون آنکه] در ساعت (ی) که سلطان (سعید) از معسکر کوه شکوه خود- که خلل و ذلل و قصور و فتور چنان لشکری در مخیله بشری از قبیل محالات مینمود- بر عزیمت هزیمت روان شد، امارات روز محشر، و علامات مجمع اکبر ظهور یافت، و فحوای کریمه: یوم یفر المرء من اخیه و امه و ابیه و صاحبته و بنیه، معاینه و مشاهده افتاد،

«۳» [بیت]:

بجان ماندگان را در آن رستخیزنه روی رهائی نه راه گریز برفور دلاوران سپاه ترکمان شمشیرهای مصری «۴» (آخته) و سنانهای خطی افراخته بلشگرگاه درآمدند، و دست بتالان و تاراج و نهب و غارت برآورد «۵» [ند]، و خزاین و ذخایر و نفایس و ظرایف بباد بی‌نیازی رفت. و هنوز خیمه و خرگاه،

---

(۱)- مک: (شهید انار اله برهانه).

مج. پا: این عبارت را ندارد.

(۲)- مج: مضمون آنکه در ساعت که سلطان از معسکر.

پا. مک: در ساعتی که سلطان سعید از معسکر.

(۳)- مج: بیت. پا. مک: ندارد.

(۴)- مک. پا: آخته. مج: این کلمه را ندارد.

(۵)- مج: برآوردند. پا. مک: برآورد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۰۰

و حرم «۱» (سرا)، و بارگاه بحال خود بود که «۲» [امیر] حسن بیک مظفر و کامیاب دررسید.

و بر در پرده‌سرا سوار [ه] «۳» ایستاده، بضبط حرمها فرمان داد، «۴» (و) خواجه‌سرایان و مستحفظان «۵» [و موکلان] حرم را فرمود که بهمان طریق معهود مقرر باشند، و چند داروغه تعیین نمود که بمحافظت ایشان قیام نماید و در صدمه اول بدین کیفیت مرحمتی ظاهر گردانید، «۶» (بعد از آن) باحوال باقی لشگر پرداخت، و چون فرقه تراکمه چون گرگان گرسنه «۷» [که] در رمه افتاد [ه] باشند، غنایم را اغنام صفت از چنگال یکدیگر می‌ربودند، «۸» [و غارت و تاراج بنهایت رسید]، و بسیار (ی) از احرار عبید کردار در قید اسار «۹» آورد [ه بود] ند، چنانچه (مقتضی فطرهٔ سلیم) [امیر] حسن بیک (بود) بنفس خود بمنع و تدارک آن قیام نمود، و چندکس را به تیر زده بر خاک هلاک انداخت، «۱۰» [و بآب سیاست آتش

---

(۱)- مک: و حرم‌سرا و بارگاه.

مج: و حرم و بارگاه.

(۲)- مج. پا: که امیر حسن. مک: که حسن.

(۳)- مج. پا: سواره ایستاده. مک: سوار ایستاده.

(۴)- مج: خواجه. مک. پا: و خواجه.

(۵)- مج: و موکلان. مک. پا: این کلمه را ندارد.

(۶)- مک. پا: گردانید، بعد از آن باحوال.

مج: گردانید، باحوال.

(۷)- مج: گرسنه که در رمه افتاده باشند.

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مک: گرسنه در رمه افتاد.

(۸)- مج: می‌ربودند، و غارت و تاراج بنهایت رسید و بسیار از.

مک: می‌ربودند و بسیاری از.

(۹)- مج: آورده بودند چنانچه امیر حسن بیک بنفس.

مک. پا: آوردند چنانچه مقتضی فطرهٔ سلیم حسن بیک بود بنفس.

(۱۰)- عبارت: [و بآب سیاست آتش آن ... و مراحم شاهانه او همه را در سایه عنایت ...*].

از زیادات نسخه مج میباشد، و در محل ستاره چنانکه ملاحظه میشود عبارت ناتمام است گویا چند کلمه از قلم ناسخ حذف شده است. و جمله: (عنایت پناه داد) از نسخه پا نقل و الحاق شد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۰۱

آن فتنه را فرونشاند، و حکم فرمود که سپاهی ترکمان و باقی جغتای از میان لشگر بیرون روند، و مجموع حسب الحکم جدا شده، باقی مردم روی باردوی معمور امیر حسن بیک آوردند، و مراحم پادشاهانه او همه را در سایه* عنایت پناه داد]. «۱» (و حکم نمود که امراء خراسان و متجنده جغتای در ظل رایت) اقبال سرایت یادگار محمد میرزا جمع شوند. «۲» [و جمیع امرا و اعیان خراسان و هرکس را که بنام بود جداجدا بنظر عنایت ملحوظ داشته رعایت فرمود،] و امیر مزید «۳» [خود پیشتر ازین واقعه گرفتار گشته بود،] و [دیگر] جمع را از امرای سمرقند، و مقربان درگاه بندهای گران نهاده چندگاه مقید بودند، عاقبت همه ایشان خلاص یافته، میرک عبد الرحیم «۴» [صدر] شهادت یافت.

و در وقت «۵» [هزیمت] سلطان سعید [از] اولاد او: [شاهزاده] سلطان محمد میرزا، و سلطان محمود میرزا و «۶» [شاهزاده] شاهرخ (میرزا) از لشگرگاه بیرون رفتند، و سلطان «۷» [محمد] میرزا بمخالفان یاغی شده، بعد از جنگ و کوشش بسیار زخمدار گشته گرفتار شد. و شاهرخ

---

(۱)- عبارت: (و حکم نمود که امراء خراسان و متجنده جغتای در ظل رایت) از زیادات نسخه مک و پا میباشد و از دیگر نسخه‌های مورد استناد محذوف است.

(۲)- عبارت: [و جمیع امرا و اعیان خراسان و هرکس را که بنام بود ... داشته رعایت فرمود] از زیادات پا و مج است.

(۳)- مج: و امیر مزید خود پیشتر ازین واقعه گرفتار گشته بود و دیگر جمع را.

مک. پا: و امیر مزید و جمع را از امرای سمرقند.

(۴)- مج: عبد الرحیم صدر شهادت.

مک: عبد الرحیم شهادت.

(۵)- مج: و در وقت هزیمت سلطان سعید از اولاد او شاهزاده سلطان.

مک. پا: و در وقت سلطان سعید اولاد او محمد میرزا.

(۶)- مج: محمود میرزا و شاهزاده شاهرخ از لشگرگاه.

مک. پا: محمود میرزا و شاهرخ میرزا.

(۷)- مج: و سلطان محمد میرزا.

مک. پا: و سلطان محمود میرزا.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۰۲

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

میرزا را نیز گرفته پیش امیر حسن بیک برد «۱» [ند]، و میرزا سلطان محمود با باقی ارغونیان و سپاهیان بجانب خراسان روان شدند، و «۲» [امیر] حسن بیک امراء خراسان و وجوه درگاه «۳» [سلطان سعید] را طلب فرموده، «۴» [همه را] بانواع مرحمت و اصطناع نوازش «۵» (نمود)، و هرکرا میل وطن (بود) رخصت عزیمت ارزانی داشت، «۶» [و] جمعی که ماندند ایشانرا در ظلال اقبال یادگار محمد میرزا نامزد تسخیر خراسان فرمود، «۷» [و بقیه عجزه و آحاد متجنده از طرف ولایت شیروان و ناحیت گیلان متوجه خراسان شدند، و پادشاه شیروانشاه درباره مردم شکسته انعام و احسان بسیار فرموده، و همه از فیض کف دریانوال او بهره‌مند گشته، و اکثر خستگان و شکستگان آن حادثه از عواطف و مراحم او مرهم راحت و تشفی جراحت یافتند.

للشیخ سعدی:

خدا را بر آن بنده بخشایش است‌که خلق از وجودش در آسایش است

کسی نیک بیند بهردو سرای‌که نیکی رساند بخلق خدای

---

(۱)- مج: حسن بیک بردند و میرزا.

پا. مک: حسن بیک برد و میرزا.

(۲)- مج: و امیر حسن بیک. مک: و حسن بیک.

(۳)- مج: درگاه سلطان سعید را طلب.

مک: درگاه را طلب.

(۴)- مج: فرمود، همه را بانواع. مک: فرمود، بانواع.

(۵)- مک: نوازش نمود و هرکرا میل وطن بود رخصت.

مج. پا: نوازش و هرکرا میل وطن رخصت.

(۶)- مک: ارزانی فرمود، جمعی که.

مج. پا: ارزانی داشت، و جمعی که.

(۷)- عبارت: [و بقیه عجزه و آحاد متجنده از طرف ولایت شیروان ... باطراف و اکناف ممالک رسانید]. از زیادات نسخه مج میباشد و از سایر نسخ مورد استناد محذوف است.

مک: نامزد تسخیر خراسان نمود. و سلطان محمود میرزا.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۰۳

حاصل الامر بیشتر لشکر شکسته سرگردان جوعان و عریان، و بی‌سروسامان بولایت گیلان درآمدند، و از عواطف و مراحم پادشاهان و معینان آن دیار خوشنود و خوشدل درگذشتند، و ذکر خیر، و آوازه احسان مردم ملک را باطراف و اکناف ممالک رسانید.] «۱»

و سلطان محمود میرزا با لشکری که در سایه «۲» (مرحمت و) رایت حمایت او بود عزیمت مقام و مستقر پدر نموده، از مملکت عراق و آذربایجان بنواحی خراسان درآمد «۳»، [و از نشابور گذشت]، چون بصحرای فرهاد جرد «۴» (جام) رسید «۵»، امیر مبارز الدین ولی بیک بهادر- از سرداران سپاه ظفرپناه «۶» [حضرت اعلی] ابو الغازی سلطان حسین میرزا، که بطرف مشهد رفته بود- در مقابله درآمده نیران حرب و قتال التهاب یافت، سلطان محمود میرزا «۷» (را چون) [با لشکری] بی‌یراق شکسته پریشان] مجال مقاومت نبود، عنان مسابقت بجانب هرات تافت، و «۸» [صبحگاه] روز پنجشنبه دوم رمضان بهرات

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۱)- تا اینجا از زیادات نسخه مج میباشد.

(۲)- مک: در سایه مرحمت و رایت حمایت.

مج. پا: در سایه رایت حمایت.

(۳)- مج: و از نشابور گذشت. مک. پا: این عبارت را ندارد.

(۴)- مج. پا: فرهادجرد رسید.

مک: فرهادجرد جام رسید.

(۵)- فرهادجرد: «... بالکسر ثم السکون من فری مرو بارض خراسان ...»- معجم البلدان- یاقوت- ج/ ۳/ ص ۸۷۸.

(۶)- مج: ظفرپناه حضرت اعلی ابو الغاری.

مک: ظفرپناه ابو الغاری.

(۷)- مک: سلطان محمود میرزا را چون مجال مقاومت.

مج: سلطان محمود میرزا با لشکری بی‌یراق شکسته پریشان مجال مقاومت.

(۸)- مج. پا: تافت، و صبحگاه روز.

مک: تافت و روز.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۰۴

نزول فرمود «۱» (و) امیر قنبر علی [که از «حصار شادمان» ۳۴ آمده در هرات بود- ملحق شد]، و امیر سلطان علی ارغون [نیز با جمعی که از مصاف امیر مبارز الدین ولی بیک بیرون آمده بودند رسیدند]، و روز [دیگر] جمعه سوم ماه (مذکور) خطبه [بنام] امیر بزرگ [امیر تیمور گورگان [و سلطان ابو سعید میرزا]، و سلطان احمد میرزا، و سلطان محمود میرزا، خواندند، و خلایق فریاد و فزع، و افغان و جزع بفلک اثیر رسانید (ند). و درین روز صورت واقعه سلطان سعید [در بلده هرات] ظاهر [و شایع] گشت.

«۲» [بیت]:

ز اندوه آن ماتم جانگسل‌روان گشت از دیدها خون دل و فی الواقع این واقعه «۳» عالمی ماتم، و ماتم عالم بود، [و] آتش این حادثه دود از جانها برآورد، و طوفان این نازله خانها بسیلاب اندوه و اضطراب داد، اما چون سلطان محمود میرزا قایم‌مقام پدر بود، خلایق را اندک تسلی و «۴» اطمینانی بود، ناگاه صباح شنبه چهارم شهر مذکور کوتوال حصار اختیار الدین یاغی شده، در قلعه را بست، «۵» (و) مردم

(۱)- مک: بهرات نزول فرمود و امیر قنبر علی و امیر سلطان علی ارغون باو ملحق شدند، و روز جمعه سیم ماه مذکور خطبه امیر بزرگ و خاقان شهید و سلطان احمد میرزا و سلطان محمود میرزا خواندند، و خلایق فریاد و فغان و فزع و جزع بفلک اثیر رسانیدند. و درین روز صورت واقعه سلطان سعید ظاهر گشت: ز اندوه آن ماتم جانگسل.

(۲)- مج: بیت. پا. مک: این کلمه را ندارد.

س: نظم.

(۳)- مک: عالم ماتم و ماتمی عالم بود آتش.

مج: عالمی ماتم و ماتم عالم بود و آتش.

(۴)- مج: و اطمینانی بود.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مک: و اطمینانی بود.

(۵)- مک: بست و مردم.

مج: بست مردم.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۰۵

فوج‌فوج و گروه‌گروه «۱» روی استظهار [بجانب] اردوی [حضرت اعلی] (ابو الغازی سلطان حسین بهادر) نهادند، [و غلبه بسیار بی‌تحاشی از شهر بیرون رفتند]، سلطان محمود میرزا اگرچه در حداثت سن بود امارای [و تدبیر] پیران داشت، دانست که این حالات مقدمات دولت دیگر است، و این‌همه اسباب علامات سلطنت حضرت دیگر، «۲» [روزگار از بن دندان «۳» خدمت درگاه دیگر خواهد کرد، و آسمان دوار از سر استظهار خاک بارگاه دیگر خواهد شد]، در هرات جای توقف ندید، با جمعی امرا «۴» [در] نیمروز عنان عزیمت بمرکب صرصر سرعت داده از دروازه خوش بیرون راند، یکی از لئام در وقت بیرون رفتن از بالای بام «۵» [مگر] سنگی بجانب ایشان انداخت، امیر قنبر علی بیک خدنگ جانسوز جگردوز آنشخص را بمقام «۶» خاک که منزل اولین آخرتست رسانید، و امیر حسن ملکی، و امیر بی‌نظیر در هرات ماندند، و آن شب

---

(۱)- مک: روی استظهار باردوی ابو الغازی سلطان حسین بهادر نهادند سلطان محمد میرزا اگرچه در حداثت سن بود اما رأی پیران داشت که این‌همه مقدمات دولتی دیگر است و این‌همه.

مج: روی استظهار بجانب اردوی حضرت اعلی نهادند و غلبه بسیار بی‌تحاشی از شهر بیرون رفتند سلطان محمود میرزا اگرچه در حداثت سن بود اما رأی و تدبیر پیران داشت. دانست که این حالات مقدمات دولت دیگر است و این‌همه.

(۲)- عبارت: [روزگار از بن دندان خدمت درگاه دیگر خواهد ... خاک بارگاه دیگر خواهد شد] از زیادات نسخه مج میباشد و از دیگر نسخه‌های مورد اعتماد محذوف است.

(۳)- از بن دندان: از دل و جان، خاقانی شیروانی گوید:

دندانه هر قصری پندی دهدت نونوپند سر دندانه بشنو ز بن دندان

(۴)- مج: با جمعی امرا در نیمروز عنان.

مک: با جمع امرا نیمروز عنان.

(۵)- مج: از بالای بام مگر سنگی.

مک: از بالای بام سنگی.

(۶)- مج: خاک. مک: خاکی.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۰۶

بدستور محافظت «۱» [برج و باره] نمود، و امیر سلطان ارغون و «۲» جمع [ی] دیگر از امراء [و اهل سلاح] متوجه اردوی [همایون] حضرت اعلی شدند، و امیر شیخ ابو سعید خان- [از اعیان درگاه حضرت اعلی]- بداروغگی هرات آمده منادی فرمود که هیچکس مزاحم و متعرض کسی نشود، «۳» [و یکی را بعلت دیگری نگیرند، و تعرض نرسانند]، و شهر را بنوعی ضبط نمود که دست صبا از گریبان غنچه کوتاه شد، و دامن گل از چنگال خار بازرست،

ظهیر فاریابی:

از آن گذشت که گستاخی کند پس ازین‌سحر بپرده دری یا صبا بغمازی و هشتم ماه مذکور اکابر و اشراف و مشاهیر و اعراف و

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

سوقیه و محترفه و اصناف باستقبال بیرون «۴» رفته، در شمال «۵» «کوه باولیکاه» بشرف بساطبوسی همایون سرفراز شدند، و حضرت اعلی همه را بنظر مرحمت «۶» و عنایت ملحوظ داشته، دلجوئیها فرمود، و پرتو التفات «۷» [پاد] شاهانه بر احوال رعایا انداخت، و موکب همایون بطالع سعد و بخت میمون

---

(۱)- مج: محافظت برج و باره نمود. مک: محافظت نمود.

(۲)- مک: و جمع دیگر از امرا متوجه اردوی حضرت اعلی شدند و امیر شیخ ابو سعید خان در میان بداروغگی هرات آمده.

مج: و جمعی دیگر امرا و اهل سلاح متوجه اردوی همایون حضرت اعلی شدند، و امیر شیخ ابو سعید خان از اعیان درگاه حضرت اعلی بداروغگی هرات آمده.

(۳)- عبارت: [و یکی را بعلت دیگری نگیرند، و تعرض نرسانند] از زیادات نسخه مج میباشد.

(۴)- مج: رفتند. مک: رفته.

(۵)- «کوه باولیگاه»: کوهی است متصل بشهر هرات

(۶)- مک: بنظر عنایت و مرحمت.

مج: بنظر مرحمت و عنایت.

(۷)- مج: پادشاهانه. مک: شاهانه.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۰۷

«۱» بتخت حاجی بیک نزول فرمود. «۲» [و امیر مبارز الدین ولی بیک نهم شهر مذکور از جانب مشهد مقدس مظفر و منصور باردوی اعلی رسید]، و روز جمعه عاشر رمضان مذکور خطبه بنام و القاب مستطاب موشح گشت، «۳» [و یرسم نثار درم و دینار بسیار بر سر خطیب افشاندند].

---

(۱)- «تخت حاجی بیک» نام یکی از محلات هرات.

(۲)- عبارت: [و امیر مبارز الدین ولی بیک نهم شهر مذکور از جانب مشهد مقدس مظفر و منصور باردوی اعلی رسید] از زیادات نسخه مج میباشد.

(۳)- و برسم نثار درم و دینار بسیار بر سر خطیب افشاندند].

مک. پا: این عبارت را ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۰۸

روضه بیست و سیوم در جلوس همایون حضرت خسرو غازی معز السلطنهٔ و الدنیا و الدین ابو الغازی سلطان «۱» (حسین) بهادر بر سریر سلطنت و سرفرازی

اشاره

چون حضرت پادشاه ازل و ابد، مالک ناصیه نیک و بد، تعالی شانه، و عظم سلطانه، نفس نفیس سعادتمند بختیاری را بعواطف بیدریغ اختصاص بخشید، و فرق فرقدفرسای او را سزای تاج سلطانی، و شایسته افسر جهانبانی گردانید، بر مقتضای حکمت بالغه، جهت تجارت «۲» (تجارب) در طلب نیل مطالب و مآرب، هرآینه چند روزی از سیاحت قفار محن و سباحت بحار حزن، و ارتکاب

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

متاعب، و اقتراب مصاعب، گریز نباشد، تا بر فراز مسند شاهی از احوال سرگشتگان تیه تباهی غافل نماند، و شکر نعم نامتناهی حضرت آلهی باقامت رساند، چه ظاهر است که نیل نعمت بعد از احتمال رنج و زحمت مرغوب‌تر آید، و وصول بر غایب امانی و آمال پس از ارتکاب مشاق و سرگردانی محبوب‌تر نماید، قدر نور «۳» [آفتاب] عالمتاب پس از ظلمت شب تاریک روشن شود، و قیمت نعمت صحت بعد از عوارض انتقام؟؟؟ و امراض ظاهر گردد، «۴» (و) منتزهات بدیع ربیع در مقابله «۵» [شداید] شتیء شتا رواج گیرد،

---

(۱)- مک: حسین. مج: ندارد.

(۲)- مج. مک: تجارت در طلب. پا: تجارت تجارب در طلب

(۳)- مج. پا: نور آفتاب عالمتاب. مک: نور عالمتاب.

(۴)- مک: ظاهر گردد، و منتزهات.

مج. پا: ظاهر گردد، منتزهات.

(۵)- مج: در مقابله شداید شتی.

مک. پا: در مقابله شتی،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۰۹

و مستلذات وصال محبوبان در ازای شبهای سیاه جانکاه فراق رونق پذیرد، یوسف کنعان بعد از حبس چاه و محنت زندان در ملک مصر عزیز و کامران گردد، و موسی عمران پس از قطع بوادی مدین و سرگردانی بوادی ایمن صاحب فرمان شود، جمال طلعت مطلوب جز بر صفحه آینه طلب نتوان دید، و وصال کعبه آمال الابطی مراحل تعب نتوان یافت.

«۱» [شعر:

بقدر الکد تکتسب المعالیو من طلب العلی سهر اللیالی بیت]:

این حالها بحکمت یزدان مقدرست‌هرکس بسر حکمت یزدان نمیرسد مراد از ایراد این تسبیب، و مقصود از ورود این ترتیب بیان حال فرخنده‌مآل حضرت پادشاهی است ملک نشان و ملک خصال، برافروزنده طلعت سلطنت، و برافرازنده رایت اقبال، دارای هلال رکاب خورشید افسر، اسکندر «۲» (سیر) قمر طلعت، مشتری منظر، «۳» [معیار نقود سعود محیط افلاک، معمار قصور معموله مرکز خاک، شکننده ناموس «۴» اخلاق و اطوار قاآن، طی کننده طومار اشتهار عدالت نوشیروان،

لفردوسی الطوسی:

جهان‌آفرین تا جهان آفریدچنین پادشاهی نیامد پدید

---

(۱)- عبارات: [شعر: بقدر الکد تکتسب المعالی و من طلب العلی سهر اللیالی. بیت] از زیادات نسخه مج میباشد.

(۲)- مج. پا: اسکندر فرطلعت مشتری.

مک: اسکندر سیر قمر طلعت مشتری.

(۳)- عبارت: [معیار نقود سعود محیط افلاک .... بیاراست روی زمین را بداد] از زیادات نسخه مج میباشد و از دیگر نسخه‌های مورد استناد محذوف است.

(۴)- در اصل «اخلاص» بقرینه مقالی و برحسب سلیقه به کلمه: «اخلاق» تبدیل و اصلاح گردید.

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۱۰ ببزم اندرون آسمان وفاست‌برزم اندرون تیزچنگ اژدهاست

چو بر تخت زر تـاج بر سـر نهادبیـاراست روی زمین را بـداد] مجموعه مکـارم اخلاـق، گنجینه جواهر وفا و وفاق، مسـتخدم طوایف سلاطین آفاق، وارث سریر السلطنهٔ بالاستحقاق، «۱» [فارس مضـمار فراست و فرزانگی، سابق میدان فروسیت و مردانگی]، پناه امن و امـان اهل ایمان، معز السـلطنهٔ «۲» (و الخلافهٔ) و الـدنیا و الـدین ابو الغـازی سـلطان حسـین بهادر خان، خلـد اله الملک المنان ظلال مراحمه علی مفارق المسـلمین الی انقطاع الزمان. که ذات مطهرش مظهر عـدل و احسان «۳» (آمده)، وصیت معدلتش باطراف اقالیم جهان رفته «۴»، [و فی الواقع قـابلیت ذات حضـرتش در امور سـلطنت امری است از عطاهای الهی، که هیـچ موقوف نیست باسـتظهار حشم و اسـتحضار یکجا «کذا؟» «۵». از مؤیدات این معنی آنست که حضـرت سـلطان کونین کماندار مضمار قاب قوسین علیه افضل الصلوهٔ و التحیـات فرمـوده است که: ولـدت فی زمن السـلطان العـادل، و اظهـار مفـاخرت نمـوده بـآنکه در زمـان پادشـاه عـادل که نوشیروانست- با آنکه کافر بوده «۶»- متولد شده، و این پادشاه فلک درگاه را هم سعادت ولادت و هم ظهور

---

(۱)- عبارت: [فارس مضمار فراست و فرزانگی سابق میدان فروسیت و مردانگی] از زیادات نسخه مج میباشد.

(۲)- مک: (و الخلافه). این کلمه از دیگر نسخه‌های مورد استناد محذوف است.

(۳)- مک. پا: و احسان آمده وصیت.

مج: و احسان، وصیت.

(۴)- عبارت: [و فی الواقع قابلیت ذات حضـرتش در امور سـلطنت امری است ... متصور نیست که در هیچ روزگار دیگر بوده باشد. دیگر] از زیادات نسخه مج میباشد و در سایر نسخ مورد استناد مفقود است.

(۵)- یکجا؟ کـذا در اصل، گویا در اینجا کلمه (خـدم) حـذف شـده با اینکه ناسـخ آنرا بـدین‌صورت تحریف کرده و شایـد هم در اینجا عبارتی حذف شده است. روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات ج۲ ۳۱۰ لفردوسی الطوسی: ..... ص : ۳۰۹

(۶)-؟؟؟؟

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۱۱

سلطنت در زمـان دو پادشـاه عـادل مسـلمان بوده، اول خاقان مغفور شاهرخ میرزا، دوم سـلطان سـعید سـلطان ابو سـعید میرزا، انار اله برهانهمـا، و این عمارات خیرات، و مبانی مبرات که بمیامن الطاف آنحضـرت اتمام یافته چه از خاصه همایون، و چه از ارکان دولت روزافزون در هیچ زمان نشان نمیدهند که وقوع یافته باشد، چنانچه ذکر بعضی از آن از امداد توفیق الهی مأمولست.

دیگر: آنمقـدار طـالب علم و دانشـمند و ارباـب فضـل که در زمان میمون این پادشاه حمیـده اخلاق بسـبب کثرت وظایف، و رونق، مدارس و میامن تربیتش دررسیده‌اند، متصور نیست که در هیچ روزگار دیگر بوده باشد.

دیگر:] باوجود علو مکان خفض جناح در مرتبه که آحاد الناس در پایه سـریر گردون مسیر مجال قرب و مقام کلام دارند. در زمان مبارکش امور شرع نبوی بر وجهی متمشی که:

لمؤلفه:

نخوانـد خطبه بلبل تا به نوروز «۱»عروس غنچه را دربر نگیرد و طرق و سـبل مسـلمانان از تعرض قاطعان طریق بنوعی ایمن و مطمئن گشت که،

«۲» [حکیم] سوزنی «*»:

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

ز عین عدلش زای زبان دزد براه‌چوها گره شود از کاف کاروان گفتن

---

(۱)- مج. پا: نخوانده خطبه بلبل شاه نوروز. مک. نخواند.

(۲)- مج: حکیم سوزنی. مک: سوزنی. پا: بیت.

س: نظم.

(*) حکیم سوزنی: شمس الدین محمد بن علی سوزنی سمرقندی از شعراء نامدار ایران، خوش‌طبع، هزال و بذله‌گوی بوده، وفاتش سال ۶۲۵ در سمرقند از بلاد خراسان اتفاق شده، و در محله «چاکدیزه» آنشهر مدفون است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۱۲

و از میامن مقدم میمونش درین مدت بیست و شش سال روزگار «۱» دولت همایون مملکت خراسان از قحط و نیاز و طاعون و انقلاب که همیشه در اطراف و اکناف سایر و ساری بود مأمون و محفوظ ماند،

«۲» [لا ادری قائله]:

چشم فلک ندید و نه‌بیند بعمر خویش «۳» آنکارها که دولت او را میسر است

خصایص ذات بزرگوار عالی‌مقدارش از آن متعالی است که در بیان آید.

القصه: روز جمعه عاشر رمضان المبارک سنه ثلث و سبعین و ثمانمایه، حضرت اعلی خاقانی با مواکب «۴» تائیدات سبحانی از حضایض صحرای مختار جنیبت همایون به «باغ زاغان» رانده برفراز مسند سلطانی و کامرانی براند، و غلغله تهنیت از صدای ساکنان مرکز خاک بگوش مقیمان محیط افلاک رسید.

«۵» [لل] سید حسن [ال] غزنوی:

سزد گر جبرئیل آید بدین فیروزه‌گون منبر «۶»کند آفاق را خطبه بنام شاه دین‌پرور

---

(۱)- تصریح دیگری است بر اینکه اسفزاری تالیف این کتاب را در سال ۲۶ از سلطنت ابو الغازی حسین میرزا بایقرا انجام داده است.

(۲)- مج: لا ادری قائله. مک: ندارد. پا: بیت.

(۳)- مج. پا: آنکارها. مک: این کارها.

(۴)- مج: با مواکب تأییدات سبحانی از حضایض صحرای مختار.

مک: با مواکب تأییدات سبحانی از فضای صحرای مختار.

(۵)- مج: للسید حسن الغزنوی.

مک: سید حسن غزنوی.

(۶)- مج: فیروزه‌گون منبر. مک: فیروزگون منظر.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۱۳ بیازد قالب دولت بنازد قامت رایت «۱»ببالد پایه تخت و بخندد گوهر افسر خلایق از اطراف مراسم نثار و پیشکش «۲» [بجای آورده]، حضرت خلافت پناهی پشت اقبال بر متکای عظمت و جلال نهاده، روی بنظم امور و مصالح جمهور آورد.

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

و متعاقب از ممالک عراق و آذربیجان صنادید «۳» [و اعیان] بدرگاه مرحمت‌پناه میرسیدند، و بعواطف خسروانه و نوازش پادشاهانه سرافراز میگشت، از جمله: امیر سید مراد که از اعاظم امراء سلطان سعید بود با فوجی از برادران و وجوه ماوراء النهر بدرگاه گیتی‌پناه آمده، «۴» [هریک لایق حال خود مرتبه و منصب یافت، و امیر سید مراد] در دیوان اعلی بمقام امارت مخصوص گشت. «۵» [و] مقارن این حال [جناب] خواجه قطب الدین طاوس، و [جناب] مولانا قطب الدین محمد خوافی، و خواجه سیف الدین مظفر شبانکاره از جانب عراق بدرگاه گردون وفاق رسیده «۶»، خواجه قطب الدین طاوس منصب اشراف دیوان، و خواجه مظفر مقام وزارت یافت، و بعد از چند روز دست صدارت بتمکن مولانا قطب الدین محمد خوافی مزین گشت، و قواعد سلطنت و قوانین جهانداری مرتب «۷» شد [ه]

---

(۱)- بیازد: در اصل بنازد. و یازیدن: بالیدن و نمو کردن، و یاز: بسکون زای: نمو کننده و بالنده.

(۲)- مج: بجای آورده. مک: این جمله را ندارد.

(۳)- مج: و اعیان. مک. پا: این کلمه را ندارد.

(۴)- مج: هریک لایق حال خود مرتبه و منصب یافت و امیر سید مراد.

مک: این عبارت را ندارد.

(۵)- مج: و مقارن این حال جناب خواجه قطب الدین طاوس و جناب مولانا قطب الدین محمد خوافی.

مک: مقارن این حال مولانا قطب الدین محمد خوافی و خواجه قطب الدین طاوس.

(۶)- مج: رسیده. مک: رسیدند.

(۷)- مج: مرتب شده مایه بخت تخت شهریار بفر جلوس همایون فرقدسای گشت.

مک: مرتب شد، پایه بخت تخت شهریاری بفر جلوس همایون فرقدفرسای گشت.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۱۴

پایه تخت بخت شهریاری بفر جلوس همایون فرقد (فر) سای گشت، و گوشه تاج خسروی «۱» [و کامکاری] از اکلیل مآه بگذشت، امرا و ارکان ملک در حوالی سریر خلافت مصیر جوزا صفت کمر خدمت بر میان بسته، «۲» [و] مقربان درگاه و وجوه «۳» [و] اعیان (و) سپاه در اطراف بارگاه فلک اشتباه منتظر اشارت، و مترصد فرمان نشسته،

«۴» کمال [اسمعیل]:

گرد او صف‌زده شاهان و کمر بسته چونی‌گوئی از هر طرفی گرد شکر نی رسته گاه در دیوان مظالم بحکم: إِذا حَکَمْتُمْ بَیْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْکُمُوا بِالْعَدْلِ، حق مظلوم از ظالم میستاند، و گاه در مجلس بزم حاصل دریا و کان بمستحق آن میداد، ساعتی از باغ طلعت ساقی لاله رخسار- که گل از عارض او بصد وجه خجل بودی- بهار کامرانی تازه میداشت، و زمانی بآب طرب و شراب ارغوانی ریاض شادمانی خرم میساخت،

«۵» [امیر] خسرو:

شاه بدولت خوش و عالم بکام‌از خوی پیشانی گل شسته جام

گاه بهر جرعه گهر می‌فشاندگاه بهر زمزمه زر می‌فشاند

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۱)- مج: و کامکاری. مک: این کلمه را ندارد.

(۲)- مج: برمیان بسته و مقربان درگاه و وجوه و اعیان سپاه در اطراف.

مک: بر میان بسته مقربان درگاه و وجوه اعیان و سپاه در اطراف.

(۳)- مج: و اعیان سپاه. مک. پا: اعیان و سپاه.

(۴)- مج: کمال اسمعیل. مک: اسمعیل. پا: این کلمه را ندارد.

(۵)- مج: امیر خسرو. مک. پا: خسرو.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۱۵

در اثنای این احوال انوار آفتاب سنت تزویج از پیشگاه النکاح سنتی بر ساحت ضمیر انور حضرت اعلی تافته، بعقد ازدواجی، و عقد امتزاجی که سبب رونق و رواج ملک و دین تواند بود رغبت فرمود، و فرمان داد تا اسباب مناهی و ادوات ملاهی را برطرف کرد (۵)، مجلسی موافق اوامر شرع نبوی علی صاحبه التحیهٔ و السلام بیاراستند، و اکابر انام، و قضات اسلام حاضر آمده، درهٔ التاج سلطنت و شهریاری «شهر بانو بیگم» بنت سلطان [سعید] ابو سعید میرزا را در حباله نکاح (در) آورد، و کارگزاران درگاه عالم‌پناه بترتیب اسباب طوی و مایحتاج مجلس زفاف مشغول شدند. و شبی که قران ماه و مشتری را لایق، و اتصال سعدین و اقتران نیرین را موافق بود جهت عشرت زفاف اختیار کرده، نظارگیان عالم بالا- جواهر زواهر ثابتات و سیارات را از برای نثار برطبق لاجوردی افلاک ریختند، و جهت نثر قدوم سعادت ملزوم شاهی رشته عقد ثریا و حمایل جوزا از هم بگسیخت.

سلمان:

آسمان ساخت در آفاق یکی سورچه‌سورکه از آن سور شد اطراف ممالک مسرور

اجتماعی است منور قمری را با شمس‌اتصالی است معزز ملکی را با حور و چون آفتاب جهانتاب چادر شب پیش‌رو گرفت، و عروس خورشید چهره عالم آرای از دیده دیده‌وران انجم در نقاب مغرب کشید، عقد الفت انتظام یافت، و قاعده محبت بینهما استحکام پذیرفت، سلسله مواصلت در حرکهٔ آمده، رابطه معاشرت بمباشرت متصل گشت، و حبایل معانقه بوسایل مقاربه اقتران یافت،

«۱» [ایضاله]:

اتفاق هردو عالی کرد قدر تاج‌وتخت‌اتصال هردو روشن ساخت چشم ملک و دین

---

(۱)- مج: ایضاله. مک. پا. س: ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۱۶

چون دولت شاهی بالا گرفت، و آیین عروسی سرانجام یافت، بحکم مرویه:

ان اله یبغض الدنیا و یحب عامرها، خاطر همایون بعمارت چهارباغی- نمودار هفت چرخ مینافام، و طیره‌گر هشت روضه دار السلام- میل فرمود،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۱۷

چمن اول از روضه بیست و سیوم «۱» [در ذکر «باغ جهان‌آرای» و «قصر دلگشای»

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

اشاره

چون ساحت همت عالی حضرت سلطانی وسیع، و بنای دولت ابد وصلتش رفیع بود، باوجود چندین عمارات خوش، و باغها و منتزهات دلکش- که حضرت خاقان مغفور شاهرخ میرزا و فرزندان رشید او بمدتهای مدید ساخته بودند، و سایه اهتمام باتمام آن انداخته- سر همت بدانها فرود نیاورد، و بطرح باغی از همه بزرگتر، و بنیاد قصری از همه آنها بدیع‌تر فرمان داد، و موضع آن مابین شرق و شمال هرات- در محلی که نظرگاه جانهای پاک آسوده‌های گازرگاه است، و مقام ولادت همایون آنحضرت بود- مقرر گشت، و معماران مهندس و کارگزاران مؤسس در ساعتی که بانظار سعود مقرون و متصل بود، و از مناقص مناحس مفروق و منفصل، اجرام سماوی بافاضت آثار ثبات و دوام مشعوف، و اتصالات کواکب مسعود باصابت نظرات سعادت رسان موصوف، باغی فضای آن چهارصد و چهل جریب طرح انداختند، و در میان آن قصری بی‌قصور برفعت سقف مرفوع و بیت معمور بنیاد نهادند، و استادان چابکدست، و بنایان هنرپرست بجد تمام از صبح تا شام بکار قیام نمودند، و ارکان دولت، و اصحاب دیوان اعلی وجوه عمارت و اسباب و ادوات و مصالح و مؤنات آن از متوجهات ممالک و ولایات «۲»

---

(۱)- عبارت: [در ذکر «باغ جهان‌آرای» و «قصر دلگشای». چون ساحت همت عالی حضرت سلطانی وسیع و بنای دولت ابد وصلتش رفیع بود: ... و کابل و نواحی آن دیار عز اختصاص یافته متوجه آن جوانب گشت.

چمن سیوم از روضه بیست و سیوم] تماما از زیادات نسخه مج میباشد و از سایر نسخه‌های مورد استناد محذوف و مفقود است. بعبارهٔ آخری تمامی چمن اول و دوم و عنوان چمن سیوم از روضه بیست و سیوم از زیادات نسخه مج میباشد.

(۲)- این کلمه: در اصل «تن» نوشته است، بقرینه مقالی و برحسب سلیقه به «می» تبدیل و اصلاح گردید.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۱۸

می‌ساختند، و از اطراف امصار و بلدان اصناف صناع و هنرمندان را طلب فرموده سرکارها بامراء و مقربان و ملازمان و متعینان قسمت یافت. و باهتمام لاکلام هرکس بدانچه مأمور بود اشتغال نمود، و هریک باضعاف اجرهٔ المثل خود از انعام پادشاهی بهره‌مند میگشت. «۱» و از تاریخ سنه ثلث و سبعین و ثمانمایه تا زمان تحریر این اوراق که سنه ثمان و تسعین و ثمانمایه میگذرد پیوسته استادان کامل و هنرمندان فاضل درین باغ میمون بهرگونه صنایع و بدایع، و طرفه‌کاری و اختراعات عجایب، و مستبدعات غرایب، و لطایف‌نگاری مشغولند، تا لاجرم بمیامن التفات کیمیا صفات حضرت سلطانی باغی ساخته شده، و قصری پرداخته گشته، که مثل آن هرگز در ضمیر هیچ مهندس نگشته، و نظیر آن در خاطر هیچ فیلسوف نگذشته،

سلمان:

قصر شاهست بهرحال به از خلد برین ۲سخنی نیست درین باب که خلدست برین

شاهبیتی است متین و خوش و مطبوع و بلندکرده در قطعه او جنت اعلی تضمین و نواحی و حوالی آن موضع از باغات جانفزا و عمارات «۲» آسمان فضای ساحاتش نمودار خورنق و سدیر، و طیره‌گر حیات مستنیر و فلک مستدیرست، ایوان قصر مرفوعش سترت بام زحل شده، و قامت صنوبرهای منصوبش ستون سقف سماوات گشته، لطافت حوضهای محرورش «کذا؟» آبروی بحر نیل فلک بر خاک خجالت ریخته، و نسیم عنبر شمیمش مشک خطا و عنبر سارا بر بساط اغبر ریخته، طراوت لالهای حمرایش داغ تشویر بر جگر شقایق حدایق فردوس نهاده، و نظارت گلهای دلگشایش آتش خجلت

---

(۱)- اسفزاری تألیف این کتاب را در سال بیست و پنجم از سلطنت ابو الغازی سلطان حسین میرزا بایقرا یعنی در سال سبع و تسعین

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

و ثمانمایه- دیباچه بخش نخستین ۳۳- آغاز نموده، و در مدت یک سال نگارش این کتاب را باین فصل رسانیده است.

(۲)- در اصل: (اسما فضا حالاتش برده خورنق) برحسب سلیقه و بر سبک خاص نگارش مصنف عبارت مذکوره اصلاح گردیده است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۱۹

در جَنان جِنان رضوان انداخته، از خضرت «۱» خوض حوض زنکارفام ماهیانش فلک لاجوردی چون ماهی بر خشکی طپان و از غیرت مرغان خوش‌نوایش طاوسان خلد برین چون مار بر خود پیچان، از رشک صفوت میاه انهار سلسبیل آثارش «۲» (چشمه) حیوان:

ع:

بزمین سیه فرورفته،

و از سودای سبزهای مینانمایش فلک سبزپوش،

ع:

سر بدیوانگی فرورفته،

خواجه سلمان:

حور اگر دیده بدین روضه کند روزی باز
کند از شرم در روضه فردوس فراز

بوستانیست که طاوس ملایک هردم‌از سر سد ره نماید بهوایش پرواز

خم طاقش همه با سقف فلک باشد جفت‌لب بامش همه در گوش زحل گوید راز چون کیفیت اوضاع و بیان اطراف آن در ذکر عمارات متوقع است، درین مقام زیادتی اطناب را در توقف میدارد «۳».

---

(۱)- مج: خضرت حوض حوض زرنگار.

(۲)- کلمه (چشمه) در اصل ندارد و قطعا از قلم نساخ سهوا حذف شده لذا برحسب سلیقه الحاق گردید.

(۳)- راجع به فصل مخصوص بذکر این عمارات که روضه بیست و هفتم این کتاب است به دیباچه مراجعه شود.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۲۰

چمن دویم از روضه بیست و سیوم در بیان بعضی امور که در خلال این احوال بظهور رسیده

اشاره

در فرصتی که سلطان سعید سلطان ابو سعید مرزا تصمیم عزیمت عراق میفرمود، اسن و ارشد اولاد خود غیاث الدین سلطان احمد میرزا را بایالت سمرقند قایم‌مقام گذاشته بود، و وصیت نموده که هرگاه صیت ظهور حضرت ابو الغازی سلطان حسین میرزا از طرفی «۱» پیدا گردد، با لشکرهای ماوراء النهر متوجه آنحضرت شود، از قضا در زمانی که سلطان سعید از شدت مقابله و مقاتله امیر حسن بیک باضطرار رسیده بود، طنطنه صولت و آوازه شوکت حضرت اعلی از جانب ولایت ابیورد و نسا ظهور کرد، و امیر حسن ملکی- که حاکم دار الملک هرات بود- بضبط شهر و استحکام برج و باره محافظت حصار و اطراف و جوانب قیام نمود، از صورت واقعه خبر بسمرقند فرستاد، سلطان احمد میرزا بحکم وصیت پدر لشکر گران جمع نموده، قریب به پنجاه هزار سوار نامزد از جیحون

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

بگذشت، و بتعجیل تمام متوجه هرات گشت، چون بمرغاب و مروجاق رسید واقعه هایله پدر شنید متحیر و سراسیمه شد. مقارن این حال طایفه که در عراق و آذربایجان صورت واقعه را معاینه مشاهده نموده، گریخته بودند، و بمواکب همایون حضرت اعلی ملحق گشته، هم ایشان را پیش سلطان احمد میرزا فرستاد تا کیفیت حال را چنانچه برای العین دیده بودند، «۲» عاقبت قضیه: العود احمد، را لازم وقت شمرده مراجعت نمودند. و در اثنای این حال امیر زین العابدین ارلات اقبال صفت باردوی حضرت اعلی پیوسته بعواطف خسروانه مخصوص گشت. و برحسب

---

(۱)- در اصل: از طرف. قماصا؟؟؟ اصلاح شد.

(۲)- کذا فی الاصل، گویا کلمه «بحضرت اعلی عرضه داشتند» یا نقل کردند» از قلم نساخ

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۲۱

فرمان باستخلاص ولایت بلخ و شبرغان عزیمت نمود، در اثنای راه سلطان محمود میرزا- که هرات را گذاشته متوجه ماوراء النهر بود- بامرای ارلات ملاقی شد، و از طرفین کار بکارزار قرار گرفت، سلطان محمود میرزا یارعلی مغول را از موکب خود با فوجی از دلاوران سپاه در مقابل خصم بازداشته، اسباب و یراق سلطنت برجای ماند، و از میان کناره گرفت.

بعد از مطاردت، و مبارزت تمام یارعلی مغول گرفتار گشته در هرات کشته شد.

و امیر زین العابدین باتفاق عم خود امیر مظفر بتسخیر ولایاتی که مأمور بود فایز و کامیاب گشت، و امیر شیخ زاهد طارمی- که بموجب فرمان حضرت اعلی والی امور و ضابط ثغور ولایت استرآباد بود- خبر یافت که میرزا منوچهر که برادر بزرگتر سلطان ابو سعید میرزا بود از مهالک واقعه آذربیجان جان بیرون برده با جمعی از متجنده پراگنده در نواحی ساری و رستمدار استیلا یافته و خیال فرماندهی و کشورستانی دارد، امیر شیخ زاهد: کاللیث الساخط و السیل الهابط، ناگهان بر سر او تاخت و خیالات فاسده که در دماغ او جمع شده پریشان ساخته او را بقتل رسانید،

لمؤلفه:

ز انجم بحال کسی مهر کوفریدون کجا و منوچهر کو

نه ایرج بجا ماند و نی سلم و تورشدند آن‌همه طعمه مار و مور در خلال این حال که اکثر اطراف مملکت حضرت اعلی را مسخر و مستخلص گشت، شاهزاده عالی‌مکان ابو الفتح غیاث الدین محمد سلطان- که در میان قبیله و عشیره خود بالغ مرزا و در میان عوام الناس بکوچک بیک میرزا اشتهار داشت و همشیره‌زاده حضرت اعلی بود- با والده خود مهد مرحومه آکابیگم، و والد خود حضرت سلطنت شعاری نظام الدین سلطان احمد میرزا، از قضایا ورزای قراباغ بسلامت نجات یافته بهرات رسیدند، و حضرت اعلی بقدوم ایشان مبتهج و مسرور گشته، بهمه کمال اشفاق

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۲۲

و عنایت و غایت عاطفت و رعایت مبذول فرمود، کوچک بیک میرزا را مواکب و سپاه و خیمه و سراپرده و خرگاه و بارگاه داد، و جهت او امرا و وزرا و اسباب سلطنت مقرر و مهیا داشت، و چتر و علم و طوق و نقاره و خیل و حشم تعیین فرمود، زمام تمام مهمات بقبضه اختیار و اهتمام او نهاد، و شاه نظام الدین یحیی سجستانی نیز که از واقعه آذربیجان باردوی امیر حسن بیک افتاده بود- و ازو رعایت تمام و رخصت معاودت بولایت خود یافته- درین فرصت باسترآباد رسیده بود، و امیر شیخ زاهد او را غارت کرده بهرات فرستاد، شاه که از جفای فلک فرزین‌رو از اسب مراد پیاده گشته بود، رخ امید بر بساط بارگاه سلاطین پناه حضرت اعلی آورد، و بنوازش و التفات پادشاهانه سرافراز گشت، و امیر حسن شیخ تیمور نیز در وقتی که حضرت اعلی هرات را محاصره فرموده بود

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مخالفت نموده بشهر درآمده بود، و از جانب سلطان ابو سعید رعایت و تربیت یافته، و در نواحی قراباغ بحکومت بعضی ولایات آذربیجان رفت، درین محل نمدپوش بهرات رسید و حضرت اعلی جرایم او را باغماض کریمانه مقابل فرمود،

مثنوی:

لطف و کرم کار کریمان بودقصد و ستم فعل لئیمان بود و بحکومت و ایالت مملکت نیمروز و گرمسیر و قندهار و کابل و نواحی آن دیار عز اختصاص یافته، متوجه آن جوانب گشت.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۲۳

چمن سیوم از روضه بیست و سیوم «۱» در ذکر اولاد رشید سلطان «۲» (سعید شهید) [ابو سعید]

در وقتی که سلطان «۳» [سعید ابو سعید مرزا] در بلاد آذربیجان بعز شهادت رسید از وی ده پسر نامور که هریک دعوی: انا و لاغیری، «۴» میکردند بازماند، «۵» و هر (یک) پسر را خیال استقلال درسر، و سودای انفراد [سلطنت] در دماغ.

و اسامی شاهزادها برین [موجب] است:

«۶» [نظام الدین] سلطان احمد میرزا،

---

(۱)- تا اینجا از زیادات نسخه مج میباشد.

(۲)- مج: سلطان ابو سعید. مک. پا: سلطان سعید شهید.

(۳)- مج: که سلطان سعید ابو سعید مرزا در بلاد آذربیجان.

مک: که سلطان شهید در ولایت آذربیجان.

پا: که سلطان سعید میرزا در آذربیجان.

(۴)- مج: میکردند. پا: میزدند.

(۵)- مج: و هر پسر را خیال استقلال در سر و سودای انفراد سلطنت در دماغ و اسامی شاهزادها برین موجب است.

پا. مک: و هریک پسر را خیال استقلال در سر و سودای انفراد در نظر و اسامی شاهزادها اینست.

(۶)- مج: نظام الدین سلطان احمد میرزا،

غیاث الدین سلطان محمود میرزا،

نور الدین سلطان محمد میرزا،

معین الدین شاهرخ میرزا،

مغیث الدین الغ بیک میرزا،

شهاب الدین عمر شیخ میرزا،

***

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۲۴

[غیاث الدین] سلطان محمود میرزا،

[نور الدین] سلطان محمد میرزا،

[معین الدین] شاهرخ میرزا،

[مغیث الدین] الغ بیک میرزا،

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

[شهاب الدین] (سلطان) عمر شیخ میرزا،

[زین الدین] سلطان ابا بکر میرزا،

[ناصر الدین] سلطان مراد میرزا،

[مظفر الدین] سلطان خلیل میرزا،

[جلال الدین] سلطان ولید میرزا،

و ازین جمله در حال واقعه پدر «۱» [بعضی در اردو بودند، و بعضی بضبط و ایالت ممالک مشغول،]

***_____

زین الدین سلطان ابا بکر میرزا،

ناصر الدین سلطان مراد میرزا،

مظفر الدین سلطان خلیل میرزا،

جلال الدین سلطان ولید میرزا،

مک. پا: سلطان احمد میرزا،

و شاهرخ میرزا،

الغ بیک میرزا،

سلطان عمر شیخ میرزا،

سلطان ابا بکر میرزا،

سلطان مراد میرزا،

سلطان خلیل میرزا،

سلطان محمود میرزا،

(۱)- عبارت: [بعضی در اردو بودند و بعضی بضبط و ایالت ممالک مشغول] از زیادات نسخه مج میباشد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۲۵

«۱» (سلطان محمد میرزا، و سلطان محمود میرزا، و شاهرخ میرزا در اردو بودند)، سلطان محمد میرزا و «۲» سلطان شاهرخ میرزا [هم] انجا (مقیدو) محبوس ماندند.

و «۳» سلطان محمود میرزا بهرات آمد [ه بعد از چند روز عزیمت ماوراء النهر نمود]. (و متوجه سمرقند شد)، و سلطان احمد میرزا [که] بزرگتر [و والی سمرقند بود خوش برآمد، و چندگاه در غایت صدق نیت، و کمال اخوت نیکخواه یکدیگر بودند، و بینهما طریق اشفاق و اتحاد در نهایت حسن اعتقاد مسلوک بود، عاقبهٔ الامر،

ع: دشمن که برآید بزبانش ابله خون «کذا»

بباد و دم تزویر و نمیمت «۴» میان ایشان آتش فتنه و فساد را اشتعال و التهاب داده، سلطان محمود میرزا را بر آن داشت که با برادر موافق مخالف گشته، سخن از دهان تیر و زبان شمشیر گوید، و بدین عزیمت ببهانه شکار سوار شده بسعایت قنبر علی متوجه «حصار شادمان» گشت].

«۵» و الغ بیک میرزا بامر و تعیین پدر در مملکت کابل و غزنین «۶» [که دار الملک

_____

(۱)- عبارت: (سلطان محمد میرزا، و سلطان محمود میرزا و شاهرخ میرزا، در اردو بودند) از زیادات نسخه مک میباشد.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۲)- مج: و سلطان شاهرخ میرزا همآنجا محبوس ماندند.

مک. پا: و سلطان شاهرخ میرزا آنجا مقید و محبوس ماندند.

(۳)- مج: و سلطان محمود میرزا بهرات آمده بعد از چند روز عزیمت ماوراء النهر نمود و میان او و سلطان احمد میرزا- که برادر بزرگتر و والی سمرقند بود- خوش برآمد و چندگاه در غایت صدق نیت و کمال اخوت ... بسعایت قنبر علی متوجه حصار شادمان گشت. و الغبیک میرزا بامر و تعیین پدر در مملکت کابل.

مک. پا: و سلطان محمود میرزا بهرات آمد و متوجه سمرقند شد نزد برادر بزرگتر سلطان احمد میرزا. و الغبیک میرزا بامر و تعیین پدر نامور در مملکت کابل.

(۴)- در اصل: (میان آتش) گویا بعد از کلمه- میان (ایشان) سهوا از قلم نساخ حذف شده است لذا برای حفظ انسجام و رعایت سیاق عبارت کلمه مذکوره الحاق گردید.

(۵)- تا اینجا از زیادات نسخه مج میباشد.

(۶)- مج: که دار الملک سلطان محمود غزنوی است.

مک: این جمله را ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۲۶

سلطان محمود غزنوی است]، تا حدود هندوستان والی بود، «۱» [و اکنون نیز هست].

سلطان ابا بکر میرزا در بدخشان «۲» (و نواحی آن) فرمان‌روا بود.

و نواحی «اندجان» «۳» و [ولایت] «اوزجند» (و دیار ترکستان) در تحت فرمان (سلطان) عمر شیخ میرزا بود، [و حالا نیز هست].

و ولایت گرمسیر و قندهار، و تمامی آن بلاد و دیار تعلق بسلطان مراد میرزا داشت.

تا وقتی که واقعه سلطان سعید روی نمود، امیر یوسف ترخان که ملازم او بود، عقوق حقوق ولی‌نعمت نموده، خیل و حشم او را غارت کرد، «۴» [و تاراج داد]، شاهزاده چون از همه جوانب سبل و ابواب چاره و تدبیر مسدود دید، «۵» [روی امید بدرگاه مرحمت‌پناه حضرت اعلی ابو الغازی سلطان حسین میرزا آورد، و آنحضرت برعایت و عنایت بسیار ملحوظ گشته رخصت عزیمت بجانب سمرقند یافت.]

سلطان خلیل میرزا بفرمان پدر والی هرات بود، «۶» [تا زمان ظهور واقعه آذربیجان]، و چون حضرت اعلی تخت خراسان را مسخر فرمود او را بنظر تربیت و شفقت ابوت

---

(۱)- مج: و اکنون نیز هست.

مک. پا: این جمله را ندارد.

(۲)- مک: و نواحی آن. مج: این جمله را ندارد.

(۳)- مج: و نواحی اندجان و ولایت اوزجند در تحت فرمان عمر شیخ میرزا بود و حالا نیز هست و ولایت.

مک: و نواحی اندجان و اوزجند و دیار ترکستان در تحت فرمان سلطان عمر شیخ میرزا بود و ولایت.

(۴)- مج: و تاراج داد. مک. پا: این جمله را ندارد.

(۵)- مج: [روی امید بدرگاه مرحمت‌پناه حضرت اعلی .... رخصت عزیمت بجانب سمرقند یافت].

مک: این عبارت را ندارد.

(۶)- مج: تا زمان ظهور واقعه آذربیجان.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

پا. مک: این عبارت را ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۲۷

ملحوظ داشته بآیین و ترتیب پادشاهان «۱» [بجانب] ماوراء النهر فرستاد، و سلطان ولد میرزا بتعهد امرای ارلات بود، «۲» [و او را باعزاز و اجلال تمام میداشتند].

«۳» (و) حالا ازین عشره کامله: سلطان خلیل میرزا، و سلطان مراد میرزا و سلطان ابا بکر میرزا سر در سر خودرائی و بیوفائی کرده‌اند، و هفت دیگر باقیمانده، و اکثر ایشان در ممالک «۴» [ماوراء النهر و آن نواحی] فرمان‌رواء، و مالک رقاب «۵» [و نواصی] اند.

---

(۱)- مج: بجانب. مک. پا: این کلمه را ندارد.

(۲)- مج: و او را باعزاز و اجلال تمام میداشتند.

پا. مک: این عبارت را ندارد.

(۳)- مک: و حالا.

مج. پا: حالا.

(۴)- مج: ماوراء النهر و آن نواحی.

مک. پا: این عبارت را ندارد.

(۵)- مک. پا: رقاب‌اند.

مج: رقاب و نواصی‌اند.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۲۸

روضه بیست و چهارم «۱» [در بیان بعضی وقایع که در مبادی جلوس همایون واقع شد

اشاره

چون حضرت پادشاه خلافت‌پناه ابو الغازی سلطان حسین میرزا بر سریر سلطنت خراسان تمکن یافت، و پرتو آفتاب دولت قاهره‌اش بر ساحت ممالک تافت، و سرکشان اطراف فرمان همایون او را گردن نهادند، و اعیان ملک طاعتش را کمربسته زبان بمدایح و مناقب حضرتش بگشادند، جمعی از جاهلان شیعه و باطلان رفضه- بمظنه آنکه چون اشعار بلاغت‌شعار آنحضرت «حسینی» تخلص دارد شاید میلی بجانب عقیده باطله ایشان باشد، و مذهب سنیه سنت و جماعت مطعون خواهند ماند- غلوی عظیم کردند و سعایت بسیار نمودند که بر منابر اسلام خطبه بنام دوازده امام خوانند، و اسامی خلفای راشدین را مطروح سازند، از آنجمله: سید حسن کربلائی نام بود که در محلی که بساط درگاه گردون بسطت حضرت اعلی بزینت فحول علما و عدول فضلا مزین نگشته بود سررشته اسباب مایحتاجی «۲» بشکیل مانی و «۳» شطاحی بدست آورده ببارگاه خلافت‌پناه شتافته بود و بتزویر و حیله راهی پیدا ساخته درین باب سعی تمام داشت،

---

(۱)- عبارت: [در بیان بعضی وقایع که در مبادی جلوس همایون واقع شد ... که عمده دولت قاهره بود برسم منقلای وی بجانب مازندران در ضمان امان روان گشت]،- از س ۲ ص ۳۲۸ تا س ۱۵ ص ۳۳۳ از زیادات نسخه مج میباشد و از دیگر نسخه‌های مورد اعتماد محذوف است.

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۲)- شکیل مانی: شکیل بکسر اول: مکر، فریب و حیله فرهنگ برهان قاطع. و کلمه (مانی) ممکن است با یاء نسبت باشد مثل: ساختمانی، سازمانی، شادمانی، و شاید هم این کلمه در اصل (مآبی) بوده: مثل: جلالت‌مآب، سیادتمآب و سیادتمآبی که نساخ آنرا تحریف کرده‌اند.

(۳)- شطاحی: شطحیات باصطلاح اهل تصوف چیزهای مخالف ظاهر شرع گفتن و کلمات خلاف شریعت بزبان آوردن ... آنندراج.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۲۹

و دیگر: سید علی واحد العین ازقاین که دیده باطنش چون چشم ظاهر از دیدن راه حق پوشیده بود، و میان بتشیع مذهب شیعه بسته، دهان بتشنیع اهل سنت گشاده، در شیوه واعظی و سخنان مسجع و نثر و نظم ید طولی داشت، و جمع کثیر از اوباش و جهال بسخنان رنگین و مقولات موافق هوای نفس ایشان شیفته و فریفته ساخته، در جانب رفس؟؟؟ بغایت متعصب بود، و بخیال فاسد خود مستظهر بآنکه حضرت اعلی تقویت عقیده باطله او خواهد نمود- در نقص اهل سنت و جماعت سخنان میگفت و از آن غافل که زبان حال همایون‌فال آنحضرت اعلی بحکم: لا یجتمع امتی علی الضلالة در روش پسندیده حنفیه بیضاء راسخ دم و ثابت‌قدم، این ندا بگوش ملاء اعلی میرساند:

لخواجه سلمان الساوجی:

کوری چشم منافق من حسینی مذهبم‌راه حق اینست و نتوانم نهفتن راه راست پس روز عید اضحی سید واحد العین در عرصه مصلی بر منبر برآمده اعلام اضلال و اظلام نصب کرد، و زبان بطعن سنی مذهبان و تقویت اباطیل شیعه که حضرت شاه اولیا علی مرتضی رضی اله عنه درباره ایشان فرموده، که: «۱» سیخرج فی آخر الزمان ینتحلون شیعتنا و لیسوا من شیعتنا اذا وجدتموهم فاقتلوهم فانهم مشرکون ۳، دراز بگشاد، جمعی از یکجهتان مذهب سنت و جماعت از سر حمیت جوش برآورده از عیدگاه برخاستند و با شور و شغب بجانب بارگاه پادشاه پاک مذهب روان گشت، و رکاب نصرت انتساب که بعزم نماز عید حرکت فرموده بود در کوچه خیابان از عربده سید مفتن وقوف یافت، فوجی را فرمان داد تا او را از منبر فروکشیدند بخواری تمام،

مصراع:

که شیطان را نمی‌زیبد ورای آسمان منبر

و حسن عقیده و پاکی مذهب و صفای مشرب حضرت اعلی- که مبهم بود-

---

(۱)- کذا فی الاصل؟ چون این فصل از زیادات مج میباشد، و متن حدیث در منابعی که در دست رس بود نیز بنظر نرسید، لذا تصحیح آن میسر نگردید.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۳۰

بر همه عالمیان سیما اهالی خراسان واضح گشت، و زبانها بدعاء مزید دولت و نصرت حضرتش جاری شد.

و هم در آن تاریخ که سنه ثلث و سبعین و ثمانمایه بود حضرت اعلی نقش سکه تنکه را باسم «بهبود» حکم فرمود، و زرها بسکه «بهبود» رایج گشت، و در آن فرصت مؤلف را مناسب وقت شعری اتفاق افتاده بود تخلص این بیت است:

نامیا گر سکه بهبود میخواهی برووی چون زر بر جناب خسرو آفاق بین حاصل الامر که از ظهور این حال دین نبوی و شرع مصطفوی از نو قانونی دیگر گرفت، و آئینی دیگر یافت. و مرتقیان معارج سنت محمدی را رواج هرچه تمامتر حاصل آمد، و طاعنان و منکران ملت را مالش و مذلت عظیم رسید. لاجرم روزبروز رایت دولت حضرتش چون اعلام دین مبین رفیع‌ترست، و

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

بنیان مذاهب اهل بدعت و ضلال ساعت بساعت وضیع‌تر، و سر دعائی که بر منابر اسلام بر زبان خطبای عالی‌مقام جاری است که: اللهم انصر من نصر الدین و اخذل من خذل؟؟؟

مصراع:

پناه دین خدا شد خداش باد پناه. روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۳۱

چمن اول از روضه بیست و چهارم در ذکر وفات حضرت مهداعلی «۱» فیروزه بیگم والده حضرت اعلی

اشاره

چون اطراف مملکت از کدورت تعرض بعضی اعداء مصفی شد، و حضرت اعلی ابو الغازی سلطان حسین میرزا بر سریر سلطنت استقراری یافت، بحکم آنکه:

بیت:

هر جام مراد را که بر دست نهم‌گردون ز حسد خسی در آن اندازد امری موجع و المی مفجع از مکمن حوادث روزگار روی نمود، و آن واقعه هایله ناگزیر والده مرحومه حضرت اعلی: مهد عالیه فیروزه بیگم تغمده اله «کذا» بود، که چون حضرت همایون بر سریر خلافت میمون انتما یافت، و پرتو آفتاب دولت قاهره‌اش ساحت مملکت را بانوار احسان منور ساخت، والده آنحضرت که سالها الم فراق چنین فرزندی حمیده اخلاقی کشیده بود، و در انتظار چنین دولتی و فرصتی زهرهای محنت و ناکامی چشیده، در وقتی که اسباب حصول مطلوب منتظم گشت، و حضرت اعلی تمامی اختیار و ملک و مال بحسن رأی فرخ مآل آن بانوی ستوده‌خصال مفوض داشت، و بالغدو و الآصال، برطبق مرویه: من اصبح و له ابوان راضیان او احدهما فتحت علیه ابواب الجنان، در خدمت و رضاجوئی حضرت والده سعی تمام میفرمود،

ع: ناگاه اجل ز در درآمد که منم

و چهاردهم ماه محرم سنه اربع و سبعین و ثمانمایه از محنت‌سرای پروحشت دنیا

---

(۱)- کذا؟.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۳۲

بمسند عز و ناز عالم بقا خرامید، و در بهشت برین بازمره حور عین قرین و همنشین گشت.

لخسرو:

ماتم‌کده شد جهان نهان نیست‌ماتم‌زده کیست کز جهان نیست

تا خانه بود ز دولت آبادقدرش نشناسد آدمیزاد

آمد چو غم عزیز در پیش‌آنکس که عزیزتر غمش بیش و تمامی ارکان دولت، و اعیان مملکت از حدوث این مصیبت چون گل جامه چاک، و چون بنفشه کبودپوش گشتند، و زمانه نیل چشم‌زخمی بر رخسار دولت پایدار خضرت حضرت پادشاه کامکار کشید، و لاله‌وار داغ حسرتی بر جگر خسرو رفیع اقتدار نهاد، و مفارقت والده بزرگوار بر حضرت اعلی اثر عظیم کرد، و ملالت تمام روی نمود، چنانچه خاطر همایون از نظم و ترتیب مصالح امور اعراض فرمود، و از اشغال سلطنت و نسق مهمات مملکت ملول گشته نظر اهتمام مهام مالی و ملکی بازگرفت، و چندین روز بشرایط تعزیت و مراسم این مصیبت جانسوز قیام نمود، و مدفن و مرقد در

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

شارع خجسته مشآرع «خیابان» که آرامگاه جانهای پاک اکابر اسلام است قریب بمزار فیض آثار امام الجن و الانس امام فخر الدین عمر رازی نور اله مرقده مقرر گشت، و گنبد رفیع و عمارات بدیع در آن حضیره خلد آیین بنا فرمود، و حالا از میامن پرتو التفات حضرت سلطانی آنموضع بقعه‌ایست چون سقف مرفوع و بیت معمور در غایت نزاهت و نظافت، و مانند ریاض دار السرور در نهایت صفا و لطافت، و ذکر آن در روضه که بیان عمارات خواهد بود مذکور خواهد شد.

چون حضرت اعلی از وظایف عزا و ترتیب آب و آش و طوی بازپرداخت، اخبار مترادف گشت که یادگار محمد میرزا ولد میرزا محمد بن بایسنقر میرزا را امیر حسن بیک رعایت نیک کرده، امرا و سپاه خراسانرا بعد از استیصال سلطان سعید ملازم رکاب

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۳۳

او گردانیده، و بجانب خراسان فرستاده، و چون بحدود بسطام رسیده خبر استعلا و استیلای حضرت اعلی شنیده عنان عزیمت بطرف استرآباد بیرون آمده، حضرت اعلی بسبب این خبر از غایت شوکت و حمیت خسروانه برآشفته،

لامیر خسرو الدهلوی:

گفت که هی‌هی بجهان عهد من‌وز دگری زلزله در مهد من

غازی ما چون نه بکار غز است‌دشمن اگر تاختن آرد سزاست

پنبه کنم لشکر او را چنان‌کز تن‌شان پنبه کنم استخوان پس باجتماع عساکر ظفر مآثر فرمان داده، امیر زین العابدین ارلات را از بلخ طلب فرمود، و امیر اسحق ترخان را ببلخ فرستاد، و جناب سلطنت شعاری نظام الدین سلطان احمد میرزا را که یزنه حضرت اعلی بود بحکومت و ایالت دار السلطنت هرات تعین فرمود، و امیر مبارز الدین ولی بیک را- که عمده دولت قاهره بود- برسم منقلای وی بجانب مازندران در ضمان امان روان گشت] «۱».

---

(۱)- تا اینجا از زیادات مج میباشد- س ۲ ص ۳۲۸ تا س ۱۵ ص ۳۳۳.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۳۴

چمن «۱» [دوم از روضه] بیست و چهارم در ذکر لشکر کشیدن حضرت اعلی (ابو الغازی سلطان حسین میرزا) بمحاربه یادگار محمد میرزا،

اشاره

و از چمن دولت گلهای نصرت چیدن در چهاردهم ربیع الاول سنه «۲» (اربع و سبعین و ثمانمایه «۳» اخبار مترادف گشت، و متعاقب رسید، که یادگار محمد میرزا ولد سلطان محمد ابن بایسنقر میرزا را «۴» امیر حسن بیک رعایت نیک کرده، امرا و سپاه خراسان را بعد از استیصال سلطان سعید ملازم او گردانیده، و بجانب خراسان فرستاده، و چون بحدود بسطام رسیده خبر استعلا و استیلاء

---

(۱)- مج: چمن دوم از روضه بیست و چهارم.

مک: چمن بیست و چهارم در ذکر لشکر کشیدن حضرت اعلی ابو الغازی سلطان حسین میرزا بمحاربه یادگار محمد میرزا و از چمن دولت گلهای نصرت چیدن.

پا: چمن بیست و چهارم در ذکر لشکر کشیدن حضرت ابو الغازی سلطان حسین میرزا با یادگار محمد میرزا و از چمن دولت گلهای

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

دولت چیدن.

(۲)- عبارت: (اربع و سبعین و ثمانمایه اخبار مترادف گشت و متعاقب رسید که یادگار محمد میرزا ولد .... و امیر ولی بیک را برسم منغلای بجانب مازندران فرستاد، و) از زیادات نسختان مک و پا میباشد و از مج بتمامه محذوف است.

مج: در چهاردهم ربیع الاول سنه مذکوره رایات همایون حضرت خسرو صاحب‌قران ابو الغازی سلطان حسین بهادر خان بساعتی میمون که بنظرات سعادت‌بخش مقرون بود بعزیمت مازندران جهت اندفاع مخالفان.

(۳)- مک: سنه ۸۷۴ اخبار مترادف گشت و متعاقب رسید که یادگار محمد میرزا.

پا: سنه اربع و سبعین و ثمانمایه اخبار مترادف و متعاقب رسید که یادگار محمد میرزا.

(۴)- مک: میرزا را امیر حسن. پا: میرزا امیر حسن.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۳۵

حضرت اعلی شنیده، عنان عزیمت بطرف استرآباد و ولایت مازندران تافته، و بر آن نواحی مستولی شده «۱»، و امیر شیخ زاهد از استرآباد «۲» بواسطه استیلاء او بیرون آمده، حضرت اعلی «۳» از استماع این خبر برآشفته، باجتماع عساکر ظفر مآثر فرمان داده، امیر زین العابدین ارلات را از بلخ طلب فرمود و امیر اسحق ترخان را ببلخ فرستاد، «۴» و نظام الدین سلطان احمد میرزا را که «۵» یزنه حضرت اعلی بود بحکومت و ایالت هرات تعیین فرمود، و امیر ولی بیک را برسم منغلای بجانب مازندران فرستاد. و «۶» [«۷» رایات همایون حضرت خسرو صاحب‌قران ابو الغازی سلطان حسین بهادر خان] بساعت [ی] میمون که بنظر [ا] ت سعادت‌بخش مقرون بود، بعزیمت مازندران جهت اندفاع مخالفان از بلده هرات نهضت فرمود (ه) «۸»، «پل سالار» مخیم عساکر ظفر مآثر گشت.

---

(۱)- مک: مازندران تافته و امیر شیخ میرزا.

پا: مازندران تافته و بران نواحی مستولی شده و امیر شیخ زاهد.

(۲)- مک: از استرآباد بواسطه استیلاء او بیرون آمده حضرت اعلی.

پا: از استرآباد بیرون آمده حضرت اعلی.

(۳)- مک: حضرت اعلی از استماع این خبر برآشفته باجتماع.

پا: حضرت اعلی بسبب این واقعه برآشفته باجتماع.

(۴)- مک: ببلخ فرستاد و سلطان احمد میرزا را که یزنه حضرت اعلی.

پا: ببلخ فرستاد و نظام الدین احمد میرزا را که یزنه حضرت اعلی.

(۵)- یزنه: شوهرخواهر. فرهنگ برهان قاطع.

(۶)- تا اینجا از زیادات نسختان مک و پا میباشد.

(۷)- مج: سنه مذکوره رایات همایون حضرت خسرو صاحب‌قران ابو الغازی سلطان حسین بهادر خان بساعتی میمون که بنظرات سعادت‌بخش مقرون بود بعزیمت.

مک: بجانب مازندران فرستاد و خود بساعت میمون که بنظر سعادت‌بخش مقرون بود بعزیمت.

پا: بجانب مازندران فرستاد و خود بساعتی که بنظرات سعادت‌بخش مقرون بود.

بعزیمت.

(۸)- مج. پا: فرمود. مک: فرموده.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۳۶

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مقارن این حال «۱» جناب ولایت‌پناه خواجه ناصر الدین عبید اله طیب اله مثواه بجانب حقایق‌پناهی مولانا نور الدین عبد الرحمن «۲» جامی نور اله مرقده السامی مکتوبی فرستاد مضمون آنکه: «۳» جمع [ی از] امرای سمرقند بی‌اجازت حضرت اعلی بدین جانب آمده «۴»، [و] کوچها و متعلقان ایشان در خراسان مانده، «۵» [و] مشوش اوقات [این] فقیر میشوند که درین باب جهت ایشان چیزی نویسد، «۶» هرچند بحسب عرف این صورت مستحسن نیست، چون بی‌رخصت آمده‌اند، «۷» التماس از خدمت مولوی آنکه چون حضرت اعلی را نسبت بدیشان کمال ارادت و اعتقاد حاصل است، «۸» اهتمام فرمایند که

---

(۱)- مج: این حال جناب ولایت‌پناه خواجه ناصر الدین عبید اله طیب اله بجانب حقایق‌پناهی.

مک. پا: این حال حضرت ولایت‌پناه خواجه ناصر الدین عبید اله طیب اله مثواه بحضرت حقایق‌پناهی.

(۲)- مج: عبد الرحمن جامی.

مک. پا: عبد الرحمن الجامی.

(۳)- مج: آنکه جمعی از امرای سمرقند بی‌اجازت.

مک: آنکه جمع امراء سمرقند بی‌اجازت.

پا: آنکه جمعی امراء سمرقندی بی‌اجازت.

(۴)- مج: آمده و کوچها.

مک. پا: آمده کوچها.

(۵)- مج: مانده و مشوش اوقات این فقیر میشوند که درین باب.

مک: مانده مشوش اوقات فقیر میشوند که درین باب.

پا: مانده مشوش اوقات شریف میشود که درین باب.

(۶)- مج. مک: هرچند بحسب عرف.

پا: هرچند بسبب عرف.

(۷)- مج. مک: التماس از خدمت مولوی.

پا: التماس از حضرت مولوی.

(۸)- مج: اهتمام فرمایند که نظر بر قصور و تقصیر آنجماعت نکند و چون خدمت مولانا را نسبت بجناب خواجه صدق اخلاص و حسن اعتقاد درجه اعلا داشت از سر ارادت بنفس شریف متوجه.

مک: اهتمام فرمایند که نظر بر قصور و تقصیر آنجماعت نکند حضرت مولانا از سر ارادت متوجه.

پا: اهتمام فرمایند که نظر بر قصور و تقصیر آنجماعهٔ نکنند حضرت مولانا از سر ارادت بنفس نفیس متوجه.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۳۷

نظر بر [قصور و] تقصیر آنجماعت نکنند. [و چون خدمت] مولانا [را نسبت بجناب خواجه صدق اخلاص و حسن اعتقاد درجه اعلا داشت] از ارادت [بنفس شریف] متوجه اردوی همایون گشت، چون نزدیک بمعسکر فیروزی اثر رسید از السنه و افواه استماع نمود که حضرت اعلی با حریفان مجلس انس بمباشرت و معاشرت «۱» مشغولند، «۲» [و اطراف مجلس «۳» بخوبان خورشید سیما و ساقیان ماه طلعت زهره جبین مزین است، و هرچه از اسباب طرب و مواد عشرت «۴» باشد مهیا و معین] «۵»، جناب مولوی توقفی فرمود «۶»، (و) امرای عظام و اعیان درگاه استقبال نموده بعد از شرایط تعظیم و تکریم مقصود معلوم کرده با غزلی «۷» [که خدمت مولانا] مناسب مقام و مقتضی حال «۸» (بدیههٔ) فرموده بود بمجلس همایون بازگشتند، و این دو بیت از آن غزلست.

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۱)- مج. مک: مشغولند.

پا: مقبول‌اند.

(۲)- عبارت: [و اطراف مجلس بخوبان ... و مواد عشرت باشد مهیا و معین] از زیادات نسختان مج و پا میباشد.

(۳)- مج: مجلس بخوبان خورشید.

پا: مجلس بخورشید.

(۴)- مج: در اصل «عزب»؟

پا: عشرت.

(۵)- مج: جناب مولوی.

مک. پا: حضرت مولوی.

(۶)- مج. پا: امراء عظام.

مک: و امرای عظام.

(۷)- مج: با غزلی که خدمت مولانا مناسب.

مک: با غزلی مناسب.

پا: با غزلی که حضرت مولانا مناسب.

(۸)- مج. پا: و مقتضی حال فرموده.

مک: و مقتضی حال بدیهۀ فرموده.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۳۸

«۱» (لحضرت مخدوم) [مولانا عبد الرحمن جامی نور اله مرقده]:

نه زهد آمد مرا مانع ز بزم عشرت‌اندیشان‌غم خود دور میدارم ز بزم عشرت ایشان

بجائی کاطلس شاهان نشاید فرش ره حاشاکه راه قرب باید دلق گردآلود درویشان چون این سلک در شاهوار از بحر «۲» محیط ضمیر «۳» (منیر حضرت) مولوی بصدف گوش حضرت اعلی رسید که،

«۴» (مصراع):

سخن درست و تعلق بگوش شه دارد،

محیط خاطر حضرت سلطانی موج گوهر برآورد و تمام غزل را بجواب موشح ساخته بمجلس فیض آثار «۵» جناب مولوی فرستاد، این سه گوهر گرانمایه که گوشواره عروسان معانی، و «۶» [تمیمه] و شاح «۷» حورای بهشتی می‌زیبد از آن سلک منظوم است،

(۱)- مج: لمولانا عبد الرحمن جامی نور اله مرقده.

مک: لحضرت مخدوم.

پا: این عناوین را ندارد.

(۲)- مج: محیط. مک. پا: بسیط.

(۳)- مج: ضمیر مولوی. مک. پا: این کلمه را ندارد.

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۴)- مج: مصراع. مک. پا: این کلمه را ندارد.

(۵)- مج: فیض آثار جناب مولوی فرستاد.

پا. مک: فیض آثار حضرت منبع اسرار فرستاد.

(۶)- مج: عروسان معانی و تمیمه وشاح حورای.

مک: عروسان معانی و وشاح حوراء.

پا: عروسان معانی و شمیمه حوراء

(۷)- حوراء: حورت حورا العین: اشتد بیاض بیاضها و سواد سوادها، فالعین حوراء و صاحبها احور، و الجمع: حور. وشاح: الوشاح بالکسر: السیف، و الوشاح بالضم:

قلادة من نسیج عریض یرصع بالجوهر تشده المراه بین عاتقها و کشحیها، و الجمع:

وشح.

تمیمه: خرزة یوضع علی الاطفال للوقایة من العین و الجمع: تمائم. الشمیمة و الشمیم:

الرائحة الطیبة.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۳۹

«۱»

(لحضرت اعلی):

نشاید مجمعی را گفت بزم عشرت‌اندیشان‌که نبود پرتو رویت چراغ مجلس ایشان

بجز تشویش نبود تخت «۲» [و] جاه و اطلس شاهی‌خوشا کنج فراغ و دلق گردآلود درویشان

حسینی‌وار از پیر مغان جویم قدح باشد «۳»ز درد جام جامی باده لعل جگرریشان «۴» [چون قاصد جواب غزل و جواب پیغام برطبق مرام بازرسانید جناب مولانا از لجه طبع گوهربار چند درّ آبدار دیگر در سلک نظم کشیده نثار مجلس دریانوال سلطانی گردانید، این دو جوهر از آن نظم است،

[بیت]:

رسید قاصد و درجی ز مشکناب آوردجه جای درج که درج در خوشاب آورد

سخن درست بگویم ز شاه مسند نازنیاز نامه درویش را جواب آورد].

بعد از آن رایات نصرت‌شعار از «۵» [موضع] «پل سالآر» حرکت فرموده، مرغزار

---

(۱)- مج: لحضرت اعلی. مک. پا: این جمله را ندارد.

(۲)- مج: تخت جاه و اطلس.

مک: تخت و جاه و اطلس.

پا: نبود تاج‌وتخت و اطلس شاهی.

(۳)- مج: از پیری مغان جویم قدح باشد.

مک: از پیر مغان جویم قدح جستم قدح باشد.

پا: از پیر مغان قدح باشد.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۴)- مج: عبارت: [چون قاصد جواب غزل و جواب پیغام .... نیازنامه درویش را جواب آورد] از زیادات نسخه مج میباشد و از نسختان مک و پا محذوف است.

(۵)- مج. پا: از موضع پل سالار.

مک: از پل سالار.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۴۰

رادکان مضرب خیام گردون احتشام گشت، «۱» [و امیر شیخ زاهد طارمی از مازندران و امیر حسن شیخ تیمور از سجستان]، و امرا و سرداران اطراف خراسان در آن منزل باردوی همیون پیوستند، چنانچه عارضان سپاه منصور سی هزار سوار عرض دادند.

و یادگار محمد میرزا نیز با امرای خراسان و حشم بی‌پایان از ترکمانان و لشکر مازندران بعزم مقاتله و مقابله از استرآباد در حرکت آمده، چون ابر و باد روان گشت، تا در صحرای «چناران» جباران و جراران هردو لشکر بهم رسیدند، چون سپاه کینه‌خواه یادگار محمد میرزا چندان نبود که در برابر لشکر فیروزی اثر «۲» [حضرت اعلی] صف برکشند بسه گروه قسمت شدند، و یک گروه بقصد «۳» جوانغار ۳۵، و یکی بجانب برانغار، و یکی متوجه قول همایون، بیکبار سبکخیز و عنان‌ریز حمله کردند، بنوعی که کوه از شکوه صولت ایشان ستوده شدی، و میمنه و میسره «۴» [سپاه نصرت‌پناه] حضرت اعلی برهم خورده، «۵» [امیر سید مراد بقتل رسید، و] ایل و یاغی و دوست و دشمن و آشنا و بیگانه درهم افتاده، امارات فزع اکبر، و علامات روز محشر بظهور پیوست، چون قلب همایون در صدق نیت و خلوص عقیدت با حضرت مالک الملک اعزجنده راسخ بود متفرق نگشت، و حضرت اعلی بنفس مبارک با جمعی از دلاوران نامدار و بهادران نصرت‌شعار جهت کومک

---

(۱)- مج. پا: و امیر شیخ زاهد طارمی از مازندران و امیر حسن شیخ تیمور از سجستان.

مک: این عبارت را ندارد.

(۲)- مج. پا: فیروزی اثر حضرت اعلی صف.

مک: فیروزی اثر صف.

(۳)- مج: قسمت شدند و یک گروه بقصد جوانغار و یکی بجانب برانغار و یکی متوجه قول همایون.

مک: قسمت شدند و یک گروه بقصد جانغار و یکی بجانب برانغار و یکی متوجه قول همایون.

پا: قسمت شدند یک گروه برسم جوانغار و یکی متوجه قول همایون.

(۴)- مج: و میسره سپاه نصرت پناه حضرت.

مک: و میسره حضرت.

پا: و میسره سپاه حضرت.

(۵)- مج. پا: [امیر سید مراد بقتل رسید، و].

مک: این عبارت را ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۴۱

لشکر بر طرف یسار ایستاده نظاره جلادت و مشاهده شجاعت و مبارزت یادگار محمد میرزا مینمود، که با رمح چون شهاب، و «۱» تیغ برق مانند، و نعره رعد آثار بهرطرف که حمله می‌آورد لشکری را از پیش می‌برد، چون دید که سپاه «۲» [ظفرپناه] از پا درآمده اختیار از دست می‌رود «۳»، [و اکثر افواج لشکر همایون پریشان و بی‌سامان گشتند]، حضرت اعلی بنفس «۴» مبارک آهنگ جنگ و عزم رزم فرمود،

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

کانچه کند یک تن تنهای شاه‌نیست میسر که کند صد سپاه «۵» و دوال اقبال «۶» بر طبل باز نصرت‌شعار کوفت، لشکر متفرق چون صدای طبل باز شاه شنیدند جوقاجوقا، فوجافوجا، صفاصفا در ظل رایت «۷» (نصرت) سرایت همایون، که مهبط آی (ا) ت «۸» [نصرت و] دولت روزافزونست جمع آمدند، و حضرت اعلی بدل قوی

---

(۱)- مج. پا: و تیغ برق مانند.

پا: و برق تیغ مانند.

(۲)- مج: سپاه ظفرپناه از پا درآمده.

مک. پا: سپاه از پا درآمده.

(۳)- مج. پا: [و اکثرا فوج لشکر همایون پریشان و بی‌سامان گشتند].

مک: این عبارت را ندارد.

(۴)- مج. مک: حضرت اعلی بنفس مبارک.

پا: حضرت اعلی بنفس اعلی.

(۵)- دوال: تسمه رکاب و غیره آن، تازیانه.

(فرهنگ برهان)

(۶)- طبل باز، طبلک باز: نقاره کوچکی که بازداران همراه دارند و چون نخچیری بر زمین نشسته یا در آب شناور بینند آن نقاره را میزنند تا از آواز آن نخچیر از جای برخاسته و باز را بر آن سردهند.

(فرهنگ غیاث اللغات)

(۷)- مج. پا: رایت سرایت.

مک: رایت نصرت سرایت.

(۸)- مج: مهبط آیت دولت.

مک: مهبط آیات دولت.

پا: مهبط آیات نصرت و دولت.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۴۲

«۱» [و امل فسیح]، و نیت خالص و یقین صادق حمله «۲» (می) کرد، «۳» [و زبان روزگار مطابق بر مقتضای حال را بدین رباعیه مترنم گشت،

لامیر معزی طاب ثراه:

ای شاه زمین بر آسمان داری تخت‌سستست عدو تا تو کمان‌داری سخت

حمله سبک آری و گران داری لخت «۴»پیری تو بدانش و جوان داری بخت] «۵» و بهمان یک حمله جمله جنس جیش مخالفانرا «۶» بی‌سر نعال بغال گردانید (ه) «۷»، و هیأت مجموعی ایشان تارومار شده، اکثر (ی) «۸» عرضه هلاک و دمار گشتند، و جمال فتح بر صفحه آینه تیغ مالک رقاب حضرت اعلی جلوه‌گر و چهره‌نمای گشت، و یادگار محمد میرزا همچنان سراسیمه‌وار جنگ میکرد، تا قاضی بیک «۹» [درین محل] عنان او را گرفته از معرکه بیرون برد، و بجانب دامغان و سمنان راه هزیمت پیش گرفتند،

---

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۱)- مج: و امل فسیح. مک. پا: این جمله را ندارد.

(۲)- مج. پا: حمله کرد. مک: حمله می کرد.

(۳)- عبارت: [و زبان روزگار مطابق بر مقتضای حال را بدین رباعیه ..... بدانش و جوان داری بخت] از زیادات نسخه مج است و از دیگر نسخه‌های مورد استناد محذوف است.

(۴)- لخت: گرز، ستیزه کردن، پاره کردن، کارد قصابان، کتک و شلاق. فرهنگ برهان.

(۵)- مک. پا: یک حمله جمله جنس.

پا: یک حمله جنس.

(۶)- مج. پا: بی‌سپر نعال بغال.

مک: بی‌سر نعال.

(۷)- مج. پا: گردانید.

مک: گردانیده.

(۸)- مج: اکثر عرضه.

مک. پا: اکثری عرضه.

(۹)- مج. پا: درین محل.

مک: این جمله را ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۴۳

و حضرت اعلی موهبت این فتح نامدار را محض عنایت و عاطفت «۱» [حضرت] پروردگار «۲» شناخته، بسجدات شکر الهی، و ایفای نذور قیام فرمود، و منشیان بلاغت‌شعار فتح نامها بقلم معجز آثار رقم نموده باطراف «۳» [و اقطار] ممالک فرستادند. و امیر حسن شیخ تیمور را بضبط و محافظت استرآباد نامزد فرمود «۴». (و) مو [ا] کب همایون در ظل تأییدات حضرت بیچون سالم و غانم «۵» [و] مظفر و منصور، [و] مبتهج و مسرور بمستقر سلطنت و مسند خلافت مراجعت فرمود. و ظهور فتح مذکور، «۶» [روز] هشتم ربیع الاول سنه مذکوره بود، و سوم جمادی الآخر عرصه دار الملک هرات از وصول رکاب هلال‌آسا، و نقوش نعال مراکب، فلک مواکب مزین و مقمر گشت، و سریر شهریاری و متکای جهانداری بفر جلوس همایون فلک‌سای، «۷» (و) فرقدفرسای شد. و اکابر و اعیان مملکت بعز بساطبوس سرافراز گشته مراسم نثار و پیشکش بجای آوردند، «۸» (و زبان) حال بفحوای این مقال مترنم گشت،

ظهیر فاریابی:

چه پرتو است که اقبال در جهان افکندچه غلغل است که دولت در آسمان افکند

---

(۱)- مج. پا: حضرت. مک: ندارد.

(۲)- مج: شناخته بسجدات است شکر الهی و ایفای نذور قیام فرمود.

پا: شناخته بسجدات شکرانه الهی و ایفاء نذور قیام نمود.

مک: شناخت بسجدات شکر الهی و ایفاء نذور قیام نمود.

(۳)- مج. پا: و اقطار. مک: ندارد.

(۴)- مج: مواکب همایون.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مک: و مواکب همایون.

پا: و مواکب همایون.

(۵)- مج: و مظفر و منصور و مبتهج.

مک. پا: مظفر و منصور مبتهج.

(۶)- مج: مذکور روز هشتم.

مک: مذکور هشتم.

(۷)- مک. پا: و فرقد. مج: فرقد.

(۸)- مج: آوردند حال.

مک: آوردند و زبان حال.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۴۴ غبار موکب شاهیست یا نسیم بهشت‌که بوی امن‌وامان در مشام جان افکند و یادگار محمد میرزا که از معرکه چناران روگردان شده «۱» [بطرف دامغان و سمنان رفته بود «۲»، [کس پیش امیر حسن بیک فرستاده] جهت استخلاص خراسان مدد طلبید، «۳» [و] امیر حسن بیک برحسب ملتمس او از امرای معتبر پسر عم خود «۴» [امیر یوسف بیک، و برادرزاده خود «۵» [امیر] حسن بیک، و امیر شاه منصور «۶» [ولد امیر شاه سوار] (را) [از قراقوملوق] با دو هزار سوار مکمل [و] مسلح بکومک فرستاد، و ایشان بخراسان درآمده آثار تسلط ظاهر کردند تا غلبه و ازدحام ایشان بولایت جام رسید، «۷» [ع]:

دیگر نماند ذوق در آن جام خوش‌گوار

مقارن این حال جمعی از اعیان «۸» [ولایت] «قاین» بسبب نزاعی که [در] «۹» میان اقران معهود است، «۱۰» [متوهم شده] بکرمان رفته بودند، [و امیر] زینل بیک

---

(۱)- مج: شده بطرف دامغان و سمنان.

مک. پا: شده سمنان.

(۲)- مج: کس پیش امیر حسن بیک فرستاده.

مک. پا: این عبارت را ندارد.

(۳)- مج: و امیر حسن بیک.

مک. پا: امیر حسن بیک.

(۴)- مج. پا: خود امیر یوسف.

مک: خود یوسف بیک.

(۵)- مج. پا: خود امیر حسن بیک.

مک: خود حسن بیک.

(۶)- مج: شاه منصور ولد امیر شاه سوار از قراقوملوق با دو هزار سوار مکمل و مسلح.

مک. پا: شاه منصور را با دو هزار سوار مکمل مسلح.

(۷)- مج: ع. مک. پا: این کلمه را ندارد.

(۸)- مج: اعیان ولایت قاین: قاین.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مک: اعیان قاین.

(۹)- مج: نزاعی که در میان. مک: نزاعی که میان.

(۱۰)- مج: معهود است متوهم شده بکرمان رفته بودند و امیر زینل.

مک: معهود است بکرمان رفته بودند زینل بیک.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۴۵

ولد امیر حسن بیک- که حاکم آنجا بود- برحسب درخواست آنجماعت هزار سوار مکمل نامزد قوهستان فرموده، درین محل تاختن آورده، «۱» [بیخبر] بر سر امیر (شیخ) زاهد طارمی که حاکم قوهستان بود درآمدند، و او را بقتل آورده، در تمامی قوهستان، و ترشیز، و زاوه، و محولات، و خواف، و باخرز، از تغلب و تعرض و نهب و غارت هیچ باقی نگذاشتند.

«۲» [ع: در ملک سم ستور بیگانه مباد،

و پیرحسین چولی که بامر حضرت اعلی کوتوال قلعه طبس گیلکی بود، قلعه مذکوره را بقوت بازوی شجاعت، و نیروی سرپنجه جلادت نگاه داشته، و ترکمانان و لشکر مخالفان را پیرامن قلعه نگذاشت، و پیادها از قلعه بیرون آمده، از تراکمه بسیاری بقتل آوردند]،

چون حضرت «۳» (اعلی) از کیفیت این حال (ات) خبر یافت باجتماع لشکرها فرمان داده، غره رمضان سنه مذکوره بجانب مخالفان روان شد، چون حدود سبزوار مخیم عساکر نصرت‌شعار «۴» [حضرت اعلی] گشت، یادگار محمد میرزا در «۵» [نواحی] سبزوار بود، قاضی بیک را با جمعی «۶» [از دلاوران سپاه خود] (در) سبزوار گذاشته بطرف بسطام

---

(۱)- مج: آورده بیخبر بر سر امیر زاهد.

مک. پا: آورده بر سر امیر شیخ زاهد.

(۲)- عبارت: [ع: در ملک سم ستور بیگانه مباد. و پیرحسن چولی ... بسیاری بقتل آوردند] از زیادات نسخه مج میباشد.

(۳)- مک. پا: حضرت اعلی از کیفیت این حالات خبر یافت.

مج: چون حضرت از کیفیت این حال خبر یافت.

(۴)- مج: نصرت‌شعار حضرت اعلی گشت.

مک. پا: نصرت‌شعار گشت.

(۵)- مج: نواحی. مک. پا: این کلمه را ندارد.

(۶)- مج: با جمعی از دلاوران سپاه خود سبزوار.

مک. پا: با جمعی در سبزوار گذاشته.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۴۶

رفت، و قراولان هردو جانب در ظواهر «۱» «بیار» و «کمند» ۳۶ بهم بازخورده حربی عظیم کردند، و مردم خراسان بر اهل عراق غالب گشتند، و از فریق مخالفان [نعمت خارزمی و نعمت دیگر را] کشتند، و چند روز سپاه همایون محاصره قلعه سبزوار نموده و فتح کردند، و قاضی بیک بقتل رسید.

ناگاه اخبار متواتر گشت که سلطان خلیل ولد ارشد «۲» [امیر] حسن بیک با لشکر بیحد بمدد میرزا یادگار محمد از طرف ساری متوجه شده «۳» [و] میرسد، چون خبر محقق گشت، امرا و سپهداران خراسان بتصور عاقبت‌اندیشی راه بیوفائی پیش گرفته، گروه‌گروه بجانب یادگار محمد میرزا میرفتند، و روزبروز مکنت و اقتدار او بیشتر می‌شد، تا آنکه امیر حسن شیخ تیمور «۴» [را] که

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

بامر حضرت اعلی ایالت استرآباد داشت «۵»، [و در موضع «دهنه» سر راه گرفته بود، بصولت بهادرانه درهم شکست، و او پناه بقلعه «شماسان» برده، بتوسل وسایل] ایل و منقاد مخالفان گشت، «۶» [و بایمان و پیمان ایشان درآمد، و در سلک امراء آنجماعت منخرط گشت]،

حضرت اعلی چون این اخبار استماع نمود، و کیفیت احوال برین منوال مشاهده فرمود رابطه اعتقاد، و ضابطه اعتماد از مردم خراسان بریده «۷» [گفت:

ع: لشکر بدعهد پراگنده به

پس بسبب حرکات منکر و کثرت تعدد مخالفان منکر رایات لاینصرف] بجانب

---

(۱)- «بیار» و «کمند»: حافظابرو نام این دو دهکده را «بهار» و «کماناد» نوشته است ورق ۱۷۷- ۱۷۶

(۲)- مج: ولد ارشد امیر حسن.

مک: ولد ارشد حسن بیک.

(۳)- مج: و میرسد. مک: برسد.

(۴)- مج: تیمور را که بامر. مک: تیمور که بامر.

(۵)- عبارت: [و در موضع دهنه سر راه .... برده بتوسل وسایل] از زیادات مج میباشد.

(۶)- عبارت: [و بایمان و پیمان ایشان ... منخرط گشته] از زیادات مج میباشد.

(۷)- عبارت: [گفت: ع لشکر بدعهد پراگنده به .... رایات لاینصرف] از زیادات نسخه مج میباشد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۴۷

سرخس منصرف گشت، «۱» [اما زبان اقبال بزبان حال بدین مقال ترنم سرای بود،

لخواجه سلمان الساوجی:

موکب عزم همایون تو لا- ینصرف استفتح در موضع کسرش اگر آید شاید و تمامی احشام و ایماقات که در آن نواحی بود تا حدود بسطام برگردانیدند] «۲»، (و از آنجا متوجه هرات شده) [و] یازدهم ذی الحجه [حضرت اعلی] بباغ «نظرگاه» [نزول] اجلال فرمود [ه]، بعد از هفته از «۳» «باغ نظرگاه» «۴» بمرغزار «بشرتو» و «۵» [نواحی] پل سالار نهضت فرمود، و دو سه روز آنجا توقف نمود، «۶» [و] لشکریان همچنان فوج‌فوج بطرف مخالفان میگریختند «۷»، [و آبروی وفاداری و حق‌شناسی بر خاک بدنامی میریخت، درین اثنا بدروغ آوازه درافتاد که تفرقه بحال اورق همایون که در قلعه نرتو بوده راه یافته].

حضرت اعلی چون اسباب پریشانی از همه جوانب جمع آمده دید، عنان عزیمت بجانب اورق همایون تافت، و مردم دودل و گروه منقلب القلب یکبارگی ابتر و پریشان

---

(۱)- مج: [اما زبان اقبال بزبان حال .... تا حدود بسطام برگردانیدند]. مک: این عبارت را ندارد.

(۲)- مج: برگردانید و یازدهم ذی الحجه حضرت اعلی بباغ «نظرگاه» نزول اجلال فرمود و بعد از.

مک: اعتماد از مردم خراسان بریده و از آنجا متوجه هرات شده یازدهم ذی الحجه بباغ نظرگاه نزول اجلال فرمود بعد از.

(۳)- «باغ نظرگاه»: از باغها و قصور سلطنتی دلگشای هرات است.

(۴)- «مرغزار بشرتو»: از چمن‌زارهای خرم بادغیس است.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۵)- مج: و نواحی پل سالار. مک. پا: و پل سالار.

(۶)- مج: و لشکریان. مک: لشکریان.

(۷)- عبارت: [و آبروی وفاداری و حق‌شناسی .... که در قلعه نرتو بوده راه یافته] از زیادات نسخه مج میباشد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۴۸

شده هریک بطرفی رفت، و حضرت اعلی «۱» [بظواهر قلعه «نرتو» رسیده] اورق را بحصا درآورده «۲»، [و با جمعی از لشکر خراسان و امرای ترکمان] بجانب آب مرغاب نهضت فرمود، «۳» (و) درین حال [امرای ترکمان و] امیر سلطان ارغون اجازت خواست بطرف جیحون رفتند، و موکب همایون بمیان ایل و اولوس ارلات درآمده، تمامی آن مردم از سر اعتقاد کمر خدمت بر میان انقیاد بسته، سلوک طریق خدمتگاری و جانسپاری پیش گرفتند، «۴» [و هریک بنوازش خسروانه سرفراز گشته، بمناصب مناسب حال اختصاص یافتند]، و هاتف دولت بتلقین تأیید الهی بمسامع جلال حضرت اعلی میرساند که:

شعر:

اذا اشتدت بک البلوی ففکر فی الم نشرح‌فعسر بین یسرین اذا فکرته فافرح «۵»

[لخواجه کرمانی]:

اشاره

ملک جهان زان تو خواهد شدن‌بخت بفرمان تو خواهد شدن این پریشانی مستتبع جمعیتها است، و این سرگردانی مستعقب امنیتها، عوض

---

(۱)- مج: [بظواهر قلعه نرتو رسیده]. مک: این جمله را ندارد.

(۲)- مج: درآورده و با جمعی از لشکر خراسان و امرای ترکمان بجانب آب مرغاب.

مک: درآورده بجانب آب مرغاب.

(۳)- مک: و درین حال امیر سلطان ارغون.

مج: درین حال امرای ترکمان و امیر سلطان.

(۴)- عبارت: [و هریک بنوازش خسروانه سرفراز گشته ... اختصاص یافتند]، از زیادات نسخه مج میباشد.

(۵)- مج: لخواجو کرمانی.

مک. پا. س: این جمله را ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۴۹

هر خاری که روزگار در راه همایون نهد، در باغ مراد گلها خواهد شکفت، و بدل هرشب که در نامرادی گذرد، روزها در کامرانی «۱» [و شادمانی] خواهد گذشت.

«۲» [للشیخ نظامی قدس سره]:

در نومیدی بسی امید است‌پایان شب سیه سفید است

---

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۱)- مج: و شادمانی. مک. پا: این کلمه را ندارد.

(۲)- مج: للشیخ نظامی قدس سره.

مک. پا. س: این عبارت را ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۵۰

روضه بیست و پنجم در جلوس یادگار محمد میرزا برفراز مسند سلطنت انتما

اشاره

در فرصتی که حضرت اعلی از نواحی «پل سالار» بجانب قلعه «نرتو» عزیمت فرمود، یادگار محمد میرزا در «۱» « [مرغزار] رادکان» «۲» [از توابع شهر طوس] مقام داشت، چون در هرات هیچ حاکمی و ضابطی نبود، «پاینده سلطان بیگم»- که عمه یادگار محمد میرزا بود، و در بیرون شهر مسکن داشت- در شهر درآمد، و جمعی از امرای بخدمت او مبادرت نموده، باتفاق نقاره شادیانه زدند، و روز جمعه ششم محرم سنه خمس و تسعین و ثمانمایه خطبه بنام یادگار محمد میرزا خواندند. «۳» [و جمعی از اباطیل و اوباش که در زوایای خفا و خمول بودند، سرها برآورده هریک از خود اعتباری گرفت]. و یادگار محمد میرزا چون بولایت جام رسید جهت «۴» [قاضی و ائمه و) اکابر هرات مکاتبات «۵» [از روی اعزاز و احترام] ارسال نموده، همکنان را استمالت تمام فرمود، بعد از آن در عقب موکب حضرت اعلی از جانب شمال هرات گذشته تا نزدیک «۶» مرغاب

---

(۱)- مج: در مرغزار رادکان.

مک. پا: در رادکان.

(۲)- مج: از توابع شهر طوس. مک. پا: این جمله را ندارد.

(۳)- عبارت: [و جمعی از اباطیل و اوباش .... از خود اعتباری گرفت] از زیادات نسخه مج میباشد.

(۴)- مج. پا: قاضی و ائمه و. مک: جهت اکابر.

(۵)- مج: مکاتبات از روی اعزاز و احترام ارسال.

مک. پا: مکاتبات ارسال.

(۶)- ولایت مرغاب و مروجاق از شهرستانهای معتبره خراسان است، به ص ۱۷۲ و ص ۴۱۰ از بخش نخستین این کتاب مراجعه شود.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۵۱

و مروجاق رفت، و امیر حسن شیخ تیمور را بمحافظت آن حدود بازداشته متوجه دار السلطنه هرات گشت، و اکابر رسم استقبال بجای آورده، بتعظیم و قیام و اعزاز و احترام اختصاص یافتند. و روز دوشنبه یادگار محمد میرزا بباغ زاغان- که بوم همایونش همیشه نشیمن شاهبازان فضای سلطنت و خلافت می‌بود- نزول اجلال فرمود، و بتختگاه «۱» آبا [ی عظام] و اجداد با احتشام خود تشرف جست، و تاج شهریاری، و مسند کامکاری بسر «۲» و قد (و) م خود سر (ا) فراز و بلندپایه گردانید، و زبان روزگار از روی اعتبار هردم بکوشش فرومیخواند،

«۳» [خواجه] حافظ:

شکوه تاج سلطانی که بیم جان در آن درج است کلاه دلکش است اما بترک سر نمی‌ارزد و امرای ترکمانرا- که اقربای امیر حسن

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

بیک بودند- همه را در باغها و عمارات سلطانی «۴» [و شاهزادها] مقام داده، بغایت رعایت حال ایشان مینمود، «۵» [و بانواع اکرام و احسان ملاحظه جانب ایشان میفرمود]. و آنجماعت آنچه مقدور بود، از محظورات، و بی‌رسمیها بجای می‌آوردند، تا فساد و تعدی ایشان «۶» (در شهر) و توابع

---

(۱)- مج: آبای عظام و اجداد.

مک: آبا و اجداد.

(۲)- مج: و قدم خود سرفراز.

مک: و قدوم خود سرفراز.

(۳)- مج: خواجه حافظ. مک: حافظ.

(۴)- مج: و عمارات سلطانی و شاهزادها مقام.

مک: و عمارات سلطانی مقام.

(۵)- عبارت: [و بانواع اکرام و احسان ملاحظه جانب ایشان میفرمود]. از زیادات نسخه مج میباشد.

مک: رعایت حال ایشان مینمود و آنجماعت آنچه.

(۶)- مج: ایشان و توابع از حد.

مک: ایشان در شهر و توابع.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۵۲

از حد تجاوز نمود، «۱» [و رعیت از بیراهی ایشان بیطاقت شدند]، یادگار محمد میرزا جمعی از ترکمانانرا که از خیل اقورلوق محمد بودند، و اکثر جور و بیداد از ایشان واقع میشد، همراه امیر حسن خوارزمی بجانب عراق فرستاد، «۲» (و) در اثنای این حال خبر رسید که سلطان خلیل ولد «۳» [امیر] حسن بیک با لشکر نامدار بمرغزار رادکان نزول نمود، و لشکریان او در ولایات طوس «۴» [و مشهد] و نواحی آن [حدود] مطالبات بلیغ، و مصادرات شنیع می‌نمایند، یادگار محمد میرزا «۵» [در صحبت رسولان همه‌دان] اخبار فتح خراسان پیش امیر حسن بیک بهمدان فرستاد، و باز نمود که درین سال مملکت خراسان بسبب تردد لشکرها، «۶» [و آمدوشد جنود جوانب] خراب و پریشان است، چنانچه از حدود «۷» جاجرم تا سواحل آب مرغاب «۸» [چیزی] زراعت نشده، و دواعی «۹» [خاطر] چنان بود که امرای ترکمانرا «۱۰» [که] در سلوک طریق

---

(۱)- مج: و رعیت از بیراهی ایشان بیطاقت شدند.

مک: این عبارت را ندارد.

(۲)- مج: در اثنای. مک: و در اثنای.

(۳)- مج: ولد امیر حسن. مک: ولد حسن بیک.

(۴)- مج: طوس و مشهد و نواحی آن حدود مطالبات.

مک: طوس و نواحی آن مطالبات.

(۵)- مج: [در صحبت رسولان همه‌دان].

مک: این عبارت را ندارد.

(۶)- مج: و آمدوشد جنود جوانب.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مک: این عبارت را ندارد.

(۷)- جاجرم: «از نواحی خراسان شهرچه (قصبه) جاجرم است، توابع بسیار و عمارات و باغهای زیبا و خرم دارد، محصول آن غله فراوان و باغها میباشد» (جغرافی حافظ ابرو ورق ۱۶۷- نزهة القلوب ص ۱۵۰ لیدن).

(۸)- مج: مرغاب چیزی زراعت.

مک: مرغاب زراعت.

(۹)- مج: و دواعی خاطر چنان.

مک: و دواعی چنان.

(۱۰)- مج: ترکمان را که در.

مک: ترکمان را در.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۵۳

مساعدت و معاونت بذل مجهود نموده‌اند رعایت بسزا نماید، اما بواسطه ویرانی دیار آن مقصود در عقده توقف ماند، مع‌هذا هنوز منازعان ملک در مقام انتقام هستند، و از جانب امیر حسن بیک ایلچی آمده رسم تهنیت بجای آورد، و پیغام رسانید که: اولاد سلطان سعید بسیارند، و لابد منتهز فرصت بوده، هرگاه محل یابندکار خود خواهند کرد، و حضرت اعلی ابو الغازی سلطان حسین میرزا «۱» [از آن کسان نیست که دستبردی ننماید که روزگار انگشت، در دندان گیرد]، هرآینه آن فرزند را از مدد و کومک «۲» [چاره] نخواهد بود، اکنون مقرر فرموده‌ایم که لشکرها در «۳» مو [ا] ضعی که بجانب غربی پل ابریشم است منتظر فرمان آن فرزند بنشینند، «۴» [و بعضی امرا که ملازم فرزند عزیز ساخته‌ایم اگر خواهد نگاهدارد، و الا رخصت فرماید که بدین جانب معاودت نمایند.] و فرزند سلطان خلیل بهادر را که بمدد او نامزد فرموده‌ایم، «۵» (و ب) مشهد مقدس رسیده حکم کرده «۶» [ایم] که بی‌رخصت آن فرزند پیشتر نرود. اکنون که مملکت خراسان:

«۷» [ع:]

بی‌دردسر نیزه و آمدشد پیکان

مسخر گشت؛ بهرچه درین باب رأی آن فرزند صواب بیند مختار است.

«۸» [و قلعه اختیار الدین نیز که شیخ بایزید نام بفرمان حضرت اعلی کوتوال آن بود مفتوح شده، شیخ بایزید مذکور بیرون آمده و در زمره ملازمان شاهزاده یادگار

---

(۱)- مج: از آن کسان ... در دندان گیرد.

مک: این عبارت را ندارد.

(۲)- مج: چاره. مک: این کلمه را ندارد.

(۳)- مج: مواضعی. مک: موضعی.

(۴)- عبارت: [و بعضی امرا که ملازم فرزند ... بدین جانب معاودت نمایند] از زیادات نسخه مج میباشد.

(۵)- مج: مشهد. مک: و بمشهد.

(۶)- مج: کرده‌ایم. مک: کرده.

(۷)- مج: ع. مک: ندارد.

(۸)- عبارت: [و قلعه اختیار الدین نیز که شیخ بایزید ... صواب بین او مفوض گشت] از زیادات نسخه مج میباشد.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۵۴

محمد میرزا انضمام یافت. و دستور الوزراء خواجه قطب الدین سمنانی را که بحضرت امارت‌مآبی مشار الیه رابطه «۱» نسبی دارد بمنصب امارت دیوان اعلی اختصاص بخشیده و اختیار ملک و مال برای رزین و رویت صواب بین او مفوض گشت.]

در اثنای این حالات خبر رسید که امیر حسن شیخ تیمور که او را بمحافظت حدود مرغاب بازداشته بودند، آن نواحی را گذاشته از راه سرخس بولایت «جرمغان» ۳۷ که سیورغال او بود عزیمت «۲» نمود (ه) «۳»، [و سبب این مخالفت ماده کدورتی بود که میان او و امیر علی جلایر که امیر الامرا بود واقع می‌بوده،] و چنان معلوم شد که میان او و «۴» [بندگان] حضرت اعلی مواضعه بوده، و رسل و رسایل از جانبین متواصل می‌بوده.

«۵» [شاهزاده از اعاظم امراء خود امیر شیخ عبد اللّه عباسی را عوض امیر حسن بمرغاب فرستاده، نشان بدارا بیک- که از قبل زینل‌بیک بقهستان آمده بود- ارسال نمود، مضمون آنکه مملکت خراسان دربسته بدین جانب تعلق دارد، بجانب اولگا و مقام خود مراجعت نماید، و بسلطان خلیل نیز نوشت که کس خود فرستد که جماعهٔ تراکمه که در قهستان و ترشیز و خواف و با خرز مستولی‌اند و طریق تعدی و بیراهی مسلوک میدارند ایشان را از آن نواحی برانند، و] کوتوال قلعه عماد، و «۶» [پیرحسین]

---

(۱)- در اصل: «نسبتی» قیاسا اصلاح گردید.

(۲)- مج: نمود. مک: نموده.

(۳)- عبارت: [و سبب این مخالف ماده کدورتی ... امیر الامرا بود واقع شد]، از زیادات مج است.

(۴)- مج: و بندگان حضرت اعلی.

مک: و حضرت اعلی. روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات ج۲ ۳۵۴ روضه بیست و پنجم در جلوس یادگار محمد میرزا برفراز مسند سلطنت انتما ..... ص : ۳۵۰

(۵)- عبارت: [شاهزاده اعاظم امراء خود امیر شیخ ... ایشان را از آن نواحی برانند، و] از زیادات نسخه مج میباشد.

مک: متواصل می‌بوده کوتوال قلعه عماد و مستحفظ قلعه طبس.

(۶)- مج: قلعه عماد و پیرحسین مستحفظ.

مک: و مستحفظ.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۵۵

مستحفظ قلعه طبس که تعیین فرموده حضرت اعلی «۱» بود (ند) کس بدرگاه شاهزاده فرستاده اظهار ایلی و انقیاد نمود [ند]. «۲»

و شاهزاده بدین اسباب که دست در یکدیگر میداد بکمال دولت خود مستظهر میگشت، و از نیل این مطالب بحصول مقاصد کلی مستبشر می‌بود،

اما روزگار اسباب «۳» [حشمت] کامکار دیگر نظم میداد، و دست تقدیر چهار بالش سلطنت از برای شهریار (ی) «۴» دیگر می‌نهاد.

---

(۱)- مج: بود. مک: بودند.

(۲)- مج: نمودند. مک: نمود.

(۳)- مج: اسباب حشمت کامکار.

مک: اسباب کامکار دیگر.

(۴)- مج: شهریار دیگر.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مک: شهریاری دیگر.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۵۶

چمن اول از روضه بیست و پنجم در ذکر ایلغار فرمودن حضرت اعلی و بقتل آوردن یادگار محمد میرزا

اشاره

بحکم کریمه: عَسی أَنْ تَکْرَهُوا شَیْئاً وَ هُوَ خَیْرٌ لَکُمْ، ای بسا پریشانی که در ضمن اسباب جمعیتها جمع باشد، و بسیار نگرانیها که منتهی باصناف شادمانیها و «۱» [کامرانیها] شود، سپاه خزان هرپیرایه باغ و بستان که بغارت برد، مواکب شاه ربیع از آن بیشتر و بهتر بازآورد، و هر مرارت فراق که مذاق جان را تلخ گرداند ساقی افضال الهی عوض آن صد شربت شیرین شادمانی بکام لب‌تشنگان بیابان طلب رساند، بادیه‌پیمایان کعبه مقصود، و متعطشان بوادی آمال بعد از طی منازل تعب، و قطع مراحل کرب بوصال حرم، و زلال زمزم فایز گردند، و مزمنان بستر ناکامی پس از تجرع کؤس درد نامرادی و احتمال مشقت «۲» احتما بدرجات صحت انتما یابند،

«۳» [للشیخ] نظامی [قدس سره]:

چو وقت آید که اقبال اندر آیدباستقبال حاجتها برآید

موافق شد چو با اندیشه تقدیردر آن اندیشه حاجت نیست تدبیر

---

(۱)- مج: شادمانیها و کامرانیها شود.

مک: شادمانیها شود.

(۲)- احتما: احتماا المریض: امتنع، و احتمی منه: اتقاه.

(۳)- مج: للشیخ نظامی قدس سره.

مک: نظامی.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۵۷

غرض از عرض این تسبیب آنستکه موکلان قضا و قدر چهار بالش عناصر و بساط بارگاه اعراض و جواهر ملک را خالص از برای اتکا و استناد حضرت اعلی ساخته و پرداخته بودند، و رایت دولت و بارگاه حشمتش را برفراز ایوان «۱» [کیوان] و ذروه خرگاه اطلس نهم آسمان افراخته. اما چون هنوز جام آمال از کدورات بعضی عوارض صافی نشده بود، و کوکب اقبال از حضیض پریشانی باوج کامرانی صعود ننموده، چند روز [ی] «۲» از ارتکاب شداید، و احتمال مقاسات چاره نبود.

حاصل الامر آنکه: در فرصتی که حضرت اعلی در میان الوس ارلات بود «۳» [اولاد سلطان سعید بتصور آنکه تفرقه در اسباب جمعیت حضرت اعلی راه یافته باندک کوششی مستاصل میشود، سلطان محمود میرزا، و ابا بکر میرزا، و الغبیک میرزا، اتفاق نموده بعزم مقابله و محاربه حضرت اعلی پیش آمدند، چون تسویه صفوف و تعبیه فریقین آراسته گشت، بعضی امرای ارلات طریق خلاف سپرده عنان بجانب معانـدان تافتند، چون حضرت اعلی در همه حال توکل و تولا بر کرم حق‌تعالی دارد، هیچ از آن دغدغه بخاطر راه نداد، و بهمان معدودی که در ظل رایت منصور بود حمله بر سپاه مخالفان برد، و چند فرسنگ ایشانرا برداشته براند،

بیت:

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

بسیار گرد معرکه پر زد همای فتح‌آخر فراز رایت سلطان قرار کرد چون بصولت دولت، و تأیید نصرت صورت جمعیت مخالفانرا از قبیل: تفرقوا شیعا، پریشان گردانید،] «۴» پیوسته خبر بسمع همایون میرسید که یادگار محمد میرزا

---

(۱)- مج: ایوان کیوان و ذروه.

مک: ایوان و ذروه.

(۲)- مج: چند روزی. مک: چند روز.

(۳)- عبارت: [اولاد سلطان سعید بتصور آنکه تفرقه در اسباب جمعیت حضرت اعلی ...

تفرقوا شیعا پریشان گردانید]، از زیادات نسخه مج میباشد و از دیگر نسخه‌های مورد استناد محذوف است.

(۴)- تا اینجا از زیادات نسخه مج میباشد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۵۸

در شرب مدام افتاده، چون نرگس و بنفشه سر از خواب مستی و مخموری برنمی‌آرد، و حباب‌وار خانه جز در سر پیاله و پیمانه ندارد، و از غرور جوانی، و نشاط کامرانی بامور ملک‌داری و سلطانی نمی‌پردازد.

«۱» [لخواجه] حافظ:

حباب را چو فتد باد نخوت اندر سر کلاه‌داریش اندر سر شراب رود همه روز از غره صباح تا طره رواح جز با اقداح همدم نیست، و هرشب از سیاهی شام تا سفیدی بام در شبستان او بغیر از مطرب و ساقی محرم نه، عرصه ساحت درگاه و بارگاه از ضبط و حراست رقیبان و نقیبان خالی، و حوالی دیوان و ایوان از محافظت و ملازمت اعیان و ارکان فارغ، و رعایا و سکنه مملکت از فساد و بیداد تراکمه عظیم مضطر و مضطرب‌اند. چون ضمیر منیر حضرت اعلی بر کیفیت این احوال اطلاع یافت، همت و نیت بر اعلای اعلام دین الهی و استخلاص مسلمانان از تعرض و تعدی آن طایفه یاغی باغی مرتکبان مناهی و تباهی جزم فرمود، و عزایم پادشاهانه بر تحری مراضی حضرت خالق البرایا و دفع رزایای آن فئه ظلمه از قاطبه رعایا مقصور داشته، متوکلا علی الله نه باستظهار حشم و سپاه با همان معدودی (چند) که در سایه رایت ظفرپناه حاضر بود (ند)، از نواحی میمنه و فاریاب،

«۲» [ع:] ظفر همعنان «۳» (و) ملک همرکاب

بنوعی که فحوای کریمه:

و لسلیمان الریح غدوها شهر و رواحها شهر، بیان حال آمد، ایلغار فرمود، و مانند خورشید که چون تیغ «۴» نهار از قراب خاور برکشد، در روز [ی] «۵» عالمی مسخر

---

(۱)- مج: لخواجه حافظ. مک: حافظ.

(۲)- مج: ع. مک: ندارد.

(۳)- مج: همعنان ملک.

مک: همعنان و ملک.

(۴)- در اصل: نهاب، و التهاب بالتشدید: الکثیر النهب، بسیار نهب‌کننده تاریکی یا ستارگان.

(۵)- مج: روزی. مک: روز.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۵۹

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

گردانـد، یـا مثـل فلـک دوار که مواکب کواکب را در شـبی از مطلع مشـرق بمکمن مغرب رسانـد روان گشـته، شب بیست و سـیوم صفر- ختم بـالخیر و الظفر- «۱» (در) ظواهر هرات از دره دوبرادران گذشـته چون «۲» (در) مقابل مزار «۳» قد [و] سی پناه گازرگاه رسید توجه بروحانیت حضرت «۴» [شـیخ الاسـلام] خواجه [عبد اللّه انصاری] قدس سره نموده، نذورات [گرانمند] و نیتهای نیکو [و خصلتهای ارجمند] در خاطر «۵» [همایون قرار داده]، و استمداد همت نمود (ه) «۶»، بخیابان درآمد، و در وقتی که،

«۷» [ل] خاقانی:

صبح برآمد ز کوه چون مه نخشب ز چاه‌ماه برآمد بصبح چون دم ماهی ز آب

شد گهر اندر گهر صـفحه تیغ سـحرشد گره اندر گره حلقه درع سـحاب چون قضای الهی، و فیض صـبحگاهی بباغ زاغان درآمده، سکنـدروار با تیغهای آینه‌کردار، در آن ظلمات شب تار، بقصد چشـمه «۸» [آب] حیوۀ یادگار محمـد میرزا مبادرت نمودنـد، و امیر علی جلایر، و ترکمانان «۹» [جاهل] غافل متفرق شده، هریک

---

(۱)- مج: و الظفر- ظواهر. مک: و الظفر- در ظواهر.

(۲)- مک: چون در مقابل. مج: چون مقابل.

(۳)- مج: قدوسی. مک: قدسی.

(۴)- مج: حضـرت شـیخ الاسـلام خواجه عبد اللّه انصاری قدس سـره نموده نذورات گرانمند و نیتهای نیکو و خصلتهای ارجمند در خاطر.

مک: حضرت خواجه قدس سره نموده و نذورات و نیتهای نیکو در خاطر.

(۵)- مج: همایون قرار داده.

مک: این جمله را ندارد.

(۶)- مک: نموده. مج: نمود.

(۷)- مج: لخاقانی. مک: خاقانی. س: بیت.

(۸)- مج: چشمه آب حیواۀ.

مک: چشمه حیواۀ.

(۹)- مج: ترکمانان جاهل غافل.

مک. س: ترکمانان غافل.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۶۰

در گـوشه مست خواب و مخمور شـراب افتـاده بود «۱» [نـد، و] یادگار محمـد میرزا، با دو سه خـدمتگار «۲» [ان] پانگار «۳» در بام کوشک بنوعی در خواب غفلت رفته که گوئی تا قیامت بیدار نخواهد شد. و زبان روزگار در بیان حال می‌خواند،

«۴» [لخواجه عماد فقیه]:

ترا که گفت که در باغ عیش و مسـند نازمی شبانه خور و خواب صبحگاهی کن تا وقتی که بهادران موکب میمون سلطانی «۵» [ب] نزدیک چهل‌سـتون رسـیدند یک تن از آنجماعت واقف نگشت، «۶» [و] حضـرت اعلی آفتـاب‌وار تیغ ظفرنگار برآورده جمعی «۷» (را) فرمود تا بر سـر یادگار محمـد «۸» [میرزا] رانـده او را در خواب گرفتنـد، بیچـاره چون چشم خواب‌آلود بگشـاد، بخت خفته در

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

خواب رفته دید، و دولت بیدار بر سر آمده ندا میکرد.

«۹» [مصراع]:

کافتابت برسر آمد برنمیخیزی هنوز_____

(۱)- مج: افتاده بودند و یادگار.

مک. س: افتاده بود یادگار.

(۲)- مج: خدمتگاران. مک. س: خدمتگار.

(۳)- پانگار: زینت. نگار: زینت.

(۴)- مج: لخواجه عماد فقیه. س: بیت.

مک: این جمله را ندارد.

(۵)- مج: سلطانی بنزدیک.

مک: سلطانی نزدیک.

(۶)- مج: و حضرت. مک. س: حضرت.

(۷)- مج: جمعی فرمود.

مک: جمعی را فرمود.

(۸)- مج: محمد میرزا رانده.

مک: محمد رانده.

(۹)- مج: مصراع. مک: کلمه مصراع ندارد. س. عبارت (مصراع: کآفتاب ... هنوز) را ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۶۱

هرآینه شراب دوشین، و خواب نوشین بسا روز دولت «۱» که (برسر آورده، و) بزوال برده، [و بسیار کوکب سعادت که بحضیض و بال آورده]، چنانچه این دو بیت مشهور بر صدق این مقال شاهد حال است:

«۲» [رباعیه]:

شاها ز می گران چه برخواهد خاستوز مستی بیکران چه برخواهد خاست

شه مست و جهان خراب و دشمن پس‌وپیش‌پیداست کزین میان چه برخواهد خاست حاصل الامر شاهزاده مخمور «۳» (مهجور) را در مقابله خطاب حضرت اعلی آورده بازداشتند، حضرت اعلی «۴» [بزبان رفق و مدارا] فرمود: که ای برادر هم صباحت طلعت‌داری، و هم ملاحت فطرت، هم نسب نامی، و هم حسب سامی، هم شجاعت ذاتی، و هم شهامت جبلی. اما میان ما برادران اگر بسبب ملک موروثی و طلب مقام آبای عظام مناقشه بود، لایق آن و مناسب چنان بود، که ترکمانان بیگانه را که جز سفک دماء، و سبی «۵» (اموال) و اسر اولاد، و هتک استار عیال مسلمانان شیوه نمیدانند، در مملکت راه ندادی، و توسل بمظاهرت، و تعلق بمعاضدت ایشان ننمودی،

---

(۱)- مج. س: روز دولت که بزوال برده و بسیار کوکب سعادت که بحضیض و بال آورده چنانچه.

مک: روز دولت که برسر آورده و بزوال برده چنانچه.

(۲)- مج: رباعیه. مک: ندارد. س: نظم.

(۳)- مج: مخمور را در مقابله.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مک. س: مخمور مهجور را در مقابله.

(۴)- مج: بزبان رفق و مدارا.

مک. س: حضرت اعلی فرمود.

(۵)- مک. س: و سبی اموال و اسر اولاد.

مج: و سبی و اسر اولاد.

و «السبی»: ما یسبی، یقال: «جاءوا بسبی کثیر»، و الغالب تخصیص الاسر بالرجال و السبی بالنساء. من: سبی یسبی سبیا العدو: اسره.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۶۲

«۱» [ل] عصمت «*»:

اهل تحقیق برآنند که بر نتوان خورداز درختی که برد سایه بباغ دیگر در اثنای این سخن بهادران ظفرقرین، و مبارزان نصرت «۲» کمین از سر قهر و کین «۳» (تیغ) آینه آئین برکشیده گفتند:

«۴» [ع:]

رخنه‌گر ملک سرافکنده به

و نهال قد صنوبر مثال او را که راست سروی بود بر کنار جویبار ملک سرکشیده از پا درآوردند.

«۵» [بیت]:

کاینست سزای روبهی کز غفلت‌در بیشه شیر خواب خرگوش کند

---

(۱)- مج: لعصمت. س: بیت.

مک: عصمت.

(*) «عصمت»: خواجه عصمت یا خواجه عصمت اللّه بخاری، از بزرگ‌زادگان ماوراء النهر خراسان است، «علوم ظاهر را تکمیل کرده، از غایت شوخ‌طبعی خود را بشعر منسوب ساخت»، «دیوان اشعارش مشهور است ... قصیده در مرثیه حضرت صاحب‌قرانی سروده که مطلع آن این بیت است»:

ای فلک خرگاه ویران کن که سلطان غایب است‌تخت گو بر خاک بنشین چون سلیمان غائب است و در تاریخ وفات او گفته‌اند:

تاریخ وفات خواجه عصمت‌هرکس که شنید گفت «تمت» و قبرش در بخارا در حجره او است.

(مجالس النفائس- امیر علیشیر ص ۱۸۷ و ۱۲. حبیب السیر جزو سوم از مجلد سوم ص ۹۱. خلاصهٔ الاخبار- خاتمه).

(۲)- مکین: بتقدیم میم بر کاف یعنی نصرت و ظفر جایگاه ایشان. یا بتقدیم کاف بر میم یعنی نصرت و فیروزی در کمین و انتظار ایشان.

(۳)- مج: و کین آینه.

مک: و کین تیغ آینه.

(۴)- مج: ع. مک: ندارد. س: نظم.

(۵)- مج: بیت. مک: ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۶۳

«۱» بیک نفس کشتی حیوهٔ شاهزاده مغرور از آسیب تندباد قهر درهم شکست، و نوح روحش پیش از آنکه بجودی نجات و ساحل

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

امان رسد در غرقاب فنا و گرداب بلا غوطه خورد.

و در زمان حدوث این واقعه که از شهور شهر صفر بود، و تاریخ سال نیز از «شهر صفر» مستفاد «۲» (میشود:

شد شهر صفر ۳۸ شهید و هم «۳» «شهر صفر»از سال شهادتش همی داد خبر) «۴» [یادگار محمد در حسن شمایل چهارده ماهی بود بنوزده سالگی رسیده که بمغرب هلاک افول نمود.

بیت:

تا جهان رسم دستبرد نهاددستبردی چنین ندارد یاد آنچه در تواریخ از سطوت بهرام‌گور منقولست که: چون خاقان چین بقصد استیصال او با لشکری چون کوه آهنین بآهنگ کین توجه نمود، و بهرام را مواد ممانعت و اسباب مدافعت او مهیا نبود، ترک تاج کیانی و سریر خسروانی کرده از میان

---

(۱)- از اول این صفحه تا آخر کتاب نسخه (س) ابتر و اوراق آن محذوف است.

(۲)- عبارت: (میشود:

شد شهر صفر شهید و هم «شهر صفر»از سال شهادتش همی داد خبر) از زیادات نسخه مک میباشد.

(۳)- شهر صفر:- سال ۸۷۵ ه.

(۴)- عبارت: [یادگار محمد در حسن شمایل چهارده ماهی بود بنوزده سالگی ... این صولت بهادرانه گرده پلنگان صحرا کباب میکرد] از زیادات نسخه مج میباشد و از دیگر نسخه‌های مورد استناد محذوف است.

- از س ۸ ص ۳۶۳ تا س ۲۱ ص ۳۶۴.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۶۴

مملکت کناری گرفته چنانچه هیچکس را از حال او خبری نبود، و فرصت نگاه میداشت تا خاقان چین را از حال او فراموش شد، و اقطار و اطراف ممالک را از وجود معاند و معارض خالی شمرده، ایمن و مطمئن بمعاشرت شراب و مباشرت اتراب و ملاعبت لعبتان چین و معانقت دلبران زهره‌جبین مشغول می‌بود، بهرام با لشکر مریخ انتقام از گوشه که هیچکس را خبر نبود بیرون تاخته، در فضای صحرای شبیخون بر سپاه خاقان زده شمل ملتئم او را متفرق گردانید، و جمع منتظم او را پریشان ساخته، خاقانرا بقتل رسانید. و بار دیگر بجلالت «۱» وافر و ابهت وافر و سطوت موفور و شوکت ظاهر متمکن گشت، و پیش از زمان او تا بآدم و بعد از روزگار او تا بآن دم که این فتح نامدار ظهور یافته دستبرد بهادرانه بهرام پیش همه‌کس از سلاطین ایام و خواقین عالیمقام معتبر و مسلم بوده، و هیچکس را مثل آن نصرت اتفاق نیفتاده. اما از طنطنه مهابت این فتح همایون جای آن هست که گور بهرام‌گور بلرزد، و از دبدبه صلابت این دستبرد نادر الوقوع پای رستم دستان از مقام تمکن بلغزد، چه بهرام را در تمامی ممالک غیر از خاقان هیچکس معاندی و معارضی نبود، آن تهور و مردانگی بدان دلیری نمود، و حضرت اعلی در وقتی از میمنه و فاریاب بعزیمت این دستبرد پای در رکاب کامیاب آورد از طرف شرقی و شمالی آن‌مکان تا سرحد ترکستان مردم بتبعیت اولاد سلطان سعید در مقام انتقام و عداوت بودند، و از جانب غربی و جنوبی تا نواحی بغداد و هرمز جهت تقویت و تمشیت یادگار محمد میرزا در معرض معارضه و معاندت، کسی که در چنین محلی که تصور طرفین او محض آفت و مخالفت باشد ازین گونه جرأتی نماید، و بدین نوع تهوری که عدیل ندارد، و هیچ متنفس را مثل این قضیه در خاطر نمیگردد، از هیبت این سطوت مردانه زهره نهنگان دریا آب میشود، و از سورت آتش این صولت بهادرانه گرده پلنگان صحرا کباب میگردد] «۲».

از وقوع این حال شعله نیران قهر سلطانی در دلهای سخت اعادی چون آتش

---

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۱)- کذا؟ بتکرار کلمه «وافر»؟.

(۲)- تا اینجا از زیادات نسخه مج میباشد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۶۵

در سنگ جای گرفت، و آثار خوف و باس، و رعب و هراس موکب همایون در ضمایر مخالفان مانند خمار در خمر مخمر گشت. قاصدان ملک- که از اطراف و جوانب گردن برکشیده بودند- از استماع این احدوثه سرافکنده گشتند، و مبارزان معارک مردی و مردانگی- که تیر ایشان از قبه زرین خورشید میگذشت، و سپر لاجوردی افلاک از زخم تیغ و سنان ایشان مشبک می گشت- از حیرت این واقعه شرمنده بماندند.

«۱» [در آن فرصت بالتماس یکی از ارباب «۲» «علم ادوار»- که در باب این قضیه صوتی ساخته بود- مؤلف را غزلی اتفاق افتاده که بعضی از ابیات آن اینست:

لمؤلفه:

ای غبار راه تو در چشم گریان یادگاررفتی و ماند از تو در دل داغ هجران یادگار

ماند بر رخسارهای زرد تا دور ابدبر مثال سکه بر زر داغ سلطان یادگار

این بیاض چهره روز و سواد زلف شب‌مانده است از روی و موی خوبرویان یادگار

---

(۱)- عبارت: [در آن فرصت بالتماس یکی از ارباب «علم ادوار» ... تا ابد این شعر نامی در خراسان یادگار] از زیادات مج میباشد.

(۲)- «علم الادوار»: مراد مصنف علم موسیقی است که از فروع آن «علم تألیف الالحان و الاصوات» و «علم الایقاعات» میباشد، اما علم الادوار در اصطلاح فرهنگ اسلامی نام یکی از فروع علم نجوم و هیئت افلاک میباشد، و اطلاق آن بر علم موسیقی در جائی بنظر نرسید. مولی احمد بن مصطفی معروف به طاش کبری‌زاده مینویسد: «علم الادوار و الاکوار- و الدور یطلق فی اصطلاحهم علی ثلثهٔ مایهٔ و ستین سنهٔ شمسیه و الکور علی مایهٔ و عشرین سنهٔ قمریهٔ، و یبحث فی العلم المذکور عن تبدل الاحوال الجاریهٔ فی کل دور و کور و هذا من فروع علم احکام النجوم» و کتاب «علم الادوار فی احکام النجوم» از تصانیف ابو معشر بلخی مشهور است. (مفاتیح العلوم- خوارزمی ص. ۲۳۵ لیدن.

مفتاح السعادهٔ و مصباح السیادهٔ ج/ ۱- ص ۳۲۲. و کشف الظنون- ج/ ۱ ص ۵۰).

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۶۶ مانند همچون صیت تیغ شاه دین سلطان حسین‌تا ابد این شعر نامی در خراسان یادگار] «۱».

القصه: افواج تراکمه که در هرات بودند هم در آن صبح شام سروری روی بهزیمت نموده بجانب قهستان روان شدند، و علی الصباح بیست و سوم شهر صفر «۲» [گفت‌وگوی] این خبر در السنه و افواه افتاد، و هرچند مردم بیشتر تکرار این واقعه میکردند عجبتر می‌نمود، بلکه از «۳» (غایت) ندرت و اعجاب جمعی که میدیدند هم تصدیق نمی‌نمودند.

زهی صنعت که میخواهد چنین قدرت پدید آردکه مردم گرچه می‌بینند هم ناید ز خود باور و «باغ زاغان» که مشحون بود بنفایس جواهر و ظروف فضه و ذهب و اسبان بدوی و زینهای مرصع و غرایب سلاح «۴» [و سلب]، و رغایت کتب و چینی‌آلات، و عجایب طرایف و تنسوقات تمام بغارت رفت. «۵» [و امیر علی جلایر که عمده استظهار و مدار علیه کاروبار آن درگاه بود، چون استماع این خبر نمود بضرورت گوشه گرفت، و بعد از تفحص و تجسس بقضای الهی گرفتار آمده. بوساطت برهان قاطع تیغ آبدار سرش وداع تن، و روحش فراق بدن اختیار کرد. و از «۶»] جمع امرای- که تربیت یافته و از خاک برداشته

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

(۱)- تا اینجا از زیادات نسخه مج میباشد.

(۲)- مج: [گفت‌وگوی].

مک: این جمله را ندارد.

(۳)- مک: بلکه از غایت ندرت.

مج: بلکه از ندرت.

(۴)- مج: و سلب. مک: ندارد.

(۵)- عبارت: [و امیر علی جلایر که عمده استظهار و مدار علیه کاروبار .... فراق بدن اختیار کرد و از] از زیادات نسخه مج میباشد.

(۶)- تا اینجا از زیادات نسخه مج میباشد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۶۷

این خاندان بودند- باوجود عفو جلیل و صفح جمیل حضرت اعلی که دریا «۱» [در] از [ای] آن قطره، و آفتاب ذره تواند بود بعضی از خوف بدکرداری، و بعضی از «۲» (انفعال و) شرمساری [تقصیر خدمتگاری] متفرق شدند.

(۱)- مج: که دریا در ازای آن قطره.

مک: که دریا از آن قطره.

(۲)- مک: و بعضی از انفعال و شرمساری متفرق.

مج: و بعضی از شرمساری تقصیر خدمتگاری متفرق.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۶۸

روضه بیست و ششم «۱» در ارتفاع دولت حضرت سلطانی از افق تأییدات ربانی و بر آمدن بر اوج «۲» (سریر) جهانبانی کرت ثانی

اشاره

علی الصباح همان روز میمون که آفتاب این فتح همایون در صبح آن از مشرق تأیید حضرت «۳» [مهیمن] بیچون طلوع نمود، حضرت «۴» [پادشاه جمشید جاه خورشید طلعت کیوان منزلت معز السلطنهٔ و الدنیا و الدین] ابو الغازی سلطان حسین «۵» [بهادر خان خلد اللّه تعالی ظلال دولته و سلطنته فی کمال العدل و الاحسان] آفتاب‌وار بر اوج سریر فرقدفرسای گردون «۶» [آسای] برآمد (ه)، و عرصه مملکت را بلمعات بارقات انوار

(۱)- در نسخه مج عنوان این فصل را «چمن دویم از روضه بیست و پنجم» نوشته، و در نسخه مک عنوان آنرا: «روضه بیست و ششم» قرار داده است. و چون در دیباجه نسخه مج که مورد اعتماد است شماره روضه‌ها را بیست و شش نوشته و بعلاوه مندرجات این فصل با روضه مستقلی مناسبت دارد لذا: در تصحیح عنوان اخیر اختیار شد.

(۲)- مک: بر اوج سریر جهانبانی.

مج: بر اوج جهانبانی.

(۳)- مج: حضرت مهیمن بیچون.

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مک: حضرت بیچون.

(۴)- مج: حضرت پادشاه جمشید جاه خورشید طلعت کیوان‌منزلت معز السلطنهٔ و الدنیا و الدین ابو الغازی.

مک: حضرت ابو الغازی.

(۵)- مج: سلطان حسین بهادر خان خلد اللّه تعالی ظلال دولته و سلطنته فی کمال العدل و الاحسان آفتاب‌وار بر اوج.

مک: سلطان حسین آفتاب‌وار بر اوج.

(۶)- مج: گردون‌آسای برآمد و عرصه.

مک: گردون برآمده و عرصه.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۶۹

جبین مبین، و اشراقات ساطعات نیررأی مستبین منور ساخت، دست تقدیر نقود سعود انجم از بهر نثار بر اطباق لاجوردی افلاک ریخت، هندوی پاسبان کیوان بچاوشی درگاه همایونش جوزا صفت کمر خدمت بر میان بست مشتری برفراز منبر «۱» [عالی‌منظر] گردون بتکرار خطبه «۲» [موشح] بالقاب میمون قیام نمود. بهرام شدید الانتقام حسام خون‌آشام «۳» ب [قصد] ضرب اعناق دشمنان دولتش از نیام برکشید. آفتاب عالمتاب مجمره‌گر «۴» (دون) [آن] مجلس بهشت‌آیین گشت. زهره زهرا بدف‌کشی مطربان بزم طرب و نواسازان محفل عشرتش مبادرت نمود. عطارد بنوک قلم بلاغت رقم تهنیت نامه این جلوس مبارک بر بیاض صفحات ایام نگاشت. قمر سریع السیر بانتشار این خبر فرخنده اثر چون پیکان نامه‌بر و رسولان مژده‌آور، در «۵» دوادو افتاد. و عالم را از سر آیینی و سلطنت را از نو ترتیبی، و آشوب حوادث را تسکینی پیدا آمد.

«۶» [بیت]:

ز بأس تیغ نیلوفر مثالش‌ز سوسن مرتفع شد ده زبانی

بدور دولتش هرگز نیابی‌بجز در رطل باده دلگرانی

---

(۱)- مج: بر فراز منبر عالی‌منظر گردون.

مک: برفراز منبر گردون.

(۲)- مج: خطبه موشح بالقاب.

مک: خطبه بالقاب.

(۳)- مج: آشام بقصد ضرب.

مک: آشام بضرب.

(۴)- مج: مجمره‌گر آن مجلس.؟

مک: مجمره گردون مجلس.؟

(۵)- دوادو: دویدن بهرطرف از پی هم- فرهنگ آنندراج.

(۶)- مج: بیت. مک. پا: این کلمه را ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۷۰ عجب نبود که از دیوان لطفش‌ستاند گرگ مرسوم شبانی و حضرت اعلی بحکم: رفع الامر و اصفه، و: حصد الزرع زارعه، پرتو التفات بر اتمام مصالح سلطنت، و انتظام امور مملکت انداخت، و ابواب مرحمت و عاطفت بر چهره حال ستم‌رسیده‌گان بوادی تعب، و محنت کشیدگان بیابان کرب مفتوح ساخت، جراحات جارحات روزگار گذشته را بمرهم مراحم تشفی نمود، و اسقام دهر پرآلام را بمفرح معدلت- که مفرج از شدت ملال و ملام ایام است-

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مداوی فرمود.

«۱» [لمولانا مجیر الدین البیلقانی] «*» ۳۹:

لب چو خاتم پرشکرخند است ۴۰ عالم را از آنک‌خاتم گم‌گشته با دست سلیمان آمد است
نیم‌شب خیز (ان) دولت جوی را اندر مشام‌بوی اقبال از دم صبح درخشان آمد است
چشم روشن گشته‌اند الحق عزیزان جهان‌زین نسیم خوش که از یوسف بکنعان آمد است «۲» [پس] چون بر ضمیر آفتاب تأثیر عکس‌پذیر گشته بود، که بعضی رعایا که از تکلیفات «۳» [و] مطالبات ایام گذشته مضطر شده بودند عظیم خایف‌اند، و حال استقبال را

---

(۱)- مج: [لمولانا مجیر الدین البیلقانی].
مک: این عبارت را ندارد.
(*) مجیر الدین بیلقانی: از نامداران شعراء ایران و از معاصرین: ظهیر الدین فاریابی، شرف الدین شفروه و قوامی مطرزی است، در دربار اتابک ایلدگز مقامی ارجمند داشت، قصیده مصنوعی در مدح قزل‌ارسلان سروده است، و بیلقان از اعمال آذربایجان در جوار قراباغ است. (تذکره دولتشاه سمرقندی ص ۱۱۵- ص ۱۱۷ هفت اقلم- ورق ص ۵۲۴)
(۲)- مج: پس چون بر ضمیر.
مک: چون بر ضمیر.
(۳)- مج: و مطالبات.
مک: مطالبات.

بر زمان ماضی قیاس میکنند، جهت دفع تردد و رفع توهم ایشان در اشاعت آثار معدلت و افاضت انوار مرحمت مبالغه فرمود «۱»، [و] روز دیگر اول صباح که خسرو جهانگیر خاوری «۲» [برفر] از سر [یر گر] د [ون] برآمده، و ساحت گیتی را بضیاء تاج وهاج خود منور گردانید، حضرت سلطانی آفتاب مثال بر اوج مسند آسمان جلال بارداده جناب اقضی القضاتی مولانا قطب الدین احمد «۳» [الامامی]، و مولانا کمال الدین شیخ حسین «۴» [طاب مرقدهما] را احضار فرمود، و بر زبان معجز بیان راند که این نوبت انوار توفیقات ربانی بر پیشگاه ضمیر ما تافته و همگی نیت و جملگی امنیت بر آن قرار یافته که کافه رعایا که ودایع حضرت واهب العطایااند در مهاد آسایش و آرامش مرفه الحال باشند، و بسبب حوالات و مقاسمات و تحمیلات و عوارضات زحمتی «۵» [بکس] نرسد. و همکنان در ظل ظلیل عاطفت و حصن حصین «۶» (رحمت) و رافت ما فارغ البال، و منتظم احوال روزگار گذرانند، عجالة الوقت حکم فرمودیم که تا مدت دو سال در بلده و بلوکات و قصبات و ولایات وجوه خارجی و نام‌بردار- که بیشتر آزار و دمار رعیت از سبب آنست- نطلبند، و اصلا بدین جهات حوالتی ننمایند. و حکم شد: که جناب اقضی القضاتی با آنکه هرگز معهود نبود که با مثال این مهمات مأمور گردد باتفاق مولانا شیخ حسین منادی‌گر همراه داشته گرد شهر برآیند، و در بازارها و محلات بانتشار این بشارت خلایق را

---

(۱)- مج: و روز دیگر. مک: روز دیگر.
(۲)- مج: خاوری بر فراز سریر گردون برآمده.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مک: خاوری از سر گرد دیر آمده.

(۳)- مج: احمد الامامی و مولانا.

مک: احمد و مولانا.

(۴)- مج: طاب مرقدهما.

مک: این جمله را ندارد.

(۵)- مج: زحمتی بکس نرسد.

مک: زحمتی نرسد.

(۶)- مک: رحمت.

مج: این کلمه را ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۷۲

ترفیه و تأمین نمایند، و ایشان حسب الحکم بقیام این امر اقدام نمودند، و سکنه و متوطنه بلاد و دیار از استماع این اخبار مسرت آثار غلغله شادمانی و زمزمه دعای «۱» (دولت) [حضرت] خلافت مکانی «۲» بذروه (ایوان) [آسمان] و قبه کیوان رسانیدند، و صباح پنجشنبه که تقدیم زیارت «۳» مزار قدوسی پناه گازرگاه دستور معهود است، رکاب ظفرانتساب بطواف آن مقام کعبه احترام تجشم فرمود، و از سر نیاز روی اخلاص بر تراب افاضت‌مآب آن آستان کروبی‌آشیان مالید،

عارفی «۴» (هروی):

عارفی بر خاک راهت چهره سود و سود کرددیگران «۵» بر (زر) زیان کردند و او بر خاک سود و بعد از اقامت شرایط و مراسم زیارت و استفاضه و استمداد همت، مولانا «۶» [کمال الدین] شیخ حسین را- که بامر جلیل الحساب «۷» احتساب (انتساب) داشت- نزدیک موقف همایون

---

(۱)- مج: دعای حضرت خلافت.

مک: دعای دولت خلافت.

پا: و زمزمه دولت و دعای خلافت مکانی.

(۲)- مج: بذروه آسمان و قبه.

مک: بذروه ایوان و قبه.

(۳)- مج: مزار قدوس‌پناه.

پا. مک: مزار قدسی‌پناه.

(۴)- مک: عارفی هروی.

مج: عارفی.

پا: این عنوان را ندارد.

(۵)- مک دیگران بر زیان.

مج: دیگران بر زر زیان.

(۶)- مج: مولانا کمال الدین شیخ حسین.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مک. پا: مولانا شیخ حسین.

(۷)- مک: احتساب انتساب داشت.

پا: بامر جلیل الحساب انتساب داشت.

مج: احتساب داشت.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۷۳

طلبیده امر عالی ارزانی رفت که بلده هرات را بدستور زمان سلطان سعید ضبط نماید، و فرمود که اگر بر نفس «۱» همایون (ما) یا یکی از فرزندان [و برادران] از حدود شرعیه امری متوجه گردد باید که بهیچ‌وجه اهمال و تأخیر نرود.

«۲» [مصراع]:

که آفتهاست در تأخیر و انجامش پشیمانی

و در همه احوال وظایف امداد و اعانت ما متعاقب خواهد بود. و اگر از خدمت مولوی خلاف این معنی «۳» بصدور رسد یقین که موافق خاطر اشرف نخواهد بود، «۴» [و] از اظهار این اطوار پسندیده معالم دین و دولت و معاقد ملک و ملت- که از حلیه نظام «۵» و سرانجام عاری و عاطل مانده بود- ملتئم و منتظم گشت. و مجاری امور و مناظم مصالح جمهور رونق تمام گرفت. و شرایع دین احمدی، و شعائر ملت محمدی تمشیت و تقویت لاکلام یافت.

«۶» [وحید الدین] انوری:

محتاج بود ملک به پیرایه چنین‌آخر مراد ملک روا کرد روزگار

---

(۱)- مج: بدستور زمان سلطان سعید ضبط نماید و فرمود که اگر بر نفس همایون یا یکی از فرزندان و برادران از حدود.

مک: بدستور زمان خاقان شهید ضبط نماید و فرمود که اگر بر نفس همایون ما یا یکی از فرزندان از حدود.

(۲)- مج: مصراع. مک: ندارد. پا: این کلمه را ندارد.

(۳)- مج. مک: این معنی بصدور رسد یقین که موافق.

پا: این معنی بظهور انجامد یقین باشد که موافق.

(۴)- مج: نخواهد بود و از اظهار.

مک. پا: نخواهد بود، از اظهار.

(۵)- مج. مک: حلیه نظام و سرانجام.

پا: حلیه نظم و سرانجام.

(۶)- مج: وحید الدین انوری.

مک: انوری.

پا: این جمله را ندارد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۷۴ هر شادی که فتنه ز ما فوت کرده بودآنرا بیک لطیفه قضا کرد روزگار «۱» لب غنچه امل از نشاط [چون دهان گل] بخنده درآمد، و چهره شاهد «۲» [امانی] از فرح مانند خورشید درخشان برافروخت. نهال آمال مرتقیان معارج دین اسلام از سدرة المنتهی درگذشت. و رایت «۳» اقبال مقتدیان مناهج شریعت نبوی علیه الصلواة بذروه: «۴» و ما منا الاله مقام، سرکشید، لاجرم رعایا و برایا چنان بزراعت و عمارت مشغول و مشعوف گشتند، «۵» (که) از مرغزار و سنگستان

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

هیچ‌جا «۶» (نماند) که مزرعه و باغستان نگشت «۷». [و در تمام بوادی و صحراوات هرچند مواضع یابس و اراضی موات بود از احداث انهار و اجرای قنوات احیا یافت.] از جمله آنکه از خطه مرغاب تا مرو شاهجان قریب بسی فرسخ صحرای موات فاصله بود، «۸» و از سرخس تا مرو بیست و پنج فرسخ

---

(۱)- مج: لب غنچه امل از نشاط چون دهان گل بخنده.

پا: روزگار لب غنچه امل از نشاط چون دهان گل بخنده.

مک: لب غنچه امل از نشاط بخنده.

(۲)- مک: و چهره شاهد از فرح.

پا. مج: و چهره شاهد امانی از فرح.

(۳)- مج. مک: و رایت اقبال مقتدیان.

پا: و رایت مقتدیان.

(۴)- مج. مک: و منا الاله مقام.

پا: و ما منا الاله مقام معلوم.

(۵)- مج: مشعوف گشتند، از مرغزار.

پا. مک: مشعوف گشتند که از مرغزار.

(۶)- مج: هیچ‌جا که مزرعه.

پا. مک: هیچ‌جا نماند که مزرعه.

(۷)- عبارت: [و در تمام بوادی و صحراوات ... قنوات احیا یافت] از زیادات نسختان مج.

و پا میباشد و از مک محذوف است.

(۸)- مج. مک: و از سرخس تا مرو بیست و پنج فرسخ دیگر درین ایام.

پا: و از مرو تا سرخس بیست و پنج فرسخ صحرای موات دیگر درین ایام.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۷۵

دیگر، درین ایام همایون «۱» [آن فواصل] تمام مزروع و معمور گشته (بود)، [چنانکه بیکدیگر متصل شده].

«۲» [و] در بیان این حال رباعیه مؤلف را اتفاق افتاده:

«۳» [رباعیه]:

ای «۴» خاک ز جویبار عدلت سیرآب‌باران ز کفت جود چو باران ز سحاب

در دور تو هرچند بجویند بملک‌جز خانه دشمنت نیابند خراب «۵» [و صلی اله علی حبیبه محمد و اله و اصحابه و عترته الطیبین الطاهرین و سلم تسلیما کثیرا کثیرا].

پایان بخش دوم انجام

---

(۱)- مج: درین ایام همایون آن فواصل تمام مزروع و معمور گشته چنانکه بیکدیگر متصل شده.

مک: درین ایام همایون تمام مزروع گشته بود.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

پا: درین ایام همایون فواصل تمام مزروع و معمور گشته چنانکه بیکدیگر متصل شده.

(۲)- مج. پا: و در بیان.

مک: در بیان.

(۳)- مج: رباعیه.

مک. پا: این کلمه را ندارد.

(۴)- مج. مک: ای خاک ز جویبار.

پا: ای ملک ز جویبار.

(۵)- عبارت: [و صلی اله علی حبیبه محمد و اله .... و سلم تسلیما کثیرا کثیرا] از زیادات نسخه مج است و از نسختان مک و پا محذوف است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۷۶

۱- پایان نسخه مک:

«تمت الکتاب بعون الملک الوهاب فی شهور سنه ۹۸۱».

۲- پایان نسخه پا:

«در تاریخ ۲۷ شهر رجب سنه ۹۹۴ باتمام انجامید».

۳- پایان نسخه مج:

«قد وقع الفراغ علی ید العبد الضعیف النحیف الراجی الی رحمهٔ اله عبد الحی بن حبیب اللّه تاسع ذی الحجهٔ سنهٔ تسع و تسعین و تسعمایهٔ. تم»

۴- پایان نسخه س:

نسخه س تا آخر جمله «خواب خرگوش کند» سطر ۱۱ از ص ۳۶۲ بیشتر ندارد و بقیه اوراق آن تا آخر کتاب سقط شده است.

۵- پایان نسخه مد:

نسخه مد فقط شامل پنج روضه است- از آغاز کتاب تا پایان روضه پنجم.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۷۷

فائت و مستدرکات حواشی

---

(۱) ص ۱ س ۱۳، ابن حسام: مولانا جمال الدین محمد بن حسام از جمله دانشمندان و افاضل مدرسه هرات بوده، و در عصر ملک شمس الدین محمد کرت پسر ملک غیاث الدین کرت میزیسته، و علاوه بر مقام فضل و دانش در شعر و شاعری و سرودن اشعار بدو زبان فارسی و تازی نیز یدی داشته است.

از جمله قطعه بزبان عربی در تاریخ جلوس ملک شمس الدین محمد کرت گفته که در متن مذکور است.

ابن حسام در سال ۷۳۷. ه. در هرات وفات یافت.

و در عهد سلطنت ابو الغازی سلطان حسین میرزا بایقرا در شهر هرات شاعری دیگر بنام جمال الدین محمد بن حسام مشهور بابن حسام میزیسته، و اشعار و قصاید او اغلب در مدایح ائمه اطهار و خاندان رسالت بوده است. مخصوصا اشعار و قصاید بسیاری در مدح و مناقب حضرت امیر المؤمنین علی ع سروده است، و از جمله مدایح او مثنوی است. بر وزن و منوال شاهنامه فردوسی در مدح

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

و ثناء و ذکر شجاعت حضرت امیر المؤمنین علی ابن ابی طالب ع موسوم به «خاورنامه».

وفات این ابن حسام مذکور در ماه ربیع الثانی سال ۸۹۳ ه. در قصبه «خوسف» از شهرستان قهستان اتفاق افتاده است (خلاصهٔ الاخبار فی بیان احوال الاخیار- نسخه مخطوطه کتابخانه ملی ملک. حبیب السیر جزء سوم از مجلد سوم ص ۳۳۶. عرفات العاشقین- اوحدی بلیانی- نسخه مخطوطه کتابخانه ملی ملک).

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۷۸

---

(۲) ص ۴ س ۱۳، اثیر اومانی: اثیر الدین عبد اله اومانی از صنادید شعراء ایران و از معاصرین کمال اسمعیل بوده است، وی علاوه بر مقام شاعری دانشمندی فاضل و در علوم فلسفه و حکمت و طبیعیات شاگرد خواجه نصیر الدین طوسی بوده است. و «اومان» که بدان منسوب میباشد نام قریه‌ایست از قراء همدان وفات او در سال ۶۸۶ اتفاق شده است.

(تذکره دولتشاه سمرقندی ص ۱۷۲ لیدن. مجمع الفصحاء هدایت ج ۱ ص ۱۰۵- ۱۰۶، فرهنگ آنندراج کلمه اومان).

(۳) ص ۶ س ۱۲، بلده «کش»: «بالفتح ثم التشدید ... قریهٔ علی ثلثهٔ فراسخ من جرجان علی جبل .... و قال ابو الفضل المقدسی: الکشی منسوب الی موضع بماوراء النهر .... و کش قریهٔ من قری اصفهان ...

و (کسف) بسین مهملهٔ قریهٔ من نواحی الصغد» (معجم البلدان- یاقوت حموی ج/ ۴- ص ۲۷۷- ۲۷۶. مراصد الاطلاع- ص ۵۰۰ ج/ ۲.

نزهة القلوب ص ۲۶۱).

(۴) ص ۸- س ۴- سربداران: سلسله پادشاهان «سربداران» مدت تقریبا نیم‌قرن- یکی از نواحی مهمه خراسان اعنی: «سبزوار» و توابع آنرا در تحت سیطره خود قرار داده بودند، و در این مدت دوازده تن از آن سلسله براریکه فرمانروائی تکیه زدند بدین تفصیل:

۱- عبد الرزاق بن فضل اله بیهقی ۷۳۷ ه

۲- وجیه الدین مسعود ابن فضل اله ۷۳۸ ه

۳- آی‌تیمور محمد ۷۴۴ ه

۴- اسفندیار ۷۴۶ ه

۵- فضل اله ۷۴۷ ه

۶- شمس الدین علی ۷۴۸ ه

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۷۹

۷- یحیی بن کراب ۷۵۳ ه

۸- ظهر الدین ۷۵۷ ه

۹- پهلوان حیدر قصاب ۷۶۰ ه

۱۰- لطف اله ۷۶۰ ه

۱۱- خواجه حسن دامغانی ۷۶۱ ه

۱۲- خواجه علی المؤید ۷۶۶ ه

فرمانروایان این سلسله از معتقدین و متعصبین پرحرارت شیعه اثنا عشری بوده‌اند، در حالیکه در نیشابور، طوس و هرات مذهب سنت و جماعت رواج داشته است، مع الوصف خواجه علی مؤید آخرین پادشاه این سلسله پس از فتح بسطام و فرهاد جرد نیشابور را نیز فتح کرده و ضمیمه ملک و قلمرو فرمانروائی خود گردانید، ولی پادشاهان کرت آن شهر را در ماه شعبان ۷۷۷ ه مجددا بتصرف

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

خویش درآورده و ضمیمه قلمرو حکومت خود ساختند.

جهانگرد معروف ابن بطوطه در نیمه دوم سده هشتم هجری در عهد سلطنت آل کرت و در اثناء کشمکشها و جنگهای آن فرقه با ملوک کرت بخراسان رسیده و در شهر طوس شاهد و ناظر قیام سربداران و تصرف شهر طوس، نیشابور و سرخس بدست آنان بوده مینویسد: «سربداران می‌خواستند بر سراسر خاک خراسان دست یافته و حکومت خود را در آن سرزمین بزرگ مستقر سازند، و مذهب «رفض»- تشیع- را در تمامی بلاد خراسان اشاعه و تعمیم دهند و مذهب سنت و جماعت را از آندیار براندازند، و پس از چند نبرد خونین که با ملک معز الدین حسین کرت کردند اگرچه بمقصود خویش که تسخیر هرات بود توفیق نیافتند اما علی العجاله شهرهای:

اسفراین، نیشابور، طوس و مشهد الرضا را از ید عمال دولت کرت خارج ساخته و بر کشور کوچک و منطقه نفوذ خویش اعنی بلوک بیهق و سبزوار افزودند.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۸۰

پس از تسخیر شهر طوس و مشهد الرضا یکی از شیوخ و پیشوایان متصوفه بنام شیخ حسن در مشهد الرضا اقامت داشت و مردی پارسا و پرهیزگار بود او نیز با گروه سربداران همدست و همداستان گردیده و با پیروان خود بیاری ایشان شتافت و سربداران منصب «خلافت» را باو تفویض نموده و مشهد الرضا را «دار الخلافه» اعلام نمودند.

میگوید: «... و عزموا علی ان یجعلوا مذهب الرفض کلمهٔ واحدهٔ رافضیهٔ بخراسان ... و کان بمشهد طوس شیخ من الرافضه یسمی بحسن و هو عندهم من الصلحاء فوافقهم علی ان یجعلوا مذهب الرفض کلمهٔ واحدهٔ رافضیهٔ بارض خراسان و سموه بالخلیفهٔ و امرهم بالعدل فاظهروه و تغلبوا علی نیسابور و سرخس ...»

(تحفهٔ النظار فی غرائب الامصار و عجایب الاسفار)- رحله ابن بطوطه- ص ۲۹۴.

حافظابرو مینویسد: «سربداران از شیعیان متعصب بوده‌اند و اغلب بتظاهرات مذهبی قیام میکردند، در زمان خواجه علی مؤید آخرین فرمانروای این طایفه در شهر سبزوار اسبی را میآراسته و با کوکبه عظیم و حشمت و شکوه وافر آنرا در کوچه و بازارهای شهر میگردانیدند و میگفتند این اسب برای سواری حضرت امام زمان علیه السلام است، که عنقریب ظهور خواهد کرد. و از طرفی دشمنان سرسخت سربداران سلسله ملوک کرت بوده که سنی حنفی بوده‌اند. (زبدهٔ التواریخ بایسنقری- حافظابرو).

نخستین شورشی که موجب پیدایش سلسله سربداران گردید در ماه شعبان سال ۷۳۷ ه در شهر سبزوار اتفاق افتاد، بدین‌معنی که پیروان و مریدان شیخ حسین جوری شوریده و پرچم طغیان را برافراشته میگفتند که:

«جمعی مفسدان استیلا یافته بر خلایق ستم می‌کنند، اگر توفیق

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۸۱

یابیم دفع ظلم و ظالمان نمائیم، و الا سر خود بردار بینیم» بدین سبب ایشان را «سربدار» لقب شد. (روضات الجنات- اسفزاری ص ۸ ج ر ۲).

پیدایش و ظهور سربداران و قیام دولت آل کرت در خراسان هردو از جمله مظاهر خودنمائی روح ملیت و از جنبشهای استقلال‌طلبی ایرانیان است که از زمان انهدام دولت ساسانیان و آغاز غزوات و غارات قبائل صحراء در خاک ایران برای محو نفوذ سیاسی و جنگی و اجتماعی بیگانگان در صحنه اجتماع ایران بروز و ظهور میکرده است، اما افسوس که بسیاری ازین جنبشهای مقدس را دشمنان بوسیله عوامل و ایادی خویش بنفع خود سوق داده و بجهات مصالح خویش هدایت میکرده‌اند. و سرانجام آن جنبشها یا نتیجه معکوس میداده و مصائب و بدبختیهای دیگری ببار آورده، و یا لااقل بلااثر میگردیده است.

دولت ایلخانی مغولان که مانند بیماری مهلک سرطان چنگالهای خون‌آشام خود را در پیکر اجتماع فرسوده و رنجدیده ایرانی

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

فروبرده بودنـد از اقتدار روزافزون جنگی و نفوذ سیاسـی پادشاهان لایق و مدبر خردمند دودمان کرت اندیشـناک بود، و پس از قیام سربداران بی‌درنگ در دسـتگاه آنان نفوذ کرده، و نیروی جنگی شگرف و جوان آن فرقه را برای خورد کردن کرتها بسیج کرده، و از طرف دیگر کرتهـا را نیز برای نـابود سـاختن سـربداران آمـاده سـاخت، در حالیکه حقیقتا سـربداران تحت سـتار اصول تصوف و عرفان و عنوان «دفع ظلم و ظالمان» مقصدی جز مبارزه با دسـتگاه جنگی مغولان و محو نفوذ جنگی و سیاسی آن وحشیان آدم‌خوار نداشته‌اند.

ایلخان مخصوصا از اختلاف مذهبی سـربداران و کرتها از حیث تشیع و تسنن استفاده کرده بوسیله تبلیغات شدید چنان دشمنی میانه این دو دولت کوچک خراسانی و دو نیروی جوان شگرف ملی ایرانی ایجاد نمودند

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۸۲

که حتی پس از مرگ سلطان ابو سعید و انقراض دولت ایلخان در ایران نیز این دشمنی وجود داشته است.

عبد الرزاق سـمرقندی در شـرح احوال شـیخ خلیفه پیرو مقتدای شـیخ حسن جوری و بدایت احوال سربداران میگوید: «علماء سبزوار فتوی بقتل شـیخ خلیفه نوشـته و همگی آنرا مهر کرده صورهٔ حکم را به نزد سـلطان ابو سـعید بردند، و عرضه‌داشـتها پیش سلطان ابو سعید فرستادند سلطان فرمود که من متعرض درویشان نمیشوم».

افسوس که در آنعصـر علماء دین و پیشوایان علم الیقین بدون توجه بوظائف اصـلی و شـرعی خود آلت اجرای حوادث شوم سیاسی بیگانگان گردیـده و سـجاده قـدس و ورع خویشـتن را در معرض هبوب عواصف و زوبعات فتنه و آشوب و دوئیت و نفاقی که خود کورکورانه بجهـات مصالـح مغولاـن بوجود آورده بودنـد گسترانیـده و برادرانی را که رشـته‌های محکم و اسـتوار دین، میهن، نژاد، تاریخ آنانرا بهمدیگر می‌پیوست بجان یکدیگر انداخته کشتار بیرحمانه آن مردم را خدمت بخلق و عبادت خالق می‌پنداشتند.

چنانکه در زمان سـلطنت ملک غیاث الدین کرت فقهای مدرسه نظامیه هرات و نیشابور فتوی دادند که قلع‌وقمع طایفه سـربداران که مبتدع هسـتند بنابر اصول مذهب اسـلام واجب است؟؟؟ و پس از صدور این فتوی جنگهای خونینی میانه سپاهیان کرت و لشکریان سربداران بوقوع پیوست.

جنگ کرتها با سـربداران در زاوه بزرگترین نبردی که میان دو نیروی سربداران و کرتها رخ داده جنگی است که در تاریخ سیزدهم ماه صفر سال ۷۳۴ میانه لشـکریان امیر وجیه الدین مسـعود و ملک معز الدین حسـین کرت در روستای زاوه در نزدیکی هرات اتفاق افتاده است، درین جنگ امیر وجیه الـدین مسـعود با ده هزار تن از پهلوانان و دلیران کارزار دیده خراسانی بعزم تسـخیر دار السـلطنه هرات

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۸۳

رهسپار گردید، ملک معز الدین حسین کرت نیز با لشکری انبوه از مردان شمشیرزن خراسان باستقبال او شتافت، و در روستای زاوه نبرد سختی میانه دو گروه رخ داده، و عاقبت نسیم فتح و پیروزی بر پرچم سربداران وزیدن گرفت.

اما در آن میانه شـیخ حسن جوری کشـته شـد، و امیر وجیه الـدین مسـعود پس از آنکه پیروز گردیـده بود با سـپاه سـربداران منهزما بطرف دار الملک خود سبزوار عطف عنان نموده، و ملک معز الدین حسـین کرت پس از آنکه شکست خورده بود پرچم پیروزی و ظفر را برافراشته و فاتحانه دشمن را تعقیب کرد، و بسیاری از دلیران سربداران را کشته و اسیر گرفت.

یکی از سرایندگان مطلع درین‌باره اشاره به هدف اصلی سربداران و سرانجام شوم این جنگ کرده گفته است:

گر خسرو کرت بر دلیران نزدی‌وز تیغ یلی گردن شیران نزدی

از بیم سـنان سربداران تا حشریک ترک دگر خیمه بایران نزدی (زبدهٔ التواریخ بایسنقری- ذیل جامع التواریخ- جغرافی: حافظ ابرو، نسـخه‌های مخطوطه کتابخانه ملی ملک مطلع السـعدین و مجمع البحرین عبـد الرزاق سـمرقندی، مخطوطه کتابخانه ملی ملک. تحفهٔ

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

النظار فی غرایب الامصار و عجائب الاسفار- رحله ابن بطوطه، ج/ ۱ ص ۲۵۱، ص ۲۲۲ و ص ۲۴۸. تذکرهٔ الشعراء دولتشاه سمرقندی ص ۲۷۷- ۲۸۸ لیدن).

---

(۵) ص ۱۲- س ۵، امیر ابن یمین:

امیر محمود بن امیر یمین الدین طغرائی یکی از مشاهیر شعراء ایران بوده و در دربار سربداران میزیسته است، تا در سال ۷۴۳ ه. که جنگ زاوه اتفاق افتاد، پس از کشته شدن شیخ حسن جوری و هزیمت سپاه

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۸۴

سربداران ابن یمین بر دست لشکریان ملک معز الدین حسین کرت اسیر شد، اما دیری نگذشت که وی در نزد پادشاه کرت مقام لایقی را احراز نموده، و مورد تحسین و احترام او قرار گرفته، و در جرگه شعراء دربار هرات منخرط و منسلک گردید.

دیوان ابن یمین در ضمن سایر اثاثیه او در جنگ زاوه بغارهٔ رفته و مفقود گردید، و در قصیده که برای ملک معز الدین فرستاده بواقعه از میان رفتن دیوان اشعار خود اشاره کرده است.

حافظابرو مینویسد: [امیر فخر الدین محمود بن الامیر الفریوندی المستوفی در آن واقعه «۱» در لشکر امیر مسعود بوده است، او را لشکریان هرات گرفته پیش ملک معز الدین آوردند، ملک او را بتربیت و عنایت مخصوص گردانید. و او قصیده در مدح ملک معز الدین بعرض رسانید، و صورت این واقعه را در خطبه دیوان «۲» بدین عبارت آورده است که: آنچه جمع گشته بود از گفته‌های خود در سفر و حضر با خود همی داشتم، و اگر سخنی گفته میشد بر آن می‌نگاشتم، ناگاه از قضای آسمانی و تقدیر یزدانی در محاربه که شیخ الاسلام سلطان اولیاء اللّه العظام مرشد السالکین الی الثواب منقذ الهالکین من العقبات شیخ حسن جوری، و سلطان الاسلام شهنشاه هفت اقلیم المؤید من السماء المظفر علی الاعداء وجیه الحق و الدین مسعود را با لشکر هرات در ولایت خواف بحدود زاوه در سیزدهم صفر سنه ثلث و اربعین و سبعمایه واقع شد.

بیت:

بچنگال غارتگران او فتادوزان پس کسی زو نشانی نداد

---

(۱)- حافظابرو این مطلب را در ضمن شرح وقایع جنگ زاوه نوشته و مقصود از «آن واقعه» جنگ مزبور است.

(۲)- مقصود دیوان جدیدی است از ابن یمین که در دست حافظابرو بوده.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۸۵

و در شرح تأسف و تلهف آن قطعه گفته شد، و هی هذه:

گر بدستان بستد از دستم فلک دیوان من‌شکر ایزد آنکه او میساخت دیوان با من است

ور ربود از من زمانه سلک در شاهوارزان چو غم دارم که طبع گوهرافشان با من است

ور ز شاخ گلبن فضلم گلی بربود بادگلشن پرلاله و نسرین و ریحان با من است

ور تهی شد یک صدف از لؤلؤ لالا مراپر ز گوهر خواطری چون بحر عمان با من است

قطره چند از رشاش کلکم ار گم شد چو شدخاطر فیاض همچون ابر نیسان با من است

آب شعر عذب من چون خاک اگر بر باد شدسهل باشد چشمه‌سار آب حیوان با من است

ورچه آمد دل بدرد از گشتن دیوان تلف‌لیک از دردش نیندیشم چو درمان با من است

ور ثنای شاه عالم همچو صیت عدل و دادمنتشر شد در جهان طبع ثناخوان با من است

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

گرچه دیوان دگر ترتیب دانم کرد لیک‌حاصل عمرم هبا شد انده آن با من است

بیعنایت گر بود گردون دون با من چه باک‌چون عنایتهای شاهنشاه ایران با من است

خسرو ایران معز الدین که گوید قدر اوکز جلالت آنچه میگنجد در امکان با من است

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۸۶ معظم چاکرنوازیها که اندر کل حال‌شهریار عدل را از جمله ایران با من است

این بود کز لطف او گوید مرا آزاده‌شاد باش ابن یمین کاجزای دیوان با من است

عمر شه در کامرانی تا ابد باد و بودورد من چاکر دعای شاه تا جان با من است] (نقل از کتاب «جغرافی» حافظابرو ورق ۲۹۵- ۲۹۴).

---

(۶) صفحه ۱۹- س ۴، یوسف اهل:

یوسف اهل: جلال الدین یوسف بن شمس الدین محمد بن شهاب الدین عبد اله جامی، از فضلا و دانشمندان عصر شاهرخی و از ادبا، شعرا و نویسندگان زبردست و نامی خراسان و از دبیران دربار سلطان شاهرخ میرزا بوده و در شهر «تربت‌جام» اقامت داشته است، از آثار او مجموعه منشآتی مشتمل بر آثار قلمی و نامه‌ها و فرمانها و احکام ملوک، امراء، وزراء، شاهزادگان، فقها، اقطاب، شعرا و نویسندگان نامی و زبردست که با او معاصر یا قریب العصر بوده‌اند موجود است.

وی اغلب آن اسناد را از آرشیو دولتی هرات که در اختیار داشته جمع‌آوری و تدوین نموده است. این مجموعه نفیس را در حوالی سال ۸۴۵ ه بنام سلطان شاهرخ میرزا تدوین و تألیف، و آنرا به خواجه غیاث الدین بن خواجه رشید الدین وزیر سلطان شاهرخ میرزا تقدیم، و در دیباچه آن باین معنی تصریح نموده، و به‌همین مناسبت این مجموعه را به «فرائد غیاثی» موسوم گردانیده است.

یوسف اهل تحصیلات خود را در شهر «تربت‌جام»- که در آن عهد یکی از مراکز مهمه علم، عرفان، ادب و شعر خراسان بوده باتمام رسانیده و از مولانا جلال الدین قاینی- که در آنعصر از بزرگان علما عرفا و مفتیان

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۸۷

خراسان و جام بوده- باخذ اجازه فارغ التحصیلی نائل گردیده، و متن آنرا عینا در مجموعه «فرائد غیاثی» مذکور نقل کرده است.

و چون این اجازه‌نامه یک سند قطعی است از عظمت حوزه علمیه «تربت جام»- که یکی از مراکز مهمه ادبی و علمی خراسان بوده- و نشانه‌ایست که آن سرزمین مقدس در آن روزگار معمور و آبادان و مشحون از علماء، عرفا، مشایخ، شعراء، نویسندگان، هنرمندان، مدارس، کتابخانه‌ها، لنگرها و حلقات درس بوده است. و نمونه عالی است از سبک اجازات علمی آنعهد که از دستبرد حوادث و سوانح دوران مصون مانده و بدست ما رسیده است، در اینجا مزیدا للفائده تماما و عینا نقل میشود:

صورهٔ اجازه‌نامه استاد و مدرس بزرگ جام و هرات مولانا جلال الدین قاینی به یوسف اهل: «بسم اللّه الرحمن الرحیم الحمد فی الاول و الآخر و الصلواهٔ و السلم الاتمان الاکملان علی رسوله محمد و صحبه و عترته الطاهره، و بعد فقد سمع منی الاخ الاعز الاکرم الاخص البارع الورع المتقن المستغنی ذو الفضائل السنیه و الاخلاص السمیه المولی الاعظم الاعلم افصح المتکلمین جلال الحق و الدین یوسف بن الصالح العابد شهاب الدین عبد اله الجامی زیدت میامنه و بورک فی عمره و علمه و عمله، بعضا من صحیح البخاری، و بعضا من صحیح مسلم، و بعضا من کتاب المصابیح، و بعضا من کتاب المشارق، و تمام الکتاب الحصن الحصین لشیخنا العلامه الجزری، و تمام الرساله المعینیه ایضا له، و بعضا من کتاب ابن جماعه قاضی مصرفی علوم الحدیث، و بعضا من خلاصهٔ الطیبی و بعضا من کتاب الحاکم ابی عبد اللّه النیسابوری رحمه اله، فاجزت له زید فضله ان یروی عن شیخنا الامام الکبیر الحافظ الجلیل رحلهٔ الارض (کذا؟) سند العالم مولانا شمس الحق و الشریعه و الدین ابی الخیر محمد بن محمد بن محمد بن الجزری سلمه اللّه و ابقاه صحیح البخاری، و صحیح النیسابوری، و سنن

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۸۸

ابی داود، و الترمذی، و النسائی، و الدارمی، و السمرقندی، و ابن ماجهٔ القزوینی، و مسند الامام الاعظم، و مسند الامام الشافعی، و مسند الامام احمد، و موطاء الامام مالک رحمه اله، و سایر الکتب التی انتخب الحصن الحصین منها، و کتاب المصابیح و مشکوته، و کتاب المشارق، و ریاض الصالحین، و کتاب الاذکار للامام النواوی رحمه اله، و سایر مرویاته من مسموعاته و مقرواته و مناولاته و مجازاته و مستجازاته و مصنفاته باسانیده العالیه التی لانوجد الیوم اعلی منها بتخلل اسم الکاتب و بدوزبانی (کذا؟) مجاز عن الشیخ ان اجیز الروایه عن الشیخ (کذا؟) و ایضا اجزت له ان یروی مرویات شیخنا العلامه قدوهٔ المحققین برهان المدرسین العالم الربانی و الحبر الصمدانی مولانا حسام الملهٔ و الدین محمد بن الشیخ السالک جلال العبد نبی (کذا؟) رحمه اله من الکشاف و المفتاح و الهدایه و المواقف العضدیه و اصول ابن الحاجب، و شرحه للقاضی، و کتاب الطوالع، و التنقیح و التوضیح و التلویح، و سایر الکتب الدرسیه، و من مروایاته مرویات الشیخ الامام قدوهٔ المحدثین ابن الزرندی محدث المدینه، و من مروایاته مرویات الشیخ الامام مولانا سعید الکازرونی رحمه اله، و منها مرویات الشیخ الامام محب الدین بن الشیخ الامام المسند القدوه فی الاقراء و التحدیث سراج الدین عمر القزوینی المقر، فاجزت له زید فضله روایهٔ هذا المجموع عن شیخنا العلامهٔ العبیدی بتخلل اسم الکاتب، و ایضا اجزت له زید فضله ان یروی مرویات شیخنا شیخ الاسلام قدوهٔ الانام الحبر المتین سلالهٔ المشایخ العظام الکرام قدوهٔ اهل التحقیق امام الایمه خواجه عبد الاول بن شیخ الاسلام السمرقندی من الهدایه و غیرها، و اجزت له زید فضله ان یروی عنی کتاب انوار المشارق و لمعاته و لوامع الاصول، و اللّه خیر مسئول، و اکرم مأمول، و اوصیه بتقوی اللّه، و ارجو منه ان لا ینسانی فی صالح دعائه.

کتب الملتجی الی اله الغنی: جلال بن محمد بن عبید اله القاینی مولدا و البخاری محتدا، عصمه اله عن سوء الخاتمه، فی ذی الحجهٔ حجهٔ اثنتین

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۸۹

و عشرین و ثمانمایه بتربت‌جام، قدس اله روح ساکنها».

(نقل از مجموعه «فرائد غیاثی»، ورق ۳۴۱- ۳۳۹).

یوسف اهل در «تربت‌جام» در مدرسه سلطان ابراهیم میرزا مسکن داشته، و در نامه که از آنجا به سلطان ابراهیم میرزا مذکور نوشته و بخوارزم فرستاده است باین نکته اشاره کرده مینویسد: «... و مسکن مسکین در مدرسه آن شاه پادشاه‌نشان که محط رحال رجال افاضل جهان و مسقط اثقال و احمال شعر او ندمای دوران است بیت معمور و بحر مغمور دارد ...»

یوسف اهل علاوه بر مقام فضل و ادب از خشنویسان روزگار خود بشمار میرفته و حسن خط او را مولانا جعفر تبریزی- که از استادان بزرگ هنر خطاطی مدرسه هرات بوده- تحسین و تمجید بسیار نموده است.

و چنانکه از تضاعیف مجموعه «فرائد غیاثی» مذکور مستفاد میگردد کلمه «اهل» تخلص شاعرانه و عرفانی او بوده است.

(مجموعه «فرائد غیاثی»، ورق: ۳۱۸- ۳۱۹ و ۱۴۵- ۱۴۳ و ۱۴۲- ۱۳۸ و ۳۴۱- ۳۳۹).

---

(۷) ص ۲۳- س ۴، خواجه حسن:

«خواجه حسن خضر شاه استرابادی بوده بسیار خوش‌طبع و خوش محاوره، شعر نیکو گفته، و از حسن خط بهره تمام داشت، و در نوشتن، خط پیر و طریقه و مدرسه مولانا جعفر تبریزی بوده، و لیلی و مجنون میگفته

و این بیت از اوست:

ای چهره‌گشای هر جمیلی‌نام تو شفای هر علیلی و همو گفته:

سایه‌ات هرجا که افتد بر زمین گل بردمدنی گل تنها که سرتاسر گل و شکر دمد

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۹۰

و قبر او در استرآباد است»

(مجالس النفائس- ص ۲۱۱ و ص ۲۷۹. خلاصة الاخبار فی بیان احوال الاخیار- مخطوطه کتابخانه مجلس شورای ملی. حبیب السیر، جزء سوم از مجلد سوم ص ۱۵۲).

---

(۸) ص ۲۷- س ۵، تاریخ وفات خسرو غور شود:

سعد الدین مسعود بن عمر التفتازانی از جمله دانشمندان نامی و بزرگ خراسان بوده، و در دربار ملک معز الدین حسین کرت در هرات مقامی ارجمند داشته، و از استادان نامدار مدرسه هرات بشمار است.

ولادت او در ماه صفر سال ۷۲۲ ه در قریه تفتازان «۱» از ولایت نسا اتفاق شده است، وی مدتی در شهر هرات و در دربار آل کرت، و سپس در دربار امیر تیمور گورگان در شهر سمرقند معزز و محترم میزیسته، و در سال ۷۹۷ وفات یافت و قبر او در شهر سرخس است.

جلال الدین سیوطی تفتازانی را از اعلام و افاضل پیروان امام شافعی دانسته است. «۲»

و صاحب «هدیة العارفین» او را از علماء مذهب ابو حنیفه نعمان بن ثابت دانسته مینویسد: «الامام سعد الدین مسعود بن عمر بن عبد اله الهروی الخراسانی العلامة الفقیه الادیب الحنفی الشهیر بالتفتازانی، ولادتش در سال ۷۲۲ ه و وفات او در ماه محرم سال ۷۹۲ ه در شهر سمرقند اتفاق شده است» «۳».

تفتازانی در زمان سلطنت ملک معز الدین حسین کرت در شهر

---

(۱)- یاقوت مینویسد: «تفتازان ... قریة کبیرة من نواحی نسا وراء الجبل خرج منها جماعة منهم ...». (معجم البلدان- یاقوت- ج/ ۲ ص ۳۹۵. نزهة القلوب- حمد اللّه ص ۱۵۷ لیدن).

(۲)- بغیة الوعاة سیوطی ۳۹۱. معجم المطبوعات العربیة- الیان سرکیس- ج/ ۱ ص ۶۳۷- ص ۶۳۵.

(۳)- هدیة العارفین اسماء المصنفین و آثار المؤلفین- اسماعیل پاشا، ح/ ۲- ص ۴۲۹- ص ۴۳۰.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۹۱

هرات میزیست، و شرحی را که بر کتاب «تلخیص المفتاح» خطیب قزوینی نگاشته و به «شرح مطول» مشهور است در آنجا تألیف نمود، و دیباچه آنرا بنام ملک معز الدین موشح ساخته، و شهر هرات را مدح گفته است:

تفتازانی تصانیف بسیاری دارد از آنجمله است:

کتاب الاربعین در احادیث،

کتاب ارشاد الهادی در علم نحو،

کتاب تهذیب المنطق و الکلام،

کتاب شرح تصریف الزنجانی،

کتاب شرح الشمسیه در علم منطق،

کتاب کشف الاسرار وعدة الابرار در تفسیر قرآن بفارسی «۱»

از تفتازانی یک پسر بنام محمد برجای ماند که تا دیرگاهی او و سپس فرزندش قطب الدین یحیی بن محمد و پس ازو فرزندش سیف الدین احمد بن قطب الدین یحیی بن محمد بن سعد الدین مسعود بن عمر التفتازانی در خراسان مظهر علم و تقوی بوده و در

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

هرات بر مسند افاده و افاضه نشسته بوده‌اند.

تفتازانی در هنگام وفات ملک معز الدین حسین کرت در خوارزم بود، و از آنجا نامه مشعر بر اظهار افسوس از وفات ملک معز الدین حسین و عرض تسلیت و تبریک جلوس ملک غیاث الدین پیرعلی کرت فرزند ملک معز الدین حسین کرت بر اریکه سلطنت خراسان ارسال داشته است.

چون این نامه یکی از اسناد مهمه سیاسی و ادبی دوره ملوک کرت، و نمونه عالی از سبک انشاء مکاتیب در آنعهد میباشد، و بعلاوه از تفتازانی- که یکی از ائمه و استادان ادبیات زبان عربی بشمار است- آثاری در زبان فارسی بجای نمانده (غیر از تفسیر فارسی که حاجی خلیفه و اسماعیل پاشا

---

(۱)- کشف الظنون- کاتب چلبی، ج/ ۲ ص ۱۴۸۷

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۹۲

باو نسبت داده‌اند و از آنهم نشانی در میان نیست) لذا متن نامه مذکور تماما و عینا مزیدا للفایده در اینجا نقل میشود:

نامه سعد الدین تفتازانی از خوارزم الی هرات به ملک غیاث الدین پیرعلی کرت در خصوص وفات پدر او ملک معز الدین ابو الحسین محمد کرت:

«هو الحی الذی لا اله الا هو».

شعر:

اله ابقاک للدنیا و للدین‌و لا یخلیک عن عز و تمکین اگرنه سابق قضای حضرت مالک الملک عز و علا بمقتضی: یؤتی الملک من یشاء، و فحوای آیت: إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ یُسْراً چنان اقتضا نمودی که سریر سلطنت و جهانداری و مستقر عظمت و کام‌کاری بعز دولت سایه حضرت آلهی و انتساب عاطفت نامتناهی و ماه رایت پادشاهی و کتابه علم شهنشاهی،

شعر:

خدایگان سلاطین مشرق و مغرب‌که باد عرصه ملکش ز ماه تا ماهی سلطان ملوک الاسلام، مالک رقاب الانام، ناصب لواء المعدلة و الانصاف فی الآفاق، وارث سریر السلطنة بالاستحقاق، ملک ملک قدر و جاه، فلک قصر و بارگاه، مظهر انوار رافت اله ملجاء و ملاذ ارباب دولت و انتباه،

شعر:

خجسته رایت و رأی و ستوده نام و نشان‌بزرگ همت و قدر و بلند افسر و جاه ع:

آفتاب دین و دولت آسمان عدل و داد،

قامع ذوی البغی و الفساد، مهر سریر مرحمت بحر محیط مکرمت، زیب سریر سلطنت،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۹۳

ع،

فلک محل، ملک طبع، مشتری طلعت

شعر:

آفتاب اوج دولت سایه لطف اله‌داور دارامنش اسکندر جم‌بارگاه

مظهر فتح و ظفر پیرایه فضل و هنرنازش تیغ و قلم آرامش دیهیم و گاه

مملکت بخش جهان‌پرور غیاث ملک دین‌شاه کیوان‌قدر گردون‌رتبت انجم‌سپاه خلد اله زمان معدلته. و شید ارکان دولته، زیب و

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

زینت گیرد، و نظام و انتظام پذیرد، و خاتم دولت و دین و نگین تمکین آن خلاصه سلاطین روی زمین آراسته گردد، و افسر ملک و ملت بیمن دولت آن صاحب دولت ابهت و عظمت از سر گیرد، و نسیم معدلت و انصاف و مرحمت و اسعاف آن ملجاء و ملاذ اشراف اطراف و اکناف غبار رداءت «۱» از چهره روزگار بردارد، و سحاب رافت و رحمت آن جم رتبت نوایر فتن زمان و محن دوران را تسکینی بخشد، ناوک حادثه دل‌دوز، و شعله نایره جگرسوز قضیه.

شعر:

معی سلیمان فاکل الشیاطین (کذا)تبکی علیه العطایا و الصلات کما

تبکی علیه الرعایا و السلاطین

یعنی آنک رایت دولت سلطان سعید مغفور مبرور سقی اله ثراه و جعل الجنهٔ مثواه سر بدین عالم فرونیاورده.

ع،

رفت تا عالمی دگر گیرد،

و پای بر سر عالم فانی نهاده، نهضت نمود تا حیات باقی بدست آرد گرد از بنیاد و دود از نهاد بنی آدم برآوردی، مع هذا.

---

(۱)- یا وذاءت: از: وذا، یذا، وذا فلانا: زجره. حقره.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۹۴

ع: زمین چون آسمان در اضطرابست

و شرع و اسلام مصاب،

و فی کل بیت رنهٔ و عویل، شرری از آن نایره، و حشری از آن نایبه بقبهٔ الاسلام خوارزم رسید، هیبت و لوله حالت نشور، و صدمت زلزله یوم ینفخ فی الصور مشاهده افتاد، و چند کرت محیط افلاک بر بسیط خاک بدست یازی، و هوا چون اهل هوا در ولای آن باریافته جناب خالق بی‌منن- انار اله برهانه و ثقل بالمبرات میزانه- آتش‌بازی کرد، چنانچه جماعت آیندگان مشاهده کرده تقدیر خواهند نمود، و جیحون پرخون که هرسال درین فصل چون حساد دولت روزافزون از پای تا سر همه در بند امن بودی امسال چون چشمه‌سار دیده موالی و هوالی و اکابر و اعالی بلکه سایه بندگان باری سایل و جاری است،

شعر:

دریغ حشمت ایمان و حرمت اسلام‌دریغ شرع پیمبر دریغ دین اله ع: چاره نیست درین مسأله الا تسلیم

شعر:

با قضا برنمی‌توان آمدبا قدر درنمی‌توان آویخت معذلک کله للّه الحمد که آستان عظمت ایشان آن، نور حدقه سلطنت و جهانداری، و نور حدیقه مکرمت و شهریاری، ملجاء و ملاذ عالمیان، و مرجع و معاد اسلامیان است، و درگاه جهان‌پناه آن سایه حضرت اله، و متمکن متکاء: السلطان ظل اله، مظهر عنایت ایزدی، و منبع کرامت سرمدی است.

ع: ایزدش در حفظ خود پاینده‌دار،

اگر آفتاب دولت لایزالی بمغرب افول غروب نموده؟ ماه آسمان معالی لم یزلی از شرق جلال تابان باد، و اگر عین الحیوهٔ ریاض اسلام

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۹۵

بنزهت‌آباد حیاض دار السلام پیوست؟ بحر محیط حیات آن برگزیده واهب العطیات و برکشیده رفیع الدرجات بی‌پایان باد، و اگر مهر سپهر سلطنت در نقاب حجاب سحاب اجل متواری شد؟ اختر برج سعادت ازلی از افق دولت لم یزلی مدی الاعصار و الازمان

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

طالع باد، و اگر باز بلندپرواز ساعد سلطنت از فضای عالم ملک در حظایر قدس آشیان ساخت؟ فر و اقبال پروبال همای همایون دولت روزافزون بر جهانیان مدهٔ الدهر مستفیض و شایع باد،

شعر:

اگر چرخ برگشت محور بپا بادمحیط ار خلل یافت مرکز بجا باد

ور از تند بادی درختی درافتادچه تدبیر سرو سهی را بقا باد در چنین احوال و اهوال جز طریق مصابرت و احتمال را هرچند سمت محال دارد مجال نیست،

ع:

تا جهان هست چنین بود و چنین خواهد بود،همه را عاقبت کار همین خواهد بود، للّه الحمد و المنه که در اندک مدت و اسهل فرصت صیت معدلت آن صاحب دولت خلد اله ملکه و سلطانه و اعلی امره و شانه، باطراف و اکناف جهان رسیده، و خاص و عام آرام بدعا و ثنای آن شایسته حضرت عزت، و هوا و ولای آن آفتاب سپهر عاطفت زبان گشاده، و میان بسته،

شعر؟:

مقبل ز سر رغبت و بدبخت بناکام

یقین که همگی همت بر نصرت اسلام، و رافت انام، و تربیت علما، و تقویت ضعفا، و آرامش بلاد، و آسایش عباد، و قمع اعادی و حساد، و قلع اهل ظلم و فساد، در تمهید قواعد شریعت، و تشیید مبانی دولت، و امضای اوامر حضرت عزت، و اغضای جرایم اصحاب ندامت و حسرت، مصروف خواهند داشت،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۹۶

و فرصت دولت غنیمت شمرند، چه همه خلق آن معنی را امیدوارند، و حصول آن امنیت بر مرصد انتظار،

شعر:

جدت ورق زمانه از ظلم بشستعدل پدرت شکستها کرد درست

ای بر تو قبای مملکت آمد چستهان تا چه کنی که نوبت دولت تست ارادت و دلخواه بلکه واجب و لازم بی‌شبه و اشتباه آن بود که:

در سلک سایر عبید و خدام انتظام یافته، باقامت مراسم تهنیت بجلوس سریر مملکت بیمن طلعت آن صاحب دولت قیام نمودی، و در روضه متبرکه آن صاحب‌قران ماضی انار اله برهانه وظایف ختمات و خدمات بادا رسانیدی، اما احراز آن امنیت را شریطه استطاعت مفقود بود، بر رواتب دعای دولت روزافزون مواظبت نموده بلعل و عسی روزگار میگذراند.

ع: تا سر ز کدام شب برآرد آن‌روز،

با آنک

شعر:

در خاک نهاده چون توانم دیدن‌آنکس که مرا ز خاک برداشته است بلکه بزبان سر چه‌گونه

شعر:

نَوّر اله قبره گویم‌خلد اللّه ملکه گفته باقی: چنان شایع شد که کافه عبید را خط بیزاری داده، و داغ آزادی نهاده و ذخائر و نفائس موروث را روز بازار کرم وجود در من یزید وهب و اضاف آورده، و در نظر با ذرات هوا برابر داشته، و هبای منثور انگاشته، اوهام گوناگون

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۹۷

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

بخاطر مخزون محزون این بنده قدیم راه می‌یابد که: مبادا که چون سایر عبید از سعادت مملوکیت محروم، و چون باقی مواریث بسمت قلت التفات موسوم گردد،

بیزارم از آن بیزاری، آزادم از آن آزادی.

شعر:

من خود دانم کز تو خطاییی نایدلیکن دل عاشقان بداندیش بود انشا اله که از عوالم غیب لطیفه که متضمن احراز دولت وصول بآستان سعادت ایشان باشد فایض گردد،

چه غایت امانی و نهایت سعادت این جهانی بر این مقصورست، و از حضرت عزت آناء اللیل و اطراف النهار بتضرع و ابتهال تیسیر اسباب آن مساءول و مأمول.

ع: دولت آن دولتست و کار آن کار،

حالا چون بواسطه هجوم لشکر سرما، و وفور قافله شتا، شکفتن غنچه امید آن دولت را دو سه روزی تأخیر افتاد، اجل محترم مکرم مفخر الحاج و الحرم خواجه تاج الدین جاجرمی- صحبته السلامه- بعنایت باری عز اسمه سببی باعث گشت که مفضی بسعادت تقبیل آستان آسمان رفعت خواهد گشت، تا وظیفه عبودیت این کمینه بموقف عرض رساند، و الحق آن آیت عنایت بی‌غایت حضرت عزتست که اسباب احراز چنان دولت عظیم و موهبتی جسیم بآسانی دست دهد، و ما ذلک علی اله بعزیز، امید است که عنقریب مراجعت نموده اخبار مسار انتظام امور دولت- که در تزاید باد- بازرساند.

شعر:

مگر بجان رمقی از حیات بازدهدمگر بدیده خیالی ز خواب بازآرد از خجالت ابرام: یضیق صدری و لا ینطق لسانی، اما چه کنم،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۹۸

ع: شوریده‌حال را نبود معتبر سخن.

با آنک آنچه از دولتخواهی و اختصاص که در باطن حقیر این فقیر است، از هزار یکی و از بسیار اندکی مقدور تقریر بیان، و میسور تحریر بنان نیست، مع ذلک سلوک طریق اختصار بادب لایق‌تر.

شعر:

عمرت دراز باد و برین ختم شد سخن‌بیرون نمی‌نهم ز ره اختصار پای ایزد تعالی ظلال معدلت آن آفتاب رافت و عاطفت را بر جهانیان تا منقرض زمان پاینده دارد، و آفتاب دولت آن سایه حضرت یزدان را بر سر عالمیان تا منتهای دوران تابنده، بحق الحق و اله الطاهرین.

المباهی بعبودیته التفتازانی». «۱»

---

(۹) ص ۳۰، س ۸، شمس الدین طبس:

«شمس طبسی نامش قاضی شمس الدین محمد بن عبد الکریم بوده، در کنف حمایت و تربیت خواجه نظام الملک طوسی میزیست، دیری در شهر هرات بزیست، سپس به بخارا رفت، و در آنجا در محضر صدر الشریعه بخاری استفاضه و استفاده مینمود» (مجمع الفصحاء- ج/ اول ص ۳۰۶.

تذکره دولتشاه سمرقندی- ص ۱۶۶- ۱۶۱ لیدن)

(۱۰) ص ۵۵، س ۱۳، دیگر از حوادث بزرگ آن بود:

حافظابرو از حدوث یک زلزله دیگر که در سال ۷۶۵ ه در هرات اتفاق افتاده، و موجب ویرانی مسجد جامع هرات گردیده، و از

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

تاریخچه بنیاد آن جامع قدیمی و مشهور سخن رانده گوید: «ذکر زلزله هرات: در شهور سنه خمس و ستین و سبعمایه در هرات زلزله عظیم واقع شد چنانچه بسیاری

---

(۱)- فرائد غیاثی- تألیف جلال الدین یوسف اهل ابن شمس الدین محمد بن شهاب الدین عبد اله جامی ورق ۸۱- ۸۵.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۳۹۹

از عمارات خراب شد، و مقابلتهای دیوار شهر بیفتاد، و طاق مقصوره مسجد جامع- که در هیچ شهر عمارتی چنان نشان نداده‌اند- بیفتاد فاما دو پایه طاق بقرار خود بماند، و ملک معز الدین حسین مرحوم آنرا عمارت کرد و درست نمود چنانکه حالا ظاهر است و اصل عمارت مسجد از شمس الدین مسعود هروی- که وزیر مملکت سلطان تکش بود- بر رسم اصحاب شافعی عمارت کرده بود، و پوشش آن از چوب بود، و در ایام سلاطین غور بود که متعصبان آتش زدند، و سلطان غیاث الدین محمد بن سام تقلید مذهب شافعی گرفته بود، ازین معنی متألم خاطر شد، همان مسجد که سوخته بودند و چند موضع دیگر از اطراف آن بآن متصل گردانید، و این مسجد که حالا هست هم بر رسم اصحاب شافعی عمارت کرد، و سلطان غیاث الدین در سنه ستمایه برحمت حق پیوست، و هم در آنمسجد در گنبدی که متصل مسجد ساخته است مدفون است، و هنوز عمارت تمام نشده بود، پسرش سلطان محمود باتمام رسانید، در سنه اثنی و ستمایه و تاریخ این زلزله را عزیزی نظم فرموده بدین عبارت:

بیت:

ز هجرت شده هفتصد و شصت و پنج‌چو خورشید برزد سر از برج حوت

بلرزید ارکان شهر هرات‌بفرمان حی الذی لا یموت (جغرافی- حافظابرو، نسخه مخطوطه کتابخانه ملی ملک ورق ۲۹۸).

غیاث الدین خواند میر در وصف جامع هرات و تاریخ بنیاد آن مینویسد: «و این بقعه شریفه را سلطان ابو الفتح غیاث الدین محمد بن سام در اواخر ایام دولت خویش بنا فرمود، و سلطان شهاب الدین و سلطان محمود

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۰۰

در آن نیز تعمیراتی کرده، و در عهد چنگیز این بنا روی بویرانی نهاد، تا اینکه سلطان غیاث الدین کرت آنرا تجدید عمارت نمود، و بعد سلطان ملک معز الدین نیز در آن تعمیراتی نمود، و باز پس از زمانی روی بخرابی نهاد، تا اینکه در عهد سلطان حسین میرزا بایقرا وزیر و صدر مشهور خراسان امیر علیشیر نوائی بدستور آن پادشاه در ماه رمضان سال ۹۰۳ ه تجدید بنای کلی نمود».

آنگاه گوید: «و آن بانی مبانی خیرات (یعنی امیر علیشیر) بواسطه کثرت اهتمام باین عمارت هرروز بنفس نفیس بآن مقام شریف تشریف می‌آورد، و در بسیاری از روزها دامن درمیان زده مانند سایر مزدوران خشت بدست استاد میداد و کار میکرد، و در هرچند روز معماران و استادان و سایر پیشه‌کاران آنجائی را تمام جامهای گرانمایه پوشانیدی، و بنوازش موفور و انعامات غیرمحصور خوشدل و مسرور میگردانید، لاجرم بتوفیق الهی و بتأیید نامتناهی پادشاهی کار بنا و تعمیر آن بقعه شریفه باتمام رسید، و رفعت ایوان مقصوره بمقتضای همت آن صدر عالی‌همت از آنچه پیشتر بود شش و هفت ذرع درگذشت.

«و بالجمله: در روز ۱۴ ماه شعبان سنه ۹۰۵ که تکلیف و تزیین این مسجد جنت‌آئین باتمام رسیده بود، آن صاحب صاحب توفیق صایب تدبیر آشی عظیم ترتیب داده، خطیب و امام و واعظ و حفاظ و متولی و خدام و استادکاران و عمله عمارت را بتمام همه را طلب داشته شرط ضیافت بتقدیم رسانید، آنگاه قامت قابلیت آنجماعت را به پوستینهای گرانبها و جامهای صوف اعلی و قباهای قطنی و دیگر ثیاب فاخره مزین و آراسته گردانید».

«و فضلاء شعراء در تاریخ تجدید آن بنا ابیات فصاحت آیات در سلک نظم کشیده‌اند، و عالیحضرت خداوندی مقرب الحضرت السلطانی (امیر علیشیر) لفظ (مرمت کرد) جهت آن تاریخ سال یافته بودند، و بحسب توارد

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۰۱

جناب مولوی مخدومی مولانا معین الدین الاسفزاری «۱» را نیز همین لفظ بخاطر آمده بدین‌گونه نظم فرمود:

نظام دولت و دین میر پادشاه‌نشان‌که دولت دو جهانیش حق کرامت کرد

مرمتی که ز اصل بنا فزون‌تر بوددرین مقام شریف از علوّ همت کرد

تو اتفاق حسن بین و اقتضای قضاکه چون موافق تاریخ شد «۲» [مرمت کرد]» «و این مسجد جامع شریف مشتمل است بر: ۲۰۸ گنبد و ۱۳۰ رواق و ۴۴۴ پیرایه. و طولش- سوی عرض دیوار- ۲۵۰ ذرع، و عرضش ۱۵۰ ذرع، و طول صفه مقصوره‌اش ۶۵ ذرع، و عرضش ۸ ذرع است، و دهنه طاقش ۲۶ ذرع، و طول صفه شمالی ۲۳ ذرع، و عرضش ۱۵ ذرع، و طول صفه جنوبی ۲۲ ذرع، و عرضش ۹۳ ذرع و نیم، و طول گنبد مقبره ملوک ۲۴ ذرع و عرضش ۸ ذرع، و این بقعه شش در دارد».

نقل باختصار از: (خلاصة الاخبار فی بیان احوال الاخیار- خاتمه:

نسخه مخطوطه کتابخانه مجلس شورای ملی).

وسعت دامنه ادبیات شیرین پارسی دری در دوران حکومت پادشاهان کرت و گورگانیان و بخصوص در عهد سلطنت حسین میرزا بایقرا، و آنهمه شعراء، سخندانان، معمائیان، نویسندگان، خوشنویسان، نقاشان، نوازندگان، و صاحبان هنرهای زیبا که پروانه‌وار بر گرد تختگاه هرات مجتمع بودند آثار و محصولات ادبی شگرفی از آن کانون ادبی بزرگ بوجود آورده بر صفحات دفاتر مخلد ساخته است که چشم و گوش هر بیننده

---

(۱)- مقصود معین الدین محمد زمجی اسفزاری مؤلف همین کتاب (روضات الجنات) حاضر است.

(۲)- سال ۹۰۴ ه.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۰۲

و شنونده را خیره و حیران میسازد. توسعه و رواج ادبیات دری در هرات باندازه بود که علاوه بر سینه صاحب‌دلان و صفحات کتب و بطون دفاتر- که از آثار ادبی انباشته و لب‌ریز گردیده بود- در و دیوار و ابنیه و حظایر زیبای آنشهر پرشکوه- که در قطعه زمین خرم و سرسبزی در طول نود کیلومتر گسترده شده بود- نیز با اشعار آبدار و قصاید دلکش و عبارات نثر شیوا و شیرین پارسی تزیین یافته بوده است.

مجالس سور و سرور و سماع اهل دل، و بزم صاحبدلان که با آهنگهای لاهوتی و نشید اشعار دلکش و شیرین پارسی نواخته میشد ره‌روان طرق و شوارع حقیقت و عرفان را بوجد و شوق آورده از خود بی‌خود میساخته گریبان چاک زده جامه بر تن میدریدند.

در دل تیره شبهای تار بر فراز گلدسته‌های مساجد و خانقاهها شب زنده‌داران خوش‌آواز بزبان شیرین دری و اشعار دلکش فارسی خدایرا نیایش گفته و با پروردگار جهان مناجاة و راز و نیاز میکرده‌اند.

کتیبه‌های مساجد، مدارس، خانقاهها، لنگرها، بیمارستانها، کتابخانه‌ها، مزارات بزرگان، باغها و کاخهای سلطنتی مانند: باغ زاغان، باغ سفید، باغ نظرگاه و کاخ دلگشا همه با خطوط خوشنویسان بر روی کاشیهای زیبا و گرانبها بقصاید و اشعار آبدار شعراء نامی ایران و با عبارات نثر شیوای پارسی تزیین گردیده بود.

و امروز پس از گذشت بیش از چهار قرن و خرابی و ویرانی بسیاری از آن ابنیه و عمارات و صدماتی که از تجاوز متجاسرین جاهل و متعصب ازبک که در طول این مدت متمادی بر آن آثار وارد گردیده، معذلک آنچه که از کتیبه‌های مذکوره باقی مانده است اگر جمع‌آوری و تدوین گردد هرآینه مجموعه بسیار بزرگ بل مجلداتی از آثار دلکش ادبی پارسی فراهم خواهد شد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۰۳

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

برای نمونه در اینجا بخشی از یک قطعه نثر شیوا که در ستایش و نیایش پروردگار در کتیبه کاشی پیشانی ایوان بزرگ مسجد جامع هرات بخط زیبائی نقش شده و هم‌اکنون موجود و چشم هر بیننده را نخست بخود جلب و خیره میسازد- عینا نوشته میشود.

«بشتابید و در حرمش پناه آورید، در این بارگاه بر روی همگان گشاده است، این حرم قدس اوست، راهنمای آوارگان، و کارساز بیچارگان، اینجا است که ناله نیم‌شبان بر افلاک پرمیگشاید، وصیت نوبت جهانداران فرومی‌نشیند، اینجاست که تاجداران چنین بوده‌اند، و پرهیزگاران بخت آزموده، اینجا است که بسا احلام شبانگاه در قبال سپیده حق متلاشی گردیده، و عفاریت نفس اماره چون تنگاوری رام گشته طوفانها و طغیانها در بنیان آن خللی نیاورده، اینجا حصن آزادگان است که منجنیق زمانه بر کنگره سنگی نیارد، این پرستشگاه داور یکتا است، خداوند کبریا و جبروت، سبحان ذی الملک و الملکوت، هرآنگه که رو بخانه خدا آرید وی را سپاس و ستایش گوئید، درود بر پیغمبر برگزیده‌اش».

---

(۱۱) ص ۵۸، س ۱۱ تاریخ سراج منهاج:

قاضی منهاج الدین ابو عمر و عثمان بن الامام سراج الدین محمد بن منهاج الدین عثمان بن ابراهیم ابن الامام عبد الخالق الجوزجانی «۱» که او را باختصار (منهاج سراج) گویند، چنانکه پدرش را نیز (سراج منهاج) نامند، وی مؤلف کتاب تاریخ موسوم به «طبقات ناصری» میباشد که آنرا بنام سلطان ابو المظفر ناصر الدین محمود بن ایلتمش (از پادشاهان گورگانیه

---

(۱)- جوزجان: معرب (کوزه‌کنان) یکی از شهرستانهای خراسان شرقی است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۰۴

هندوستان) تألیف کرده، و بمناسبت نام سلطان ناصر الدین مذکور آنرا به «طبقات ناصری» موسوم گردانیده است.

اسماعیل پاشا مینویسد: القاضی منهاج الدین ابو عمر و عثمان بن سراج الدین عمر الجوزجانی المورخ الحنفی ولد سنهٔ ۵۸۹ ه و توفی سنهٔ ۶۶۰ ه.

من تصانیفه (طبقات الناصری) فی غزوات ناصر الدین محمود الدهلوی، (المخمسات الادبیه) فارسی فی اللغهٔ- (هدیهٔ العارفین اسماء المصنفین و آثار المؤلفین- ج/ ۱ ص ۶۵۵).

پدرش قاضی سراج الدین محمد مذکور یکی از افاضل و اعاظم شهر غزنین بود و از طرف ملک تاج الدین حرب پادشاه سیستان دوبار بسفارت بغداد رفت، و خودش در دربار سلطان ناصر الدین ایلتمش در پای‌تخت دهلی مقامی ارجمند داشته و معزز و محترم میزیست. (هدیهٔ العارفین- ج/ ۱ ص ۶۵۵. کشف الظنون- کاتب چلبی- ج/ ۲ ص ۶۹. لباب الالباب- نور الدین محمد عوفی- ج/ ۲ ص ۳۶۳- ص ۳۶۲).

کتاب «طبقات ناصری» با حذف پاره از فصول آن در سال ۱۸۶۴ م در شهر کلکته از بلاد هندوستان بطبع رسیده است.

---

(۱۲) ص ۵۸، س ۱۵، تاریخ سیفی:

سیف بن محمد بن یعقوب الهروی مؤلف کتاب «تاریخ‌نامه هرات» برای شرح احوال سیفی هروی و تاریخ هرات به دیباچه این مجلد مراجعه شود.

(۱۳) ص ۶۴، س ۲، چغرتان:

قراء: چغاره، چغرتان، شمعان، بشوران، و خردزوان، از بلوک سبقر است که یکی از بلوک نه‌گانه توابع شهر هرات است. (جغرافی حافظ ابرو، نسخه مخطوطه کتابخانه ملی ملک ورق ۱۶۷).

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۰۵

---

(۱۴) ص ۷۰، س ۳ «تاریخ ملوک کرت»:

غرض مصنف «تاریخ‌نامه هرات» تألیف سیف بن محمد بن یعقوب الهروی است که در تاریخ وقایع ایام سلطنت بعضی از ملوک کرت میباشد.

برای شرح واقعه قتلقیان در مسجد جامع هرات به ص ۹۱ تا ص ۹۳ کتاب نامبرده رجوع شود.

(۱۵) ص ۷۵، س ۱۷، حصار شمعانیان:

به حاشیه ص ۶۴، س ۲ و ۱۷ رجوع شود.

(۱۶) ص ۸۶، س ۳، مولانا فضل اللّه حروفی:

فضل اله استرآبادی مؤسس مسلک «نقطویه» و بنیادگذارنده «فرقه حروفیه» در ایران بوده و در زمان امیر تیمور گورگانی میزیسته است، ابن حجر عسقلانی او را «فضل اله بن ابو محمد تبریزی» نوشته است، و خواجه عضد الدین نوه فضل اله استرآبادی مذکور است.

پیدایش و قیام این فرقه یکی دیگر از مظاهر جنبشهای روح ملیت و شعوبیت (آزادمردان) ایرانی است که برای مبارزه با اشغالگران خونخوار و غارتگر و اوضاع پریشان و مفاسد آنعصر در صحنه اجتماع ایران در تحت ستار: (فلسفه حروف) بروز و ظهور کرده‌اند، از آثار فضل اله استرآبادی حروفی مذکور کتاب «جاویدان کبیر» میباشد که پیروان او آنرا بمنزله الواح سماوی تلقی کرده و بدان اهمیت بسیار داده‌اند.

فضل اله استرآبادی مذکور در شهر تبریز بتحریک و تکفیر علماء ماوراء النهر که همگی مزدوران دستگاه خون‌آشام تیمور گورگان بوده‌اند بر دست میرانشاه بن امیر تیمور گورگانی بوضع فجیعی بقتل رسید.

فضل اله استرآبادی را باستناد اقوال او تکفیر کردند، در صورتیکه هیچ سندی برای کفر و الحاد او در دست نبوده، و جز مشتی کلمات و جملات

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۰۶

لا یفهم و اباطیل مهمل و بی‌معنی که برای ارهاب و جلب مردم ساده‌دل بدور خود تلفیق کرده چیز دیگری نبوده است.

در حقیقت حکومت تیمور میدانست که قیام این آزادمردان طوفان خشم و کین‌خواهی ملت است که زیر عنوان فلسفه حروف بزودی بنیاد کاخ بیدادگری او را واژگون خواهد ساخت.

برای شرح احوال فضل اله استرآبادی و اشارات اجمالی مورخین ایرانی بحادثه ظهور و قیام این فرقه و اسباب انقراض قطعی این مسلک در ایران بمنابع زیر مراجعه شود:

کتاب عالم‌آرای عباسی- اسکندر بیک منشی حوادث سال ۱۰۰۲ ه مجمل فصیحی خوافی حوادث سال ۸۲۹ ه حبیب السیر- جزء سوم از مجلد سوم ص ۱۲۷. روضات الجنات- اسفزاری (همین کتاب و فصل حاضر). از سعدی تا جامی یا ترجمه مجلد سوم از کتاب تاریخ ادبیات ایران از ادوارد براون.

A history of pesian litrature under tartar dominian combridge ۱۹۲۰.

---

(۱۷) ص ۸۶، س ۴، سید قاسم الانوار:

در سال ۷۵۷ ه در سراب تبریز متولد شده و از شاگردان و مریدان شیخ اوحد الدین کرمانی است.

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

وی پس از رسیدن بمراحل کمال معنوی بخراسان شتافت و در شهر هرات اقامت گزید، و در آن‌وقت اوج عظمت و اقتدار سلطنت شاهرخ میرزا بوده، سید قاسم الانوار در هرات دارای نفوذ و عظمت فوق العاده گردیده و مریدان بسیار در گرد او جمع شدند.

و در سال ۸۳۰ ه وقتیکه شاهرخ میرزا در مسجد جامع هرات مورد حمله احمد لر قرار گرفت سید قاسم الانوار مورد سوءظن بایسنقر میرزا- که مأمور کشف جرم و دستگیری توطئه‌گران بود- واقع شد و او را

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۰۷

بسمرقند تبعید نمودند. و بالاخره پس از چند سال سید بخرجردجام رفت و در آنجا ببود تا در تاریخ ۸۳۸ وفات یافت.

و قبر او اکنون در قریه لنگر موجود است.

(تذکره دولتشاه سمرقندی ص ۳۴۶- ۳۵۲ لیدن. مجمع الفصحا- هدایت ص ۲۸- ۲۷ ج/ ۲. ریاض العارفین ص ۱۲۳- ۱۲۲. ریاض الشعراء. آتشکده آذر ص ۳۵- ۳۲).

---

(۱۸) ص ۹۵، س ۱۸، «کمال الدین عبد الرزاق»:

کمال الدین عبد الرزاق سمرقندی فرزند مولانا جلال الدین اسحق سمرقندی در تاریخ ۱۲ شعبان بسال ۸۱۶ ه در شهر هرات متولد گردیده است.

پدرش اسحق در دربار شاهرخ میرزا مقامی ارجمند داشته و «در مجلس اعلی و اردوی همایون بشرف امامت و منصب قضا منصوب بود، و بقرائت کتب معتبره و روایت مسائل مقرره اشتغال می‌نمود».

پدر و برادران عبد الرزاق همگی اهل علم و فضل و ادب و از سالکان طرق تصوف و عرفان بوده‌اند.

عبد الرزاق در آغاز سن در دار العلم هرات به تحصیل علم و ادب پرداخت و چون پدرش خود اهل فضل بود در تربیت و تعلیم او کوشش بسیار می‌نمود و او را در مجلس درس شیخ شمس الدین الجزری فرستاد میگوید:

«شیخ الاسلام شمس الدین محمد الجزری- متوفی بسال ۸۳۳- که در فقه و حدیث از سرامدان زمان بود بهرات آمد، و پدر من مولانا جلال الدین اسحق سمرقندی صحیحین (صحیح مسلم و بخاری) را در محضر او قرائت نموده، و در روایت آنها از طرف او تحصیل اجازه نموده، و فرزندان خود جمال الدین عبد الغفار، و شریف الدین عبد القهار، و عفیف الدین عبد الوهاب، و کمال الدین عبد الرزاق (صاحب ترجمه) را در مجلس درس جزری حاضر نموده و در نزد او تلمذ و از او اجازه روایت حاصل نمودند.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۰۸

عبد الرزاق پس از فراغ از تحصیل علم و ادب وارد عرصه زندگانی گردیده و راهی را که قبلا پدرش برای ارتقاء بمدارج عالیه دنیائی برای خود انتخاب نموده بود او نیز اختیار کرد، بدین معنی که در سال ۸۴۱ ه در سن ۲۵ سالگی در ادبیات کتاب مختصری تألیف کرده، و دیباچه آنرا بنام شاهرخ مصدر و مزین نموده، و بوسیله آنکتاب مقام فضل و ادب و دانش خود را به پیشگاه سلطان شاهرخ شناسانده، و بدربار آن پادشاه پیوست، و ملازمت او را اختیار نمود، و تا سال ۸۵۰ ه که شاهرخ در ری وفات یافت یعنی مدت نه سال تمام از ندما و مقربین و ملازمان آن درگاه بوده است.

و در سال ۸۴۳ ه یعنی دو سال بعد از اختیار ملازمت شاهرخ میرزا جمعی از رقباء عبد الرزاق او را به نقص علم و دانش و عدم تکمیل تحصیلات متهم ساخته، و بعرض شاهرخ میرزا رسانیدند که: او با اینکه مردی دانشمند و عالم‌زاده است معذلک تحصیلات خود را تکمیل ناکرده ملازمت دربار شاهی را اختیار کرده است، شاهرخ میرزا بی‌درنگ فرمان داد هیئتی از علما و دانشمندان هرات عبد الرزاق و چند تن دیگر از مدرسان رسمی هرات را در محضر شاهزادگان، و وجوه اعیان، و رجال، مهتران و صدور خراسان و شهر هرات امتحان نمایند.

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

اما: «یکی از ارباب عمایم که بحلیه انصاف اتصاف داشت بموقف عرض رسانید که عبد الرزاق بر جمعی از مدرسان فایق است، خاقان سعید استفسار اسامی آن جمع فرمود و مولانا از آنجمله مولانای اعظم حاجی محمد فراهی را نام برد ... فرمان همایون صادر شد که علمای اسلام بر درگاه جمع آمده و عبد الرزاق و حاجی محمد فراهی را امتحان فرمایند».

«و فرمان اعلی نفاذ یافت که علمای کبار کتابی اختیار کنند و فقیر و مولانا حاجی محمد فراهی را امتحان فرمایند، و علما میان کشاف و هدایه مخیر ساختند، و عاقبت بر هدایه قرار دادند، و از اول هدایه کتاب طهارت

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۰۹

اختیار کردند، و هم در مجلس خاص مشحون بشاهزادگان و امراء و خواص سطری چند بمنزله شرح نوشته شد، و علما نوشته فقیر را پسندیدند، و نوشتند که ادق و احسن است، و بموقف عرض رسانیدند، حضرت اعلی را مستحسن نمود، مولانا قطب الدین احمد و باقی ائمه مرسوم و علوفه تعیین فرمودند.

و بنده چون زر خالص از بوته امتحان تمام‌عیار بیرون آمد، و قلب روی‌اندود ارباب حسد رواج نیافت».

پرحادثه‌ترین ادوار زندگی و مهم‌ترین سنین خدمت نه‌ساله عبد الرزاق را در دربار هرات باید سالهای ۸۴۶، ۸۴۷ و ۸۴۸ دانست، زیرا وی در سال ۸۴۶ از طرف شاهرخ میرزا بعنوان سفارت بدربار والی کالیکوتی بهندوستان رفت، و از آنجا برحسب دعوت پادشاه بیجانگر یا بعنوان سفارت بشهر بیجانگر هندوستان Bijangar شتافت، و این سفارت مدت سه سال بطول انجامید، و از حوادث این سفر شرح مبسوط و مفصلی در ضمن حوادث سالهای ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸ در تاریخ مطلع السعدین نگاشته است.

گوید: «حضرت خاقان سعید عزم داشت که ایلچی خاصه بهندوستان به نزد والی کالیکوت فرستد، امرا را فرمود که ایلچی یراق کنند و رقم تعیین بر فقیر کشیدند، و بعضی ساعی گردیدند بخیال آنکه شاید ازین سفر باز نیاید، این فقیر از آن سفر خطیر بعد از سه سال فرخنده فال بازآمد و ساعیان براه عدم رفته بودند».

«القصه: حضرت خاقان سعید اسب و پوستین و دگله طلادوزی و کلاه نوروزی جهت والی کالیکوت تعیین فرمود ... و احکام و انعام عنایت فرمود، و این ضعیف جزئیات ساخته باتفاق برادر بزرگ خود مولانا عفیف الدین عبد الوهاب و چند تن دیگر همراهان غره رمضان عزیمت نموده، و براه قهستان بیرون رفت، و ۱۸ رمضان بکرمان درآمده و ۵ شوال از کرمان روان شد و منتصف ماه بساحل عمان و بندر هرموز رسید ...»

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۱۰

و سپس شرح مبسوطی در توصیف شهر کالیکوتی و دربار والی آنجا و در خصوص اخلاق، عادات، بتخانه‌ها، رسوم و مذاهب مردم هندوستان نوشته و از صعوبات و سختیهائی که در راه متحمل شده سخن رانده از جمله مینویسد که در شهر «قلهات» از شدت گرمای سوزان و بدی آب‌وهوای آن دیار برادرش عفیف الدین عبد الوهاب بیمار شده و در همانجا درگذشت.

عبد الرزاق در ملاقات خود با پادشاه بیجانگر میگوید: «پادشاه در چهل ستونی بعظمت تمام نشسته فقیر را پیش او بردند ... و سر فرودآورد و التفات نمود ... و کلمه‌چی (مترجم) را گفت: خاطر ما خوشوقت گشت که پادشاه بزرگ برای ما ایلچی فرستاد.

و گفت معمولا سفرا و ایلچیان که بدربار ما میآیند میهمان ما هستند اما چون شما غذای ما را نجس میدانید و نمی‌خورید بنابرین هرروز از طرف شاه مقدار ... طبقی آوردند درو دسته «۱» تنبول و بسته پانصد «۲» فنم و مقدار بیست مثقال کافور حورانه؟؟؟ ...

و علوفه هرروز: دو گوسفند، و چهار جفت مرغ، و پنج من برنج، و یک من روغن، و یک من شکر، و دو ورهه زر آوردند، و همچنین هرروز می‌آوردند.

و ۱۲ شعبان سال ۸۴۷ شهر بیجانگر را بقصد مراجعت بهرات ترک گفته و تا اواسط ماه صفر سال ۸۴۸ به بندر هرموز رسیده و یکماه بعد وارد هرات گردید.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

و در سال ۸۵۰ عبد الرزاق از طرف شاهرخ برسالت به گیلان رفت.

«و بیمن عنایت الهی و قوت پادشاهی هم نکو رفت و هم نکو آمد».

و هم در سال ۸۵۰ پس از بازگشت از سفر گیلان برای سومین بار از طرف شاهرخ بسفارت دربار مصر تعیین گردید.

---

(۱)- تنبول: برگ معطر و خوشبوئی که در هندوستان معمولا می‌جوند.

(۲)- فنم: پول رایج کشور بیجانگر.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۱۱

گوید: «رأی عالم‌آرای حضرت اعلی میل آن فرمود که رسول بطرف مصر ارسال فرماید ... و حاصل اوقاف حرمین را بآنجا رساند، و حاوی اوراق (عبد الرزاق) که از رسالت گیلان بازآمده بود حضرت اعلی حکم فرمود که برسالت جانب مصر عزیمت نماید، و نشان همایون مکمل ساخته، اما ایام باتمام آن مرام قیام ننمود».

زیرا سلطان شاهرخ بلافاصله وفات یافت (سال ۸۵۰).

عبد الرزاق پس از وفات شاهرخ متوالیا بخدمت شاهزادگان: میرزا عبد اللطیف، میرزا عبد اللّه، میرزا ابو القاسم بابر، و عاقبت بخدمت سلطان ابو سعید پیوست. روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات ج۲ ۴۱۱ فائت و مستدرکات حواشی ..... ص : ۳۷۷

و در سال ۸۵۸ پس از آنکه میانه میرزا ابو سعید و میرزا ابو القاسم بابر مصالحه برقرار شد، و ابو سعید با اردوی خود مظفرانه وارد هرات گردید دو تن از مخصوصان خویش اعنی امیر سلطان احمد تیمورتاش و خواجه ابو سعید ترقابادی را فرستاد و عبد الرزاق را بحضور او درآوردند،

و درین سال بسمرقند شتافت و بخدمت قطب و شیخ خود «خواجه ناصر الدین عبید اللّه استسعاد یافت و در آن مجلس انس و مقام قدس:

یافت در آن آنچه یافت‌دید در آن آنچه دید» و پس از بازگشت بهرات و مرگ سلطان ابو سعید گوشه انزوا گرفت، و پریشانی بحال او راه یافت، تا اینکه در سال ۸۶۷ بیاری خواجه قطب الدین طاوس سمنانی و سایر اعاظم و مشاهیر هرات به سمت شیخی خانقاه سلطان شاهرخ میرزا در هرات منصوب گردید.

و تا آخر عمر درین منصب برقرار بود تا اینکه در سال ۸۸۷ ه در شهر هرات وفات یافت و در مزار امام فخر الدین رازی در خیابان مدفون گردید.

عبد الرزاق پیر و مذهب ابو حنیفه نعمان بن ثابت الزوطی الخراسانی

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۱۲

بوده، و خود و پدر و برادران او سالکان طریقه تصوف و عرفان بوده، و از مریدان خواجه ناصر الدین عبید اللّه بوده‌اند.

خاندان عبد الرزاق ازین خاندان اشخاص ذیل الذکر در تاریخ معروف میباشند.

جلال الدین اسحق سمرقندی (پدر عبد الرزاق) وفات ۸۴۱ ه.

فرزندان جلال الدین اسحق مذکور:

مولانا شریف الدین عبد القهار، وفات ۸۶۹ ه.

مولانا جمال الدین عبد الغفار، وفات ۸۳۵ ه.

مولانا عفیف الدین عبد الوهاب، وفات غره محرم ۸۴۶ ه در راه هندوستان.

مولانا کمال الدین عبد الرزاق (صاحب ترجمه)

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

دختر کمال الدین عبد الرزاق زوجه امیر نور الدین محمد امین که از امرا و مشاهیر هرات بوده.

عبد الرزاق مردی فاضل، دانشمند، تاریخ‌دان، و خوش‌نویس بوده و در شعر و شاعری نیز یدی داشته، و نویسنده زبردست بوده است چنانکه کتاب مطلع السعدین که با سبکی شیوا نگارش یافته گواه این مدعی میباشد.

تصانیف او: ۱- رساله کوچکی است که در سن ۲۵ سالگی تألیف نموده و عبارت از شرحی است که بر رساله عضد الدین در تحقیق معنی حرف و اسماء اشاره نگاشته است.

۲- مطلع السعدین و مجمع البحرین.

این کتاب مشتمل است بر تاریخ و شرح وقایع و حوادث یکصد و هفتاد و یک

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۱۳

ساله ایران و خراسان از تاریخ تولد سلطان ابو سعید مغولی (۷۰۴ ه) «۱» تا وفات سمی او نواده تیمور میرزا ابو سعید گورگانی، و ازین دو نام ابو سعید که بزعم او دو ستاره سعد نامیده شده‌اند نام این کتاب انتخاب شده است.

این کتاب در دو مجلد است و مجلد اول خاتمه مییابد بوفات امیر تیمور بسال ۸۰۷، و مجلد دوم از دنباله وقایع سال ۸۰۷ یعنی از جلوس شاهرخ تا قسمتی از سلطنت حسین میرزا بایقرا و بسال ۸۷۵ خاتمه یافته است.

منابع مطلع السعدین

منابع و مصادر مجلد دوم این کتاب: مشاهدات، مسموعات، تحقیقات خود عبد الرزاق است که در بسیاری از حوادث خود نیز شرکت داشته است.

اما منابع جلد اول چنانکه از تصفح و تفحص و استقراء دقیق مندرجات آن معلوم میگردد.

مصنف در نگارش این جلد از کتب زیر:

زبدة التواریخ حافظابرو

کتاب جغرافی حافظابرو

ذیل جامع التواریخ ابرو

تاریخ هرات از سیفی هروی

ظفرنامه شرف الدین یزدی

توشه‌های سرشار گرفته، و در اغلب موارد فصول و مقالات مطول و مبسوطی از کتب حافظابرو و سیفی هروی عینا و بدون اندک کم‌وکاست نقل کرده است.

---

(۱)- «تاریخ ولادت سلطان ابو سعید بن اولجایتو بن ارغون بن ابقاخان بن هلاکو خان بن تولوی خان بن چنگیز خان در شب چهارشنبه ششم شهر ذیقعده سنه اربع و سبعمایه» (دیباچه مجلد اول مطلع السعدین مخطوطه کتابخانه ملی ملک).

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۱۴

و از نویسندگانی که بعدا ازین کتاب استفاده بسیار کرده‌اند باید:

صاحب روضة الصفا، حبیب السیر و خلاصة الاخبار فی بیان احوال الاخیار را نام برد، اسفزاری نیز درین کتاب در همین محل (روضه ۱۳) شطری از کتاب مطلع السعدین نقل کرده است.

(مطلع السعدین و مجمع البحرین حوادث سالهای ۸۵۸ و ۸۶۷ و ۸۴۸- ۸۴۴ و ۸۷۵، ۸۴۱ نسخه مخطوطه کتابخانه ملی ملک. حبیب السیر جزء سوم از مجلد سوم ص ۳۳۵. خلاصة الاخبار فی بیان احوال الاخیار- خاتمه.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مجالس النفائس ص ۲۴۰ و ص ۳۰).

---

(۱۹) ص ۹۵، س ۱۹، قلعه طبرک:

قلعه‌ایست بر فراز کوهی در نزدیکی شهر ری در سمت راست راهی که بخراسان میرود، و در سمت چپ قلعه طبرک کوه بزرگ ری- کوه دماوند- قرار دارد، سلطان طغرل بن ارسلان بن طغرل بن ملکشاه سلجوقی این قلعه را در سال ۵۸۸ منهدم و ویران ساخت». (معجم البلدان- یاقوت- ص ۵۰۷ حرف- ط-).

(۲۰) ص ۹۸، س ۱۶- ۱۷، وقایه، هدایه و صلوة مسعودی:

(«وقایة الروایة فی مسائل الهدایة»: للامام برهان الشریعة محمود ابن صدر الشریعة الاول عبد اللّه المحبوبی الحنفی، و هو متن مشهور اعتنی بشانه العلماء بالقراءة و التدریس و الحفظ، و شرحه کثیر من العلماء ...)

«هدایة الطالب لمایلزمه من الواجب»: للشیخ شمس الدین ابی الحسن محمد البکری.

و «الهدایة فی الفروع»: لشیخ الاسلام برهان الدین علی بن ابی بکر المرغینانی الحنفی المتوفی سنة ۵۹۳. و ظاهرا مراد حافظابرو همین کتاب دوم است.

«صلاة المسعودی»: ابی عبد اللّه محمد بن عبد اللّه بن مسعود بن احمد

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۱۵

الفقیه الشافعی المروزی المشهور بالمسعودی تلمیذ القفال المروزی شارح مختصر المزنی، توفی سنة نیف و عشرین و اربعمایة بمرو. (طبقات الشافعیه الکبری- ابن سبکی- ج/ ۳ ص ۷۵- ۷۲. و فیات الاعیان ابن خلکان- ج/ ۱ ص ۲۷۳- ۲۷۴. کشف الظنون- کاتب چلبی- ج/ ۲- ص ۲۰۲۰- ۲۰۲۴ و ص ۲۰۳۱ و ص ۲۰۴۰. هدیة العارفین- اسماعیل پاشا- ج/ ۲ ص ۴۲۸).

---

(۲۱) ص ۱۷۵، س ۱۲، چغرتان:

قراء: چغاره، چغرتان، شمعان، بشوران و خردزوان از بلوک «سبقر» است و بلوک سبقر از جمله بلوکات نه‌گانه توابع بلده هرات میباشد.

(جغرافی حافظابرو، ورق ۱۶۷ نسخه مخطوطه کتابخانه ملی ملک.

روضات الجنات فی اوصاف مدینة هرات بخش یکم ص ۸۴).

(۲۲) ص ۱۷۵، س ۱۷، شلمغان:

شاید درست آن «شمعان» بوده که از اجزاء بلوک سبقر است؟.

(۲۳) ص ۱۸۶، س ۷، «کولخشک»:

دهکده «کولخشک» از توابع خبوشان است و اکنون موجود و معمور و بهمین نام نیز موسوم میباشد، و در سمت چپ جاده مشهد به قوچان واقع است.

(۲۴) ص ۱۸۸، س ۵، بابر میرزا:

«بابر میرزا گورگانی فرزند میرزا عمر شیخ ابن سلطان ابو سعید گورگانی گاهی شعری بفارسی میگفته است، از گفته‌های او است:

نوروز و نوبهار و می و دلبری خوشست‌بابر بعیش کوش که عالم دوباره نیست

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۱۶

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

وله:

بازآی ای همای که بی‌طوطی خطت‌نزدیک شد که زاغ برد استخوان ما» (مجمع الفصحاء- هدایت- ج/ ۱ ص ۱۹).

---

(۲۵) ص ۲۰۲، س ۴، جرزوان شهری است از توابع جوزجان (کوزکنان)، یاقوت گوید: «جرزوان:

و الخراسانیون یقولون «گرزوان» و هی مدینهٔ من اعمال الجوزجان فی الجبال» (معجم البلدان- یاقوت- حرف ج ص ۵۹).

(۲۶) ص ۲۰۳، س ۸- ۱۷، گوهرشاد بیگم:

گوهرشاد بیگم- زوجه سلطان شاهرخ میرزا فرزند و جای‌نشین امیر تیمور گورگانی- یکی از زنان نیکوکار و نامدار بوده است، و از آثار و ابنیه خیریه او مسجد جامع، مدرسه و خانقاه شهر هرات و مسجد جامع مشهد مقدس میباشد که در هردو شهر به نام آن بانوی نیکنام به «مسجد گوهرشاد» موسوم و مشهور میباشد، «و برین بقاع خیر مستغلات خوب و اسباب مرغوب وقف کرده است».

گوهرشاد بیگم پس از مرگ شاهرخ میرزا در نهم ماه رمضان سال ۸۶۱ ه در عهد سلطنت ابو سعید میرزا در اثناء غائله قیام میرزا ابو القاسم بابر بدسیسه جمعی از امرا و مشاورین سلطان ابو سعید بدستور آن پادشاه در شهر هرات مقتول گردید. و در جنب قبر فرزندش شاهزاده بایسنقر میرزا در مسجد گوهرشاد بیگم هرات مدفون گردید، و قبر او اکنون موجود است.

عمارات مسجد و خانقاه و مدرسه گوهرشاد بیگم در هرات و مشهد مقدس از جمله آیات فن معماری و هنری ایران در سده نهم میباشد، این ابنیه علاوه بر استحکام بنا با کاشی‌های بسیار زیبای معرق تزیین گردیده و کتیبه‌های آنها بخط بسیار زیبای فرزندش بایسنقر میرزا نوشته شده است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۱۷

معمار و مهندس مسجد و خانقاه و مدرسه گوهرشاد بیگم در هرات و مشهد استاد قوام الدین شیرازی است، وی در آنعصر معمار بزرگ و نامدار خراسان بوده، و بدربار سلطان شاهرخ میرزا منتسب و در سلک هنروران نامدار دربار هرات بشمار میرفته است.

عبد الرزاق سمرقندی مینویسد: «استاد قوام الدین معمار شیرازی که در بنائی اعجوبه روزگار بود غره شعبان رحلت نمود، و از جمله عمارات که بمعماری آن قیام نمود مدرسه و جامع مهدعلیا گوهرشاد آقا است.

(مطلع السعدین و مجمع البحرین- عبد الرزاق سمرقندی- نسخه مخطوطه کتابخانه ملی ملک).

بنای مسجد گوهرشاد مشهد- چنانکه در کتیبه بالای ایوان بزرگ که بخط بایسنقر میرزاست تصریح شده (اتفق تحریرها فی اوایل شهر اله المبارک رجب المرجب سنهٔ احدی و عشرین و ثمانمایه)- در سال ۸۲۱ باتمام رسیده است.

و در ماه شعبان این سال (۸۲۱) سلطان شاهرخ میرزا با کوکبه سلطنتی از هرات بقصد زیارت مشهد الرضا ع و حضور در مراسم اتمام بنای مسجد مذکور بمشهد مقدس آمد. عبد الرزاق سمرقندی در حوادث سال ۸۲۱ مینویسد:

«ذکر توجه حضرت خاقان سعید بعزم زیارت مشهد مقدس، سلطان عالی‌شأن اوایل شعبان (یعنی در سال ۸۲۱) عزیمت زیارت سلطان خراسان،

بیت:

علی بن موسی رضا گوی و بس‌که القاب یابد ز نامش کمال فرمود، و چون بآنمقام متبرک و مشهد مبارک رسید شرایط زیارت بجای

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۱۸

آورده، نذور و صدقات بمستحقان رسانید. و قندیلی سه هزار مثقال طلا که آنحضرت بحسن ارادت ساخته و پرداخته بود فرمود تا در گنبد مرقد آویختند، و پیش ازین مهدعلیا گوهرشاد آقا مسجد جامعی در جوار قبه حضرت امام علیه السلام بنا نهاده بود در

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

غایت تکلف و تزیین، درین ایام نزدیک باتمام رسید، و آن عمارت با لطافت در نظر حضرت خاقان سعید بغایت مستحسن نمود ...» (مطلع السعدین و مجمع البحرین- عبد الرزاق سمرقندی- نسخه مخطوطه ملی ملک).

این عمارات تا پایان سلطنت سلطان حسین میرزا بایقرا معمور و در کمال جلال و شکوه برپای و مورد توجه عامه مردم خراسان بوده است.

در مجموعه مکاتیب و فرامین خواجه عبد اله مروارید نشانی (فرمانی) از سلطان حسین میرزا بایقرا در خصوص انتصاب یکی از مشاهیر قراء وقت بعنوان صدر الحفاظ مسجد گوهرشاد بیگم در هرات» مذکور است. متن این فرمان- که خود فصلی از تاریخ ابنیه خیریه گوهرشاد بیگم میباشد و نشانه کمال عنایت خسروان گورگانی بخصوص سلطان حسین میرزا بامور اجتماعی و مذهبی و توجه خاص باین ابنیه خیریه میباشد- در اینجا مزیدا للفائده تماما و عینا نقل میشود.

متن این نشان از انشاء خواجه عبد اله مروارید «۱» است که یکی از

---

(۱)- خواجه عبد اله فرزند خواجه محمد مروارید مدتی در زمان سلطنت سلطان حسین میرزا بایقرا وزیر صاحب اختیار بود، و در دیوان وزارت مهر میزد، و عاقبت ازین کار کناره گرفته و طریقه فقر و سلوک پیش گرفت. وی مردی جامع فضائل بوده و علاوه بر اینکه از خوشنویسان آنعهد بشمار میرفت، منشی زبردست و نویسنده بزرگ بود، و در نواختن اصناف سازها مخصوصا قانون استادی بی‌نظیر بشمار میرفت، و صاحب اخلاق پسندیده بوده و اغلب در مصاحبت اهل فضل میگذرانید.***

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۱۹

منشیان زبردست دربار سلطان حسین میرزا بایقرا بوده، و در مجموعه مکاتیب «۱» او باین عنوان ذکر شده است: «نشان خواجه حافظ حسین علی جهت مصدری مسجد جامع بیگم». و در مرقعی متعلق بکتابخانه ملی ملک- که ظاهرا در همانعصر در هرات نوشته شده- عنوان این نشان چنین است: «نشان مصدری حفاظ مسجد گوهرشاد».

نشان مصدری حفاظ مسجد گوهرشاد «چون حافظ کلام معجز نظام اقبال سرمدی و قاری مصاحف قدسی لطائف دولت ابدی که در مدارج مخارج تأیید نغمات بشارت خلود مدغم دارد، و پیوسته عندلیب خوش‌الحان بوستان این حشمت را بصیت دلگشای: یاداود انا جعلناک خلیفهٔ فی الارض. امیدوار میدارد، لاجرم بشکرانه این موهبت عظمی استماع زمزمه عمرزا و ترانه فرح‌افزای:

اعط القوس باریها، و انزل الدار بانیها،

بر ذمت دولت ابد پیوند لازم و متحتم میدانیم، و چون قدوهٔ الحفاظ

- پدرش خواجه شمس الدین محمد مروارید از اشراف و بزرگان کرمان بود، و در ایام سلطنت میرزا جهانشاه ترکمان در خراسان بهرات آمد، و در آنجا بوزارت سلطان ابو سعید رسید، و سپس کناره‌گیری کرد، و تولیت موقوفات مزار خواجه عبد اللّه انصاری باو تفویض شد، و در سال ۹۰۴ در هرات درگذشت، و در جنب مزار مولانا شمس الدین محمد تبادگانی مدفون شد. و از آن پس سلطان ابو سعید همت بر تربیت فرزند او خواجه عبد اللّه گماشت و بعد از خواجه عبد اللّه مروارید دو فرزند او خواجه عبد المؤمن و خواجه محمد مؤمن شهرت یافتند.

(تضاعیف مجموعه مکاتیب و فرامین خواجه عبد اللّه مروارید. خلاصهٔ الاخبار فی بیان احوال الاخیار- نسخه مخطوطه کتابخانه مجلس شورای ملی. حبیب السیر جزء چهارم از مجلد سوم ص ۱۱۷- ۱۱۸، و جزء سوم از مجلد سوم ص ۳۳۱. مجالس النفائس علیشیر نوائی ص ۱۰۶ و ص ۲۸۱.)

(۱)- نسخه از مجموعه مکاتیب خواجه عبد اله مروارید که در سال ۹۸۵ تحریر شده (بقرائن و امارات قطعی در شهر هرات نوشته

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

شده است) در کتابخانه ملی ملک موجود میباشد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۲۰

و القراء حافظ کمال الدین حسین علی که بیمن تلاوت کلام مجید، و قرائت فرقان حمید از شعبه قراء و طبقه حفاظ قدم قابلیت و رشاد در مقام: و رفعناه مکانا علیا نهاده بحسن صوت، و رقت لهجه بلبل چمن قرائت و تجوید است خاطر انور بر تربیت و تمشیت او گماشته، منصب عالی مصدری حفاظ (بیت المغفره) و (مسجد جامع) حضرت مهد مرحومه تاج النساء فی العالمین گوهرشاد آقا طاب ثراه که از اعاظم بقاع فلک ارتفاع بر تبت و زینت در بسیط خاک ممتاز است بدو تفویض فرمودیم، تا چنانچه از کمال صلاح و سداد و استحقاق او این شغل خطیر را سزد بلوازم آن اشتغال نماید، و جماعت حفاظ او را مقدم و پیشوای خود دانسته سر از ربقه مطاوعت و متابعت او نه‌پیچند، و از سخن صواب دیده او در باب تمشیت امر تلاوت آنچه گوید بیرون نه‌روند، مشار الیه نیز باید که بواجبی بمراقبت این شغل جسیم مواظبت نموده دقیقه از دقایق جد و جهاد نامرعی نگذارد.

سبیل فرزندان کامکار و امرای نامدار و صدور با اعتبار و وزرای عالی‌مقدار آنکه او را بدین امر عظیم القدر مقرر دانسته تقویت او لازم شمرند.

و چون بواجبی بدین امر قیام نماید وظیفه بدستوری که در شرط واقف مقرر است گیرد و بدو رسانند، از جوانب برین جمله بروند».

---

(۲۷) ص ۲۰۹، س ۴، قلعه صعلوک:

صعلوک نام دهکده است در سه فرسنگی شمال‌شرقی شهر طوس قدیم، و از توابع دهستان خبوشان (قوچان) میباشد، و اکنون موجود و آباد و بهمین نام نیز موسوم است.

بسیاری از نام‌آوران دانش و ادب باین مکان منسوب میباشند، اما ذکر آن در هیچ‌یک از منابع نیامده است.

سمعانی در ضبط این نام گوید: «الصعلوکی: بضم الصاد و سکون

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۲۱

العین المهملتین و ضم اللام و فی آخرها الکاف، هذه النسبه الی الصعلوک (کذا؟) و هو ابو سهل محمد بن سلیمان بن هرون الصعلوکی الحنفی کان امام عصره و فرید دهره ...» (انساب سمعانی- نسخه مخطوطه کتابخانه ملی ملک. حرف ص و۳۵۲. P نسخه فتوگرافی). ابو سهل صعلوکی مذکور یکی از ائمه علم حدیث و فقه و از استادان بزرگ و نامدار مدرسه نیشابور و از بزرگان اقطاب و مشایخ صوفیه و اهل اللّه بوده است.

(کشف المحجوب- هجویری غزنوی ص ۳۵۴ و ص ۳۶۶ و ص ۴۱۲ چاپ لنینگراد. نفحات الانس جامی ص ۲۸۷).

---

(۲۸) ص ۲۱۱، س ۷، کهدستان:

از اماکن و اجزاء بلوک «غوروان» است که از جمله بلوک نه‌گانه توابع شهر هرات بوده. (جغرافی حافظابرو ورق ۱۶۶).

(۲۹) ص ۲۴۹، س ۱، کوه نوربخارا:

«نوربخارا» نام دهستانی است از توابع بخارا، راوندی در آغاز حال سلجوقیان گوید: «... از ترکستان بحکم انبوهی خانه و تنگی چراخوار بولایت ماوراء النهر آمدند، بزمستان منزلگاهشان نوربخارا بود، و بتابستان سغد سمرقند». و همو درین‌باره گوید: «... و مراعی و مرغزارهای نوربخارا و سغد سمرقند بدست فرو گرفته». (راحة الصدور راوندی- ص ۸۶، ص ۸۸ لیدن).

(۳۰) ص ۲۵۱، س ۴، تغوز رباط:

«از قراء بلوک پروانه و هوردشتک (هوادشتک) است، و آنرا خواجه مودود عصمی- که ممدوح حکیم انوری است- در زمان

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

سلطان سنجر ساخته است، و از شهر هرات تا تغوز رباط مذکور دو فرسنگ است».

(جغرافی حافظابرو- ورق ۱۶۸ نسخه کتابخانه ملی ملک).

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۲۲

---

(۳۱) ص ۲۶۹، س ۷، مولانا شمس الدین علی فارسی:

مولانا شمس الدین علی فارسی صاحب کشف از دانشمندان و فضلاء نامدار هرات بود، سلطان ابو سعید نسبت باو عنایت و التفات بسیار می‌نمود، سالها در مدرسه غیاثیه بدرس و افاده اشتغال داشته است، پس از وفات سلطان ابو سعید و طلوع دولت سلطان ابو الغازی حسین میرزا بایقرا چندگاهی بنوشتن تاریخ وقایع زمان آن پادشاه مشغول بود، اما عاقبت از درباریان او رنجیده به «حصار شادمان» رفت و مورد لطف و عنایت سلطان محمود میرزا واقع شد.

و در آنجا می‌بود تا درگذشت. و چون مولانا نسبش بمؤلف کتاب «الکشف» «۱» که یکی از شروح تفسیر «کشاف» زمخشری است- میرسیده بصاحب کشف مشهور گردیده است. (خلاصة الاخبار فی بیان احوال الاخیار خواندمیر. نسخه مخطوطه مجلس شورای ملی).

(۳۲) ص ۲۷۳، س ۶، ارغنون:

معرب کلمه یونانی «اورگانون»(Organoon) است، نام یکی از الات معازف و موسیقار یونانی است، خوارزمی در تعریف آن گوید: «الارغانون آلة لیونانیین و الروم تعمل من ثلثة زقاق کبار من جلود الجوامیس یضم بعضها الی بعض و یرکب علی رأس الزق الاوسط زق کبیر علی نسب معلومه یخرج منها اصوات طیبة مطربة مشجیه علی ما یرید المستعمل». (مفاتیح العلوم خوارزمی ص ۲۳۶ لیدن. مفتاح السعاده- طاش کبری‌زاده، ص ۳۳۳- ج- اول).

(۳۳) ص ۲۷۵، س ۱۲، قتراق؛ این کلمه در متن بهمین املاء نوشته شده و احتمالات و معانی آن در حاشیه شماره ۷ ص ۲۷۵ مذکور شد، اما ظاهرا «قسراق» درست است، و چنانکه

---

(۱)- الکشف: تألیف الامام العلامه عمر بن عبد الرحمن الفارسی القزوینی المتوفی سنة ۷۴۵. (کشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون ج ر ۲ ر ص ۳۱۳).

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۲۳

کاشغری در باب (فعلال، فعلل و فعلال) از کلمات خماسی مینویسد: «قسراق:

«۱» الرمکة الفتیة، و عند الغزیه «۲» الرمکة کائنا ما کانت، و فی المثل:

(قیزبرلاکرشما، قسراق برلایرشما) معناه: لاتصارع العذراء فانها تکون قویة فتصرعک، و لا تسابق فی الرهان مع الرمکة الفتیه فانها اقوی من الفرس و «۳» انزق فتغلبک،

و ممکن است «قترماق» باشد که بمعنی بی‌مصرف و بیکار است (نقل از «دیوان لغات الترک» تألیف محمود بن الحسین بن محمد الکاشغری- تاریخ تألیف سال ۴۶۶ ه ج ۱ ص ۳۹۴. و ج/ ۲- ص ۶۱). و معنی عبارت متن:

سلطان حسین میرزا جنگجوئی فحل بود که در دشت فبچاق در انتظار فرصت بود- یا بی‌کار و بی‌مصرف میگشت- تا در موقع مناسب تاج‌وتخت خراسان را بدست آورده رقباء خود را از میان بردارد.

---

(۳۴) ص ۳۰۴، س ۱، «حصار شادمان»:

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

«شادمانه»: قریهٔ بینها و بین مدینهٔ هرات نصف فرسخ.

«شادوان»: الجبل الذی من جنوبی سمرقند و فیه رستاق و قری، و طول هذا الرستاق عشر فراسخ و زیاده ...- (معجم البلدان- یاقوت ج/ ۳- ص ۲۲۸ لیپزیک).

(۳۵) ص ۳۴۰، س ۸، جوانغار:

جواؤن قول بفتح واو و ضم همزه و سکون نون بلغت مغولی سمت چپ بود که حال به (جوانغار) اشتهار دارد.

(جوانغار) بسکون نون و رای مهمله و فتح غین معجمه محرف جواؤن قول باشد بلغت مغولی یعنی: (سمت چپ). فرهنگ سنگلاخ.

---

(۱)- الرمکه: الفرس و البرذون تتخذ للنسل، جمع رمک و ارماک.

(۲)- الغزیهٔ: ترکان غز.

(۳)- انزق: افعل من نزق ینزق نزقا الرجل نشط و طاش و خف عند الغضب فهو نزق.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۲۴

قول: قلب لشکر که روز جنگ قرارگاه امیر لشکر باشد.

سرانگشتان تا بند دست سمت و جانب. و باشباع ضمه قاف بمعنی عبد و بنده- قل و قل محمد- عبد محمد. فرهنگ سنگلاخ.

---

(۳۶) ص ۳۴۶، س ۱، «بیار» و «کمند»:

این دو کلمه در مطلع السعدین: بیار و جمند نوشته شده و نام دهکده کمند در کتاب (کشف المحجوب) آمده گوید: «و ادیب کمندی از سادات زمانه بود». (کشف المحجوب). غزنوی بسعی ژوکوفسکی ص ۲۱۵ چاپ لنینگراد.

(۳۷) ص ۳۵۴، س ۵، جرمغان:

یا جرمق و جرمقان: نام دهکده یا دهستانی است که در بیابانی که میانه خراسان، اصفهان، کرمان و ری واقع است یاقوت مینویسد: «جرمق بلدهٔ بفارس کثیرهٔ الخصب، رخیصهٔ الاسعار، کثیرهٔ الاشجار علی جادهٔ المفازهٔ قال الاصطخری- و هو یذکر المفازهٔ التی بین خراسان و کرمان و اصبهان و الری ... ثم قال و فی المفازه علی طریق اصبهان الی نیشابور موضع یعرف بالجرمق و هو ثلث قری تحیط بها المفازهٔ. احداها اسمها «بیاذق» و الاخری «جرمق» و الثالثهٔ «ارابه» تعد من خراسان و بها نخل و عیون و زروع ...» (معجم البلدان- یاقوت- حرف ج- ص ۹۴).

(۳۸) ص ۳۶۳، س ۶، «شهر صفر»:

شد شهر صفر شهید و هم «شهر صفر»از سال شهادتش دهد باز خبر این بیت از مولانا کمال الدین عبد الواسع النظامی است که در تاریخ واقعه قتل یادگار محمد میرزا گفته است، وی از افاضل معاصرین اسفزاری و از مشاهیر شعراء و نویسندگان نامی هرات بوده، و از منتسبین بدربار سلطان حسین میرزا بایقرا میباشد.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۲۵

سالها در سایه عنایت وزیر دانش‌گستر خواجه نظام الملک در هرات میزیسته و آثار بسیاری در نظم و نثر دارد.

(خلاصهٔ الاخبار فی احوال الاخیار- خواند میر خاتمه نسخه مخطوطه کتابخانه ملی ملک. حبیب السیر- جزء سوم از مجلد سوم ص ۳۳۷).

---

(۳۹) ص ۳۷۰، س ۹، لمولانا مجیر الدین البیلقانی:

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

امین احمد رازی میگوید: مجیر الدین بیلقانی برای تحصیل وجوه دیوانی از تبریز باصفهان رفت، و در آنجا بواسطه اشعاری که در هجو مردم آنشهر گفته بود او را بقتل رسانیده و یکهزار تومان کیکی بعنوان خون بهای او برای قزل‌ارسلان به تبریز فرستادند.

(هفت‌اقلیم- امین احمد رازی- ورق ۵۲۴ نسخه مخطوطه کتابخانه ملی ملک).

(۴۰) ص ۳۷۰، س ۱۰، لب چو خاتم پرشکر خندست این اشعار از جمله ابیات قصیده‌ایست که مجیر الدین بیلقانی در مدح «۱» اتابک پهلوان سروده است و مطلع آن این است:

مژده ای دل هان که ما را مژده جان آمدست‌وز نسیم صبح بوی زلف جانان آمدست

دم مزن ایدل بزن دستی و جانرا برفشانز آنکه این خوش مژده در دل از ره جان آمدست

نیمشب خیزان دولت جوی را اندر مشام‌بوی اقبال از دم صبح درافشان آمدست

چشم روشن گشته‌اند الحق عزیزان جهان‌زین نسیم خوش که از یوسف بکنعان آمدست

---

(۱)- اتابک پهلوان مراد: شمس الدین ابو جعفر محمد جهان‌پهلوان بن ایلدگز از پادشاهان (اتابکان) آذربایجان بوده (۵۶۸ ه) که به پهلوانیان مشهور میباشند.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۲۶ از فغان بانگ گردون بر صلای جان‌فشان‌عیسی اندر حجره گردون بافغان آمدست

لب چو خاتم پرشکر خندست عالم را از آنک‌خاتم گم‌گشته با دست سلیمان آمدست

این سعادت بین که مهد کبریای احمدی‌پیش بو ایوب انصاری بمیهمان آمدست (دیوان مجیر الدین بیلقانی نسخه مخطوطه کتابخانه ملی ملک).

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۲۷

فرهنگ لغات مغولی و ترکی

آ

آق: سفید.

آقچه: بالف ممدود و قاف‌زده پول سفید سیم، خواجه رشید الدین فضل اللّه گوید: «چنان آقچه‌ها که بیکبار مس می‌نمود، و از نقره زیادت اثری در آن پیمانه، می‌زدند و روان می‌داشتند»- تاریخ مبارک غازانی ص ۲۸۲ لیدن- آنندراج.

آق‌سنقر: «وزن چار عنصر مرغی است شکاری از جنس شاهین و چرغ یا مرغ شکاری سفید» فرهنگ آنندراج.

آق‌شهر: نام شهری است در ترکستان.

آق‌شنقار:- آق‌سنقر.

آل: سرخ.

آلاچوق: آلچوق، آلاچق: بالف ممدود در اول و دوم و بالف مفتوح در سوم و ضم جیم پارسی در هرسه خانه‌ایست که ترکمانان و اهل دشت از چوب و مو سازند و در آن بسربرند. فرهنگ وصاف، غیاث اللغات.

آلتمغا: مهر سرخ، چه، (آل- سرخ و تمغا- مهر) و آن عبارت بوده از مهر چهار گوشه که بر روی یرلیغها و فرمانها و احکام و مراسلات رسمی با مرکب سرخ زده‌اند، و اگر این مهرها با مرکب آب طلا باشد آنرا (التون تمغا) می‌گفته‌اند، (آلتون- طلا)، و اگر

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

با مرکب سیاه بوده آنرا (قراتمغا) میگفته‌اند، (قرا- سیاه)- حواشی مطلع السعدین ج/ ۱- ۲. جامع التواریخ چاپ بلوشه ص ۲۴۶. فرهنگ وصاف.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۲۸

ا

ارلات: نام یکی از طوائف خراسان که در نواحی بلخ مقام داشته‌اند.

اپردی: نام یکی از طوائف خراسان که در نواحی شبرغان و اندخود سکونت داشته‌اند.

اردو: قشون، سپاه.

اردوشهر: شهری است در مرز ختای. مسالک الممالک- ابو الحسن صاعد بن علی الجرجانی.

اشتلم: بضم اول و سوم و لام و سکون دوم و میم: تندی، زور، تعدی و ستم کردن و بزور چیزی گرفتن. برهان قاطع. غیاث اللغات.

الوس: دودمان، طایفه، تبار.

الگای: اورق، خانمان، مقام و مسکن.

ایناکچیان ایناقچیان: مصاحبان و مقربان درگاه پادشاه.

ایشکچیان: دروازه‌بانان، مرکب از دو کلمه ایشک دروازه، و (چیان) صاحبان- فرهنگ سنگلاخ.

ایل: دوست، موافق، همراه، رام، اطاعت و فرمانبرداری و بمعنی طایفه و ایماق. فرهنگ وصاف. آنندراج. تاریخ مبارک غازانی.

ایلچی: نماینده، رسول، گماشته، سفیر، مرکب از دو کلمه: ایل طائفه وچی- علامت نسبت.

ایاقی: خدمتگار، سفره‌چی، آشپز- فرهنگ سنگلاخ.

ایاقچی:- ایاقی.

ایماق: بضم اول: تبار، دودمان، خاندان، جمع: ایماقات. آنندراج.

الاغ اولاغ: وزن چلاغ و پولاد: اسب‌سواری که آنرا بیگار گیرند، و مطلق مراکب سواری را نیز گویند. آنندراج.

اورق: دودمان، خاندان، خویشاوندان.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۲۹

اولجه: بضم و فتح اول مال و جنسی که در تاخت ملک بیگانه گیرند، آنندراج.

اولنگ: مرغزار، چمن‌زار، سرزمین سبز و خرم.

ب

برلاس: بسکون راء و سین مهمله و فتح لام نام طایفه‌ایست از ترکان که سلاطین گورگانیه هندوستان از آن فرقه‌اند فرهنگ سنگلاخ.

برانغار: ضد جوانغار- سمت راست.

بغرا: «آشی است که از آرد نخود، و نام پلاویست که از گوشت و میده نخود و روغن و قند و سرکه سازند» فرهنگ انجمن‌آرای ناصری آنندراج.

بیلاک: هدیه، ارمغان، ره‌آورد.

بیرق: پرچم، علم، لواء.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

بیتکچی: مستوفی و صاحب جمع و تحصیلدار مالیه است. خواجه رشید الدین فضل اللّه در ذکر انتظامات امور مالی و تدقیق غازان خان در جمع‌آوری مالیات و خراج نواحی گوید: «و فرمود تا بهر ولایت بیتکچی جلد برود، و مجموع آن ملک دیه‌دیه مفصل بنویسد» تاریخ مبارک غازانی.

ص ۲۵۳ لیدن.

بنکچی: مرکب از دو کلمه (بنه) یا (بنک) و بنک بضم باء موحده تحتانی و فتح نون و کاف زده مصغر (بنه)- فارسی است- بمعنی: جا و مکان، و جائی که نقد و جنس در آن نهند- و بنگاه نیز بهمین معنی است- و (چی) که در زبان ترکی علامت نسبت و نیز بمعنی دارنده است. پس (بنکچی): دارنده و صاحب یا سرپرست بنه و بنک است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۳۰

پ

پایزه. پائیزه: لوحه بوده از زر و سیم و گاهی از چوب برحسب رتبه اشخاص بعرض کف دست و بطول نیم ذرع تقریبا که نام خدا و نام پادشاه با نشان و علامت مخصوص روی آن محکوک بوده است، و پادشاهان مغول آنرا بکسانی که مورد مرحمت و توجه خاص واقع میشده‌اند و مخصوصا برؤسای سپاه اعطاء میکرده‌اند. حواشی جهانگشای جوینی.

ت

تالان: غارت، چپاول، ویران ساختن عمارت و غارت ابزار و آلات آن.

تایین: «وزن کابین باصطلاح چون عدد جماعتی بچهل رسد آنرا یک تابین گویند، و باصطلاح اتراک توران: جمعی را نامند که در تاخت‌وتاز شریک باشند»- فرهنگ سنگلاخ «۱».

ترخان: لقبی که خانان مغول بکسی دهند که هروقت خواهد بی‌احضار بحضور پادشاه رود، و اگر تقصیری یا خطائی کند او را بمؤاخذه نگیرند.

حکیم نزاری:

اگر صد خون بیک غمزه بریزی کس نمیپرسدمگر یرلیغ ترخانی ز سلطان ایلخان داری فرهنگ سنگلاخ. غیاث اللغات. آنندراج.

تزک. تزوک: تزوک. بضم اول و دوم نظام و امیر یا میرتزک بمعنی میرنظام، نقیب، چوبدار، رئیس انتظامات- یساول و «تزوک بابری»: نام کتابی است که در شرح نظامات و قوانین و یساقهای سلطان ابو القاسم بابر میرزا گورگانی بزبان جغتائی نوشته شده است.

---

(۱)- «فرهنگ سنگلاخ» لغت ترکی بپارسی تألیف میرزا مهدیخان مؤلف «تاریخ جهانگشای نادری» و «دره نادری». نسخه مخطوطه کتابخانه ملی ملک.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۳۱

تغار: «وزن قطار: تشت گلین است که در آن آب یا گندم و جو پر کنند، و نیز بمعنی: آزوقه و خوردنی و راتبه.

سعید هروی:

از برای مطبخ انعام او کیوان ز چرخ ز ارتفاع سنبله هرروز بفرستد تغار و (تغار دادن) میهمانی و آش بزرگ و آنرا (تغاره) نیز گویند»- فرهنگ وصاف. آنندراج.

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

تنسوقات: بفتح و ضم سین مهمله و قاف معجمه: اشیاء کمیاب، اشیاء عجیبه و نادرات، و مفرد آن تنسوق است. فرهنگ آنندراج.

تومان کپکی: «زر کپکی». «دینار کپکی»:

حافظابرو در ذیل ظفرنامه شامی گوید: «امیر تیمور در سال ۸۰۱ مسجد جامعی در سمرقند بنیاد کرد که یکهزار و پانصد تومان رایج کپکی که نه هزار تومان عراقی باشد بر آن صرف کرده» (ذیل ظفرنامه شامی- مخطوطه کتابخانه ملی ملک).

اما در جائی وجه تسمیه آن بنظر نرسید خواجه رشید الدین فضل اللّه مینویسد: «میگویند زریست که کپک خان سکه زد». تاریخ مبارک غازانی.

تغوزرباط: «نام دیهی از بلوک پروانه و هوردشتک است، و آنرا خواجه مودود عصمی که ممدوح حکیم انوری است در زمان سلطان سنجر ساخته است، و از شهر هرات تا تغوزرباط مذکور دو فرسنگ است». جغرافی حافظابرو- ورق ۱۶۸ مخطوطه کتابخانه ملی ملک.

ج

جبه‌خانه. جیباخانه: زره‌خانه (- انبار زره)، اسلحه‌خانه. وجیبه بکسر اول و جبه بفتح اول- زره.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۳۲

جلدوی. جلد: بضم اول- و بکسر هم آمده-: جائزه، انعام، صله و عطای پادشاهان. آنندراج.

جواؤن‌قول: «بفتح واو و ضم همزه و سکون نون بلغت مغولی سمت چپ بود که حال به (جوانغار) اشتهار دارد». فرهنگ سنگلاخ.

جوانغار: «بسکون نون و راء مهمله و فتح غین معجمه محرف جواؤن‌قول باشد- سمت چپ» فرهنگ سنگلاخ.

چ

چماق: بضم اول چوب و عصای سرکج

چریک: وزن شریک لشکر پراگنده که از ولایتهای دیگر بمدد لشکری بفرستند. فرهنگ وصاف، آنندراج.

چاوش: وزن طاوس نقیب قافله و لشکر. فرهنگ آنندراج.

س

ساچق: بکسر جیم پارسی هدایائی که داماد بخانه عروس فرستد. و گاهی مطلق هدایا را گویند. پیشکش که برای امرا فرستند فرهنگ سنگلاخ.

سکزیلدوز: سکز- عدد هشت. و یلدوز- ستاره، و این نام هشت ستاره است که مجموعه آنها را بترکی (سکزیلدوز) و بعربی (فکه) نامند.

سنجق: پرچم. علامت پادشاهان که آنرا پیشاپیش لشکر و کوکبه پادشاه کشند.

سورن: فریاد و غریو سپاهیان و نعره دلاوران در میدان نبرد.

سیورغال: هودبری و بعربی اقطاع: ملکی که منافع آن را مدة العمر بکسی واگذار کرده‌اند.

سیورغامیشی: کسی را مورد مرحمت قرار دادن و ملک باو بهودبری و اقطاع بخشیدن

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۳۳

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

ش

شلتاق: باشتلم و زور و ستم و بی‌رسمی اموال از مردم ستدن.

ط

طوی: آش، تغاره، میهمانی دادن.

ق

قاپوچیان: جمع قاپوچی دالان‌دار، دربان، وصاف آنندراج.

قاق: معرب یا مترک- ترکی شده- کلمه (کاک) فارسی است که بمعنی خشک شده میباشد، مانند: گوشت کاک، خربزه کاک، نان کاک، یا گوشت قاق، نان قاق. فرهنگ غیاث اللغات سنگلاخ.

قباق: یا قپاق- قپق افکندن و هدف زدن، فرهنگ غیاث اللغات.

فرهنگ رشیدی.

قپق: بفتحتین چوب هدف که در میدان نصب کرده و جنگجویان آنرا با تیر هدف سازند. و نیز کدوئی را گویند که در میدان بر سر چوب قپق میگذاشته و آنرا هدف میکرده‌اند. فرهنگ غیاث اللغات.

قبچاق: دشت یا صحرای قپچاق (بابا و جیم عربی و فارسی) نام دشتی در ترکستان و نام طائفه که در آنجا سکونت دارند. فرهنگ سنگلاخ. دیوان لغات الترک. غیاث اللغات.

قترماق: بی‌مصرف، بیکار. دیوان لغات الترک.

قسراق: به ص ۴۲۳ مراجعه شود.

قشلاق: «قشلق فعلل (بکسر القاف و اللام و سکون الشین و القاف): البیت الشتوی و کذالک کل شیئی اعد للشتاء» «۱». دیوان لغات الترک- کاشغری

---

(۱)- فرهنگ ترکی بعربی از محمود بن الحسین بن محمد کاشغری- سال تألیف ۴۷۲ ه.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۳۴

و «قشلاق بکسر قاف جای گرم که زمستان در آن بسر برند» فرهنگ غیاث اللغات، آنندراج.

قشلامیشی: رفتن بسرزمین گرم در زمستان.

قول: وزن غول: قلب لشکر که روز جنگ قرارگاه امیر لشکر باشد، سمت و جانب، تپه و تل، سرانگشتان تا بند دست، فرهنگ سنگلاخ.

قل: بضم و اشباع قاف عبد، بنده، چنانکه گویند قل محمد- عبد محمد- فرهنگ سنگلاخ.

قورماج: گندم بریان شده، و (قورماج قلعه) نام قلعه‌ایست در حوالی جیجکتو از بلاد ترکستان.

قورلتای: انجمن، شورای، مجلس مشاوره سران قوم.

قوشچیان: قوش بضم اول و شین نقطه‌دار مرغ شکاری، و قوشچی میرشکار، جمع قوشچیان.

ک

PDF.tarikhema.org
tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

کپکی: به تومان کپکی رجوع شود.

کرده. کرد: بضم اول کوسپندچران، برهان قاطع.

کریاس: بالاخانه. سراپرده دربار پادشاه. غیاث اللغات.

کماج: بضم اول نانی است مشهور، نانی که بر انگشت پزند. فرهنگ سنگلاخ، برهان قاطع.

کوچ: مهاجرت و نقل‌وانتقال طوائف. بهادری، مردانگی و دلاوری، لشکر، دودمان و طائفه.

کوتوال: دژبان، قلعه‌دار، رئیس قلعه.

کنکاش: مشاوره، مذاکره.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۳۵

گ

گورگه: بفتح اول و ضم واو و راء زده مهمله و فتح گاف پارسی: نقاره، نقاره کلان، فرهنگ رشیدی. غیاث اللغات.

م

مچر. مچرگ: وزن تگرگ بیگار و بزور و ستم کار فرمودن. فرهنگ سنگلاخ.

آنندراج.

منقلای. منغلای: مقدمهٔ الجیش، پیش‌آهنگان سپاه، پیش‌قراول. فرهنگ سنگلاخ.

ن

نوکر: خدمتگار، گماشته.

نوئینان: جمع نوئین: امرا، بزرگان، خانزادگان و اشراف مغول. فرهنگ سنگلاخ.

ی

یرلیغ: فرمان، نشان، حکم، فرمان شاه.

یراق: تهیه اسباب کار، آمادگی، حاضرباش، ابزار و آلات. فرهنگ غیاث اللغات.

یاساق. یساق: قانون، نظم، عدل.

یاساقچی. یساقچی: مجری قوانین و نظامات. مامورین دولتی، مامورین انتظامی.

یساول: بفتح اول و ضم واو میرتزک، نقیب، چوبدار، رئیس انتظامات.

یورش: هجوم سپاه، غارهٔ، ایلغار.

ییلاق: جای سردسیر، محل اقامت تابستانی، ضد قشلاق.

یورت: جایگاه، مکان، موضع. غیاث اللغات.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۳۶

ه

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

هودبری: این کلمه درین کتاب و در آثار معاصر او مانند آثار: حافظابرو، عبد الرزاق سمرقندی، محمد خاوند شاه، خواندمیر و غیره مکرر استعمال شده است، چنانکه عبد الرزاق سمرقندی در احوال امیر صاحب‌قران گوید: «و تمامی سیورغالات را در دیوان هرسال حکم مجدد طلبیدی مگر آنکه بقید هودبری مقید بودی». (مطلع السعدین و مجمع البحرین- مخطوطه کتابخانه ملی ملک). و از سیاق عبارات و قرائن حالیه و مقالیه موارد استعمال آن چنین معلوم میگردد که بمعنی (اقطاعی) است یعنی منافع ملکی را بکسی بخشودن. و گویا از کلمه (هوده) پارسی- که اکنون فقط با پیشوند نفی (- بی‌هوده) استعمال میشود گرفته شده است یعنی: فائده‌بری. و در مجموعه مکاتیب خواجه عبد اللّه مروارید نشانی (فرمانی) از سلطان حسین میرزا بایقرا موجود است که در آن خواجه قل محمد میچکی- که از نوازندگان مشهور هرات بوده- درخواست نموده که: موضع چهار باغ را از ولایت شبرغان که موطن و مولد اوست بدو ارزانی داشته مثال نافذ گردد که عمال و متصدیان بعلت مال‌ومنال دیوانی تعرض نرسانند.

«... و ایجابا لمسئوله حکم جهانمطاع عز صدور یافت که موضع مذکور را سیورغال و هذبری مشار الیه دانسته مال و اخراجات نطلبند، و از کل تکالیف دیوانی معاف ... و مرفوع القلم دانسته بهیچ‌وجه من الوجوه حواله و مطالبتی ننمایند». (مجموعه مکاتیب خواجه عبد اله مروارید- مخطوطه کتابخانه ملی ملک).

و این عبارات صریح است که هودبری بمعنی سیورغال و اقطاع و معاف از مالیات و اخراجات دولتی است.

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۳۷

فهرست اعلام

ا

ابن جماعهٔ قاضی مصر: ۳۸۷،

ابی عبد اللّه- الحاکم ابی عبد اللّه النیسابوری: ۳۸۷،

اهل- یوسف: ۳۸۹،

ابن ماجهٔ القزوینی: ۳۸۸،

سیف الدین احمد بن قطب الدین یحیی: ۳۹۱،

ابن حسام: ۱، ۲، ۳۷۷

خواجه نظام الدین احمد هروی: ۲،

امیر المؤمنین علی علیه السلام: ۳۷۷،

اختیار الدین: ۴،

سلطان ابو سعید خان: ۵، ۷، ۳۱۱، ۳۲۰، ۳۱۵، ۳۲۱، ۲۸۳،

امیر اسحق ترخان: ۳۳۳،

اولجایتو سلطان: ۵، ۱۴، ۷۲، ۷۹، ۸۳،

امیر شیخ ابو سعید خان: ۳۰۶،

اسکندر: ۳۰۹،

اساسیس: ۴۹،

ابو الحسن ملک معز الدین حسین کرت: ۵،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

امیر صاحب‌قران: ۵،

انوشیروان: ۳۱۰،

امیر ولی مازندرانی: ۴۲،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۳۸

اسفندیار: ۱۵، ۳۷۸

اسکندر شیخی: ۳۱، ۴۰، ۳۳،

امیر آخور سپهسالار: ۱۴،

ارلات: ۱۳،

اپردی: ۱۳،

امیر ابن یمین: ۱۲، ۳۸۴،

افراسیاب حلاوی: ۳۱،

امیر ارغونشاه جانی قربانی: ۹،

امیر انکوتیمور: ۴۰،

امیر خسرو: ۳۱، ۴۸، ۷۸، ۱۱۶، ۱۳۴، ۱۳۳، ۱۵۰، ۱۶۰، ۱۶۴، ۱۷۴، ۱۷۶، ۱۸۴، ۲۴۴، ۲۳۹، ۲۶۸، ۲۷۲، ۳۱۴،

اسفزاری: ۱۹، ۷۳، ۱۳۲، ۲۴۴، ۳۱۲، ۳۸۱، ۳۱۸،

ابو الفضل المقدسی: ۳۷۸،

انصاری- شیخ الاسلام خواجه عبد اللّه انصاری: ۳۵۹،

ابراهیم میرزا: ۲۱۰،

شاه اسماعیل سنجری: ۷۷، ۸۲، ۷۸،

شیخ اسمعیل صوفی- شیخ عمویه: ۵۰،

شیخ ابو عطیه جابر انصاری: ۵۰،

احمد بن حماد الذهلی: ۵۰،

احمد: ۵۱،

کمال اسمعیل: ۳۸، ۳۷۸،

انوری- حکیم انوری: ۱۴۹،

ابو عبید: ۵۲،

میرزا امیرانشاه: ۳۶، ۴۴،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۳۹

امیر غوری: ۵۳،

زین الدین ابو بکر تایبادی: ۳۷،

ابو سعید: ۴۴،

اتراک: ۴۴،

ابو سعید سپهسالار: ۴۳،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

امیر که: ۴۳،

امیر تیمور که: ۴۳،

ابو مسلم مروزی: ۴۲،

ایرانی: ۴۲،

ابو الحارث سلطان سنجر: ۵۵،

اثیر الدین عبد اللّه اومانی: ۴، ۳۷۸،

ایلچکدای: ۶۴، ۶۲، ۶۱، ۶۳،

ملک ابو بکر مرحقی: ۶۱، ۵۹،

ازرقی: ۶۲،

اصیل معدل: ۶۶، ۶۵،

خواجه احمد بن محمد قواس- خواجه غلوه: ۶۶،

ابلیس: ۶۷،

امیران سربر: ۶۵،

امیر دلدای: ۷۹،

اختیار الدین نیشه، ۸۲

امیر یساول- امیر الامراء خراسان: ۸۲، ۸۳،

امیرشاهی: ۸۲،

احمد لر: ۸۴، ۸۶،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۴۰

قاضی احمد غفاری: ۹۳،

اوحد الدین بلیانی: ۳۷۷،

افراسیاب: ۹۰،

سلطان ابا بکر میرزا: ۹۹،

اوکتای‌قاآن: ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۵، ۱۰۸، ۱۱۰، ۱۱۱،

اصیل معدل: ۱۱۲،

امیر ارقون: ۱۱۹،

ارسلان- امیر ارسلان: ۱۱۸،

امیر ارغون‌آقا: ۱۲۰، ۱۲۱،

ایس: ۱۲۰،

الغ بیک میرزا، ۹۷، ۹۹، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۴، ۱۴۳، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۸، ۱۵۰، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸، ۲۱۰، ۳۵۷،

ابو القاسم بابرمیرزا: ۱۲۴، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۹، ۱۴۴، ۱۴۱، ۱۴۵، ۱۴۸، ۱۵۹، ۱۶۳، ۱۸۹، ۱۸۵،

امیر هندوکه: ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۴۵، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

ابن بطوطه: ۳۷۹، ۳۸۰،

امیر اویس ترخان: ۱۲۵، ۱۸۰، ۱۹۵،

امیر احمد ترخان: ۱۲۵، ۱۹۹،

ابا بکر میرزا ولد محمد جوکی میرزا: ۱۲۸، ۱۲۴، ۳۵۷،

ابراهیم سلطان: ۱۳۴، ۱۳۹،

ابراهیم خلیل: ۱۳۳،

میرزا ابراهیم ولد ارشد علاء الدوله میرزا: ۱۳۳، ۱۹۰،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۴۱

اسدی: ۱۳۷، ۱۷۲، ۲۹۷،

امیر سلطان ابو سعید داروغه: ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۵۲،

امیر ابراهیم ایدکو تیمور: ۱۴۵، ۱۴۹، ۱۵۲،

ابو القاسم بابرخان: ۱۴۸،

امیر سلطان ارغون: ۳۰۶،

ابراهیم- امیر ابراهیم ایدکو تیمور: ۱۴۹،

سلطان ابراهیم میرزا ولد علا الدوله میرزا: ۱۵۶، ۱۵۰، ۱۴۹، ۲۰۰، ۱۹۷، ۱۹۵، ۱۹۴، ۲۰۵، ۲۰۳، ۲۰۷، ۲۰۸، ۱۹۳، ۲۲۵، ۲۲۸، ۲۳۴،

میرزا امیرانشاه ابن امیر تیمور گورگان: ۱۵۶، ۱۵۷،

مغیث الدین الغ بیک میرزا: ۳۲۴، ۳۲۳،

میرزا سلطان ابو سعید: ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۶۷، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۲۰۱، ۱۹۹، ۲۰۳، ۲۰۸، ۲۳۳، ۲۱۷، ۲۱۹، ۲۹۵، ۳۰۴، ۳۲۳، ۳۲۲،

ایل ارغون: ۱۵۷،

اویس بیک: ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۶،

زین الدین سلطان ابا بکر میرزا: ۳۲۴،

سید احمد نسوی: ۱۶۸،

ابو الخیر خان پادشاه اوزبک: ۱۶۸، ۱۷۰،

اسکندر رومی: ۱۷۳،

ایل ارلات: ۱۷۴،

مولانا احمد یساول: ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۶۲، ۱۶۳، ۲۰۰، ۲۰۲، ۲۰۴، ۲۰۷، ۲۰۹، ۲۱۵، ۲۱۲، ۲۱۴،

سلطان ابا بکر میرزا: ۳۲۴،

امیر احمد افضل: ۱۷۹،

اولاد امیر طاهر: ۱۸۲،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۴۲

امیرزاده یارعلی ولد اسکندر ترکمان: ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸،

احمد بن امیر فیروز: ۱۹۵،

شیخ ابو سعید: ۱۹۳،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

امیر ابراهیم: ۲۰۲،
الغ بیک میرزا: ۳۲۴،
اوحدی: ۱۸۶،
امیر ابراهیم: ۲۰۴، ۲۱۶، ۲۱۱،
امیر ترخان: ۲۰۴،
امیر شیخ ابو سعید قراارسلان: ۱۹۱، ۱۹۲،
امیر اسکندر ترکمان: ۲۰۸،
امیر نظام الدین احمد: ۱۹۵،
ابو الحسن صاعد بن علی الجرجانی: ۲۱۰، ۲۶۱،
امیر اویس امیر خاوند شاه: ۲۰۹،
امیر نظام الدین سید عاشورا: ۲۱۷،
امیر جهانشاه ترکمان: ۲۱۸،
امیرزاده حسین علی ترکمان: ۲۲۰،
ابو الفضل میدانی: ۲۲۰،
ابو القاسم نور الدین سلطان محمد میرزا: ۲۶۶،
امیر احمدیار: ۲۶۵، ۱۷۹،
امیرزاده محمد: ۲۲۷،
امیرزاده یوسف: ۲۷۷، ۲۸۴،
امیرزاده قاسم: ۲۸۱،
امیرزاده حسین علی: ۲۸۱،
ملک اسکندر رستمداری: ۲۸۲،
روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۴۳
امیر مزید: ۲۸۲، ۲۸۳،
امیر علی تنگر: ۲۸۴،
امیر علی شکر: ۲۸۴،
اولاد امیر علی تنگر: ۲۸۴،
امیر سلطان ارغون: ۳۴۸،
اقورلوق محمد: ۳۵۲،
امیرزاده محمود: ۲۸۵،
ابو المظفر یادگار میرزا: ۲۸۵،
مولانا صدر الدین اصونان طبیب: ۲۸۷،
امیر کریمداد: ۲۴۶،
امیرزاده معین ابو القاسم شاهرخ میرزا: ۲۳۵،

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

ایل جلایر: ۲۵۹،

امیر بابا: ۲۳۵، ۲۳۶،

امیر حاجی: ۲۶۹،

امیر بی‌نظیر: ۲۴۳، ۲۸۸،

امیر نظام الدین احمد تولکی برلاس: ۲۴۳،

امیر خلیل سلطان: ۲۳۹، ۲۴۲، ۲۴۳،

امیر بزرگ: ۲۳۰،

ابو الغازی- سلطان حسین میرزا بایقرا: ۲۴۳، ۲۳۹، ۳۸۷، ۳۰۸، ۲۹۴، ۳۰۳، ۳۱۲، ۳۲۰، ۳۱۰، ۳۰۵، ۳۱۸، ۳۵۳، ۲۳۰، ۲۵۸، ۲۶۴، ۲۵۱، ۲۷۵، ۳۶۷،

امام ابو الحسن علی بن موسی الرضا علیه السلام: ۲۴۰،

شیخ احمد صراف: ۲۵۷،

امیر سید اصیل الدین ارغونی: ۲۵۲، ۲۶۰،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۴۴

امیر اللّه یردی: ۲۵۱،

نظام الدین سلطان احمد میرزا: ۳۲۳،

امیر شیخ زاهد: ۳۲۲،

ابو معشر بلخی: ۳۶۵،

مولی احمد بن مصطفی طاش کبری‌زاده: ۳۶۵،

اتابک ایلدگز: ۳۷۰،

مولانا قطب الدین احمد الامامی: ۳۷۱،

وحید الدین انوری: ۳۷۳،

اسماعیل پاشا: ۳۹۱، ۳۹۰،

ابن الحاجب: ۳۸۸،

ابن الزرندی: ۳۸۸،

الامام النواوی: ۳۸۸،

ابی داود: ۳۸۸،

الامام احمد بن حنبل: ۳۸۸،

الیان سرکیس: ۳۹۰،

ابو حنیفه نعمان بن ثابت: ۳۹۰،

مولانا قطب الدین احمد الامامی (قاضی هرات): ۲۸۸،

امیر بیک: ۲۹۲:

سید اردبیلی: ۲۹۴،

سلطان احمد میرزا: ۳۰۴،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

ارغونیان: ۳۰۲،

امیر سید ابراهیم: ۲۹۵،

غیاث الدین سلطان احمد میرزا: ۳۲۰،

الغ‌میرزا- ابو الفتح غیاث الدین محمد سلطان: ۳۲۱،

نظام الدین سلطان احمد میرزا: ۳۲۱،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۴۵

ب

ملک باقر کرت: ۱، ۱۷، ۱۸،

بلوچ: ۱۰،

سلطان برکیاروق بن ملکشاه: ۵۳،

شاهزاده بیادقلی: ۱۴،

بهرام‌گور: ۳۶۳، ۳۶۴،

بهرام: ۱۰، ۴۰، ۳۹، ۸۷، ۱۲۵، ۱۷۲، ۱۷۷، ۱۹۸، ۱۸۹، ۲۲۵، ۲۷۷، ۳۶۹،

بوجای: ۲۴، ۷۲، ۷۱، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۷۹، ۸۰، ۸۱، ۸۲، ۸۳،

بهادر: ۴۶،

معز الدین بایسنقر بهادر: ۴۷، ۹۷، ۲۶۰،

شاهزاده بایسنقر: ۸۲، ۸۷، ۹۰، ۱۷۳، ۲۷۲،

باطنیان: ۵۳،

بلال: ۸۷،

امیر برغیش: ۵۵،

بوجائیان: ۷۴،

بابر میرزا: ۹۹، ۱۲۳، ۱۲۵، ۱۳۰، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۲۱۰، ۲۱۳، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۲، ۱۸۱، ۱۸۴، ۱۹۱، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۵، ۲۰۱، ۱۹۷،

غیاث الدین بایسنقر بهادر: ۸۷،

بیگم- گوهرشاد بیگم: ۹۰، ۱۲۵، ۱۲۶، ۲۰۵،

برزکور: ۱۲۰، ۱۲۱،

باتو خان: ۱۱۹،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۴۶

شاهزاده باتو بن چغتای بن چنگیز خان: ۱۱۸، ۱۲۱،

امیر بایزید: ۱۴۳،

بایزید پروانچی: ۱۴۲،

شیخ بهاء الدین عمر: ۱۵۷، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۳، ۱۶۲، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۷۱، ۱۷۵، ۱۴۰، ۲۶۹،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

میرزا بابرخان: ۱۷۱،

باکابلی: ۱۸۲،

بابا- باکابلی: ۱۸۲،

امیر بای خواجه: ۱۴۶،

شاهزاده باتو: ۱۲۱،

بابر خان: ۱۸۰، ۱۸۵،

بیرکه: ۲۰۴، ۲۰۹، ۲۳۴،

امیر بابا حسن: ۱۹۰، ۲۰۵، ۲۰۹، ۲۳۱،

بیرکه مغول: ۲۰۹،

امیربابا: ۲۳۶، ۲۳۵،

بابرمیرزا: ۲۳۱، ۲۳۵،

میرزا بایقرا: ۲۳۰،

سلطان بدیع الزمان بهادر میرزا؛ ۲۳۱، ۲۳۴،

امیر بایزید بسطام: ۲۸۴،

بایسنقر میرزا: ۲۸۵،

امیر بی‌نظیر: ۲۸۸، ۳۰۵،

امیر بای نظر (- نظر بیک): ۲۸۸،

بایزید- شیخ بایزید: ۳۵۳،

بلخی- ابو معشر بلخی: ۲۶۵،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۴۷

پ

پیرمحمد: ۳۲، ۳۵،

پهلوان یاراحمد: ۷۸،

امیر پیرلقمان: ۹۹،

پهلوان شاهوره: ۱۱۰،

پوردستان: ۱۸۱،

امیر پیردرویش: ۱۷۶، ۱۷۴، ۱۶۵، ۲۷۶،

پهلوان حسین دیوانه: ۱۹۴، ۱۹۵، ۲۹۳،

پادشاه ترکمان: ۲۱۳،

پیرزاد- امیر عبد اللّه پیرزاد: ۲۰۹،

پیریداق: ۲۲۰،

شاهزاده پیریداق: ۲۱۹،

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

پهلوان پیاده: ۲۴۳،

پلنگی- پهلوان هرات: ۲۵۵،

پهلوان حیدر قصاب: ۳۸۹،

پاینده سلطان بیگم: ۳۴۸،

پیرحسین: ۳۵۴،

پیرعلی- ملک غیاث الدین پیرعلی کرت: ۳۹۱، ۳۹۲، روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات ج۲ ۴۴۷ ت ..... ص : ۴۴۷

ت

الترمذی: ۳۸۸،

تفتازانی- سعد الدین مسعود بن عمر التفتازانی: ۳۹۲، ۳۹۰، ۳۹۱،

امیر تیمور گورگان: ۵، ۶، ۳۲، ۲۴، ۳۰۴، ۳۹۰،

تولی‌خان: ۵۶، ۵۸، ۶۱، ۵۹، ۵۷، ۷۰، ۶۸، ۱۰۰، ۱۰۸، ۱۰۱،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۴۸

تیمورکه: ۴۴،

تابان بهادر: ۴۴،

تولکیان: ۷۷،

تاج الدین یلدز: ۸۳،

تازیکان: ۱۰۲، ۱۱۳،

ترخانیان: ۱۲۵،

ترکمان: ۲۱۱،

امیر تاج الدین حسن ملکی: ۲۸۸،

تنگر- امیر علی تنگر: ۲۸۴،

امرای تراکمه: ۲۸۴،

تور: ۲۹۱: ۳۲۱،

ج

جم: ۶، ۹، ۱۲۸، ۳۲۱،

جلایر: ۲۵۹،

جلال الدین شاه شجاع: ۳۲،

جلال الدین سلطان محمود میرزا: ۲۴۲،

جهانگیر- امیرزاده جهانگیر: ۲۴،

جاکو- امیر جاکو: ۲۴،

جمشید: ۴۶، ۹۰، ۱۲۵، ۲۱۱،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

جلال الدین: ۲۰۰،

جنید بن عبد الرحمن: ۵۳،

سلطان جلال الدین خوارزمشاه: ۵۹، ۶۰، ۷۰،

جامی: ۲۳۳، ۲۶۳،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۴۹

جنتمور: ۷۰،

جمال الدین محمد سام: ۷۳، ۷۴، ۷۷، ۷۵، ۷۶، ۷۸، ۷۹، ۸۰، ۸۱، ۸۲، ۸۳،

جلال الدین فراه- ملک جلال الدین: ۷۳،

جلال الدین فیروز شاه: ۸۵،

جمال مالانی: ۱۱۰،

جغتای: ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۴، ۱۰۳، ۱۰۲، ۱۰۱،

جرجانی- ابو الحسن صاعد بن علی الجرجانی: ۲۱۰،

جعفر تاجر- خواجه جعفر: ۱۸۲،

جلال الدین شاه محمود: ۱۳۲،

جلال الدین صدر: ۱۳۰،

جهانشاه میرزا ترکمان: ۱۷۴، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۵، ۲۱۳، ۲۱۲، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۷۷،

جوکی میرزا: ۲۵۶، ۲۶۵،

جلال الدین سلطان محمود میرزا: ۲۷۴،

جهانشاه میرزا: ۲۸۱، ۲۸۳، ۲۸۴،

سلطان جنید: ۲۹۳،

جبرئیل: ۳۱۲،

جلال الدین سلطان ولید میرزا: ۳۲۴،

مولانا جعفر تبریزی: ۳۸۹،

جلال بن محمد بن عبید اللّه القاینی: ۳۸۸، ۳۸۷،

العلامهٔ الجزری: ۳۸۷،

مولانا جمال الدین محمد بن حسام: ۳۷۷،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۵۰

چ

چنگیز خان: ۵، ۱۳، ۵۶، ۶۲، ۶۱، ۶۴، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۶، ۶۵، ۷۰، ۹۰، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۸، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۱۸، ۲۷۷،

امیر چوپان: ۲۴،

چرماغون: ۷۰،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

ح

ملک حافظ کرت: ۱، ۴، ۵،

ملک معز الدین حسین کرت: ۱، ۴، ۵، ۷، ۸، ۱۱، ۱۶، ۱۰، ۳۷۹، ۱۴، ۱۳، ۱۲، ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۱۷، ۱۹، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۴۳، ۳۹۱، ۳۹۰، ۳۹۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۹،

حافظابرو: ۴، ۵، ۱۹، ۳۸، ۹۷، ۳۸۰، ۳۸۲،

حضرت اعلی: ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۴۱، ۲۴۰، ۲۳۲، ۲۳۱، ۲۳۴، ۲۳۳، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۱، ۲۷۶، ۲۷۵، ۳۶۷، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۴، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۳۹،

شیخ حسن جوری: ۸، ۱۱، ۹، ۳۱، ۲۵۵، ۲۵۴، ۲۶۴، ۲۵۸،

حمزه: ۴۹،

حضرت صاحب‌قرانی: ۲۵، ۳۲، ۲۴، ۳۹، ۴۰، ۳۵، ۳۷، ۳۶، ۴۸، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۶،

حضرت خاقان مغفور: ۲۲۱،

امیر حسین: ۲۵،

خواجه حسن: ۲۳،

حافظ- خواجه حافظ شیرازی: ۴۶، ۱۶۲، ۱۴۷، ۲۴۱، ۲۸۵،

حضرت امیر بزرگ: ۸۳،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۵۱

حسن جاندار: ۴۶،

ملک حسین: ۴۳،

حماد بن عمره: ۴۹،

حبشی: ۵۵،

سلطان جلال الدین- خوارزمشاه: ۵۶،

سید حسن غزنوی: ۶۴، ۸۳، ۱۶۹، ۱۶۶، ۳۱۲،

حمزه فوشنجی: ۶۵،

حسام الدین بطره: ۶۵،

حسام الدین محمد بن جلال العبد: ۳۸۸،

الحاکم ابی عبد اللّه النیسابوری: ۳۸۷،

خواجه حسن خضرشاه استرابادی: ۳۸۹،

حاجی خلیفه: ۳۹۱،

خواجه حسن دامغانی: ۳۸۹،

پهلوان حیدر قصاب: ۳۸۹،

شیخ حسن جوری: ۳۸۰،

حسن سیریاف لوند باطلی: ۱۸۳،

ملک حسین: ۱۸۱، ۱۵۱،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

ملک حسین ولد ملک علی: ۱۸۰،

امیر حسن علی جلایر- طفیلی: ۱۴۷،

سلطان حسین میرزا بایقرا: ۹۷، ۱۴۷، ۱۳۲، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۳۹، ۲۳۷، ۲۷۵، ۲۸۷، ۳۰۳، ۳۰۸، ۳۳۵، ۳۳۱، ۳۳۴، ۳۵۳، ۳۶۸، ۳۷۷،

کمال الدین شیخ حسین: ۳۷۱، ۳۷۲،

امیر حسن: ۳۵۳، ۳۵۴،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۵۲

پیرحسین: ۳۵۴،

حسین علی ترکمان: ۲۲۰،

امیر حاجی- امیر شیر حاجی: ۱۹۶،

حکیم انوری: ۱۹۴،

حاجی بیک: ۱۴۱، ۱۳۸،

خواجه حسن دهلوی: ۱۴۴،

حسین علی: ۱۹۳،

حکیم ناصرخسرو علوی: ۲۴۲،

امیر حسن ملکی: ۲۳۷، ۳۰۵، ۳۲۰،

حسین بیک ترکمان: ۲۳۲، ۲۳۳، ۳۲۰،

مولانا حسن شاه شاعر: ۲۴۴، ۲۶۰،

امیر شیخ حاجی حسن جاندار: ۲۵۱،

امیر حسن شیخ تیمور: ۲۵۲، ۲۵۳، ۳۴۶، ۳۵۱، ۲۰۹،

حسین علی بیک: ۲۷۷، ۲۷۸،

امیر حاجی: ۲۶۹،

حضرت اعلی: ۲۸۷، ۳۰۳، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۱۲، ۳۷۰، ۳۱۵،

مولانا کمال الدین حسین: ۶۸۷،

امیر تاج الدین حسن ملکی: ۲۸۷،

امیر حسن بیک ترکمان: ۲۷۷، ۲۸۱، ۲۸۳، ۲۸۴، ۳۳۴، ۳۳۲، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۳۰۰، ۲۹۱، ۲۹۳، ۲۹۴، ۳۰۱، ۳۰۲، ۲۹۲، ۲۹۵، ۲۹۶،

امیر حسن علی بیک: ۲۸۴،

حسین علی: ۲۸۳،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۵۳

امیرزاده حسین علی: ۲۸۱،

پهلوان حسین دیوانه: ۲۹۳،

حسین علی ارلات: ۲۹۳،

حضرت اعلی: ۲۹۸، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۹، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۵، ۳۳۶، ۳۳۵، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۲، ۳۳۱، ۳۳۰، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳،

امیر حسن شیخ تیمور: ۳۲۲، ۳۴۳، ۳۴۰،

امیر حسن بیک: ۳۴۴، ۳۴۶، ۳۴۵، ۳۵۱، ۳۵۲،

حکیم سوزنی: ۳۱۱،

امیر حسن خوارزمی: ۳۵۲،

خواجه حافظ: ۳۵۱، ۳۵۸،

پیرحسین چولی: ۳۴۵

خ

خضر: ۶،

خسرو- امیرخسرو: ۲۵، ۲۸، ۱۶۰، ۱۴۸، ۱۹۸، ۲۴۴،

امیرخسرو دهلوی: ۳۳۳، ۳۳۲،

امیر خسرو ترخان: ۱۹۵،

خواجو کرمانی: ۱۶۷، ۲۳۸، ۳۴۸،

خلیل یساول: ۴۰،

خازم بن خزیمه: ۴۹،

خوارج: ۴۹،

خطیب چغرتان: ۶۴،

خاقانی شیروانی: ۵۷، ۳۰۵، ۳۵۹،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۵۴

شرف الدین خطیب چغرتان: ۶۵، ۶۶، ۶۸، ۱۱۱، ۱۱۰،

خلیل سلطان ولد میرزا محمد جهانگیر: ۹۹، ۱۲۳،

خطیب- شرف الدین خطیب چغرتان: ۱۱۶،

خواندمیر: ۱۳۲،

امیر خلیل سجستانی: ۲۰۸، ۲۳۹،

امیر خلیل: ۱۴۶، ۱۷۸، ۱۷۷، ۱۸۰، ۱۷۹، ۱۸۲، ۱۸۱، ۱۸۳، ۱۸۵، ۲۳۶، ۲۴۲، ۲۵۷، ۲۳۵، ۲۴۶،

خاقان مغفور- سلطان شاهرخ میرزا: ۱۴۴، ۱۲۷، ۲۶۸،

خواجه مولانا: ۱۷۱، ۱۶۹، ۲۱۳، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۲۱،

خدای‌داد- امیر محمد خدای‌داد: ۲۰۹، ۱۵۳،

خلیل- امیر خلیل سلطان: ۲۳۷، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۵۸، ۳۵۲، ۳۴۶، ۳۵۳، ۳۵۴،

خاقان چین: ۳۶۳، ۳۶۴،

خلیل الرحمن: ۲۷۴،

امیرخسرو: ۲۷۲،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

خواجه- خواجه ناصر الدین عبید اللّه: ۲۷۹،

خسرو: ۲۷۳،

امیرخواند: ۲۸۸،

خروس بیک: ۲۸۷،

مظفر الدین سلطان خلیل میرزا؛ ۳۲۴،

سلطان خلیل میرزا: ۳۲۴،

خسروانی- سریر خسروانی، ۳۶۳،

خسروغور: ۳۹۰،

شیخ خلیفه: ۳۸۲،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۵۵

د

امیر دانشمند: ۲۴، ۷۲،

دارا: ۲۸۲،

داود پدر شیخ علی خططای: ۴۴،

داود بن کزاز الباهلی: ۴۹،

داود نجیب: ۶۵،

دودمان کرت: ۹۷،

دوده چنگیزخانی: ۱۰۷،

درویش رکن الدین ۳۱، ۳۲، ۳۳،

دارا بیک: ۳۵۴،

دولتشاه سمرقندی: ۳۷۰،

الدارمی: ۳۸۸،

ر

رنبور: ۵۶،

رشید یرجی: ۶۶، ۶۵، ۶۸،

رخش: ۸،

رستم زال: ۸، ۱۵، ۱۴۸،

ربیعی: ۷۳،

خواجه رضوانشاه: ۹۳،

ریاضی: ۱۳۶، ۱۳۵، ۱۳۲،

رشید وطواط: ۲۲۶،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

روح القدس: ۲۲۶،

رواسی- شیخ صدر الدین محمد رواسی: ۲۶۶، ۲۷۴،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۵۶

ز

امیر شیخ زاهد طارمی: ۳۴۵،

زین الدین خنبه: ۶۵،

شیخ زین الدین خوافی: ۹۳، ۱۸۳، ۲۷۵،

امیر زین العابدین ارلات: ۳۲۰، ۳۳۵، ۳۳۳،

امیر زین العابدین: ۳۲۱،

امیر شیخ زاهد طارمی: ۳۲۱،

امیر شیخ زاهد: ۳۲۲، ۳۳۵،

زین الدین سلطان ابا بکر میرزا: ۳۲۴،

امیر زینل بیک: ۳۴۴، ۳۵۴،

س

سعد الدین الکاشغری: ۱۸۳، ۱۸۰، ۱۸۵،

خواجه سلمان الساوجی: ۱۲۶، ۱۳۸، ۱۶۸، ۲۲۲، ۳۲۹، ۳۴۷،

سراج قمری: ۱۲۲،

میرزا: سیورغتمیش: ۱۲۴،

سلطان سعید میرزا: ۱۶۹، ۱۷۷، ۱۸۲، ۲۰۲، ۲۰۰، ۲۰۴، ۲۱۲، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۳۳۵، ۲۳۴، ۲۲۸، ۲۲۷، ۲۴۶، ۲۳۸، ۲۴۰، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۱، ۲۳۶، ۲۶۳، ۲۶۲، ۲۳۰، ۲۳۷، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۶۴، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۵۲، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۷۲، ۲۸۰، ۲۶۵، ۲۷۴، ۲۷۸، ۲۷۷، ۲۷۶، ۲۷۵، ۲۷۰، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۶۷، ۲۶۶، ۲۸۷، ۲۸۶، ۲۸۵، ۲۸۴، ۲۸۳، ۳۸۱، ۳۳۲، ۳۳۴،

سلطان سنجر میرزا: ۲۰۸، ۲۳۱، ۲۲۵، ۲۲۸،

سرافیل: ۱۹۸،

سید عاشورا: ۲۲۱، ۲۱۸،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۵۷

سام نریمان: ۱۸۱،

سعدی: ۲۵۹، ۲۷۹،

سلیمان: ۱۳۴،

سید مزید بهادر: ۲۰۰،

سلم: ۲۹۱، ۳۲۱،

خواجه سلمان: ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۱۵،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

خواجه سیف الدین شبانکاره: ۳۱۳،

سلطان ابو سعید میرزا: ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۲، ۲۹۴، ۲۹۳، ۲۹۷، ۲۹۸، ۳۰۱، ۳۰۲، ۲۹۱، ۲۹۹، ۳۱۳، ۳۵۳، ۳۵۷، ۳۶۴، ۳۷۳،

السمرقندی: ۳۸۸،

سراج الدین عمر القزوینی: ۳۸۸،

سیف الدین احمد بن قطب الدین یحیی: ۳۹۱، ۳۹۲،

سعد الدین مسعود بن عمر التفتازانی: ۳۹۱،

الامام سعد الدین مسعود بن عمر بن عبد اللّه الهروی الخراسانی: ۳۹۰،

سیوطی: ۳۹۰،

الامام سعید الکازرونی: ۳۸۸،

سالار: ۴،

سکندر: ۶، ۹۶، ۹۰، ۳۵۹،

سوزنی- شمس الدین محمد بن علی سوزنی سمرقندی: ۳۱۱،

ملوک سلجوق: ۵۳،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۵۸

امیر ستلمش: ۱۴، ۲۱، ۲۲، ۲۳،

شیخ سعدی شیرازی: ۲۲، ۶۷، ۱۷۱، ۲۰۱، ۲۲۶، ۳۰۲،

سیفی: ۳۸، ۵۶،

امیر سیفی: ۲۰۶،

امیر سونجک: ۴۰،

خواجه سلمان: ۳۴، ۱۸۸،

سلیمان شاه: ۴۶،

امیر سیف الدین: ۳۶،

سید خواجه ولد شیخ علی بهادر: ۴۶،

سراج منهاج: ۵۸،

خواجه سور: ۶۵،

سعید بادغیسی: ۱۱۰،

سوکو: ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۲۰، ۱۱۹،

سربداران: ۸، ۸۲، ۳۷۸، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۴،

ش

ملک شمس الدین کرت: ۳، ۴، ۵،

شمس الدین محمد بن علی سوزنی: ۳۱۱،

شهاب الدین عمر شیخ میرزا: ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴،

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

معین الدین شاهرخ میرزا: ۴۳۴، ۳۲۳،
شغاد: ۸،
شمس الدین طبس: ۳۰،
شاه شجاع: ۳۳،
شمس الدین: ۶۰، ۵۷،
روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۵۹
شاه‌رخ بهادر: ۳۴، ۴۶، ۴۸، ۸۲، ۸۴، ۸۳، ۹۳، ۹۷، ۸۵، ۸۷، ۹۵، ۹۲، ۳۱۱، ۳۱۷،
شهربانو بیگم: ۳۱۵،
شیروانشاه: ۲۹۱، ۳۰۲، ۲۹۲،
شاهزاده شاهرخ میرزا: ۳۰۱،
شیرین بیک آغا: ۳۵،
شیخ علی داود خططای: ۴۴،
شهاب الدین کریم: ۶۵،
شرف الزمان: ۶۵،
شمس دباج: ۶۵،
امیر شیخوم سهیلی: ۹۷،
امیر حسن شیخ تیمور: ۳۲۲، ۳۵۴،
شرف الدین خطیب: ۱۱۹، ۱۱۷،
شرف الدین بتکچی: ۱۱۹،
شمس الدین لاجی: ۱۲۰، ۱۲۱،
شرف الدین خطیب چغرتان: ۱۱۵،
سلطان شاهرخ میرزا: ۱۴۶، ۱۲۳، ۱۹۱، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۳۵، ۲۶۰، ۳۲۴،
شلیغ امیر خلیل: ۱۸۳،
شیخین: ۱۸۳،
امیر شیرحاجی: ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۲۰۲، ۱۹۴، ۱۹۲، ۲۰۴، ۱۹۳، ۲۶۵،
شاه محمود میرزا: ۱۹۶، ۱۹۹، ۱۹۰، ۱۹۷، ۲۰۲، ۲۰۵، ۱۹۲، ۲۰۸، ۲۰۳،
امیر شیخ میرزا: ۳۳۵،
روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۶۰
شاه محمود میرزا ولد بابر میرزا: ۲۳۵، ۲۳۶،
شاهزادگان گورگانی: ۲۴۳،
خواجه شمس الدین محمد: ۲۶۱، ۲۶۰،
امیر شاهی: ۲۶۲،
شمس الدین علی صاحب کشف: ۲۶۹، ۲۷۱،

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

شیخ‌زاده قطب الدین محمد رضا: ۲۷۵،

خواجه شمس الدین محمد وزیر: ۲۸۰،

مولانا شمس الدین محمد معمائی: ۲۸۶،

امیر شیخ زاهد طارمی: ۳۲۱، ۳۳۵، ۳۴۰، ۳۲۲،

امیر شاه منصور: ۳۴۴،

امیر شاه سوار: ۳۴۴،

شیخ بایزید: ۳۵۳،

شرف الدین شفروه: ۳۷۰،

شهاب الدین عبد اللّه الجامی: ۳۸۷،

شمس الدین ابی الخیر محمد بن محمد بن محمد الجزری: ۳۸۷،

شیخ الاسلام خواجه عبد الاول: ۳۸۸،

شیخ الاسلام السمرقندی: ۳۸۸،

الامام الشافعی: ۳۸۸،

شیخ خلیفه: ۳۸۲،

ص

صاحب‌قران: ۶،

صاحب- سرخیل عیاران کالیوت: ۶۱،

میرزا صالح: ۱۲۵، ۱۳۱،

صاعد- ابو الحسن صاعد بن علی الجرجانی: ۲۰۹، ۲۶۱،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۶۱

صاحب کشف- مولانا شمس الدین علی: ۲۷۱، ۲۶۹،

شیخ صدر الدین محمد رواسی: ۲۶۶، ۲۷۴،

مولانا صدر الدین اصونان طبیب: ۲۸۷،

سید صدر الدین ابراهیم قمی: ۲۹۴،

ط

طغا تیمور خان: ۹، ۴۱،

طوغان بن دانشمند بهادر: ۸۱،

امیر طاهر بهادر: ۷۰،

طغان بن دانشمند بهادر: ۸۱،

طارمی- امیر شیخ زاهد طارمی: ۳۲۱،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

ظ

ظهیر فاریابی: ۲۷۰، ۳۰۶، ۳۴۳، ۳۷۰،

ع

عبد الواسع الجبلی: ۶، ۱۶۸،
شیخ عبد اللّه عباسی: ۳۵۴،
عیسی: ۶،
عبد الرحمن بن عبید اللّه بن عمار: ۴۹،
شیخ الاسلام خواجه عبد الهادی ابن شیخ الاسلام خواجه عبد اللّه انصاری: ۵۴،
امیر عبد الرزاق بیهقی: ۸،
عبد اللّه بن طاهر: ۵۰، ۵۱، ۵۲،
عنصری: ۱۰،
امیر عبد الوهاب: ۲۳۷،
عبید بن احمد- کوتوال قلعه شمیران: ۵۴،
خواجه علی: ۳۰،
روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۶۲
خواجه علی مؤید: ۳۰، ۳۱، ۳۳،
شیخ الاسلام خواجه عبد اللّه انصاری: ۵۰، ۳۵۹،
شیخ عبد اللّه الهادی پسر خواجه عبد اللّه انصاری: ۵۰،
امیر علی بیک بن ارغونشاه: ۳۶، ۳۷،
امیر نظام الدین علیشیر: ۴۰، ۹۷، ۱۰۰، ۳۶۲،
امام فخر الدین عمر رازی: ۳۳۲،
عبد الصمد حاجی سیف الدین: ۴۶،
امیر علی بیک: ۴۲،
امیر علی سدیدی غوری: ۴۲،
علی اسد: ۴۴،
شیخ عبد الرحمن فامی: ۴۹،
نور الدین عبد الرحمن جامی: ۳۳۶، ۳۳۸،
شیخ عمویه- شیخ اسمعیل صوفی: ۵۰،
علاء الدوله منصور جرباذقانی: ۵۴،
عبد اللّه بن مالک بن سلیمان: ۵۲، ۵۳،
امیر علی جلایر: ۳۵۴، ۳۵۹، ۳۶۶،

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

خواجه عماد فقیه: ۳۶۰،

عصمت: ۳۶۲،

خواجه عصمت اللّه بخاری: ۳۶۲،

عارفی هروی: ۳۷۲،

خواجه عبد الحی بن حبیب اللّه: ۳۷۶؛

العلامهٔ العبیدی: ۳۸۸،

خواجه عبد الاول ابن شیخ الاسلام السمرقندی: ۳۸۸،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۶۳

عبد اللطیف میرزا: ۹۹، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۷، ۱۲۶، ۱۳۰، ۱۲۹، ۱۳۱، ۱۳۷، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۶، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۶، ۱۵۷، ۲۵۰،

میرزا علاء الدوله: ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۷، ۱۲۶، ۱۳۰، ۱۲۹، ۱۳۱، ۱۳۴، ۱۳۳، ۱۳۵، ۱۳۷، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۴، ۱۴۱، ۱۴۹، ۱۵۲، ۱۵۴، ۱۵۳، ۱۵۶، ۱۵۹، ۱۶۲، ۱۶۵، ۱۶۴، ۱۶۶، ۱۷۳، ۱۷۴، ۲۰۸، ۱۹۴، ۱۹۰، ۲۱۰، ۲۱۶، ۲۱۱، ۲۱۷، ۲۲۸، ۲۳۵، ۲۲۵، ۲۴۹،

علی مرتضی رضی اللّه عنه: ۳۲۹،

عاشور: ۲۱۷،

عبد العزیز میرزا: ۱۳۹،

عبد العزیز بن میرزا الغ بیک: ۱۵۷،

شیخ رکن الدین علاء الدوله سمنانی: ۱۴۰،

سید علی واحد العین: ۳۲۹،

مولانا عارف جامی: ۱۴۰

خواجه علی امیر خواجه: ۱۹۱

میرزا عبد اللّه شیرازی: ۱۴۲،

عاشورا: ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۲۱،

سلطان عبد اللّه میرزا: ۱۴۲، ۱۶۹،

عبد الغنی رکابدار: ۱۴۶،

امیر شیخ علی بهادر: ۱۵۲،

امیر علی هزاراسبی: ۱۶۵، ۱۷۶،

سید نظام الدین عبد الکریم والی آمل: ۱۷۵،

خواجه ناصر الدین عبید اللّه: ۱۷۶، ۱۷۷، ۲۷۸، ۳۳۶،

امیر عبد اللّه پیرزاد: ۲۰۹،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۶۴

علی الجرجانی- ابو الحسن صاعد بن علی الجرجانی: ۲۱۰، ۲۶۱،

میرزا عمر شیخ: ۲۳۰،

امیر علیشیر: ۲۷۱،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مولانا شمس الدین علی صاحب کشف: ۲۷۱، ۲۶۹،
شیخ بهاء الدین عمر: ۲۶۹،
سلطان عمر شیخ میرزا: ۳۲۴،
عبید اللّه: ۲۷۹،
عبد الرزاق سمرقندی: ۲۸۸، ۹۰،
میر سید عبد اللّه: ۲۸۲،
امیر سید عبد اللّه پسر ملک اسکندر رستمداری: ۲۸۲،
امیر علی شکر، ۲۸۴،
امیر علی تنگر: ۲۸۴،
امیر سلطان علی: ۲۸۴،
امیر سلطان علی ارغون: ۳۰۴، ۲۹۳،
امیر سید عبد الحی مشهدی: ۲۹۵،
میرک عبد الرحیم صدر: ۳۰۱،
امیر عز الدین مقدم: ۵۹، ۱۱۰، ۱۰۹، ۱۱۲، ۱۱۱، ۱۰۸، ۱۱۳،
عماد مالانی: ۶۵،
خواجه عبد القادر: ۹۳،
شهاب الدین عمر شیخ میرزا: ۳۲۳،
امیر علاء الدین علیکه کوکلتاش: ۸۵،
کمال الدین عبد الرزاق: ۹۵،
خواجه عضد الدین دخترزاده مولانا فضل اللّه حروفی: ۸۶،
رکن الدین علاء الدوله بهادر: ۹۱،
شهاب الدین سلطان عمر شیخ میرزا: ۳۲۴،
عبد الملک پزدوی: ۱۱۰،
روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۶۵
امیر عز الدین هروی: ۱۰۸،
علی فارسی- امیر غیاث الدین علی فارسی برلاس: ۲۳۵،
سلطان عبد اللّه ابن ابراهیم سلطان: ۱۲۴، ۱۳۹، ۱۶۸،
امام ابو الحسن علی بن موسی الرضا ع: ۲۴۰،

غ

ملک غیاث الدین کرت: ۱، ۴، ۳۸،
ملک غیاث الدین پیرعلی کرت: ۳۹۱،
غیاث الدین سلطان احمد میرزا: ۳۲۰،

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

امیر غرغن: ۱۳، ۱۶، ۱۵، ۱۴، ۱۷، ۱۹،

غازان خان: ۱۳، ۱۱۴،

امیر غیاث الدین: ۲۹۵،

امیر غیاث الدین محمد: ۲۹۴،

امیر غیاث الدین پیرعلی: ۲۵، ۲۶، ۲۸، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۶، ۳۷، ۴۳، ۴۴، ۳۹۲، ۳۹۱،

غیاث الدین سلطان محمود میرزا: ۳۲۳، ۳۲۴،

امیر غوری: ۴۱،

غوریان: ۴۴،

سلطان غیاث الدین: ۶۵،

ابو الفتح غیاث الدین محمد سلطان: ۳۲۱،

خواجه غلوه- شیخ احمد بن محمد قواس: ۶۷، ۶۶،

علمشاه بریانی: ۶۵،

غوری: ۷۶،

امیر غیاث الدین پیرعلی ترخان: ۱۹۳،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۶۶

امیر غیاث الدین علی فارسی برلاس: ۲۳۵

امیر غیاث الدین بی‌نظیر: ۲۸۸،

ف

فریدون: ۶، ۹۶، ۱۰۵، ۱۰۷، ۳۲۱،

فرهاد کوه‌کن: ۲۱۴،

امام فخر الدین عمر رازی: ۱۳، ۳۳۲،

ملک فخر الدین کرت: ۳۸، ۴۳، ۷۲، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۸،

مهد اعلی؟ فیروزه بیگم: ۳۳۱،

فاریابی- ظهیر فاریابی: ۲۷۰،

فردوسی طوسی: ۴۰، ۱۰۸، ۱۴۷، ۱۵۵، ۱۹۸، ۲۹۸، ۲۹۶، ۳۰۹،

خواجه فخر الدین عبد الرحمن غیزانی: ۶۱، ۶۲،

فغان سنقور: ۷۰،

فخر حداد: ۶۵،

فخر آهنگر: ۶۶،

مولانا فضل اللّه استرآبادی: ۸۴،

محمد دلدای: ۸۰،

محمود فهاد: ۷۸، ۷۹،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

فخر الدین زنگی: ۷۸،

امیر جلال الدین فیروز شاه: ۷۸،

فاطمه ص: ۹۰،

امیر فیروز شاه: ۱۹۵،

ق

قرلغ: ۱۱۳، ۱۱۶، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۱۷، ۱۱۵، ۱۲۱،

قرابخشی: ۱۱۸، ۱۱۹،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۶۷

مولانا قطب الدین احمد الامامی (قاضی هرات): ۱۴۱، ۲۸۸،

رئیس قطب الدین: ۱۸۲،

قرابهادر: ۲۰۴، ۲۰۰،

قراارسلان: ۱۹۱،

قطب الدین یحیی التفتازانی: ۱۹۹،

امیر قرایوسف: ۲۱۳،

قطب الدین تیمور گورگانی: ۲۳۰،

قوم جلایر، ۲۶۰،

قاسم پسر امیر خلیل سلطان سجستانی: ۲۵۸،

قطب الدین- شیخزاده قطب الدین محمد رضا: ۲۷۵،

امیرزاده قاسم: ۲۸۱،

امرای قراقونیوق: ۲۸۴،

امیر قنبر علی: ۳۰۴،

خواجه قطب الدین طاوس: ۳۱۳،

قطب الدین محمد خوافی: ۳۱۳،

قاآن خان: ۳۰۹،

قتلغشاه غوری: ۲،

خواجه نظام الدین: ۱،

قاضی بیک: ۳۴۲،

قوم ارلات: ۲۵،

قتلقیان: ۷۰، ۷۱،

قراچه: ۷۰،

قاآن: ۷۰، ۷۲، ۷۱، ۱۱۶، ۱۱۹، ۱۱۷، ۱۱۷، ۱۱۵،

امیر قنبر علی بیک: ۳۰۵،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۶۸

ملک قاسم پسر امیر اسکندر ترکمان: ۲۰۸،

ملک قطب الدین اسفزار: ۷۳، ۷۶،

ملک قطب الدین تولک: ۷۶، ۸۱،

قاضی بیک: ۳۴۵، ۳۴۶،

قراچار میرزا: ۹۹،

امیر سید قاسم تبریزی: ۸۶،

قاسم- امیر سید قاسم تبریزی: ۸۶،

قاآن- اوکتای قاآن: ۱۰۹، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۱۲، ۱۰۸، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۱۳،

قاآن بزرگ- اوکتای قاآن: ۱۰۱، ۱۰۲،

قتلغ ایشی: ۱۰۸، ۱۰۹،

قستای کرد: ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۰،

قرانوئین- سپهدار گرمسیر و افغانستان: ۱۱۱،

خواجه قطب الدین سمنانی: ۳۵۴،

مولانا قطب الدین احمد الامامی: ۳۷۱،

قزل ارسلان: ۳۷۰،

قوامی مطرزی: ۳۷۰،

قطب الدین یحیی بن محمد: ۳۹۱،

ک

کیخسرو: ۶،

کاتبی: ۶۴،

امیر کلبات: ۷۱، ۷۰،

کمال اسمعیل: ۱۶۹، ۱۸۷، ۳۱۴،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۶۹

خواجه کلان: ۱۹۱،

خواجه کاتبی: ۱۸۹،

امیر کریمداد: ۳۴۶، ۲۸۰،

مولانا کمال الدین شیخ حسین: ۲۸۸، ۳۷۱، ۳۷۲،

کاوس: ۲۸۲،

کوچک بیک میرزا: ۳۲۱، ۳۲۲،

کیانی- تاج کیانی: ۳۶۳،

کاتب چلبی: ۳۹۱،

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

گ

گرگ مست- ایلچی امیر یساول امیر الامراء خراسان: ۸۲،
گورگانیان: ۹۷،
گوهرشاد بیگم: ۹۹، ۱۲۳، ۱۲۵، ۲۰۳، ۱۹۴، ۲۰۲، ۱۹۶،
گرکوز: ۱۱۹، ۱۱۸، ۱۲۰، ۲۱۳، ۲۱۴،

ل

لغریان: ۴۹،
لقمان غوری: ۷۵، ۸۳،

م

ملک شمس الدین محمد کرت: ۱،
ملک معز الدین حسین کرت: ۳۹۱، ۳۹۰،
جمال الدین محمد بن حسام: ۱،
محمد بن سعید: ۵۱،
سلطان محمد شاه لک بخس: ۲،
مهدی: ۳۷،
روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۷۰
موسی: ۶،
ملک محمد: ۳۷،
معاذ بن مسلم: ۴۹،
امیر وجیه الدین مسعود سربدار: ۸، ۱۲، ۹، ۱۱،
مهدی خلیفه: ۴۹،
منصور خلیفه: ۴۹،
ملک محمد- امیر خورد: ۲۵، ۲۸، ۲۹،
سلطان غیاث الدین محمد سام: ۲۶،
ملک محمد: ۴۳،
مغول: ۴۲،
ملک غیاث الدین محمد کرت: ۲۶،
مغول: ۴۲، روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات ج۲ ۴۷۰ م ..... ص : ۴۶۹
ملک غیاث الدین محمد کرت: ۲۶،
شمس الدین ابی الخیر محمد بن محمد بن الجرزی: ۳۸۷،

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مجد الملک قمی: ۵۴،

ملاحده: ۵۰،

خواجه علی مؤید سبزواری: ۲۹، ۸۲،

امیر محمد خواجه: ۲۱، ۲۲، ۲۳،

خواجه معین الدین جامی: ۲۹،

امام محمد مهدی ع: ۲۹،

ملک محمد باقر کرت: ۱۹، ۲۰،

ملک شمس الدین محمد جوزجانی: ۵۶،

محمد بن سعید قاضی هرات: ۵۰،

مبارکشاه سنجری: ۲۴،

مغراب جاکو: ۴۶،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۷۱

ملکت: ۴۶،

ملک مبارز الدین: ۶۲،

ملک مبارز الدین سبزواری: ۶۱،

منکتای: ۶۱، ۵۹،

مجید عصار: ۶۵،

محمود سابق: ۶۵،

ملک مظفر اسفزاری: ۷۵، ۷۶،

مولانا کاتبی: ۸۴،

مولانا معروف خطاط: ۸۵،

میرزا محمد جهانگیر: ۹۹،

محمد جوکی میرزا: ۹۹،

محمد قاسم میرزا: ۹۹،

محمد سلطان میرزا: ۹۹، ۲۱۳،

سلطان مسعود میرزا: ۹۹،

قطب الدین محمد بهادر: ۹۱،

معز الدین ابو القاسم بابربهادر: ۹۱،

معین الدین سلطان شاهرخ: ۹۰،

مبارز نفاط خنبه: ۱۱۰،

محمود بیک فوشنجی: ۱۱۰،

امیر محمد: ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۷،

امیر محمد- عز الدین مقدم: ۱۱۵، ۱۱۹، ۱۱۸، ۱۱۷، ۱۱۶،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

امیر محمود بن امیر یمین الدین طغرائی: ۳۸۳، ۳۸۴،

ملک مجد الدین کالیوینی: ۱۲۰، ۱۱۸، ۱۱۷، ۱۲۱،

پهلوان محمد: ۱۲۰،

ملک مجد الدین: ۱۱۹،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۷۲

سلطان جلال الدین محمد خوارزمشاه: ۱۱۸،

سلطان محمود میرزا: ۳۰۵،

شمس الدین محمد: ۱۲۱، ۱۲۲،

محمد وزیر- خواجه شمس الدین محمد وزیر: ۲۸۰،

محمد ص: ۱۱۵، ۱۸۳،

شمس الدین محمد لاچی: ۱۲۲،

شمس الدین محمد بن علی سوزنی سمرقندی: ۳۱۱،

میرزا محمد بن بایسنقر سلطان: ۱۲۴،

محمد میرزا- ابو القاسم نور الدین سلطان محمد میرزا: ۲۶۶،

مولانا نظام الدین میرک محمود صدر: ۱۲۹،

ملوک کرت: ۱۲۲،

محمد میرزا: ۱۲۰، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۱، ۱۶۳، ۱۶۲، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳،

مریم: ۱۳۴،

مسیح: ۱۳۴،

مولانا محمد یساول: ۱۳۸،

محمد صالح- خوافی دلاور: ۱۵۳، ۱۵۹، ۱۶۱،

میرزا مهدیخان: ۲۷۵،

شاه محمود میرزا ولد بابر میرزا: ۱۵۶، ۱۹۶، ۱۹۰، ۱۹۷، ۲۰۲، ۲۰۵، ۲۰۸، ۱۹۲، ۱۹۹، ۲۰۳،

میرزا سلطان ابو سعید بن میرانشاه بن امیر تیمور گورگان: ۱۵۶،

غیاث الدین سلطان محمود میرزا: ۳۲۳،

محمد رضا- شیخزاده قطب الدین: ۲۷۵،

امیر محمد خدایداد: ۲۰۹،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۷۳

میرانشاه قوچین: ۱۵۷،

شیخ نور الدین محمد: ۲۷۶،

امیر حاجی محمد قناشیرین: ۱۵۹، ۱۶۲،

ملک قاسم پسر امیر اسکندر ترکمان: ۲۰۸،

شیخ منصور: ۱۶۶،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

خواجه مولانا: ۱۶۹،

مولانا مجد الدین: ۱۷۳،

سلطان محمد هزاره: ۱۸۲،

سلطان محمد ولد سلطان مراد: ۱۸۲،

امیر محمد ترخان: ۱۹۵،

سید مزید بهادر: ۲۰۰،

محمد- امیرزاده محمد: ۲۷۷،

شاه محمود میرزا ولد بابر میرزا: ۲۳۵،

معین الدین ابو الفتح بدیع الزمان بهادر میرزا: ۲۳۱،

مؤلف- معین الدین محمد زمچی اسفزاری: ۲۴۳، ۲۴۲،

سید مزید بهادر: ۲۴۸، ۲۳۷،

ملک نظام الدین یحیی: ۲۴۷، ۲۳۷،

امیر محمد ولد امیر خلیل سلطان: ۲۳۷،

مولانا جامی: ۲۳۳،

میرزا منصور: ۲۳۰،

شاهزاده سلطان محمود میرزا ولد ارشد سلطان سعید میرزا: ۲۶۰،

خواجه معز الدین شیرازی: ۲۶۰،

محمد پسر امیر خلیل سلطان: ۲۵۸، ۲۵۷،

امیر محمد غیاث بیک: ۲۵۲،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۷۴

محمد جوکی میرزا: ۲۶۴، ۲۶۳، ۲۶۱، ۲۵۰، ۲۶۵،

نور الدین محمد میرزا: ۲۶۲،

مظفر: ۲۶۱،

معز الدین: ۲۶۱،

شیخ نور الدین محمد میرزا: ۲۶۹،

محمد رواسی- شیخ صدر الدین محمد رواسی: ۲۶۶، ۲۷۴،

سلطان جلال الدین محمود میرزا: ۲۷۴،

سلطان محمد میرزا: ۲۸۷، ۳۰۱،

سلطان محمود میرزا: ۲۸۷، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۵۷،

امیر محمود: ۲۸۶،

امیرزاده محمود: ۲۸۵،

امیر محمود خواجه لاق: ۲۸۵،

سلطان محمد بن بایسنقر میرزا: ۲۸۵، ۳۳۲، ۳۳۴،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

امیر مزید: ۲۸۲، ۲۸۳، ۳۰۱، ۲۹۳، ۲۸۹،

محمد: ۲۸۳،

مولانا شمس الدین محمد معمائی: ۲۸۶،

یادگار محمد میرزا: ۲۹۸، ۲۷۹، ۳۰۱، ۳۰۲،

میرک عبد الرحیم صدر: ۳۰۱،

امیر مبارز الدین ولی بیک بهادر: ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۷، ۳۳۳،

امیر سید مراد: ۲۹۲، ۳۱۳،

امیر سید مزید: ۲۹۲،

غیاث الدین سلطان محمود میرزا: ۳۲۴،

نور الدین سلطان محمد میرزا: ۳۲۴،

معین الدین- شاهرخ میرزا: ۳۲۴،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۷۵

مغیث الدین الغ بیک میرزا: ۳۲۴،

ناصر الدین سلطان مراد میرزا: ۳۲۴،

مظفر الدین سلطان خلیل میرزا: ۳۲۴،

سلطان مراد میرزا: ۳۲۴،

سلطان محمود میرزا: ۳۲۴،

مولانا جمال الدین محمد بن حسام: ۳۷۷،

امیر معزی: ۳۴۲،

امیر سید مراد: ۳۴۰،

مولانا مجیر الدین بیلقانی: ۳۷۰،

محمد بن سعد الدین مسعود بن عمر التفتازانی: ۳۹۱،

الامام مالک: ۳۸۸،

الامام محب الدین بن سراج الدین عمر القزوینی: ۳۸۸،

ملک معز الدین ابو الحسین کرت: ۳۹۲،

معز الدین ابو الغازی سلطان حسین میرزا: ۳۰۸،

موسی عمران: ۳۰۹،

قطب الدین محمد خوافی: ۳۱۳،

سلطان محمود میرزا: ۳۲۱،

امیر مظفر: ۳۲۱،

میرزا منوچهر: ۳۲۱،

منوچهر: ۳۲۱،

ابو الفتح سلطان غیاث الدین محمد: ۳۲۱،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

غیاث الدین سلطان محمود میرزا: ۳۲۳،

نور الدین سلطان محمد میرزا: ۳۲۳،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۷۶

معین الدین شاهرخ میرزا: ۳۲۳،

مغیث الدین- الغ بیک میرزا: ۳۲۳،

سلطان معز الدین- ابو الغازی سلطان حسین میرزا بایقرا: ۳۶۸،

ن

انوشروان: ۶، ۱۰۶،

انوشیروان: ۳۰۹،

شیخ نظامی؛ ۷، ۱۲، ۴۷، ۶۳، ۱۳۶، ۳۴۹، ۳۵۶،

نور الدین سلطان محمد میرزا: ۳۲۳،

نکودریان: ۱۰،

شاه نظام الدین یحیی سجستانی: ۳۲۲،

امیر نوروز: ۲۴،

نصر بن سهل: ۵۱،

نیکپی تیرگر: ۷۹، ۷۸،

نظام بندهی: ۱۱۵،

نجم الدین مرجان خانی: ۱۱۵، ۱۲۰،

نسومنکو بن جغتای خان: ۱۱۹،

خواجه ناصر الدین عبید اللّه: ۱۷۶، ۱۷۷، ۲۴۸، ۲۳۹، ۲۶۳،

مولانا نظام الدین میرک محمود صدر: ۱۲۹،

امیر ناصر الدین سید قریش: ۱۶۳،

نریمان: ۱۸۱،

النسائی: ۳۸۸،

امیر نظام الدین احمد: ۱۹۵،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۷۷

نظام الدین سلطان احمد میرزا: ۳۲۳،

حکیم ناصرخسرو علوی: ۲۴۲،

ملک نظام الدین یحیی: ۲۴۷،

نور الدین محمد میرزا: ۲۶۲،

امیر نظام الدین احمد تولکی برلاس: ۲۴۳،

امیر نورسعید: ۲۳۷، ۲۴۸، ۲۳۹، ۲۴۹، ۲۶۳، ۲۷۶، ۲۷۵،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

ناهید: ۲۷۲،

ناصر الدین- خواجه ناصر الدین عبید اللّه: ۲۷۸، ۳۳۶،

نور الدین- شیخ نور الدین محمد: ۲۷۶، ۲۶۹،

نور الدین- ابو القاسم نور الدین سلطان محمد میرزا: ۲۶۶،

نظر بیک: ۲۸۸،

نظام الدین سلطان احمد میرزا: ۳۲۱، ۳۳۵، ۳۳۳،

شاه نظام الدین یحیی سجستانی: ۳۲۲،

ناصر الدین سلطان مراد میرزا: ۳۲۴،

نور الدین سلطان محمد میرزا: ۳۲۴،

نور الدین عبد الرحمن جامی: ۳۳۶،

نعمت خارزمی: ۳۴۶،

نعمت: ۳۴۶،

الامام النواوی: ۳۸۸،

و

جلال الدین سلطان ولید میرزا: ۳۲۴،

امیر ولی بیک: ۳۳۴، ۳۳۵،

وحید الدین انوری: ۳۷۳،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۷۸

ه

هلاکو خان: ۵،

ی

یحیی: ۶،

یوسف اهل: ۱۹،

شاه نظام الدین یحیی سجستانی: ۳۲۲،

یحیی بن نصر: ۵۲،

ملک ینالتکین‌فراه: ۷۳، ۷۶،

یاراحمد: ۷۹،

میرزا یحیی جهانگیر: ۹۹،

یوسف: ۹۰،

امیرزاده یارعلی ترکمان: ۱۴۳، ۱۴۸، ۱۴۷، ۱۴۲، ۱۴۱،

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

امیر یارعلی مغول: ۳۲۱،

یارعلی- امیرزاده یارعلی ترکمان: ۱۴۶،

یاقوت: ۲۹۲، ۳۰۳، ۳۹۰،

امیر یوسف ترخان: ۱۹۵،

قطب الدین یحیی التفتازانی: ۱۹۹،

یونس خان: ۲۶۴،

امیر اللّه یردی: ۲۵۱،

یوسف- امیرزاده یوسف: ۲۷۷، ۲۸۴،

امیر یوسف بیک: ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۳۴۴،

ابو المظفر یادگار میرزا: ۲۸۵، ۲۸۶،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۷۹

یادگار محمد میرزا: ۲۹۷، ۲۹۸، ۳۵۱، ۳۴۶، ۳۴۵، ۳۳۲، ۳۵۲، ۳۶۰، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۹، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۰۲، ۳۰۱، ۳۳۴، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۴، ۳۴۸،

یوسف کنعان: ۳۰۹،

یحیی بن محمد- قطب الدین یحیی بن محمد: ۳۹۱،

یوسف اهل: ۳۸۹، ۳۸۷،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۸۰

فهرست جایها

آ

آب آمو: ۱۷۸،

آب جیحون: ۳۷، ۱۳۶، ۱۷۶،

آب‌جوی انجیل: ۱۱۱،

آب خجند: ۲۵۱،

آب سیحون: ۲۵۱،

آب سنجاب: ۲۱۰،

آب کارتبار: ۷۵، ۸۱،

آب مرغاب: ۱۴، ۳۷، ۴۴، ۱۳۷، ۱۲۹، ۱۷۶، ۱۶۵، ۱۹۰، ۱۹۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۴۸، ۲۵۶، ۳۵۲،

آتشکده تبران- هرات: ۵۲، ۵۳،

آذربیجان: ۲۰۸، ۲۱۳، ۲۷۷، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۵، ۳۰۳، ۳۲۱، ۳۲۰، ۳۱۳، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۷۰،

آسیاچه: ۲۱۶،

آمل: ۱۷۵،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

آمویه: ۲۱،

آوه: ۱۵۵،

ا

النگ رادکان: ۱۴۱،

اولنگ کهدستان: ۲۱۸، ۲۵۴، ۱۴، ۴۱،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۸۱

اولنگ کالیوش- بادغیس: ۲۸۰،

اولنگ هزارجریب: ۲۶۹،

اولنگ گیتو: ۲۳۳، ۲۶۴،

اولنگ کالیوش: ۲۸۰،

اولنگ هزارجریب: ۲۶۹،

ایران: ۲۲۲، ۵، ۷، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۲۷۳، ۳۱۱، ۳۷۰، ۲۱۲، ۳۸۳، ۳۸۱، ۳۸۲،

اوزبک- ولایت اوزبک: ۲۱۰،

اوبه- قصبه اوبه: ۲۱۶، ۲۱۹، ۱۱۵،

ایران مشرقی: ۱۱۱،

اصفهان: ۹۳، ۱۵۵، ۱۷۱، ۲۸۰، ۲۸۱، ۳۷۸،

اندخود: ۱۳، ۲۱، ۳۶، ۱۵۲، ۱۳۷،

اومان: ۳۷۸،

اسفراین: ۴۲، ۱۴۲، ۱۷۲، ۱۷۱، ۲۰۸، ۳۷۹،

امان‌کوه: ۴۱، ۷۴،

اوزگند: ۴۴،

ارگ سمرقند: ۴۴، ۲۳،

اسفزار: ۴۴، ۶۶، ۷۳، ۱۸۱، ۱۵۱، ۲۰۸، ۲۴۳، ۲۴۶،

اولوس ارلات: ۳۴۸، ۳۵۷،

افغانستان: ۶۲، ۱۱۱،

اردبیل: ۲۹۲،

ازاب: ۷۱، ۷۳،

استراباد: ۸۲، ۱۴۲، ۱۵۹، ۱۷۵، ۱۵۲، ۱۷۲، ۱۲۵، ۱۲۴، ۱۳۹، ۳۹۰، ۲۰۸، ۲۰۶، ۲۰۵، ۱۹۰، ۲۴۱، ۲۴۰، ۳۳۶، ۲۳۲، ۲۳۱، ۲۲۷،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۸۲

۲۵۶، ۲۵۷، ۲۸۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۳۵، ۳۳۳، ۳۴۳، ۳۴۶، ۳۴۰،

ابیورد: ۲۰۸، ۲۱۰، ۲۸۷، ۳۲۰،

ابروسیر: ۲۱۰،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

اردوشهر: ۲۱۰،

ارهنگ: ۱۲۸، ۱۳۷،

اداق:- اندجان: ۲۶۴، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۶۷،

استان مکران: ۱۱۱،

اغریجه: ۲۴۱،

اندجان:- شهر اندجان- اداق: ۲۵۷،

ایالت سند: ۱۱۱،

اوزبک- ولایت اوزبک: ۲۱۰،

اوبه- قصبه اوبه: ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۹،

ب

باغ زاغان: ۴۱، ۴۸، ۸۵، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۹۲، ۱۹۶، ۲۰۲، ۲۱۱، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۷۴، ۳۱۲، ۳۵۱، ۳۶۶، ۳۵۹،

باغ جهان‌آرای: ۱۰۰، ۳۱۷،

باغ سفید: ۱۰۰، ۸۷، ۸۸، ۹۰، ۱۴۷، ۱۶۵، ۱۸۵، ۲۶۰، ۲۶۴، ۲۶۶،

باغ مختار: ۱۹۷، ۱۸۵، ۱۹۰،

باغ مصلی: ۱۸۵.

باغ شهر (- هرات): ۲۰۲، ۲۲۴،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۸۳

باغ گل‌افشان: ۲۵۸، ۲۶۰،

باغ نظرگاه: ۳۴۷،

بلخ: ۱۴، ۱۳، ۲۱، ۲۵، ۳۶، ۵۵، ۶۶، ۱۱۱، ۱۲۸، ۱۵۱، ۱۶۵، ۱۶۴، ۱۷۷، ۱۵۰، ۱۷۴، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۷، ۱۶۲، ۲۰۲، ۲۰۴، ۲۴۸، ۲۶۱، ۳۲۱، ۳۳۵، ۳۳۳،

بلوک بیهق: ۳۷۹،

بادغیس: ۱۳، ۱۷، ۲۱، ۳۶، ۵۱، ۷۰، ۱۱۸، ۱۵۲، ۱۵۱، ۱۵۰، ۲۱۱، ۲۲۸، ۲۳۳، ۲۵۶، ۲۶۳، ۲۶۲، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۷، ۲۸۰، ۳۴۷،

بسطام: ۲۹، ۱۷۱، ۱۵۵، ۱۴۲، ۱۲۴، ۲۲۸، ۲۸۲، ۳۳۴، ۳۷۹، ۳۴۷، ۳۳۳،

باولیگاه- کوه باولیگاه: ۳۰۶،

بحرآباد: ۳۳،

بخارا: ۴۲، ۱۴۶، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۳۶۲،

بامیان: ۲۶۰،

بلاد مصر: ۲۷۵،

برج خرلق: ۶۲،

باخرز: ۷۳، ۲۰۴، ۳۴۵، ۳۵۴،

بندقارون: ۱۰۰،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

بیش بالغ: ۱۰۸، ۱۰۹،

بدخشان: ۱۱۱، ۱۲۸، ۱۶۵، ۱۶۴، ۱۷۶، ۱۳۷، ۱۸۹،

بلده‌کش: ۳۷۸،

بیار: ۳۴۶،

بغلان: ۱۲۷، ۱۶۵، ۱۳۷،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۸۴

بیت اللّه الحرام: ۲۷۵،

بیلقان: ۱۷۵، ۳۷۰،

بصره: ۱۷۵، ۱۴۴،

بغداد: ۳۶۴،

باخترزمین: ۱۵۹،

باورد: ۱۶۰،

بیابان خوارزم: ۲۳۱،

بیابان محمود: ۱۷۶،

قبهٔ الاسلام بلخ: ۱۷۶، ۱۲۹، ۱۳۱،

بیابان یزد: ۱۵۴،

بلوک کمیران: ۲۱۶،

بلوک گداره: ۲۲۱،

باباخاکی: ۲۶۲،

بنکث- تاشکند- قلعه شاهرخیه: ۲۶۱،

بازر: ۲۶۵،

پ

پل خیران: ۱۰۰،

پل تولکی: ۱۰۰،

پل بابا کمال: ۱۰۰،

پل مالان: ۷۴، ۲۵۶، ۲۶۹،

پل ابریشم: ۱۴۵، ۱۴۲، ۳۵۳،

پل روان: ۲۰۰،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۸۵

پل رکنیه- سرپل رکنیه: ۱۲۱،

پل سالار: ۳۳۵، ۳۳۷، ۳۴۸، ۳۴۷،

پژدویه: ۱۱۱، ۱۱۲،

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

پشتونستان: ۱۱۱،

پاکستان: ۱۱۱،

پروان: ۶۰،

ت

تایباد: ۳۷،

تاشکند: ۱۵۱، ۱۶۱، ۱۶۸،

تبریز: ۱۴۵، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۶،

تبران: ۵۲،

تخت ملک: ۲۱۱، ۲۶۲، ۲۶۷،

تخت حاجی بیک: ۳۰۷،

تربت‌جام: ۲۴۰، ۳۸۷، ۳۸۹

ترناب:- صحرای ترناب: ۱۳۹، ۱۴۰،

ترشیز: ۳۴۵، ۳۵۴، ۲۶۵،

ترکستان: ۵، ۴۱، ۴۳، ۶۰، ۹۷، ۱۱۰، ۱۱۲، ۱۰۹، ۱۰۲، ۱۱۳، ۱۱۸، ۱۱۵، ۱۲۴، ۲۳۶، ۲۵۷، ۲۷۵، ۲۷۸، ۲۶۷، ۳۶۴،

ترمذ: ۱۵۷،

تکیه اسکندر بیک: ۱۶۶،

تغوزرباط: ۲۵۱،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۸۶

تفتازان: ۳۹۰،

توران: ۶، ۸۹،

تولک: ۶۶، ۷۳، ۷۷،

تون: ۱۴۹، ۱۹۵، ۲۶۵،

ج

جام: ۱۳، ۱۹، ۲۹، ۳۷، ۷۳، ۱۲۹، ۱۵۵، ۳۰۳، ۳۴۳، ۳۴۸، ۳۸۷،

جیحون: ۲۱، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۲۸، ۱۵۱، ۱۷۶، ۱۵۰، ۱۳۰، ۱۲۹، ۱۳۷، ۱۴۵، ۲۰۱، ۲۰۲، ۱۸۹، ۳۲۰، ۳۴۸،

جاکدیزه- محله جاکدیزه سمرقند: ۳۱۱،

جاجرم. ۳۳، ۳۵۲،

جقاره- قریه جقاره: ۱۷۵،

جیجکتو: ۴۷، ۱۳۰، ۱۳۱،

جدرود: ۶۶،

جوی انجیل: ۷۷، ۱۰۰، ۱۱۱، ۱۱۷،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

جوی النجان: ۱۱۹،

جوی مالان: ۱۱۷،

جرجان: ۱۲۵، ۱۲۴، ۱۲۹، ۱۳۲، ۲۰۵، ۲۳۲، ۲۲۹، ۲۴۶، ۲۳۴، ۳۷۸،

جوین: ۲۷۵،

جزیره زره: ۱۸۱،

جرزوان- گرزوان: ۲۰۲،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۸۷

جزایر مازندران: ۲۳۸،

جرمغان: ۳۵۴،

چ

چاچ: ۲۶۱،

چهارسو- چهارسوی هرات: ۳۵، ۷۹، ۱۴۷،

چناران: ۱۷۲، ۱۷۱، ۳۴۰، ۳۴۴،

چهل دختران: ۱۴۰،

چهارباغ (- چهارباغ مشهد): ۱۸۸، ۱۸۶،

چین: ۳۵، ۹۷، ۲۳۳، ۳۷۴، ۳۶۷،

ح

حصار اختیار الدین: ۴، ۴۴، ۱۴۶، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۳۸، ۲۶۵، ۲۷۶، ۳۰۴، ۱۴۱، ۲۰۴، ۲۰۲، ۱۹۶، ۲۰۹، ۲۲۲، ۲۳۴، ۲۶۴،

حصار یازر: ۹،

حصار امان‌کوه: ۱۷،

حصار بدرآباد: ۴۴،

حصار فیروزکوه: ۶۱،

حصار نرتو: ۶۴، ۶۰، ۱۱۸، ۱۹۷،

حصار شمعانیان: ۷۵،

حصار تاشکند: ۲۵۱، ۲۶۱،

حصار شادمان: ۳۰۴،

حوض اشجار آب: ۱۰۰،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۸۸

حجاز: ۹۳،

حبش: ۲۱۰،

حرم کعبه: ۶۴۰،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

خ

خراسان: ۲، ۴، ۱۳، ۱۰، ۲۸، ۲۹، ۳۱، ۳۳، ۳۵، ۳۶۲، ۳۶، ۴۷، ۴۶، ۴۹، ۵۳، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۶۰، ۷۰، ۷۳، ۷۹، ۸۵، ۸۹، ۹۰، ۱۰۲، ۱۰۱، ۱۱۱، ۱۰۸، ۱۰۷، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۷۳، ۱۷۹، ۱۲۳، ۱۲۸، ۱۶۹، ۱۷۱، ۱۵۵، ۱۷۲، ۱۷۵، ۱۶۰، ۱۴۸، ۱۶۲، ۱۳۷، ۱۲۹، ۱۵۴، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۵۰، ۱۷۴، ۲۰۸، ۲۰۷، ۲۰۶، ۲۰۵، ۲۰۱، ۱۹۰، ۱۸۹، ۱۹۷، ۲۱۱، ۲۱۰، ۲۱۳، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۱، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۴۸، ۲۳۳، ۳۰۲، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۶۴، ۲۶۸، ۲۶۵، ۲۷۰، ۲۸۰، ۲۷۸، ۲۸۴، ۲۸۶، ۲۸۷، ۳۳۲، ۳۳۴، ۳۳۳، ۳۳۶، ۳۳۰، ۳۴۸، ۳۴۷، ۳۵۲، ۳۴۶، ۳۵۳، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۰۱، ۳۰۳، ۲۹۵، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۴۴، ۳۴۰، ۳۵۲، ۳۵۴، ۳۷۸، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۳، ۳۸۷، ۳۹۰، ۳۹۱،

خراسان مشرقی: ۲۴۸، ۲۶۱،

خیسار: ۱۰، ۱۵۳،

خواف: ۷۳، ۲۰۴، ۱۹۵، ۳۴۵، ۳۵۴،

خیابان- هرات: ۱۳، ۱۴۷، ۲۵۳، ۳۳۲، ۳۲۹، ۳۵۹،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۸۹

خیابان خراسان: ۲۱۱،

خیابان سلطانی: ۱۰۰،

ختای: ۴۶،

خندق هرات: ۲۶۹،

خانه ابو مسلم مروزی در مروشاهجان: ۴۲،

خوارزم: ۷۰، ۱۵۵، ۲۴۱، ۲۳۱، ۲۶۴، ۲۵۱، ۲۶۷، ۲۶۶، ۲۷۶، ۲۷۵، ۲۸۷، ۳۹۲، ۳۹۱، ۳۸۹،

خطا: ۶۸،

خطای- ختا: ۱۴۴،

خبوشان: ۱۴۱، ۱۳۹، ۱۵۲، ۱۷۵، ۱۳۰، ۱۴۹، ۲۳۸، ۲۰۹، ۲۵۲،

خاوری سمنان: ۱۲۳،

ختلان: ۱۲۸، ۱۲۴، ۱۳۷،

خانچه‌باد: ۲۴۶، ۲۵۵،

خجند: ۱۶۸،

خوسف- قصبه خوسف: ۳۷۷،

خوش- درب خوش: ۲۴۳،

خانچه‌آباد- خانچه‌باد: ۲۵۵،

خرآسخانه: ۲۵۷،

خانقاه جوین: ۲۷۵،

د

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

درب فیروزآباد: ۲۴۳، ۲۵۵،

دار الملک سمرقند: ۲۶۴،

دشت قبچان: ۲۷۵، ۲۰۸،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۹۰

دشت قچاق: ۲۷۵،

دار الملک هرات: ۳۲۰، ۳۴۳،

دهنه: ۳۴۶،

دار الخلافه: ۳۸۰،

دره پاشتان: ۱۴،

دروازه عراق: ۷۳، ۷۶، ۱۴۶،

دروازه انصاری (از دروازه‌های هرات): ۴۰،

دروازه پل انجیل (از دروازه‌های هرات): ۴۰،

دروازه فیروزآباد- هرات: ۵۸،

دروازه خوش: ۷۷، ۲۵۵، ۳۰۵،

دروازه ملک: ۱۴۷، ۱۵۲، ۱۹۳، ۲۰۰، ۲۵۴، ۲۶۰،

دروازه سجستان: ۱۸۰،

درب قیچاق: ۲۰۲،

درب خوش: ۶۵، ۱۰۰، ۱۱۵، ۲۴۳،

درب عراق: ۲۴۳،

دامغان: ۶۶، ۱۵۵، ۱۸۹، ۳۴۴، ۳۴۲،

دره دوبرادران: ۱۰۰، ۱۹۳، ۳۵۹،

در میان- دهکده از بلوک قهستان: ۹۹،

دربند آهنین- قهلقه: ۱۷۷،

دار السلطنهٔ هرات: ۱۵۳: ۱۴۳، ۱۳۱، ۱۶۵، ۱۶۳، ۱۳۸، ۱۴۰، ۲۳۳، ۲۴۶، ۲۴۹، ۲۶۶، ۳۳۳، ۳۵۱، ۳۸۲،

دهستان بادغیس: ۲۱۱،

دیار عرب: ۲۷۵،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۹۱

ر

رادکان: ۱۸۷، ۲۳۸،

رادکان- مرغزار رادکان: ۲۸۰،

رادکان- اولنگ رادکان: ۲۸۰،

روم: ۳۵، ۴۶، ۱۸۲،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

رودخانه هرات: ۸۳،

ری: ۹۳، ۹۵، ۱۵۵، ۱۷۴، ۲۰۵، ۲۸۲،

رباط امیر شاه ملک: ۱۹۸،

روضه حضرت امام علیه سلام اللّه العلام: ۱۸۶،

رود هرات: ۲۱۶،

رودخانه چاچ: ۲۶۱،

روضه منوره تربت‌جام: ۲۸۰،

روضهٔ النبی ع: ۲۷۵،

رستمدار: ۳۲۱،

روستای زاوه: ۳۸۲،

ز

زابلستان: ۱۸۱،

زاول: ۱۸۱، ۲۳۶،

زاولستان: ۱۸۹،

زاوه: ۱۰، ۳۴۵، ۳۸۳، ۳۸۲،

زیرپل: ۲۰،

زیارتگاه: ۱۹۵، ۱۵۵،

زنجیرگاه: ۹۹،

زمین‌داور: ۱۸۲،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۹۲

س

سبزوار: ۸، ۱۰، ۲۹، ۳۰، ۳۳، ۴۲، ۷۰، ۸۲، ۱۱۸، ۲۳۷، ۲۲۸، ۲۵۲، ۳۴۵، ۲۰۸، ۳۴۶، ۳۸۳، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۲، ۳۸۰،

سلطانیه: ۵،

سرخس: ۲۲، ۲۴، ۲۸، ۳۷، ۷۰، ۷۳، ۳۴۶، ۱۴۵، ۲۰۹، ۲۴۰، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۵۶، ۳۵۴، ۳۷۴، ۳۴۷،

سرپل جوی نو: ۳۵،

سجستان: ۴۴، ۷۰، ۷۳، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۵۱، ۱۵۳، ۱۷۶، ۲۳۵، ۱۷۴، ۱۵۲، ۱۵۵، ۱۸۵، ۲۰۰، ۳۰۸، ۲۴۲، ۲۴۶، ۲۳۷، ۳۴۰،

سیستان: ۱۵۱،

سقلمان: ۱۰۰، ۲۱۱،

سبز– شهر سبز: ۴۱،

سمرقند: ۴۳، ۱۴۰، ۱۵۷، ۱۲۳، ۱۶۹، ۱۶۲، ۱۴۶، ۱۶۴، ۱۶۸، ۱۴۵، ۱۳۰، ۱۲۹، ۱۴۴، ۱۷۸، ۱۷۷، ۲۰۷، ۲۰۲، ۲۴۸، ۲۲۷، ۲۳۰، ۲۳۳، ۲۵۲، ۲۵۶، ۲۶۳، ۲۶۴، ۳۰۱، ۳۲۰، ۳۱۱، ۳۳۶، ۳۹۰،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

سعدآباد- جام: ۱۲۷، ۱۲۶،

سمنان: ۱۲۳، ۱۵۵، ۱۸۹، ۳۴۴، ۳۴۲،

سرپل رکنیه: ۱۲۱،

سرخه سمنان: ۱۲۳،

سالی‌سرای: ۱۲۸،

ساری: ۱۷۵، ۱۳۱، ۲۸۲، ۲۹۵، ۲۹۴، ۳۲۱، ۳۴۶،

ساوه: ۱۵۵،

سلطان‌آباد- استرآباد: ۱۷۵، ۲۴۱،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۹۳

سرای: ۱۳۷،

سواد حبش: ۲۱۰،

سلطانیه: ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴،

سواحل عمان: ۲۸۱،

ش

شاهرخیه- تاشکند: ۱۵۷، ۲۶۱، ۲۵۸، ۲۵۱،

شام: ۴۶، ۲۷۵،

شاقلان: ۷۱، ۷۳،

شمیران: ۵۰، ۵۴، ۵۵،

شبرغان: ۱۲۸، ۱۵۵، ۱۶۵، ۱۳۷، ۱۶۲، ۳۲۱،

شیراز: ۱۵۵، ۱۲۴،

شولستان: ۱۵۵،

شلمغان: ۱۷۵،

شهر سبز: ۱۵۷،

شیراز (- قریه شیراز چهار فرسنگی سمرقند): ۱۶۹،

شهر کاوار: ۲۴۵،

شهر کارتبار: ۲۴۵،

شهر اندجان- اداق: ۲۵۷،

شیروان: ۲۸۶، ۲۸۷، ۳۰۲،

ص

صحرای بوژگانان: ۵۵،

صحرای ترناب: ۱۳۹،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

صحرای سلطان‌آباد: ۲۵۷،

صحرای قلماق: ۲۶۷،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۹۴

صحرای محشر: ۲۸۰،

صحرای مختار: ۳۱۲،

صعلوک:- قلعه صعلوک: ۲۰۹،

صغد: ۳۷۸،

ط

طالقان: ۱۶۴،

طبس- قلعه طبس: ۲۰۹،

طبس گیلکی: ۳۴۵،

طشت و آفتابه- کوه طشت و آفتابه: ۹۹، ۱۰۰،

طوس: ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۷۱، ۲۰۸، ۳۴۸، ۳۵۲، ۳۷۹، ۳۸۰،

ع

عراق: ۵۱، ۷۰، ۷۳، ۷۶، ۹۵، ۹۳، ۸۵، ۱۷۱، ۱۵۶، ۱۵۵، ۱۷۵، ۱۶۰، ۱۶۲، ۱۵۴، ۱۷۴، ۱۸۹، ۲۱۳، ۲۷۵، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۸۰، ۲۶۷، ۲۸۵، ۲۸۶، ۳۰۳، ۳۱۳، ۳۲۰، ۳۵۲، ۳۴۶،

عراق عرب: ۲۸۱،

عراق عجم: ۲۸۱،

عیدگاه هرات: ۱۸۸، ۳۲۹،

عقبه صندوق‌شکن: ۲۰۵،

عراقین: ۲۰۸، ۲۱۳،

عماد- قلعه عماد: ۲۰۹،

عمان: ۲۸۱، روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات ج۲ ۴۹۴ع ..... ص : ۴۹۴

عیدگاه سمرقند: ۱۷۸،

غ

غور: ۱۰، ۲۴، ۴۳، ۶۶، ۱۵۳، ۲۱۶،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۹۵

غزنین: ۶۱، ۶۰، ۱۱۱، ۱۸۲، ۱۲۴،

غرجستان: ۶۸، ۷۳، ۸۲، ۲۴۱،

غجدوان: ۲۴۱،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

ف

فارس: ۱۸، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۷۳، ۹۸، ۱۵۵، ۱۸۹، ۲۱۳، ۲۸۱، ۲۸۵، ۲۸۶،

فوشنج: ۲۰، ۳۱، ۳۸، ۵۱، ۱۴۶، ۲۵۶، ۲۶۹، ۲۶۵،

فراه: ۷۳، ۲۰۸، ۲۴۷،

فرامرزان: ۲۲،

فرهاد جرد: ۲۹، ۳۷۹،

فیروزآباد: ۴۴، ۲۴۳، ۲۴۵، ۲۵۵،

فرنگ: ۷۳،

فاریاب: ۱۱۳، ۱۷۴، ۱۳۷، ۲۵۶، ۳۶۴، ۳۵۸،

فیروزکوه: ۲۸۲،

فرهاد جردجام: ۳۰۳،

ق

قاین: ۳۲۹، ۳۴۴،

قلعه امان‌کوه: ۱۷، ۷۲، ۷۵،

قلعه سرخس: ۲۵، ۲۰۹،

قلعه ترشیز: ۴۲،

قلعه اسکلچه: ۴۱،

قلعه دره قهستان: ۵۴،

قلعه شمیران: ۵۴، ۵۵،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۹۶

قلعه کالیوت: ۶۰،

قلعه طبرک: ۹۵،

قلعه عماد: ۱۴۹، ۱۵۳، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۵۹، ۱۳۹، ۱۳۸، ۱۵۶، ۱۴۱، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۳۵، ۳۵۴،

قلعه نرتو: ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۳۴، ۲۰۴، ۲۰۹، ۲۳۴، ۴۶۱، ۳۴۷، ۳۴۸،

قلعه قورماج: ۱۳۱،

قلعه اختیار الدین: ۱۶۴، ۳۵۳،

قلعه صعلوک: ۲۰۹،

قلعه خبوشان: ۲۰۹،

قلعه شاهرخیه: ۲۵۱، ۲۵۶، ۲۶۳،

قلعه طبس: ۲۰۹،

قلعه سبزوار: ۳۴۶،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

قلعه شماسان: ۳۴۶،

قلعه طبس گیلگی: ۳۴۵،

قلعه گاه: ۲۴۷،

قهلقه: ۱۷۷،

قصبه خوسف: ۳۷۷،

قصبه کوسویه: ۱۹۸، ۲۶۰،

قصبه اوبه: ۲۱۶، ۲۱۹،

قصبه زیارتگاه: ۲۵۵،

قهستان: ۱۳، ۲۱، ۵۴، ۶۶، ۷۰، ۹۹، ۱۱۲، ۳۵۴، ۳۶۶، ۳۷۷،

قوهستان: ۲۱، ۳۴۵، ۱۱۲،

قبهٔ الاسلام بلخ: ۱۳۱، ۱۲۹، ۱۶۴، ۱۷۶، ۲۰۴، ۲۰۸،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۹۷

قبهٔ الخضر: ۴۱،

قریه بویمرغ: ۱۴،

قریه علوی: ۱۰۰،

قریه جقاره: ۱۷۵،

قریه شیراز (از قراء سمرقند): ۱۶۹،

قریه سقلمان: ۲۰۲،

قراباغ اران: ۲۸۶، ۲۸۴، ۲۹۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۷۰،

قشلاق- یورت قشلاق: ۲۹۱،

قصر دلگشا: ۳۱۷،

قندهار: ۱۸۱، ۲۴۲، ۲۴۷، ۳۲۲،

قندز: ۱۳۷، ۱۶۵، ۱۲۸،

قم (- کمندان): ۱۵۵،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۹۸

قچاق- دشت قچاق: ۲۷۵،

قبچاق- دشت قچاق: ۲۷۵،

قلیماق: ۲۷۸،

ک

کاریز مختار: ۱۷۵،

کابل: ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۴، ۱۲۴، ۲۴۷، ۲۳۶، ۲۳۵، ۳۲۲،

کارتبار- نهر کارتبار: ۷۳،

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

کارتبار: ۲۴۵،

کاوار: ۲۴۵،

کالیوش- اولنگ کالیوش: ۲۸۰، ۲۸۲،

کالیوش- مرغزار کالیوش: ۲۸۰،

کارزارگاه: ۴۹،

کارشغر: ۹، ۴۳، ۲۳۶، ۲۷۸،

کالیوین: ۶۶،

کالیون: ۱۱۸،

کابلستان: ۱۱۱،

کارشان: ۱۵۵،

کارچه: ۲۰،

کوه‌مختار: ۱۷۵، ۱۹۳، ۲۱۸، ۲۲۴، ۲۳۴، ۲۵۳،

کوه باولیگاه: ۳۰۶،

کوه نور بخارا: ۲۴۹،

کوه گیتو: ۲۶۲،

کوه گازرگاه: ۱۶۶،

کوسویه: ۲۰، ۳۷، ۷۳، ۲۶۰، ۱۹۸،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۴۹۹

کوشک باغ زاغان: ۱۹۴،

کوشک: ۱۹۵،

کوشک فیروزی (از کاخهای هرات): ۵۴،

کوشک میرغنی: (از کاخهای هرات): ۴۰،

کوچه خانچه‌باد: ۲۴۶،

کولخشک: ۱۸۶،

کهندستان: ۲۱۶، ۲۱۸،

کهدستان: ۱۲۰،

کتابخانه ملی ملک: ۴، ۵، ۳۸، ۹۸، ۹۰، ۲۱۶، ۲۱۰، ۲۶۱، ۳۷۷،

کتابخانه مجلس شورای ملی: ۱۳۲، ۳۹۰،

کش: ۶، ۳۷۸،

کنعان: ۳۰۹،

کمند: ۳۴۶،

کرمان: ۶۸، ۱۵۵، ۳۴۴،

کرخ: ۱۴۲، ۱۴۳، ۲۱۶،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

کمیران: ۲۱۶،

کشور آفتاب تابان: ۲۳۴،

کسف: ۳۷۸،

گ

گازرگاه: ۱۴، ۵۰، ۵۵، ۲۲۴، ۳۱۷،

گداره: ۵۲، ۲۲۱،

گرمسیر: ۱۱۲، ۱۱۱، ۱۶۲، ۱۵۹، ۳۲۲،

گردیز: ۱۱۱،

گنبد حضرت صاحب‌قرانی امیر بزرگ: ۱۴۶،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۰۰

گنبد مرقد بایسنقر: ۱۲۷،

گلفشان: ۲۴۱،

گیتو- اولنگ گیتو: ۲۶۴،

گیلانات: ۲۸۲،

گیلان- ولایت گیلان: ۳۰۳، ۳۰۲،

ل

لیدن: ۱۱۴، ۳۵۲، ۳۶۵، ۳۸۳، ۳۷۸،

لرستان: ۱۵۵،

لنگر امیر غیاث: ۱۷۴، ۲۱۹،

لکلک‌خانه: ۲۱۶،

م

مالان: ۲۶۹،

ماتیان: ۲۹۲،

ماخوان: ۲۹۲،

ماهیان: ۲۹۲،

ماچین: ۹۷،

ماخان: ۱۸۹،

مالین: ۵۲،

مازندران: ۳۱، ۳۳، ۴۶، ۴۷، ۱۷۱، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۷۵، ۳۴۰، ۱۵۵، ۱۲۵، ۱۸۹، ۲۰۵، ۲۳۳، ۲۲۷، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۵۲، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۵۱، ۲۸۰، ۲۶۷، ۲۷۴، ۲۹۴، ۳۳۵، ۳۳۳، ۳۳۴،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

ماوراء النهر: ۱۳، ۱۶، ۱۷، ۱۷، ۴۲، ۱۲۴، ۳۶۲، ۱۷۸، ۱۷۷، ۳۲۰، ۳۱۳، ۳۳۲، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۳۷۸، ۱۴۸، ۱۵۱، ۱۸۰،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۰۱

۱۵۲، ۱۶۲، ۱۸۹، ۲۰۱، ۲۰۴، ۲۴۱، ۲۲۶، ۲۳۶، ۲۴۸، ۲۵۱، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۷، ۲۶۴، ۲۶۱، ۲۷۵، ۲۷۹، ۲۷۹، ۲۷۸، ۳۲۱،

مروشاهجان: ۳۷۴، ۲۶۵،

مروجاق: ۳۵۱، ۳۲۰،

مرو: ۶۸، ۶۹، ۱۴۹، ۱۴۵، ۱۸۹، ۲۰۸، ۲۲۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۶۶، ۲۹۲، ۳۷۴،

مرغزار بشوران: ۵۶،

مرغزار رادکان: ۳۴۸، ۳۵۲، ۲۴۰، ۲۸۰، ۳۴۰،

مرغزار بشرتو (ظاهرا بشوران): ۳۴۷،

مرغزار کهدستان: ۲۱۶،

مرغزار گیتو: ۲۳۳،

مرغزار کالیوش: ۲۸۱،

مرغزار بادغیس: ۲۸۰،

مرغاب: ۳۶، ۱۷۴، ۱۹۳، ۳۴۸، ۳۷۴، ۳۲۰، ۳۵۴،

مرقد فردوس احتشام امام علی بن موسی الرضا علیه السلام: ۱۸۹،

مزینان: ۲۲۸،

مدرسه هرات: ۳۹۰، ۳۸۹،

مدرسه سلطان ابراهیم میرزا (- تربت‌جام): ۳۸۹،

مزار شیخ الاسلام خواجه عبد اللّه انصاری: ۱۰۰، ۱۱۹،

مزار خواجه عبد اللّه طاقی: ۱۰۰، ۱۱۹،

مزار گازرگاه: ۹۹، ۳۵۹، ۳۷۲، ۲۲۴،

مزار امام فخر الدین رازی: ۱۳،

مزار جام: ۳۷،

مزار صاحب الدعوة ابو مسلم خراسانی مروزی: ۴۲،

مزار شیخ زین الدین الخوافی: ۱۸۳،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۰۲

مسجد جامع هرات: ۲۶، ۵۵، ۶۰، ۷۰، ۶۶، ۷۱، ۶۵، ۸۴، ۱۱۰، ۲۶۱، ۲۸۹،

مسجد گوهرشاد بیگم (هرات): ۸۸، ۸۹،

مسک: ۹۹،

مشهد مقدس: ۱۷۴، ۱۳۹، ۱۴۴، ۱۳۰، ۱۲۹، ۱۴۵، ۱۲۵، ۱۸۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۹۷، ۱۹۹، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۸۸، ۲۰۲، ۲۰۵، ۲۳۵، ۲۴۰،

۲۶۵، ۳۰۳، ۳۰۷، ۳۵۲، ۳۵۳،

مشهد الرضا: ۳۷۹، ۳۸۰،

مشهد طوس: ۳۸۰،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مشهد راز: ۱۵۹، ۱۶۰،

مشهد رزه: ۱۵۹،

مشهد ریزه: ۱۵۹،

مدرسه نظامیه هرات: ۳۸۲،

مدرسه نظامیه نیشابور: ۳۸۲،

مدرسه خاقان مغفور در پای حصار: ۱۹۶، ۱۸۹،

مدرسه و خانقاه پای حصار (هرات): ۱۶۵،

مدرسه و خانقاه گوهرشاد بیگم (هرات): ۸۸، ۸۹، ۱۲۷، ۱۴۵، ۱۷۳، ۲۴۹، ۲۶۵، ۲۱۱، ۲۱۳، ۲۳۵،

مصلی: ۱۷۵، ۲۳۴،

مصلی هرات: ۳۲۹،

محولات: ۳۴۵،

ملک نیمروز: ۲۳۷، ۲۴۷،

مغولستان: ۲۷۸، ۲۶۷،

محمودآباد: ۲۸۶،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۰۳

ممالک فارس: ۲۸۵،

میانه: ۲۸۴، ۲۸۶،

میمنه: ۱۷۴، ۱۳۷، ۲۵۶، ۳۶۴، ۳۵۸،

مؤمناباد: ۹۹،

موزه کتابخانه ملی ملک: ۸۸،

مدینهٔ الخضراء: ۴۱،

مدین: ۳۰۹،

مدینهٔ الاسلام هرات: ۹۹، ۱۲۷،

مغلستان: ۲۱۱،

مصر: ۶۸، ۹۶، ۲۷۵، ۳۰۹، ۳۸۷،

مصر جامع، ۲۵۵،

میدان استرآباد: ۲۳۳،

میدان سعادت: ۲۵۵،

مختار- کوه مختار، ۲۵۳،

مختار- صحرای مختار: ۳۱۲،

محله جاکدیزه: ۳۱۱،

و

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

واسط: ۱۷۵،

وادی ایمن: ۱۳۴، ۳۰۹،

ولایت حصار: ۱۷۶،

ولایت غور: ۲۱۶،

ولایت کرخ: ۲۱۶،

ولایت نسا: ۲۱۰، ۳۹۰،

ولایت اوزبک: ۲۱۰،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۰۴

ولایت هراترود: ۲۸۰،

ولایت کاشغر: ۲۷۸،

ولایت جوین: ۲۷۵،

ولایت شیروان: ۳۰۲،

ولایت ساری: ۲۹۵،

ولایت گیلان: ۳۰۳،

ولایت ابیورد: ۳۲۰،

ولایت جام: ۳۴۳، ۳۴۸،

ن

نیشابور: ۱۰، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۳، ۳۷، ۳۳، ۳۷، ۴۲، ۴۹، ۵۱، ۱۴۲، ۱۲۵، ۱۳۰، ۱۲۹، ۲۳۷، ۲۴۸، ۲۵۲، ۳۰۳، ۳۷۹، ۳۸۰،

نظامیه هرات؛ ۳۰،

نهرآمویه: ۷۰،

نوزاد (– دیه نوزاد): ۹۹،

نهر سبقر: ۱۱۷،

نرتو: ۱۱۸، ۲۰۹، ۳۴۷، ۳۴۸،

نهر انجیل: ۱۱۹،

نیمروز: ۱۵۱، ۱۸۲، ۱۸۱، ۱۵۳، ۲۴۷، ۲۳۷، ۳۲۲،

نسا: ۱۶۰، ۱۶۸، ۱۵۹، ۲۱۰، ۲۶۵، ۲۸۷، ۳۲۰، ۳۹۰،

نرتو– قلعه نرتو: ۲۰۹،

نهر کارتبار: ۲۴۵،

نوبهار بلخ: ۲۶۱،

نوربخارا: ۲۴۹،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۰۵

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

ه

هرات: ۱، ۴، ۷، ۱۱، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۰، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۳، ۲۶، ۲۹، ۳۱، ۳۲، ۳۵، ۳۸، ۳۷، ۳۶، ۴۲، ۴۷، ۴۸، ۴۳، ۴۴، ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۸، ۶۲، ۶۱، ۵۹، ۶۰، ۵۷، ۶۴، ۶۳، ۶۹، ۲۵، ۷۱، ۷۲، ۶۸، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۸۳، ۷۸، ۷۹، ۸۱، ۸۰، ۸۲، ۱۰۰، ۹۲، ۸۶، ۸۷، ۹۹، ۹۴، ۹۳، ۸۵، ۹۷، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۰۱، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۰۸، ۱۰۷، ۱۱۷، ۱۱۶، ۱۱۹، ۱۱۸، ۱۲۰، ۱۱۵، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۷۴، ۱۵۸، ۱۶۲، ۱۴۶، ۱۲۴، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۴۹، ۱۴۴، ۱۴۳، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۲، ۱۴۵، ۱۶۴، ۱۴۷، ۱۵۲، ۱۵۱، ۱۵۵، ۱۲۵، ۱۸۳، ۱۲۳، ۱۲۲، ۱۶۶، ۱۸۰، ۱۷۹، ۱۷۳، ۱۵۶، ۱۴۲، ۱۲۱، ۲۰۸، ۲۰۷، ۲۰۴، ۲۰۳، ۲۰۲، ۲۰۱، ۱۹۹، ۱۸۵، ۲۰۰، ۱۹۷، ۱۹۳، ۲۱۲، ۲۱۱، ۲۱۶، ۲۱۸، ۲۲۱، ۲۲۴، ۲۳۵، ۲۳۳، ۲۲۸، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۲۵، ۲۳۹، ۲۲۸، ۲۸۸، ۲۸۷، ۲۶۲، ۲۶۱، ۲۶۰، ۲۵۵، ۲۵۷، ۲۵۶، ۲۹۴، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۴۹، ۲۷۶، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۹، ۲۷۴، ۳۰۴، ۳۰۳، ۲۸۹، ۳۲۰، ۳۰۷، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۱۷، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۳۵، ۳۴۸، ۳۴۷، ۳۵۹، ۳۶۶، ۳۷۳، ۳۸۲، ۳۷۹، ۳۹۰، ۳۹۲، ۳۹۱، ۳۸۹، ۳۸۷،

هراۀرود: ۲۰، ۷۳، ۲۱۵، ۲۱۹، ۲۸۰،

هندوستان: ۱، ۴۶، ۹۷، ۱۸۲، ۲۷۸، ۲۶۷،

هند: ۲،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۰۶

هزارجریب: ۱۷۵، ۲۶۹، ۲۸۲،

همدان: ۳۵۲، ۳۷۸، ۳۸۲،

هرمز: ۳۶۴،

ی

یرمق: ۶۰،

یزد: ۱۵۵، ۱۵۴،

یلغزتغاج: ۱۷۵،

ییلاق گیتو: ۲۲۸،

ییلاق کوه گیتو: ۲۶۴،

ییلاق بادغیس: ۲۶۴، ۲۶۵،

یورت قشلاق: ۲۹۱،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۰۷

فهرست کتب

آ

آتشکده- آذر: ۸۲،

آنندراج: ۳۶۶، ۳۷۸، ۲۴۶، ۳۷۸،

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

ا

الاذکار للامام النواوی: ۳۸۸،

ارشاد الهادی: ۳۹۱،

اصول ابن الحاجب: ۳۸۸،

انوار المشارق: ۳۸۸،

ب

بغیهٔ الوعاهٔ: ۳۹۰،

ت

تلخیص المفتاح: ۳۹۱،

تهذیب المنطق و الکلام: ۳۹۱،

التوضیح: ۳۸۸،

التنقیح: ۳۸۸،

التلویح: ۳۸۸،

ترمذی- صحیح الترمذی: ۳۸۸،

تاریخ‌نامه هرات- سیفی هروی: ۳۸، ۵۸،

تاریخ ملوک کرت- سیفی هروی: ۵۶، ۶۹،

تاریخ سراج منهاج- طبقات ناصری: ۵۸،

تاریخ عمومی حافظابرو: ۹۸،

تاریخ جهانگشای جوینی: ۱۰۱، ۱۰۵،

تاریخ غازانی: ۱۱۴،

تاریخ جهانگشای نادری: ۲۷۵،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۰۸

تحفهٔ النظار فی غرائب الامصار و عجایب الاسفار: ۳۸۰، ۳۸۳،

تذکرهٔ دولتشاه سمرقندی: ۸۲، ۳۷۰، ۳۷۸، ۳۸۳، ۳۷۸،

تذکره عرفات العاشقین و عرصات العارفین: ۳۷۷،

ج

جغرافی- حافظابرو: ۴، ۲۱۱، ۲۱۶، ۳۵۲، ۳۸۳،

ح

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

حبیب السیر: ۳۶۲، ۳۷۷، ۳۹۰،

الحصن الحصین: ۳۸۷، ۳۸۸،

خ

خلاصهٔ الاخبار فی احوال الاخیار: ۱۳۲، ۲۴۴، ۲۸۸، ۲۹۴، ۳۶۲، ۳۷۷، ۳۹۰،

خاورنامه: ۳۷۷،

خلاصهٔ الطیبی: ۳۸۷،

د

دیوان ناصرخسرو علوی: ۲۴۲،

دیوان خواجه حافظ شیرازی: ۲۴۱،

درّه نادری: ۲۷۵،

دیوان ابن یمین: ۳۸۴،

دیوان لغات الترک: ۴۲۳، ۴۳۳،

الدارمی- صحیح الدارمی: ۳۸۸،

ذ

ذیل جامع التواریخ حافظابرو: ۳۸۳،

ر

روضات الجنات فی اوصاف مدینهٔ هرات- بخش یکم این کتاب: ۲۱۱،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۰۹

۲۱۶، ۲۲۱، ۲۳۷، ۲۶۰، ۲۸۸، ۳۸۱،

رحله ابن بطوطه: ۳۸۳،

ریاض الصالحین: ۳۸۸،

ز

زبدهٔ التواریخ بایسنقری: ۵، ۳۸، ۹۸، ۳۸۰، ۳۸۳،

س

السمرقندی- صحیح السمرقندی: ۳۸۸،

سنن ابی داود: ۳۸۷،

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

ش

شاهنامه فردوسی طوسی: ۸۸، ۳۷۷،
شرح اصول ابن الحاجب: ۳۸۸،
شرح المطوّل: ۳۹۱،
شرح تصریف الزنجانی: ۳۹۱،
شرح الشمسیهٔ فی علم المنطق: ۳۹۱،

ص

صلوهٔ مسعودی: ۹۸،
صحیح النیسابوری: ۳۸۷،
صحیح البخاری: ۳۸۷،
صحیح المسلم: ۳۸۷،
صحیح السمرقندی: ۳۸۸،
صحیح ابن ماجهٔ القزوینی: ۳۸۸،
صحیح النسائی: ۳۸۸،
روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۱۰
صحیح الترمذی: ۳۸۸،
صحیح الدارمی: ۳۸۸،

ط

طبقات اکبری: ۲،

ع

علم الادوار فی احکام النجوم: ۳۶۵،
عرفات العاشقین و عرصات العارفین: ۳۷۷،

غ

غیاث اللغات- فرهنگ غیاث اللغات: ۲۲۱، ۲۴۴، ۲۴۶، ۲۵۶، ۲۸۸، ۳۴۱،

ف

فرهنگ سروری: ۸،
فرهنگ برهان قاطع: ۸، ۱۲۰، ۱۵۹، ۱۳۶، ۱۴۹، ۱۵۲، ۱۶۵، ۲۵۹، ۲۶۷، ۲۷۵، ۳۳۵، ۳۴۱، ۳۴۲،

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

فرهنگ آنندراج: ۱۱، ۲۸، ۳۱، ۵۱، ۱۵۰، ۱۶۶، ۱۶۵، ۱۳۹، ۱۸۷، ۱۸۶، ۲۴۴، ۲۴۶، ۲۵۶، ۲۵۱، ۲۸۸، ۳۶۶، ۳۷۸،

فرهنگ رشیدی: ۱۵۹،

فرهنگ جهانگیری: ۱۶۱، ۲۷۶،

فرهنگ وصاف: ۲۲۱، ۲۸۸،

فرهنگ دیوان لغات الترک: ۴۲۳، ۴۳۳،

فرهنگ غیاث اللغات: ۲۴۶، ۲۴۴، ۲۵۶، ۲۸۸، ۳۴۱،

فرهنگ سنگلاخ: ۲۵۹، ۲۵۷، ۲۷۸، ۲۷۵، ۲۸۰، ۲۸۹،

فرائد غیاثی: ۱۹، ۲۰، ۳۸۹، ۳۸۷،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۱۱

ق

قران سعدین: ۴۸، ۲۶۸،

ک

کرت‌نامه: ۷۳،

کشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون: ۱۰۱، ۳۹۱، ۳۶۵،

کتاب اخلاق خاقانی: ۱۰۱،

الکشاف: ۳۸۸،

کتاب ابن جماعهٔ قاضی مصر: ۳۸۸،

کتاب الحاکم ابی عبد اللّه النیسابوری: ۳۸۷،

کتاب الاربعین: ۳۹۱،

کتاب الاذکار للامام النواوی: ۳۸۸،

کشف الاسرار وعدهٔ الابرار: ۳۹۱،

کتاب الطوالع: ۳۸۸،

ل

لمعات المشارق: ۳۸۸،

لوامع الاصول: ۳۸۸،

لیلی و مجنون: ۳۸۹،

م

المعینیّهٔ- الرسالهٔ المعینیهٔ: ۳۸۷،

المواقف العضدیهٔ: ۳۸۸،

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

المفتاح: ۳۸۸،

مونس الاحرار- بدرجاجرمی: ۳۸،

مطلع السعدین و مجمع البحرین: ۹۰، ۹۵، ۲۸۸، ۲۹۴، ۳۸۳،

مجالس النفائس: ۱۴۷، ۲۴۴، ۳۶۲، ۳۹۰،

مسالک الممالک- فارسی، ابو الحسن صاعد بن علی الجرجانی: ۲۱۰، ۲۶۱،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۱۲

مجمع الامثال- میدانی: ۲۲۰،

مفاتیح العلوم: ۳۶۵،

مفتاح السعاده و مصباح السیادة: ۳۶۵،

مجمع الفصحاء: ۳۸۷،

معجم البلدان- یاقوت: ۲۹۲، ۳۰۳، ۳۷۸، ۳۷۷، ۳۹۰،

مراصد الاطلاع: ۳۷۸،

موطاء الاماء مالک: ۳۸۸،

المصابیح: ۳۸۸، ۳۸۷،

المشکوة: ۳۸۸،

المشارق: ۳۸۸، ۳۸۷،

مسند الامام الشافعی: ۳۸۸،

مسند الامام احمد بن حنبل: ۳۸۸،

معجم المطبوعات العربیه: ۳۹۰،

ن

نگارستان قاضی احمد غفاری: ۹۳،

نزهة القلوب: ۳۵۲، ۳۷۸، ۳۹۰،

نسائی- صحیح النسائی: ۳۸۷،

نامه سعد الدین تفتازانی به ملک غیاث الدین پیرعلی کرت: ۳۹۲،

ه

هدایة الطالب: ۹۸،

هفت‌اقلیم: ۳۷۱،

هدیة العارفین اسماء المصنفین و آثار المؤلفین: ۳۹۰،

الهدایة: ۳۸۸،

و

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

وقایه: ۹۸،

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۱۳

فهرست ابواب و فصول بخش دوم

مطلب شماره صفحه

روضه هشتم. ۱

در ذکر وفات ملک غیاث الدین و احوال ۱

اولاد و احفاد او.

مولانا جمال الدین محمد بن حسام ۱

سلطان محمد شاه بن قتلغشاه غوری ۲

مقارنه سلطنت ملک معز الدین حسین کرت ۵

باسه واقعه تاریخی بزرگ.

ولادت امیر تیمور گورگان در بلده کش ۶

چمن اول از روضه هشتم ۸

در محاربه امیر وجیه الدین مسعود سربدار و شیخ حسن ۸

جوری با ملک معز الدین حسین و کشته شدن شیخ حسن امیر ابن یمین ۱۲

چمن دوم از روضه هشتم ۱۳

در محاصره امیر غرغن هرات را ۱۳

چمن سیم از روضه هشتم ۱۷

در توجه ملک معز الدین حسین بخدمت امیر غرغن ۱۷

یوسف اهل ۱۹

نامه ملک محمد باقر کرت بخواجه معین الدین جامی ۱۹

کشته شدن امیر ستلمش و امیر محمد خواجه ۲۱

چمن چهارم از روضه هشتم ۲۴

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۱۴

مطلب شماره صفحه

در ذکر وفات ملک معز الدین حسین کرت ۲۴

چمن پنجم از روضه هشتم ۲۸

جلوس ملک غیاث الدین پیرعلی کرت بر تخت خراسان ۲۸

چمن ششم از روضه هشتم ۳۳

چمن هفتم از روضه هشتم ۳۵

ذکر تزویج سونچ قتلق‌آغا با ملک‌زاده هرات ۳۵

روضه نهم ۳۶

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

در توجه امیر تیمور گورگان بعزم تسخیر خراسان ۳۶
ملاقات امیر تیمور گورگان با شیخ زین الدین ۳۷
تایبادی در تایباد
ورود امیر صاحب‌قران بمزار صاحب الدعوه ۴۲
ابو مسلم خراسانی در حوالی نیشابور
روضه دهم ۴۶
ذکر تفویض نمودن صاحب‌قرانی ممالک خراسان را ۴۶
بشاهرخ میرزا
روضه یازدهم ۴۹
چمن نخستین ۴۹
ذکر حوادث قدیم و جدید هرات ۴۹
ظهور لغریان در هرات ۴۹
خروج ابن عمار راس خوارج در هرات ۴۹
استیلای باطنیان بر هرات ۵۳
شیخ الاسلام خواجه عبد الهادی ابن شیخ ۵۴
الاسلام خواجه عبد اللّه انصاری
روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۱۵
مطلب شماره صفحه
ویرانی قلعه شمیران ۵۵
ویرانی مسجد جامع هرات در سال ۴۹۵ ۵۵
چمن دویم از روضه یازدهم ۵۶
ذکر حوادثی که در ایام چنگیز خان و اعقاب او در هرات واقع شده ۵۶
چمن سیوم از روضه یازدهم ۶۰
در ویرانی هرات کرت دوم ۶۰
چمن چهارم از روضه یازدهم ۶۴
ذکر واقعه خطیب چغرتان و عیاران هرات ۶۴
احوال خواجه احمد بن محمد قواس که بخواجه غلوه مشهور است ۶۶
چمن پنجم از روضه یازدهم ۷۰
ذکر قتلقیان و قتل ایشان در جامع هرات ۷۰
روضه دوازدهم ۷۲
ذکر حادثه بوجای بن دانشمند بهادر ۷۲
ذکر خرابی شهر هرات ۷۳
ربیعی پوشنگی ۷۳

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

مصالحه جمال الدین محمد سام بابوجای بن دانشمند ۸۲
امیر شاهی آقملک بن جمال الدین فیروزکوهی ۸۲
گرفتاری جمال الدین محمد سام بدست امیر یساول و قتل او ۸۳
روضه سیزدهم ۸۴
حادثه کارد خوردن شاهرخ در جامع هرات ۸۴
احمد لر ۸۵
روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۱۶
مطلب شماره صفحه
مولانا معروف خطاط ۸۵
مولانا فضل اللّه حروفی ۸۶
امیر سید قاسم الانوار تبریزی ۸۶
چمن اول از روضه سیزدهم ۸۷
مرگ شاهزاده بایسنقر میرزا ۸۷
باغ سفید ۸۸
مرثیه واحدی اصفهانی ۸۹
ذکر اولاد شاهزاده بایسنقر میرزا ۹۱
چمن دویم از روضه سیزدهم ۹۲
ذکر واقعه طاعون در سال ۸۳۸ در هرات ۹۲
چمن سیوم از روضه سیزدهم ۹۵
واقعه مرگ شاهرخ میرزا در حوالی قلعه طبرک از نواحی ری ۹۶
اولاد سلطان شاهرخ ۹۸
حادثه زلزله قهستان در سال ۸۹۸ ۹۹
حادثه خرابی مزارات گازرگاه ۹۹
روضه چهاردهم ۱۰۱
ذکر آبادانی هرات بعد از ویرانی آنشهر بر دست لشکر تولی خان ۱۰۱
حکایات عدل غازان خان ۱۰۴
چمن اول از روضه چهاردهم ۱۱۰
حکومت امیر عز الدین مقدم و شحنگی قستای در هرات ۱۱۰
روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۱۷
مطلب شماره صفحه
چمن دویم از روضه چهاردهم ۱۱۵
ذکر حکومت قرلغ و امیر عز الدین و سوکو در هرات ۱۱۵
چمن سیوم از روضه چهاردهم ۱۱۸

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

حکومت ملک مجد الدین کالیونی در هرات ۱۱۸
مرگ شمس الدین محمد ۱۲۲
روضه پانزدهم ۱۲۳
مدعیان تاج و تخت خراسان از اولاد شاهرخ ۱۲۴
چمن اول از روضه پانزدهم ۱۲۸
در توجه میرزا الغ بیک گورگان بجانب خراسان ۱۲۸
چمن دویم از روضه پانزدهم ۱۳۴
جشن ختان ابراهیم سلطان فرزند علاء الدوله میرزا ۱۳۴
چمن سوم از روضه پانزدهم ۱۳۷
محاربه علاء الدوله میرزا با الغ بیک میرزا ۱۳۷
روضه شانزدهم ۱۴۸
جلوس ابو القاسم میرزا بابر خان بر تخت خراسان ۱۴۸
چمن اول از روضه شانزدهم ۱۵۵
عزیمت سلطان محمد میرزا از فارس بعزم تسخیر خراسان ۱۵۵
چمن دویم از روضه شانزدهم ۱۵۹
محاربه بابر میرزا با امراء سلطان محمد میرزا ۱۵۹
روضه هفدهم ۱۶۳
جلوس بابر میرزا مرتبه دوم بر سریر سلطنت خراسان ۱۶۳
چمن اول از روضه هفدهم ۱۶۷
آغاز سلطنت سلطان ابو سعید ۱۶۷
روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۱۸
مطلب شماره صفحه
چمن دویم از روضه هفدهم ۱۷۱
مصاف میرزا بابرخان با سلطان محمد میرزا در موضع چناران ۱۷۱
چمن سیوم از روضه هفدهم ۱۸۰
وفات مولانا سعد الدین الکاشغری در سال ۸۶۰ ۱۸۳
چمن چهارم از روضه هفدهم ۱۸۵
توجه بابر میرزا بمشهد مقدس ۱۸۵
وفات میرزا ابو القاسم بابر در مشهد مقدس ۱۸۸
آغاز سلطنت شاه محمود میرزا بن بابر میرزا در مشهد مقدس ۱۹۰
چمن پنجم از روضه هفدهم ۱۹۷
جلوس ابراهیم میرزا بر تخت خراسان ۱۹۷
روضه هژدهم ۲۰۱

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

جلوس سلطان سعید بر تخت خراسان ۲۰۳
واقعه قتل گوهرشاد بیگم ۲۰۳
چمن اول ۲۱۰
بازآمدن علاء الدوله میرزا بسریر اقبال بعد از پریشانی ۲۱۰ روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات ج۲ ۵۱۸ فهرست ابواب و فصول بخش دوم ..... ص : ۵۱۳
روضه نوزدهم ۲۱۳
جلوس پادشاه ترکمان بر سریر سلطنت خراسان ۲۱۳
روضه بیستم ۲۲۳
جلوس سلطان سعید مرتبه دوم بر سریر خراسان ۲۲۳
چمن اول از روضه بیستم ۲۳۰
آغاز حال سلطان ابو الغازی حسین میرزا بایقرا ۲۳۰
چمن دویم از روضه بیستم ۲۳۹
ذکر توجه سلطان سعید بجانب مازندران ۲۳۹
وقایع طغیان امیر خلیل در سجستان ۲۴۲
روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۱۹
مطلب شماره صفحه
چمن سیوم از روضه بیستم ۲۴۸
توجه خواجه ناصر الدین عبید اللّه بجانب خراسان ۲۴۸
قتل خواجه معز الدین شیرازی و شیخ احمد صراف ۲۶۰
ذکر واقعه طاعون در سال ۸۶۷ در هرات ۲۶۲
چمن چهارم از روضه بیستم ۲۷۲
ذکر ولادت شاهزاده بایسنقر میرزا ۲۷۲
روضه بیست و یکم ۲۸۰
توجه سلطان سعید بجانب عراق ۲۸۰
انهدام و ویرانی سلطان سعید در قراباغ اران ۲۸۹
روضه بیست و دویم ۲۹۰
گرفتاری سلطان سعید بدست لشکر ترکمان و قتل او ۲۹۰
چمن اول از روضه بیست و دویم ۲۹۹
روضه بیست و سیوم ۳۰۸
جلوس سلطان حسین میرزا بایقرا بر تخت خراسان ۳۰۸
ازدواج سلطان حسین میرزا بایقرا با شهربانو بیگم دخت سلطان ابو سعید میرزا ۳۱۵
چمن اول از روضه بیست و سوم ۳۱۷
ذکر بنیاد باغ جهان‌آرای و کاخ دلگشای ۳۱۷

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

چمن دویم از روضه بیست و سیوم ۳۲۰
چمن سیوم از روضه بیست و سیوم ۳۲۳
ذکر اسامی اولاد سلطان سعید ۳۲۸
روضه بیست و چهارم ۳۲۸
ذکر بعضی از وقایعی که در آغاز جلوس سلطان حسین میرزا بایقرا ۳۲۳
روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۲۰
مطلب شماره صفحه
در هرات واقع شد
سید حسن کربلائی و قرائت خطبه بنام «دوازده امام» در هرات ۳۲۸
چمن اول از روضه بیست و چهارم ۳۳۱
ذکر وفات مهدعلیا فیروزه بیگم والده سلطان حسین میرزا ۳۳۱
چمن دوم از روضه بیست و چهارم ۳۳۴
لشکر کشیدن سلطان حسین میرزا بایقرا به محاربه یادگار میرزا ۳۳۴
روضه بیست و پنجم ۳۵۰
ذکر جلوس یادگار محمد میرزا بر تخت خراسان ۳۵۰
چمن اول از روضه بیست و پنجم ۳۵۶
ذکر ایلغار سلطان حسین میرزا بر هرات و بقتل آوردن یادگار محمد میرزا ۳۵۶
غزل مؤلف در واقعه قتل یادگار محمد میرزا ۳۶۵
غارت باغ زاغان ۳۶۶
روضه بیست و ششم ۳۶۸
جلوس سلطان حسین میرزا بایقرا کرت ثانی بر تخت خراسان ۳۶۸
تفویض منصب قضاء هرات بمولانا قطب الدین احمد الامامی ۳۷۱
تفویض امور حسبیه هرات بمولانا کمال الدین شیخ حسین ۳۷۲
آبادانی خراسان در عهد سلطنت حسین میرزا بایقرا ۳۷۴
روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۲۱

تکمله حواشی

---

(۱) ص، ۲۸۲، س ۸:
دارا نداشت هرگز و کاوس را کی است
مولانا خزانی از شعراء عهد سلطان حسین میرزا بایقرا این قطعه را از بابر میرزا نقل کرده است:
در دور ما ز کهنه‌سواران یکی می استو آنکو دم از قبول نفس میزندنی است
دانی کمان ابروی خوبان سیه چراست‌کز گوشهاش دود دل خلق در پی است

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

این سلطنت که ما ز گدائیش یافتیم‌دارا نداشت هرگز و کاوس را کی است (مجالس النفائس- ص ۳۷۸).

(۲) ص، ۳۱۸، س ۱۴- ۱۰: سلمان:

قصر شاهست بهرحال به از خلد برین

(سلمان) مطلق یا (خواجه سلمان) هرجا که در متن آمده است مراد شاعری است از شعراء دربار هرات از معاصرین اسفزاری، و مختصری از احوال او در تضاعیف حواشی مذکور شده است، ولی قطعه مذکوره در متن در منابعی که ذکر سلمان رفته دیده نشد، در کتاب «نقش پارسی بر احجار هند» تألیف استاد دانشمند و دانش‌گستر ارجمند جناب آقای علی اصغر خان حکمت در بیان کتیبه‌های پارسی کاخهای بزرگان و پادشاهان هندوستان مینویسد:

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۲۲

«... قلعه فتح پورسیکری که مدت هیجده سال در آغاز سلطنت پایتخت جلال الدین محمد اکبر پادشاه بوده است، در اطاق کوچک فوقانی که نشیمنگاه خود آن پادشاه است بالای هریک از آن درها بآب طلا این ابیات چهارگانه مسطور است:

قصر شاهیست بهر باب به از خلد برین‌سخنی نیست در این باب که خلدیست برین

غرفه شاه‌نشینش خوش و مطبوع و بلندکرده در قطعه او جنت اعلی تضمین

چون ملک هرکه کند سجده خاک در توشود از خاصیت خاک درت زهره جبین

فرش ایوان ترا آینه سازد رضوان‌خاک درگاه ترا سرمه کند حور العین (از کتاب «نقش پارسی بر احجار هند» ص ۲۷).

---

(۳) ص، ۳۲۹ س ۱۴: سیخرج فی آخر الزمان:

اسفزاری از آغاز کتاب تا این محل حقایق جغرافیائی و تاریخی و نکات ادبی را در کمال امانت و درستی با قلمی سحار، منشیانه و ادیبانه سوق داده، اما ناگهان درین فصل خامه را بدست تعصبات موروثی و غیر- منطقی سپرده و از جام؟؟؟ حقیقت و راستی بکلی خارج شده است.

میانه او و صدر اسلام پرده ضخیمی از اعصار و ادوار چند صد ساله فاصله افکنده است، و بر حقایق تاریخی هرگز دست‌رسی نداشته، و فقط سروکار او با مجموعه‌ها و کتب قطوری است که بنام کتب حدیث موسوم و در اعصار مختلفه سیاسات شیطانی آنها را بوجود آورده و مملو از یک مشت اباطیل و اکذوباتی است که تماما مخلوقات اغراض اهریمنی سیاستمداران وقت بوده است، او نه باصحابه رسول رض خویشاوندی و نه با دوازده امام

روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج۲، ص: ۵۲۳

علیهم السلام دشمنی داشته است، تنها تعصبات موروثی کورکورانه است که او را از یکی دور و بدیگری نزدیک ساخته است.

و اینکه اسفزاری میگوید: سلطان حسین میرزا دستور داد که سید سبزواری را از فراز منبریخواری فرود آوردند شاید درست باشد، اما دیگر این را نگفت که او دستور داد تا اهل سنت را هم که درین واقعه غوغا کرده بودند بخواری تمام سرکوبی نموده و بجای خود نشانند.

در حقیقت سلطان حسین میرزا نه سنی بود و نه شیعه او مردی سیاسی و سلطان بود و می‌خواست سلطنت کند و الملک عقیم، او میخواست بگوید که: من سالها بیابان‌گردی کرده‌ام و بارها با اخطار و مهالک روبرو شده و کرارا با مرگ دست بگریبان شده‌ام، با خویشاوندان خود جنگ و ستیز کرده‌ام، و در آخر کار هم پسرعموی خود یادگار محمد میرزا را نیمه‌شب در بستر خواب ناجوانمردانه بقتل رسانیده‌ام و همه این کارها را برای بدست آوردن تاج‌وتخت کشور عظیم خراسان مرتکب شده‌ام، و اینک که در کمال اقتدار بر تخت کشور آفتاب تابان نشسته‌ام و پرچم پیروزی بر فراز کاخ شهریاری من در اهتزاز است کیست که در کشور امن

tarikhema.org
PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

و آرام من غوغا و بلوا براه بیندازد؟

عبد الرزاق سمرقندی شرح این واقعه را با لحنی مؤدبانه نوشته و اضافه میکند که: جمعی از اعاظم مذهب حنفی در این واقعه بمولانا عبد الرحمن جامی مراجعه نموده و مولانا سلطان حسین میرزا را «از تغییر قاعده قدیم و مخالفت طریقه سلف منع فرمود». (مطلع السعدین و مجمع البحرین)

درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

بسم الله الرحمن الرحیم

جاهِدُوا بِأَمْوالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ فی سَبیلِ اللَّهِ ذلِكُمْ خَیْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (سوره توبه آیه ۴۱)

با اموال و جانهای خود، در راه خدا جهاد نمایید؛ این برای شما بهتر است اگر بدانید حضرت رضا (علیه السّلام): خدا رحم نماید بنده‌ای که امر ما را زنده (و برپا) دارد ... علوم و دانشهای ما را یاد گیرد و به مردم یاد دهد، زیرا مردم اگر سخنان نیکوی ما را (بی آنکه چیزی از آن کاسته و یا بر آن بیافزایند) بدانند هر آینه از ما پیروی (و طبق آن عمل) می کنند

بنادر البحار-ترجمه و شرح خلاصه دو جلد بحار الانوار ص ۱۵۹

بنیانگذار مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان شهید آیت الله شمس آبادی (ره) یکی از علمای برجسته شهر اصفهان بودند که در دلدادگی به اهلبیت (علیهم السلام) بخصوص حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) و امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) شهره بوده و لذا با نظر و درایت خود در سال ۱۳۴۰ هجری شمسی بنیانگذار مرکز و راهی شد که هیچ وقت چراغ آن خاموش نشد و هر روز قوی تر و بهتر راهش را ادامه می دهند.

مرکز تحقیقات قائمیه اصفهان از سال ۱۳۸۵ هجری شمسی تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن امامی (قدس سره الشریف) و با فعالیت خالصانه و شبانه روزی تیمی مرکب از فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مختلف مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

اهداف :دفاع از حریم شیعه و بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام) تقویت انگیزه جوانان و عامه مردم نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی، جایگزین کردن مطالب سودمند به جای بلوتوث های بی محتوا در تلفن های همراه و رایانه ها ایجاد بستر جامع مطالعاتی بر اساس معارف قرآن کریم و اهل بیت علیهم السّلام با انگیزه نشر معارف، سرویس دهی به محققین و طلاب، گسترش فرهنگ مطالعه و غنی کردن اوقات فراغت علاقمندان به نرم افزار های علوم اسلامی، در دسترس بودن منابع لازم جهت سهولت رفع ابهام و شبهات منتشره در جامعه عدالت اجتماعی: با استفاده از ابزار نو می توان بصورت تصاعدی در نشر و پخش آن همت گمارد و از طرفی عدالت اجتماعی در تزریق امکانات را در سطح کشور و باز از جهتی نشر فرهنگ اسلامی ایرانی را در سطح جهان سرعت بخشید.

از جمله فعالیتهای گسترده مرکز :

الف)چاپ و نشر ده ها عنوان کتاب، جزوه و ماهنامه همراه با برگزاری مسابقه کتابخوانی

ب)تولید صدها نرم افزار تحقیقاتی و کتابخانه ای قابل اجرا در رایانه و گوشی تلفن سهمراه

ج)تولید نمایشگاه های سه بعدی، پانوراما ، انیمیشن ، بازیهای رایانه ای و ... اماکن مذهبی، گردشگری و...

د)ایجاد سایت اینترنتی قائمیه www.ghaemiyeh.com جهت دانلود رایگان نرم افزار های تلفن همراه و چندین سایت مذهبی دیگر

ه)تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ... جهت نمایش در شبکه های ماهواره ای

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

و)راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی (خط ۲۳۵۰۵۲۴)

ز)طراحی سیستم های حسابداری ، رسانه ساز ، موبایل ساز ، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک ، SMS و...

ح)همکاری افتخاری با دهها مرکز حقیقی و حقوقی از جمله بیوت آیات عظام، حوزه های علمیه، دانشگاهها، اماکن مذهبی مانند مسجد جمکران و ...

ط)برگزاری همایش ها، و اجرای طرح مهد، ویژه کودکان و نوجوانان شرکت کننده در جلسه

ی)برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم و دوره های تربیت مربی (حضوری و مجازی) در طول سال

دفتر مرکزی: اصفهان/خ مسجد سید/ حد فاصل خیابان پنج رمضان و چهارراه وفائی / مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان

تاریخ تأسیس: ۱۳۸۵ شماره ثبت : ۲۳۷۳ شناسه ملی : ۱۰۸۶۰۱۵۲۰۲۶

وب سایت: www.ghaemiyeh.com ایمیل: Info@ghaemiyeh.com فروشگاه اینترنتی: www.eslamshop.com

تلفن ۲۵-۲۳۵۷۰۲۳- (۰۳۱۱) فکس ۲۳۵۷۰۲۲ (۰۳۱۱) دفتر تهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ (۰۲۱) بازرگانی و فروش ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹ امور کاربران ۲۳۳۳۰۴۵(۰۳۱۱)

نکته قابل توجه اینکه بودجه این مرکز؛ مردمی ، غیر دولتی و غیر انتفاعی با همت عده ای خیر اندیش اداره و تامین گردیده و لی جوابگوی حجم رو به رشد و وسیع فعالیت مذهبی و علمی حاضر و طرح های توسعه ای فرهنگی نیست، از اینرو این مرکز به فضل و کرم صاحب اصلی این خانه (قائمیه) امید داشته و امیدواریم حضرت بقیه الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه الشریف توفیق روزافزونی را شامل همگان بنماید تا در صورت امکان در این امر مهم ما را یاری نمایندانشاالله.

شماره حساب ۶۲۱۰۶۰۹۵۳ ، شماره کارت :۶۲۷۳-۵۳۳۱-۳۰۴۵-۱۹۷۳و شماره حساب شبا : IR۹۰-۰۱۸۰-۰۰۰۰-۰۰۰۰-۰۶۲۱-۰۶۰۹-۵۳به نام مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان نزد بانک تجارت شعبه اصفهان – خیابان مسجد سید

ارزش کار فکری و عقیدتی

الاحتجاج - به سندش، از امام حسین علیه السلام -: هر کس عهده دار یتیمی از ما شود که محنتِ غیبت ما، او را از ما جدا کرده است و از علوم ما که به دستش رسیده، به او سهمی دهد تا ارشاد و هدایتش کند، خداوند به او می‌فرماید: «ای بنده بزرگوار شریک کننده برادرش! من در کَرَم کردن، از تو سزاوارترم. فرشتگان من! برای او در بهشت، به عدد هر حرفی که یاد داده است، هزار هزار، کاخ قرار دهید و از دیگر نعمت‌ها، آنچه را که لایق اوست، به آنها ضمیمه کنید».

التفسیر المنسوب إلی الإمام العسکری علیه السلام: امام حسین علیه السلام به مردی فرمود: «کدام یک را دوست‌تر می‌داری: مردی اراده کشتن بینوایی ضعیف را دارد و تو او را از دستش می‌رَهانی، یا مردی ناصبی اراده گمراه کردن مؤمنی بینوا و ضعیف از پیروان ما را دارد، امّا تو دریچه‌ای [از علم] را بر او می گشایی که آن بینوا، خود را بِدان، نگاه می‌دارد و با حجّت‌های خدای متعال، خصم خویش را ساکت می‌سازد و او را می‌شکند؟».

[سپس] فرمود: «حتماً رهاندن این مؤمن بینوا از دست آن ناصبی. بی گمان، خدای متعال می‌فرماید: «و هر که او را زنده کند، گویی همه مردم را زنده کرده است»؛ یعنی هر که او را زنده کند و از کفر به ایمان، ارشاد کند، گویی همه مردم را زنده کرده است، پیش از آن که آنان را با شمشیرهای تیز بکشد».

مسند زید: امام حسین علیه السلام فرمود: «هر کس انسانی را از گمراهی به معرفت حق، فرا بخواند و او اجابت کند، اجری مانند آزاد کردن بنده دارد».

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

PDF.tarikhema.org

tarikhema.org

PDF.tarikhema.org